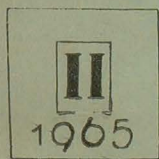

ANUARUL
INSTITUTULUI
DE ISTORIE SI
ARHEOLOGIE

INSTITUTUL DE ISTORIE
P-124

I'AȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

COMITETUL DE REDACȚIE :

Redactor responsabil :

VAL. POPOVICI

Membri :

**J. BENDITER, D. BERLESCU, C. CIHODARU,
M. PETRESCU-DIMBOVIȚA**

Secretar științific de redacție :

L. BOICU

**Adresa redacției : Institutul de istorie și arheologie al Academiei
Republicii Socialiste România, Filiala Iași, str. Karl Marx nr. 15.**

3859

S U M A R

STUDII

D. SANDRU și I. SAIZU, Cu privire la acapararea petrolului românesc de către Germania hitleristă (1940—1944)	5
GH. BUZATU și GEORGETA IGNAT, Unele aspecte privind situația învățămîntului primar din Moldova în anii crizei economice din 1929—1933	39
CONSTANTIN C. ANGELESCU, Contribuții la istoricul Asociației lucrătorilor tipografi din România (Perioada 1858—1865)	63
L. BOICU, Încercări de navigabilizare a râurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea	93
N. GRIGORAȘ, Frământări sociale și politice din Moldova și Țara Românească între anii 1750 și 1760	117
D. CIUREA, Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)	143
NICOLAE GOSTAR, Cullele autohtone în Dacia romană	237

COMUNICĂRI ȘI NOTE

I. SAIZU, Manifestația din 12 august 1920 a muncitorilor ieșeni	255
C. CIHODARU, Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și cu însemnările toparhului bizantin	261

S. 21.026

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

MARION EINHORN, Die ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien, 1936—1939. Akademie Verlag, Berlin, 1962 (<i>J. Benditer</i>)	281
* * * Contribuția României la victoria asupra fascismului, București, Editura politică, 1965, 199 p. + 6 hărți (<i>Gh. Florescu</i>)	284
GEORGES DETHAN, L'Allemagne en 1867. Lettres inédites de Henri Tillos, in „Revue d'histoire diplomatique”, oct.-dec. 1964, p. 340—360 (<i>C. C. Angelescu</i>)	287
CORNELIA BODEA, Documente privind Unirea Principatelor, vol. III, Corespondență politică (1855—1859), Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1963, XLVIII + 704 p. (<i>Gh. Platon</i>)	288
M. DAN și S. GOLDENBERG, Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historica”, 1964, fasc. 2, p. 22—83 (<i>L. Șimanschi</i>)	295
R. MANOLESCU, Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI), Editura științifică, București, 1965, 306 p. + 1 schemă + + 1 hartă (<i>L. Șimanschi</i>)	295
DINU C. GIURESCU, Ion Vodă cel Viteaz, Editura științifică, București, 1963, 222 p. (<i>I. Caproșu</i>)	303
RONALD SYME, The wrong Marcus Turbo, în „The Journal of Roman Studies”, LII, 1—2, 1962, p. 87—96 (<i>Silviu Sanie</i>)	313
S. N. EISENSTADT, The Political Systems of Empires, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd., London, 1963, XIX + 524 p. (<i>T. Popescu</i>)	316

CRONICA ȘTIINȚIFICĂ

Din activitatea științifică a Institutului de istorie și arheologie în anul 1965 (<i>Adrian Macovei</i>)	319
Călătorii de studii în străinătate (<i>Adrian Macovei</i>)	321
Din activitatea Secției de istorie a Filialei Iași a Societății de științe istorice și filologice (<i>I. Seftiuc</i>)	323
Comemorarea a 25 de ani de la moartea lui N. Iorga (<i>Gh. Buzatu</i>)	324

S O M M A I R E

ÉTUDES

.D SANDRU et I. SAIZU, Comment fut accaparé le pétrole roumain par l'Allemagne hitlérienne	5
GH. BUZATU et GEORGETTE IGNAT, Quelques aspects de la situation de l'enseignement primaire en Moldavie pendant la crise économique de 1929—1933	39
CONSTANTIN C. ANGELESCO, Contributions à l'histoire de l'Association des ouvriers typographes de Roumanie (1858—1865)	63
L. BOICU, Les essais faits, pendant la première moitié du XIX-e siècle, pour aménager les rivières de la Moldavie en voies navigables	93
N. GRIGORAŞ, Les agitations sociales et politiques en Moldavie et en Valachie de 1750 à 1760	117
D. CIUREA, L'organisation administrative de la Moldavie (XIV-e—XVIII-e siècles)	143
NICOLAE GOSTAR, Les cultes autochtones en Dacie romaine	237

COMMUNICATIONS ET NOTES

I. SAIZU, La manifestation du 12 août 1920 des ouvriers de Jassy	255
C. CIHODARU, Nouvelles précisions concernant la datation du vallum en pierre de la Dobroudja et les notes du Toparque byzantin	261

MARION EINHORN, Die ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien 1936—1939, Akademie Verlag, Berlin, 1962 (<i>J. Bendler</i>)	281
* ** Contribuția României la victoria asupra fascismului (<i>La contribution de la Roumanie à la victoire contre le fascisme</i>), Editions politiques, Bucarest, 1965, 199 pages + 6 cartes (<i>G. Florescu</i>)	284
GEORGES DETHAN, L'Allemagne en 1867. Lettres inédites de Henri Tillos, dans „Revue d'histoire diplomatique”, oct.-déc. 1964, p. 340—360 (<i>C. C. Angelesco</i>)	287
CORNELIA BODEA, Documente privind Unirea Principatelor, vol. III, Corespondență politică (1855—1859) (<i>Documents relatifs à l'Union des Principautés Roumaines, tome III, Correspondance politique (1855—1859)</i>), Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1963, XLVIII + 704 pages (<i>G. Platon</i>)	288
M. DAN et S. GOLDENBERG, Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova (<i>Bistrița au XVI-e siècle et ses relations commerciales avec la Moldavie</i>), dans „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historica”, 1964, fasc. 2, p. 22—83 (<i>L. Șimanschi</i>)	295
R. MANOLESCU, Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI) (<i>Les relations commerciales de la Moldavie et de la Valachie avec Brașov, XIV-e—XVI-e siècles</i>), Editions Scientifiques, Bucarest, 1965, 306 pages + 1 schème + 1 carte (<i>L. Șimanschi</i>)	295
DINU C. GIURESCU, Ion Vodă cel Viteaz (<i>Le Prince Jean le Brave</i>), Editions Scientifiques, Bucarest, 1963, 222 pages (<i>I. Caproșu</i>)	303
RONALD SYME, The wrong Marcius Turbo, dans „The journal of Roman Studies”, LII, 1—2, 1962, p. 87—96 (<i>Silviu Sanie</i>)	313
S. N. EISENSTADT, The political Systems of Empires, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd., London, 1963, XIX + 524 p. (<i>T. Popescu</i>)	316

CRONIQUE SCIENTIFIQUE

— L'activité scientifique de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie en 1965 (<i>Adrien Macovei</i>)	319
-- Voyages d'études à l'étranger (<i>Adrien Macovei</i>).	321
— L'activité de la section d'histoire de la Société d'Etudes d'histoire et de philologie, Filiale de Iassy, (<i>I. Seftiuc</i>)	323
— La commémoration de Nicolas Iorga à l'occasion du 25-e anniversaire de sa mort (<i>Gh. Buzatu</i>)	324

CU PRIVIRE LA ACAPARAREA PETROLULUI ROMÂNESC DE CĂTRE GERMANIA HITLERISTĂ (1940—1944)

DE

D. ȘANDRU și I. SAIZU

Prin pacea de la Versailles, monopolurile germane au pierdut o parte însemnată din pozițiile deținute în industria petrolieră din România. Pericolul unei noi subjugări a acestei ramuri economice de către capitalul german a reapărut însă după primul război mondial și el a devenit din ce în ce mai iminent în urma instaurării hitlerismului la putere în Germania. În noile condiții, când imperialismul german înfăptuia un larg program de inarmare, lupta Reichului pentru asigurarea combustibilului necesar alimentării mașinei de răzoi a crescut. Aceasta explică într-o largă măsură atenția din ce în ce mai mare pe care guvernul de la Berlin a acordat-o relațiilor cu România.

Planurile imperialismului german dictate, între altele, și de necesitatea aprovizionării armatelor hitleriste cu alimente și carburanți, aveau în vedere acapararea economiei românești fără o agresiune militară directă. Această poziție izvora din interesul hitleriștilor pentru obținerea resurselor de petrol românesc prin mijloace care să nu provoace distrugerea instalațiilor și, nemijlocit, scăderea producției de petrol, precum și din interesul de a folosi, cu adeziunea cercurilor reacționare din România, rezervele umane din țara noastră în războiul pe care Germania îl pregătea¹.

Față de planurile expansioniste ale hitlerismului, burghezia română n-a manifestat o atitudine unitară. O serie de reprezentanți ai burgheziei românești, care întrețineau relații economice strânse cu monop-

¹ Ion Popescu—Puțuri, *Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii militaro-fasciste și a agresiunii hitleriste*, în volumul *Din istoria contemporană a României*, Editura științifică, 1965, p. 74.

lurile anglo-franco-americane, se pronunțau penru continuarea legăturilor cu ele. În opoziție cu aceștia, cercurile guvernamentale, deși colaborau cu blocul anglo-franco-american, care deținea poziții dominante în economia României, au dus o politică de concesi față de pretențiile Germaniei, fapt care a facilitat expansiunea ei economică în România².

În lupta Germaniei hitleriste pentru asigurarea petrolului românesc, aceasta a uzat de diverse metode, între care, cele mai importante au fost două: acapararea acțiunilor societăților petroliere cu capital negerman și încheierea unor acorduri comerciale cu România.

Până în 1939, capitalul german participa în industria petrolului românesc numai la trei mici întreprinderi: „Mirafor”, cu un capital de 10.000.000 lei, „Consortiul petrolului” și „Buna-speranță”, fiecare cu un capital de cite 6.000.000 lei³, care reprezentau un procent neînsemnat în raport cu capacitatea de prelucrare și capitalul investit de monopolurile celorlalte mari puteri. Cu toate acestea, imperialismul german a reușit să-și creeze o sursă de aprovizionare cu produse petroliere din România în urma acordurilor economice încheiate cu acest stat. Printre primele acțiuni întreprinse de Germania în vederea asigurării alimentării cu petrol a mașinii sale de război se înscrie *Tratatul comercial germano-român*, pe bază de clearing, semnat la 23 martie 1935, care a fost completat la 24 mai același an printr-un acord de plăți. Acordul de clearing stabilea taxe preferențiale pentru mărfurile importate și exportate de Germania; prin el, guvernul român se obliga să livreze cantități însemnate de petrol și produse agro-alimentare și să creeze Germaniei posibilitatea înființării în România a unor societăți mixte.

Acordurile ulterioare româno-germane au lărgit colaborarea economică și asupra altor produse, lăsînd petrolului și cerealelor românești prioritate în schimburile cu Germania. Pe această linie, un loc dintre cele mai însemnate îl ocupă convenția economică din martie 1939, ale cărei baze au fost stabilite de Goering și regele Carol al II-lea în întîlnirea de la Lipsca din noiembrie 1938. Prin aceasta, guvernul român se angaja, în schimbul obținerii unor materiale de război, să lărgescă exportul petrolului și cerealelor în Germania atît de mult încît — așa cum se recunoștea într-un raport al legației Reichului din București din februarie 1940 — România devenea un „important furnizor al economiei de război germane”⁴.

² E. Cimponeriu, *Din lupta maselor populare împotriva fascismului și a înfuedării țării de către Germania hitleristă*, în „Studii”, nr. 4/1964, p. 749.

³ Tudor Savin, *Economia românească sug jugul imperialismului german*, Editura „Scînteia”, 1946, p. 79.

⁴ M. Dogaru, *Aspecte din politica antinațională și antipopulară a monarhiei*, în „Revista Arhivelor”, nr. 2/1963, p. 39; Anton Zischka, *Războiul petrolului*, București, 1942, p. 297.

În conformitate cu clauzele acestui acord, reacțiunea română se obliga să „colaboreze” cu Reichul în domeniul economiei, să „reînnoiască metodic” producția industrială potrivit „noi ordinii europene”, să reorganizeze căile de comunicație în concordanță cu debușeele naturale, să accepte controlul „specialiștilor” germani asupra economiei, să exporte produsele ei în Germania la prețuri independente de prețurile pieții mondiale. În vederea executării clauzelor din acord, guvernul german a creat în România, în ianuarie 1940 pe lângă ambasada sa, un birou economic special, condus de H. Neubacher⁵. Prevederile convenției din martie 1939 au fost respectate de Germania pînă la sfîrșitul lunii septembrie 1940, perioadă în care ea a livrat aproape în întregime armamentele prevăzute în acord, în schimbul petrolului românesc primit⁶.

Convenția economică din martie 1939 a constituit un pas însemnat pe linia înfeudării economiei și îndeosebi a acapărării petrolului românesc de către Germania hitleristă, aducînd grave prejudicii economiei naționale⁷. În acest sens este semnificativ faptul că în vreme ce prețul petrolului pe piața mondială era de 7.000 lei tona, România livra Germaniei acest produs cu 3.800 lei tona⁸.

În fine, acordul special din mai 1940 — Oel Pakt — încheiat de dictatura regală cu Germania punea producția de petrol a României în slujba planurilor agresive ale hitlerismului.

★

Dictatura militarofascistă, instaurată la 6 septembrie 1940, expresie a intereselor celor mai reacționare și agresive virfuri ale burgheziei române, a creat imperialismului german noi posibilități pentru subordonarea economiei românești. Încă înainte de venirea lui Ion Antonescu la cîrma statului, acesta a avut o serie de întîlniri cu reprezentanții Germaniei la București, cu care ocazie au fost discutate o serie de planuri de colaborare economică și politică cu Germania⁹. În urma acestor convorbiri, reprezentanții Reichului își manifestau satisfacția pentru faptul că au găsit „în el un om... care este ferm hotărît să îndeplinească importante noastre cerințe aici”¹⁰.

În scurt timp după instaurare, dictatura militarofascistă a luat o serie de măsuri menite să contribuie într-un mai mare grad la pune-

⁵ E. Cimponeriu, *op. cit.*, p. 752.

⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.

⁷ Vezi N. N. Constantinescu, Tudor Paul, *Agravarea situației economice a clasei muncitoare din România în perioada 1941—august 1944*, în vol. *Din istoria contemporană a României*, Ed. Științifică, 1965, p. 182; A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, Ed. Șt., Buc., 1965, p. 228—229.

⁸ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.

⁹ *Documents on German Foreign Policy 1918—1945*, Seria D, vol. IX, Washington, 1958, doc. 19, p. 24.

¹⁰ *Ibidem*.

rea în practică a planurilor de „colaborare” economică cu Germania. Pe această linie se înscrie, între altele, lărgirea relațiilor economice cu Germania hitleristă, căreia Antonescu i-a creat un vast cîmp de acțiune în cele mai importante ramuri economice, a petrolului și în agricultură, permițindu-i, așa cum recunoștea el în ședința din 30 octombrie 1940 a Consiliului de Miniștri, „ca ea (adică Germania — n.n.) să tragă cit mai mult de aici”¹¹.

Acceptînd aservirea economică pentru scopuri străine de aspirațiile poporului român, dictatura militaro-fascistă a pus la dispoziția mașinii de război hitleriste principala bogăție subterană a țării — petrolul — a permis împînzirea teritoriului cu societăți germane, care colectau și distribuiau produse, cu firme care se ocupau cu operațiuni de import și export¹². Vorbînd despre relațiile economice dintre cele două țări, Otto Gamsch, directorul Societății „Kontinentale Oel Gesellschaft m.b.H.”, sublinia în 1941 „avîntul cu care guvernul român a pus toate bogățiile solului și subsolului românesc la dispoziția «victoriei comune»”¹³.

În aceste acțiuni, guvernul Antonescu a avut asentimentul și sprijinul unei părți a burgheziei liberale și național-țărăniște¹⁴, interesată în „colaborarea” economică cu hitlerismul.

În condițiile în care o serie de industriași străini, cu capital investit în industria petrolului, manifesta ostilitate față de lărgirea raporturilor economice româno-germane, dictatura militaro-fascistă a întărit controlul statului asupra întreprinderilor lor. În această direcție se înscrie trecerea a șapte societăți cu capital englez și american sub controlul statului român, ca o măsură menită a zădărnici hotărîrea industriașilor respectivi de a reduce producția „din motive tehnice”¹⁵. Pe de altă parte, organele polițienesti ale statului au trecut la măsuri represive împotriva unora dintre acești industriași, care manifestau tendințe de sabotare a obligațiilor României față de Reich. O reacție puternică a produs în presa americană și engleză arestarea inginerului John Tracy, care deținea o serie de secrete legate de exploatarea sondelor petroliere și primise însărcinarea din partea guvernului român precedent de a distruge sondele în cazul unei eventuale ocupații a țării de către Germania¹⁶. Această din urmă măsură convergea cu acțiunea „independentă” a Gărzii de Fier din prima perioadă a dictaturii, care, ocupîndu-se de reorganizarea societăților petroliere cu

¹¹ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 43.

¹² Н. И. Лебедев, Румыния в годы второй мировой войны, Москва, 1961, p. 106—109.

¹³ „Moniteur du Pétrole Roumain”, nr. 18/1941, p. 771.

¹⁴ *Procesul marii trădări naționale*, Ed. Eminescu, Buc., 1946, p. 47.

¹⁵ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 523/1940, f. 3.

¹⁶ *Ibidem*.

capital străin potrivit nevoilor Germaniei, a răpit sau arestat o serie de cadre de conducere străine ale „Astrei” și ale altor societăți¹⁷.

Pentru Hitler, asigurarea controlului asupra petrolului românesc constituia o necesitate nu numai de ordin economic, ci și militaro-strategic. Centrul petrolier Ploiești, de pildă, distila a treia parte din întreaga cantitate de petrol cu care se aproviziona Germania. În scopul înlăturării planului lui Hitler de a angrena România în război și de a-i subjuga întreaga economie, imediat după instaurarea diktaturii militaro-fasciste, guvernul german obține permisiunea ca trupele hitleriste să pătrundă în țară. Intrarea lor constituie — remarcă, între altele, presa engleză, — „o măsură de apărare a regiunii petrolifere... armatele de instructori devenind astfel armatele protectoare a regiunilor petrolifere”¹⁸. „Trupele germane — scria ziarul „Chicago Daily Tribune” din 13 octombrie 1940 — au fost trimise în România pentru a asigura un flux neîntrerupt de petrol și cereale în Germania și Italia”¹⁹. Referindu-se la același act, presa hitleristă „justifică” acapararea zonei petrolifere ca o măsură menită să preîntâmpine un eventual atac sau act de sabotaj din partea Angliei. Scopul ocupării zonelor petrolifere a fost mărturisit în mod public nu numai de numeroase organe de presă, ci și de unele oficialități hitleriste. Însuși Ribbentrop a recunoscut la 10 octombrie 1940 că marea interes al Germaniei și Italiei pentru ca producția de petrol a României să continue nestingherită a fost hotărâtor în trimiterea unităților militare²⁰.

Ocuparea regiunii petrolifere a Văii Prahovei de către trupele hitleriste s-a efectuat nu numai cu scopul de a face „un serviciu de supraveghere și pază”²¹, ci și de a constrânge pe muncitori să lucreze cât mai mult, de a controla producția și exportul petrolului românesc. Asigurarea exploataării nestingherite a economiei în general și a petrolului în special, garantarea securității Dunării drept cale de legătură, eliminarea influenței altor state, împiedecarea actelor de sabotaj, precum și hotărârea de a asigura „ordinea” în spațiul dunărean în vederea pregătirii și declanșării războiului antisovietic, au constituit principalele motive pentru care guvernul german a grăbit intrarea armatelor sale în România. O însemnată parte dintre acestea au fost destinate să ocupe zonele petrolifere ale României, în special regiunea Ploiești. Ocuparea acestor zone de către armatele hitleriste a fost favorizată de atitudinea guvernului militaro-fascist, care a cerut Reichului să-și asume protecția aeriană și terestră a regiunii petro-

¹⁷ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 523/1940, f. 4.

¹⁸ *Ibidem*, f. 6.

¹⁹ Arh. Inst. de Istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.C.R., fond 10, dos. 323, vol. II, f. 49-50.

²⁰ *Documents on German Foreign Policy...* vol. XI, doc. 169, p. 279.

²¹ *Procesul marii trădări naționale...* p. 157.

liere²². Ca urmare, două dizivii germane și o serie de unități italiene au preluat, la începutul lunii octombrie 1940, controlul asupra regiunilor petoliere, precum și a porturilor dunărene²³. În timp ce detașamente S.S. făceau securitatea sondelor din regiunea Ploiești pentru ca să se poată ridica nestingherit și în grabă stocurile de petrol, hitleriștii înlocuiau pe români din consiliile de administrație. Concomitent, numirea unor tehnicieni la departamentele economice, socotite cele mai importante pentru Germania, îndeosebi la petrol, s-a făcut la propunerea reprezentanților acesteia la București²⁴.

Intrarea trupelor germane a fost însoțită de pătrunderea unor industriași, bancheri, reprezentanți ai comerțului german, care aveau misiunea să organizeze dirijarea bogățiilor țării către Germania. Germania urmărea pe această cale să asigure nu numai furnizările de petrol românesc pentru propriile sale necesități, ci și pentru unele state ocupate sau subordonate de ea : țările Scandinave, Olanda, Belgia, Franța și Spania²⁵.

Paralel cu intrarea trupelor hitleriste în România, monopolurile germane intensifică acțiunea pentru acapararea societăților petoliere din țara noastră, în mod special a celor a ai căror proprietari erau cetățeni ai statelor ocupate de hitleriști. Exploatarea petoliere au fost controlate de societatea „Oel A.G.” și Trustul „Kontinentale Oel A.G.”²⁶, acesta din urmă înființat cu misiunea acaparării resurselor de petrol din Europa, inclusiv a celor din România, de a grupa la un loc toate interesele germane în problema petrolului din străinătate. „Kontinentale Oel A.G.” avea în subordine toate societățile petoliere acaparate de hitleriști. El înființează o filială a sa la Berlin. „Kontinentale Oel Gesellschaft m. b. H.”, cu o sucursală la București²⁷, care a impus cu autoritate punctul de vedere al Reichului, în producția, transportul și consumul petrolului românesc. Odată cu înființarea filialei de la Berlin, s-a prevăzut afilierea la ea a unui institut de cercetări și construcții care să se ocupe cu „prospecțiunea geologică și geofizică a țării, cu identificarea formațiunilor geologice, cu constituția zăcămintelor, etc., colaborând în lucrările sale cu Institutul Geologic al României și cu organizațiile și laboratoarele diverselor întreprinderii”²⁸. Ajungând pe această cale stăpînii petrolului

²² *Documents on German Foreign Policy...* doc. 328, p. 550.

²³ Arh. Inst. de Ist. a partidului de pe lângă C. C. al P.C.R., Fond 10, dos. 323, f. 43.

²⁴ Ion Popescu—Puțuri, *op. cit.*, p. 81.

²⁵ *Documents on German Foreign Policy...*, doc. 365, p. 632.

²⁶ M. Covaci, Fl. Dragne, *Aspecte ale luptei clasei muncitoare din România, împotriva dictaturii militarofasciste și a criminalului război antisovietic*, în „Revista Arhivelor”, nr. 2/1962 p. 84.

²⁷ „Moniteur du Pétrole Roumain”, nr. 18/1941, p. 772.

²⁸ *Ibidem*.

românesc, imperialiștii germani au deschis o epocă de adevărat jaf pentru exploatarea petrolului din țara noastră.

În anii dictaturii militarofasciste, hitleriștii au înființat în România doar trei întreprinderi mici: „Explora”, „Europetrol” și „Doicești”. Cea mai mare parte din societățile unde capitalul german și-a instituit controlul s-a realizat prin intrarea lui în posesiunea acțiunilor deținute pînă la război de cetățeni francezi, belgieni, olandezi, etc. Astfel, hitleriștii au pus stăpînire pe „Astra Română”, „Petrol Block”, „I.R.D.P.”, „Colombia”, „Concordia”, „Moldonaphta”, etc.²⁹.

Multe din societățile petroliere în care pătrund hitleriștii au fost finanțate cu credit românesc. Astfel, Banca Națională a României a acordat mari credite societăților „Colombia”, „Concordia”, „Petrol Block”, „I.R.D.P.”, S.A.R. „Petrol” ș.a.³⁰.

Trebuie subliniat faptul că o parte din monopolurile internaționale au fost de acord cu sprijinirea imperialismului german în scopuri agresive. Cu începere din toamna anului 1938, unele cercuri imperialiste din S.U.A., Anglia și Franța, au susținut și colaborat la politica de înfeudare a economiei României de către Germania, luînd însă un șir de măsuri pentru a proteja propriile lor interese aici. În acest scop, acțiunile lor au fost vîndute întreprinderilor supuse controlului financiar anglo-franco-american sau au trecut fictiv în mîna monopolurilor din țările neutre. „Astra Română”, de pildă, în care Royal Dutch-Schell deținea 72% din acțiuni, devine în foarte scurt timp întreprindere „olandeză”, dar aceasta în mod formal, întrucît acțiunile respective n-au rămas în Olanda, ci au fost depuse la Loyds Bank Ltd. din Londra³¹. Hitleriștii reușesc însă, în scopul asigurării unui control direct, să pătrundă în consiliul de administrație al „Astei Române”, numind ca director general, la sfîrșitul lui septembrie 1940, pe fratele șefului mișcării național-socialiste din Olanda, Roost von Tonningen, alături de alți hitleriști și oameni de încredere ai Reichului cu funcții de răspundere în guvernul Antonescu³². În mai 1941, reprezentanții capitalului olandez ai Trustului Royal Dutch-Schell au încheiat cu „Kontinentale Oel” un „acord de conlucrare”, potrivit căruia terenurile și concesiunile „Astei Române” trebuiau exploatate în comun de cele două trusturi. Conform acordului, „Astra Română” urma să pună la dispoziție terenurile corespunzătoare din proprietățile sale, iar „Kontinentale Oel A.G.” să aducă utilaj și personal de specialitate³³. Astfel, cu complicitatea imperialiștilor englezi, „Astra Română” a devenit, în preajma declanșării

²⁹ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 83—89.

³⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.

³¹ Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, ed. a II-a, E.S.P.L.P., Buc., 1957, p. 282.

³² Arh. St. Buc., Fond Președ. Consil. de Min., dos. 404/1940, f. 3°

³³ „Moniteur du Pétrole Roumain”, nr. 11/1941, p. 528.

războiului, una din principalele baze de aprovizionare cu petrol a armatelor hitleriste. Un proces analog s-a petrecut și cu societățile din România aparținând lui „Standard Oil”, cu capital american, ca și cu cele ale lui „Vacuum Oil”, cu capital anglo-american, care au încredințat monopolurilor germane misiunea de a le proteja interesele în România. Faptul constituia o traducere în practică a Convenției de la Haga, potrivit căreia Germania, prin trustul „I. G. Farbenindustrie”, apăra politica monopolurilor anglo-americane în România.

Paralel cu aceasta, la „Petrol Block”, „I.R.D.P.”, „Colombia”, „Concordia”, cu capital francez sau franco-belgian, ca și la societățile petroliere românești „Transpetrol”, „Transant”, „S.T.A.D.”, „S.A.R.-Petrol”, „Auxiliara” s.a. au pătruns, de asemenea, trusturile germane. Acapararea atitor societăți, nu numai pentru exploatare, dar și pentru înmagazinare și transport, a fost așa de rentabilă imperialismului german, încît acesta n-a mai înființat în România decît puține întreprinderi cu capital propriu. În schimb, cu sume derizorii, hitleriștii reușesc să acapareze societățile petroliere de mare capacitate. În 1942, de exemplu, Deutsche Bank a achiziționat 1.865.112 acțiuni ale societății „Concordia”. Prin ratificarea aprobării celor aproape 2.000.000 de acțiuni, capitalul german își asigura o participare în proporție de 48,50%, la întreprinderea respectivă³⁴, luptînd să ridice procentul de participare la 62,50%. Achiziționînd aceste acțiuni cu numai 1,5 miliarde lei, hitleriștii urmăreau să devină posesorii unor bunuri în valoare de 12—13 miliarde lei³⁵.

Monopolurile germane au folosit și alte mijloace pentru a cîștiga „bunăvoința” trusturilor internaționale. Unul din acestea l-a constituit înțelegerea făcută cu ele de a-și proteja reciproc interesele. Astfel, „I. G. Farbenindustrie” apăra în România interesele lui „Standard Oil”, proprietarul societății „Româno-Americane”, deoarece și acesta apăra, la rîndul său, interesele trustului german în America³⁶. În același scop, imperialiștii anglo-americani au căutat să-și camufleze în așa fel întreprinderile din România, încît acestea să nu poată fi tratate ca bunuri inamice, în condițiile existenței stării de război între ei și România.

O altă parte din întreprinderile engleze și americane au acceptat în conducerea lor funcționari ai regimului hitlerist, sau au trecut conducerea acestora unor acționari germani mai vechi. Cu ocazia unei anchete întreprinse de ministrul justiției al S.U.A. în 1942, privitoare la relațiile trusturilor americane cu naziiștii, au fost descoperite 162 trusturi care n-au rupt legăturile lor cu monopolurile germane. An-

³⁴ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1076/1943.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ V. Maciu, *Despre acțiunea imperialiștilor anglo-americani în România în ajunul ultimului război mondial*, în „Studii”, nr. 2/1951, p. 116.

cheta de la „Standard Oil“, condusă de H. Truman, a salvat însă pe conducătorii trustului de răspunderea pentru politica dusă în timpul războiului, categorisindu-i drept „inconștienți politici“. În anul următor, W. Teagle, directorul trustului „Standard Oil“, pentru a nu pierde sursele de venit, a declarat deschis că refuză să rupă legăturile cu „I. G. Farbenindustrie“ și cu alte monopoluri germane³⁷. În acest fel, unele trusturi anglo-americane au putut să lucreze mai departe în România, pentru interese lor, producând totodată materialele necesare mașinii de război hitleriste. Astfel, prin manevrele folosite de trusturile anglo-franco-americane, îndeosebi în industria petrolului, Germaniei i s-a creat posibilitatea de a participa pe o scară largă la jefuirea acestei importante bogății.

Penetrația capitalului german a constituit un factor însemnat în acapararea producției petroliere a României, dar nu principalul. Cel mai eficient mijloc prin care Reichul și-a asigurat dominația asupra petrolului românesc au fost acordurile încheiate de guvernul de la Berlin cu dictatura militară-fascistă. Tratatul purtat după venirea guvernului Antonescu la cîrma țării au dus la încheierea unei serii de acorduri adiționale care urmăreau „insistent o perfecționare și o dezvoltare a înțelegerii de bază din martie 1939“³⁸. Potrivit acestora, hitleriștii și-au programat să scoată din România — așa cum recunoaște istoricul vest-german A. Hillgruber — „tot ceea ce era posibil“³⁹.

În toamna anului 1940, Reichul a reușit să impună României lărgirea obligațiilor sale față de guvernul german în raport cu clauzele acordurilor anterioare. La numai o lună de la instaurarea lui Antonescu la cîrma țării, guvernul încheie la 5 octombrie 1940 un prim protocol cu Germania prin care se obligă să vîndă petrolul românesc fără taxă de export, prin intermediul clearingului, cu un preț ce reprezintă 50% față de cel de pe piața mondială. Astfel, în noua conjunctură creată de cel de-al doilea război mondial, cînd prețul petrolului crescuse considerabil, România era silită să suprima taxele de export la produsele livrate în Germania, iar Italiei să vîndă aceste derivate cu 20% sub prețul monitorului petrolului⁴⁰. Pe de altă parte, conform acestui acord, România primea în schimb o serie de produse la prețurile fixate de guvernul Reichului. Exportul petrolului nu mai era condiționat, așa cum fusese prin protocolul din martie 1939, de livrarea armamentelor de către Germania. Prin aplicarea în practică a acestor convenții, statul român pierdea anual, datorită suprimării taxelor de export și a prețului scăzut cu care produsele petroliere se vindeau, o

³⁷ „Temps nouveaux“, nr. 6/1948, p. 25 și urm.

³⁸ *Enciclopedia României*, vol. IV, 1943, p. 453.

³⁹ A. Hillgruber, *König Carol, Hitler und Marschall Antonescu. Die deutsche-rumänischen Beziehungen 1938-1944*, Wiesbaden, 1954, p. 208.

⁴⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., Dos. 218/1942, f. 24; dos. 1270/1943.

sumă de aproximativ 6—7 miliarde lei⁴¹. „Acest acord — se arată în raportul întocmit în martie 1941 de către Direcția Reglementării Exportului — nu poate să fi avut decît o latură politică, căci economic nu se putea admite să exportăm produse ce în majoritate nu sînt materiale prime și care s-au scumpit, depășind de multe ori 100%”⁴².

Concomitent cu încheierea acestui protocol, s-au purtat intense negocieri cu caracter economic al căror rezultat a fost semnarea la 4 decembrie 1940 a unor noi tratate cu Germania⁴³. Acordurile din decembrie 1940 reglementau în mod detaliat regimul schimburilor și plășilor între cele două state. Baza balanței de plăși rămînea corespondența dintre importul de armament și exportul de petrol, dar prevederile sale au fost extinse într-o largă măsură și asupra schimburilor cu alte produse. Pe de altă parte, ele reconfirmau sarcinile și condițiile în care trebuiau îndeplinite planurile prevăzute prin tratatul din 1939⁴⁴.

În cadrul acordurilor, cursul mărcii germane, care pînă atunci era de 50 lei, a fost stabilit principial la 60 lei, ceea ce ducea la creșterea cu 20% a prețurilor tuturor mărfurilor importate din Germania. În schimb, pentru produsele petroliere livrate Reichului, care constituia cea mai mare parte din exportul românesc, cursul mărcii era menținut la 50 lei. Totodată, România a fost încorporată în sistemul clearingului central de la Berlin, toate plășile cu majoritatea țărilor europene urmînd să fie efectuate sub controlul Germaniei⁴⁵.

Trebuie subliniat faptul că industria petrolieră a României a avut de suferit pagube importante datorită restrîngerii pieșelor de desfacere din țările cu care Germania era în război. Neputîndu-se exporta decît cantități reduse de țitei, din cauza conjuncturii internaționale, s-a ajuns la blocarea completă a tuturor mijloacelor de înmagazinare, întreprinderile fiind astfel silite să-și limiteze forajul⁴⁶. Faptul a favorizat Germania, ca o dată cu impunerea unor condiții oneroase în schimburile comerciale cu țara noastră să obțină și controlul asupra comerțului exterior al României⁴⁷. Ca o consecință imediată a acestei situații a fost scăderea prețului produselor petroliere, care în toamna anului 1940 reprezenta doar 37% din prețul anului 1937⁴⁸.

Articolele acordurilor se răsfrîngeau negativ asupra economiei românești și prin aceea că produsele îndigene erau puternic concurate

⁴¹ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ E. Cimponeriu, *Aspecte ale începutului luptei de rezistență dusă de masele muncitoare din România împotriva dictaturii militarolasciste și a mașinii de război hitleriste*, în „Revista Arhivelor”, nr. 2/1964, p. 106.

⁴⁴ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 209/1941, f. 64.

⁴⁵ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 18—19; A. Niri, *op. cit.*, p. 297.

⁴⁶ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 340/1942, f. 2—3.

⁴⁷ *Idem*, dos. 117/1942, f. 23—24.

⁴⁸ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 152/1941, f. 7.

pe piața internă de cele germane. Dezechilibrul stabilit între prețurile produselor indigene și cele importate, ori avînd la bază materii prime și semifabricate din import, a contribuit la o scădere simțitoare a venitului național, într-o vreme cînd un procent important din acesta era canalizat spre scopuri neproductive, spre pregătiri de război. Renunțînd la taxele de export pentru produsele livrate Germaniei și neavînd posibilități să recupereze aceste sume pe calea schimbului cu Germania, guvernul Antonescu a intensificat presiunea fiscală asupra maselor.

Față de caracterul înrobitor al acordurilor, chiar unele elemente ale dictaturii au luat atitudine împotriva lor, arătînd efectele defavorabile pe care acestea le aveau asupra economiei naționale. În opoziție cu Ion Antonescu, care cerea ministrului economiei ca în chestiunile legate de livrarea de mărfuri către Germania „să nu existe nici un fel de întreruperi”⁴⁹, Direcția Reglementării Exportului, prin rapoartele periodice înaintate Președinției Consiliului de Miniștri, atrăgea atenția că aplicarea lor îndrepta economia țării spre ruină. „Mulțe din clauzele acestor acorduri — se arăta în raportul din 15 aprilie 1941 al acestui departament — au teoretic aparența unor aranjamente ireproșabile, însă situația de fapt arată că cele mai importante din clauzele acestor acorduri se întorc în contra intereselor românești”⁵⁰. După numai trei luni de la intrarea în vigoare a acordurilor din decembrie 1940, același departament, vorbind despre efectele practice ale schimburilor cu Germania, sublinia că „fiecare lună ce trece înrăutățește situația, diminuînd posibilitățile noastre de import, de produse absolut necesare. Se prea poate, deci, — continua raportul — ca în curînd să ne vedem în situația de a schimba în mod dezavantajos produsele noastre (ce au cîștigat în valoare din cauza războiului) contra produse ce nu vor putea folosi decît în prea mică măsură necesităților noastre, adică a face acțiune antieconomică: a vinde ieftin și mult și a cumpăra scump și puțin”⁵¹.

În vederea îndeplinirii acordurilor, dictatura militaro-fascistă a întreprins o serie de măsuri care aveau drept scop asigurarea unei producții sporite de petrol. Politica petrolului după 6 septembrie 1940 a urmărit încurajarea societăților mari pentru a face exploatarea masivă, creîndu-le condiții favorabile în vederea obținerii unor suprafețe de teren pe termen nelimitat. Acest fapt s-a răsfrînt negativ asupra activității productive a întreprinderilor mici, care n-au putut face față concurenței marilor societăți. Dictatura militaro-fascistă a căutat totodată să „armonizeze” interesele particulare ale societăților petroliere cu cele ale statului, în vederea așa-zisei „stingeri” a contradicțiilor dintre diferite cercuri economice interne. Astfel, a lărgit dreptul de exploatare

⁴⁹ *Documents on German Foreign Policy ...*, vol. XI, doc. 19, p. 24.

⁵⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.

⁵¹ *Ibidem*.

a societăților românești în perimetrul statului. Pe de altă parte, prin legea din 23 martie 1941⁵², privitoare la preschimbarea tuturor acțiunilor la purtător în acțiuni nominale — sub sancțiunea căderii lor în patrimoniul statului în caz de refuz — a permis pătrunderea capitalului românesc în industria petrolului pe o scară mai largă decât înainte.

Organele centrale de stat au sprijinit creșterea producției de petrol „în special pentru scopurile de război”⁵³. În vederea sporirii producției românești de petrol, statul a obținut prin intermediul Reichului, de la o serie de întreprinderi germane, utilajele petroliere necesare⁵⁴. În același scop, societățile petroliere române au fost cuprinse într-o asociație economică specială, care avea ca sarcină, între altele, să construiască importante depozite de petrol. Pentru buna lor funcționare, aceste depozite au intrat imediat după terminarea lor în posesia statului⁵⁵.

În colaborare cu guvernul german s-a elaborat legea petrolului din 17 iulie 1942. Ea a fost însă mai mult un rezultat al presiunii Reichului de a i se satisface uriașa cerere de combustibil, decât o înțelegere între cele două guverne. Premizele acestei legi, care urmărea să asigure o participare mai mare capitalului românesc și german la exploatarea petrolului, au fost stabilite într-o înțelegere încheiată la Viena și dezvoltată în convorbirea dintre Mihai Antonescu și secretarul de stat german Neumann, de la București, din 15 martie 1941 și în ședința Consiliului de Miniștri al României din 11 aprilie același an⁵⁶. S-a hotărât cu acele ocazii ca reglementarea regimului minier din România să se efectueze în scopul încurajării inițiativei private, care trebuia dirijată de stat. În acest scop, urma să se înființeze o comisie mixtă româno-germană de experți, care să ia în considerare stabilirea noului regim, pentru ca pe această cale să se poată spori la maximum producția de petrol conform unei înțelegeri prealabile dintre Ion Antonescu și Goering⁵⁷. Căutînd să impună un punct de vedere corespunzător intereselor capitalului german, reprezentantul Reichului la București cerea cu insistență modificarea legii din 23 martie 1941 în favoarea acționarilor germani⁵⁸.

Legea din 17 iulie 1942 conferea un regim favorabil societăților anonime în vederea intensificării exploatarei petrolului⁵⁹. Condițiile ei prevedeau ca întreprinderile să aibă un capital minim de 400 000 000 lei și 75% acționari români. Ele au favorizat numai parțial dezvoltarea societăților românești, întrucît o serie de clauze reduceau volumul de

⁵² Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 121/1941, f. 50.

⁵³ „Monitorul petrolului Român”, an XLII, nr. 15/1941, p. 663.

⁵⁴ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 382/1940, f. 89.

⁵⁵ Arh. Instit. de ist. a partidului..., fond 10, dos. 190, f. 9—10.

⁵⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 382/1940, f. 89 ; „Mcniteur du Pétrole Roumain”, nr. 8/1941, p. 347.

⁵⁷ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 382/1940, f. 89.

⁵⁸ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 129/1941, f. 50.

⁵⁹ *Trei ani de guvernare*, Buc., 1943, p. 107—108.

păcură care trebuia cracat în țară, pentru a fi exportat în cantități mai mari în Germania și prelucrat acolo. Cele mai multe avantaje de pe urma legii petrolului le-au avut monopolurile germane, care au reușit să controleze cu rigurozitate industria petrolului românesc, să impună reducerea consumului intern, ca și creșterea exportului produselor petroliere în Germania. Pentru a fi în concordanță cu prevederile legii, unele societăți cu capital străin au căutat și găsit formele de fuziune cu societățile petroliere românești. Astfel, „Creditul Minier”, după elaborarea legii, a întreprins o serie de măsuri în vederea fuziunii cu „Petrolul Românesc” și „Petrolul” — Govora. Totuși, pentru a lăsa deplină libertate capitalului străin în această industrie, guvernul militar-fascist a abandonat planul său de a numi împuterniciți pe lângă întreprinderile petroliere care lucrau cu capital străin⁶⁰.

Întreprinderile mari cu o greutate specifică ridicată în producția de prelucrare a țițeiului și-au consolidat pozițiile în anii războiului, după cum reiese din situația de mai jos⁶¹.

Denumirea societății	Greutatea specifică în procente a fiecărei întreprinderi în activitate	
	1942	1943
Astra Română	30,93	31,69
Concordia	11,66	12,32
Româno-Americană	10,89	10,48
Steaua Română	10,24	10,14
Unirea	9,27	9,32
Colombia	7,63	7,84
Creditul Miner	4,73	5,01
Prahova	4,32	4,16
I. R. D. P.	2,13	2,42

Cu toate măsurile luate, în anii dictaturii militar-fasciste, lucrările de exploatare au fost reduse din ce în ce mai mult datorită lipsei materialelor de foraj, deși Germania se angajase să le ofere la timp și în cantități suficiente. În situația de mai jos este prezentat tot ceea

⁶⁰ Arh. Instlt. de istorie a partidului... Fond 10, dos. 190, f. 123.

⁶¹ Datele pentru anul 1942 sînt extrase din Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1263/1943, f. 145, iar pentru anul 1943 din „Monitorul Petrolului Român”, nr. 9—10/1944, p. 8.

ce a primit din Germania industria petrolieră română ca material de foraj, în comparație cu ce s-a angajat ea să livreze⁶²:

Anul	Programat tone	Primit tone
1942	89.000	79.346
1943	51.000	26.522
1944	45.500	14.294

După cum se observă, sint reduse continuu cantitățile de utilaj petrolier programat a fi furnizat de Germania. Mai mult, guvernul Reichului nu-și respectă nici aceste obligații. Practic, hitleriștii au livrat materiale de foraj în cantități mici, silind astfel România să rezolve cu mijloace proprii exploatarea petrolului necesar Germaniei.

Jefuirea petrolului în scopul acoperirii nevoilor războiului se reflectă, între altele, în forajul efectuat în anii 1940—1944; pe ansamblul industriei petroliere, numărul metrilor forajă a avut următoarea evoluție⁶³:

Anul	Metri forajă
1940	235.000
1941	252.942
1942	343.789
1943	341.458
1944	144.000

Repartiția lucrărilor de foraj executate de către societăți în anul 1943, de pildă, așa cum rezultă din cifrele de mai jos⁶⁴, ne arată că accentul s-a pus cu precădere pe forajele de exploatare.

Acordându-se prioritate forajelor de exploatare, s-a ajuns la punerea în funcțiune a unor sonde de mare adâncime — 3 000 metri — într-un minimum de timp (o lună zile)⁶⁵. Industriașii care aveau capital

⁶² Rezultatele „colaborării” economice cu Germania și ale participării noastre la războiul hitlerist, Buc. 1945, p. 10; vezi și A. Niri *op. cit.*, p. 298.

⁶³ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 101; „Buletinul Institutului Economic Românesc”, nr. 7—9/1941, p. 370.

⁶⁴ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 102.

⁶⁵ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 152/1941, f. 7.

investit în întreprinderile petroliere au urmărit ca pe calea exploatării iraționale să asigure un beneficiu maxim acționarilor lor.

Societatea	Foraje de explorare			Foraje de exploatare		
	Progra- mat	Realizat	%	Progra- mat	Realizat	%
Astra Română	20.130	6.829	34	68.780	97.024	141
Româno-Americană	10.700	3.531	33	29.750	31.003	104
Steaua Română	11.097	4.387	40	20.377	33.012	162
Concordia	13.400	3.661	27	51.700	37.522	73
Unirea	3.200	1.785	56	27.200	27.702	102
Colombia	—	—	—	20.000	20.782	104
Creditul Miner	7.900	4.810	61	6.200	3.873	62

Pe de altă parte, amestecul experților germani în industria petrolieră în vederea intensificării exploatării terenurilor încă neexplorate a dus în practică nu la descoperirea de noi zăcăminte, ci la intensificarea extragerii petrolului din terenurile deja forate pentru exploatare. Între anii 1938—1944, ca urmare a executării de foraje de exploatare, nu de explorare, unele terenuri petroliere au fost literalmente secătuite. S-a folosit pe scară largă de către marile societăți, în frunte cu „Astra Română”, sistemul forajului deviat la limitele dintre proprietățile acestora și ale statului. Pe această cale, „Astra Română”, de pildă, a extras ilegal numai la schela Boldești, în perioada 12 ianuarie 1939 — 1 august 1940, cu ajutorul a 19 sonde, țigeli și gaze de sonde în valoare de 1.916.394.000 lei⁶⁶. Exploatarea ilegală și irațională a petrolului s-a efectuat cu aprobarea Consiliului de Miniștri. Astfel, în ședința din 9 mai 1941, acesta cerea să nu se aplice nici o sancțiune — de fapt aceasta era imposibilă — celei mai mari societăți petroliere din România, „Astra”, pentru că trecuse ilegal la jefuirea acestui zăcămint chiar din rezervele statului⁶⁷.

Intensificarea exploatării, fără o preocupare pentru descoperirea de noi straturi de țigeli, a provocat, cu toată creșterea numărului de metri foraj, o scădere a producției, așa cum rezultă din cifrele tabelului de la pagina 20⁶⁸.

Producția de petrol din România, care pentru puterile Axei juca un rol însemnat, se afla în continuă scădere, datorită reducerii capacității sondelor. Ca urmare, în țară existau mai multe rafinării de

⁶⁶ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 52/1940, f. 4, 8; dos. 58/1940, f. 4.

⁶⁷ *Procesul marii trădări naționale...* p. 29.

⁶⁸ Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 290.

petrol decît puteau să mențină în funcțiune debitul mereu mai scăzut al cîmpurilor petroliere de la Ploiești. Din această cauză, pînă la sfîrșitul anului 1941, aproximativ jumătate din numărul rafinăriilor au

Anul	Producția în mii tone
1940	5.738
1941	5.520
1942	5.624
1943	5.323
1944	3.519

fost închise⁶⁹. Cu toate că producția globală de țiței a scăzut de la un an la altul, cu excepția anului 1942, totuși produsele de importanță capitală pentru război — benzină, uleiuri și motorină — înregistrează o însemnată creștere. În schimb, cantitatea de petrol lampant, folosit în bună parte de populația civilă, scade la aproape jumătate în 1943 în comparație cu 1938.

Cererile din ce în ce mai mari de produse petroliere au determinat o oarecare modernizare a instalațiilor de foraj și distilare la rafinăriile rămase în funcțiune. S-au produs modificări în tehnica rafinării prin introducerea sistemelor americane de distilare continuă, prin înmulțirea și mărirea instalațiilor de cracking și îmbunătățirea sistemului de prelucrare⁷⁰. Trebuie subliniat faptul că, deși s-a realizat o distilare superioară a țițeiului în comparație cu anii precedenți, exportîndu-se anual peste 90% produse rafinate în țară⁷¹, totuși, în raport cu procedeele tehnologice folosite în alte state, calitatea produselor rezultate prin distilare în România era inferioară. Astfel, în timp ce în alte țări exploatarea petrolului avea un randament de 70%, în țara noastră el se ridica doar la 30%⁷². De asemenea, procentul de benzină obținută prin distilare în România se ridica la numai 24% în comparație cu 80% realizată în alte state, iar indicele octanic al benzinei românești oscila între 65—69 octani față de 87—92 octani obținut în Statele Unite.⁷³ de pildă.

*

În condițiile scăderii producției petroliere, Germania impune României noi protocoale care să asigure alimentarea cu combustibil a

⁶⁹ Arh. Institut. de Ist. a partidului..., Fond 10, dos. 190, f. 1.

⁷⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos 340/1942, f. 16.

⁷¹ *Idem*, dos. 209/1941, f. 29.

⁷² Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 152/1941, f. 7.

⁷³ *Ibidem*, f. 8.

mașinei sale de război. Protocoalele semnate după 4 decembrie 1940 n-au făcut decît să agraveze situația economică a României și să o subordoneze și mai mult hitlerismului. Pe această linie, un loc important îl ocupă protocolul confidențial din 17 ianuarie 1942 semnat de președinții comisiilor guvernamentale germană și română, Karl Clodius și N. Răzmeriță, care pleca de la considerentul că întreaga economie a celor două state trebuie să fie pusă în întregime la dispoziția războiului. Conform anexei A a protocolului, România se angaja să livreze Germaniei, pînă la 30 septembrie 1942, petrol în stare brută și derivate în valoare de 300 000 000 R.M.⁷⁴. Articolul 3 din protocol stipula că limita de valoare convenită în anexa A de 300 000 000 R.M. pentru exportul de petrol din România în Germania trebuia considerată numai ca o bază pentru stabilirea unui plan de plăți și nu ca o limitare cantitativă. „Guvernul român va face totul, în viitor ca și în trecut, pentru a spori pînă la maximum livrările de petrol în interesul ducerii războiului”⁷⁵.

În ziua semnării protocolului, guvernul german se angaja printr-o notă secretă trimisă de Clodius președintelui Comisiei guvernamentale române, N. Răzmeriță, să acorde României participări la izvoarele petroliere din alte părți, ca o compensație pentru pagubele economice rezultate în urma unei exploatari intensive a resurselor sale petroliere⁷⁶. Printr-o altă notă trimisă în aceeași zi, Reichul german se angaja să pună la dispoziția statului român cantități însemnate de aur cu condiția ca România să intensifice exportul de petrol și cereale către Germania⁷⁷. Guvernul Reichului se angaja totodată să sprijine pe cel român în acțiunea de comprimare a consumului intern de petrol.

Prin contractul încheiat la 2 mai 1942 între C.F.R. și „Reichsvereinigung Kihle” din Berlin, care stabilea condițiile restrîngerii consumului intern, Administrația căilor ferate se angaja să economisească lunar, cu începere de la 1 mai 1942, o cantitate de 8 000 tone păcură, pe care urma să o exporte Germaniei, folosind în schimb combustibilul solid livrat de Sindicatul de cărbuni din Silezia de Sus și Societatea Anonimă pentru vînzarea cărbunelui⁷⁸.

Cea de-a XII-a sesiune a Comisiilor guvernamentale română și germană, a aprobat prin protocolul confidențial încheiat la 12 iunie 1942 acest contract și a stabilit condițiile în care România putea suplimenta cotele de păcură prevăzute a fi livrate lunar Germaniei. Sporirea cotei era condiționată, înainte de toate, de adaptarea cu sprijinul Germaniei a materialului de tracțiune al C.F.R. la folosirea cărbunelui⁷⁹.

⁷⁴ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 248/1942, f. 45.

⁷⁵ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 248/1942, f. 3.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 93.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 94.

⁷⁸ *Idem*, dos. 117/1942, f. 31.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 22.

Mai mult, protocolul secret româno-german din 11 ianuarie 1943, semnat de Clodius și Mihai Antonescu, stabilea că livrările de petrol ale României către alte state nu vor putea fi efectuate decît numai după satisfacerea necondiționată a obligațiilor față de Germania⁸⁰. S-a convenit cu acea ocazie ca România să exporte puterilor Axei, în anul 1943, 4 000 000 tone petrol, cu toate că Mihai Antonescu atrăsese atenția lui Hitler în timpul tratativilor purtate la Cartierul său general că această prevedere „nu poate fi realizată în situația prezentă a producției petroliere românești decît numai în cazul în care producția de țiței va fi sporită în acest an, iar consumul intern de produse petroliere va fi comprimat”⁸¹.

În vederea realizării clauzelor protocolului, la 12 ianuarie 1943, a doua zi după semnarea lui, Mihai Antonescu se angaja prin scrisoarea trimisă ministrului Economiei al Germaniei, Funk, că va lua „imediat toate dispozițiile legale pentru micșorarea consumului intern”⁸². Pe această linie, la 19 februarie 1943 s-au făcut propuneri pentru restrîngerea consumului intern de petrol și intensificarea exploatării lui pentru a putea fi satisfăcute astfel cererile Germaniei⁸³. Pe de altă parte, ministrul de externe al Reichului, Ribbentrop, a trimis în România doi specialiști spre „a clarifica la fața locului... toate necesitățile ce ar mai exista și ar putea conveni un program pentru măsurile necesare spre sporirea producției”⁸⁴.

După încheierea protocolului din 11 ianuarie 1943, presiunile Germaniei asupra României vizează nu numai respectarea cu strictețe a clauzelor acestui aranjament⁸⁵, ci și obținerea de masive suplimente de combustibil lichid. La 11 septembrie 1943, ministrul Germaniei la București, von Killinger, cerea lui Ion Antonescu, din însărcinarea lui Ribbentrop, ca România să pună la dispoziția Germaniei toți carburanții considerați ca rezervă. În schimbul acestora, guvernul de la Berlin se angaja să-i furnizeze materiale pentru rafinările românești, să le repare, să le organizeze apărarea pasivă și să le acorde credite. Concomitent, reprezentantul Germaniei la București, Killinger, a insistat și asupra necesității ca România să furnizeze întregul surplus de cereale. Ca o compensație, Ribbentrop a asigurat prin Killinger guvernul Antonescu că va interveni pe lângă Hitler și Keitel pentru a obține cantitățile de armament necesare României⁸⁶. La 25 noiembrie același an, reprezentantul Germaniei la București atrăgea din nou atenția prin nota înmînată lui Ion Antonescu asupra necesității res-

⁸⁰ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1104/1943, f. 33.

⁸¹ *Idem*, dos. 1114/1943, f. 75 ; *Procesul marii trădări naționale...* p. 258.

⁸² Arh. St. Buc., Fond. Președ. Consil. de Min., dos. 216/1943, f. 56.

⁸³ V. Arimia, *Agravarea situației economice a României în anii 1943—1944*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/1964, p. 53.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1104/1943, f. 33.

⁸⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., 1274/1943.

peclării cu strictele de către România a clauzelor protocolului din ianuarie 1943. Mai mult, guvernul român era acuzat de faptul că nu a comunicat Reichului excedentele de care el dispunea pentru a putea fi exportate în Germania. Spre a nu crea României posibilități de a se sustrage de la schimburile cu Germania, guvernul hitlerist îi pretindea ca, în anul 1944, aceasta să exporte produse petroliere în valoare de 35 miliarde lei, Reichul considerînd cererea ca justificată de principiul că cele două țări trebuie să dea „toate resursele pentru victorie”⁸⁷. Noile pretenții ale Germaniei și-au găsit expresia în acordurile din 9 februarie 1944, cînd contingentele de produse petroliere și cereale destinate exportului au fost sporite la maximum⁸⁸.

Jefuirea sistematică și organizată a petrolului românesc de către Germania hitleristă se reflectă puternic în exportul acestui produs. În condițiile în care producția petrolieră era în scădere, dictatura militară fascistă, în scopul de a pune la dispoziția Germaniei cantități tot mai mari de petrol, impune o serie de măsuri, între care un loc principal l-a ocupat „raționalizarea” consumului intern, adică restrîngerea volumului de produse destinate populației. Pe de altă parte, în vreme ce pentru consumul intern produsele petroliere erau achiziționate la prețuri de speulă, datorită comprimării volumului lor de pe piață, dictatura antonesciană a permis monopolurilor germane să dirijeze producția de petrol conform intereselor agresive ale hitlerismului. Produsele petroliere au fost livrate aproape cu exclusivitate Germaniei, care prin armata sa de „experți” le-a canalizat spre această țară.

În vederea asigurării transportului produselor petroliere spre Germania într-un timp cît mai scurt posibil și cu maximum de eficiență, guvernul de la Berlin a impus dictaturii subordonarea celor mai importante mijloace de transport acestui scop și folosirea cu precădere a materialului rulant pentru necesitățile Germaniei⁸⁹. Hitleriștii au uzat pe o scară largă de căile ferate române, prin intermediul cărora au transportat un volum sporit de produse. Cu toate că o parte din rețeaua feroviară și a parcului rulant a fost scoasă din circulație în urma bombardamentelor, s-au exportat cu aceste mijloace, numai în perioada 1 mai 1943 — 25 mai 1944, un număr de 4 437 garnituri încărcate cu petrol⁹⁰. Totodată, hitleriștii au folosit, în același scop, vasele comerciale fluviabile aparținînd României, Iugoslaviei și Ungariei, care transportau produse petroliere pentru Germania sub pavilionul lor național⁹¹.

⁸⁷ Arh. St. Buc., Fond. Cons. de Min., dos. 1119/1943, f. 16.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 18.

⁸⁹ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 342/1941, f. 67.

⁹⁰ *Idem*, dos. 6/1944, f. 129.

⁹¹ Denise Bisdervant, *Terres Roumaines*, Paris, 1961, p. 126—127.

O mare atenție s-a acordat transporturilor prin conducte. În comparație cu transportul pe căile ferate, cel prin conducte era mult mai avantajos din mai multe motive: transportul petrolului pe conducte era socotit ca fiind de patru ori mai ieftin decât cel cu cisternele; pe de altă parte, se evita înapoierea vagoanelor goale, iar cheltuielile de întreținere și administrație erau mult mai mici decât în cazul cisternelor⁹². Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că transportul prin conducte subterane prezenta o siguranță mai mare împotriva atacurilor aeriene ale inamicului în comparație cu cel efectuat pe căile ferate.

Înainte de război existau în România un număr de patru mari conducte, cu următoarele caracteristici⁹³:

Traseul	Lungime km	Capacitatea de transport în vag/zi	Produsul transportat
Cîmpina-Constanța	300	260	Lampant
Băicoi-Ploești-Giurgiu	150	50	Țiței
Băicoi-Giurgiu	150	50	Țiței
Băicoi-București	80	70	Țiței

Datorită creșterii volumului de petrol exportat de România în Germania, Constanța, principalul port spre care se îndrepta petrolul, își pierde treptat poziția dominantă în transportul naval, deoarece era un punct prea îndepărtat față de tranzitul cu Germania. Începînd cu anul 1936, exportul petrolului prin portul Constanța descrește continuu. Astfel, de la 5 596 568 tone exportate prin acest port în 1936 se ajunge în 1939 la 2 757 662 tone, pentru ca în 1940 să scadă la 1 400 mii tone⁹⁴. Deși pentru 1941 s-a prevăzut o sporire a transportului de petrol prin acest port, ea nu s-a realizat datorită faptului că în exportul de petrol o însemnată deosebită a căpătat-o portul dunărean Giurgiu, care a lucrat cu întreaga sa capacitate⁹⁵. Faptul trebuie pus în legătură cu posibilitățile lesnicioase de transport a produselor petroliere spre Germania pe o cale mult mai scurtă în comparație cu cea maritimă.

⁹² Mihail Pizanty, *Privire retrospectivă asupra industriei petrolifere în perioada 1930—1939*, Buc., 1940, p. 31.

⁹³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 500/1940, f. 4; dos. 31/1944, f. 110; Tudor Savin, *op. cit.*, p. 184.

⁹⁴ Vezi Arh. Inst. de ist. a partidului..., Fond 10, dos. 190, f. 2—3; M. Pizanty, *op. cit.*, p. 41.

⁹⁵ Arh. Inst. de ist. a partidului..., Fond 10, dos. 190, f. 2—3; Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 151/1941, f. 9.

Necesitățile războiului au determinat ca Germania să impună guvernului Antonescu construirea unor noi conducte de petrol. Pe baza acordurilor din 4 decembrie 1940, România trebuia să construiască conducte spre Giurgiu, de unde produsele petroliere puteau mai ușor fi expediate spre Germania. Potrivit acordului, capacitatea de export a portului Giurgiu trebuia să sporească de la 120 000 tone la 300 000 tone petrol lunar⁹⁶.

Imediat după încheierea acordului din 4 decembrie 1940, s-a început construirea a două conducte spre Dunăre (una pentru benzină și alta pentru motorină), cu o capacitate de 2 200—2 500 tone/zi⁹⁷. S-a ajuns astfel ca în perioada anilor 1940—1943 să se transporte pe conducte 3 421 492 tone produse petroliere cu o medie anuală de 1 140 497 tone⁹⁸.

În vederea întreținerii exportului, guvernul Antonescu a cerut Băncii Naționale a României să pună la dispoziția societăților petroliere credite suplimentare. Statul urma să plătească acestor bănci pentru creditele acordate o dobândă de 3%, iar întreprinderile 3,5%. Măsura luată a permis, pe de o parte, Băncii Naționale o mai largă imixtiune în activitatea industriei petroliere, iar pe de altă parte, a pus întreprinderile din această ramură în situația de debitori față de B.N.R. Acordarea creditelor suplimentare de care am amintit avea tocmai scopul de a sprijini activitatea acelor întreprinderi petroliere exportatoare care se aflau într-o grea situație.

Exportul de petrol s-a făcut în temeiul unui schimb neechivalent de produse și prețuri. În convențiile româno-germane s-a stabilit că în locul produselor petroliere exportate, țara noastră să primească armament. Acordul Wohlthat—Bujoiu, încheiat înaintea venirii guvernului Antonescu la cîrma țării, pune ca principiu de bază echilibrul schimburilor comerciale româno-germane⁹⁹. Ulterior, intervenind războiul, acordul a căzut în ceea ce privește cursul marcă-leu. S-a ajuns, în ianuarie 1940, după sistemul „liberei negocieri”, să se fixeze cursul mărcii la 50 lei. Căutînd să păstreze raportul marcă-leu, fixat în ianuarie 1940 — se arăta în nota din 21 martie 1942 a Ministerului de finanțe din România referitoare la problemele ridicate în discuțiile cu ministrul german Clodius — Oelpacktul pentru vînzarea petrolului în Germania „s-a încheiat în ideea că tot astfel precum România se găsea într-o situație monopolistă în materie de petrol, și Germania avea o situație similară, fiind aproape singura în măsură să ne vîndă armament și că deci nu era util ca cele două părți să intre într-o cursă de prețuri”¹⁰⁰. Pe de altă parte, vînzarea petrolului de către

⁹⁶ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 151/1941, f. 9.

⁹⁷ *Idem*, dos. 209/1941, f. 68; *Trei ani de guvernare*, Buc., 1943, p. 108.

⁹⁸ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 185.

⁹⁹ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 426/1941, f. 3.

¹⁰⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 218/1942, f. 23.

România la prețuri antebelice a fost considerată ca un mijloc cu ajutorul căruia Germania să fie determinată de a nu ridica cursul mărcii față de cel al leului¹⁰¹.

Germania a modificat succesiv prevederile convențiilor, fapt care i-a permis să exporte în România, în schimbul unei părți din armament, mărfuri de o minoră însemnătate, la prețuri ridicate. Raportul dintre marca germană și leul românesc a fost practic schimbat în favoarea mărcii germane în aprilie 1941, când cursul mărcii a fost fixat la 60 de lei, rămânând în vigoare cursul de 50 lei numai pentru plata exportului de petrol care servea la acoperirea sumelor ce trebuiau achitate în contul armamentului importat¹⁰². Trebuie subliniat că tendința ulterioară a Reichului de a mări cursul mărcii în raport cu cel al leului a provocat o serie de divergențe între guvernele celor două țări.

Diferența rezultată din schimburile neechivalente dintre petrolul românesc și mărfurile germane a adus daune incalculabile economiei naționale. Pe de altă parte, trimiterea de către monopolurile hitleriste a mărfurilor lipsite de importanță pentru consumul populației a determinat neabsorbirea acestora din comerț și accelerarea emisiunii Băncii Naționale a României pentru ca statul să poată finanța îndeplinirea obligațiilor sale către Germania, îndeosebi la petrol și cereale.

Caracterul prădalnic al acordurilor încheiate de Germania rezultă și din faptul că între anii 1939—1944, prețurile produselor importate din acest stat au sporit în medie cu 614%, în vreme ce prețurile mărfurilor exportate de țara noastră în Germania au crescut cu numai 123%¹⁰³. Prețul șinelor de cale ferată furnizate de Germania a fost majorat de 7 ori, al cărbunilor de 13 ori, în timp ce benzina exportată de România s-a urcat între 1943—1944 cu numai 2,4%¹⁰⁴. Deși prețul uleiului mineral a fost sporit în anii 1940—1941 cu 5% și respectiv 9%, iar al petrolului brut cu 8% și 15%, majorarea a fost anihilată însă de ridicarea cu 25% a tarifelor de transport pentru aceste produse¹⁰⁵. În comparație cu 1939, prețul produselor petroliere exportate în Germania reprezenta 185% în 1940, 126% în 1941, 165% în 1942 și 190% în 1943 (6 luni)¹⁰⁶.

Dictatura militarofascistă a livrat Germaniei petrol sub prețul mondial. Cu toate acestea, hitleriștii au sporit unilateral prețurile la armamentele furnizate de ei. „Înghețarea” prețurilor produselor petro-

¹⁰¹ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 218/1942, f. 23.

¹⁰² *Idem*, dos. 426/1941, f. 4; dos. 209/1941, f. 59.

¹⁰³ Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, Buc., 1956, p. 53.

¹⁰⁴ *Ibidem*; *Zece ani de la Conferința Națională a P.C.R., 1945—1955*, E.S.P.L.P., Buc., 1956, p. 54.

¹⁰⁵ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 113/1941, f. 15.

¹⁰⁶ *Idem*, dos. 108/1944, f. 12.

liere la nivelul antebelic în tranzacțiile cu Germania, fapt stabilit prin acordurile din 4 decembrie 1940, față de prețurile mondiale care au sporit neîncetat, a provocat mari pagube economiei naționale și a determinat o scumpire continuă a petrolului pe piața internă. În timp ce populația plătea 14 lei/litrul de benzină și 4 lei cel de petrol, Germania procura cu 2,85 lei benzina și 2,41 lei petrolul¹⁰⁷. Monopolurile germane au realizat beneficii uriașe nu numai prin acest mijloc, dar și din exportarea în alte țări, cu prețul mondial, a petrolului românesc, achiziționat cu sume derizorii.

Politica antipopulară a dictaturii militaro-fasciste, atât în domeniul economic, cât și pe terenul colaborării militaro-politice cu Germania hitleristă, care agrava situația materială a poporului român și ruina economia țării, au determinat o creștere a opoziției maselor și o accentuare a contradicțiilor de clasă, devenite tot mai puternice în anii 1943—1944. Acestea, conexe cu insuccesele militare ale coaliției hitleriste, cu regimul neechivalent existent în schimburile comerciale româno-germane, a grăbit dezvoltarea unor puternice contradicții între cercurile guvernante ale celor două state. La agravarea acestora a contribuit și ascuțirea divergențelor dintre o parte a marilor industriași și bancheri români și Reich, care în perioada de sfârșit a războiului își vedeau tot mai mult periclitate interesele lor. O atitudine din ce în ce mai potrivnică executării acordurilor cu Germania a manifestat-o Asociația Industriașilor de Petrol din România, care, începând din 1943, condiționează livrarea petrolului de achitarea imediată și echivalentă a contravalorii lui¹⁰⁸.

Ascuțirea contradicțiilor dintre cercurile guvernante românești și hitleriști a fost alimentată și de sprijinul pe care aceștia din urmă îl acordau revizionismului maghiar. Cu ocazia vizitei efectuate de vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, la Marele Cartier General al lui Hitler la 10 ianuarie 1943, ministrul român sublinia eforturile pe care România le făcea pentru aprovizionarea Germaniei, în contradicție cu atitudinea Reichului, care nu numai că nu-și respecta obligațiile, dar incuraja fațăș politica antiromânească a unor cercuri burgheze maghiare și bulgare¹⁰⁹.

În condițiile în care pe plan intern agravarea contradicțiilor de clasă, iar pe plan extern, antagonismele dintre burgheziile română, pe de o parte, și maghiară și bulgară sprijinite de imperialismul german, pe de altă parte, se manifestau tot mai puternic, contribuind la slăbirea dominației ei de clasă, dictatura militaro-fascistă, manifestă opoziție față de noile presiuni exercitate pe plan economic asupra României de Germania hitleristă. Prin Memorandumul prezentat lui Hitler la

¹⁰⁷ Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 285; „Argus”, Buc., 5 martie 1943.

¹⁰⁸ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1119/1943, f. 18; dos. 1250/1943.

¹⁰⁹ *Idem*, dos. 1046/1943, f. 47.

10 ianuarie 1943, Mihai Antonescu arăta că comerțul exterior al României era aproape exclusiv pus la dispoziția Axei și în primul rînd a Germaniei. „România — se sublinia în acest document — și-a amenințat cu epuizarea rezervele sale de petrol, printr-o producție intensivă și a finanțat pentru Germania acest export... și-a respectat pînă la maximum puterilor sale exporturile de animale, cereale, și alte obiecte de export, ajungînd azi să acuze un sold creditiv pentru România de peste 500.000.000 R.M. (peste 30 miliarde lei). România, continuînd să intensifice producția de petrol numai în interesul german și al războiului, să vîndă petrolul pe un preț redus, să finanțeze alți producția cit și exporturile de petrol Germaniei; să finanțeze nevoile militare germane de circa 6 miliarde anual, pe lingă circa un miliard și jumătate lei cereri noi, pentru unitățile aviației (recent formulate); și continuînd în același timp să nu primească decît armament, foarte puține mărfuri, o cantitate redusă de aur, devize și participațiuni și în loc de mărfuri care să-i înlesnească absorbirea monedei de pe piață, numai materii prime de fier, merge sigur la o gravă criză economică a producției, iar inflația în care a intrat datorită finanțării nevoilor germane amenință cu desechilibrul întregul aparat al statului și ordinea socială”¹¹⁰.

După trei luni, Mihai Antonescu repune în discuția Reichului situația grea a economiei naționale generată de schimburile neechivalente dintre cele două state. El preciza că România a făcut eforturi atît de mari în direcția aprovizionării Germaniei cu petrol, încît era amenințată cu epuizarea rezervelor sale. În plus, emisiunea cu caracter inflatoriu efectuată de B.N.R., în vederea finanțării exportului în Germania, a determinat o răsturnare a prețurilor și desechilibrul bugetar¹¹¹. Guvernul român își exprima nemulțumirea pentru faptul că Oelpacktul n-a fost respectat de către Reich prin aceea că livrările de armament au fost efectuate la prețuri mai ridicate decît cele prevăzute în acorduri, cu toate că România a continuat să livreze cantități însemnate de petrol, suferind pe această cale o întreită pierdere, atît prin neechilibrarea volumului și valorii exportului său de petrol cu armamentul, cît și prin nerespectarea prețurilor antebelice pentru armament¹¹².

Deși guvernul român a insistat, în repetate rînduri, pentru revizuirea suplimentelor de prețuri la livrările de armament și stabilirea lor la nivelul antebelic convenit, cererile sale au rămas fără răspuns. Prin nota din 10 aprilie 1943 Mihai Antonescu revine asupra acestor cereri solicitînd reexaminarea deciziei Ministerului Economiei Naționale a Reichului de la sfîrșitul lunii martie 1943, prin care erau majorate toate prețurile la produsele livrate României, cu excepția materialelor

¹¹⁰ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 69/1943 f. 48.

¹¹¹ *Idem*, dos. 310/1943, f. 59—60.

¹¹² *Ibidem*, f. 60.

de război¹¹³. „Ținând seama de faptul că 83% din exportul românesc îl formează petrolul, pe care România îl dă Germaniei în cantități neobișnuite, ceea ce îi paralizează exportul pentru alte țări și chiar producția industrială internă, — conchidea nota — majorarea (prețurilor — n.n.) articolelor de export german care ocupă în exportul față de România un mare volum, înseamnă o situație a României într-o condiție comercială cu totul neechilibrată, România continuând să-și dea produsele sale, petrolul, pe prețuri antebelice și primind în schimb materiale și mărfuri pe prețuri excesive. Continuarea acestui efort, în același timp epuizează resursele României și îi desechilibrează piața”¹¹⁴.

La numeroasele cereri ale dictaturii militaro-fasciste făcute lui Hitler, Goering, Funk, ca Germania să-i achite în aur contravaloarea mărfurilor primite, guvernului român i s-a răspuns de cele mai multe ori prin refuzuri categorice¹¹⁵. Mai mult, în aceleași convorbiri, Hitler a exercitat presiuni pentru a obține cit mai mulți carburanți și cereale din România¹¹⁶.

Deși guvernul Antonescu, în urma aplicării regimului neechivalenț de schimburi, a amenințat că nu va mai livra tranșa de petrol pentru anul 1943, sub presiunea Reichului a fost nevoit să se achite de obligațiile impuse¹¹⁷. În unul din memoriile lui Antonescu adresate lui Hitler în anul 1943 se recunoștea că România s-a expus nu numai pericolului secătuirii rezervelor sale de petrol și — prin finanțarea exportului nostru pentru Germania — pericolului unei inflații, dar a suferit pînă la acea dată pierderi de 35 miliarde lei, datorită livrărilor produselor petroliere la prețuri antebelice. El recunoștea, totodată, că furnizările de material de război în schimbul acestui export n-au corespuns nici volumului exportului, nici n-au fost efectuate la prețul prevăzut în pactul petrolului¹¹⁸. Monopoliștii germani, beneficiind de un regim extrem de avantajos al taxelor și impozitelor — care, dealtfel, n-au fost achitate nici măcar la quantumul stabilit — au păgubit numai pe această cale statul român între 1 octombrie 1940 pînă la 23 August 1944 de suma de 47 miliarde lei¹¹⁹.

Exportul petrolului spre Germania crește conform cifrelor de mai jos de la 20,3%, cit reprezenta din totalul exportului de produse petroliere în 1939, la 79,4% în 1943¹²⁰.

¹¹³ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 69/1943, f. 62.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Idem*, dos. 240/1943.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Idem*, dos. 1077/1943.

¹¹⁸ *Idem*, dos. 1104/1943, f. 95; Arhiva Institutului de istorie a partidului... Fond 10, dos. 219, vol. V, f. 21—23.

¹¹⁹ *Rezultatele „colaborării” economice cu Germania și ale participării noastre la războiul hitlerist*, Buc., 1945, p. 8.

¹²⁰ „Monitorul petrolului românesc”, XI—XII, 1944, p. 54; *Comerțul exterior al României în anul 1940, Tabele rezumative*, Buc., 1941, p. 41.

Cifrele oficiale din tabelul de mai jos nu reflectă decît o parte din jaful săvîrșit de monopolurile germane asupra petrolului nostru.

Anul	Total export la produse petroliere (mii tone)	Din care în Germania (mii tone)	% din total
1939	4.177	848,6	20,3
1940	3.493	1.147,8	32,8
1941	4 072	2.714,8	66,6
1942	3.374	2.163,6	65,1
1943	3.159	2.511,3	79,4

Media lunară a exportului petrolului în Germania se ridică la 300.000—350.000 tone petrol¹²¹. În total au fost expediate în intervalul 1940 — August 1944 în Germania 10.316.179 tone produse petroliere¹²². În afară de cantitățile prevăzute în tabelul de mai sus, hitlerişti au primit produse petroliere din cantitățile destinate consumului intern, ca și din cele rezervate armatei române. Numai de la 1 octombrie 1940 pînă la intrarea României în război, trupele germane au primit mii de vagoane de produse, petrolul deținînd ponderea principală: 3.523 vagoane combustibil¹²³, iar între anii 1942—1943 s-au livrat suplimentar pentru armata germană în afara acordurilor, 1.085.174 tone produse petroliere¹²⁴.

Deplasarea a tot mai mari cantități de petrol spre Germania nu s-a făcut — în condițiile existenței unei producții scăzute — numai prin restringerea consumului intern, dar și prin sustragerea unui însemnat volum de produse din stocurile rezervate armatei. Într-o scrisoare adresată lui Keitel la 14 septembrie 1942, Antonescu se laudă că a oferit Germaniei importante cantități de petrol peste cele prevăzute în acordurile încheiate. Numai în lunile iulie — august 1942 au fost exportate în Germania 660.000 tone petrol, 7.000 tone benzină octanică din rezervele aviației, 20.000 tone din depozitele armatei și 400 tone motorină, asigurîndu-i livrarea de noi cantități de petrol în lunile următoare¹²⁵.

În 1944, în industria petrolului se accentuează criza provocată de politica economică a dictaturii antonesciene. În timp ce situația indus-

¹²¹ Denise Basdervant, *op. cit.*, p. 126—127.

¹²² Rezultatele „colaborării” economice cu Germania și ale participării noastre la războiul hitlerist, Buc., 1945, p. 5.

¹²³ Arh. St. Puc., Fond Cons. de Min., dos. 1192/1943.

¹²⁴ Rezultatele „colaborării” economice cu Germania și ale participării noastre la războiul hitlerist, Buc., 1945, p. 9.

¹²⁵ Arh. Min. Afac. Externe al Republicii Socialiste România, cazier 5, vol. 26, f. 1; vezi și Biblioteca Centrală de Stat, Fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 15, Memorandumul din 11 februarie 1942.

irii petroliere se agrava din cauza schimburilor neechivalente cu Germania, a plății cu întârziere a produselor livrate, a neachitării sunelor prevăzute pentru refacerea rafinăriilor, Ministerul Finanțelor arăta la 15 iunie 1944 că plata produselor petroliere nu putea fi majorată decât la cele destinate consumului intern¹²⁶, fapt care contribuia și mai mult la agravarea situației materiale a maselor. Cum volumul desfacerii acestor produse pe piața internă era extrem de restrâns, noua măsură nu putea să aibă efectele dorite de industriașii români. Trebuie subliniat că politica prețurilor a îngrijorat cercurile monopoliste din România și în mod special acea parte a burgheziei care își trăgea beneficiile de pe urma tranzacțiilor comerciale cu Germania. În memoriul Asociației industriașilor de petrol din România, adresat în iulie 1944 lui Antonescu, se arăta că industria petrolului suferea de pe urma creșterii disproporției dintre prețurile petrolului și prețurile altor produse¹²⁷.

Sistemul plății întârziate pentru vânzările efectuate provoca o neacoperire imediată a cheltuielilor. La export, Banca Națională a României efectua plăți numai în măsura compensării cu importurile din Germania, potrivit convenției încheiate cu acest stat, fapt care silea societățile petroliere să finanțeze cu sume foarte mari acest export. Și în comerțul interior, produsele vândute autorităților erau plătite cu mari întârzieri¹²⁸.

Situația industriei petrolului a devenit tot mai grea datorită atitudinii dictaturii de a continua „colaborarea” cu Germania în încercarea de a păstra terenurile petrolifere din regiunea Ploiești pentru necesitățile războiului. În acest scop, hitleriștii erau hotărâți să apere cu orice preț sondele și instalațiile de distilare a țițeiului. Germania a încercat — așa cum remarca la 23 martie 1944 corespondentul lui „National Broadcasting Corporation”, Frank Obrien, — să organizeze în pripă apărarea terenurilor petrolifere din România care reprezentau o importanță însemnată în ducerea războiului¹²⁹.

Toate măsurile întreprinse în acest sens n-au putut împiedica distrugerea zonei petrolifere a Văii Prahovei. Începînd din vara anului 1943, o serie de instalații au fost scoase din funcțiune în urma bombardamentelor¹³⁰. În aprilie 1944 au fost bombardate rafinăriile „Vega”, „Româno-Americană” și „Standard”. În fața acestei situații, guvernul Antonescu s-a grăbit să ceară ajutorul german pentru apărarea anti-aeriană a zonei petrolifere. La 20 mai 1944, la conferința organizată de vicepreședintele Consiliului de Miniștri în legătură cu găsirea modalităților de apărare anti-aeriană — la care alături de Mihai An-

¹²⁶ Arh. St. Buc., Fond Președ. Consil. de Min., dos. 36/1944, f. 668.

¹²⁷ *Ibidem*, f. 1018—1019.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Idem*, dos. 52/1944, f. 317.

¹³⁰ „Argus”, Buc., din 4 august 1943.

tonescu și generalul german Gerstenberg au mai participat diverși specialiști români și germani — a fost expus planul de măsuri necesare în această direcție. Vicepreședintele Consiliului de Miniștri sublinia că această problemă a format obiectul unei discuții între el și Hitler, în septembrie 1942, la Vinița, unde România a cerut mijloace de transport aerodrom, de detecție și de organizare a apărării pasive¹³¹. Tot cu acea ocazie s-a cerut ca România să fie ajutată să disperseze rafinăriile și mijloacele de apărare antiaeriană și totodată să se asigure de către Germania securitatea zonei petrolifere. „Am cerut să ni se dea instalații și rafinării, pe care să le dispersăm pe teritoriul țării — altele noi, ca să nu întrerupem producția — știind că Germania vrea cu orice preț să nu scădem cantitatea de export”¹³².

În toate negocierile purtate cu Clodius începând din anul 1942, în legătură cu livrările de materiale de aviație României, s-a subliniat faptul că aceasta din urmă a livrat Germaniei mărfuri în valoare de miliarde de lei, în timp ce guvernul Reichului i-a furnizat materiale de apărare în cantități reduse. Prin Convenția româno-germană din 17 iunie 1943, semnată de Clodius și Mihai Antonescu, Germania s-a angajat să furnizeze României materiale de apărare antiaeriană, fără însă a-și respecta obligațiile sale¹³³. În aceste condiții, România n-a putut să realizeze decât apărarea zonei petrolifere a Ploieștiului, și aceasta în mod insuficient¹³⁴, prin intermediul unor suprataxe aplicate cu începere de la 13 decembrie 1943 asupra produselor petroliere destinate consumului intern¹³⁵, cu ajutorul cărora s-au achiziționat o serie de materiale de apărare.

În cadrul convenției economice româno-germane din 9 februarie 1944 s-a prevăzut pentru refacerea instalațiilor petroliere distruse în urma bombardamentului din 1 august 1943 ca guvernul Reichului să participe cu 1/3 pînă la plafonul total de 4,5 miliarde lei și cu 1/2 pentru pagubele ce vor depăși acest plafon¹³⁶. Guvernul român a căutat, fără a avea însă succes, să obțină o participare mai mare din partea Germaniei la refacerea instalațiilor distruse, cel puțin în proporția de care ea beneficia de pe urma petrolului românesc¹³⁷.

În condițiile în care zona petroliferă era supusă unor repetate bombardamente ale aviației anglo-americane, activitatea acestei ramuri a fost paralizată. Bombardamentele efectuate asupra zonei petroliere au atras după sine dezorganizarea rețelei de comunicații, prin

¹³¹ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 6/1944, f. 27.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Idem*, dos. 1077/1943.

¹³⁴ *Idem*, dos. 6/1944, f. 28.

¹³⁵ Astfel a fost stabilită suprataxa de 1,80 lei la litrul de benzină, 0,90 lei la litrul de petrol lampant, 0,30 lei, la cel de motorină și păcură, la 1,50 lei la cel de ulei mineral etc. („Argus”, Buc., din 15 decembrie 1943).

¹³⁶ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 6/1944, f. 73.

¹³⁷ *Ibidem*.

distrugerea triajelor și a principalelor noduri de cale ferată, precum și prin avarierea unor conducte. Ca urmare, rafinările au fost blocate cu produse ce nu puteau fi expediate. Aceasta a impus o reducere a producției de țiței, care a ajuns să reprezinte în vara anului 1944 abia 25% din producția normală. Distrugerea parțială a rafinărilor a determinat scăderea capacității lor de prelucrare, la operațiile de primă distilare și cracking, după cum urmează:¹³⁸

— martie 1944 25.600 tone + 5.870 tone cracking;

— septembrie 1944 3.930 tone + 1.058 tone cracking.

Așadar, în septembrie 1944, capacitatea de prelucrare (prima distilare) a rafinărilor românești scăzuse cu 84,7% față de martie 1944 și cu 82% la cracking¹³⁹.

Gradul de distrugere și de scădere a capacității producției a orașului Ploiești era atât de mare, încât însuși Ion Antonescu a recunoscut în ședința din 21 iulie 1944 a Consiliului de Miniștri că îl consideră „ca pe un oraș ras, care nu mai există și care nu mai constituie pentru noi o problemă”¹⁴⁰. Dintr-o situație întocmită la 3 august 1944 de Președinția Consiliului de Miniștri rezultă că din cele 168 întreprinderi petroliere cu peste 10 salariați, 12 și-au redus activitatea, iar 4 au fost închise; din cele 14 rafinării mari, 7 și-au redus producția, iar 6 au fost închise¹⁴¹. În vara anului 1944, rafinările „Steaua Română” — Cimpina, „Astra Română”, „Vega”, „Colombia” și-au redus activitatea, iar „Creditul Miner” — Brazi, „Orion”, „Redevența”, „Lumina”, „Noris” și altele au fost de asemenea închise¹⁴².

Concentrarea atenției Germaniei spre intensificarea exportului petrolului regiunii Văii Prahovei a determinat aviația anglo-americană să dezorganizeze aproape complet transporturile în această parte a țării. În împrejurările date, guvernul Reichului manifesta o tendință evidentă de a nu mai pune bază pe apărarea rafinărilor românești, solicitând importul petrolului în formă brută¹⁴³. Pentru a efectua acest export, în vara anului 1944, cînd în urma bombardamentelor fuseseră distruse numeroase instalații ale parcului feroviar și o parte din materialul rulant, guvernul german, prin Keitel, a cerut celui român să înceapă construirea unei conducte din regiunea petroliferă, care să deașeze spre nord-vestul țării pînă la o stație de cale ferată cu o capacitate mare de transport — măsură apreciată de hitleriști ca singura posibilitate de a asigura transporturile de petrol în Germa-

¹³⁸ *Rezultatele „colaborării” economice cu Germania...* p. 10—11.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹⁴⁰ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 31/1944, f. 43.

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 4—5.

¹⁴² *Idem*, dos. 32/1944, f. 6.

¹⁴³ *Idem*, dos. 6/1944, f. 33—34.

nia¹⁴¹. Hitler s-a angajat prin intermediul firmei „Wifo” să furnizeze pompele și rezervoarele și să execute în timp de 6 luni instalarea ei¹⁴⁵.

Răspunzând pretențiilor hitleriste, Consiliul de Miniștri al României a luat în dezbateră la 21 iulie 1944 chestiunea construirii conductei de petrol Ploiești—Pitești—Râmnicu-Vilcea—Sibiu—Cluj, asupra căreia Antonescu s-a arătat a fi de acord, cu rezerva stabilirii ulterioare a părții care să pună la dispoziție mina de lucru (specialiști pentru întinderea și sudarea conductelor) și a contribuției financiare necesare executării lucrării¹⁴⁶. Evenimentele survenite după această dată, înlăptuirea insurecției din august 1944 în condițiile înalării victorioase a armatelor sovietice, au împiedicat punerea în practică a planului amintit, ca și a altor măsuri.

Ieșirea României din războiul antisovietic și îndreptarea armelor împotriva hitlerismului a pus capăt acțiunii de distrugere și jaf întreprinsă în economia națională, îndeosebi în producția petrolului. Bilanțul „colaborării” a fost dezastruos pentru România. „Industria petroliferă — arăta Gheorghe Gheorghiu-Dej la Conferința Națională a P.C.R. —, în urma distrugerilor provocate de bombardamente, și-a redus capacitatea de prelucrare a rafinăriilor cu 85% la distilare și cu 82% la cracking. Capacitatea de înmagazinare a fost redusă cu 61%, ca rezultat al distrugerii rezervoarelor. Valoarea pagubelor suferite de industria petrolieră se ridică la 70 miliarde de lei. Aceste distrugeri, combinate cu exploatarea sălbatică și nerațională a resurselor de petrol ale țării, cu neglijarea menținerii nivelului de producție prin noi exploatări de terenuri, au făcut ca în 1944 producția de petrol să scadă la 3.505.000 de tone, față de 5.273.000 de tone în 1943, deci o scădere de o treime”¹⁴⁷.

★

Deși în lucrarea de față ne-am prezentat aspecte ale jefuirii petrolului românesc de către Germania hitleristă în anii 1940—1944, totuși nu putem încheia lucrarea fără a arăta că jefuirea petrolului s-a făcut pe seama maselor, a muncitorilor petroliști în primul rând. În anii dictaturii militarofasciste, paralel cu înrobirea economiei, mai cu seamă a petrolului, față de Germania, muncitorii petroliști au fost supuși unei exploatări nelimitate. Pentru a se asigura exploatarea neîntreruptă a petrolului și „securitatea” întreprinderilor, acestea au fost militarizate. Prin decretul publicat în Monitorul Oficial nr. 85 din 9 aprilie 1941 s-au creat și întreținut în mod permanent

¹⁴⁴ Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 31/1944, f. 112.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, Ed. a IV-a, E.S.P.L.P., Buc., 1956, p.

organe de informare și pază, cu misiunea de „a supraveghea și păzi întreprinderile și depozitele”, încunostiinșind organele conducătoare de actele care ar amenința distrugerea lor¹⁴⁸. Paralel cu aceste măsuri, muncitorii au fost supuși unui sever regim de teroare¹⁴⁹. Pedepsa cu bătaia și carcera se aplica chiar pentru o simplă întârziere la lucru. Curtea Marțială din Ploiești a trimis sute de muncitori petroliști la închisoare sau la moarte.

În timp ce patronii adunau beneficii din ce în ce mai mari, munca petroliștilor era remunerată cu salarii foarte mici. Trebuie amintit că sporirea beneficiilor s-a realizat în primul rînd prin creșterea continuă a prețurilor produselor petroliere destinate consumului intern, prin intensificarea exploatării muncitorilor și într-o oarecare măsură prin tranzacțiile comerciale încheiate cu o serie de state. În anii 1941—1943, societatea „Româno-Americană”, de pildă, a realizat profituri nete în sumă de 1,3 miliarde lei și și-a sporit capitalul de la 900 milioane la 1,5 miliarde lei. În același interval, „Astra” a obținut un profit net de 888 milioane lei, iar capitalul l-a sporit de la 2 miliarde în 1939 la 2,6 miliarde în 1943¹⁵⁰. În realitate, beneficiile erau mult mai mari decît cele declarate. Numai în 1943 societatea „Româno-Americană” realizează un beneficiu net de 726 milioane lei, provenit din furnizările de petrol efectuate pentru armatele hitleriste¹⁵¹. În schimb, salariul mizer al petroliștilor scade treptat puterea lor de cumpărare, agravează situația lor materială. Revista „Monitorul Petrolului Român” recunoștea în 1943 că situația salariilor a devenit din ce în ce mai grea și că „puterea de cumpărare a scăzut foarte mult”, subliniind că salarizarea din acel timp „nu rezolvă grava problemă a existenței salariaților”¹⁵². La Ploiești, după aprecierea organelor polițienești, salariile au ajuns în 1944 la 375% față de decembrie 1939, în timp ce prețurile au crescut cu 700--800%¹⁵³.

În condițiile extrem de grele în care erau nevoiți să lucreze și să trăiască, muncitorii petroliști, conduși de comuniști, s-au ridicat împotriva dictaturii, a războiului și a jafului hitlerist, organizînd o serie de acte de sabotaj, acțiuni cu caracter revendicativ ș.a.¹⁵⁴.

¹⁴⁸ „Moniteur du Pétrole Roumain”, nr. 8/1941, p. 383.

¹⁴⁹ În legătură cu aceasta vezi Ion Popescu—Puțuri, *op. cit.*, p. 89; *Trei ani de guvernare*, Buc., 1943, p. 114—115.

¹⁵⁰ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Buc., 1962, p. 265—266.

¹⁵¹ *Zece ani de la eliberarea patriei noastre*, Buc., 1954, p. 87.

¹⁵² „Monitorul petrolului Român”, nr. 9—10/1943, p. 44.

¹⁵³ Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 922/1943, f. 37.

¹⁵⁴ Vezi Ion Popescu—Puțuri, *op. cit.*, p. 73 și urm.; Maria Covaci, Florea Dragne, *Unele aspecte ale luptei clasei muncitoare și țărănimii împotriva dictaturii militarofasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)*, în *Din istoria contemporană a României*, Ed. științifică, 1965, p. 141 și urm.; Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 304—305.

COMMENT FUT ACCAPARÉ LE PÉTROLE ROUMAIN
PAR L'ALLEMAGNE HITLÉRIENNE
(1940—1944)

RESUME

Les auteurs présentent quelques aspects de l'accaparement du pétrole roumain par l'Allemagne hitlérienne sous le régime de la dictature militaire fasciste d'Antonesco.

Lorsque le 6 septembre 1940 Antonesco s'empara du pouvoir, l'Allemagne avait déjà reconquis une partie des importantes positions qu'elle avait perdues dans l'industrie du pétrole roumain à la suite du traité de Versailles. Après le 6 septembre 1940, l'impérialisme allemand obtint de nouvelles possibilités pour mettre sous sa dépendance l'économie roumaine, et surtout la production de pétrole. Pour Hitler s'assurer le contrôle du pétrole roumain était une nécessité non seulement économique, mais aussi militaire. Notamment les raffineries de Ploiești fournissaient le tiers de toute la quantité d'essence importée en Allemagne. L'intérêt avec lequel Hitler considérait le pétrole roumain a été mis en évidence par la rapidité avec laquelle les forces armées allemandes, qui sont entrées en Roumanie en mois d'octobre 1940, se sont installées dans la région pétrolière, pour en contrôler la production ainsi que le commerce d'exportation, et pour augmenter la durée de la journée de travail, ainsi que son intensité.

Parallèlement à l'entrée des troupes hitlériennes dans notre pays, les monopoles allemands se sont efforcés avec plus de vigueur qu'auparavant d'accaparer les entreprises pétrolières roumaines. La pénétration des Allemands dans l'industrie du pétrole en Roumanie a été facilitée par certains monopoles internationaux, particulièrement par la Standard Oil.

Le troisième Reich a fait main basse sur le pétrole roumain par l'„accord“ du 4 décembre 1940 et par les conventions que le gouvernement allemand a conclues avec la dictature militaire fasciste d'Antonesco. Tellement éhontée fut le pillage de cette richesse de notre pays, que même certains éléments de la dictature s'y opposèrent.

Par divers procédés, tels que les avantages accordés aux grandes sociétés pour des exploitations massives, l'extension du droit d'exploitation dans les „périmètres“ de l'Etat concédés aux sociétés roumaines, la mise en application d'une nouvelle loi du pétrole le 17 juillet 1942, etc., le gouvernement d'Antonesco a employé tous les moyens pour augmenter la production, „particulièrement pour les buts de guerre“. Malgré ces dispositions, les travaux d'exploitation ont été de plus en plus réduits, à cause de la pénurie du matériel de forage, quoique l'Allemagne se fût engagée de fournir ce matériel à temps et en quantités suffisantes. L'exploitation de plus en plus intensive, sans qu'on se préoccupât de découvrir de nouveaux gisements de pétrole, a eu pour conséquence la diminution de la production. A l'exception de l'année 1942, la production a fléchi de 5.738.000 tonnes en 1940 à 3.519.000 tonnes en 1944.

Le pillage systématique et organisé du pétrole roumain est mis en évidence par les statistiques concernant l'exportation de ce produit. A mesure que la production du pétrole diminuait, le gouvernement militaire fasciste d'Antonesco a pris une série de mesures, dont les plus importantes furent les restrictions imposées à la consommation intérieure, afin de fournir à l'Allemagne des quantités de plus en plus grandes de pétrole, dépassant même les contingents prévus par les „accords“ conclus.

C'est ainsi que l'exportation de ce produit en Allemagne qui, en 1940, représentait 32,8 % de l'exportation totale du pétrole roumain, a atteint en 1943 la proportion de 79,40%. Les statistiques officielles n'indiquent que partiellement le degré du pillage commis.

L'exportation du pétrole a eu lieu sur la base d'un échange non équivalent de marchandises et de prix, ce qui a causé des pertes incalculables à l'économie nationale.

En 1943—1944, la situation de l'industrie du pétrole s'est aggravée considérablement, par suite de la destruction d'une partie de ses installations par les bombardements d'aviation.

A la fin de cette étude, les auteurs exposent l'exploitation grandissante à laquelle furent soumis de 1940 à 1944 les ouvriers du pétrole.

UNELE ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI PRIMAR DIN MOLDOVA ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE DIN 1929—1933

DE

GH. BUZATU și GEORGETA IGNAT

În România, criza economică dintre anii 1929—1933 a avut, printre altele, grave consecințe și asupra sistemului de învățămînt în genere. Acest lucru s-a manifestat prin închiderea unui mare număr de școli de toate gradele, șomajul cadrelor didactice, scăderea nivelului învățămîntului, părăgînirea a mii de școli, creșterea analfabetismului etc. De pe urma crizei, cel mai mult a avut de suferit însă școala primară.

Faptul că efectele crizei economice s-au resimțit, în primul rînd, asupra învățămîntului primar dovedește dezinteresul manifestat de către clasele exploatoare din România față de instrucția și educația maselor largi ale poporului. Școala primară constituia cea mai răspîdită formă de învățămînt de la noi, atît în ceea ce privește numărul populației cuprinsă în procesul de învățămînt și al școlilor existente, cît și acela al cadrelor didactice specializate pentru cursurile primare. Pe de-asupra, așa după cum s-a observat, școala primară reprezenta pe atunci nu numai prima treaptă a învățămîntului, dar și „singura școală națională”, întrucît 75% din populația instruită rămînea cu această școală¹. În aceste condiții, e lesne de înțeles că orice lovitură sau orice restrîngere a învățămîntului primar afecta într-o mă-

¹ Vezi I. Gh. Mares, *Criza și școala*, în „Graiul Dimboviței”, Tîrgoviște, nr. 2, 1931, p. 2. În realitate, numărul celor care urmau numai școala primară era mai mare, iar proporția pe ansamblul țării a populației care posedă doar instrucția primară era mult mai ridicată. Astfel, cu prilejul recensămîntului populației din decembrie 1930 s-a constatat că din cei 8.250.183 știutori de carte, 7.018.263 (adică 85,1%) posedau instrucție primară, 708.581 (adică 8,6%) — secundară, 263.579 (adică 3,2%) —

sură considerabilă culturalizarea maselor, ducând la răspîndirea anal-fabetismului².

Învățămîntul primar din România a trecut și în anii dinaintea crizei economice printr-o situație dificilă. Ca o manifestare directă a acestui fapt, se constată că pînă în anul 1929 învățămîntul primar de la noi nu reușe încă să cuprindă în rîndurile sale întreaga populație a țării care trebuia instruită, semnalîndu-se paralel cu aceasta lipsa unui număr îndeajuns de cadre didactice și de localuri de școală. În anii crizei, starea școlii primare s-a agravat, cu atît mai mult cu cît în această perioadă regimul burghezo-moșieresc a trebuit să facă față unor noi și grele probleme.

Problema situației învățămîntului primar din România în perioada crizei economice din 1929—1933 a făcut obiectul preocupărilor a numeroși autori burghezi din acea vreme³. În lucrările lor însă, ei se mențin pe linia constatării faptelor, dezvăluind o serie de aspecte interesante în legătură cu lipsurile grele în care se zbatea școala primară în acea vreme. În ultimii ani, în istoriografia noastră nouă au apărut mai multe studii⁴ care prezintă într-o lumină adevărată atitudinea cercurilor conducătoare din România burghezo-moșierească în problemele instrucției și educației publice. Autorii studiilor menționate au avut însă mai puțin în vedere situația școlii primare în perioada crizei economice din 1929—1933, ei insistînd în speță asupra altor probleme referitoare la evoluția învățămîntului din România între cele două războaie mondiale.

În cele ce urmează, ne propunem să analizăm unele aspecte privind situația învățămîntului primar din Moldova între anii 1929—1933. În esență, ne vom limita la examinarea unor probleme referitoare la: starea localurilor de școală din Moldova, măsura în care se aplicau dispozițiile privind obligativitatea și gratuitatea școlii primare, situația învățămîntului complementar și cea a învățătorilor din Moldova. Studiul nostru se bazează în cea mai mare parte pe materiale inedite

profesională, 126.078 (adică 1,50%) — extrașcolară, 91.139 (adică 1,10%) — universitară și 42.542 (adică 0,20%) — diferite școli superioare (Cf. „Recensămîntul general al populației României din 1930”, Buc., 1938, vol. III, p. XVII).

² I. Gh. Mares, *op. cit.*, p. 2.

³ Vezi Dr. C. Angelescu, *Evoluția învățămîntului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, Buc., f.a.; D. Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor. 1932—1933*, Buc., 1934; I. I. Gabrea, *Școala românească. Structura și politica ei. 1921—1932*, Buc., 1933; G. G. Antonescu și I. I. Gabrea, *Organizarea învățămîntului în 28 de state*, Buc., 1933; Gh. N. Costescu, *Contribuții la istoria învățămîntului nostru primar*, Buc., 1937; C. Stan, *Părerii asupra învățămîntului primar*, Cluj, 1934; I. Albescu, *Însemnări despre școala mea și despre școala țării*, Sibiu, 1934.

⁴ Vezi C. Dinu, L. Gartenberg, *Demascarea politicii reacționare în domeniul învățămîntului de către presa de partid între anii 1923—1929*, în „Revista de pedagogie”, nr. 5, 1956, p. 21 și urm.; A. Vasilescu, *Răsunetul Marelui Octombrie în rîndurile slujitorilor școlii din țara noastră*, în „Revista de pedagogie”, nr. 10, 1957, p. 45 și urm.; J. Benditer, *Universitatea din Iași de la 1918 pînă la 1944, în Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860—1960*, Buc., 1960, vol. I, p. 246 și urm.

află la Arhivele Statului din Iași în fondul Inspectoratului școlar. Pentru anii 1929—1933, acest fond cuprinde peste 2 000 dosare aparținând Serviciului Instrucțiunii al vechiului Directorat Ministerial VI din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor din România. Acest Directorat, cu sediul la Iași, avea sub controlul său în perioada cercetată organizarea învățămîntului primar, secundar, profesional și comercial — particular ori de stat — din întreaga Moldovă.

Starea localurilor de școală din Moldova. În anii crizei, starea localurilor de școală primară a constituit una dintre cele mai grele probleme ale învățămîntului primar din întreaga țară. În afară de faptul că cele peste 14.000 localuri de școală primară, cite existau pe atunci în România⁵, nu erau suficiente ca număr pentru cuprinderea întregii populații în vîrstă de 7—16 ani supusă obligativității învățămîntului, o mare parte dintre ele se aflau într-o asemenea stare, încît erau cu totul improprie pentru desfășurarea în bune condiții a procesului de învățămînt.

În presa vremii, în special în revistele didactice, găsim numeroase referiri în legătură cu starea proastă a localurilor de școală primară din Moldova. Așa, de pildă, revista „Vremea școlii”, editată de către învățătorii ieșeni, arăta în 1929 că în județul Iași există „foarte puține școli care să întrunească toate condițiile ce se cer salilor de clasă”⁶. Cu alt prilej, aceeași publicație semnală că multe dintre școlile primare din județ sînt pe cale de a se dărâma, că ele nu au „înfățișarea plăcută și atrăgătoare care se cere unui locaș de lumină”⁷.

Constatările revistei „Vremea școlii” caracterizează în egală măsură situația în care se găseau majoritatea școlilor primare din Moldova. La Serviciul Instrucțiunii din cadrul Directoratului Ministerial VI Iași soseau în permanență rapoarte detaliate din partea autorităților școlare privind starea proastă a localurilor de școală în județele Iași, Bacău, Baia, Roman, Tecuci, Vaslui, Botoșani, Tutova și Neamț. Aceste rapoarte fac o distincție netă între localurile de școală proprii și cele închiriate.

În ce privește localurile de școală proprii, rapoartele autorităților cuprind informații prețioase care subliniază în fond toată gravitatea situației. Așa este cazul unui raport întocmit în 1929 de către inspectorul revizoratului școlar Bacău, care arăta că „multe din salele de clasă ce am văzut (în județul Bacău — n.n.) nu-ți dau impresia de locaș de învățatură”⁸. Un alt raport, din același an, confirma cele semnalate mai sus, arătînd că majoritatea școlilor primare din județ „suferă din cauza lipsei de fonduri”⁹. Astfel, cu prilejul unei inspec-

⁵ Cf. „Revista generală a învățămîntului”, Buc., nr. 7—8, 1933, p. 315.

⁶ „Vremea școlii”, Iași, nr. 4, 1929, p. 123.

⁷ *Ibidem*, nr. 2, 1929, p. 57.

⁸ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional Iași, dosar 198/1929, f. 24.

⁹ *Ibidem*, f. 50.

ții efectuată în martie 1931 în satul Nadișa, comuna Tescani, revizorul comunica că a găsit școala „într-o stare deplorabilă”¹⁰.

În județele Roman și Botoșani, rapoartele consemnează, de asemenea, situația proastă a localurilor de școală. Este de ajuns să amintim că, potrivit relatărilor unei învățătoare de la școala din Cristești, Botoșani, localul din comuna respectivă se găsea în 1929 „în stare de ruină”¹¹.

Într-o stare proastă se aflau și școlile primare din județul Iași. Acest lucru a fost recunoscut deschis chiar și de către autoritățile județului. În 1931, prefectul județului a instituit o comisie menită să studieze mijloacele pentru preîntâmpinarea ruinării localurilor de școală primare care se aflau deja „într-o stare foarte grea”¹². Această hotărâre a fost luată numai după ce prefectura fusese prevenită de către revizorul școlar Iași că „localurile de școli primare din județ sînt în genere în stare de dărăpănare”¹³. Prefectura județului primea în acel timp nenumărate rapoarte din partea organelor de control, ori a directorilor de școli, care descriau starea jalnică a școlilor primare de la sate. Astfel, în februarie 1932 se raporta prefecturii că școala din Cucuteni-Dumești a ajuns în așa fel încît nu mai are „aspect de școală, ci de casă pustie”¹⁴. De asemenea, în ianuarie 1932, directorul școlii din comuna Hermeziu aducea la cunoștința prefecturii Iași că localul școlii unde funcționa ajunsese „în halul acela ca numai a școală să nu semene”¹⁵. Într-o stare asemănătoare se găseau școlile primare din satele și comunele Lețcani¹⁶, Ungheni¹⁷, Bîrnova¹⁸, Ciurbesti¹⁹, Românești²⁰, Zbereni²¹ ș.a. În ce privește școala din satul Erbiceni, comuna Podul Iloaiei, directorul comunica în septembrie 1931 că ea este aproape dărămată²².

Dacă aceasta era situația localurilor de școală proprii, construite anume pentru desfășurarea procesului de învățămînt, cu săli mai mult sau mai puțin adecvate acestui scop, atunci e lesne de înțeles în ce stare se aflau școlile primare care funcționau la sate în clădiri închiriate. În anul 1933, în România funcționau în localuri închiriate peste 3.000 de școli primare din totalul celor peste 14.000 cîte existau în întreaga țară²³. Localurile închiriate aveau de obicei sălile de

¹⁰ Arhivele Statului, Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 168/1931, f. 614.

¹¹ *Idem*, dosar 250/1929, f. 156.

¹² *Idem*, dosar 262/1931, nepaginat.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1932, nepaginat.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Idem*, dosar 395/1932, f. 82.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Idem*, dosar 430/1932, f. 46

¹⁹ *Ibidem*, f. 17.

²⁰ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 14/1930, f. 192.

²¹ *Idem*, dosar 262/1931, nepaginat.

²² *Ibidem*.

²³ Cf. „Revista generală a învățămîntului”, nr. 7—8, 1933, p. 315.

clasă mici, întunecoase, fiind acoperite cu stof și lipite pe jos cu pământ. Rapoartele sau procesele-verbale de inspecție întocmite cu ocazia vizitelor la aceste școli subliniază aproape toate faptul că asemenea clădiri sînt neigienice, dăunînd sănătății copiilor și învățătorilor și împiedicînd desfășurarea normală a procesului de învățămînt. Astfel, procesul-verbal de inspecție la școala din satul Zăpodia, comuna Traian, Bacău, menționează că școala din sat este instalată într-o casă țărănească, „lucru dăunător învățămîntului. Cît în ce privește sala de clasă, nici vorbă că nu poate fi decît rea și neigienică, nevărută, pe jos lipit, geamuri mici etc.”²⁴. În același timp, un inspector al revizoratului Iași constata că localul școlii din satul M. Kogălniceanu, comuna Țigănași, are o sală de clasă puțin spațioasă și „improprie” pentru ținerea cursurilor²⁵. De multe ori însă, în satele înapoiate ale Moldovei nu se găseau clădiri care să servească în condiții cît de cît adecvate ca locaș de învățatură. Atunci erau închiriate localuri care avuseseră anterior o cu totul altă destinație. Așa, de pildă, în anul 1930 școala din satul Silișteș, comuna Umbrărești, Tecuci, funcționa într-un local „mic, neigienic, așezat într-un subsol, care a servit de prăvălie”. Pentru remedierea situației, inspectorul a dispus mutarea școlii „într-un local mai omenesc”²⁶.

Adeseori era nevoie de intervenția autorităților medicale pentru ca în unele sate localurile închiriate, cu totul necorespunzătoare, să fie mutate în altele ceva mai bune. Așa e cazul școlii din satul Perieni, comuna Țigănași, Iași, care în 1931 a fost găsită de medicul serviciului sanitar al județului ca fiind în afara tuturor „cerințelor de igienă”. Din această cauză, medicul a cerut să se închirieze un local mai bun „pentru a nu periclita sănătatea micilor școlari”²⁷. În același an, directorul școlii din Mădîrjești, comuna Lungani, Iași, raporta prefecturii că localul închiriat al școlii „nu corespunde deloc cerințelor pedagogice și igienice”, lucru care face absolut necesară construirea unei școli noi în sat²⁸. Dîndu-și însă seama că „nici nu putea fi vorba” de ridicarea unei școli noi în acele timpuri, directorul cerea încuviințarea prefecturii ca să permită funcționarea pe mai departe a cursurilor în construcțiile situate pe o moșie expropriată, aflată în raza comunei și constînd din „niște case și niște grajduri de zid alăturate”²⁹.

Pe lîngă faptul că erau mici, întunecoase și nesănătoase, localurile închiriate mai prezentau și un alt inconvenient serios. Așa după cum se știe, obligația achitării chiriei pentru folosirea localului cădea în sarcina comitetelor școlare comunale. Cum însă acestea nu

²⁴ Arhivele Statului Iași, Fond Inspecț. regional școlar Iași, dosar 16/1930, f. 138.

²⁵ *Ibidem*, f. 154.

²⁶ *Idem*, dosar 33/1930, f. 6.

²⁷ *Idem*, dosar 262/1931, nepaginat.

²⁸ Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1932, nepaginat.

²⁹ *Ibidem*.

dispuneau în majoritatea cazurilor de sumele necesare pentru plata la timp a chiriei, atunci proprietarii amenințau cu închiderea localurilor în care se aflau școlile. Rapoartele inspectorilor consemnează această situație în cele mai diferite sate din Moldova: Roșiori, comuna Stănceni, Botoșani³⁰, Făcuți, comuna Belcești, Iași³¹, Fintinele, comuna Focuri, Iași³² etc. Nu rare erau cazurile când proprietarii dădeau curs amenințărilor lor, trecînd la închiderea localurilor de școală. Astfel, în ianuarie 1931, directorul școlii din satul Coasta Măgurii, comuna Cotnari, Iași, anunța revizoratul județului că a fost nevoit să suspende cursurile pe mai multe zile deoarece „ușa la sala de clasă este încuiată de către proprietarul localului de școală”. Proprietarul își motiva gestul prin faptul că în ultimul timp nu mai primise chiria din partea comitetului școlar comunal³³.

Rapoartele trimise pe adresa Directoratului Ministerial VI Iași de către directorii și învățătorii școlilor primare din Moldova, precum și cererile insistente adresate de populație diferitelor autorități în drept, conțin nenumărate apeluri prin care statul era chemat să contribuie la grabnica îmbunătățire a situației localurilor de școală. Aceste apeluri nu au avut însă nici un rezultat, ele rămînînd fără urmări practice. Datorită puternicii crize financiare, conjugată cu dezinteresul manifest al cercurilor conducătoare pentru instrucția maselor largi, statul întîrzie să aloce sumele convenite necesare pentru repararea localurilor de școală sau pentru construirea unora noi. În județul Iași, de pildă, în timp ce majoritatea școlilor necesitau reparații capitale ridicîndu-se la 50—70.000 lei pentru fiecare local³⁴, prefectura de-abia putea acorda în genere cite 5.000 lei în acest scop³⁵. De altfel, însuși prefectul județului Iași a fost nevoit să recunoască în octombrie 1929 că starea localurilor de școală primară este „destul de tristă”. El amintea în legătură cu aceasta, că pentru „punerea (școlilor — n.n.) în bună starea de funcționare ne trebuie o mare sumă de bani, de care nici județul, nici statul nu dispune. Ne trebuie cel puțin 20 milioane lei, ceea ce mai ales în aceste timpuri grele e greu de găsit”³⁶. Ca urmare a acestor fapte, situația învățămîntului primar s-a agravat de la an la an. Datorită lipsei unui număr îndeajuns de școli și a existenței localurilor necorespunzătoare, s-a ajuns în anii următori ca o bună parte din populația în vîrstă de 7—16 ani supusă obligativității să nu poată fi cuprinsă în procesul de învățămînt.

³⁰ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 250/1929, f. 77.

³¹ *Idem*, dosar 262/1931, nepaginat.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Județului Iași, dosar 414/1932, f. 5—6.

³⁵ *Idem*, dosar 395/1932, ff. 69, 73, 76.

³⁶ *Vezi* „Vremea școlii”, nr. 10, 1929, p. 301.

Acest lucru a contribuit la menținerea mai departe a maselor în obscurantism.

Aplicarea dispozițiilor privind obligativitatea și gratuitatea învățămîntului primar în Moldova. În anii dinaintea crizei economice din 1929—1933, școala primară de la noi a fost reorganizată ultima dată prin legea învățămîntului primar din 1924. Așa după cum se știe, obligativitatea și gratuitatea școlii primare de 4 ani în România au fost decretate la 1864. Dar aplicarea acestor principii a rămas, după cum a fost silit să recunoască chiar și legiuitorul din 1924, „iluzorie”³⁷. Prin legea din 25 iulie 1924 s-a introdus pentru prima dată învățămîntul primar obligatoriu și gratuit pentru toată populația țării cuprinsă între 7 și 16 ani. Învățămîntul primar care pe atunci cuprindea șapte clase a fost împărțit în două cicluri: ciclul I sau elementar (ciasele I—IV) și ciclul II sau complimentar (clasele V—VII)³⁸.

Pînă în anul 1929, înfăptuirea obligativității și gratuității școlii primare de 7 ani, care a fost unul din obiectivele legii din 1924, nu a fost realizată. În anii crizei, acest deziderat avea să fie aproape definitiv abandonat. Autoritățile școlare și-au dat seama că în condițiile lipsei sălilor de clasă, a menținerii unor localuri necorespunzătoare, cînd numărul învățătorilor era scăzut față de necesități, iar populația țării trăia în grele lipsuri materiale, nu se putea ajunge la cuprinderea în cadrul școlii primare a tuturor tinerilor în vîrstă de 7—16 ani.

Din rapoartele întocmite de către autoritățile școlare din Moldova cu privire la situația frecvenței în învățămîntul primar reiese că, în perioada cercetată, o mare parte din populația supusă obligativității nu urma cursurile școlii primare. În procesele-verbale de inspecție la școlile primare rurale și urbane, inspectorii aveau indicația să treacă într-o rubrică specială frecvența elevilor la școlile vizitate. De obicei, această rubrică consemna pentru fiecare clasă și școală în parte numărul elevilor înscriși și al aceluia care frecventau cursurile regulat. În materialele cercetate, nu am putut descoperi decît în cazuri extrem de rare unele clase sau școli la care numărul elevilor ce frecventau cu regularitate cursurile să coincidă cu acela al școlărilor înscriși³⁹. În ce-î privește pe elevii înscriși și care nu urmau cu regularitate cursurile, ei se aflau în mod practic în afara procesului de învățămînt, derogîndu-se de la prevederile legii referitoare la obligativitatea ciclului primar. Acest lucru se întîmpla în cele mai fericite cazuri, căci statisticile vremii arată că nu întotdeauna numărul elevilor înscriși

³⁷ Cf. *Dezbaterea Adunării Deputaților, ședința din 20 iunie 1924*, p. 3062.

³⁸ Vezi „*Monitorul Oficial*” din 26 iulie 1924, p. 8064.

³⁹ Astfel, într-un raport întocmit în 1929, cuprinzînd situația frecvenței la cele 256 școli rurale din județul Iași, se arată că numai la patru din aceste școli numărul elevilor care frecventau regulat cursurile corespundea cu acela al copiilor înscriși. (Cf. Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 401/1929, nepaginat).

era identic cu acela al populației în vîrstă de 7—16 ani, ceea ce făcea să sporească rindurile populației care nu avea posibilitatea să respecte dispozițiile privind obligativitatea școlii primare. Astfel, inspectorul subrevizoratului Fălticeni constata în iunie 1929 că la școala din satul Todirești, comuna Stroiști, sînt înscriși doar 172 de elevi, față de 419 copii cîți erau supuși obligativității⁴⁰. De asemenea, în decembrie 1930, inspectorul revizoratului Fălcium a descoperit că în satul Hurdugi erau înscriși în clasele I—IV numai 79 elevi din cei 148 copii în etate de 7—12 ani înregistrați în timpul ultimului recensămînt⁴¹.

Rapoartele autorităților școlare ne oferă date și mai concludente în ce privește decalajul existent între numărul elevilor înscriși și numărul celor care frecventau cursurile în permanență. Așa, de pildă, școala primară din Belcești, Iași, era frecventată în anul școlar 1929/1930 numai de 170 de elevi dintr-un total de 389 înscriși, iar cea din Fîrlîți de 140 elevi din 304 înscriși⁴². La sfîrșitul anului 1931, inspectorul revizoratului Tutova a găsit înscriși în primele patru clase ale școlii din Epurenii un număr de 129 copii; dintre aceștia doar 63 veneau regulat la școală⁴³. De asemenea, procesul-verbal al inspecției făcută în decembrie 1929 la școala din Agăș, Bacău, constata că din 184 copii înscriși în cele șapte clase primare numai 139 vin cu regularitate la școală⁴⁴. În același timp, școala din Mărginenii, Bacău, era frecventată cu regularitate doar de 220 elevi din 305 înscriși⁴⁵, iar cea din Ferești, Vaslui, de 62 din 265 înscriși⁴⁵.

În genere, rapoartele autorităților școlare consemnează în toate județele Moldovei o situație slabă a frecvenței în școala primară. Astfel, în anul școlar 1930/1931, în județul Vaslui au frecventat școala primară doar 14.470 copii din cei 25.809 supuși obligativității⁴⁷. În județul Roman, revizorul a găsit prezenți toți elevii înscriși numai la o singură școală dintr-un număr de 22 inspectate la începutul anului 1930⁴⁸. Tot în același an, un inspector al revizoratului Iași constata că la școala din Bosia este o „frecventare slabă” și atrăgea atenția directorului că trebuie „să-și populeze clasele”⁴⁹. Cazuri similare sînt semnalate și la alte școli primare din județul Iași. Așa, de exemplu, la 29 octombrie 1932, directorul școlii din Belcești aducea la cunoștința prefectului că de la începutul anului școlar frecvența „se menține

⁴⁰ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional Iași, dosar 287/1929, f. 39.

⁴¹ *Idem*, dosar 168/1931, f. 566.

⁴² Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 401/1929, nepaginat.

⁴³ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 168/1931, nepaginat.

⁴⁴ *Idem*, dosar 12/1930, f. 28.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 33.

⁴⁶ *Idem*, dosar 29/1930, f. 1.

⁴⁷ *Idem*, dosar 238/1931, f. 1.

⁴⁸ *Idem*, dosar 16/1930, f. 53.

⁴⁹ *Idem*, dosar 12/1930, f. 17.

foarte slabă”⁵⁰. De asemenea, în februarie 1932, directorul școlii din Mironeasa califica situația frecvenței ca fiind „foarte proastă”⁵¹.

În legătură cu cauzele care determinau o frecvență atât de scăzută în învățămîntul primar din Moldova, ele sînt extrem de numeroase. Din rapoartele autorităților se poate deduce că ele se datoresc printre altele epidemiilor care bîntuiau în rîndul populației de vîrstă școlară⁵², depărtării unor școli primare rurale de diferite sate sau cătune izolate⁵³ etc. Unul dintre motivele cele mai serioase care împiedica cuprinderea întregii populații de 7—16 ani în școala primară l-a reprezentat lipsa unui număr suficient de localuri de școală și existența sălilor de clase mici, neîncăpătoare. Acest fapt a determinat autoritățile școlare înseși să privească uneori ca fiind salvatoare absentarea în proporții ridicate a copiilor de la școală. Amintim în această privință cazul școlii din Todirești despre care inspectorul subvizoratorului Fălticeni nota că este „cu totul neîncăpătoare față de numărul înscrișilor”. De aceea, el se întreba ce s-ar fi întimplat dacă ar fi frecventat școala toți cei 419 copii din sat supuși obligativității, și nu doar cei 172 elevi cîți urmau regulat cursurile⁵⁴. În alt caz, directorul școlii din satul Avereștii de Jos, Roman, punea pe cererea unui locuitor care solicita scutirea de școală a fiului său avizul favorabil, pe motiv că „și așa avem lipsă de locuri la școală”⁵⁵. Chiar și în orașul Roman se constată, de altfel, că la școala primară numărul 3 sălile de clasă erau prea mici și „neîncăpătoare” în raport cu numărul elevilor⁵⁶.

Data fiind lipsa localurilor de școală, copiii învățau în condiții care contraveneau adeseori tuturor normelor pedagogice. Se întimpla uneori ca într-o singură sală de clasă să învețe cîte 50—60 de elevi din clase diferite și cu mai mulți învățători în același timp. Un astfel de caz era semnalat prefecturii Iași la 10 iunie 1932. Într-un raport adresat personal prefectului județului, un inspector comunica că la școala din satul Iacobeni „într-o singură sală de clasă, am găsit două catedre și domnii învățători țin cursuri odată, ceea ce nu îmi pot explica cum se poate proceda în așa fel ca copiii să-și însușească materia”⁵⁷. Lipsa unui număr îndeajuns de săli de clasă a fost constatată și cu ocazia întocmirii unei statistici pe județul Iași înglobînd numărul total al sălilor de clasă rurale și al elevilor înscriși la școlile primare din județ. Rezultatele obținute au fost alarmante. S-au desco-

⁵⁰ Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1931, nepaginat.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 29/1930, ff. 1, 11; *Idem*, dosar 34/1930, f. 125.

⁵³ *Idem*, dosar 287/1929, f. 50.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Idem*, dosar 250/1931, f. 123.

⁵⁶ *Idem*, dosar 29/1930, f. 8.

⁵⁷ Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1932, nepaginat.

perit școli la care revenea câte o sală de clasă la peste o sută de elevi, ca în satele: Spineni (1 sală — 101 înscriși), Munteni (2 săli — 245 înscriși), Aroneanu (1sală — 116 înscriși), Hodora (1 sală — 132 înscriși), Gropnița-Bulbucani (1 sală — 132 înscriși)⁵⁸. Centralizând datele acestei statistici, rezultă că în anul 1932, în județul Iași, existau 351 săli de clasă în cadrul școlilor primare rurale în care învățau aproximativ 21.000 elevi, ceea ce înseamnă că în medie ar reveni câte o sală de clasă la circa 60 de elevi⁵⁹.

Cauzele esențiale ale slabei frecvențe constatată în anii crizei în învățământul primar din Moldova rezidă însă în situația materială grea în care se zbătea majoritatea populației. Pornind de la faptul că legea învățământului primar din 1924 asigură, chipurile, gratuitatea școlii de șapte ani, ideologii burgheziei explicau nivelul scăzut al frecvenței școlare prin dezinteresul părinților copiilor, în cea mai mare parte muncitori și țărani, față de educația tinerelor generații. Aceste aserțiuni nu corespund cu nimic adevărului. Din rapoartele autorităților școlare se poate observa că grija populației țării pentru educarea generațiilor de copii nu a slăbit. Țăranul sau muncitorul își trimiteau de bunăvoie copilul la școală, dar adeseori erau împiedicați s-o facă datorită situației grele în care trăiau. Este lesne de înțeles că în condițiile în care aceștia abia își puteau prelungi traiul de pe o zi pe alta, ei nu reușeau să procure toate mijloacele necesare pentru întreținerea copiilor lor în școli decât cu prețul a numeroase sacrificii. În asemenea situație, gratuitatea școlii primare nu se putea să înlesnească decât într-o măsură neînsemnată accesul spre cultură al copiilor provenind din rîndul claselor exploatate. Obligativitatea și gratuitatea învățământului primar nu se puteau înfăptui cu ușurință într-o țară ca România, unde milioane de oameni trăiau în cea mai cumplită mizerie. Publicațiile vremii au recunoscut în mod deschis eșecul încercărilor de a introduce obligativitatea și gratuitatea școlii de șapte ani în țara noastră, consemnând totodată că acest lucru se datorește în primul rînd faptului că cercurile conducătoare nu au întreprins nimic pe linia îmbunătățirii stării materiale a claselor exploatate. Revista „Școala și viața” arăta în această privință în anul 1930 că „școala (primară, n.n.) n-a dat rezultatele dorite pentru că n-a fost precedată de o stare economică înfloritoare. Dar nu numai că n-a fost precedată, ci nici măcar n-a mers paralel cu această stare economică. Cînd ți-i pîntecele gol, ceri întii de mîncare și apoi carte”⁶⁰.

Așa după cum se știe, criza economică din 1929—1933 a aruncat într-o neagră mizerie țărănimea din rîndul căreia provenea cea mai mare parte a populației școlare supusă obligativității. Ca urmare

⁵⁸ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 424/1932, f. 74—75.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 76—77.

⁶⁰ „Școala și viața”, nr. 5—6, 1930, p. 273.

directă a acestui fapt, în anii crizei s-a înregistrat o creștere permanentă a numărului copiilor care nu mai puteau urma cursurile școlii primare rurale. Documentele vremii sînt unanime în a consemna faptul că populația sătească nu-și retrăgea copiii de la școală decît datorită condițiilor grele în care aceasta se zbătea. În acest sens, sînt exemplificatoare cererile de scutire pentru urmarea cursurilor primare adresate de către locuitorii satelor autorităților școlare. Examinarea lor scoate în evidență situația grea în care se afla populația sătească. Astfel, în luna septembrie 1930, un locuitor din satul Deleni, Botoșani, se adresa revizoratului școlar al județului cu cererea de a-i scuti de școală pe cei doi copii ai săi care învață la cursul complimentary. În cererea sa, tatăl celor doi copii specifica că „sîntem oameni săraci și foarte necăjiți și nu putem să facem față tuturor nevoilor ce le avem de îndurat. Pînă acuma am putut să purtăm în școală pe toți copiii care îi avem, dar astăzi ne vine tare greu...”⁶¹. În încheierea cererii sale, locuitorul din satul amintit spunea că nu-și retrage copii de la școală pe motiv că n-ar înțelege însemnătatea ei, ci datorită greutăților pe care le întîmpina: „Nu că nu vrem (să-și lase copii la școală — n.n.), domnule inspector, căci știm cit e de bună învățătura de carte și am vrea să ne luminăm cit mai mult, dar timpurile sînt... grele...”⁶². În același timp, un agricultor din Hirleu solicita scutirea de școală a unuia din copiii săi pe motiv că, fiind tată a șase copii, nu mai are „putere” să-i țină pe toți prin școli⁶³. De asemenea, o locuitoare din aceeași localitate, mamă a șase copii, se arăta nevoită să-și retragă de la școală băiatul cel mai mare pentru faptul că vor trebui ca pe viitor să muncească amîndoi „ca să putem întreține pe ceilalți copii mai mici”⁶⁴. Recomandarea directorului școlii din Hirleu pe marginea petiției spune că toate cele arătate în cererea de mai sus sînt adevărate, deoarece el a avut posibilitatea să se convingă singur că familia respectivă trăiește „într-o stare de sărăcie lucie”⁶⁵.

În decembrie 1930, mai mulți locuitori din satul Vâlcele, comuna Tg. Ocna, Bacău, s-au hotărît să ceară scutirea copiilor lor de obligația de a mai frecventa cursul supraprimar. Locuitorii din Vâlcele — în număr de cinci — recunoșteau că „n-ar fi rău ca (copiii lor — n.n.) să învețe cit mai multă carte”, dar față de „vremurile grele” pe care le îndurau ei nu mai aveau cu ce-i întreține la școală. Ei arătau în continuare că nu dispun de mijloacele necesare pentru a asigura îmbrăcămintea copiilor, adăugînd că degeaba ar merge prost îmbrăcați

⁶¹ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 171/1930, f. 152.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, f. 151.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 148.

⁶⁵ *Ibidem*.

la școală, căci „apoi nu le va folosi la nimic învățătura, dacă vor rămânea reumatici și tuberculoși”⁶⁶.

În octombrie 1932, un locuitor din Hirleu, tată a nouă copii, solicita scutirea de școală a fiului său care tocmai terminase cursul elementar. El scria că mai întreține în școală încă șase copii, cu toate că este „om sărac și în nevoile vremurilor de acum” suferă „multă lipsă și de multe ori și foamea ca să pot îngriji de numeroasa mea familie”. Pentru a scăpa de greutatea într-un fel, el a hotărît să-și retragă copilul de la școală, dându-l ca ucenic la un cojocar pentru a putea să-și câștige singur „măcar mîncarea”⁶⁷. Un alt caz ne semnalează revizorul județului Iași. Într-o adresă trimisă Serviciului Instrucțiunii din cadrul Directoratului Ministerial VI, el intervenea în favoarea scutirii de școală a copilului unei văduve din satul Oțeleni, Roman. Revizorul arăta că această femeie era atît de săracă, încît nu a avut bani ca să facă cererea prin care solicita scutirea de școală a copilului⁶⁸. În decembrie 1930, un sătean din comuna Tămășeni, Roman, declara că îi este cu neputință ca să mai suporte cheltuielile necesare pentru ținerea copilului său în școală; el arăta că nu are bani cu ce să-i cumpere cărți și nici cu ce să-l îmbrace⁶⁹. Un alt locuitor din satul Văsiești, Bacău, se plîngea că pe acele vremuri de „cumplită criză” face eforturi „peste puterile” sale pentru a-i ține în școală pe cei patru copii ai săi⁷⁰.

În anii crizei economice din 1929—1933, în lipsuri foarte grele să zăbea populația de la orașe. Compusă în cea mai mare parte din muncitori și mici funcționari, populația orașenească a trebuit să facă față unor grele încercări materiale în acest timp. În vremea crizei, o parte însemnată din populația orașelor rămăsese fără nici un mijloc de trai ca urmare a proporțiilor amenințătoare pe care le atinsese șomajul. În ce privește restul locuitorilor de la orașe care reușiseră să-și păstreze posturile, aceștia aveau salarii mici și supuse în permanență unor reduceri succesive datorită aplicării faimoaselor curbe de sacrificiu, astfel încît nu puteau să-și întrețină copiii în școli decît cu foarte mari greutatea. În arhive se păstrează nenumărate cereri de-ale locuitorilor din orașe, datînd din perioada crizei economice, prin care aceștia interveneau pentru a obține scutirea de școală a copiilor lor. Ei declarau deschis că principala cauză pentru care-și retrăgeau copiii din școlile primare se datora faptului că sînt lipsiți de mijloacele materiale necesare și prezentau — ca o dovadă a temeiniciei cererilor lor

⁶⁶ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 37/1930, nepaginat.

⁶⁷ *Idem*, dosar 171/1931, f. 29.

⁶⁸ *Idem*, dosar 250/1931, f. 322.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 302.

⁷⁰ *Idem*, dosar 37/1930, nepaginat.

-- așa-numitele „certificate de pauperitate” eliberate de către autoritățile orașenești locale ⁷¹.

Tot ca o dovadă a lipsurilor în care se zbătea populația orașenească în anii crizei se înregistrează și creșterea permanentă în această vreme a cererilor adresate autorităților locale ale primăriilor pentru acordarea unor ajutoare bănești în vederea întreținerii copiilor în școli. Deși nu avem cunoștință decît ce cererile adresate de către locuitorii ieșeni primăriei orașului, presupunem, totuși, că ele caracterizează o stare de lucruri proprie tuturor orașelor din Moldova, ca și celor din restul țării. În aceste cereri, locuitorii se plîngeau de mizeria în care i-a aruncat criza, făcînd apel la primăria orașului pentru acordarea unor mici ajutoare bănești care le erau absolut necesare pentru întreținerea copiilor în școli, precum și a întregii familii. Astfel, la 25 septembrie 1930, un locuitor din Iași solicita un ajutor din partea primăriei ca să-și poată trimite copiii la învățătură în noul an școlar care începea. El arăta că „numai Dumnezeu știe” de situația grea în care se află și că reușește numai „cu mare greutate” să asigure „bucata de piine goală pentru noi și cei cinci copii...” ⁷². Un alt locuitor se vedea nevoit să apeleze la ajutorul primăriei pe motiv că nu mai putea răbda deoarece trecuse un an de zile de cînd rămăsese fără serviciu ⁷³. Tot în același timp, un funcționar din Iași se plîngea că nu mai putea face față „cheltuielilor de îmbrăcăminte, cărți, încălțăminte și taxe școlare” pentru cei trei copii ai săi aflați „prin școli”. În încheierea cererii sale de ajutor, el mărturisea că „cu multă mîhnire sufletească mă văd silit să apelez la bunăvoința dv. (a primarului — n.n.) și aceasta datorită timpurilor de azi, că nu primesc salariu de la 1 mai 1932. N-aș fi îndrăznit altădată — scrie el — să fur din ajutorul săracilor, — ba, din contră, i-am ajutat, — dar astăzi cu durere mă văd printre cei săraci...” ⁷⁴.

În cererile lor, locuitorii se plîng adeseori de scumpetea manualelor și rechizitelor școlare. „...Față de scumpetea excesiv de mare a cărților didactice — își încheia cererea de ajutor un agent sanitar din Iași, tată a cinci copii — mă văd pus în imposibilitatea de a face față cheltuielilor absolut necesare cu procurarea cărților de școală” ⁷⁵. De asemenea, un alt funcționar din Iași, care avea cinci copii în învățămîntul secundar sau primar, arăta că salariul lui se dovedește a fi cu totul insuficient pentru „acoperirea marilor cheltuieli ce necesită în prezent procurarea cărților” ⁷⁶. La sfîrșitul anului 1930, un locuitor din Iași cu șase copii solicita un ajutor din partea primăriei orașului pentru plata taxelor și procurarea cărților. El implora înțelegere din partea primarului, arătînd că nu poate să-și retragă copiii de la școală deoarece

⁷¹ Vezi Arhivele Statului Iași, Fond Inspec. școlar Iași, dosar 250/1931, f. 82; Arhivele Statului Iași, Fond Primăria Iași, dosar 14/1930, f. 85.

⁷² *Idem*, dosar 79/1930, f. 131.

⁷³ *Ibidem*, f. 60.

⁷⁴ *Idem*, dosar 79/1932, vol. II, f. 6.

⁷⁵ *Idem*, dosar 79/1929, f. 182.

⁷⁶ *Idem*, dosar 79/1930, f. 70.

nu înțelege ca ei „să ajungă oameni răi societății din cauză că nu-i pot trimite la școală, din cauză că nu-mi ajunge din micul meu salariu”⁷⁷. În același scop, în luna septembrie 1930, o văduvă, mamă a șase copii, cerea un ajutor pentru a-și putea trimite copiii la școală. Ea mărturisea că dorește ca și copiii ei să învețe carte, „spre... a fi și ei oameni buni societății, a nu rămânea fără cultură cu care lăra ea (sic!) nu poate trăi nimeni în ziua de azi”⁷⁸.

Ajutoarele pe care primăria le împărțea din fondul săracilor erau foarte mici, arareori ridicându-se la câteva sute de lei. În majoritatea cazurilor, aceste ajutoare abia atingeau suma de 100—200 lei, astfel că ele contribuiau prea puțin la îmbunătățirea cu ceva a situației solicitanților. Așa, de exemplu, în octombrie 1932, o muncitoare văduvă din Iași, mamă a trei copii, primea ca ajutor suma derizorie de 60 de lei. Ne putem închipui că o asemenea sumă nu a ușurat cu nimic situația acestei muncitoare, care specificase în cererea de ajutor că „n-am bani de cărți (pentru copii — n.n.), nici de îmbrăcăminte cu ce să-i trimit la școală”⁷⁹. În aceeași stare se afla și un alt locuitor din Iași, tată a trei copii, care beneficiase de 100 lei ajutor. El relatase în cererea lui adresată primăriei: „Domnule primar, sînt completamente lipsit de mijloace, sînt zile multe, foarte multe, cînd n-am ce minca...”⁸⁰. O suma identică a fost acordată unui locuitor cu nouă copii care aprecia „timpurii” ca fiind „foarte crîncine pentru acei care avem familii cu vîniturile care le avem”⁸¹.

În felul acesta, în condițiile cînd majoritatea populației țării se afla într-o grea situație materială, înfăptuirea dezideratului legii din 1924 cu privire la introducerea obligativității și gratuității învățămîntului primar de 7 ani în România era departe de a putea fi realizat.

Situația învățămîntului complementar. Așa după cum am arătat deja, învățămîntul primar cu șapte clase introdus în 1924 a fost împărțit în două cicluri: ciclul elementar și cel complementar sau supraprimar. Dintre aceste două cicluri, cel mai frecventat era cel elementar, în cadrul căruia elevii căpătau cunoștințele necesare pentru trecerea în cursul complementar, dar mai cu seamă pentru urmarea școlilor secundare, profesionale etc.

În ceea ce privește ciclul al II-lea, el nu era frecventat decît de un număr restrîns de copii, provenind îndeosebi din rîndul absolvenților celor patru clase primare rurale și care nu aveau posibilitatea și mijloacele necesare pentru frecventarea școlilor secundare superioare. După 1924, învățămîntul complementar său supraprimar nu a reușit în nici un an să cuprindă pe toți absolvenții primelor patru clase

⁷⁷ Arhivele Statului Iași, Fond primăria Iași, dosar 79/1930, f. 93.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 101.

⁷⁹ *Idem*, dosar 79/1932, vol. II, f. 60.

⁸⁰ *Idem*, dosar 79/1931, f. 125.

⁸¹ *Idem*, dosar 79/1933, vol. II, f. 53.

elementare, care nu mergeau mai departe la alte școli. Prin aceasta, dispozițiile legii învățămîntului privind introducerea învățămîntului primar obligatoriu de 7 clase au rămas inoperante chiar de la început. Acest lucru a fost silit să-l recunoască în 1930 însuși ministrul instrucțiunii din acel timp, N. Costăchescu⁸².

În afară de faptul că populația era împiedicată să-și trimită copiii la școală din cauza situației materiale grele în care se zbătea, slaba dezvoltare a învățămîntului supraprimar se datorește și unui alt factor însemnat. Este vorba de faptul că învățămîntul complementar nu a fost conceput în raport cu necesitățile reale ale populației și în special ale țărănimii, din rîndul căreia proveneau cei mai mulți dintre copiii care urmau cursul supraprimar. Unele dispoziții ale legii din 1924 au avut sarcina să atenueze în parte neajunsurile cursurilor supraprimare. Astfel, pentru a nu da învățămîntului supraprimar un caracter pur abstract, limitat doar la însușirea diferitor cunoștințe de limbă și literatură română, matematică, istorie sau geografie, legea conținea unele măsuri menite să contribuie la dezvoltarea aplicațiilor gospodărești ale elevilor. În acest scop, se prevedea înființarea pe lângă diferite școli primare rurale și urbane a unor ateliere practice, îndrumate de un maestru. Aceste ateliere urmau să aibă un caracter regional, după specificul fiecărei regiuni. Este adevărat că în unele împrejurări atelierele practice răspundeau nevoilor populației, însă s-au creat și ateliere care nu puteau stimula în nici un fel interesul populației sătești ori urbane, ca de exemplu: ateliere pentru broderii, pentru împletituri din paie, pentru facerea măturilor sau a perilor⁸³. Acest lucru explică motivele pentru care revista „Școala și viața” aprecia în anul 1930 că învățămîntul complementar corespunde nevoilor reale ale populației „ca nuca-n perete”⁸⁴. De asemenea, revista „Lumina”, organ al Asociației învățătorilor din județul R. Sărat, arăta că învățămîntul complementar nu răspunde „necesităților vitale” ale țărănimii din rîndul căreia se recrutau cei mai mulți copii care frecventau clasele V—VII⁸⁵.

Rapoartele autorităților școlare din Moldova subliniază faptul că părinții copiilor priveau cu neîncredere foloasele frecventării cursului complementar. Potrivit acestor rapoarte, opinia cel mai mult răspîndită în rîndul populației sătești era aceea ca absolenții primelor patru clase, care nu mergeau mai departe la alte școli, să nu mai urmeze ciclul II, ci mai degrabă să învețe diferite meserii de pe urma cărora să-și poată asigura traiul⁸⁶. De asemenea, era înrădăcinată părerea că pe timpuri „atît de critice”, cum erau cele ale crizei, frecventarea

⁸² Vezi „Școala noastră”, Zalău, nr. 18—20/decembrie 1930, p. 663.

⁸³ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 308/1930, f. 10—13.

⁸⁴ „Școala și viața”, nr. 5—6, 1930, p. 274.

⁸⁵ „Lumina”, R. Sărat, nr. 7—8, 1931, p. 15.

⁸⁶ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 262/1931, nepaginat.

cursului complimentar era inutilă din moment ce — așa cum arătau mai mulți locuitori din Tg. Ocna — înșiși posesorii studiilor superioare stăteau pe acea vreme „cu diploma în buzunar fără post”⁸⁷. Și locuitorii cartierului Letea Veche din municipiul Bacăului se plingeau, în 1930, de totala lipsă de utilitate a învățămîntului supraprimar pentru viitorul copiilor lor, subliniind că ciclul II nu se dovedise pînă atunci folositor „pentru nevoile lor (ale copiilor — n.n.) de mai tirziu”, limitîndu-se „numai pur și simplu la cunoștinți tehnice (!) de carte”⁸⁸.

În aceste condiții, se înțelege de ce învățămîntul complimentar din România era slab dezvoltat, iar în anii crizei a decăzut și mai mult. Într-un raport referitor la situația învățămîntului primar din județul Tecuci în anul școlar 1930—1931 se arată că majoritatea populației în vîrstă de 7—16 ani se mulțumea doar cu frecventarea celor patru clase elementare. Raportul aprecia situația frecvenței la învățămîntul supraprimar din județ ca fiind „cît se poate de slabă”⁸⁹. Așa, de pildă, în anul școlar 1930—1931, în orașul Tecuci s-au înscris la cursul complimentar 116 copii, au frecventat 28 și au promovat 24. În același timp, în satele din județ s-au înscris 1 385 copii, au frecventat regulat 240, absolvind cursul primar complet doar un număr de 10 copii⁹⁰. Descriind în 1930 situația învățămîntului complimentar din județul Roman, inspectorul revizoratului comunica, de asemenea, că frecvența la clasele V—VII este „cam slabă”. El nota că în satul Botnărești, de exemplu, „cursul complimentar a părăsit cu totul școala”⁹¹.

Starea gravă a învățămîntului complimentar din Moldova a fost adusă în repetate rânduri la cunoștința Ministerului Instrucțiunii. Astfel, în februarie 1930, inspectorul general al Directoratului Ministerial VI Iași comunica Ministerului că în Moldova se constată „o foarte slabă frecvență a elevilor de la cursul complimentar, mai ales la țară”. În încheierea raportului său, inspectorul Directoratului conchidea că „se impune o soluționare a chestiunii cursurilor complimentare. Prin lege nu sînt desființate și totuși nu funcționează”⁹².

Redresarea cursului complimentar nu s-a putut înfăptui însă. Datorită crizei financiare în care se găsea statul, în anul 1930 s-a aplicat o primă reducere a fondurilor bugetare alocate învățămîntului complimentar. Astfel, prin ordinul 10.967/1930, Ministerul Instrucțiunii aducea la cunoștința revizoratului școlar al județului Botoșani că „din pricina restrîngerii cheltuielilor bugetare pe anul acesta, fondul pentru cursurile complimentare... a fost extrem de redus...”⁹³.

⁸⁷ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 37/1930, nepăgănat.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Idem*, dosar 238/1931, f. 1.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 3.

⁹¹ *Idem*, dosar 14/1930, f. 123.

⁹² *Idem*, dosar 33/1930, f. 22.

⁹³ *Idem*, dosar 69/1930, f. 7.

Mergînd pe linia realizării a cît mai multe economii, la sfîrșitul anului 1930 Ministerul Instrucțiunii a hotărît ca începînd de la data de 1 ianuarie 1931 să suprima toate posturile de maestru de la atelierele practice funcționînd pe lîngă școlile primare. Ordinul 174.589/1930, prin care se aducea la cunoștința Directoratului Ministerial din Iași această hotărîre, arăta că Ministerul „nu mai poate suporta cheltuieli peste cele strict necesare” și, în consecință, stabilirea ca posturile de maestru trecute în buget să fie desființate, menținîndu-se numai acelea de pe lîngă atelierele care-și „cîștigă singure existența”⁹⁴. Ordinul prevedea totodată ca pe viitor cunoștințele teoretice și practice la cursul complementar să fie predate de către învățătorii de la clasele I—IV, în completarea normelor⁹⁵.

Desființarea posturilor de maestru a dus de fapt la închiderea atelierelor care funcționau pe lîngă școlile primare. Interesul populației pentru cursul complementar a scăzut și mai mult. Într-o adresă a primăriei Iași din 7 februarie 1931, se spunea că prin măsura amintită învățămîntul primar a primit „o grea lovitură”⁹⁶. Prin aplicarea ei, în fiecare județ au mai rămas doar cîte 3—4 ateliere practice care erau întreținute din fondurile administrației județene⁹⁷. Ca urmare, în anii următori frecvența la cursul complementar a devenit tot mai slabă. Numărul copiilor care terminau cursul complet al școlii primare s-a redus simțitor, lucru constatat cu îngrijorare și de către autoritățile școlare cu prilejul ținerii examenelor de absolvire a celor șapte clase⁹⁸.

Această situație confirmă cele arătate de noi mai sus privitor la numărul mare al populației care nu avea posibilitatea să se conformeze dispozițiilor legii din 1924 în legătură cu obligativitatea școlii primare de 7 ani. Populația se mulțumea, în cele mai multe cazuri, să-și trimită copiii doar în primele patru clase. În felul acesta, în anii crizei învățămîntul primar din România se reducea în continuare la frecventarea celor patru clase ale ciclului I. În consecință, țara noastră a ajuns în acel timp să se numere printre statele cu cea mai scurtă școlaritate obligatorie din Europa. Referindu-se la această perioadă, un autor burghez aprecia în 1937 că „școlaritatea obligatorie de 7 ani (în România — n.n.) a rămas numai pe hîrtie, căci de fapt școala noastră primară a funcționat de la 1929—1934 numai cu patru clase”⁹⁹. De asemenea, și alți specialiști în problemele școlii din acel timp constatau că „teoretic, adică legal, școlaritatea obligatorie în România este de

⁹⁴ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional Iași, dosar 298/1930, f. 18—19.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 18.

⁹⁶ Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 334/1931, f. 4.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 525/1930, passim; *Idem*, dosar 46/1933, passim; *Idem*, dosar 63/1933, passim.

⁹⁹ Vezi Gh. N. Costescu, *op. cit.*, p. 201.

7 ani. De fapt, prin neaplicarea regulată a legii învățămîntului primar pentru ciclul II, școlaritatea este numai de 4 ani, adică cea mai scurtă școlaritate obligatorie din toate țările (Europei — n.n.)" ¹⁰⁰.

Situația materială a învățătorilor din Moldova. În întreaga țară, o piedică însemnată în calea introducerii învățămîntului obligatoriu de 7 ani a constituit-o lipsa unui număr suficient de cadre didactice specializate pentru cursul primar. Legea din 1924 stabilea că la clasele I—IV trebuia să predea cîte un învățător la 60 de elevi, iar la clasele V—VII cîte unul la 40 de elevi. Pînă la începutul crizei, această prevedere a legii nu a fost realizată. Astfel, în anul școlar 1928—1929, ultimul dinaintea crizei, în România funcționau — potrivit datelor oficiale — un număr de aproximativ 37 000 învățători și institutori ¹⁰¹. Ținînd seama de faptul că în același an se înregistrează 1,7 milioane elevi înscriși la clasele I—VII ¹⁰², ar rezulta că revin în medie circa 46 de elevi la un singur învățător. Pornind de la aceste cifre, s-ar părea că unul din obiectivele legii din 1924 ar fi fost în mare parte atins, lucru care nu este adevărat. În primul rînd, trebuie avut în vedere faptul că numărul învățătorilor nu poate fi raportat la acela al elevilor înscriși în școala primară, ci la întreaga populație a țării cuprinsă între 7—16 ani. Așa după cum s-a mai arătat, în perioada respectivă o bună parte din populația în vîrstă de 7—16 ani nu era înscrisă în școala primară. În 1930, N. Costăchescu arăta că în România „avem 2 633 000 elevi obligați a frecventa cursurile primare. Din aceștia sînt înscriși 2 100 000...” ¹⁰³. În felul acesta, raportînd numărul învățătorilor și institutorilor la numărul întregii populații supusă obligativității școlii primare rezultă că în anul 1930 revenea cîte un dascăl la peste 70 de elevi. Ulterior, această proporție a fost găsită ca fiind „antipedagogică, antiigienică și antidemocratică” chiar de către autorul legii învățămîntului primar de la 1924 ¹⁰⁴.

În anii crizei, decalajul dintre numărul învățătorilor și acela al populației care trebuia să fie instruită în cursul primar s-a accentuat și mai mult. În acest răstimp, a crescut numărul populației în vîrstă de 7—16 ani, iar acela al învățătorilor aproape că a stagnat. Astfel, în anul 1933, la cei peste 3 milioane copii supuși obligativității școlii primare ¹⁰⁵, reveneau doar 37.500 învățători, deci cîte un învățător la aproximativ 80 de elevi. În același timp, se aprecia deficitul de învățători ca ridicîndu-se la 28.000 pentru a repartiza în medie cîte

¹⁰⁰ Vezi G. G. Antonescu și I. I. Gabrea, *op. cit.*, p. 12.

¹⁰¹ Cf. *Anuarul statistic al României*, 1929, Buc., 1931, pp. 439, 443.

¹⁰² *Ibidem*, pp. 438, 442.

¹⁰³ Vezi „Școala noastră”, nr. 18—20, decembrie 1930, p. 663; Vezi, de asemenea, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva Palatului, Fond Casa Regală, mapa 4 (Costăchescu), nepaginat.

¹⁰⁴ Cf. Dr. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 20.

¹⁰⁵ Vezi Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva Palatului, Fond Casa Regală, mapa 12, nepaginat.

un dascăl la 60 de elevi ¹⁰⁶. Cercetînd rapoartele autorităților școlare din Moldova ne putem convinge cu ușurință că aceste cifre oglindesc o realitate vie. În județul Tecuci, de exemplu, în cursul anului școlar 1931/1932 a funcționat cite un învățător la 72 de elevi supuși obligativității ¹⁰⁷. Erau însă cazuri cînd revenea — în diferite sate și comune — cite un învățător la peste o sută de elevi, precum în localitățile Frumoasa, Blidari, Filipeni, Hugești (jud. Bacău) ¹⁰⁸ sau Lupăria (jud. Iași) ¹⁰⁹.

Deși învățămîntul primar ducea o mare lipsă de cadre didactice, cercurile conducătoare au trecut în anii crizei la aplicarea unor măsuri (desființarea unor posturi, neîncadrarea seriilor curente de absolvenți ai școlilor normale etc., etc.) care au agravat situația școlii primare. Aceste măsuri au contribuit, de asemenea, la înrăutățirea situației materiale a învățătorilor. Pentru a realiza unele economii, încă din vara anului 1929 Directoratul Ministerial VI a efectuat, la cererea Ministerului Instrucțiunii, o importantă reducere de posturi în învățămîntul primar din Moldova. Astfel, în județul Neamț s-au desființat mai multe posturi, realizîndu-se economii în valoare de peste 200 mii lei ¹¹⁰. În aceeași vreme, în județul Bacău s-au desființat 19 posturi ¹¹¹, iar în județul Fălticeni nu mai puțin de 85 de posturi. În acest din urmă județ se realizau economii de peste 1 milion de lei ¹¹². Printre școlile afectate de această masivă reducere de posturi, amintim pe cele din satele și comunele Probota, Manolea, Dolhasca, Arghira, Fintina Mare, Lespezi, Horodniceni, Drăcenii etc. ¹¹³.

Alte suprimări de posturi s-au înfăptuit în anii următori. De pe urma acestui fapt, în anul 1930 statisticile înregistrează un număr important de învățători care rămăseseră fără serviciu ¹¹⁴. La sfîrșitul anului 1930, Ministerul Instrucțiunii a hotărît prin ordinul 180.126 ca de la 1 ianuarie 1931 să suprima cite trei posturi de învățători suplinitori în fiecare județ din Moldova ¹¹⁵. În conformitate cu acest ordin, s-au desființat 30 de posturi în raza Directoratului Ministerial VI Iași ¹¹⁶.

Peste numai cîteva luni, Directoratul Ministerial VI a dispus, ca răspuns la un nou ordin al Ministerului Instrucțiunii, suprimarea tuturor posturilor de învățători la școlile din Moldova la care reveneau mai puțin de 40 de elevi la un singur dascăl ¹¹⁷. Ca urmare a acesteia

¹⁰⁶ „Școala și viața”, nr. 7—8, 1933, p. 360.

¹⁰⁷ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 238/1931, f. 2.

¹⁰⁸ *Idem*, dosar 7/1930, f. 18, 23, 27, 29.

¹⁰⁹ Arhivele Statului Iași, Fond Revizoratul școlar Iași, dosar 417/1936, f. 926.

¹¹⁰ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 38/1929, f. 41.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 13.

¹¹² *Ibidem*, f. 10.

¹¹³ *Ibidem*, f. 11—12.

¹¹⁴ *Idem*, dosar 192/1930, f. 26.

¹¹⁵ *Idem*, dosar 122/1931, f. 2.

¹¹⁶ *Idem*, dosar 59/1931, f. 6.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 10.

măsuri, 44 de școli primare aflate sub îndrumarea Directoratului din Iași și-au închis porțile începând cu data de 1 septembrie 1931¹¹⁸.

Înrăutățirea continuă a situației financiare a țării a determinat statul să treacă și la adoptarea altor măsuri menite să reducă cheltuielile bugetare pe seama învățămîntului. În afară de faptul că au fost desființate, după cum am văzut, un număr considerabil de posturi, Ministerul a încetat să mai încadreze începînd din 1930 în posturi de titulari pe toți noii absolvenți ai școlilor normale¹¹⁹. În felul acesta s-a ajuns la mijlocul anului 1933 ca în întreaga țară să rămînă circa 7.000 de învățători șomeri, care proveneau atît din rîndul dascălilor mai în vîrstă ale căror posturi fuseseră desființate, cit și din acela al tinerilor normalişti neîncadrați¹²⁰.

În anii crizei economice, situația materială a învățătorilor a cunoscut cel mai coborît nivel de viață în comparație cu trecutul cel mai îndepărtat de la noi. Pe lîngă faptul că în acest timp învățătorul era retribuit cu cel mai mic salariu dintre toate categoriile de salariați ai statului¹²¹, el îl primea cu foarte mare întîrziere și grevat de o serie întregă de impozite și curbe de sacrificiu. În timp ce alte categorii de funcționari erau privilegiate, salariile cadrelor didactice au fost supuse între anii 1931—1933 tuturor celor trei curbe de sacrificiu (21%, 15% și 10⁰/₀)¹²².

O grea lovitură pentru învățători a constituit-o neplata la timp a salariilor. De pildă, la sfîrșitul anului 1931 și în cursul anului 1932, statul a întîrziat cu peste 6 luni plata salariilor la învățători. În luna august 1932, un învățător de la școala din satul Stolniceni, Glăvănești, Iași, se plîngea că nu mai primise salariul pe „cîteva luni”¹²³. De asemenea, în februarie 1932, subvizoratul școlar Iași aprecia că mai are de achitat la învățătorii din județ peste 5 milioane lei reprezentînd salariile restante pe lunile octombrie—decembrie 1931¹²⁴.

Neprimind salariile la timp, învățătorii au fost nevoiți să contracteze împrumuturi la diversele „bănci populare” ori „case de ajutor” ale corpului didactic. De cele mai multe ori, ei nu puteau însă restitui la timp sumele împrumutate, astfel că erau dați în judecată¹²⁵ sau li se făceau rețineri la plata salariului¹²⁶. În luna decembrie 1930, de exemplu, în raza Directoratului Ministerial VI s-au făcut rețineri în valoare de aproximativ 1 milion de lei din salariile învățătorilor.

¹¹⁸ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 38/1929, f. 12.

¹¹⁹ Vezi „Curentul” din 6 ianuarie 1933, p. 3.

¹²⁰ *Ibidem*, din 7 iulie 1933, p. 3.

¹²¹ *Ibidem*, din 12 februarie 1929, p. 1.

¹²² Vezi M. Carp, *Problema salarizării corpului didactic secundar*, Iași, 1934, p. 14—15.

¹²³ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 76/1932, f. 28.

¹²⁴ *Idem*, dosar 12/1932, f. 365.

¹²⁵ *Idem*, dosar 170/1932, *passim*.

¹²⁶ *Idem*, dosar 272/1931, nepaginat.

Această sumă reprezintă numai o parte din valoarea împrumutului contractat de către învățători la „Casa de Economie, Credit și Ajutor a Corpului Didactic”¹²⁷.

Rapoartele autorităților școlare subliniază în repetate rânduri situația materială grea în care au ajuns învățătorii în perioada crizei. Astfel, la 16 februarie 1932, subvizoratul școlar Iași comunica prefecturii județului despre „greutățile materiale cu care învățătorimea se luptă”, arătând că există foarte mulți învățători care nu au mijloace cu ce să cumpere măcar o carte¹²⁸. Într-o situație grea se afla un învățător de la școla din Gorban, Fălciu, care „lipsit fiind de bani”, nu se putea prezenta la comisia medicală pentru a fi examinat în vederea obținerii unui certificat medical în baza căruia să solicite un concediu pentru îngrijirea sănătății¹²⁹.

În diferite cereri adresate Serviciului Instrucțiunii din cadrul Directoratului Ministerial Iași, învățătorii vorbesc adeseori despre greutățile pe care le întâmpină și lipsurile în care se zbat. În martie 1933, un învățător din Letea Veche, Bacău, se plîngea că din salariul său de „lei 5239 primitori”, a încasat ultima dată numai 1413 lei, restul reprezentînd reținerile făcute în contul diferitelor asociații ale corpului didactic. El arăta, în continuare, că din cei 1413 lei încasați, a plătit 500 de lei pentru întreținerea unui copil în liceu. I-au mai rămas 913 lei, „cu care — scria învățătorul din Letea Veche — trebuie să fac față împrejurărilor și să îngrijesc de cele patru suflete ce le am asupra mea”. „Lesne vă puteți închipui, d-le inspector șef, — se încheia plîngerea — situația în care ne zbatem, — nu sînt numai eu în această categorie, — și ce calcule trebuie de făcut ca această sumă să poată umplea toate golurile și să satisfacă toate nevoile”¹³⁰.

Dar cel mai zguduitor tablou al situației în care se găseau învățătorii în vremea crizei economice ni-l înfățișează una dintre publicațiile legale scoase de către P.C.R. în acei ani. În articolul intitulat „Starea jalnică a învățătorilor”, tipărit chiar în primul număr, această publicație scria: „Sînt oare pe acest pămînt cuvinte destule pentru a zugrăvi chinurile groaznice în care se zvîrcolesc învățătorii ?

Cea mai mare parte din aceștia n-au primit salariile de vreo 5—6 luni. Starea e deznădăjduită. Flămînzi, jupiți, îndatorați, umiliți, abătuți, învățătorii simt toată vitregia soartei pe care o îndură azi toți cei ce trăiesc din munca și sudoarea lor. În nenumărate sate, învățătorii trăiesc din pomana bieților săteni. Aceștia ajută pe învățători cu ce pot, cu toate că o sărăcie sclipitoare sălășluiește în

¹²⁷ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 234/1931, f. 4.

¹²⁸ Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1932, nepaginat.

¹²⁹ Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 200/1930, nepaginat.

¹³⁰ *Idem*, dosar 226/1933, f. 44.

propriile lor bordeie. Întîmplări cumplite oglindesc starea grozavă de nevoie în care statul a azvîrlit pe învățători.

Mai deunăzi, ziarele povesteau că un învățător din Ardeal, care nu mincase zile întregi de-a rîndul, căuta prin ghiozdanele copiilor pentru a putea infuleca ceva și a nu muri de-a dreptul de foame. Copiii însă au observat acest lucru. De rușine și de deznădejde, sfîrsit de chinurile sărăciei și ale foamei, sărmanul învățător își puse capăt zilelor spînzurîndu-se¹³¹.

Condițiile grele de trai în care se găseau învățătorii au dat naștere la nemulțumiri profunde în rîndul lor și a căror amploare a sporit pe măsura înrăutățirii situației lor. Analiza nemulțumirilor învățătorilor nu intră însă în cadrul preocupărilor noastre în studiul de față.

*

Din cele expuse, se pot desprinde unele concluzii care caracterizează situația învățămîntului primar în anii crizei economice din 1929—1933 în întreaga țară, nu numai din Moldova. În primul rînd, am putut constata că învățămîntul primar din România a întîmpinat mari dificultăți și înainte de anul 1929; criza economică a contribuit la agravarea situației învățămîntului primar. În al doilea rînd, am observat că unul din principalele obiective proclamate prin legea învățămîntului primar de la 1924 — înfăptuirea obligativității și gratuității școlii de 7 ani a rămas literă moartă, continuînd să constituie o adevărată problemă. Potrivit aprecierilor ministrului de instrucție N. Costăchescu, în anul 1930 — de pildă — cel puțin 1/4 din populația țării în vîrstă de 7—16 ani supusă obligativității instrucției primare se afla în afara procesului de învățămînt¹³². De asemenea, în condițiile cînd majoritatea populației țării, în special țărănimea, se zbătea în grele lipsuri materiale, aplicarea principiului gratuității școlii primare reprezenta o simplă ficțiune, deoarece copiii provenind din popor nu aveau posibilitatea să urmeze cursurile decît cu prețul a mari sacrificii făcute de către părinții lor.

Abandonarea principiului obligativității și gratuității școlii primare în anii crizei însemna răspîndirea analfabetismului, care a continuat să constituie o adevărată plagă națională. Astfel, cu prilejul recensămîntului general din 29 decembrie 1930, s-a descoperit că în România existau 6.029.995 analfabeti, ceea ce reprezenta 42,90% din totalul populației țării trecută de vîrstă de 7 ani¹³³. Această situație reflectă în mod cît se poate de elocvent consecințele politicii claselor exploatare din România promovată în materie de instrucție publică. Așa după cum a subliniat Gh. Gheorghiu-Dej la Congresul învățătorilor din 1952,

¹³¹ Vezi „Sămînța”, nr. 1 din 5 iunie 1932.

¹³² Vezi „Școala noastră”, nr. 18—20, decembrie 1930, p. 663.

¹³³ Cf. „Recensămîntul general al populației României. 1930”, vol. III, Buc., 1938, p. IX—X.

clasele exploatoare „nu erau interesate să dea o largă dezvoltare școlii. Fabricanților și moșierilor din țara noastră nu le trebuia lichidarea analfabetismului. Ei nu erau interesați în culturalizarea maselor populare, deoarece aceasta ar fi dus la o creștere a conștiinței maselor, la intensificarea luptei pentru un trai mai bun”¹³⁴.

Condiții optime pentru educarea maselor largi ale poporului au fost create de-abia în anii regimului democrat-popular.

QUELQUES ASPECTS DE LA SITUATION DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE EN MOLDAVIE PENDANT LA CRISE ECONOMIQUE DE 1929 — 1933

RESUME

Utilisant des matériaux inédits, provenant en grande partie des Archives Nationales de Jassy, les auteurs se sont proposés de décrire la situation de l'enseignement primaire en Moldavie de 1929 à 1933 et d'exposer les conséquences de la crise économique sur l'école primaire. Il est à noter qu'au point de vue économique, la Moldavie était alors une des régions les plus arriérées de la Roumanie.

Les auteurs ne traitent pas ce sujet sous tous ses aspects. Ils se sont occupés seulement des questions qui leur ont semblé être les plus importantes, notamment : l'état des bâtiments scolaires en Moldavie pendant les années de crise économique, la manière dont furent appliquées les dispositions légales concernant l'enseignement primaire gratuit et obligatoire et la durée de sept années de cet enseignement, l'organisation des cours complémentaires et, enfin, les traitements des instituteurs.

Les conclusions qui se dégagent de cet exposé relativement à la politique scolaire des gouvernants de la Roumaine de 1929 à 1933 sont les suivantes :

Quoique la Roumanie ait été un des Etats d'Europe ayant le plus grand nombre d'illettrés (42,90% de la population âgée de plus de 7 ans), ses gouvernants n'ont pris aucune mesure pour éviter que l'école primaire ne subisse les effets de la crise économique. Par suite de cette attitude, de nombreux bâtiments scolaires sont tombés en ruines et plusieurs milliers d'instituteurs sont devenus chômeurs, leurs salaires ayant été supprimés. Quant aux instituteurs qui ont été maintenus en fonction, leur situation matérielle est devenue des plus précaires, les traitements ayant été diminués tandis que les prix ne cessaient de croître. En outre les salaires ont été irrégulièrement payés.

Une des plus graves conséquences de la crise économique de 1929 à 1933 a été l'impossibilité de faire bénéficier pleinement les nouvelles générations de 7 à 16 ans de l'enseignement primaire gratuit et obligatoire que la loi de 1924 sur l'enseignement primaire prévoyait. Il est vrai que ces dispositions n'ont été que partiellement mises en vigueur jusqu'en 1929. A partir de 1929 et pendant toute la durée de la crise économique, les gouvernants ont presque complètement renoncé à leur application. D'immenses difficultés se sont alors opposées à ce que l'enseignement primaire soit effectivement obligatoire pour les jeunes de 7 à 16 ans. Les masses ouvrières et paysannes des rangs desquelles provenaient la plupart des enfants soumis à l'obligation de suivre les cours de l'école primaire, étaient accablées par la misère. Les ouvriers et les paysans étaient donc empêchés d'envoyer leurs enfants

¹³⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvintări*, Buc., E.S.P.L.P., 1955, p. 454.

à l'école, malgré l'intérêt qu'ils continuaient à manifester à la diffusion de l'instruction publique. Ainsi, approximativement un quart de la population de la Moldavie en âge de 7 à 16 ans est restée complètement illettrée. Quant aux élèves qui ont fréquenté l'école primaire, la plupart ont limité leurs études aux premières quatre classes constituant le premier cycle. En procédant ainsi, la Roumanie est devenue un des Etats d'Europe ayant la plus courte scolarité obligatoire, car, en fait, elle se réduisit à quatre années.

La situation de l'école primaire s'est alors tellement aggravée, que bientôt elle constituera un des problèmes essentiels de l'Etat dominé par les bourgeois et les grands propriétaires fonciers. Ce problème ne put trouver de solution tant que subsista le régime des bourgeois et des grands propriétaires fonciers. Ce ne fut que sous le régime de démocratie populaire que les meilleures conditions pour l'éducation du peuple furent créées.

**CONTRIBUȚII LA ISTORICUL
ASOCIAȚIEI LUCRĂTORILOR TIPOGRAFI DIN ROMÂNIA
(PERIOADA 1858—1865)**

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

Se știe că cea dintâi asociație muncitorească din Țara Românească a fost Societatea lucrătorilor tipografi, fondată în București la 1858. Studiile apărute pînă azi asupra istoricului acestei asociații n-au epuizat încă subiectul tratat¹. Materialul pe care ele sînt întemeiate este foarte redus. Totuși, despre prima perioadă a activității societății (1858—1865), cu toate că arhiva ei nu ni s-a păstrat, găsim știri numeroase în ziarele epocii. Printre ele sînt informații prețioase care n-au fost încă scoase din uitare.

În rîndurile care urmează comunicăm aceste informații, culese din publicațiile periodice de la 1858—1866. Totodată, folosind și materialul pe care l-au utilizat cei ce, înainte noastră, s-au ocupat despre Asociația lucrătorilor tipografi din România, rectificăm unele erori ce au săvîrșit și aducem cîteva completări la studiile lor.

*

¹ N. Munteanu, *Gazeta „Analele tipografice” (1869—1872)*, „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, I (1955), 3, p. 143—146; I. Iacoș și V. Petrișor, *Aspecte din lupta pentru transformarea asociațiilor de ajutor reciproc din vechea Românie în organizații bazate pe lupta de clasă*, „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, III (1957), 6, p. 113—134; I. Sai-zu și D. Șandru, *Știri despre Asociația lucrătorilor tipografi din București și activitatea lui Ion Ionescu de la Brad ca președinte al ei*, „Studii și cercetări științifice, Istorie”, Iași, XIII (1962), 1, p. 105—119; Vasile Maciu, *Începutul mișcării muncitorești și al celei socialiste. Mișcări țărănești în anii 1864—1878*, Istoria României, IV, Academia Republicii Socialiste România, București, 1964, p. 482—517.

În 1858, la București, erau opt imprimerii². Muncitorii din aceste întreprinderi se aflau într-o grea situație. Istoviți de muncă în ateliere insalubre, ei primeau salarii insuficiente. Datorită mizeriei în care se zbăteau și din cauza faptului că patronii nu luau nici o măsură pentru apărarea sănătății lucrătorilor, mulți cădeau victime ale tuberculozei. Nu li se acorda vreo indemnizație bănească sau vreun ajutor de altă natură în cazurile de boală sau de șomaj. Atit de cumplită a fost sărăcia unora dintre salariații imprimeriilor, incit la moartea lor a fost necesar să fie înmormințați „cu talerul”³.

Pentru a preintimpina primejdiile ce-i amenințau, „pentru a rezista contra lipsurilor și greutăților pe care le implica situația lor de proletari, fără să-și dea seama bine de unde veneau ele”⁴, lucrătorii tipografi din București au hotărît, în 1858, să creeze o societate de ajutor reciproc. La adoptarea acestei hotărîri au contribuit îndeosebi muncitori tipografi veniți din Austria, ca, de ex., Frantz Göbl, fost mașinist la Imprimeria Imperială din Viena de unde fusese adus în capitala Țării Românești, la 1852, de direcția Tipografiei Mitropoliei⁵. În mai toate provinciile Austriei de atunci funcționau asociații de sprijin mutual, constituite de muncitorii tipografi⁶. De la acest exemplu s-au inspirat cei ce au luat, în 1858, inițiativa înființării unei asemenea asociații la București.

Adresîndu-se lui C. A. Rosetti, unul din fruntașii partidului radical din Țara Românească, inițiatorii întemeierii primei societăți a lucrătorilor tipografi din București au obținut sprijinul acestuia. În calitatea lui de director al ziarului „Românul” și de proprietar al imprimeriei în care acest ziar se tipărea, C. A. Rosetti cunoștea problemele care preocupau pe muncitorii din artele grafice. Foarte entuziast din fire, dar desigur și cu gândul de a organiza pe lucrătorii tipografi într-un mod care să corespundă cu interesele patronilor, el a răspuns favorabil la apelul ce i s-a adresat.

Unul din intimii prieteni ai lui C. A. Rosetti, fostul lui asociat la tipografia care funcționase în București de la 1846 la 1852, Enric

² Lista lor a fost publicată de Gr. Crețu, în prefața la lucrarea scrisă în colaborare cu I. Antonovici, *Tipografiile, xilografiile, librăriile și legătoriile de cărți din Birlad*, București, 1910, p. 18—23.

³ Al. Ionescu, „Gutenberg”, *Schiță din istoria Societății generale*, Almanach tipografic, vol. I, București, 1897, p. 113—114.

⁴ V. Maciu, *op. cit.*, p. 488.

⁵ Almanach tipografic, vol. V, București, 1902, p. 65; G. Ionescu, *Spicuri din trecutul tipografiei, cu privire mai ales la tipografiile românești din diferite epoce*, București, 1907, p. 83.

⁶ Despre aceste asociații la sfîrșitul veacului al XIX-lea în Austro-Ungaria, vezi, „Gutenberg, organ oficial al Societății lucrătorilor tipografi din România”, 1 dec. 1899, p. 2—3. La 1846, a fost întemeiată „Asociația de ajutor de boală, înmormintare și de ajutor de călătorie a tipografilor din Brașov”. La 1851, o asemenea asociație a fost fondată și la Timișoara. (Augustin Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania*, București, 1962, p. 65).

Winterhalder, a redactat statutele societății⁷. După ce ele au fost aprobate într-o adunare generală a fondatorilor, care a avut loc la 8 septembrie 1858, Societatea lucrătorilor tipografi și-a început activitatea la 1 octombrie 1858⁸.

Alcătuite din 30 paragrafe, statutele au fost întocmite după un plan greșit. Este evident că autorul lor n-a fost un jurist. În loc de a preciza, cu claritatea necesară, chiar în primul paragraf, că fondatorii înființează o asociație a muncitorilor tipografi, cu sediul în București, abia în paragraful 25 este menționată „Societatea lucrătorilor tipografi”, pe cînd preambulul statutelor se ocupă de casa de prevedere, paragrafele 1—3 de constituirea comitetului și paragraful 17 de casa de ajutor reciproc. Redactarea este deci lipsită de metodă.

Din citirea atentă a statutelor și indeosebi a paragrafelor 25 și 28, rezultă că, în baza acestor dispoziții, a fost întemeiată, în 1858, „Societatea lucrătorilor tipografi” al cărei principal scop a fost crearea unei case de prevedere și a unei case de ajutor reciproc. Asociației atunci fondate i s-a și dat frecvent, în actele oficiale, această denumire de „Societate a lucrătorilor tipografi”. De exemplu, „Monitorul oficial al Țării Românești” de la 3 octombrie 1860 (p. 1059) și ziarul „Naționalul” de la 6 octombrie 1860 (p. 315) publică un comunicat al Ministerului de interne, în care este menționată „Societatea lucrătorilor tipografi”; într-o înștiințare a Ministerului de finanțe, apărută în „Monitorul oficial al Țării Românești” de la 24 octombrie 1860 (p. 1226), este citată „Societatea uvrierilor tipografi” etc.

Din această societate, potrivit paragrafului 1 al statutelor, aveau să facă parte lucrătorii tipografi. Au fost admise însă derogări. Astfel Scarlat Walter, Ștefan Rasidescu și Ion Ionescu de la Brad, deși nu erau muncitori tipografi, au fost totuși primiți printre membrii cotizanți⁹. Greșit s-a afirmat că și Petre Ispirescu, ales în comitetul Societății lucrătorilor tipografi încă din 1858, ar fi aparținut, în perioada de care ne ocupăm, aceleiași categorii sociale ca și Scarlat Walter și Ștefan Rasidescu¹⁰. De la 1858 la 1865, Petre Ispirescu a fost salariatul imprimeriei ziarului „Naționalul”¹¹, apoi al imprimeriei lui C. A. Rosetti¹². Abia în 1865 el a devenit patron, cumpărînd, împreună cu

⁷ „Studii”, X (1957), 1, p. 66.

⁸ Ziarul „Românul”, anexă la n-rul de la 9/21 oct. 1858; „Studii”, X (1957), 1, p. 66.

⁹ Cu privire la Scarlat Walter, vezi „Tribuna română”, 2 martie 1864, p. 2. Despre Ștefan Rasidescu, vezi „Tipograful român”, 14 ianuarie 1866, p. 23. Referitor la Ion Ionescu de la Brad, vezi „Buciumul”, 29 oct. 1864, p. 1203.

¹⁰ I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 110.

¹¹ „Monitorul oficial al Țării Românești”, 3 oct. 1860, p. 1059.

¹² *O pagină din istoria tipografiei române contemporane. Tipograful Carol Göbl, XXV de ani de muncă*, București, 1901, p. XVIII și p. XXVII; C. A. Rosetti *ca tipograf. Omagiu din partea Institutului de arte grafice Carol Göbl, S-sor I. Șt. Rasidescu, cu ocasiunea desvelirii monumentului său în ziua de 20 aprilie 1903*, București, 1903, p. 35; „Tribuna română”, 6 februarie 1864, p. 3.

Frantz Göbl și Scarlat Walter, imprimeria lui Cesar Bolliac, căreia noii proprietari i-au dat firma de „Tipografia lucrătorilor asociați”¹³.

Societatea lucrătorilor tipografi din București, conform statutelor, era administrată de un comitet, ales pe termen de un an de membrii asociației. Comitetul era alcătuit dintr-un președinte, un vicepreședinte, un casier și trei membri¹⁴. Acești trei membri urmau să fie desemnați numai dintre muncitorii tipografi. O asemenea condiție nu era necesară pentru președinte, vicepreședinte și casier, care puteau fi aleși și printre persoanele în afară de clasa muncitoare¹⁵, deci printre patroni, liber profesioniști, magistrați etc.

Două case, una de „prevedere” și alta de „ajutor reciproc”, aveau să fie organizate de Societatea lucrătorilor tipografi.

Casa de prevedere era o casă de economie. Depunerile erau voluntare. Ele nu puteau fi mai mici de doi sfanți, adică lei vechi 4,20¹⁶. Când depunerea unui asociat atingea cifra de 50 lei vechi, ea era producătoare de dobândă¹⁷. Deponenții aveau dreptul să-și retragă oricând, cu un preaviz de 8 zile, sumele de bani ce încredințaseră casei de prevedere. În caz de forță majoră, comitetul societății putea decide restituirea imediată a sumei cerute, deci fără să se mai aștepte expirarea termenului de preaviz¹⁸.

Spre a avea posibilitatea de a plăti deponenților o dobândă, casa de prevedere urma să plaseze fondurile ei în împrumuturi sau în „lucrări producătoare de venituri”¹⁹. Referitor la acest ultim plasament, statutele prevedeau că „se va da preferință la tipărire de cărți care făgăduiesc o vîndere sigură și grabnică, acea întrebuițare avînd încă folosul de a procura lucrătorilor lucru și, prin acest mijloc, de a mări economiile lor”²⁰. Cărțile editate în asemenea condiții trebuiau să fie imprimate „pe rînd, la fiecare tipografie, pînă cînd casa va fi în stare a-și face o tipografie proprie a sa”²¹.

Viitoarea tipografie fiind atașată casei de prevedere, îi revenea așadar acesteia misiunea de a crea o cooperativă de producție²².

¹³ Dimitrie C. Ionescu, *Un mic istoric asupra tipografiilor din România*, București, 1943, p. 33.

¹⁴ Paragraful 1 din statutele societății. (Statutele au fost publicate într-o anexă a ziarului „Românul” de la 9 oct. 1858).

¹⁵ § 2 din statute.

¹⁶ Sfanțul era o monedă austriacă al cărei curs oficial era de lei vechi 2,10 („Românul”, 22 decembrie 1867, p. 1097).

¹⁷ §§ 6 și 9 din statute.

¹⁸ § 11 din statute.

¹⁹ § 10 din statute.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Unii istorici au afirmat că, prin mijlocirea lui C. A. Rosetti, s-ar fi exercitat asupra Societății lucrătorilor tipografi din București influența lui P. J. Proudhon („Studii”, X (1957), 1, p. 67). Deși este necontestat că C. A. Rosetti a fost înrîuritor de ideile lui P. J. Proudhon, această înrîurire însă nu s-a manifestat în legăturile dintre C. A. Rosetti și Societatea lucrătorilor tipografi. În adevăr, Proudhon a fost

Un paragraf al statutelor dispunea că, deși casa de prevedere era „fondată de către lucrătorii tipografi și mai cu seamă pentru dînșii”, totuși muncitorii din orice profesiune puteau fi admiși ca membri²³. Din bilanțurile Societății lucrătorilor tipografi, pe care le cunoaștem, se vede că de această înlesnire nu s-au folosit muncitorii din celelalte ramuri de producție.

Alături de casa de prevedere a lucrătorilor tipografi funcționa și o casă de ajutor reciproc, avînd, cum era și firesc, gestiunea ei distinctă. Menirea ei era c'e a acorda membrilor asociației ajutoare în bani, fie sub formă de împrumuturi, fie sub formă de „dani”, în cazurile de boală („însă necuviincioasă nu”) ori de lipsă de lucru, sau de a le acorda pensii de bătrînețe. La moartea lor, ea avea să dea pensii văduvelor și copiilor²⁴. Statutele nu precizau vîrsta pînă la care copiii celui decedat beneficiau de această dispoziție.

Excluderea celor suferinzi de boli „necuviincioase”, adică de boli venerice, de la orice ajutor era desigur nejustificată. Ea se datora făgărniciilor moravuri ale epocii.

Obligațiile membrilor societății erau de a achita, la înscrierea lor în asociație, o taxă de un galben și o cotizație lunară de doi sfați (adică 4 lei 20 parale) în folosul casei de ajutor reciproc²⁵.

În vederea sporirii fondurilor, statutele autorizau Societatea lucrătorilor tipografi din București să primească donații. Cînd, prin „contribuiri de bună voie”, se va fi adunat o sumă de bani suficientă, societatea avea să achiziționeze un teren la marginea capitalei, unde să clădească un azil pentru membrii ei ajunși la bătrînețe și lipsiți de mijloace de trai. În acel azil aveau să fie primite și văduvele muncitorilor tipografi cotizanți, dacă situația lor materială îndreptătea un asemenea ajutor²⁶.

Intemeiată pe aceste statute, Societatea lucrătorilor tipografi din București și-a început activitatea la 1 octombrie 1858. Deși, la adunarea generală de constituire din 8 septembrie 1858, statutele au fost adoptate cu votul a 52 de persoane²⁷, totuși în decursul primului

adversarul asociațiilor muncitorești, pe care le-a combătut vehement. (Vezi îndeosebi P. J. Proudhon, *Idée générale de la révolution au XIX-e siècle*, Paris, 1851, p. 78—108). Intrucît Enric Winterhalder, la redactarea statutelor primei asociații muncitorești din București, a consultat desigur pe C. A. Rosetti și i-a urmat sfatul, directorul ziarului „Românul”, în această împrejurare, a fost călăuzit mai ales de ideile lui Louis Blanc, care, în perioada socialismului utopic francez de la 1848, a propăvăduit înființarea cooperativelor muncitorești de producție pentru rezolvarea conflictelor dintre muncitori și capitaliști. (Charles Gide și Charles Rist, *Histoire des doctrines économiques*, ediția a V-a, Paris, 1926, p. 301—305).

²³ § 14 din statutele Societății lucrătorilor tipografi din București.

²⁴ §§ 18 și 24 din statute.

²⁵ §§ 20 și 22 din statute.

²⁶ § 25 din statute.

²⁷ „Românul”, 9 oct. 1858.

an de existență numărul membrilor cotizanți a fost numai de 37²⁸, după cum reiese din bilanțul veniturilor și cheltuielilor întocmit pentru perioada 1 octombrie 1858—30 septembrie 1859, în care se menționează că s-a încasat „taxa de un galben de la 37 asociați”²⁹, adică taxa de înscriere prevăzută de § 22 din statute.

În acel an, comitetul societății a fost alcătuit din C. A. Rosetti, președinte, Scarlat Walter, vicepreședinte, Iosif Romanov, casier, Petre Ispirescu, Mihalache Gălășeanu și Zisu Papa, membri³⁰.

C. A. Rosetti, Scarlat Walter și Iosif Romanov erau patroni.

Deși de neam boieresc, C. A. Rosetti se îndeletnicise și cu comerțul. Fusese librar încă din 1839. În 1846, deschisese în București o tipografie, împreună cu Enric Winterhalder. După înfringerea revoluției de la 1848, C. A. Rosetti fiind silit să pribegească în străinătate, întreprinderea tipografică a fost lichidată³¹. Înapoindu-se din pribegie, el a achiziționat iarăși o imprimerie, în 1858, pe care, prin diverse cumpărături, a mărit-o treptat, pentru tipărirea ziarului „Românul”³².

Scarlat Walter, de origină germană, fusese salariatul întreprinderii de arte grafice a lui Iosif Kopainig. Căsătorindu-se cu fiica patronului, primi, ca zestre, tipografia socrului său³³. Curînd însă această întreprindere a periclitat, așa încît, la 1859, la stăruința creditorilor, tipografia a fost vîndută. Scarlat Walter a fost angajat atunci în imprimăria lui Ștefan Rasidescu³⁴. Va redeveni patron în 1865, cînd, în tovărășie cu alți colegi de breaslă, printre care și Petre Ispirescu, va cumpăra tipografia lui Cezar Bolliac, schimbîndu-i firma în „Tipografia lucrătorilor asociați”³⁵.

Iosif Romanov era librar și totodată proprietar al unei imprimerii în București, imprimerie care era denumită „Tipografia Națională” și care-și începuse activitatea prin 1855³⁶. La 1858, el era asociat cu Ștefan Rasidescu³⁷. Se pare că acesta a înlocuit pe Iosif Romanov în Comitetul Societății lucrătorilor tipografi în cursul exercițiului

²⁸ Așadar, afirmația din revista „Studii” (X (1957), I, p. 66), repetată de I. Saizu și D. Șandru (*op. cit.*, p. 109), că numărul asociațiilor ar fi fost „la început” de 53, nu corespunde realității.

²⁹ Bilanțul pe exercițiul 1858—1859 a fost publicat în ziarul „Dimbovița” de la 21 oct. 1859 (p. 7), de unde a fost reprodus de George Ionescu, *op. cit.*, p. 182-183.

³⁰ „Românul”, 9 oct. 1858; „Dimbovița”, 21 oct. 1859; George Ionescu *op. cit.*, p. 183.

³¹ C. A. Rosetti *ca tipograf*, București, 1903, p. 9 și 24; Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 22—23; George Ionescu, *op. cit.*, p. 159.

³² C. A. Rosetti *ca tipograf*, p. 26; Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 23.

³³ George Ionescu, *op. cit.*, p. 166 și 170.

³⁴ *Ibidem*, p. 170.

³⁵ „Tronpeta Carpaților”, 17 oct. 1865, p. 239; „Archiva tipografică română”, anul I, n-rul 3, iunie-iulie 1901, p. 2; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 33.

³⁶ Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 23.

³⁷ George Ionescu, Ștefan Rasidescu, „Archiva tipografică română”, nr. 5, decembrie 1902, p. 1; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 28.

1858—1859, deoarece bilanțul societății pe acel exercițiu a fost semnat de Ștefan Rasidescu, în calitate de casier³⁸.

Din comitet au făcut parte, ca membri, în 1858, trei salariați: Petre Ispirescu, pe atunci „diriginte tehnic” al „Tipografiei ziarului Naționalul”³⁹ (care era proprietatea vestitului avocat și profesor universitar Basile Boerescu), Mihalache Gălășeanu, diriginte al „Tipografiei Naționale”⁴⁰ (proprietatea lui Iosif Romanov—Ștefan Rasidescu), și Zisu Papa.

Este știut că, în regimul capitalist, patronii numesc în posturile de conducere din întreprinderile lor numai persoane de al căror devotament sînt pe deplin asigurați. Întrucît Petre Ispirescu și Mihalache Gălășeanu erau directori de tipografie, elementul patronal, în comitetul Societății lucrătorilor tipografi din București, dispunea, fie direct prin reprezentanții lui, fie indirect prin interpușii lui, de cinci din cele șase locuri.

În ceea ce privește activitatea societății în primul an de funcționare, reiese din bilanțul încheiat la 30 septembrie 1859 că cei 37 membri au achitat fiecare atît taxa de un galben, la înscrierea lor în asociație, cît și cotizația lunară de doi sfanți. S-au primit donații de la instituții publice sau de utilitate publică, precum și de la persoane particulare neapartinînd profesiunii. Cea mai importantă donație a fost aceea a Așezămintelor Brîncovenesti care au dăruit suma de 200 galbeni⁴¹. Corneliu Lapati, jurist de seamă în acea epocă, viitor consilier la Curtea Apelativă Civilă din București⁴² și apoi membru al Comisiei Centrale de la Focșani⁴³, a dăruit 126 lei. Gestul lui își găsește explicația în faptul că era prieten politic al lui C. A. Rosetti. Eforia Școlilor din Țara Românească făgăduise, la 15 noiembrie 1853, să doneze suma de 630 lei (adică 20 galbeni), dar pînă la încheierea bilanțului, adică pînă la 30 septembrie, 1859, Societatea lucrătorilor tipografi nu izbutise să încaseze această sumă.

Totalul veniturilor societății pe primul exercițiu a fost de 9 531 lei 7 parale, provenind din taxele de înscriere, cotizațiile și dobînzile percepute, precum și din donații⁴⁴.

Din aceste venituri au fost acordate împrumuturi la doi membri ai asociației, și anume: lui Iancu Albescu 945 lei, cu dobîndă, și lui Nicolae Andronescu 677 lei 10 parale, fără dobîndă. Societatea a cheltuit și suma de 400 lei cu înmormîntarea membrului asociat

³⁸ „Dîmbovița”, 21 oct. 1859; George Ionescu, *Spicuirii*, p. 183.

³⁹ „Românul”, 30 dec. 1861, p. 1140; „Naționalul”, 6 oct. 1860, p. 315; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 30.

⁴⁰ „Naționalul”, 6 oct. 1860, p. 315; G. Ionescu, *Ștefan Rasidescu*, „Arhiva tipografică română”, nr. 5, dec. 1902, p. 2.

⁴¹ „Românul”, 19 februarie 1859, p. 83.

⁴² „Monitorul oficial al Țării Românești”, 16 sept. 1860, p. 1005.

⁴³ *Ibidem*, 17 mai 1861, p. 429.

⁴⁴ Dobînzile încasate figurează în bilanț pentru suma de 389 lei 37 parale.

Scarlat Mateescu, la 14 octombrie 1859, adică după sfârșitul anului bugetar.

Bilanțul primului an de activitate s-a soldat cu un excedent de 7 908 lei 37 parale, din care 3 200 lei au fost plasați în Imprumul Național contractat în 1859 de vistieria Țării Românești.

Societatea lucrătorilor tipografi a primit și donații de cărți. I-au fost dăruite, în cursul acestui an, de către paharnicul A. Lesviodox 100 exemplare dintr-o lucrare a sa despre *Antichități*⁴⁵; Ilie Benescu a donat 50 exemplare din scrierea sa despre *Morală*; în sfârșit, Grigore Serrurie, cunoscutul aderent politic al lui C. A. Rosetti, a dăruit și el zece exemplare dintr-un volum cuprinzând poezii scrise în timpul exilului de la 1848 la 1856⁴⁶. Aceste cărți nu erau destinate constituirii unei biblioteci a asociației, ci ele urmau să fie vândute pentru sporirea fondurilor societății.

Din bilanțul primului exercițiu se desprinde constatarea că nici unul din membrii asociați n-a făcut vreo depunere la casa de prevedere. Probabil că salariul lor a fost așa de mic, încît nu le-a îngăduit să realizeze economii. Casa de prevedere a fost deci ca și inexistentă. Cit despre casa de ajutor reciproc, în afară de încasarea cotizațiilor, ea a făcut numai două operații, consistînd din împrumuturile menționate, la care trebuie adăugat ajutorul acordat la înmormîntarea muncitorului Scarlat Mateescu după închiderea exercițiului.

În anul următor (1 octombrie 1859—30 septembrie 1860), comitetul a rămas aproape același, sub președinția lui C. A. Rosetti. Singurele schimbări intervenite au consistat din alegerea patronului Ștefan Rasidescu în funcțiunea de casier (în care, după cum am arătat mai sus, se pare că înlocuise deja pe Iosif Romanov în cursul exercițiului precedent) și din desemnarea lui Petre Jorjan ca membru în comitet, în locul lui Zisu Papa⁴⁷.

Ștefan Rasidescu se născuse în 1817. Învățase meseria de tipograf în imprimeria lui Zaharia Carcalechi. Lucrarea apoi în tipografia lui Ioan Eliade. Din 1850 la 1856 fusese directorul imprimeriei Mitropoliei Țării Românești. Demisionînd din această funcțiune, se asociase cu Iosif Romanov, devenind coproprietar al „Tipografiei Naționale” din București. Desfăcîndu-se asociația în 1860, „Tipografia Națională” a rămas în stăpînirea lui Ștefan Rasidescu⁴⁸. Înzestrat cu multă energie și foarte priceput în profesiunea sa, el a fost casierul Societății lucrătorilor tipografici.

⁴⁵ Volumul a fost pus în comerț cu prețul de doi sfanți („Naționalul”, 26 feb. 1859, p. 91).

⁴⁶ Prețul de vînzare era de 4 sfanți exemplarul („Naționalul”, 26 feb. 1859, p. 91).

⁴⁷ Pentru alcătuirea comitetului Societății lucrătorilor tipografi în 1859—1860, vezi „Annale economice”, I (1860), p. 109.

⁴⁸ Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 23; G. Ionescu, *Ștefan Rasidescu*, „Arhiva tipografică română”, n-rul 5, dec. 1902, p. 1; Vasile Romanescu, *Energii românești în industrie*: Ștefan și I. Șt. Rasidescu, București, 1942, p. 7—9; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 28.

grafi pînă în 1864. A fost însă lipsit de probitate, după cum a dovedit prin delapidarea fondurilor Societății, pe care le primise în păstrare.

Petre Jorjan, ales membru în comitet pe exercițiul 1859—1860, era salariat al Imprimeriei Statului Sf. Sava⁴⁹. În deceniul următor va fi asociatul lui P. Ispirescu, C. P. Conduratu și Economu la „Tipografia laboratorilor români”⁵⁰.

La adunarea generală a Societății lucrătorilor tipografi din octombrie 1859, modificări au fost aduse statutelor⁵¹. Unele din aceste schimbări sînt fără însemnătate, întrucît s-au mărginit la o modificare de redacție⁵². Altele prezintă însă un deosebit interes. Astfel, a fost înlăturată din paragraful 18 ciudata dispoziție, potrivit căreia erau acordate membrilor asociației ajutoare bănești numai pentru bolile care nu erau „necuviincioase”. În urma acestei modificări, cel ce suferea de orice fel de boală, fie ea chiar dintre cele considerate „necuviincioase” în acele vremuri, avea dreptul la un ajutor bănesc. S-a pus capăt așadar unei nejustificate discriminări. La § 20 s-a precizat că membrii societății, care nu vor achita cotizația lor trei luni de-a rîndul, vor pierde dreptul la orice fel de ajutor, iar la § 28 s-a adăugat că se va cere proprietarilor de imprimerii să nu primească în întreprinderile lor decît pe muncitorii care vor prezenta chitanța achitării cotizației la Societatea lucrătorilor tipografi pe ultima lună. La §§ 22—23 s-a decis ca străinii să fie admiși în această asociație în condiții similare pămîntenilor. După achitarea taxei de înscriere de un galben, ei dobîndeau aceleași drepturi și aveau aceleași obligații ca și muncitorii băștinași. Ca o manifestare a solidarității internaționale între lucrătorii tipografi, s-a prevăzut, prin noile dispoziții inserate în statute, să se dea un ajutor de trei sfanți (adică 6 lei 30 parale) muncitorului tipograf străin venit în țara noastră și care nu va fi izbutit să fie angajat la noi într-o întreprindere de arte grafice⁵³. Ajutorul de trei sfanți era destinat să înlesnească înapoierea în patrie sau continuarea călătoriei în alte state, unde existau posibilități de lucru. El avea un caracter doar simbolic, căci o sumă de bani așa de mică nu putea acoperi decît o neînsemnată parte a cheltuielilor de drum. Printr-un paragraf, adăugat la finele statutelor, s-a hotărît să se solicite autorizarea ocîrmuirii pentru funcționarea asociației. Această tardivă cerere de autorizare tindea la obținerea unui sprijin material mai substanțial din partea guvernului.

Cu aceste modificări, adoptate de adunarea generală cu 34 voturi, la începutul celui de al doilea an de activitate, statutele au fost supuse

⁴⁹ „Monitorul oficial al Țării Românești”, 3 oct. 1860, p. 1059.

⁵⁰ Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 35.

⁵¹ Textul integral al statutelor, așa cum au fost modificate la această adunare generală, a fost publicat în „Monitorul oficial al Țării Românești” de la 25 martie 1860, p. 289—290.

⁵² De ex., § 22.

⁵³ § 23.

Ministerului de interne spre încuviințare. Ele au fost aprobate de Departamentul din lăuntru în ianuarie 1860, pe cînd Ion Ghica era președinte de consiliu și ministru de interne⁵⁴.

În 1859—1860, numărul membrilor cotizanți a sporit cu opt⁵⁵. Întrucît în cursul exercițiului au murit trei⁵⁶, la încheierea anului al doilea Societatea lucrătorilor tipografi din București era alcătuită din 42 de asociați.

Fondurile societății au crescut prin primirea unei donații de 186 lei, făcută de Basile Boerescu, proprietarul tipografiei în care se imprima ziarul „Naționalul”. Societatea a primit și donații de cărți, și anume: 50 exemplare din opera lui V. Mateescu, *Țăranul filosof și politic*, și 10 exemplare din volumul *Escursiuni în Germania meridională*, publicat de scriitorul Nicolae Filimon.

Notăm că, în bilanțul pe 1859—1860, figurează, la activ, fără nici o schimbare, numărul cărților dăruite de autori în anul precedent, ceea ce dovedește că, între timp, nici un exemplar din aceste volume nu fusese vîndut. Pe atunci o asemenea marfă nu găsea lesne cum-părători.

În ceea ce privește cheltuielile asociației în al doilea an de activitate, ele au constat din 320 lei dați muncitorului Tache Nenișor de la Tipografia Sf. Sava, ca ajutor de boală, și din 1648 lei cheltuiți la diferite epoci cu înmormîntarea membrilor asociați Scarlat Mateescu (400 lei), Mihalache Popescu (576 lei) și Zisu Papa (672 lei).

Au fost acordate noi împrumuturi la următorii membri: Nicu Mihălescu (320 lei), Mihail Gălășeanu (600 lei), Petre Jorjan (3150 lei), Scarlat Walter (800 lei) și Stelian Petrescu (acesta, la încheierea bilanțului, datora 330 lei). Debitorii din anul precedent își achitaseră aproape în întregime datoriile: Nicolae Andronescu mai avea de plătit 77 lei 10 parale, iar Iancu Albescu mai avea de restituit 15 lei.

Se cuvine să fie subliniat faptul că noile împrumuturi, în exercițiul 1859—1860, au fost acordate de către comitetul societății mai ales la persoane din sinul lui. În timp ce noile creanțe asupra celor ce nu făceau parte din comitet reprezentau abia suma de 650 lei, vicepreședintele Scarlat Walter și membrii din comitet Petre Jorjan și Mihail Gălășeanu împrumutaseră 4550 lei. S-a adevărit astfel din nou zicala „cine împarte parte își face”. Gestiunea comitetului n-a fost deci impecabilă. Au fost practicate încă de atunci procedee condamnabile moralmente, procedee care vor constitui o încurajare pentru elementele necinstite din comitet de a considera fondurile Societății lucrătorilor tipografi din București ca averea lor personală.

⁵⁴ Arhivele statului București, Fondul embaticuri generale, dos. 45/1862, f. 8; „Monitorul of. al Țării Românești”, 25 martie 1860, p. 289—290.

⁵⁵ Vezi bilanțul pe exercițiul al II-lea (1859—1860), publicat în revista „Annale economice”, I (1860), p. 109.

⁵⁶ *Ibidem*.

Și în al doilea an de activitate bilanțul nu înregistrează nici o operație a casei de prevedere. Veniturile reduse ale salariaților din artele grafice, ca și în exercițiul precedent, nu le-au dat posibilitatea să pună deoparte „bani albi pentru zile negre”.

Avînd intenția să-și însușească dreptul de a reglementa exercitarea profesiei, comitetul Societății lucrătorilor tipografi a încercat, în cursul acestui an, să stabilească anumite rînduiri obligatorii pentru patronii imprimeriilor și salariații lor. Printr-un proces-verbal din 12 iunie 1860⁵⁷, comitetul constata existența unor „neregularități” dăunătoare tipografilor. Deficiențele decurgeau din „lipsa unor îndatoriri fixe” între patroni și lucrători. Ca remediu, comitetul socotea necesară adoptarea unor rînduiri obligatorii pentru ambele părți. Pînă la realizarea acestui deziderat, comitetul considera indispensabil să ia măsuri pentru „a stăvili reaua nărvire a unora din d-nii lucrători de a se tot permuta”. Se afirma, în procesul-verbal de la 12 iunie 1860, că unii muncitori tipografi din București dovediseră „aplecări vagabonde”, întrucît obișnuiau să se mute de la o imprimerie la alta, fără consimțămîntul patronului pe care-l părăseau și rămînîndu-i datorii avansurile primite. Asemenea defecțiuni deseori aveau loc tocmai cînd imprimeria avea comenzi urgente de efectuat. Față de această situație, comitetul Societății lucrătorilor tipografi din București declara că era de datoria lui să intervină, deoarece „fără o purtare onorabilă, cuviință și modestie a membrilor săi, un corp nu se poate ridica în opiniunea societății”. În consecință, comitetul decidea că :

1) nici un salariat nu se va putea permuta de la o tipografie la alta, fără să fi înștiințat de intenția sa, cu cel puțin 15 zile înainte de permutare, direcția tipografiei unde lucra ;

2) nici o direcție de tipografie nu va concedia pe un salariat decît după un preaviz de 15 zile și nu va angaja un nou salariat decît dacă acesta îi va prezenta un „atestat” de la ultimul său patron, precum și chitanța achitării cotizației la casa de ajutor reciproc ;

3) direcțiile de tipografii erau datoare să elibereze fiecărui salariat, la plecarea din întreprindere, un certificat indicînd „conduita, activitatea, regularitatea lui la lucru și motivul ieșirii”.

Așadar, comitetul Societății lucrătorilor tipografi, în loc de a apăra pe muncitori în contra exploatării patronale, cum avea datoria, lua dimpotrivă măsuri în favoarea proprietarilor de imprimerii și în dauna salariaților. Punînd pe salariați în imposibilitate de a fi angajați într-o altă întreprindere fără prezentarea certificatului ultimului lor patron, comitetul îi abandona bunului plac al acestuia. Cînd patronul elibera un asemenea certificat, el avea posibilitatea să creeze mari dificultăți salariatului care-l părăsea, dînd referințe rele despre comportarea acestuia. În contra samavolnicilor patronale, muncitorul

⁵⁷ Textul integral al procesului-verbal a fost publicat de Dionisie P. Marțian în „Annale economice”, I (1860), p. 106—107.

tipograf era în fapt complet dezarmat, prin rinduilele stabilite de cei aflați la conducerea asociației.

Măsurile anti-muncitorești adoptate la 12 iunie 1860 de comitetul societății, în care elementul patronal dispunea, direct și indirect, de majoritatea absolută, au fost ratificate, la 16 octombrie 1860, de adunarea generală a membrilor societății⁵⁸, deși în această adunare muncitorii predominau prin numărul lor. Presiunea patronilor era însă așa de puternică, riscurile la care se expuneau lucrătorii, în caz de rezistență, erau așa de mari, încît ei nu s-au putut împotrivi.

Cu toate greutățile ce li se creau, totuși muncitorii tipografi au dat o frumoasă dovadă a patriotismului lor, chiar în acea perioadă cînd, cu nesocotirea drepturilor lor firești, fusese introdusă draconica rinduială care punea așa de grele piedici la transferarea lor dintr-o întreprindere într-alta. Autonomia garantată Principatelor-Unite prin tratatele internaționale în vigoare, îndeosebi prin tratatul de la Paris din 1856 și prin Convenția care i-a urmat în 1858, era pe atunci grav amenințată de Imperiul Otoman. Sub pretextul că Moldova și Țara Românească nesocoteau obligațiile care le incumbau față de puterea suzerană, Turcia pretindea să ia împotriva noastră măsuri de sancționare. Cuza Vodă a răspuns cu demnitate acestei amenințări, pregătindu-se să apere cu armele teritoriul Principatelor-Unite în contra unei eventuale agresiuni a Imperiului Otoman. Avînd în vedere necesitatea întăririi oștirii, Adunarea Electivă a Țării Românești a autorizat contractarea unui împrumut intern de cinci milioane lei⁵⁹, iar persoane particulare s-au grăbit să dăruiască statului sume de bani. Printre cei ce au făcut asemenea daruri au fost și membrii Societății lucrătorilor tipografi din București care au dăruit 1 260 lei⁶⁰. Pe lista lor de subscripție se înșiră numele a 34 persoane, dintre care 16 salariați ai Tipografiei Sf. Sava, 5 salariați ai Tipografiei Nifon, 6 salariați ai Tipografiei ziarului „Naționalul” și 6 salariați ai Tipografiei Naționale, precum și proprietarul acesteia Ștefan Rasidescu. Dintre salariați, cei mai mari subscriitorii au fost Petre Jorjan și Petre Ispirescu care au dăruit fiecare cîte 4 galbeni. Cele mai mici subscrieri au fost ale lui Lazăr Teboșoiu de la Tipografia Sf. Sava și Ioan Georgescu de la Tipografia ziarului „Naționalul” care au dăruit fiecare cîte 3 șfanți. Astfel, muncitorii tipografi, care din modestele lor salarii nu izbutiseră să depună vreo sumă de bani economisită la casa de prevedere a societății lor, au făcut totuși sacrificiul de a contribui la înzestrarea armatei, dînd în modul acesta sprijinul lor politicii de apărare a autonomiei Principatelor-Unite.

Adunarea generală de la 16 octombrie 1860 a Societății lucrătorilor tipografi din București a decis modificarea citorva paragrafe ale

⁵⁸ „Annale economice”, I (1860), p. 108.

⁵⁹ Ședința Adunării Elective din București de la 29 august 1860 („Monitorul oficial al Țării Românești”, 16 sept. 1860, p. 1006).

⁶⁰ „Monitorul oficial al Țării Românești”, 3 oct. 1860, p. 1059.

statutelor⁶¹. Principalele modificări au consistat din sporirea numărului membrilor comitetului cu încă un reprezentant al muncitorilor și din fixarea cotitații ajutoarelor bănești ce aveau să fie acordate în cazurile de boală sau de moarte. S-a stabilit că, în caz de boală, după prima săptămână, asociatul va primi pentru fiecare din săptămânile următoare cîte șapte sfanți (sumă corespunzătoare la lei vechi 15,30) și s-a adăugat că, atunci cînd starea bolnavului va deveni foarte grea, casa de ajutor reciproc va plăti și onorariul medicului, precum și cheltuielile de farmacie. Comitetul societății avea căderea să aprecieze dacă bolnavul se afla într-o stare care să justifice acordarea acestor ajutoare suplimentare. La moartea unui membru cotizant, familia avea să primească 20 galbeni. Dacă decedatul nu avea rude, suma de 20 galbeni urma să fie cheltuită pentru înmormintarea sa de către însăși Societatea lucrătorilor tipografi. În ceea ce privește pensiile, fie cele de bătrînețe, fie cele ale urmașilor, cotitatea lor, ca și pînă atunci, avea să fie stabilită de către comitetul societății.

Aceeași adunare generală, care a modificat statutele, a ales, la 16 octombrie 1860, un nou comitet. Ca președinte a fost desemnat Enric Winterhalder⁶². În vîrstă de 52 de ani, el era un vechi prieten al lui C. A. Rosetti⁶³, cu care fusese asociat în anii 1846—1852 la întreprinderea tipografică, menționată în paginile precedente. Bucurîndu-se de un mare prestigiu printre aderenții grupării radicale din Muntenia, fiind considerat de către aceștia ca un economist de seamă, Winterhalder va ocupa în țara noastră înalte funcțiuni, devenind chiar și secretar general al Ministerului de finanțe⁶⁴ și vicepreședinte al Consiliului superior de comerț și industrie care a funcționat pe lîngă Ministerul agriculturii, comerțului, industriei și lucrărilor publice⁶⁵. Ca președinte al comitetului Societății lucrătorilor tipografi din București, el îndeosebi s-a străduit să mărească fondurile societății și să apere interesele profesiei cînd i s-au părut amenințate.

Vicepreședinte al comitetului a rămas Scarlat Walter. Casier a fost reales Ștefan Rasidescu.

Ca membri ai comitetului au fost desemnați de adunarea generală, pentru perioada 1 octombrie 1860—30 septembrie 1861, Mihail Gălășeanu, Alecu Tocescu, Costache Rădulescu și Ferdinand Ohm⁶⁶. Singur Mihail Gălășeanu făcuse parte din comitetul precedent. Ceilalți trei

⁶¹ Statutele, cu modificările de la 16 oct. 1860, au fost publicate în „Annale economice”, I (1860), p. 107—108, și în „Țeranul român”, 2 decembrie 1862, p. 290—291.

⁶² „Annale economice”, I (1860), p. 108.

⁶³ Vezi scrisoarea lui Enric Winterhalder către Vintilă C. A. Rosetti, publicată în „Românul” de la 18 aprilie 1885, p. 349.

⁶⁴ „Românul”, 10 august 1867, p. 671.

⁶⁵ „Românul”, 2 noiembrie 1867, p. 937.

⁶⁶ „Annale economice”, I (1860), p. 108.

primeau pentru prima oară o asemenea sarcină. Dintre ei, Ferdinand Ohm fusese proprietar al unei tipografii pe care împrejurări neprielnice îl siliseră s-o lichideze, iar el fusese angajat ca diriginte tehnic al imprimeriei lui C. A. Rosetti⁶⁷. Alecu Tocescu era salariat al Tipografiei Nifon⁶⁸, iar Costache Rădulescu era lucrător la Tipografia Sf. Sava⁶⁹.

În anul următor (1861—1862), Eric Winterhalder a continuat să fie președintele comitetului Societății lucrătorilor tipografi⁷⁰. Scarlat Walter a păstrat funcțiunea de vicepreședinte și Ștefan Rasidescu pe cea de casier. Ca membri ai comitetului au fost aleși P. Ispirescu, M. Gălășeanu, P. Jorjan și G. Nicolescu⁷¹.

Principala realizare a lui Eric Winterhalder în decursul președinției sale a fost obținerea unei subvenții de 4.000 lei de la Departamentul instrucției publice și al cultelor⁷². Ministrul care a acordat această subvenție a fost Dimitrie Ghica, binecunoscut pentru ideile lui conservatoare. Procedînd astfel, el a încercat să amăgească pe muncitori că partidul conservator le era binevoitor și că vor fi sprijiniți de guvern, dacă activitatea lor va corespunde dorințelor clasei cîrmuitoare.

În curînd lucrătorii tipografi au avut prilejul să verifice cît de binevoitoare le era realmente clasa cîrmuitoare. Un demers al comitetului societății făcut, în 1861, la Ministerul de război al cărui titular era colonelul Ion Gr. Ghica (prim-ministru fiind Dimitrie Ghica), s-a soldat printr-un eșec desăvîrșit. Acest demers a fost determinat de condițiile în care erau ocupate posturile vacante la imprimeria Ministerului de război. Criteriul pentru numirea în acele posturi era bunul plac al șefului Departamentului. Printr-o lungă petiție, punînd în evidență cît de mari erau inconvenientele unui asemenea sistem, comitetul Societății lucrătorilor tipografi a cerut să fie instituit concursul ca mijloc de recrutare, comisia de concurs avînd să fie alcătuită din „bărbați competenți cu cunoștințe speciale”. Petiția a fost prezentată ministrului de război de către Scarlat Walter, vicepreședintele comitetului. Cu un gest disprețuitor, colonelul Ion Ghica a respins petiția, rostind următoarele cuvinte semnificative: „Ce este asta? Ia ți-o, domnule și du-te cum ai venit cu dînsa, căci eu n-am vreme să citesc astfel de lucruri”⁷³.

Un articol, publicat în ziarul „Românul”, prin care Eric Winterhalder a adus la cunoștința opiniei publice sfidătoarea atitudine și

⁶⁷ C. A. Rosetti ca tipograf, București, 1903, p. 35.

⁶⁸ „Monitorul oficial al Țării Românești”, 3 oct. 1860, p. 1059.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ „Românul”, 2—3 oct. 1861, p. 871.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² „Românul”, 24 noiembrie 1860, p. 1007; „Monitorul oficial al Țării Românești”, 3 dec. 1860, p. 1360.

⁷³ „Românul”, 2—3 oct. 1861, p. 871.

jignitoarele cuvinte ale ministrului de război, n-a avut nici un rezultat. Beizadea Mitică Ghica, președintele consiliului de miniștri, n-a socotit necesar să intervină pentru a impune colegului său de la Departamentul apărării naționale să respecte măcar buna cuviință. El uitase termenii călduroși cu care, în anul precedent, în calitate de ministru al instrucției publice și al cultelor, comunicând, printr-o adresă, comitetului Societății lucrătorilor tipografi din București acordarea subvenției de 4.000 lei, adăugase drept încheiere: „Profit de această ocaziune, domnilor, a arăta și din parte-mi fondatorilor acestui așezământ meritele felicitări pentru frumoasa inițiativă ce au luat la fondarea acestui așezământ (...)”⁷⁴. Așadar, după amăgitoarele felicitări exprimate oficial în 1860, a urmat purtarea disprețuitoare a ministrului de război din 1861, cu care beizadea Mitică Ghica, șeful guvernului, s-a solidarizat, de vreme ce nu l-a dezaprobat.

Enric Winterhalder a condus Societatea lucrătorilor tipografi din București pînă la expirarea exercițiului 1861—1862. Adunarea generală a Societății, la 24 noiembrie 1862, a ales, pentru perioada 1862—1863, un nou comitet alcătuit din Ion Ionescu de la Brad, președinte, Petre Ispirescu, vicepreședinte, Ștefan Rasidescu, casier, I. Albescu, T. Vaidescu, C. G. Tănăsescu și C. N. Rădulescu, membri⁷⁵.

Pentru exercițiul 1863—1864, n-a intervenit în compunerea comitetului decît o singură schimbare: în locul lui C. N. Rădulescu a fost ales Petre Jorjan⁷⁶.

Cînd sarcina de președinte al comitetului Societății lucrătorilor tipografi din București a fost încredințată lui Ion Ionescu de la Brad, acesta dobindise deja o meritată notorietate pentru remarcabila activitate politică și științifică ce desfășurase. Dăduse numeroase dovezi că poseda temeinice cunoștințe în materie de finanțe și de economie rurală și că era un foarte bun gospodar. Colaborase asiduu la ziarul „Tribuna română”, imprimat la Iași în tipografia fratelui său, Nicolae Ionescu. În 1862, Ion Ionescu de la Brad publica la București o foaie săptămînală, intitulată „Teranul român”⁷⁷. Ca publicist, el avea legături continue cu muncitorii din artele grafice.

Primind misiunea pe care adunarea generală de la 24 noiembrie 1862 i-o încredințase, Ion Ionescu de la Brad s-a silit să-și lege numele de importante înfăptuiri. În timpul conducerii lui, Societatea lucrătorilor tipografi din București a adoptat noi statute, cuprinzînd importante inovații. Totodată Ion Ionescu de la Brad s-a străduit să realizeze proiectul — pe care fondatorii asociației îl avuseseră în vedere încă la 1858 — de a clădi un azil pentru bătrînii muncitori din artele grafice, aflați în neputință de a mai lucra și fără mijloace de trai, precum și

⁷⁴ „Românul”, 24 noiembrie 1860, p. 1007.

⁷⁵ „Tribuna română”, 6 feb. 1864, p. 3.

⁷⁶ „Tribuna română”, 2 martie 1864, p. 2.

⁷⁷ „Teranul român” a apărut de la 12 noiembrie 1861 la 17 martie 1863 (Nerva Hodoș și Al. Sadj Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, București, 1913, p. 718).

pentru văduvele foștilor membri ai societății, a căror grea situație materială îndreptăța un asemenea ajutor.

În ceea ce privește statutele, adunarea generală de la 24 noiembrie 1862 a însărcinat o comisie de trei persoane să studieze modificarea lor⁷⁸. Această comisie, a cărei alcătuire n-o cunoaștem, dar din care Ion Ionescu de la Brad desigur a făcut parte⁷⁹, nu s-a mărginit la revizuirea unora din dispozițiile ce fuseseră pînă atunci în vigoare, ci a întocmit statute noi, cuprinzînd, în 46 articole, schimbări fundamentale⁸⁰.

Astfel, casa de prevedere n-a mai fost menținută. Din bilanțurile anterior publicate reiese că ea nu făcuse nici un fel de operații. Înlăturarea ei din textul statutelor era deci firească.

Denumirea de „Societatea lucrătorilor tipografi” a fost schimbată în aceea de „Asociația lucrătorilor tipografi din România”. Această schimbare, consacrată prin art. 1 al noilor statute, avea de scop să dea asociației posibilitatea să-și extindă activitatea pe întregul teritoriu al Principatelor-Unite și deci să realizeze dorința exprimată de Ion Ionescu de la Brad în ziarul „Țeranul român” ca și „uvrierii tipografi de dincolo de Milcov să se unească cu cei de dincoace”⁸¹. La epoca aceea erau 9 imprimerii la București și 11 imprimerii în restul țării⁸² (anume: 5 la Iași, 2 la Galați, 1 la Brăila, 1 la Craiova, 1 la Buzău și 1 la R. Vilcii). Ne mai fiind limitată la București, asociația avea perspectiva sporirii simțitoare a numărului aderenților și a operațiilor ei.

Potrivit noilor statute, membrii asociației erau de două categorii: membri ordinari și membri de onoare.

Lucrătorii tipografi din întreprinderile de arte grafice „din cuprinsul României” erau admiși ca membri ordinari, dacă acceptau sarcinile prevăzute de statute⁸³. Ei aveau obligația de a plăti taxa de înscriere de un galben (31½ lei) la admiterea lor și apoi cotizația lunară de doi stanți (4 lei 20 parale)⁸⁴.

Membrii de onoare, cărora noile statute le dădeau denumirea de „patroni ai asociațiunii”, erau persoanele care dăruiau o sumă de cel puțin 50 galbeni (1575 lei)⁸⁵. Numele lor avea să fie gravat pe o tablă ce urma să fie așezată pe unul din pereții „salonului” viitorului azil de bătrîni⁸⁶. Puteau deveni patroni ai asociației nu numai persoane

⁷⁸ „Țeranul român”, 2 dec. 1862, p. 290.

⁷⁹ Participarea lui Ion Ionescu de la Brad la lucrările acestei comisii este dovedită prin adoptarea în noile statute a propunerilor pe care el le-a făcut în ziarul „Țeranul român” de la 2 dec. 1862, p. 290.

⁸⁰ Textul noilor statute a fost publicat în ziarul „Tipograful român”, n-rul 7 de la 1 feb. 1866, p. 27—28.

⁸¹ „Țeranul român”, 2 dec. 1862, p. 290.

⁸² „Tipograful român”, n-rul 3 de la 1 sept. 1865, p. 11—12.

⁸³ Noile statute, art. 4.

⁸⁴ *Ibidem*, art. 7; vezi și „Tribuna română”, 6 febr. 1864, p. 3.

⁸⁵ Noile statute, art. 5.

⁸⁶ *Ibidem*, art. 43.

fizice, dar și persoane juridice, ca așezăminte publice sau de folos obștesc, comune, corporații etc.⁸⁷.

Asociația lucrătorilor tipografi din România își desfășura activitatea sub conducerea unui comitet, avînd aceeași alcătuire ca în statutele precedente, și anume: un președinte, un vicepreședinte, un casier și patru „asesori”⁸⁸. Președintele, vicepreședintele și casierul „puteau” fi aleși printre „patronii” asociației sau printre persoanele care nu făceau parte din această categorie. Cei patru asesori „trebuiau a fi neapărat uvrieri tipografi și membri ordinari”⁸⁹.

Comitetul avea obligația de a ține ședință „cel puțin la două săptămîni”⁹⁰. El era ales pe termen de un an de adunarea generală, care se întrunea în luna octombrie.

Numai dacă era de față majoritatea membrilor ordinari care își îndepliniseră „angajamentele către asociație”, adunarea generală era legal constituită⁹¹. Ea verifica gestiunea casierului, alegea noul comitet și lua orice alte hotărîri necesare pentru bunul mers al instituției.

Ca o măsură de precauțiune, noile statute au decis ca fondurile asociației să fie depuse la tezaurul public ori la un „institut de credit al statului” sau să fie împrumutate la persoane particulare, pe bază de garanții ipotecare⁹². Aceste garanții n-au împiedicat totuși ca fraude să fie săvîrșite.

Comitetul asociației a fost imputernicit să facă aceleași acte ca în vechile statute, însă s-au adus unele mărginiri. Astfel, suma de bani pe care un membru al asociației o putea împrumuta a fost limitată la 25 galbeni (adică 787 lei 20 parale) și s-a prevăzut că împrumuturi nu puteau fi acordate membrilor comitetului⁹³. Ajutorul dat în caz de șomaj a fost fixat la 15 lei săptămînal, cu obligația pentru asociatul ce-l va solicita de a prezenta „un certificat scris de toți proprietarii sau directorii stabilimentelor tipografice că într-adevăr, din lipsă de lucru, nu pot a-l ocupa în oficinele d-lor”⁹⁴. Ajutorul de boală a fost sporit la 40 lei săptămînal (el fusese de 15 lei 30 parale, după hotărîrea adunării generale de la 16 octombrie 1860) și nu s-a mai menținut dispoziția că un asemenea ajutor va putea să fie obținut numai începînd din a doua săptămîină a bolii. Noile statute au prevăzut însă, pentru cazul cînd boala va dura mai mult de trei luni, reducerea ajutorului la 20 lei pe săptămîinile următoare⁹⁵. La aceeași sumă de 20 lei

⁸⁷ Noile statute, art. 5, alin. 2.

⁸⁸ *Ibidem*, art. 13.

⁸⁹ *Ibidem*, art. 14.

⁹⁰ *Ibidem*, art. 19.

⁹¹ *Ibidem*, art. 26, alin. 2.

⁹² *Ibidem*, art. 28.

⁹³ *Ibidem*, art. 33.

⁹⁴ *Ibidem*, art. 34.

⁹⁵ *Ibidem*, art. 35.

săptăminal a fost stabilită și pensia la care aveau dreptul membrii asociației care, din cauza infirmității dobândite, nu mai puteau munci⁹⁶. Adunarea generală putea spori această pensie⁹⁷. În caz de moarte, familia membrului asociației decedat avea să primească 620 lei pentru înmormintare. Dacă decedatul nu avea rude care să preia această sarcină, înmormintarea urma să se facă de către comitet, cu cheltuiala asociației, în limitele sumei de 620 lei⁹⁸. Potrivit noilor statute, văduvele societarilor lipsite de mijloace de trai aveau să primească pensii anuale de maximum 400 lei fiecare⁹⁹. Adunarea generală avea căderea să aprobe asemenea pensii și chiar de a le mări cuantumul¹⁰⁰. În sfârșit, când asociația va dispune de fonduri suficiente, ea va clădi la marginea Bucureștiului un azil pentru bătrâni și văduve, pe baza planurilor încuviințate de adunarea generală¹⁰¹.

Acestea au fost principalele dispoziții ale noilor statute. Față de situația anterioară, progresul era vădit. Se renunțase la casa de prevedere, care nu dăduse rezultate. Se pusese capăt abuzului ca împrumuturi să fie acordate de comitet la chiar membrii lui. Ajutorul pentru cazul de boală fusese simțitor sporit. Etc.

Data exactă când noile statute au fost puse în aplicare nu ne este cunoscută. Știm însă că, la 6 februarie 1863, vechile statute nu erau abrogate, deoarece pe textul lor se întemeiază în acea zi o petiție a lui Ion Ionescu de la Brad, prin care cere Ministerului cultelor și instrucției publice să cedeze asociației un teren de 10—15 pogoane la bariera Cotrocenilor, unde să fie construit azilul de bătrâni¹⁰². La 21 februarie 1864, într-o cerere similară adresată Adunării deputaților de către comitetul și 47 membri ai Asociației lucrătorilor tipografi din România, sint menționate noile statute¹⁰³. Rezultă deci că, la o dată situată între 6 februarie 1863 și 21 februarie 1864, ele au intrat în vigoare. Este probabil că noile statute au fost adoptate de adunarea generală a asociației care a avut loc în octombrie 1863¹⁰⁴. În orice

⁹⁶ Noile statute, art. 36.

⁹⁷ *Ibidem*, art. 39, alin. 2.

⁹⁸ *Ibidem*, art. 37.

⁹⁹ *Ibidem*, art. 39, alin. 1.

¹⁰⁰ *Ibidem*, art. 39, alin. 2.

¹⁰¹ *Ibidem*, art. 40.

¹⁰² Arhivele Statului București, Fondul embaticurii generale, dos. 45/1862, f. 2.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 8 verso. În această petiție se solicită acordarea unui teren de zece pogoane cu embalic. Vezi și „Tribuna română”, 2 martie 1864, p. 2.

¹⁰⁴ Intr-o broșură, citată în ziarul „Tribuna română” de la 6 februarie 1864 (p. 3) ca fiind recent apărută, au fost publicate statutele Asociației lucrătorilor tipografi din România, darea de seamă a comitetului asociației asupra activității lui în 1862—1863, bilanțul de venituri și cheltuieli pe aceeași perioadă, raportul comisiei care verificase operațiile casierului în acel exercițiu, bugetul pe 1863—1864 și, în sfârșit, „lista făcătorilor de bine” ai asociației. Această broșură — pe care n-am putut-o regăsi nici în bibliotecile din București și nici în bibliotecile din Iași — cuprindea probabil actele prezentate adunării generale din octombrie 1863 și aprobate de ea, ceea ce întărește presupunerea că atunci au fost adoptate noile statute.

caz, este inexactă afirmația făcută de unii autori că noile statute ar fi fost votate de adunarea generală din 31 octombrie 1865, care ar fi luat și „hotărîrea schimbării denumirii de Casa de ajutor reciproc în aceea de Asociațiunea lucrătorilor tipografi din România”¹⁰⁵. Despre această adunare generală ni s-a păstrat o dare de seamă amănunțită¹⁰⁶, din citirea căreia se constată că deja în anul precedent fuseseră în aplicare noile statute și că adunarea generală de la 31 octombrie 1865 nu s-a ocupat de schimbarea denumirii asociației.

Foarte mari au fost străduințele depuse de Ion Ionescu de la Brad pentru clădirea azilului de bătrîni. La 24 noiembrie 1862, cînd el a fost ales președinte al Societății lucrătorilor tipografi, societatea dispunea de un fond de 21.000 lei¹⁰⁷. Cu acest fond, precum și cu ajutoare pe care spera să le primească de la stat și de la persoane particulare, îndeosebi de la proprietarii de imprimerii, Ion Ionescu de la Brad credea că va putea începe construirea „casei de retragere”, dacă va obține, fără plată sau quasi-gratuit, terenul necesar.

Într-un interesant studiu pe care I. Saizu și D. Șandru l-au publicat în 1962, ei au arătat demersurile întreprinse în acest scop la Ministerul cultelor și instrucției publice¹⁰⁸. La 3 decembrie 1862, Ion Ionescu de la Brad a cerut Ministerului să dea cu embatic Societății lucrătorilor tipografi din București o suprafață de 10—15 pogoane din proprietățile mănăstirești, care să fie situată la marginea capitalei și pe care societatea să construiască azilul plănuțit, precum și să planteze pomi fructiferi pentru mărirea veniturilor ei¹⁰⁹. Neizbutind pe această cale să înfăptuiască proiectele sale, Ion Ionescu de la Brad, în februarie 1864, a înaintat Adunării deputaților o petiție, semnată de întregul comitet al asociației și de 47 membri cotizanți¹¹⁰, solicitînd acordarea a zece pogoane cu embatic în preajma capitalei, pentru clădirea azilului de bătrîni și amenajarea unei grădini. Comisia Adunării deputaților, care a examinat petiția, dînd un aviz favorabil, Camera, în ședința de la 10 martie 1864, a decis ca cererea Asociației lucrătorilor tipografi să fie satisfăcută și totodată, la propunerea prezentată în acea ședință de C. A. Rosetti, în calitate de deputat, ea a aprobat să se dea asociației și un ajutor de 10.000 lei dintr-un fond al Ministerului cultelor și instrucției publice¹¹¹.

Cu toate deseale intervenții ale lui Ion Ionescu de la Brad și ale urmașilor lui la președinția comitetului, totuși Asociația lucrătorilor

¹⁰⁵ „Studii”, X (1957), 1, p. 70; I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 116.

¹⁰⁶ „Tipograful român”, n-rul 6 de la 14 ianuarie 1866, p. 22—23.

¹⁰⁷ „Țeranul român”, 2 dec. 1862, p. 290.

¹⁰⁸ I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 111—112.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Textul integral al petiției, împreună cu numele semnatarilor, a fost publicat în „Tribuna română” de la 2 martie 1864, p. 2.

¹¹¹ Dezbaterile Adunării Generale a României, Ședința de la 10 martie 1864, p. 1279—1280; „Tribuna română”, 19 martie 1864, p. 1, și 13 aprilie 1864, p. 2; I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 113—114.

tipografi n-a putut obține nici terenul făgăduit și nici ajutorul de 10.000 lei votat de Cameră¹¹². La informațiile date în această privință de I. Saizu și D. Șandru adăugăm că demersuri au fost făcute pînă chiar și în anul 1887 pentru dobîndirea unei compensații măcar parțiale. În ședința Camerei de la 21 februarie 1887, deputatul D. C. Butculescu a înaintat președintelui Adunării o petiție a Societății Gutenberg (denumire sub care funcționa din 1882 Asociația lucrătorilor tipografi din România¹¹³). În acea petiție se amintea că, la 10 martie 1864, Camera hotărîse să fie cedat cu embatic Asociației lucrătorilor tipografi un teren de 10 pogoane din proprietățile mănăstirești secularizate și să-i fie acordată suma de 10.000 lei, ca „încurajare”. De atunci trecuseră 23 de ani și asociația nu primise nici terenul și nici banii. Or, situația lucrătorilor tipografi se înrăutățise considerabil. În petiție se arăta că „bătrîni [muncitori] și cei nepuțincoși, văduvele și orfanii și chiar lucrătorii valizi sînt reduși să piară sub greutatea mizeriei, neputîndu-și agonisi existența zilnică”. Înființarea azilului, plănuit încă din 1858, era deci „indispensabilă”. Fondurile de care dispunea Societatea Gutenberg erau însă insuficiente. De aceea, ea cerea să i se acorde fie o sumă de bani „o dată pentru totdeauna”, ca o contribuție la clădirea azilului, fie o subvenție anuală care să fie înscrisă în bugetul statului¹¹⁴. Așadar, avînd în vedere inutilitatea demersurilor anterioare, semnatarii petiției s-au resemnat să nu mai reclame executarea integrală a hotărîrii Adunării deputaților de la 10 martie 1864. Față de atitudinea burghezomoșierimii, ei au fost nevoiți să renunțe parțial la drepturile decurgînd pentru Asociația lucrătorilor tipografi din acea hotărîre.

Dacă Ion Ionescu de la Brad n-a izbutit să înființeze azilul de bătrîni, el a reușit însă, în fiecare an, să sporească patrimoniul asociației. Insuficienta supraveghere exercitată asupra casierului Ștefan Rasidescu va avea de consecință că această sporire nu va fi folosită pentru împlinirea scopurilor prevăzute de statute.

La 24 noiembrie 1862, cînd Ion Ionescu de la Brad a fost ales pentru prima oară președinte al comitetului, Societatea lucrătorilor tipografi din București poseda un fond de 21.000 lei¹¹⁵. Un an mai tîrziu, la încheierea bilanțului pe 1862—1863, fondurile societății se suiau la 34.279 lei¹¹⁶. Ele crescuseră deci cu 13.279 lei. Acest rezultat fusese realizat, în parte, prin încasări efective și, în parte, prin operații de contabilitate care nu erau la adăpost de orice critică. Astfel, cărțile, provenite din donații, fuseseră evaluate 558 lei și

¹¹² I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 115—116.

¹¹³ Al. Ionescu, „Gutenberg”, *Schiță din istoria Societății generale*, „Almanach tipografic”, I (1897), București, p. 116.

¹¹⁴ „Monitorul oficial”, „Dezbaterile Adunării deputaților”, ședința de la 21 febr. 1887, p. 727; ziarul „Gutenberg”, n-rul 14 de la 7 martie 1887, p. 3.

¹¹⁵ *Asociațiunea lucrătorilor tipografi*, „Țeranul român”, 2 decembrie 1862, p. 290.

¹¹⁶ „Tribuna română”, 6 febr. 1864, p. 3.

această sumă fusese înglobată în „capitalul” social de 34.279 lei¹¹⁷, deși experiența dovedise că o asemenea marfă nu se putea vinde, lipsind cumpărătorii.

Membrilor cotizanți le-au fost acordate, în cursul exercițiului 1862—1863, împrumuturi de 5.635 lei¹¹⁸. În acel exercițiu, Societatea lucrătorilor tipografi din Eucurești a primit două donații: Ierarc Kretzulescu, viitorul primar al capitalei¹¹⁹ și frate al lui N. Kretzulescu, președintele consiliului de miniștri, i-a dăruit 310 lei; maiorul Mișa Anastasievici, om de afaceri sîrb strămutat în Țara Românească unde acumulasese o avere considerabilă, i-a dăruit 1.575 lei¹²⁰.

Numărul membrilor societății, în 1862—1863, a fost de 54¹²¹.

Cu privire la exercițiul următor (1863—1864), ni s-a păstrat raportul comitetului asociației către adunarea generală¹²². Deși în acest exercițiu au fost înregistrate unele rezultate pozitive, s-au ivit însă deficiențe care, neputînd fi remediate, vor avea în curînd grave consecințe.

Dintre progresele realizate, se cuvine să fie în primul rînd menționată sporirea numărului membrilor asociației. Au fost admiși, în 1863—1864, patru noi membri¹²³, și anume: Theodorache Michail, C. Petrescu, Scarlat Göbl și Ion Ionescu de la Brad. Faptul că, printre noii admiși, s-a aflat și Ion Ionescu de la Brad, care nu era lucrător tipograf, dovedește că n-au fost riguros respectate dispozițiile art. 4 din noile statute, potrivit cărora numai „uvrierii tipografi” puteau deveni membri ordinari ai asociației.

În raportul înaintat adunării generale se subliniază, cu o îndreptățită satisfacție, că, în cursul anului 1863—1864, „n-am pierdut pe nici unul din asociații noștri”. Rezultă deci că numărul total al membrilor asociației era de 58, la încheierea exercițiului.

La acea dată, bilanțul se solda cu un activ de 40.355 lei 33 parale, consistînd din :

27 919 lei 36	parale numerar ;
9 006 lei 21	parale rămășițe ;
2 871 lei 16	parale efecte de primit ;
558 lei — —	cărți.

Total 40 355 lei 33 parale¹²⁴.

Fuseseră primite donații de la Alexandru și Radu Goleșcu, președinte și de la Ion Ionescu de la Brad. Cei doi Golești dăruiseră 12 na-

¹¹⁷ „Tribuna română”, 6 feb. 1864, p. 3.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ „Trompeta Carpaților”, 7 mai 1872, p. 1, coloana 5.

¹²⁰ „Tribuna română”, 6 feb. 1864, p. 3.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² A fost publicat în ziarul „Buciumul” de la 29 oct. 1864, p. 1202—1203.

¹²³ *Ibidem*, p. 1203.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 1203.

poleoni, adică, după cursul oficial, 648 lei ¹²⁵. Ion Ionescu de la Brad, cu prilejul înscrierii sale printre membrii asociației, dăruise un lot de cărți, evaluat 700 lei, și se angajase să „prefacă” el însuși în bani aceste cărți. La încheierea bilanțului o asemenea „prefacere” nu avusese încă loc și de aceea nu fusese trecută la activ suma de bani corespunzătoare evaluării globale a donației, ci se menționase numai angajamentul luat de donator.

În cursul exercițiului 1863—1864 au fost acordați 926 lei ca ajutoare în cazuri de boli și 1.432 lei 20 parale au fost împrumutați membrilor asociației ¹²⁶.

Văduva lucrătorului tipograf George Georgescu solicitase o pensie. Comitetul hotărîse să supună adunării generale această cerere spre soluționare.

Cu privire la deficiențele ivite, raportul aducea la cunoștința adunării generale că incasarea cotizațiilor întâmpina greutăți din ce în ce mai mari. Din anii anteriori membrii cotizanți datorau, la deschiderea exercițiului 1863—1864, suma de 3.390 lei 30 parale, din care achitaseră, în decursul acestui ultim exercițiu, abia 346 lei 20 parale, rămînînd deci mai departe datori 3.044 lei 10 parale. În perioada 1863—1864, din cotizațiile lunare de doi sfanți nu intraseră în casa asociației decît abia 679 lei 20 parale, adică mai puțin de 23%₁₀ din suma totală datorată, membrii asociației mai avînd de plătit 2.276 lei 20 parale ¹²⁷.

Raportul constata că și mulți dintre cei ce contractaseră împrumuturi din fondurile asociației nu-și împlineau, cu punctualitate, obligațiile. Astfel, din sumele de bani împrumutate membrilor asociației în anii precedenți se incasase, în exercițiul 1863—1864, abia 683 lei 30 parale, rămînînd neachitați 1064 lei 10 parale capete și 572 lei 20 parale dobinzi. Din împrumaturile acordate membrilor asociației în exercițiul 1863—1864, al căror total era de 1432 lei, fusese restituită numai neînsemnata sumă de 64 lei ¹²⁸.

Asociația lucrătorilor tipografi avea și creanțe asupra unor persoane particulare, creanțe care la scadență nu fuseseră achitate. Raportul comitetului către adunarea generală cita, ca făcînd parte din această categorie, creanța asupra lui Grigore Serrurie și aceea asupra lui Grigore Bossueceanu. Grigore Serrurie, cunoscutul om politic radical, se angajase să plătească lunar cite șase galbeni, pînă la stingerea totală a datoriei sale. „Oarecare împrejurări destul de serioase” — se zicea în raport — „l-au împiedicat de a continua regulat”. Cit despre Grigore Bossueceanu, ziarist și deputat conservator, el igno-

¹²⁵ La cursul oficial, napoleonul era cotel 54 lei („Românul”, 22 dec. 1867, p. 1097).

¹²⁶ „Buciumul”, 29 oct. 1864, p. 1203.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 1203.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 1203.

rase complet obligațiile sale. Raportul arăta că „apelul ce i-a făcut comitetul n-a produs nici un efect” și că deci era necesar să se recurgă la „măsurile mai energice”¹²⁹.

Aceste deficiențe erau grave. Situația Asociației lucrătorilor tipografi devenea foarte dificilă, dacă membrii ei nu mai plăteau la timp cotizațiile ori nu achitau ratele împrumuturilor sau dacă debitorii din afară de asociație nu-și respectau angajamentele. Cea mai grea lovitură însă avea să fie dată asociației de însuși casierul ei, Ștefan Rasidescu.

O serie de acte nechibzuite, printre altele girarea unor polițe ale fostului său tovarăș de afaceri Iosif Romanov și insolvabilitatea acestuia la scadență, au pricinuit mari pierderi lui Ștefan Rasidescu¹³⁰. Creditorii i-au scos în vânzare averea. Cu scopul vădit de a-i frauda, Ștefan Rasidescu a recurs atunci la înștrăinarea simulată a tipografiei sale, „cedînd-o” în 1865 socrului său, Ivan Simionof¹³¹. Asemenea procedee dovedesc că el nu era un om corect. Din cauza incorectitudinii sale, Asociația lucrătorilor tipografi va avea de suferit grele pagube.

În adevăr, în calitate de casier, ales în 1859 și reales, fără întrerupere, pînă în 1864, Ștefan Rasidescu păstra fondurile asociației. Precum am menționat deja, aceste fonduri, la încheierea exercițiului 1863—1864, consistau din 27.919 lei în numerar, pe lângă creanțe, cărți etc. Îndată ce s-a aflat că situația financiară a lui Ștefan Rasidescu a început să se șubrezească, Ion Ionescu de la Brad, președintele comitetului, s-a silit să obțină de la casierul asociației restituirea depozitului ce-i fusese încredințat. Cu toate repetatele sale stăruințe, el n-a putut redobîndi de la Ștefan Rasidescu suma de 23.894 lei 15 parale¹³².

Raportul comitetului comunica adunării generale din octombrie 1864 această stare de lucruri. Totodată îi aducea la cunoștință că, în urma demersurilor făcute, Casieria generală a statului acceptase să primească în depozit fondurile asociației, plătind o dobîndă de 10%⁰ pe an. Spre a garanta că, în viitor, nu vor mai fi săvîrșite nereguli, se propunea ca numai întregul comitet să fie îndreptățit să ceară și să primească restituirea unei sume de bani de la Casieria generală a statului¹³³.

Adunarea generală, întrunindu-se în octombrie 1864, a hotărît să înlocuiască pe Ștefan Rasidescu din funcțiunea de casier prin Petre

¹²⁹ „Buciumul”, 29 oct. 1864, p. 1203.

¹³⁰ George Ionescu, Ștefan Rasidescu, „Archiva tipografică română”, n-rul 5, decembrie 1902, p. 2; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 28.

¹³¹ George Ionescu, *op. cit.*, p. 2.

¹³² Al. Ionescu, *op. cit.*, p. 115; *Cu puteri unite, Istoria de 75 ani a sindicatului „Gutenberg”, București, 1933, p. 41.*

¹³³ „Buciumul”, 29 oct. 1864, p. 1203.

Jorjan, magaziner la Imprimeria Statului¹³⁴. Ion Ionescu de la Brad a fost reales președinte al comitetului¹³⁵ și lui Scarlat Walter i-a fost incredințată sarcina de vicepreședinte¹³⁶.

Aceeași adunare generală a decis „mai în unanimitate” ca fondurile asociației să fie depuse la Casieria generală a statului, în condițiile indicate în raportul comitetului. În sfârșit, ea a aprobat acordarea de „pensii viagere” la două văduve ale unor muncitori tipografi care fuseseră membri ai asociației¹³⁷.

Referitor la exercițiul 1864—1865 găsim numeroase informații în ziarul „Tipograful român”, îndeosebi în n-rul 6 de la 14 ianuarie 1866 (p. 22—23).

În cursul acestui exercițiu au fost admiși în asociație patru noi membri¹³⁸. Întrucât în aceeași perioadă a decedat un membru al asociației¹³⁹, rezultă că, la 31 octombrie 1865, când s-a întrunit adunarea generală anuală, numărul total al membrilor asociației era de 61¹⁴⁰.

Președintele comitetului, Ion Ionescu de la Brad, fiind numit la 4 februarie 1865, prin decret domnesc, inspector general al agriculturii¹⁴¹, și silindu-se să organizeze o mare expoziție agricolă la Frumoasa (cartier situat la marginea Iașului), n-a mai avut suficient răgaz să se ocupe și de Asociația lucrătorilor tipografi. În asemenea condiții, comitetul asociației a desfășurat o activitate din ce în ce mai redusă. Deși, conform noilor statute, ședințele comitetului trebuiau să aibă loc la un interval de cel mult două săptămâni, totuși, după 26 martie 1865, nici o ședință nu s-a mai putut ține din lipsă de *cuorum*¹⁴². Față de această situație, vicepreședintele Scarlat Walter, de acord cu casierul Petre Jorjan, a convocat adunarea generală a asociației pentru ziua de 31 octombrie 1865, spre a lua măsurile necesare de îndreptare și a da comitetului descărcare pentru gestiunea lui pe exercițiul *expirat*¹⁴³.

¹³⁴ „Buciumul”, 29 oct. 1864, p. 1203. Vezi și „Trompeta Carpaților”, 27 martie 1866, p. 68.

¹³⁵ „Buciumul”, 29 oct. 1864, p. 1203.

¹³⁶ „Tipograful român”, n-rul 5 din 22 oct. 1865, p. 20.

¹³⁷ „Buciumul”, 29 oct. 1864, p. 1203.

¹³⁸ „Tipograful român”, n-rul 6 din 14 ianuarie 1866, p. 23.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ În ziarul „Tipograful român” de la 14 ianuarie 1866 (p. 22) se afirmă că, la 31 oct. 1865, asociația avea 65 membri. În raportul comitetului către adunarea generală de la 31 oct. 1865, publicat în același ziar (p. 23), se menționează că numărul membrilor era de 63. Ambele cifre sînt inexacte, după cum reiese din calculele pe care le-am efectuat. (Avem probabil de a face cu greșeli de tipar. De altminteri, mai sînt și alte greșeli de tipar în același număr al „Tipografului român”). În adevăr, deoarece în octombrie 1864 făceau parte din asociație 58 membri și deoarece, în cursul exercițiului 1864—1865, au fost primiți patru membri noi și a murit un membru al asociației, este clar că, la finele acestui exercițiu, se aflau înscriși în Asociația lucrătorilor tipografi 61 membri.

¹⁴¹ „Monitorul oficial”, 6 februarie 1865, p. 133.

¹⁴² „Tipograful român”, n-rul 5 de la 22 oct. 1865, p. 20.

¹⁴³ *Ibidem*.

În raportul prezentat acestei adunări generale — raport care pare să fi fost redactat de Scarlat Walter¹⁴⁴ — comitetul asociației semnala dificultățile crescînde cu care erau percepute cotizațiile. În 1864—1865 se încasase abia 351 lei în contul cotizațiilor aceluși exercițiu, adică mai puțin de 12% din suma totală datorată. În contul cotizațiilor rămase neplătite în exercițiile precedente (care se suiau la 2 276 lei 20 parale) se încasase, în 1864—1865, doar 913 lei 20 parale.

Fără a mai cita cifre precise, raportul către adunarea generală semnala și neachitarea ratelor la împrumuturile acordate membrilor asociației, adăugînd că se putea constata „din registrele d-lui casier că nici unul din d-nii împrumutați nu s-a ținut de angajamentul luat”.

În locul donației de cărți ce făcuse în anul precedent, Ion Ionescu de la Brad dăruise asociației zece galbeni (adică 315 lei). Acești zece galbeni fuseseră achitați casierului. Amintim că, în raportul către adunarea generală din octombrie 1864, lotul de cărți dăruit de Ion Ionescu de la Brad fusese evaluat 700 lei.

În decursul exercițiului 1864—1865, comitetul se ocupase intens de recuperarea fondurilor pe care Ștefan Rasidescu le primise în păstrare pe cînd era casierul asociației. Neputînd obține înapoierea de bună voie a acestui depozit, comitetul se adresase justiției. La 15 ianuarie 1865, Tribunalul Ilfov, secția I, admisesse acțiunea intentată de Asociația lucrătorilor tipografi și condamnase în lipsă pe Ștefan Rasidescu. Opoziția acestuia fusese respinsă de același Tribunal printr-o sentință de la 15 mai 1865. Ștefan Rasidescu făcuse atunci apel la Curtea Apelativă din București. Adunarea generală de la 31 octombrie 1865 era înștiințată prin raportul comitetului asociației că apelul lui Ștefan Rasidescu urma să fie judecat la 15 noiembrie 1865.

La data cînd acest raport a fost întocmit, comitetul nutrea încă speranța că va izbuti să constrîngă, prin justiție, pe Ștefan Rasidescu să înapoieze suma de bani aparținînd asociației pe care o deținea (adică 23.894 lei 15 parale). De aceea, în conturile prezentate adunării generale de la 31 octombrie 1865 această sumă a fost inclusă în activul Asociației lucrătorilor tipografi. Potrivit bilanțului supus spre aprobare adunării generale, avutul asociației era atunci de 43 580 lei 29 parale. Cheltuielile efectuate în 1864—1865 fuseseră de 1988 lei. Raportul comitetului menționa că fuseseră acordate diverse ajutoare — care însă nu erau precis indicate — și că fusese înmormîntat un membru al societății. Numerarul aflat în casa asociației, la finele exercițiului, era de 4 597 lei 11 parale.

La adunarea generală de la 31 octombrie 1865, care a avut loc în localul școlii primare din culoarea de rosu a capitalei, au participat 49 societari¹⁴⁵. A fost de față și Ștefan Rasidescu care, deși

¹⁴⁴ Textul integral al raportului a fost publicat în „Tipograful român”, n-rul 6 de la 14 ianuarie 1866, p. 22—23.

¹⁴⁵ „Tipograful român”, 14 ianuarie 1866, p. 22.

patron, totuși era și membru al asociației. El a avut îndrăzneala de a lua cuvântul, spre a se țîngui împotriva celor ce-l chemaseră în judecată. I-a răspuns vicepreședintele Scarlat Walter, într-un mod care — după cum relatează darea de seamă publicată în ziarul „Tipograful român” — „a convins pe toți” că nu s-ar fi putut proceda altfel¹⁴⁶.

Neachitarea la timp a cotizațiilor a făcut apoi obiectul dezbaterilor adunării generale. S-a propus de unul din societari ca membrii asociației, rămași în urmă cu plata cotizației, să imputernicească în scris pe „directorul” tipografiei în care lucrau de a reține lunar din salariul lor o cotă-parte, pînă la deplina achitare a datoriei lor față de asociație. Propunerea a fost respinsă, cei prezenți luîndu-și obligația „pe parola de onoare” ca ei înșiși, fără vreo constrîngere, să plătească integral datoriile lor în cursul viitorului exercițiu¹⁴⁷.

În sfîrșit, adunarea generală de la 31 octombrie 1865 a ales un nou comitet, alcătuit din Alexandru Crețiescu, președinte, C. Mărgineanu, vicepreședinte, A. Tocescu, casier, C. G. Tănăsescu, C. N. Rădulescu, I. Crețea și M. Topcescu, membri¹⁴⁸. Astfel constituit, comitetul cuprindea în majoritate elemente noi.

Alexandru Crețiescu era un fecund publicist și un jurist de seamă. După ce tipărise un vocabular greco-român¹⁴⁹ și traduceri din limba franceză¹⁵⁰, fusese numit, în 1852, profesor de istorie la Colegiul Sf. Sava din București¹⁵¹. Pentru uzul elevilor din învățămîntul mediu, tălmăcise în limba română trei volume din manualul de „istorie generală” al lui Victor Duruy¹⁵². În ultima fază a domniei lui Barbu Știrbei, în martie 1856, Alexandru Crețiescu obținuse o bursă spre a studia dreptul la Paris¹⁵³. După ce se înapoiase din Franța, el ocupase înalte funcțiuni în corpul judecătoreesc al țării noastre. La înființarea Consiliului de Stat, în iulie 1864, fusese numit membru al acestei instituții¹⁵⁴. Făcuse parte din comitetul legislativ al Consiliului de Stat și, în această calitate, avusese un rol important la redactarea noilor coduri și îndeosebi la revizuirea codului de procedură penală¹⁵⁵. Va fi apoi

¹⁴⁶ „Tipograful român”, 14 ianuarie 1866, p. 23.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 23.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 23.

¹⁴⁹ Al. I. Crețescu, *Dialogu greco-romănu*, ediția a 2-a, București, 1850, 92 p.

¹⁵⁰ *Crucea de lemn sau mîngiere în nenorocire, Istorie folositoare și instructivă pentru copii*, tradusă din iranzeste de A. Crețescu, București, 1842, 42 p.; *Evențurile lui Telemacu, fiul lui Ulise, urmate de evențurile lui Aristonou*, traduse după Fenelon de A. I. Crețescu, București, 1852, VI+563 p.

¹⁵¹ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, Tomul III, București, 1894, p. 210.

¹⁵² *Elemente de istoria generale*, Tomul I, *Istoria timpurilor vechie*, București, 1856, XXI+599 p.; Tomul II, *Istoria timpurilor medie*, București, 1856, 599 p.; Tomul III, *Istoria timpurilor moderne*, București, 1858, 604 p.

¹⁵³ N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Dimirtie Știrbei, Domn al Țerii Românești*, Vălenii de Munte, 1910, p. 233.

¹⁵⁴ „Monitorul oficial”, 3 iulie 1864, p. 666.

¹⁵⁵ Al. Crețiescu, *Comentariu al codicelor României (codice penale)*, fasc. 6, București, 1866, p. 23—24, p. 91—154 și p. 165—168.

consilier la Curtea de Casație. Publicase și lucrări juridice de reală valoare¹⁵⁶. Alegerea lui Alexandru Crețescu ca președinte al comitetului Asociației lucrătorilor tipografi a fost probabil determinată de considerația că, în calitate de jurist, el va da asociației un sprijin prețios în procesul cu Ștefan Rasidescu.

Dintre ceilalți membri ai comitetului, mai cunoscut era C. Mărgineanu care, în 1870, va fi director al Imprimeriei Statului¹⁵⁷. Cit despre casierul Alecu Tocescu, el era în 1860 salariat al Tipografiei Nifon¹⁵⁸; în 1870 va fi șef de atelier la Imprimeria Statului¹⁵⁹.

Dacă nu toți membrii noului comitet, cel puțin unii dintre ei s-au silit să remedieze deficiențele ivite în ultimii ani. Alexandru Crețescu a făcut chiar și sacrificii personale: el a dăruit asociației suma de două mii lei, precum și trei sute exemplare din scrierile sale¹⁶⁰. Străduințele sale n-au putut însă pune capăt decăderii treptate.

Ștefan Rasidescu, prin subterfugiile la care a recurs, a reușit să sustragă averea lui urmării creditorilor, așa încît Asociația lucrătorilor tipografi n-a izbutit să obțină de la el vreo despăgubire pentru însemnatele daune ce-i pricinuiseră incorecția lui gestiune¹⁶¹. Procedeele lui Ștefan Rasidescu au fost folosite și de noul casier Alecu Tocescu care, în 1867, a delapidat și el fondurile asociației¹⁶². În asemenea împrejurări, numeroși muncitori tipografi au considerat că era inutil să continue a mai plăti cotizații și, în consecință, s-au retras din asociație.

Scarlat Walter și Petre Ispirescu însă nu s-au descurajat. Ei n-au încetat să activeze și, prin stăruința lor, la 20 februarie 1872, a fost reconstituită asociația¹⁶³. Astfel reconstituită, ea va adopta, în 1882, denumirea de „Gutenberg”, „Societatea generală de ajutor reciproc a lucrătorilor tipografi din România”. Mărginind rolul patronilor în sinul ei, eliminând apoi pe aceștia, ea va participa din ce în ce mai intens la lupta pentru dezrobirea clasei muncitoare din țara noastră.

¹⁵⁶ Pe lângă comentariul codului penal, citat în nota precedentă, a mai publicat și un comentariu al codului civil (București, 1865, 322 p.) din care a extras într-o broșură partea relativă la actele stării civile, intitulînd această broșură *Noul azi-ziamint pentru actele stării civile după codicele civile Alecsandru Ioan I* (București, 1865, p. 201—322). În 1866 va tipări și un *Comentariu al legii electorale din 6/28 iuliu 1866*, București, 62+IV p.

¹⁵⁷ „Tipograful român”, n-rul 20 de la 15 noiembrie 1870, p. 70.

¹⁵⁸ „Monitorul oficial al Țării Românești”, 3 oct. 1860, p. 1059.

¹⁵⁹ „Tipograful român”, n-rele 18—19 de la 1 oct. 1870 și n-rul 20 de la 15 noiembrie 1870.

¹⁶⁰ „Tipograful român”, n-rul 6 de la 14 ian. 1866, p. 24. În aceeași perioadă, asociația a primit și o donație de zece galbeni de la Andrei Adamescu (*Ibidem*, p. 24).

¹⁶¹ Al. Ionescu, „Gutenberg”, *Schiță din istoria Societății generale*, „Almanahul tipografic”, 1 (1897), p. 115; *Cu puteri unite, Istoria de 75 ani a sindicatului „Gutenberg”*, București, 1933, p. 39 și 41.

¹⁶² Al. Ionescu, *op. cit.*, p. 115.

¹⁶³ Al. Ionescu, *op. cit.*, p. 115; *Cu puteri unite, Istoria de 75 ani a sindicatului „Gutenberg”*, București, 1933, p. 40.

Întrucît cu privire la perioada care a urmat după adunarea generală de la 31 octombrie 1865 nu dispunem actualmente decît de puţin material nou faţă de cel folosit deja în lucrările anterior apărute, oprim aici expunerea noastră.

*

Din cercetarea statutelor şi a activităţii Societăţii lucrătorilor tipografi din Bucureşti, devenită, în 1863, Asociaţia lucrătorilor tipografi din România, se desprind următoarele constatări referitoare la perioada 1858—1865 :

1. În 1858 a fost întemeiată, în capitala Ţării Româneşti, Societatea lucrătorilor tipografi care, potrivit statutelor ei, a înfiinţat o casă de prevedere şi o casă de ajutor reciproc. Deoarece casa de prevedere n-a făcut nici un fel de operaţii, ea a fost desfiinţată în 1863. Casa de ajutor mutual a încasat cotizaţii şi a acordat membrilor ei împrumuturi, precum şi ajutoare băneşti în cazuri de boală. A contribuit şi la înmormîntarea membrilor ei decedaţi. Văduva muncitorului tipograf a primit pensie, dacă soţul ei fusese înscris în asociaţie.

Ca şi în celelalte state, prima organizaţie profesională din Ţara Românească a avut ca scop îndeosebi ajutorarea reciprocă¹⁶⁴.

2. Din societatea fondată la 1858 au făcut parte atît muncitori cit şi patroni. Aceştia, deşi în mic număr, au exercitat însă o influenţă precumpănitoare. Comitetul a fost alcătuit aproape numai din patroni şi din elemente devotate lor. În asemenea condiţii, societatea care, după denumirea ei, s-ar fi cuvenit să fie o organizaţie muncitorească, nu şi-a împlinit misiunea de a lupta pentru apărarea drepturilor clasei muncitoare. Organul ei de conducere a îndrumat-o pe o linie conformă intereselor patronale.

După cum a fost deja pus în evidenţă de unii cercetători, lucrătorii acceptaseră să constituie, împreună cu proprietarii de imprimerii, o asociaţie profesională, crezînd în mod greşit că era posibilă armonia între clasele sociale de atunci¹⁶⁵. „Aceasta reflecta, printre altele, gradul scăzut de dezvoltare a mişcării muncitoreşti din România a celei vremi. Contradicţiile de clasă nu erau destul de ascuţite, muncitorii nu-şi dădeau seama în mod clar că patronii nu urmăreau decît interesele lor personale. În rîndul lucrătorilor tipografi, ca şi în multe alte ramuri de producţie, exista concepţia că îmbunătăţirea vieţii muncitorilor putea fi obţinută pe calea tratativelor cu patronii”¹⁶⁶.

În curînd muncitorii tipografi se vor convinge că se aflau pe o cale greşită. Prin modificarea statutelor, ei se vor strădui, în primul rînd, să limiteze rolul patronilor în asociaţie¹⁶⁷. Apoi treptat îi vor elimina cu desăvîrşire.

¹⁶⁴ „Studii”, X (1957), 1, p. 66 ; I. Saizu şi D. Şandru, *op. cit.*, p. 108.

¹⁶⁵ I. Iacoş şi V. Petrişor, *op. cit.*, p. 114.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 114—115.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 115.

3. După o fază de ascensiune, a început, în 1863, decăderea Asociației lucrătorilor tipografi din România. Cotizațiile au fost încasate din ce în ce mai anevoios. Debitorii n-au mai plătit la scadență ratele împrumuturilor. Casierul a delapidat fondurile care i-au fost încredințate. Încercările făcute în 1865 pentru îndreptarea situației nu și-au ajuns scopul. În anii următori, decăderea s-a accentuat. Pentru a-i pune o stavilă, reorganizarea din temelie a asociației era necesară. Ea va fi înfăptuită în 1872.

CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE
DE L'ASSOCIATION DES OUVRIERS TYPOGRAPHES DE ROUMANIE
(1858—1865)

RESUME

L'Association des ouvriers typographes, fondée à Bucarest en 1858, a été la première organisation ouvrière créée en Roumanie. L'auteur décrit les circonstances dans lesquelles elle fut fondée et l'activité qu'elle déploya jusqu'en 1865.

En 1858, à Bucarest, il y avait huit imprimeries, dont les salariés étaient dans une situation très difficile. Harassés de travail dans des ateliers insalubres, ils recevaient des salaires insuffisants. On ne leur accordait aucune espèce d'assistance ou d'aide en cas de maladie ou de chômage. La misère les accablait.

Pour améliorer leur situation et surtout pour s'assurer contre les risques qui les menaçaient, les ouvriers typographes de Bucarest fondèrent, le 8 septembre 1858, une association. Conformément aux statuts adoptés par les fondateurs, cette association devait créer une caisse de prévoyance et une caisse de secours mutuel. La caisse de prévoyance était une caisse d'épargne. Les ouvriers typographes avaient la faculté d'y déposer leurs économies pour lesquelles un intérêt leur était alloué. La caisse de secours mutuel, dont les fonds provenaient surtout des cotisations payées par ses adhérents, avait pour mission d'accorder des indemnités en cas de chômage ou de maladie, ainsi que des pensions à ceux de ses affiliés qui avaient atteint l'âge de la retraite.

Le dénuement des ouvriers typographes empêcha la création de la caisse de prévoyance. Quant à la caisse de secours mutuel, elle fonctionna au début dans de bonnes conditions, ses fonds ayant été accrus par des donations qui lui furent faites par des établissements d'utilité publique et par des particuliers. L'auteur indique les principales opérations de la caisse de secours mutuel de 1858 à 1865.

En 1864, l'Association subit de lourdes pertes par suite des malversations de son caissier. Celui-ci s'appropriâ les sommes qui lui avaient été confiées. Il fut condamné par les tribunaux, mais étant devenu insolvable, la procédure engagée contre lui ne put aboutir qu'à une condamnation de principe. L'Association, malgré tous ses efforts, ne réussit pas à recouvrer ses fonds. Le nouveau comité, élu en 1865, fut incapable de rétablir la situation. De nombreux ouvriers typographes, découragés, considérèrent qu'il était inutile de continuer à payer des cotisations et, en conséquence, quittèrent l'Association. Ainsi la décadence ne cessa de croître, jusqu'au 20 février 1872, lorsque l'Association fut reconstituée sur de nouvelles bases.

INCERCĂRI DE NAVIGABILIZARE A RÎURILOR MOLDOVENEȘTI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

L. BOICU

Dezvoltarea economiei țărilor române, ritmul relativ rapid în care se desfășura procesul de formare a pieții naționale unice în prima jumătate a secolului al XIX-lea, impuneau îmbunătățirea condițiilor de transport. Concomitent cu preocupările tot mai frecvente și stăruitoare menite să înlesnească transportul terestru¹, s-au ridicat glasuuri care au cerut și întreprinzători care și-au propus navigabilizarea rîurilor într-o măsură care să le facă accesibile nu numai plutăritului, aflat deja într-o continuă dezvoltare, ci și pentru ambarcațiuni capabile să transporte produsele cerealiere și animaliere ale gospodăriilor agricole legate de piață. Libertatea comerțului — cerută de o parte a boierimii încă înainte de a fi fost obținută prin tratatul de la Adrianopol — trebuia, după părerea ei, să „reanimeze” activitatea locuitorilor, să deschidă noi căi de comunicație spre noi debușee, să deschidă canale prin care să se unească „rîuri abundente”².

Navigarea pe rîurile moldovenești era socotită drept cel mai important mijloc în stare să compenseze dificultățile transportului terestru și aceasta cu atît mai mult, cu cît cele două principale rîuri — Siret și Prut — curgeau de-a lungul Moldovei pentru a se vărsa în Dunăre aproape de Galați, unicul port al țării.

Încercările de navigabilizare s-au lovit însă de piedici serioase. Orice progres în acest domeniu era împiedicat, pe de o parte, de

¹ L. Boicu, *Mijloacele, viteza și prețul de cost al transporturilor în Moldova la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, XIV (1963), nr. 2, p. 249 și urm.

² *Hurmuzaki*, supl. I, vol. IV, p. 66, 85, 88, 90.

conservarea trăsăturilor esențiale ale proprietății feudale legată de o sumă de practici învechite, ca și de însăși economia iobăgistă, care prin caracterul organizării sale și prin lipsa unei industrii dezvoltate frina progresul societății noastre. La toate acestea se mai adăuga jugul otoman, care intruchipa negația progresului.

Dreptul roman, după cum se știe, consfințise libertatea de navigație pe râuri și fluvii. În feudalism, acest drept nu se mai respectă. Un drum sau un râu, care trecea pe proprietatea feudalului, făcea parte integrantă din domeniul seniorial ca și oricare alt bun.

Referindu-ne la țara noastră, în epoca de care ne ocupăm, acest principiu în liniile sale esențiale se respectă. Drumurile vicinale, apele mici curgătoare, sînt proprietate feudală. În schimb, drumurile mari și apele mari curgătoare sînt „gospod”, adică domnești. Un proces³ pentru un pod, început în anul 1776 și care a durat mai multe decenii, aduce oarecari precizări în această materie. În ceea ce privește apele curgătoare se impunea principiul potrivit căruia „apele cele mari sînt gospod, iar malul boeresc”. Abuzurile însă erau așa de numeroase încît, în practică, este foarte greu de făcut o distincție între regulă și excepție. De cele mai multe ori, boierul dispunea de suficiente mijloace ca să închidă un drum care trecea pe moșia sa, atunci cînd interesele îi dictau luarea unei astfel de măsuri, deși drumurile „mari” erau socotite, de asemenea, „gospod”. Așa, bunăoară, în martie 1818⁴ un boier a oprit trecerea chiar „pe drumul mare din dreptul moșiei sale”.

În legătură cu dreptul de proprietate feudală trebuie pus și dreptul de posesiune a podurilor, drept din care a rezultat una din rămășițele tipic feudale: brudina. Podurile erau construite în târgurile și orașele libere de către nazirii podurilor. În afara lor, podurile erau construite fie de către stat, fie de către feudații laici sau clerici pe proprietățile lor. Cum statul lăsase în părăsire comunicațiile cu nevoile lor, boierii au putut să tragă toate foloasele posibile dintr-o astfel de situație. Ei au devenit, ca proprietari de vaduri, stăpîni ai unor puncte de trecere obligatorie pe căile de comunicație ale țării, asigurîndu-și, în felul acesta, monopolul beneficiilor rezultate din acest drept, care a fost consfințit prin lege. Din dreptul de proprietate asupra vadurilor izvorăște dreptul de proprietate asupra podurilor și deci puțină de a încasa o anumită taxă la trecerea lor, fixată de către Vistierie și numită brudină. Ea era un monopol feudal. Alexandru Constantin Moruzi, într-un hrisov⁵ din 4 ianuarie 1805 „hotărîtoriu de oareșcari drepturi a boierilor”, stabilea că „vadurile de peste

³ v. „Bul. Muzeului Municipal I. Neculce”, Iași, fasc. 5, 1925, p. 223 și urm. Originalele documentelor citate se află în Arh. St. Iași, Doc. Pachet 422/24, 27, 39, 47; v. și N. Iorga, *Studii și documente...* vol. VI, p. 271.

⁴ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, Buc., 1902, vol. I, p. 549.

⁵ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Doc. Pachet CCCLX/36.

ape unde se află poduri trecătoare și plătesc brudină trecătorii după condica ci este în Visterie, acea brudină precum din învechime și pînă în veci să fie a stăpînilor moșiei după tot cuvîntul dreptății”.

Cînd ambele maluri ale apei, pe care era instalat podul, erau proprietatea unui singur boier, atunci brudina îi aparținea în întregime. În cazul însă cînd cele două maluri ale apei aparțineau la doi proprietari diferiți, unul încasa taxa de la călătorii ce mergeau într-un sens, iar celălalt de la cei ce mergeau în sensul contrar.

Ca proprietari ai malurilor, feudații moldoveni construiau poduri, făceau iezături, instalau mori, asupra cărora ei aveau drept de monopol, îngreunînd orice lucrări de navigabilizare. Ei aveau tot interesul, și acționau în consecință, pentru a împiedica știrbirea acestui privilegiu.

O altă piedică în calea navigabilizării rîurilor noastre o constituia lipsa de capital, ceea ce explică faptul că inițiativa în acest domeniu a aparținut reprezentanților capitalului străin.

Suzeranitatea turcească, pînă la abolirea monopolului otoman asupra comerțului nostru exterior (1829), ridica primejdia luate întotdeauna în considerare. La 11 iunie 1798, de pildă, viceconsulul francez Parrant semnala⁶ posibilitatea navigabilizării unora din rîurile noastre. El adăuga însă că domnitorul avea motive întemeiate de a se opune unor astfel de planuri, pentru că altfel turcilor li s-ar crea înlesniri să scoată și mai mult din țară, să facă vizite inoportune, să pună mîna pe produsele țării ș.a.

Între principalele probleme cu care aveau să fie confrunțați întreprinzătorii, erau înlăturarea obstacolelor naturale și stabilirea măsurii în care rîurile Moldovei erau navigabile sau puteau fi făcute navigabile.

Măsura în care rîurile Moldovei erau navigabile, sau puteau fi făcute navigabile, n-a făcut obiectul unor studii aprofundate pînă în epoca regulamentară. Au fost inițiate unele cercetări în acest scop, dar rezultatul lor nu ni s-a păstrat decît în parte și indirect. Unele observații, asupra acestei chestiuni, au fost făcute și de către călătorii străini prin țările noastre. Ele trebuie folosite însă cu foarte mare atenție, deoarece exagerările și imaginația au luat deseori locul observațiilor obiective. Așa bunăoară, patriarhul Macarie pretindea că pe la jumătatea sec. al XVII-lea a văzut pe Siret „plutind cîteva corăbii”⁷. Alte informații sînt însă demne de crezare. Astfel, viceconsulul francez Parrant semnala, în raportul menționat mai sus, că nici unul din rîurile Moldovei nu este navigabil, în nici un sezon al anului. Excepție, continua Parrant, făcea Prutul, care era cel mai mare riu și care pe o întindere de 140 leghe de la vărsare ar oferi „cîteva

⁶ Hurmuzaki, Supl. I, vol. II, p. 180.

⁷ E. Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie din Antiohia în Țările române, 1653—1658*, Buc., 1900, p. 74.

resurse" navigației. Siretul ar fi fost și el la fel de susceptibil aceluiași avantaj⁶. F. Sulzer considera⁹ că parte din riurile Principatelor Române pot fi făcute navigabile, iar parte din ele erau navigabile. În rindul acestora din urmă el trecea Siretul și Prutul¹⁰. Andreas Wolf socotea Nistrul și Prutul navigabile¹¹. Pe Nistru, spunea el, turcii aprovizionau cu furaje și alimente Hotinul¹². Tratatul de pace de la București, din 6/18 mai 1812, stipula că navigația pe Prut este comună pentru cele două țări vecine¹³, ceea ce înseamnă că Prutul era folosit pentru transporturi mici și cel mult mijlocii.

După cum au dovedit-o cercetările din perioada regulamentară, Prutul și Siretul, în partea de jos, spre vărsare — Prutul pînă la Leova, iar Siretul pînă la Călieni — erau navigabile pentru ambarcațiuni mici în orice anotimp. În perioada cînd apele creșteau, cele două riuri erau navigabile cu dubasă pe aproape toată întinderea lor. Așa se explică de ce, în decembrie 1770, comandamentul militar rus dăduse dispoziții să se transporte pe Siret, Prut și Nistru 10.000 merțe grîu, pentru care era nevoie de 200 dubase. Dubasele urmau să fie încărcate „și cînd apa va fi mare să-s coboare în gios”¹⁴. Pregătirile pe care le-au făcut localnicii pentru a executa acea dispoziție dovedesc că acțiunea plănuită era realizabilă. Documentele¹⁵ scot la iveală faptul că pe Prut se transportau cereale și alte produse cu șeicele pînă la vărsarea rîului în Dunăre. Înapoierea șeicelor, la locul de unde fuseseră încărcate, se făcea prin tracțiune animală sau cu oameni special însărcinați, pe care documentele îi numesc „oameni de tras la șeici”.

Dacă problema navigației pe riurile noastre era mai degrabă o chestiune de viitor, în schimb plutăritul se făcea cu regularitate pe Trotuș, Bistrița, Moldova, Prut și mai ales pe Siret. Îndeosebi pe Siret se transporta către Galați aproape în exclusivitate cherestea din regiu-

⁶ Hurmuzaki, Supl. I, vol. II, p. 179—180.

⁹ F. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, vol. I, p. 168.

¹⁰ *Ibidem*, p. 377—378. Sulzer arăta că Siretul era tot așa de adînc și de lat ca Necker-ul la Heidelberg și Main-ul la Frankfurt, riuri pe care pluteau corăbii mari.

¹¹ A. Wolf, *Beitrage zur einer Statistische-historische Beschreibung der Furstenthums Moldau*, T. I, Hermanstadt, 1805, p. 12—14.

¹² *Ibidem*, p. 12.

¹³ Ch. Martens, F. de Cussy, *Recueil manuel et pratique de traits, conventions et autres actes diplomatiques*, t. II, Leipzig, 1846, p. 393.

¹⁴ Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Ms. rom. nr. 5370, f. 31, v.

¹⁵ Există numeroase informații care ne dovedesc că riurile Prut și Siret erau folosite frecvent pentru transporturi. Șeicele, notează Melchisedec (*Cronica Hușilor*, p. 59), erau întrebuințate pentru lansarea pe riuri a podurilor, dar serveau și la transporturile pe apă „pentru țară și pentru turci”. După ocuparea Cameniței de către turci, în documente apare obligația în muncă „de tras la șeici”. În 1715, Mustafa Pașa a luat oameni și salahori din țară, care să-i tragă șeicele ce veneau cu zaherea pe Prut spre Hotin. N. Grigoraș, *Organizarea financiară a Moldovei*, p. 425—430. Lucrarea se află sub lipar.

nea de munte, care era fie destinată turcilor, fie vîndută numeroșilor negustori veniți din bazinul Mării Mediterane.

Siretul era legat și direct de regiunea muntoasă a Moldovei și indirect prin afluenții săi: Moldova, Bistrița, Trotuș. Pe aceste riuri erau așezate marile antrepozite de cherestea: Romanul pe Moldova, Pt. Neamț pe Bistrița, Adjudul pe Trotuș. Pe aceste riuri plutăritul se făcea, mai mult sau mai puțin intens, aproape în tot cursul anului. Se întrerupea uneori iarna, cînd ele înghețau¹⁶, și căpăta o mare intensitate atunci cînd debitul de apă creștea. În acest din urmă caz era nevoie însă de multă pricepere, deoarece apele de munte sînt foarte repezi și accidentele greu de evitat. Așa, de pildă, la 16 noiembrie 1786, domnitorul Alexandru Mavrocordat a anunțat pe ispravnicul de Roman că „viind apa Trotușului foarte mare”, plutele au fost aruncate pe mal¹⁷. Pe Trotuș, Bistrița și Moldova, riuri de munte, repezi, înșesate cu bancuri de nisip și stînci, plutăritul se făcea individual, adică se mergea plută cu plută și de abia pe Siret se organizau convoaie.

Plutele, dubasele, șeicele și chiar galioanele¹⁸ erau construite în Moldova. Centre de construcție de șeici și dubase la sfîrșitul secolului al XVIII-lea au fost Romanul și Bacăul¹⁹. Ele însă nu erau atît de dezvoltate. Dovada o constituie răspunsul Divanului Moldovei, din 10 decembrie 1770, la cererea rușilor de a se construi 160 șeici pe Siret și Prut, că nu sînt meșteri suficienți în țară și că turcii, pentru a construi șeici în Moldova, aduceau meșteri proprii²⁰.

Necesitatea folosirii Prutului și a Siretului pentru transporturi se impunea cu o tărie crescîndă, date fiind și avantajele pe care le oferă transportul pe apă. De altfel, lemnul moldovenesc nu era transportat la Galați decît pe Siret. Și ceea ce era valabil pentru transportul de cherestea, era cu atît mai de dorit să se extindă și asupra transportului mărfurilor care ocupau primele locuri în comerțul moldovenesc. Aceasta nu se putea însă înfăptui fără executarea unor serioase lucrări de navigabilizare a riurilor. Or, în Moldova, forțele sociale interesate activ în schimbul de mărfuri nu dispuneau de mijloace suficiente pentru inițierea și săvîrșirea unor astfel de lucrări. De aceea, inițiativa primelor încercări de navigabilizare a riurilor mol-

¹⁶ De pildă, în februarie 1845 Siretul era înghețat. D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele române și Regatul Sardiniei*, Buc., 1941, p. 172, în notă. Domnitorul Moldovei ordona la 2 ianuarie 1818 să se scoată din păduri catarge iarna, iar plutele să se lege primăvara. Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, CCCXLVI/159.

¹⁷ Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Doc. Pachet, CXXII/189.

¹⁸ *Ibidem* și N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Buc., 1902, p. 362.

¹⁹ Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Mss. rom. nr. 5370, f. 24, v., 25 v.

²⁰ *Ibidem*.

dovene a aparținut burgheziei și nobilimii galițiene și austriece. O legătură avantajoasă cu Marea Neagră ar fi inaugurat, pentru acestea din urmă, o eră prosperă în afacerile comerciale.

Încercările de folosire a apelor Moldovei pentru transport, de către străini, au devenit posibile o dată cu proclamarea libertății de navigație pe fluviile imperiului otoman, pentru ruși la 1774, iar pentru austrieci la 1784²¹. De altfel, austriecii au început primele sondaje imediat după anexarea Bucovinei. Un Hórne proiecta să folosească Prutul și Siretul în vederea scurgerii produselor galițiene către Marea Neagră²². În 1782, încercarea a fost repetată de către prințul de Nassau Siegen, care dorea să-și trimită griul și lemnul la Ackerman²³. În 1784, prințul August Sulkowski proiecta construcția unui canal între riul San și Nistru la Sambor, prin care să lege Polonia cu Marea Neagră²⁴, iar în 1786 abatele Gaspari făcea studii în același scop²⁵. Conte Dzeduszycki a cerut chiar un privilegiu de navigație, gândind la o legătură cu Marea Mediterană prin Marea Neagră²⁶.

În 1789 activitatea e reluată cu mai mult spor de același prinț Nassau Siegen, care, însoțit de abatele Gaspari, a coborît Nistrul, cercetîndu-l și sondîndu-l²⁷. În 1803 sondajul a fost verificat și s-a alcătuit o hartă. La 25 aprilie 1804, un vas de 120 picioare lungime și 40 lățime, cu catarge și pînze, a fost pornit din satul Rosowodoc, la 5—6 mile de Lemberg, punct de unde Nistrul devenea navigabil. Vasul a ajuns la Zaleszciki și a fost încărcat cu lemne de construcție și alte produse. În două zile a ajuns în fața Hotinului, la Zwaniac. De aici drumul a fost continuat spre Movilău. La Iampol au ocolit stîncile de granit cu ajutorul piloților. Au trecut pe lângă Tzekinowka și s-au oprit la Dubosari. La 31 mai au ajuns la Bender, au trecut apoi de Slobozia și Maiaki și au ajuns la Odessa. La 27 iunie vasul a plecat din Odessa și au trebuit 59 de zile ca să se suie riul și să ajungă la punctul de plecare. În 1804, 59 de corăbii, mai mici, încărcate, au coborît pe Nistru pînă la Maiaki²⁸.

În anul 1816 „se lucra la navigabilizarea Prutului”²⁹, iar în 1827 — după cum anunță Isprăvnicia de Tecuci³⁰ — „s-au ispitit caicile a pluti pe apa Siretului și în sus de Călieni și nu au avut îndemînare din

²¹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, Buc., 1925 p. 64.

²² *Ibidem*, p. 63.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ St. Berechet, *Primele încercări de navigație pe Nistru*, în „Spicuior în ogor vecin”, anul I (1920), p. 63—65. Berechet a prezentat aceste informații, după cum singur o spune, după cartea lui Gamba, *Voyage dans la Russie Meridionale...*, Paris, 1826, 8 volume.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, Epoca mai nouă*, Buc., 1925, p. 96.

³⁰ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 208.

pricina apei Siretului ce se află împărțită în osăbite despărțiri din un curs”.

Această perioadă poate fi socotită ca o epocă de dibuiri, încercări, încercări și reluări în scopul găsirii unor mijloace convenabile și lesnicioase de transport. Moldova se afla într-un stadiu al dezvoltării sale economice când căile de comunicație împiedicau evident progresul ei. Unele categorii sociale erau direct interesate în îmbunătățirea și dezvoltarea căilor și a mijloacelor de transport, dar le lipseau mijloacele necesare.

O etapă nouă avea să deschidă în 1832 aplicarea Regulamentului Organic care, printre altele, a pus bazele unei noi orientări a statului moldovean — în mare măsură potrivit cu cerințele progresului — în domeniul transporturilor.

Reflectând interesele păturilor sociale angrenate activ în schimbul de mărfuri, Regulamentul Organic a fost și prima legiuire a țării noastre care a prevăzut măsuri și mijloace, amănunțit indicate, privind îmbunătățirea comunicațiilor. Prin art. 139, Secția a II-a a „departamentului treburilor din lăuntru” a fost însărcinată cu îndatorirea „ținerii în bună stare a drumurilor mari, și mai cu osebire a acelor ce ar aduce mai multă înlesnire și siguranțe. Poduri de lemn sau de piatră se vor face, și se vor păzi de-a pururea în bună stare, peste riuri și piraie și peste trecătoarele mlăștinoase”³¹. Prin art. 158³² s-a hotărât ca „Siretul și Prutul care curg de-a lungul țării spre amiazăzi și dau în Dunăre să slujească spre coborîrea mărfurilor și a producturilor țerei, fără vreo dare de plată la plutirea lor”.

În același articol se indica necesitatea de a se curăți, adică de a se navigabiliza, Siretul și Prutul și de a se face un canal de legătură între Siret și Prut pe apa Bahluului. Aceste proiecte s-ar fi putut realiza, glăsuia Regulamentul Organic, fie de către Stat, fie de către o companie pe acțiuni. Bani necesari urmau să se procure din taxele introduse pe navigația de pe aceste riuri, în cazul când ele vor fi făcute navigabile. În sfârșit, Regulamentul Organic a fost prima legiuire a țării care a inclus în mod regulat în bugetul Moldovei sume speciale destinate îmbunătățirii căilor de comunicație.

Pe baza acestor dispozițiuni, organele de stat, însărcinate cu executarea lor, persoane și societăți particulare care au obținut concesiuni, au întocmit planuri de anvergură în vederea construirii de șosele, proiecte de navigabilizare a riurilor, de construcții de poduri mari de piatră, de introducere a căilor ferate etc. O dată însă cu încercările de transpunere a acestor proiecte în practică, realitatea social-economică consacrată prin Regulamentul Organic le-a amputat, le-a ciopărțit și le-a redus la dimensiunile regimului feudal. Astfel, au

³¹ Regulamentul Organic al Moldovei, în *Analele Parlamentare ale României*, t. I, P. a II-a, Buc., 1893, p. 154.

³² *Ibidem*, p. 159.

ieșit în relief limitele acestei legiuiri, înainte de toate o legiuire feudală, care nu numai că a menținut orînduielele iobăgiste, dar le-a și întărit. Lipsa mîinii de lucru libere, a capitalurilor etc., au fost cauzele principale care au menținut lucrările în domeniul căilor și a mijloacelor de comunicație la nivelul unei societăți semicivilizate.

Regulamentul Organic a păstrat, de pildă, și întărit, în folosul boierimii feudale, unele rămășițe ale dreptului seniorial, ca brudina, sau a stabilit obligația statului, a persoanelor și a societăților particulare de a despăgubi pe proprietarii iezăturilor, a morilor și a podurilor de pe apele curgătoare, în cazul cînd aceste ape ar fi fost redede navigației de către stat sau persoane și societăți particulare. Cu alte cuvinte, interese majore ale țării au fost sacrificate în folosul unei foarte restrinse categorii privilegiate. Această dispozițiune, după cum vom vedea, a fost una din cauzele eșuării multora din proiectele de navigabilizare a rîurilor noastre. Elemente reprezentînd mica boierime, sau burghezia în formare și dezvoltare, s-au opus folosirii unor mijloace tipic feudale, pe care Regulamentul Organic le prevăzuse pentru modernizarea transporturilor. Ele au indicat căi și obiective care au depășit vădit nu numai dispozițiunile Regulamentului Organic ci și chiar, în unele cazuri, însăși posibilitățile societății feudale moldovenești. Prin aceasta se demonstra, printre altele, că regimul era incapabil să țină pasul cu progresul.

În „Proiectul pentru cele ce s-au socotit spre îndreptarea în ale ocîrmuirii din lăuntru” al conjurației lui Leonte Radu, din septembrie—octombrie 1839, se cerea navigabilizarea Siretului „prin cele mai nimerite mijloace”, de la Galați pînă la Roman. La Roman „să se așeze schele” și un tribunal de comerț. Pe Siret să se introducă vapoare, iar pe uscat „să se facă toate drumurile cele mari șosele ca în Austria și cu aceleași mijloace”³³.

Mihail Kogălniceanu s-a ridicat cu hotărîre împotriva sistemului feudal de construire a șoselelor. În „Dorințele partidei naționale în Moldova” el cerea, în art. 34³⁴, înlesniri comerțului și libertății muncii prin deschiderea de canale și drumuri și „mai ales desființarea a orice beilicuri, cărături și havalele, precum la drumuri publice” etc.

Ion Ghica s-a preocupat și el de problema căilor și a mijloacelor de comunicație. În anul 1848 a publicat un studiu³⁵, în care a analizat transporturile terestre, fluviale și maritime în unele regiuni ale lumii unde progresul a fost remarcat. Observațiile și concluziile sale au urmărit să indice măsura și modul în care progresele înregistrate în procesul de dezvoltare a căilor de comunicație se pot aplica în țările noastre. Și în acest domeniu, ca și față de alte probleme capitale

³³ Hurmuzaki, supl. I., vol. VI, p. 91.

³⁴ v. *Anul 1848 în Principatele Române*, T. IV, București, 1903, p. 104.

³⁵ I. Ghica, *Măsurile și greutățile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri. Cu un articol asupra mijloacelor de comunicație*, București, 1848.

ale epocii, I. Ghica s-a situat pe o poziție avansată. Alături de Mihail Kogălnițeanu, V. Alecsandri și alții, el a fost unul din promotorii introducerii căilor ferate și a vaselor cu aburi în țările noastre.

Aceste puncte de vedere reprezintă poziția micii boierimi și a burgheziei în formare și dezvoltare față de chestiunea care face obiectul studiului nostru. Ele pot fi considerate — deși în măsură diferită — ca fiind cele mai avansate.

Marea boierime moldoveană era interesată și ea, în cel mai mare grad, în dezvoltarea și îmbunătățirea căilor de comunicație. Pentru boierul moldovean, modernizarea transporturilor era cu atât mai mult dorită, cu cât el întrunea, după cum spunea N. Suțu, „condițiile agriculturii, industriașului și a comerciantului”³⁶. Este și explicabil de ce boierimea moldoveană a acordat o atenție deosebită dezvoltării căilor și mijloacelor de comunicație, de ce marea majoritate a cererilor și a proiectelor de șoselare a drumurilor noastre, de navigabilizare a riurilor, de introducere a căilor ferate, a pornit din partea unor boieri. Utilizarea forței aburului în transporturile terestre, fluviale și maritime, a uimit și agitat atât de mult mințile boierilor moldoveni, încât unii dintre ei puneau înflorirea economică a țărilor apusene numai pe seama transporturilor modernizate. Ideile, planurile și proiectele de îmbunătățire a căilor și a mijloacelor de comunicație deveniseră obiecte de studiu la modă. Boierii moldoveni făceau astfel încă un pas pe calea adaptării intereselor lor la procesul de trecere de la orînduirea feudală la cea capitalistă.

Reprezentantul tipic al acestei categorii sociale a fost în Moldova N. Suțu, autorul a numeroase memorii și proiecte de modernizare a căilor și a mijloacelor noastre de comunicație. A fost veșnic preocupat să găsească mijloacele cele mai sigure și potrivite prin utilizarea cărora bogățiile țării să fie valorificate, iar boierimea să capete înlesniri în activitatea și afacerile ei.

N. Suțu condiționa progresul Moldovei de dezvoltarea industriei alimentare. Dezvoltarea industrială a Moldovei însă era preconizată din punctul de vedere al marelui proprietar de pământ — negustor. S-a observat pe bună dreptate că N. Suțu a fost „un industrialist de nuanță agrarianistă, susținînd necesitatea industrializării exclusiv din punctul de vedere al intereselor agriculturii moșierești”³⁷. Înfăptuirea cu succes a acestui proces era însă indisolubil legată de îmbunătățirea căilor și a mijloacelor de transport. „Crearea de noi debușee — spunea N. Suțu — și, mai ales, deschiderea de căi de comunicație expeditivă și economice, introducerea treptată a artelor industriale, sînt pentru Moldova o necesitate reală și urgentă și trebuie încurajate prin toate mijloacele capabile [...]. Căile de comunicație, îmbunătățite

³⁶ N. Suțu, *Nevoia de credit în Moldova și necesitatea unei bănci de amortizare*, în V. Slăvescu, *Viața și opera economistului N. Suțu*, București, 1941, p. 473.

³⁷ Introducerea lui I. Veverca la N. Suțu, *Opere economice*, Buc., 1957, p. 42.

din zi în zi, se vor preta noilor nevoi ale activității productive și numeroaselor schimburi; râurile navigabile vor scurta distanțele, vor micșora cheltuielile de transport și vor deschide piețe pentru produsele de la care nu se pot trage foloase din neputința de a le pune la dispoziția consumatorului fără cheltuieli mari. Incetul cu incetul, Moldova va deveni o țară agricolă și industrială”³⁸.

Importanța și interesul pe care N. Suțu a acordat-o căilor și mijloacelor de comunicație au depășit cu mult preocupările din acest domeniu ale contemporanilor săi. Memoriile și proiectele sale de navigabilizare a Siretului, de introducere a unei căi ferate între Tg. Ocna și Galați, de șoselare a unor drumuri, analiza cheltuielilor de transport, dovedesc o bună informare și competență. El era la curent cu ultimele noutăți din domeniul lucrărilor de șosele din Franța, Anglia etc. Printre hîrțile sale, aflate la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, se află articole decupate din ziare, note extrase din cărți de specialitate, conspecte etc. El a fost unul din promotorii introducerii la noi în țară a sistemului Mac-Adam de lucru a șoselelor³⁹.

Aceste preocupări, unice pentru acest domeniu la noi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, n-au depășit însă limitele și interesele boierului a cărui gospodărie are la bază munca clăcașilor. Toate proiectele de modernizare a căilor și a mijloacelor noastre de comunicație, ca și devizele unor lucrări, întocmite de N. Suțu, sau aprobate de el, indicau printre mijloacele de realizare munca clăcașilor și nu munca omului liber, eliberat de relațiile feudale, de a cărei superioritate nu se îndoia, ba chiar o mărturisea. În felul acesta N. Suțu s-a împotmolit și el în contradicția dintre scopul care depășea posibilitățile de îndeplinire pe care le oferea regimul feudal, și mijloacele de lucru tipic feudale. Punctul de vedere al lui N. Suțu a triumfat însă, căci reprezenta interesele boierimii în mîinile căreia se afla puterea politică.

Așa se și explică de ce Moldova, Bistrița, Trotuș, Siret, Prut au continuat să fie folosite și în perioada regulamentară numai pentru plutărit și arareori pentru transportul altor categorii de produse decît lemnul. Transportul acestuia din urmă spre Galați se făcea numai cu plutele. Acesta era singurul mijloc rentabil, căci transportul pe uscat ridica prețul lemnului la de cîteva ori valoarea lui.

În aceste condiții plutăritul a cunoscut o dezvoltare considerabilă în epoca regulamentară, pe măsura creșterii exportului de lemn și a industriei de prelucrare a lemnului. În 1842 se aflau 50 de ferăstraie numai pe domeniul Comănești, 16 la Dărmănești, 20 la Doftana și 6

³⁸ Introducerea lui I. Veverca la N. Suțu, *Opere economice*, Buc., 1957, p. 79.

³⁹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss. rom. 1034.

la Larga⁴⁰. În 1843, isprăvnicia Bacău semnala că pe Trotuș plutele trec „neconținut”⁴¹. Exploatarea lemnului ajunsese să se facă într-un mod irațional, „sălbatec”. Călătorul german Wilhelm Hamm nota 15 ani mai târziu că pe Siret se transportau cantități enorme de lemne și că „dacă devastarea pădurilor mai continuă ca pînă acum, Moldova se va găsi într-o zi lipsită de material lemnos”⁴². Exportul de cherestea continua, ca și în perioada preregulară, să fie îndreptat către bazinul Mării Mediterane și în special la Constantinopol. Desele intervenții ale negustorilor turci⁴³ și chiar ale vizirului⁴⁴ au avut ca urmare acordarea în această epocă de către domnitorul Moldovei a numeroase înlesniri negustorilor turci, de la recrutarea plutașilor, la paza transporturilor, vamă etc. Încheierea tratatului austro-rus cu privire la navigația pe Dunăre în 1840 a îndreptat din nou atenția austrieșilor asupra folosirii râurilor noastre pentru comerțul de tranzit către gurile Dunării, comerț în care erau interesați mai ales proprietarii de păduri din Bucovina și Galiția. În numele lor a intervenit însuși arhiducele Ferdinand, guvernatorul Galiției, care la 27 februarie 1843 a cerut guvernului Moldovei să îngăduie austrieșilor utilizarea Bistriței și a Siretului pentru transportul lemnului la Galați⁴⁵. Cu toată opoziția Moldovei⁴⁶, care a încercat să împiedice apariția în această parte a Europei a unui concurent puternic, austrieșii au reușit în cele din urmă să-și atingă țelul. Numai în 1845, pînă în luna august, trecuseră din Galiția către Galați, după informațiile date de agenția austriacă din Iași, 33 de plute cu catarge, 28 de plute cu „catargele”, 15 plute cu trinchete, 19 cu raiete, 13 cu raieluțe, 6 cu ghile și 11 plute cu grinzi⁴⁷.

Este neîndoielnic că se poate vorbi în Moldova de o adevărată ramură a transportului fluvial: plutăritul. El se efectua cu o mare ușurință îndeosebi pe Bistrița⁴⁸ și mai greu pe celelalte râuri. Pe acest râu se făcea plutărit pe aproape întreaga lui întindere, cu excepție porțiunii de la Chei și Toance, unde se putea trece numai cînd râul era „umflat”⁴⁹. Pe celelalte râuri din regiunea de munte, plutăritul se efectua greu și ceva mai lesnicios numai cînd debitul de apă creștea, adică îndeosebi primăvara și toamna. În aceste anotimpuri se

⁴⁰ E. Negruți, *Lupta țăranilor de pe domeniul Ghica-Comănești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. I, Buc., 1957, p. 78.

⁴¹ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 2008, f. 6.

⁴² W. Hamm, *Südöstliche Steppen u. Städte*, Frankfurt am Main, 1862, în C. Caradja, *Un neamț despre țara noastră în anul 1858*, în „Analele Dobrogei”, an. VII (1926), p. 83.

⁴³ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 15.435, f. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 11.

⁴⁵ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. I 2017, nr. 283, f. 27

⁴⁶ *Ibidem*, f. 25.

⁴⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2170, f. 23.

⁴⁸ Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 399.

⁴⁹ Arh. St., Iași, Tr. 1768, op. I 2017, nr. 283, f. 16.

facea plutărit chiar și pe Putna. Așa bunăoară, la 4 martie 1848 pe apa Putnei a fost găsită o „rămășiță” de plută⁵⁰. Pe râurile de munte se mergea cu cite o singură plută condusă de către doi oameni. Pe Siret însă, se formau convoaie de cite „patru și mai multe plute la un loc și care se cîrmuiesc numai de cite un om”⁵¹.

Plutași se recrutau dintre locuitorii regiunii de munte: „iar acei mai săraci ce nu au vite se năimesc plutași și tăietori de cherestele cu toponul”, se spune într-un document din 1843⁵². Ei se angajau prin liberă învoială, cu care prilej se întocmeau zapise⁵³. Din nefericire nu știm anume în ce condiții lucrau ei, cu ce preț se angajau. Un lucru este însă sigur: erau foarte căutați. Transporturile de lemne sporiseră în așa măsură, încît erau angajați și oameni fără nici un fel de cunoștințe în conducerea plutei, dat fiind că numărul specialiștilor plutași se dovedea insuficient. Din această cauză aveau loc numeroase accidente. Așa se explică rostul circulației departamentului din lăuntru, din iulie 1835, prin care se cerea negustorilor să angajeze oameni „îndestui” și cu „deplină știință” la plutărit⁵⁴.

În afara transportului lemnului s-au făcut încercări de transportare pe apele interioare ale Moldovei și a altor categorii de produse. La 7 martie 1855, un Costache Vizante „au și pus în lucrare a încărcă parte din 100 000 oca sare pe plute” pentru a le transporta la Tulcea și Isaceea⁵⁵. Transportul sării și a altor produse pe râurile moldovenești era posibil numai dacă plutele se amenajau în mod special. De obicei pe ele se construia cite un pod acoperit pe care se așeza produsul transportat, ferindu-l în felul acesta de contactul cu apa.

Este evident că folosirea deplină a râurilor era condiționată de importante lucrări de navigabilizare, foarte mult dezbătute în acea epocă, căci de rezolvarea lor era legată posibilitatea desfacerii rentabile a produselor.

Avantajele transportului fluvial, față de cel terestru, sînt atît de mari, încît ele au avut un rol hotărîtor în acțiunea de întreprindere a numeroase încercări de navigare pe râurile Moldovei, încercări care au sporit considerabil în condițiile dezvoltării economice a Moldovei în perioada regulamentară. Ion Ghica arăta că un cal poate trage pe apă 100 000 oca, adică de 100 de ori mai mult decît pe o șosea⁵⁶. Deci un avantaj: greutatea transportată — sporită. În al doilea rînd, viteza de deplasare este mult mai mare, iar cheltuielile de întreținere și administrare a cursului navigabil și a mijloacelor de transport sînt mult mai mici. În afară de acestea, transporturile pe apă erau sustrate

⁵⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 14.556, f. 1.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 32.330, f. 235.

⁵² *Ibidem*, nr. 44.036, f. 49.

⁵³ *Ibidem*, nr. 16.527, f. 1.

⁵⁴ Arh. St. Iași, Tr. 928, op. I, 1068, nr. 76, f. 4.

⁵⁵ Arh. St. Iași, 1772, op. 2020, nr. 34.168, f. 7.

⁵⁶ I. Ghica, *op. cit.*, p. 16.

caracterului nesigur și periodic al cărăușiei dependente de proprietar, de starea timpului etc. De aceea, în 1837, Anagnoste Michel se socotea îndreptățit să spună⁵⁷: „folosiți unele din aceste riuri; faceți navigabile unul sau două din aceste cursuri de apă; veți crea un ansamblu imens de comunicații fluviale; veți revărsa belșugul peste o țară săracă”. Chestiunea navigabilizării riurilor noastre a preocupat pe toți acei care au reflectat ciuși de puțin asupra stării în care se aflau transporturile moldovenești.

Interesul pentru navigabilizarea riurilor noastre a crescut în măsura în care, printre altele, a sporit și interesul față de construcția mijloacelor de transport pe apă. În raportul din 30 ianuarie 1830, al divanului Moldovei către Kiselev, se arăta că se vor lua măsuri în vederea creării de înlesniri negustorilor și „lăcuitorilor” moldoveni „de a face caice sau corăbii care să poată fi încăpătoare de savune, și unele și mai mari într-acest chip făcute ca să înoate și pe mare, pentru ca să-și poată păminteanul încărca și produsele sale, să le ducă în toate porturile după cuprinderea trataturilor, să-s hrănească transportarisind cărăturile neguțitoresti”⁵⁸.

Nu cunoaștem despre ce fel de înlesniri era vorba și nici dacă ele au fost puse în practică, știm însă că Moldova a obținut dreptul ca vasele sale să poată pluti, începînd din 1834, sub steag propriu pe Dunăre și apoi, în 1836, pe mare⁵⁹, și că numărul vaselor moldovene a crescut ulterior simțitor. Numai în anii 1839—1840 au fost construite la Galați 17 corăbii⁶⁰. După războiul Crimeii se construiau la Galați bastimente cu lemn (frasin) din Bulgaria, fier din Constantinopol, funii din Odesa și Triest, pînă din Odesa. Catargele din brazi, ieftine, lucrate în Moldova, costau, unul pentru vase de 600 tone — 62—64 franci, în timp ce la Constantinopol prețul lui era de 210—220 franci. Corăbiile construite la Galați nu depășeau mărimea de 300—350 tone și durau 20 ani. La Galați și Brăila se găseau buni lucrători constructori angajați cu cîte 20—25 franci pe săptămîină și mîncare⁶¹. Rezultă așa dar că în Moldova existau posibilități de asigurare a transportului pe apele interioare cu mijloace de comunicație corespunzătoare. Rămîne de văzut în ce măsură erau sau puteau fi făcute navigabile riurile noastre în epoca reglamentară.

Cercetări neizbutite au fost întreprinse în toamna anului 1832 de către administrația rusă⁶², fiind reluate de către moldoveni trei ani mai tîrziu.

⁵⁷ Anagnoste Michel, *La Valachie et la Moldavie*, Paris, MDCCCXXXVII, p. 4.

⁵⁸ Arh. St. Iași, Fond litere K/345, f. 107.

⁵⁹ *Manualul administrativ...*, T. II, p. 106—107.

⁶⁰ *Analele parlamentare...*, T. IX, P. a II-a, p. 512.

⁶¹ *Dictionaire universel théorique et pratique du comerce et de la navigation*, Paris, 1863. Vezi: Galați.

⁶² Vezi L. Boicu, *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828—1834*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, an. XII (1961), fasc. 1, p. 114.

Din răspunsurile isprăvnicilor la chestionarul Sfatului ocîrmuitor din noiembrie 1835 reiese că pe râurile de pe teritoriul ținutului Bacău caicele nu puteau pluti⁶³. Pe teritoriul ținutului Tecuci aceste ambarcațiuni puteau circula pe Siret, de la vărsare pînă la Călieni⁶⁴. Pe teritoriul ținutului Covurlui caicele puteau transporta pe toată lungimea Siretului⁶⁵. Stăroștia Putnei a confirmat și ea că Siretul era navigabil pentru caice pînă la Călieni. Acest gen de ambarcațiune putea naviga pe acea distanță cu o greutate de 5 000—6 000 oca „și mai mult precît se prepune”⁶⁶. Isprăvnicile Botoșani și Dorohoi au răspuns negativ la întrebarea privitoare la navigabilitatea Siretului și respectiv a Prutului⁶⁷. Reiese din aceste informații că Siretul era navigabil pentru caice de la vărsare pînă la Călieni⁶⁸.

Răspunsurile relative la navigabilitatea Prutului au fost urnătoarele: isprăvnicia Fălcui arăta că pe teritoriul ținutului, Prutul era navigabil pînă la Leova pentru ambarcațiuni cu 1 000—1 500 oca⁶⁹. Isprăvnicia Iași a răspuns că pe teritoriul ei Prutul era navigabil, de asemenea pentru caice, din dreptul satului Bădăranii pînă la Tuțora și Petrușeni⁷⁰. Pe teritoriul ținuturilor Botoșani și Dorohoi, Prutul nu putea susține caice⁷¹. La 30 aprilie 1836, Sfatul administrativ conchidea că Prutul poate susține caice „pe unele locuri în părțile de jos și de sus, iar nu pretutindeni, din pricina vadurilor, a măliturilor și a cotiturilor ce se afla de la Vădeni în sus pînă la satul Bădăranii ținutul Iași”⁷². Din cele de mai sus rezultă, după cum au remarcat și alți cercetători, că „Prutul a fost folosit pentru mici vase care se urcau pînă la Ștefănești și reveneau la Galați încărcate cu cereale”⁷³, că acest riu era navigabil pentru ambarcațiuni mici de la vărsare pînă la Leova și chiar mai sus de această localitate. Există numeroase informații care ne dovedesc că Prutul era folosit într-adevăr pentru transportul mai multor categorii de produse. La 1 iunie 1844, oțcupcicul poșlinei din Galați reclama „că ar fi întîmpinat îngreuiere în luarea poșlinei de la acei care au început a transporta zaherele pe apa Prutului”⁷⁴.

Așadar, pe Prut și Siret, în afară de plutărit, se mai efectuau transporturi cu caice. Pe Prut de la vărsare pînă la Leova și chiar pînă la

⁶³ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 3, 7.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 21.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 34.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 48.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 49, 54.

⁶⁸ Aceasta era și părerea Sfatului administrativ. Vezi *Manualul administrativ...*

T. II, p. 112.

⁶⁹ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 32.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 38.

⁷¹ *Ibidem*, f. 49 și 54.

⁷² *Manualul administrativ...*, T. II, p. 112.

⁷³ D. Ciurea, *Domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947, p. 152.

⁷⁴ *Manualul administrativ...*, T. II, p. 105.

Sculeni, iar pe Siret pînă la Călieni. Cu toate acestea, riurile noastre nu puteau fi considerate ca navigabile. Mai întii, pentru că micile ambarcațiuni izbuteau să pătrundă pe cursul lor numai cînd debitul de apă era suficient de mare. Datorită iezăturilor, morilor, „măliturilor”, cîrmacii trebuiau să execute adevărate probe de bună orientare. În afară de aceasta, în lunile de iarnă pentru plutărit, și în lunile de vară secetoase pentru caice, nici Prutul nici Siretul nu erau navigabile, fie datorită debitului scăzut de apă, fie înghețului. Chiar Dunărea în dreptul locului unde se varsă Siretul îngheța în timpul iernii aproximativ 37 de zile. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, după anul 1837, cu excepția iernii din 1846, Dunărea a înghețat în fiecare an⁷⁵. Prutul și Siretul nu erau navigabile datorită stării lor naturale și datorită factorilor de ordin climateric. De altfel, executarea transporturilor mai sus menționate era apreciată în acea vreme ca excepțională, așa că, pe bună dreptate, riurile noastre erau socotite nenavigabile. Un rîu ca Siretul sau Prutul nu devine navigabil decît după ce omul l-a amenajat în mod special prin construcția de stăvilare de-a lungul apei, prin dragare, diguire, lărgire, prin construcția de ecluze.

Diverse persoane, societăți, statul chiar, au făcut încercări de navigabilizare a riurilor moldovenesti. Unele dintre ele, modeste, nu-și propuneau mai mult decît ameliorări care să îngăduie plutirea caicelor în jos și tragerea lor în sus cu animale, într-un mod mai lesnicios decît se făcea pînă atunci. Altele, dimpotrivă, prevedeau lucrări de anvergură, care să aibă drept rezultat transformarea riurilor noastre în canale navigabile pentru vase cu aburi.

Navigabilizarea riurilor Prut și Siret fusese preconizată, după cum am mai spus, prin Regulamentul Organic. În articolul 158⁷⁶ se punea însă și problema unirii Prutului și a Siretului printr-un canal pe Bahlui, avîndu-se în vedere în primul rînd o legătură cu Iașul. Costachi Conachi, în „socotințele” sale referitoare la unele dintre capitolele Regulamentului Organic, nota că acel canal s-a proiectat „numai și numai în favorul trăitorilor în orașul Iași; eu socotesc că osebit cu cheltuielile năstrușnice ce ar cere o faptă ca aceasta, din pricina depărtării și a mărimii dealurilor de la Strunga sau Movileni, care ar trebui tăiate, în sfîrșit nu ar ieși altă ispravă decît a noroci porturile străine a Renilor și a Ismailului cu mare sfărîmure al ai nostrului Galați; precum ca atunci vărsarea mai sus numitului rîu în apa Dunării s-ar muta din josul portului moldovenesc în vreme ce acum

⁷⁵ Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*. Note geografice, istorice și îndeosebi statistice, Buc., 1891, p. 10—11.

⁷⁶ *Analele parlamentare ale României*, T. I, P. a II-a, p. 159.

se află din sus...”, iar Siretul, micșorându-și debitul prin construcția canalului, n-ar putea susține nici măcar plute⁷⁷.

„Socotințele” lui C. Conachi sînt întemeiate și în ceea ce-l privește personal el n-ar fi putut, prin așezarea moșiilor sale, să beneficieze cu nimic de pe urma realizării aceluși canal. Noi adăugăm că Moldova în starea în care se afla în acea epocă nu dispunea de mijloacele și posibilitățile indispensabile înfăptuirii aceluși proiect. De altfel, la ideea aceasta s-a renunțat foarte curînd.

Șirul cercetărilor rîurilor Prut și Siret și al încercărilor de navigabilizare în epoca regulamentară a fost deschis în toamna anului 1835 de către clucerul Teodor Atanasiu. Într-o adresă⁷⁸ din 12 octombrie 1835 către Vistierie, el prezenta situația foarte grea a transporturilor în Moldova: vasele venite la Galați nu erau încărcate la vreme din cauza întîrzierii transporturilor în interiorul Moldovei. Locuitorii nu puteau face față nevoilor de transport ale economiei datorită obligațiilor lor către proprietari și a muncii la propria lor gospodărie. Negustorii așteaptă ca proprietarii vînzători de cereale să ia asupra lor îndatorirea de a transporta cerealele la locul de desfacere, iar aceștia din urmă așteptau ca negustorii să cumpere pe loc cerealele. De aceea, scria Atanasiu, „neapărat face trebuința ca să se deschidă drum pe apa Siretului” pînă la Adjud. Una din piediciile principale în calea navigației o constituiau podurile de pe rîu. El propunea „ca podurile cî sînt stătătoare să aibă fieștecare pod cîte două hiare mici de corăbii, să-s puie la acele două vase ce stau în mijlocul Săretiului, ca să le arunce în apă, să taie podul și în mijlocul Siretiului să fie loc deschis iarăși de două vasă unde pe acele două vasă să fie pod, ca cînd vor veni caicele să-s tragă acele două vasă de pod în lături și să se facă drum caicelor”. Caicele puteau circula, după părerea lui, „pe orice vreme” pînă la Adjud pe Siret și pînă la Huși pe Prut. El a cerut să se îndeplinească propunerile sale și el primul va „porni caice spre a să coborî zahere la Galați”. Nu cunoaștem dacă proiectele lui Atanasiu au fost sau nu îndeplinite.

⁷⁷ *Analele parlamentare ale României*, T. I, P. a II-a, p. 58. În legătură cu navigabilitatea celor două rîuri și cu construcția aceluși canal s-au ventilat felurite ipoteze și păreri cu mult înainte de anul în care își expunea ideile Conachi. De pildă, în 1787 D'Hauterive propunea înfăptuirea navigabilizării Prutului și a Siretului, evidențînd însemnătatea și urmările fructuoase ale realizării unei asemenea idei. El arăta că proiectul legării Prutului și a Siretului printr-un canal pe Bahlui se discuta pe atunci, însă ironiza acest plan, arătînd inutilitatea lui, nepracticitatea lui într-o vreme cînd Prutul și Siretul nu erau navigabilizate: „Păcatul obștească a fost de a îndrepta totul spre orașul unde este scaunul țării, ca și cum bogăția cîtorva oameni și frumusețea unui oraș ar putea aduce bunăstare obștească. Cei care au cerut să se împreune Siretul cu Prutul printr-un canal, care ar trece prin Iași, nu s-au gîndit, fără îndoială, să ușureze negoțul cu alte țări, căci ce alt s-ar pute trimite din Iași decît noroiul?” D'Hauterive, *Memoriu despre starea Moldovei la 1787*, Buc., 1902, p. 137.

⁷⁸ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, f. 1 și urm.

La 19 noiembrie 1835, visteria a anunțat că Sfatul cîrmuitor a hotărît să se întreprindă adunarea „științelor” necesare în vederea stabilirii măsurii în care Prutul și Siretul pot fi făcute navigabile⁷⁹. Cercetările au stabilit că Siretul putea susține caice (de 5—6 000 oca) pînă la Călienii, iar Prutul pînă la Leova și pe mici porțiuni discontinui pînă la Bădărani (Iași). Principalele piedici în calea navigației le constituiau podurile, iezăturile și morile⁸⁰. Prin anaforaua Sfatului din 30 aprilie 1836, întărită de domn, s-a luat hotărîrea să se redea navigației mai întii Siretul, deoarece „înfășoază mai puține greutateți întru plutire decît Prutul”. Sfatul și-a însușit propunerile clucerului Atanasiu. Deși Prutul urma să fie redat navigației mai tîrziu decît Siretul, se interzicea în mod oficial construcția de noi poduri și mori pe acel rîu⁸¹. S-a socotit necesar să se ia adeziunea locuitorilor, a negustorilor și a proprietarilor riverani⁸². O cercetare atentă a studiului pe care l-au făcut în acea epocă organele de resort ne dovedește că este vorba de lucrări superficiale, în urma căreia Siretul a fost declarat navigabil fără să fie. De altfel, nimeni nu credea că măsuri de genul celor propuse de Atanasiu ar fi fost suficiente pentru a reda navigației Siretul, cu atît mai mult cu cît nici n-au fost respectate și îndeplinite. Spătarul Ventura de pildă, în ciuda interzicerii construcțiilor de mori pe rîurile Prut și Siret, și-a făcut două mori pe Prut declarînd că „dacă se vor ridica toate morile le va ridica și el”⁸³. Că acele cercetări au fost într-adevăr superficiale, ne-o dovedește și faptul că la 27 decembrie 1839, comisia însărcinată cu îmbunătățirea drumurilor a cerut domnitorului să se ia măsurile convenite în vederea înființării unei comisii speciale de studiere a Siretului pentru a-l face navigabil conform prevederilor Regulamentului Organic⁸⁴.

Este neîndoielnic că navigabilizarea Siretului nu putea fi îndeplinită decît prin inițierea unor lucrări mari, a căror efectuare cerea investiții serioase de capital. Guvernul Moldovei a trebuit foarte curînd să ajungă la această concluzie, după cum rezultă din faptul că a apelat la specialiști și capital străin. La 1840, Iosef Sachetti, fost viceconsul al Franței la Galați, a primit misiunea din partea statului

⁷⁹ Arh. St. Iași, Tr. 928, op. I 1068, nr. 76, f. 23.

⁸⁰ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 3 și urm. Pe Siret — podurile: Buha-ciu, Săucești, Prăjești, Serbeștii lui Istrate (țin. Bacău); Furceni, Fundeni, Șerbănești (țin. Tecuci); Vădeni (Covurlui); Nămoloasa (țin. Putna). Pe Prut: Leova, Grigo-rești, Dumbrăveni, Borcești (ultimele trei în țin. Botoșani). Mori: șase pe moșia Bogdănești pe Prut; două la Pașcani, 13 la Oancea — proprietate răzășească -- trei la Rogojeni, două la Vlădeni — toate pe Siret.

⁸¹ *Manualul administrativ...*, T. II, p. 112—113.

⁸² *Ibidem*, p. 113.

⁸³ Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 73—74.

⁸⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss. rom. 1034, f. 125 verso.

moldovean să facă propuneri casei Sina din Viena în vederea navigabilizării Siretului și a Moldovei⁸⁵. Un document⁸⁶, nedatat, ne confirmă știrea de mai sus. Sachetti, care se ducea la Paris, a fost însărcinat de Consiliul administrativ al Moldovei să trateze cu un bancher, „fie singur fie prin acțiuni”, pentru navigabilizarea Siretului. Bancherul urma să ia legătura sau cu guvernul moldovenesc sau cu o companie „care se va însărcina cu această antrepriză”. În instrucțiunile guvernului moldovenesc către Sachetti se nota că Siretul „este deja navigabil” pe cea mai mare parte de pe teritoriul Moldovei. Era nevoie să se execute doar diguri pe anumite porțiuni, de construit câteva poduri, de dragat, de introdus câteva vase plate pentru a transporta produsele din Moldova de nord către Galați⁸⁷. După părerea alcătuitoarelor instrucțiunilor membrului de mai sus, produsele transportabile pe Siret puteau fi evaluate la 18 milioane piaștri, cel puțin, anual. Companiei care s-ar fi angajat să întreprindă lucrările de navigabilizare i se promitea un privilegiu exclusiv de navigație pe 99 ani. Dacă membrii companiei nu ar fi găsit suficiente garanții în prevederile Regulamentului Organic, atunci privilegiul trebuia să fie ratificat de curțile suzerană și protectoare. Un inginer francez urma să vie în Moldova și să întocmească lucrările pregătitoare. În ziua cind primul vapor ar fi ajuns la Galați, Iosef Sachetti primea drept recompensă o pensie anuală de 300 ducați reversibilă asupra soției sale⁸⁸. Nu știm ce anume a făcut Sachetti. Nu știm dacă și-a îndeplinit sau nu misiunea. Cunoaștem că la 19 aprilie 1840, inginerul Kreutzer comunica Secretariatului de stat condițiile în care s-ar angaja să studieze posibilitățile de navigabilizare a Siretului⁸⁹. Nu știm, de asemenea, dacă între oferta lui Kreutzer și misiunea lui Sachetti este sau nu vreo legătură. Kreutzer urma ca în august să se deplaseze cu un echipaj la Roman, de unde trebuia să înceapă cercetarea Siretului cu „instrumente fabricate de Ertel”. Îndeplinirea convenției încheiate între statul moldovenesc și Kreutzer trebuia să fie garantată de o Casă din Viena⁹⁰. Nu știm cu ce rezultate s-a încheiat activitatea inginerului. Cert este că pe Kreutzer nu-l mai întilnim lucrând la proiectele mai sus amintite.

Eșuînd planurile de atragere a capitalului străin în opera de navigabilizare a râurilor moldovene, statul s-a văzut nevoit ca în octombrie 1840 să alcătuiască o comisie indigenă în vederea cercetării Siretului. Din acea comisie au făcut parte: Hat. Aslan, post. Pruncu și

⁸⁵ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic 1834—1848*, Buc., 1915, p. 583.

⁸⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. pachet CCLX/248. *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Hurmuzaki*, Supl. I, vol. VI, p. 229.

⁹⁰ *Ibidem*.

spătarul Mihăiță. Prin studierea râului se urmărea să se stabilească măsura în care el ar putea fi navigabil pentru ambarcațiuni fără motor, care în amont ar fi putut fi trase cu cai⁹¹. Comisia a primit un formular⁹², prin copleșirea căruia organele de stat ar fi ajuns în posesia mult așteptatului rezultat: cum poate fi navigabilizat Siretul? Membrii Comisiei s-au întrunit la Focșani și în drum spre Bacău „au găsit și caiacul dums. spat. Vasilică Sturdza, drept moșie Răgoazele-Pin-ceștii, carele fiind îngreuiat cu mai mare povară după micșorarea apei de acum și avînd cirna proastă de plută și rău chibzuită, lovindu-l într-o plagiie mare l-au spart și l-au descărcat acolo spre a se drege”⁹³. La 1 noiembrie 1840, comisiei i-a fost atașat ing. Fuks⁹⁴. Pînă la 18 noiembrie 1840, fuseseră măsurate malurile Siretului pe teritoriul ținuturilor Roman și Bacău⁹⁵, după care comisia s-a imbarcat la Pașcani în săci „și pornind pe Siret în gios au întrebuițat două zile și giumătate ca să poată agiunge pâr la sat Scheia din pricina cotirii Siretului și a multor răchișuri ci-au întîmpinat pi matca lui și că după împutinare apei de acum, pi la locuri numai de o palmă, neputîndu-să socoti îndeminare de plutire au mers cu trăsura pūră la gura Moldovei și de acolo, împreună cu ing. Fuks, imbărcîndu-să iarăși prin săci au găsit apă mai multă și îndeminare mai bună di plutire, dar din pricină că malurile pe la locuri să lărgesc au găsit și pe acolo citeva răchișuri...”. Comisia a atins localitatea Șerbești, unde ninsoarea și vremea rea au obligat-o să renunțe la studiu⁹⁶. Referindu-se la porțiunea parcursă și cercetată, inginerul Fuks, în raportul său din 21 noiembrie 1840, către Vistierie, arăta că Siretul face multe coturi, din care cauză drumul se lungeste prea mult. El propunea să se taie coturile prin canale și să se întocmească planurile necesare.

În primăvara anului 1841, în dorința de a relua lucrările de cercetare a râurilor noastre, guvernul Moldovei a dus tratative în vederea angajării în acest scop a lui Hommaire de Hell⁹⁷. Acesta din urmă vine în țară și începe lucrările în toamna anului 1841, fiind ajutat și de către ing. Fuks⁹⁸. De data aceasta, guvernul Moldovei intenționa să extindă cercetările și asupra Prutului. Mihail Sturdza a cerut pentru studierea Prutului consimțămîntul Rusiei, care i-a fost dat⁹⁹. Lucră-

⁹¹ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 267, f. 2.

⁹² *Ibidem*, f. 7 v. Vezi și Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, mss. rc.n. 1031, f. 35.

⁹³ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 267, f. 20.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 28.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 42.

⁹⁷ Hurmuzaki, supl. I, vol. VI, p. 317 și I. Filitti, *Domniile române sub Regu-lamentul Organic, 1834—1848*, Buc., 1915, p. 583.

⁹⁸ Arh. St. Iași, Tr. 1382, op. 1560, nr. 1409, f. 2.

⁹⁹ Hurmuzaki, loc. cit., p. 345, 346, 408.

rile au început totuși cu Siretul. Ele au luat sfârșit în noiembrie 1841, după cum rezultă dintr-o adresă a pîrcălăbiei Galați către stăroștia Putnei, prin care se cerea înapoierea șecii „cu care s-au scoborît pără aici (Galați) pe Siret D. ing. Hommaire de Hell cînd au fost să facă cercarea rîului”¹⁰⁰. În primăvara anului 1842 au fost inițiate și lucrările de studiere a Prutului. La 3 iunie 1842, Gh. Ghuischi a fost însărcinat să îndeplinească în îndeplinirea acestei misiuni pe Hommaire de Hell¹⁰¹. Din nefericire nu știm cu ce rezultate s-au soldat cercetările întreprinse în acei ani. A. Bașotă spune că Hommaire de Hell, studiind posibilitățile de navigabilizare a Siretului, a dat în această chestiune „o opinie negativă”, propunînd în schimb construcția unei căi ferate pe valea cu același nume¹⁰².

Cam în aceiași ani a fost elaborat un proiect de navigație pe Prut, a cărui concesiune, guvernul Moldovei, de acord cu guvernatorul Basarabiei, a dat-o în 1844 unei societăți moldovene, care avea în frunte pe V. Alecsandri¹⁰³. „Scopul societății era de a duce mărfurile de la Galați la Sculeni și Ștefănești mai repede decît pe călea de uscat”¹⁰⁴. La 25 aprilie 1844, Duclos, într-un raport către Guizot, a notat că „tineri boieri, uniți în societate și autorizați de către guvern, au întreprins navigația Prutului”. La sfîrșitul lunii martie, 19 vase încărcate cu mărfuri de Levant au sosit la Sculeni, lingă Iași, unde au depus o parte din încărcătura lor. De aici, acele ambarcațiuni urcînd șapte poște mai sus au încărcat grîne și alte produse pentru a le transporta la Galați. Societatea și-a propus, continuă Duclos, să cerceteze de asemenea în vara viitoare navigația pe Siret. Este surprinzător, spune același Duclos, că s-a așteptat pînă acum efectuarea unor astfel de experiențe cărora le sînt atașate interese atît de mari. El susține că această societate făcea parte dintr-o altă asociație, mult mai numeroasă, răspîdită în toată Moldova și formată din elemente ale tinerii opoziții și care trebuie să aibă o soră în Valahia. Societatea, adaugă Duclos, ar avea scopuri naționale, contribuind la dezvoltarea a tot ceea ce este util țării¹⁰⁵. Din nefericire, documentele nu ne îngăduie pînă în prezent să vorbim de o societate atît de mare. Este cert însă că, imediat ce Hommaire de Hell a adus la cunoștința publică rezultatele investigațiilor sale pe Prut și Siret, s-a înființat o societate de navigație, a cărei activitate s-a limitat la organizarea unor transporturi pe Prut. Nu știm însă cum

¹⁰⁰ Arh. St. Focșani, Stăroștia Putnei, dos. 499/1841, f. 1.

¹⁰¹ Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. I 2017, nr. 283, f. 8.

¹⁰² Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, mss. rom. 1031, f. 91. *Analele parlamentare...*, T. XVII, P. a II-a, p. 86—90.

¹⁰³ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 583.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Hurmuzaki, vol. XVII, p. 1015 și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, Epoca mai nouă*. Buc., 1925, p. 154—155.

anume au fost transportate produsele despre care vorbea Duclos și cît timp anume a funcționat acea asociație.

În vara anului 1844 se semnaleză o altă tentativă de navigare pe Siret. Nu cunoaștem dacă ea era în legătură cu societatea mai sus amintită. La 18 iulie 1844, Alecu Aslan, unul din întreprinzătorii acelei tentative, într-o jalbă ¹⁰⁶ către domnitor, arăta că dificultățile transportului, „întinderea plugăriei... m au nevoit a cerca un mijloc mai lesnicios, care ar pute răspunde la trebuința ce avem și așa m-am și apucat a dura niște vasă cu carele prin cercare ci însuși am făcut am dovedit că nu numai pe apa Siretului se poate cobori cu de-ale piinii la Galați după chipul cu carele le-am făcut, dar și pe alte mai mici piraie la vreme de sloată se poate cobori precum mai sus zic am dovedit. Dai fiindcă cu prilejul cercării ce am făcut însumi, coborîndu-mă pe Troluș pînă în Siret și pe Siret la vale pînă la Mărășești, am întîmpinat ceva greutăți lesne de îndreptat, alerg la Înaltul ajutor”. El cere să se îndatorească isprăvnicile să-i dea oameni pentru curățirea răchîșurilor și aducerea vaselor înapoi, adică împotriva curentului, urmînd ca să organizeze curse regulate de navigație. El mai cerea, de asemenea, desființarea morilor și a iezăturilor de pe acele riuri. Cererile lui au fost aprobate, dar nu cunoaștem cu ce rezultate practice s-a soldat acțiunea lui Aslan.

Din cele mai sus prezentate reiese că este vorba de cercetarea riurilor moldovene, de încercări de navigație ce nu depășeau stadiul de transport tipic feudal, adică nu depășeau stadiul utilizării unor mijloace de transport rudimentare și tradiționale. Deși părerile întreprinzătorilor în privința navigabilității riurilor moldovene, întemeiate mai ales pe studii nu îndeajuns de serioase, sînt contradictorii, cercetările au dovedit că pentru a se ajunge la navigația pe Prut și Siret era nevoie de curățirea acestor riuri, de dragarea lor, de îndiguirea lor pe anumite porțiuni.

Bazîndu-se pe rezultatele acestor încercări și experiențe, agentul consular francez în Moldova, L. Castaing-Père, a scris un articol concludie ¹⁰⁷, în care scotea în evidență ideea că greutățile transportului terestru în Moldova fac indispensabilă și obligatorie folosirea riurilor. El arăta că Siretul, chiar de la intrarea în țară, este plutitor pentru lemne, iar după ce primește și apa Sucevii „e și mai plutitor”, pentru ca de la Roman să fie „privit ca un rîu foarte bun pentru plutit, mai cū seamă pentru șicile cele late și încă mult mai bun pentru plute”. De la Bacău rîul devine și mai navigabil. Din acest loc el poate duce o încărcătură de 80 kile. La Răcăciuni, arată Castaing, se află un loc bun pentru așezarea unui port, mai ales că acea moșie este

¹⁰⁶ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 4867, f. 2.

¹⁰⁷ L. Castaing-Père, *Ochire asupra plutirii pe Siret*, în „Învățătură, creștere, instrucție, industrie, cronică”, Iași, 1849, nr. 1, p. 49 și urm. Vezi și *Dezvoltarea economică Moldovei 1848—1864*, Buc., 1963, p. 458.

izolată și nu-și poate desface avantajos produsele din cauza transportului costisitor pe uscat. De la Răcăciuni la Galați s-ar putea folosi pentru navigație: a) plute, b) șeici late, numite galere, c) și chiar ambarcațiuni trase printr-un remorcher piroscaf. Chiar de la Hangu, unde Bistricioara se varsă în Bistrița, s-au îmbarcat „de plăcere” numeroase persoane cu slugi, bagaje, droșcă și au ajuns la Galați. Este utilizabil și un alt sistem cunoscut și practicat în Moldova: pe plute scurte, care sînt ușor de manevrat, să se construiască un pod pe care să se așeze mărfuri și produse. Pluta ajunsă la Galați s-ar vinde. Costul unei plute ajunsă la Galați era de 105 lei. Dacă pe ea s-ar încărcă 15 kile, avînd în vedere că prețul de cost al transportului terestru pentru o kilă de griu de la Răcăciuni la Galați este de 18 lei, atunci de fiecare plută s-ar obține un beneficiu de 165 lei. Dacă s-ar folosi galerele, beneficiile ar spori foarte mult, luînd în considerație faptul că pe o galără se poate încărcă între 80—100 kile. Aceste galere ar putea fi aduse înapoi de la Galați prin tracțiune animală. După părerea lui Castaing, întreprinzătorii care ar folosi acest ultim mijloc de transport fluvial puteau sconta pe un beneficiu de 3 401 galbeni.

Castaing opina că pe Siret era preferabil să se combine transportul cu șeicile, trase de cai, și cele cu vasele, deoarece riul „este supus la dese creșteri de apă, care acoperă malurile în depărtare foarte mare și-și schimbă adeseori chiar și cursul albiei sale”. O mare piedică în calea navigației o constituiau podurile joase, pe tărașe și șeici. Plutașii, atunci cînd treceau cu plutele, erau nevoiți să se culce pe plută sau să sară podul pentru a cădea pe plută de cealaltă parte a podului.

Cam în aceeași vreme N. Șuțu a prezentat și el un proiect relativ la măsurile pregătitoare pe care guvernul ar fi trebuit să le ia în vederea asigurării navigației pe Siret¹⁰⁸. El era de părere că organele de stat să apeleze la specialiști, care să cerceteze cu atenție riul, indicînd măsurile necesare navigabilizării lui: înlăturarea iezăturilor, a morilor, trasarea drumului pe care ar urma să fie trase în susul apei ambarcațiunile, despăgubirile care trebuiau să fie date proprietarilor riverani etc. Navigația pe Siret, după părerea lui N. Șuțu, putea să fie întreprinsă și organizată de o societate pe acțiuni, care să construiască 20 de vase cu o capacitate de 100 kile fiecare, avînd ca stație Călineștii și 40 vase a 50 kile fiecare cu stația la Bacău—Chirca.

Ambele proiecte ale lui Castaing și N. Șuțu, după cum se vede, nu depășesc nici ele stadiul experimental al încercărilor din acea perioadă. Principalul accent este pus, pe de o parte, pe navigația fără motor, iar pe de altă parte, pe înlăturarea piedicilor create de proprietarii moșiilor riverane: poduri, iezături, mori etc. Nu este vorba

¹⁰⁸ N. Șuțu, *Expunerea mijloacelor de întrebuințat pentru asigurarea navigației pe Siret*, în N. Șuțu, *Opere economice*, Buc., 1957, p. 315—317. Conceptul acestui proiect se află în Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Mss. 1031, f. 84 și urm.

de executarea unor lucrări mari și necesare de dragare, diguire etc. Cum podurile ca și morile constituiau una din sursele principale de venit ale boierilor, aceștia nu voiau să renunțe la ele pentru crearea unor mijloace și căi probabile de transport. Opoziția lor a fost atât de îndârjită, încât la 13 iulie 1851 s-a votat o lege care declara libertatea de navigație pe Bistrița și Moldova cu specificația ca piedicile mai sus amintite să rămână neatinse, urmînd a fi reduse continuu¹⁰⁹. Cu alte cuvinte se confirma încă o dată dreptul proprietarilor de a construi și deține mori și poduri pe riurile țării, ceea ce contravenea unor interese majore.

Încercările de navigație pe riurile interioare și experiențele făcute în acest scop au totuși o mare însemnătate: ele au oferit un material gata pregătit, verificat practic, viitorului. Prima concluzie pe care au desprins-o contemporanii a fost aceea că pe riurile Moldovei se va putea naviga cu ambarcațiuni mici și mijlocii dacă se vor executa lucrări minime de dragaj. Cu anul 1851 se încheie o etapă în istoria încercărilor de navigație pe Prut și Siret. Ea se caracterizează prin cercetări preliminare navigației propriu-zise, punîndu-se accentul pe folosirea ca mijloc de transport a ambarcaunilor mici și mijlocii fără motor. Începînd cu anul 1852, accentul se pune pe navigația cu motor, ceea ce înseamnă un stadiu superior, cu preocupări la nivelul epocii iar cercetările preliminare și pregătitoare continuă sporînd în intensitate, amploare și nivel tehnic.

Încercările de navigabilizare a riurilor moldovenești în acea epocă, deși neizbutite, sînt însă și foarte semnificative pentru o societate care se afla în plin proces de trecere de la feudalism la capitalism.

LES ESSAIS FAITS PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLE POUR AMÉNAGER LES RIVIÈRES DE LA MOLDAVIE EN VOIES NAVIGABLES

RESUME

Durant la première moitié du XIX-e siècle, de nombreux essais furent faits pour aménager en voies navigables les rivières de la Moldavie (notamment le Séréth et le Pruth). Cet aménagement fut considéré nécessaire par suite du développement de la production des marchandises et du mauvais état des routes terrestres.

Déjà vers la fin du XVIII-e siècle de semblables essais avaient été entrepris par des représentants de la noblesse autrichienne et galicienne, tels que Hörne, Nassau-Siegen, Auguste Sulkowski, Dzieduszycki. Ils voulaient ainsi établir une Nassau-Siegen, Auguste Sulkowski, Dzieduszycki. Ils voulaient ainsi établir une 1816 et en 1827, s'efforcèrent de réaliser le même programme.

Après la mise en application du Règlement Organique (1832), les tentatives faites pour rendre navigables les rivières moldaves furent bien plus nombreuses.

¹⁰⁹ *Manualul administrativ...*, T. II, p. 115.

L'administration russe s'engagea dans cette voie à l'époque où la Moldavie était occupée par les armées du tsar (1829—1834). Des indigènes, dont les plus énergiques furent Théodore Atanasiu (1835) et Alexandre Aslan (1844), firent également de semblables essais. Dans le même but une société commerciale moldave fut constituée en 1844 par un groupe de boyards, dont le principal associé fut le vornic Basile Alecsandri. Ensuite l'Etat moldave décida d'entreprendre lui-même la réalisation d'un tel projet, et confia cette tâche à des ingénieurs étrangers (Fuks et Hommaire de Hell). Enfin Joseph Sachetti, qui fut vice-consul de France à Galatz, obtint des pouvoirs publics une concession ayant un objet similaire.

Tous ces essais, qui se sont limités à la navigation par les moyens traditionnels (sans moteur), ont échoué. A cette occasion il a été mis en évidence que des travaux spéciaux étaient nécessaires, car les rivières moldaves, pour pouvoir devenir navigables, devaient être draguées et leur cours rectifié.

FRĂMÎNTĂRI SOCIALE ȘI POLITICE DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE ANII 1750 ȘI 1760

DE

N. GRIGORAȘ

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se constată, atît în Moldova cit și în Țara Românească, o concretizare evidentă și extinsă, cu caracter general, a rezistenței maselor de țărani împotriva exploataților. Țăranii și-au dat seama că așa zisele „reforme” ale lui Constantin Mavrocordat nu numai că nu le-a ameliorat situația, ci chiar le-a înrăutățit-o și de aceea au continuat să lupte pentru condiții de viață mai bune. Lupta țăranimii împotriva exploataților a luat o extindere deosebită și datorită contradicțiilor de interese dintre membrii clasei exploataoare, care au dus, în parte, și din timp în timp, la slăbirea aparatului de represiune.

Se știe că domnii numiți de turci dintre fanarioți erau controlați foarte atent în orice acțiune a lor. Chiar la lucrările divanului domnesc, constituit ca instanță de judecată, cînd se judecau litigiile între români și turci, participa și un judecător turc¹. Deci autoritatea de stat nu avea nici o posibilitate de manifestare independentă.

Între fanarioții din rîndurile cărora se alegeau domnii celor două țări românești se ducea o luptă cruntă. Fiecare mituia pe demnitarii Porții, care puteau interveni pentru a fi numiți domni în Moldova sau în Țara Românească.

Acești pretendenți la tron, ca să poată susține cheltuielile alegerii și numirii ca domni, se împrumutau la cămătări plătînd dobînzii de 20 și chiar 30%. Sumele împrumutate, precum și dobînzile, urmau bineînțeles să fie scoase de la nenorociții locuitori ai Moldovei și Munteniei, folosindu-se violența și toată gama imaginabilă de abuzuri.

¹ *Hurmuzaki*, supl. I, p. 654.

Dar, după cum relatează Boscovich, care a trecut prin țările noastre în anul 1762, de îndată ce un domn era numit și începeau „mii și mii de manopere pentru a-l scoate, lucru care se întâmpla și la jumătatea anului”. Adesea ori se putea „ca după puține luni sau după un an voievodul să fie depus, ba chiar și încarcerat în vre-o insulă din Arhipelag și chiar întemnițat pentru datorii”².

La mijlocul secolului al XVIII-lea, regimul fanariot din țările române era tutelat de la Constantinopol de fanarioții creditorii, care dețineau funcțiile de capuchehăi³. Pe lângă enormele cheltuieli pe care erau nevoiți să le facă la Poartă, în special cu tributul și cu mituirea demnitarilor turci, domnii erau estorcați și de capuchehăi, care obișnuiau să le pună în socoteală sume enorme de bani, pe care în realitate nu le cheltuieră. De aceea se întâmpla că în timp ce capuchehăile se îmbogățeau, domnii să-și încheie cariera „plini de datorii”⁴.

După informațiile luate de Boscovich de la grecii din Constantinopol, unde se afla în anul 1761, Moldova ar fi adus domnului un venit de circa 1 700 pungi de bani, însă în mod obișnuit se realizau 2 700. Din Țara Românească domnii storceau 5 000 de pungi. Aproape toți acești bani se cheltuiau pentru obținerea tronului și mituirea demnitarilor Porții, pentru ca noul domn să nu fie mazilit și înlocuit, înainte de timp, cu un alt fanariot⁵.

Dar și dregătorii principali ai statului încasau sume considerabile de bani prin exercitarea funcțiilor încredințate lor, pe care în prealabil le cumpăraseră de la domn. La rindul lor și ei procedau la fel cu dregătoriile subalterne. Fiecare slujbaș urmărea să-și scoată sumele plătite pentru cumpărarea funcției, precum și adaosuri cât mai mari. Învățatul grec Sathas, referindu-se la situația Țării Românești din secolul al XVIII-lea, afirmă că devenise „teatrul de nesațiu al candidaților la domnie”. Fanarioții și autohtonii — adăuga același — împărțiți în „două tabere egale se luptau vrăjmășăște ... și uzau de tot ce este permis și nepermis pentru a-și sătura pofttele”. Armele cele mai eficace și mai des întrebuițate de aceștia erau intriga și corupția. De asemenea se știa că orice fanariot urmărea să obțină tronul uneia din țările noastre cu scopul mărturisit de a se îmbogăți jefuind populația⁶.

² Ruggiero Giuseppe Boscovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, în „Ion Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal din Iași, fasc. 7 (1928), p. 224.

³ V. Mîhordea, *Politica orientală franceză și țările române în secolul al XVIII-lea, 1749—1760. După corespondența de la „Secret du roi”, București, 1937, p. 69.*

⁴ Ruggiero G. Boscovich, *loc. cit.*

⁵ *Ibidem*, p. 225; N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre, după corespondențe diplomatice străine*, II. Extr. din „An. Acad. Rom.”, Mem. sect., ist. s. a. II-a, t. XXXIV, p. 9.

⁶ Const. Erbiceanu, *Atanasie-Comnen Ipsilant și cronicul său*. Extr. din „An. Acad. Rom.”, seria a 2-a, t. II (1880—1881), p. 9—10.

Constantin-Chesarie Daponte, care a trăit în București și Iași între anii 1735—1780, referindu-se la situația din Țara Românească, a scris următoarele: „Stau... adeseori și mă minunez cum putem să mai mîncăm și să bem cînd frații noștri sînt flămînzi... Nu-mi dau seama cum putem să dormim și nu ne trezim de strigătele țăranilor, de vaele femeilor, de plîsul copiilor, de răcnetele săracilor”⁷.

La 4 ianuarie 1754, un agent francez la Constantinopol raporta că o bună parte din populația ambelor țări românești emigrase din cauza jafurilor la care se dedau domnii, ca să poată satisface cererile demnitarilor Porții și pentru a se îmbogăți ei și creaturile lor. Abuzurile deveneau insuportabile pe măsură ce numărul locuitorilor scădea⁸.

În iulie 1744, cînd a acordat domnia Țării Românești lui Constantin Mavrocordat, sultanul știa că locuitorii se împrăstiaseră „în toate părțile din pricina abuzurilor” administrației și stăpînilor de moșii. De aceea el l-a invitat pe noul domn să mențină ordinea publică și să se străduiască pentru a repopula țara folosind „mijloace blajine”⁹.

Un alt diplomat occidental raporta, în august 1757, că populația țărilor române fusese redusă la mizerie prin acțiunile Porții și ale fanarioșilor. Cinci sau șase familii se supralicitau permanent pentru obținerea tronurilor, iar nenorociții locuitori erau constrînși să plătească enormele cheltuieli făcute de cei care reușiseră să obțină tronurile¹⁰. În 1759 situația era aceeași. Moldovenii și muntenii, a căror stare materială devenise intolerabilă, emigrău în masă¹¹, dîndu-și seama că nimic nu se poate schimba.

Numărul și cota impozitelor pe care erau obligați să le plătească locuitorii Moldovei și Țării Românești, pentru bunurile de care dispuneau, nu erau fixe, ci se hotărau de domn și subalternii săi¹², adică ori cînd puteau fi adăugate. În august—septembrie 1749, deși Iordache Stavarache, capuchehaia lui Constantin Racoviță, încasase „mulți bani din desetină”, ceruse populației să plătească vădrărit și gorștină „întreită”. Din cauza aceasta, în special țăranimea a început să-și arate public nemulțumirea¹³. Totuși, domnul a introdus văcărîtul în sumă de 92 parale de vită, a dublat impozitele, a introdus un impozit numit „cuniță de vară” cu „adăoșag” și a arendat vămile și mortasiipiile.

⁷ Const. Erbiceanu, *Atanasie-Comnen Ipsilant și cronicul său*. Extr. din „An. Acad. Rom.”, seria a 2-a, t. II (1880—1881), p. 11.

⁸ *Hurmuzaki*, Supl. I, p. 654.

⁹ Acad. Republicii Socialiste România, Documente Iurcești, DLXXXI, pachet III, dos. 183 b.

¹⁰ *Hurmuzaki*, I, p. 705.

¹¹ A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Bucarest, 1930, p. 172, anexa nr. XXXII (1759 iulie 14).

¹² Gh. Călinescu, *Alte notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în „Diplomatarium italicum”, II, p. 482—483.

¹³ Enachi Koălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întia și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1753—1774)*; în *Letopisețe*, t. III, ed. II-a p. 219.

Aceste inovații fiscale au provocat grave nemulțumiri în rîndurile populației¹⁴.

Deși în anul 1752 lăcustele distruseseră o mare parte din recoltă, totuși impozitele, nereduse, au continuat să fie încasate chiar înainte de termen. De aceea, după o relatare din 12 martie 1753, 30.000 de moldoveni ar fi părăsit țara¹⁵.

Toate izvoarele interne și externe îi prezintă pe fanarioții ajunși în fruntea sfetelor românești ca pe niște indivizi dubioși, care nu urmăreau decît să scoată de la populație tot ce se putea, neimpresionîndu-î plînsul văduvelor, mizeria neînchipuită a maselor de țărani sau lacrimile numeroșilor orfani goi și flămînzi.

Orice fanariot care deținea o parte din puterea publică, pus în situația de a scoate bani, nu se da în lături de la nici o crimă sau josnicie.

Matei Ghica, numit domn al Moldovei în iulie 1753, ca să nu fie reclamat la Poartă de boierii pămînteni, le-a creat „venituri și lefi îndestule și ridicături și alte daruri ce erau pe ascuns”. Totodată făcea „zăfchiuri cu zicături, cu plimbări, cu jocuri, îmbindu-și partea muerască”¹⁶. Petrecerile, împreună cu veniturile și lefii plătite boierilor, precum și celelalte cheltuieli ordinare și extraordinare, necesitau sume mari de bani. De aceea, Matei Ghica a încasat „biruri multe..., văcărături mari și grele”, iarna și vara, încît le „era foarte greu locuitorilor”¹⁷. Impozitele erau atît de numeroase încît „ajunseseră a se călca unul pe altul”. Astfel, Matei Ghica și oamenii săi, numai după doi ani și cîteva luni de domnie, au reușit, nu numai să facă față tuturor cheltuielilor, dar să și strîngă averi mari¹⁸.

Chiar în iarna anilor 1756—1757 Constantin Racoviță, care l-a înlocuit pe Matei Ghica, a reintrodus văcăritul și cunița. Cronicarul Nicolae Canta a afirmat că văcăritul era o „dajdie stricătoare și urită și macar că vaci nu rămăsese la locuitorii țării”, totuși impozitul trebuiau să-l plătească. Chiar și babele sărace, fără vite, care-și agoniseau hrana și „comîndul” torcînd în furcă, trebuiau să plătească văcărît¹⁹. Pînă și „văduva cea mai săracă, lipsită de hrana de toate zilele, plătea văcărîtul la cislă cu satul... găsindu-se la izvod cu vre-o vită”²⁰. Fiindcă încasarea acestor impozite crease în țară o stare de

¹⁴ Enachi Kogălniceanu, *Letopiseșul Țării Moldovei de la domnia întîia și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1753—1774)*, în *Letopiseșe*, t. III, ed. II-a, p. 219—220.

¹⁵ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 166—167, anexa nr. XVIII.

¹⁶ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 227.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, t. II, Iași, 1857, p. 23.

¹⁹ N. Canta, *Letopiseșul țerei Moldovei. De la domnia a 2-a și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat vv. (1741—1769)*, în *Letopiseșe*, ed. a II-a, t. III, p. 188.

²⁰ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 25.

tușiune, la un păs de răscoală, domnul a hotărît să desființeze văcăritul²¹.

Constantin Racoviță, îngrijorat de „pustiirea” țării a încercat să afle de ce sînt atît de numeroase seliști fără locuitori. Cei întrebăți au afirmat că țaranii emigrau din cauza impozitelor exagerat de grele. Ca să se convingă, el a invitat în Iași (1756) un număr de delegați ai țaranilor care se stabiliseră în țările vecine. Întrebăți de ce au plecat din țară, ei au declarat că din cauza impozitelor exagerate, care erau în permanență urcate. Luînd act de cele spuse de delegații țaranilor emigrați, domnul a promis celor care aveau să se întoarcă în țară scutire integrală de impozite pe timp de 6 luni, după care cei căsătorii aveau să plătească zece lei anual, în sferturi, iar holteii cite cinci lei. Li s-a fixat apoi gorștina și văcăritul, precum și obligațiile de muncă și dijmă. Pentru ca dregătorii locali să nu-i supere cu gloabele, acești țărani au primit dreptul de a-și alege judecători dintre ei pentru a judeca „pricinile mici”, cele mari rămînînd în competența divanului²².

Din cauza unei mari lipse de cereale în Imperiul otoman, Constantin Racoviță și Matei Ghica au primit, în ianuarie 1756, ordinul de a expedia la Constantinopol, primul 200 000 chile de grîu și 100 000 chile de orz, iar al doilea 300 000 chile de grîu și 200 000 chile de orz. Observatorii puterilor apusene de la Constantinopol credeau că domnii români nu vor putea livra aceste cantități de cereale, fiindcă după știrile care le parveniseră, populația emigra în masă²³. S-ar părea că neputînd livra cantitățile de cereale amintite, Constantin Racoviță a fost mazilit (8 martie 1757)²⁴.

Dregătorii fanarioți, cit și o parte din cei autohtoni, i-au regretat plecarea din scaun, deoarece el a încercat și reușit să-i „chivernisească” bine pe toți. Masele populare însă nu apreciau la fel actul mazilirii lui Constantin Racoviță, deoarece deși turcii redusese ră considerabil tributul²⁵, probabil ca să oprească emigrarea populației, el însă nu a scăzut impozitele cu nici un ban.

Scarlat Ghica, noul domn de cîteva luni al Moldovei, a venit în țară înconjurat de un mare număr de țarigrădeni²⁶. Aceștia au apucat imediat „trebile cu mare strășnicie și jecuri... Rușfeturii și apucături nu se socoteau cîte luau în toate părțile: sferturi și dăjdi mai pe toate lunile și mai de multe ori îndoite”. În același timp, domnul ducea o

²¹ Mihail Kogălniceanu, *Arhiva Românească, (1860)*, t. I, p. 58 și urm.

²² *Uricarul*, t. I, p. 354—356.

²³ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 168, anexa nr. XXI.

²⁴ N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, t. I, p. LXXVIII.

²⁵ *Hurmuzaki*, Supl. I, p. 685; Vezi însă M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, 1957, p. 25; Același, *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta Otomană în secolele XVI—XVIII*, în „Studii”, a. XI (1958), nr. 2, p. 69.

²⁶ N. Iorga, *Istoria Românilor*, t. VIII, p. 176.

viață de petreceri cu „zicăturii, jocuri și plimbări de agiunsu”²⁷. Dar, pentru toate acestea trebuiau bani mulți și deși impozitele se adunau cu „mare strășnicie”, tot nu ajungeau. De aceea domnul a încercat să reintroducă văcărutul. Însă în timp ce făcea pregătirile pentru a-l încasa, a fost mutat în Țara Românească (7 august 1758)²⁸.

Deși boierii moldoveni au protestat, totuși turcii l-au numit domn, în august 1758, pe Ion Theodor Calimachi²⁹. Unii boieri au plecat ostentativ la moșii³⁰, o parte au trecut în Polonia³¹, iar alții s-au retras spre granița cu Transilvania, unde împreună cu oamenii lor s-au „fortificat în șanțuri”³².

Înainte ca Ioan Theodor Calimachi să fie ajuns în țară, tătarii, începând din ziua de 14 septembrie, au prădat și distrus fără milă ținuturile Lăpușna, Fălciu, Covurlui, Vaslui, Tutova și Putna³³. Se relatează că sînt „grozave și crude” pagubele și faptele căsunate de tătarii. Ei luau „mamelor copiii de la sîn și-i aruncau în fîntini”, legau femeile de cozile cailor și le tirau. Tătarii ar fi robit 17 000 de moldoveni³⁴. Alții afirmau că au robit toată populația validă pe care au putut-o prinde³⁵, iar bătrînii și invalizii ar fi fost masacrați fără milă³⁶. După alte informații, tătarii ar fi luat 40 000 de robi, dintre care 20 000 ar fi murit³⁷. O parte din populație s-a putut salva trecînd în Polonia³⁸.

O însemnare pe filele unei evanghelii donată de sătenii din Munteni mănăstirii Mira menționează și „vremile cînd au venit tatarii cu Nohaî la săpt (embrie) 14, la ziua Crucii, di au prădat Țara Moldovii și-au venit de au prădat Focșanii și-au prădat și mănăstirea Mirăi, cit n-au rămas în mănăstiri și în sfînta biserică nimic și au stricat și sfîntii icoane și-au luat și sfîntii cărți și alte multe odoară... cit n-au rămas în mănăstiri măcar ceva cit de puțin...”^{38 bis}.

²⁷ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 232.

²⁸ *Ibidem*, p. 232—233.

²⁹ A. D. Xenopol, *Istoria și genealogia casei Calimachi*, București, 1897, p. 37.

³⁰ Virgil Șotropa, *Bejenii în sec. al XVIII-lea*, în „Arhiva Someșană”, nr. 16 (1932), p. 63.

³¹ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 205.

³² Virgil Șotropa, *loc. cit.*; vezi însă N. Iorga, în „Revista istorică”, a. XVIII (1932), nr. 7—9, p. 215—216, care nu admite că o parte din boierii moldoveni au luat o atitudine atît de hotărîtă împotriva noului domn.

³³ Tudor Pamfile, *Prada tatarilor din toamna anului 1758*, în „Miron Costin”. Revistă de cercetări și mărturii istorice, a. IV (1916), nr. 1, p. 190—192; Vasile Pirvan, *Insemnări de pe manuscrise vechi*, II, în „Convorbiri literare”, a. XXXVIII (1904), p. 756—757.

³⁴ N. Iorga, *Documentele Calimachi*, t. II, p. 625—626.

³⁵ *Ibidem*, p. 627—628.

³⁶ *Hurmuzaki*, Supl. I, p. 711.

³⁷ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 498.

³⁸ *Ibidem*.

^{38 bis} Aurel V. Sava, *Documente putnene*. I, Focșani, 1929, p. 146.

Tătarii au luat din Moldova toate vitele pe care le-au găsit³⁹ și au distrus întreaga recoltă⁴⁰. De aceea în țară a început să bîntuie foametea, iar prețul alimentelor a crescut enorm⁴¹. Cînd a sosit în Moldova, Ioan Theodor Calimachi n-a văzut decît distrugerii, urme de incendiu, orașe și sate fără locuitori. Totuși, el și cu oamenii săi nu și-au pus problema refacerii țării, ci doar a încasării impozitelor.

Situația populației era însă atît de grea, încît nu se vedea cine ar plăti vre-un impozit și nici de la cine lua ceva pentru compensarea lor. Vitele țăranilor fuseseră furate de tătari, recoltele arse, o bună parte din populația validă robită, iar alta fugită peste graniță. Restul țăranilor care scăpaseră cu viață și de robie rătăceau, în toamna acestui nenorocit an, prin satele distruse încercînd să-și înjghebe cite un adăpost pentru iarna care se anunța. Așa se și explică de ce nici un boier nu voia să primească funcția de mare vistiernic și de ce în Vistieria lui Ioan Theodor Calimachi nu intra nici un ban.

Stavrachi, capuchehaia noului domn moldovean, văzînd că la Constantinopol nu sosește nici o pungă din banii cu care-l împrumutase pe domn, pe la mijlocul lui noiembrie a venit în Iași. Domnul l-a primit cu „mare cinste” și l-a instalat „în curte, la camară”. Stavrachi a luat imediat „toate trebile pe mîna lui”, ca un „al doilea domn”⁴². El a numit „vechil” al Vistieriei pe medelnicerul Constantin Kogălniceanu, care a promis că va aduce bani în vistierie, și într-adevăr s-a ținut de cuvînt⁴³.

Reorganizînd aparatul de impunere, Constantin Kogălniceanu și-a îndreptat agenții fiscali în special spre ținuturile care nu fuseseră atacate și distruse de tătari. „Strînsoare mai cumplită de bani nu se făcea nici de turci; bătaii și schingiurii..., țișetele se înălțau de la un capăt la altul al țării ca un mare glas al poporului întreg, torturat și căznit de neomenosii” agenți ai fiscului⁴⁴.

Ce e drept, ceva bani au început să intre în Vistierie, dar prea puțini. Stavrachi l-a sfătuit atunci pe Constantin Kogălniceanu să impună boierii, mănăstirile și „jupînesele sarace”, ale căror bunuri scăpaseră de jaful tătarilor, să încaseze pogonărit etc.⁴⁵. Boierii însă s-au opus și au început să incite populația la răscoală. Domnul și Stavrachi s-au qîndit atunci să ia măsuri împotriva cavilor boierimii autohtone, considerați ca „haini” și „pricinuitoari de rău”⁴⁶.

La sugestia lui Stavrachi, pe care-l inoportuna un număr de boieri, domnul, înainte de 31 ianuarie 1759, a cerut și obținut un firman

³⁹ Hurmuzaki, *loc. cit.*

⁴⁰ *Ibidem*, t. IX₂, p. 42.

⁴¹ A. Oțelea, *op. cit.*, p. 171, anexa XXIX.

⁴² Enachi Kogălniceanu, *op. cit.* p. 235—236.

⁴³ *Ibidem*, p. 236.

⁴⁴ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, t. IX, p. 107.

⁴⁵ *Idem*, *Istoria și genealogia casei Calimachi*, p. 239—241.

⁴⁶ *Ibidem*.

de surghiunire. Dar, boierii rămași în țară, cunoscând gravele nemulțumiri din rîndurile populației au pus la cale o răscoală. Ei au atras de partea lor pe mitropolitul Iacov Putneanul⁴⁷, nemulțumit și el pentru că i se cerea să accepte introducerea văcărîtului sau să demisioneze.

Cele cîteva mii de mahalagii din Iași și țărani adunați la iarmarocul care s-a ținut în ziua de 18 martie 1759 au fost îndemnați să meargă la curtea domnească și să întrebe, cine este domn, Ioan Theodor Calimachi sau Stavrachi⁴⁸.

Cîțiva locuitori din mahalalele Iașului au tras clopotul cel mare de la Trei Ierarhi, iar alții l-au luat pe mitropolit și s-au îndreptat spre palatul domnesc. Mulțimea l-a îndemnat pe mitropolit să ceară domnului pe Stavrachi, și în același timp să-l avertizeze că de nu-l va da, nu va rămîne nimeni în viață din cei aflați la curte.

Măsurile de apărare ordonate de domn n-au servit la nimic. „Tunurile” slobozite au omorît doar două persoane din rîndurile mulțimii care asalta zidurile și porțile curții domnești. Mulțimea, strigînd „să ne dați pe Stavrachi”, a doborît „poarta cea mare” și a pătruns înăuntru. Stavrachi a fugit îmbrăcat turcește prin „poarta grajdului”. Cîțiva răsculați l-au urmărit 12 ore fără să-l poată ajunge. O parte din marii boieri aflați în curte au încercat să potolească mulțimea, dar au fost bruscați și chiar bătuti.

La atît s-a redus această răscoală. Domnul a promis mulțimii că va aduce în țară pe boierii trimiși în surghiun⁴⁹. Aceasta este o dovadă în plus că mișcarea a fost regizată de boieri, deoarece masa răscolată, neavînd nici un plan concret de revendicări, n-a cerut nimic altceva domnului, nici chiar o reducere de impozite. Totuși răscoala nu s-a limitat numai la Iași, ea a depășit curînd intențiile boierilor. Întreaga țărănie din Moldova, informată de ce se petrecea în capitală, se aștepta cel puțin la o ușurare a sarcinilor fiscale. Pe un catastiv a lui Ioniță Cuza se află următoarea însemnare: „7267 (1759) martie 18 s-au sculat toți boierii împreună cu toată țara cu zurbă asupra lui Iordachi Stavrachi spătarul, de l-au gonit din Moldova, fiind om foarte rău și făcea ce-i era voia în zilele acestui domn. Și a scăpat noaptea cu port turcesc și a fugit ca vai de el la Țarigrad”⁵⁰. O însemnare cu un cuprins similar se află pe o psaltire din satul Tomești.

Tulburările începute la Iași în martie 1759 nu numai că nu s-au terminat în aceeași zi, dar au zdruncinat grav și situația domnului. Lumea din Constantinopol era informată că tulburările din Moldova nu se terminaseră. Turcii, punînd nemulțumirile poporului pe seama domnului, acesta era amenințat cu mazilirea⁵¹.

⁴⁷ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 236—237.

⁴⁸ Vasile Pirvan, *op. cit.*, p. 757.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 237.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 518; *Hurmuzaki*, t. VII, p. 20—21.

După cum ne informează Enachi Kogălniceanu, Ion Theodor Calimachi avea în anul 1760 „mare trebuință de bani”, fiindcă încasările impozitelor mergeau greu și nu putea „cuprinde nevoile țării”. Datoriile făcute la Constantinopol creșteau și domnul „se mira de ce se va apuca”. Căutînd o nouă sursă de venituri, el a cerut mitropolitului Iacov Putneanu să-i dea dezlegare pentru a putea reintroduce văcărîtul. Acesta refuzînd să accepte a trebuit să demisioneze⁵², iar în locul său a fost numit Gavril Calimachi, fratele domnului⁵³.

Fiindcă întreaga populație a țării, de la cel mai bogat boier autohton și pînă la cel mai necăjit țăran, nu admitea reintroducerea văcărîtului, nici Gavril Calimachi, deși era frate cu domnul, n-a îndrăznit să dea dezlegarea cerută. La o consfătuire convocată în mod special de domn, boierii de țară au admis să se introducă un nou impozit, pe familii — ale boierilor fiind exceptate — numit „agiutorință”, în sumă de 11 lei, 5,50 lei și 3 lei⁵⁴.

Acesta a fost ultimul act de guvernămînt cu care și-a încheiat domnia Ion Theodor Calimachi, deoarece a fost înlocuit cu fiul său Grigore (11 iunie 1761), despre care s-a scris că „lua mulți bani din țară”, că „nu prea știa rîndul să cîrmuiască”, iar favoriții săi făceau ce voiau⁵⁵.

În Țara Românească, după mazierea lui Constantin Mavrocordat (aprilie 1748), a domnit Grigore al II-lea Ghica⁵⁶, care a murit în septembrie 1752⁵⁷. La intervențiile lui Bașa Mihalopol — socrul lui Matei Ghica — turcii l-au numit domn pe ginerele său, Matei Ghica, deși boierii munteni îl cereau pe Scarlat Ghica, fiul mai mare al domnului decedat⁵⁸. Bineînțeles că Bașa Mihalopol a reușit în acțiunea sa după ce a făcut, din cele 3 000 de pungi împrumutate cu 24% dobîndă, daruri bogate demnitarilor turci⁵⁹. Alții susțineau că numirea lui Matei Ghica în domnia Țării Românești, — deși era valabilă numai un an — ar fi costat 800 000 de piaștri, care au fost împărțiți miniștrilor Porții⁶⁰.

Matei Ghica a lăsat toate trebile publice pe seama favoriților săi: postelnicul Alexandru Șuțu, spătarul Nicolae Ruset și aga Dumitrache Șuțu. Primul, luînd bani și diferite cadouri, doar numai cițiva

⁵² Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 239, 241, 242.

⁵³ *Ibidem*, p. 242.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 243.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 244.

⁵⁶ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, t. II, București, 1859, p. 157.

⁵⁷ *Hurmuzaki*, t. IX₂, p. 3; Banul Mihail Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*. Publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902, dată de 26 august st. v. 1752.

⁵⁸ Epaminonda I. Stamatiade, *Biografiile marilor dragomani*, trad. Const. Erbiceanu, București, 1898, p. 73.

⁵⁹ *Hurmuzaki*, Supl. I₁, p. 621.

⁶⁰ N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene*, în „An. Acad. Rom.”, seria II-a, t. XXXIII (1910—1911), p. 150.

coți de stofă⁶¹, a făcut numai într-un răstimp de 3 luni 30 de stolnici, 20 de paharnici și 50 de serdari, dintre „oameni salbatici și de neam prost”. Alexandru Șutu a fost ținut de rău mai ales pentru faptul că acești oameni, o dată boierii, nu mai plăteau așa-zisul „sfert”⁶².

Datorită comportării lui Matei Ghica și a grupului său de favoriți, numai după 8 luni de guvernare⁶³, marea majoritate a populației țării s-a ridicat împotriva sa, a fanarioților care-l înconjurau⁶⁴, a boierimii autohtone și a membrilor clerului⁶⁵. Sultanul, informat despre cele ce se petreceau în Țara Românească, a ordonat o anchetă. La 21 mai 1753, o masă de oameni, în frunte cu mitropolitul, a mers la casa unde locuia delegatul sultanului, căruia i-au arătat toate abuzurile domnului și ale oamenilor săi⁶⁶.

După cum a remarcat și N. Iorga, boierii, „producând” asemenea manifestații de masă împotriva autorității de stat, sau cum le denumește el „scene populare”, nu-și dădeau seama că puteau deveni oricând „amenințătoare și pentru dînșii”⁶⁷. Dealtfel s-a văzut că mulțimea care a pătruns în curtea palatului domnesc din Iași, la 18 martie 1759, a maltratată pe unii boieri care încercau s-o liniștească, și dacă n-ar fi intervenit mitropolitul ca să calmeze spiritele, nu se știe ce soartă ar fi avut domnul și oamenii săi.

Activitatea acestor fanarioți, manifestată în special prin indicații date domnilor, mai ales în materie de estorsione fiscală, a nemulțumit toate păturile sociale din Moldova și Țara Românească. De aceea boierimea autohtonă și clerul au organizat mișcări de mase împotriva lor. Turcii, informați permanent de asemenea abuzuri, luau câte o dată măsuri drastice împotriva acestor fanarioți, spînzurîndu-i sau sugrumîndu-i. Luînd astfel de măsuri Turcii reușeau să-și însușească averile adunate prin jafuri de fanarioți și să arate populației din țările române că îi pot pedepsi pe asupritorii lor direcți.

Domnia lui Constantin Racoviță în Țara Românească (1753—1756) a fost cu mult mai zbuciumată decît a lui Matei Ghica în Moldova. Deși Constantin Racoviță a dorit și urmărit să aibă relații bune cu boierii munteni, totuși, în scurt timp, a ajuns în conflict cu ei, pentru că încredinșase funcția de „stringător” al veniturilor țării spătarului Manolache Gealepul și ginerelui acestuia, postelnicul Iordache Geanet.

⁶¹ Alexandru Papadopol Calimach, *Dare de seamă despre scrierea lui Atanasie Comnen Ipsilant*, p. 475; Hurmuzaki, t. XIV₂, p. 1131.

⁶² *Ibidem*; N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, t. I, p. LXXIV.

⁶³ D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, în „Buletinul comisiei istorice a României”, vol. II, p. 82.

⁶⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. LXXV; Hurmuzaki, t. IX₂, p. 5.

⁶⁵ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească. Editura Acad. Republicii Socialiste România, 1962, p. 513—514, 535.

⁶⁶ Banul Mihail Cantacuzino, *op. cit.*, p. 122.

⁶⁷ N. Iorga, *Istoria Românilor*, t. VII, p. 169.

Ambii, nemulțumiți numai cu ce se putea încasa de la țărani și orășeni, au pretins ca boierii și clerul să plătească un număr de impozite⁶⁸.

Enervați de o asemenea perspectivă, precum și de faptul că nu aveau nici un rost în administrarea afacerilor publice, fiind astfel îndepărtați de la sursele obișnuite de îmbogățire, boierii munteni au trimis la Constantinopol o delegație cu misiunea de a-l reclama pe domn și pe consilierii săi⁶⁹. Înainte ca delegația să fi ajuns la Poartă, domnul a căzut la o înțelegere cu partida boierilor autohtoni care cerea: alungarea din țară a postelnicului Geanet și a altor fanarioți, numirea lui lordache Stavrachi ca reprezentant al țării la Constantinopol, dar și a doi boieri români, care să controleze felul cum manipulau capuchehăile sumele de bani trimise din țară, și ceea ce era neînchipuit, **ca domnul să primească din țară un venit anual fix de 3 000 pungi**. Ca să fie siguri că domnul și Stavrachi vor respecta aceste condiții, boierii le-au cerut să jure, ceea ce ei au și făcut. Numai după aceasta **au cerut delegației trimisă la Constantinopol să se întoarcă din drum**. Ca delegați, pe lângă capuchehăi, ai boierilor autohtoni au fost trimiși Sandu Bucșănescu și Ștefan Mănăilă⁷⁰.

Frământările politice din Țara Românească, dar mai ales atitudinea îndrăznească a unui grup de boieri autohtoni, l-a înspăimântat pe Constantin Racoviță, care a cerut și i s-a aprobat mutarea în Moldova (19 februarie 1756). Pe tronul Munteniei a venit Constantin Mavrocordat, care a domnit din februarie 1756 și până în septembrie 1758, iar acestuia i-a urmat Scarlat Ghica, până în iunie 1761. Primul, deși avea „mare trecere la Poartă”, n-a putut obține domnia decât plătiind mulți bani. Ca să-și poată plăti datoriile a folosit, în materie fiscală, ca și înaintașii săi, abuzurile și teroarea. Din cauza aceasta, după cum afirmă Dionisie Fotino, „țara” s-a plins la Poartă, care l-a și destituit numai după doi ani și șase luni de domnie⁷¹.

Domnia lui Scarlat Ghica în Țara Românească s-a remarcat doar prin faptul că a plătit la Constantinopol peste 400 000 lei ca să fie scoși din țară turcii care creșteau vite pentru negoț⁷². Se menționează, de asemenea, că pentru a fi numit, Scarlat Ghica a trebuit să dea bani mulți, și că impozitele le-a încasat după metodele predecesorilor săi. Deși a căutat să aibă relații bune și să colaboreze strins cu boierii, ca să nu fie reclamat la Poartă, totuși, după împlinirea a 3 ani de domnie turcii l-au „destituit”⁷³ fără să motiveze actul, ca atare.

⁶⁸ Banul Mihail Cantacuzino, *op. cit.*, p. 124.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 125—126.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 126.

⁷¹ Dionisie Fotino, *op. cit.*, t. II, p. 159; N. Iorga, *Două arzuri ale țării către sultan în sec. al XVIII-lea*, în „An. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist., seria III-a, t. XVI (1934—1935), p. 205—206.

⁷² Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 160.

⁷³ *Ibidem*, p. 159—160.

După cum recunoșteau și călătorii străini ⁷⁴, țările române aveau tot ce era necesar ca locuitorii lor să poată trăi în condiții omenești, bineînțeles dacă nu ar fi fost impuși la plata unor impozite neînchipuit de mari ⁷⁵, dijmuiți de moșieri și jefuiți de către agenții aparatului de stat. S-a văzut apoi că din reprezentanți ai domnilor români pe lângă Poartă, capucehaielele ajunseseră bancherii sau reprezentanții grupurilor de bancheri care avansaseră sumele necesare cumpărării tronurilor. Aceștia luptau pentru menținerea pe tron a debitorilor lor, cel puțin pînă și-ar fi scos, cu un oarecare câștig, capitalul investit. Domnii nu aveau nici o autoritate față de capucehăi, care stăpîneau de fapt țările române ⁷⁶. Astfel, Atanasie Comnen Ipsilante, care a trăit în această vreme în Țara Românească, a consemnat că domnitorul Constantin Racoviță neputînd răbda „despotismul lui Stavrachi”, capucehaie a citorva domni ai Moldovei și Munteniei pînă în 1765, care voia „să-l întrebuițeze ca o slugă, s-a suparat peste măsură de aceasta și s-a datat beției” ⁷⁷.

Amestecul direct al capucehăilor în administrația statelor românești a dat naștere la grave frămîntări și nemulțumiri în rîndurile tuturor claselor sociale. Astfel, populația răsculată la Iași, în martie 1759, se întreba, cu drept cuvînt, cine era domn, Ioan Theodor Calimachi sau Iordache Stavrachi? ⁷⁸

Urmînd sistemul practicat în Imperiul Otoman de către pașii -- guvernatori, și domnii fanarioți foloseau fraudă și abuzurile pentru a-i jefui pe locuitorii țărilor române de tot ce aveau, de tot produsul muncii lor. De aceea în Moldova, în anul 1759, nici un boier nu voia să accepte funcția de mare vistiernic ⁷⁹.

Domnii fanarioți și dregătorii lor nu au avut, decît cu rari excepții, vre-o preocupare de gospodărie publică. Majoritatea boierimii autohtone lupta doar pentru a fi asociată de fanarioți la exploatarea populației, sau să elimine pe aceștia din funcțiile cele mai productive. În tot timpul existenței sale, regimul fanariot, patronat și susținut de Poartă, a practicat venalitatea funcțiilor, corupția administrativă, precum și o fiscalitate insuportabilă, pentru impunerea căreia se practica jaful și teroarea. Numai astfel se poate explica de ce la mijlocul secolului al XVIII-lea, situația Moldovei și a Țării Românești era extrem de precară. Fiindcă nu prevedea vre-o posibilitate imediată de a-i lichida pe acești jefuitori, o parte a țărănimii lua calea emigrației. Se socotea că pînă în 1752 emigraseră cca. 30 000 de moldoveni. În a doua

⁷⁴ G. Călinescu, *loc. cit.*; R. Boscovich, *loc. cit.*

⁷⁵ R. Boscovich, *op. cit.*, p. 227—229.

⁷⁶ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 68.

⁷⁷ Al. Papadopol — Calimach, *Dare de seamă despre scrierea lui Atanasie Comnen Ipsilanti în ce privește pe români*, în „An. Acad. Rom.”, seria II-a, t. II (1880—1881), p. 482.

⁷⁸ Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 237.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 236.

jumătate a secolului al XVIII-lea, din cauza emigrărilor populația din Moldova și Țara Românească se redusese pînă la 500 000 de suflete⁸⁰. Țăranii rămași pe loc au continuat să se ridice împotriva exploata-torilor, folosind forme variate de luptă. În special de acestea ne vom ocupa în paginile următoare.

Comportîndu-se astfel și folosind metode de guvernare inumane, fanarioții și uneltele lor au reușit să stoarcă avuții imense din Moldova și Țara Românească. Au scriitor grec contemporan se întreba: „care fanariot va îndrăzni să numească avere proprie ceea ce cîștigase prădînd pe țăranul din Moldo-Valahia”⁸¹?

Cum au luptat masele exploatare împotriva stăpînilor de moșii? Frămîntările din sinul claselor exploatare, luptele de interese dintre cele două grupe de exploatare, dregătorii fanarioți și boierimea autohtonă, care au folosit uneori ca masă de manevră pe cei exploatați, au slăbit mult puterea de stat, forța ei de represiune, precum și autoritatea reprezentanților ei. De aceea, în special țărănimea, a folosit metode și forme variate de luptă, care uneori au dat rezultate, în sensul că loveau în baza materială a exploatare.

Reformele inițiate de Constantin Mavrocordat, în special cele prin care a „desvecinit” pe țărani (5/16 august 1746 în Țara Românească și 6/17 aprilie 1749 în Moldova), ar fi trebuit să ducă la potolirea gravelor nemulțumiri din sinul masei țărănilor și la stăvilirea emigrării. Rezultatele scontate nu s-au realizat. Masele de țărani nu au simțit nici o ameliorare a situației lor, deoarece exploatarea fiscală ca și a stăpînilor de moșii, nu numai că a continuat, dar s-a și înăsprit. Se înțelege deci că țărani, văzîndu-se iarăși înșelați, au fost aduși la exasperare⁸².

La cererea boierilor, prin așezămintele din august 1746 și aprilie 1749 s-a fixat, pentru țărănime, un număr ridicat de zile muncă. Documentele interne arată că țărani, deocamdată, n-au acceptat această măsură. Ei au căutat, în prealabil, să se tocmească, să se înțeleagă cu stăpînii moșilor, căutînd să reducă cît mai mult posibil numărul zilelor de muncă fixate prin așezămintele amintite. Dar, chiar dacă se ajungea la o înțelegere, sau dacă stăpînul moșiei reușea să-și impună punctul de vedere, țărani însă nu se considera obligați s-o respecte.

Pentru a-i forța pe țărani să presteze „boerescul”, stăpînii de moșii s-au văzut nevoiți să facă numeroase apeluri la autoritățile de stat. Reclamațiile stăpînilor de moșii se refereau, în general, la „rămă-

⁸⁰ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 167; pentru emigrarea țărănilor vezi și studiul recent al lui G. Iscriu, *Fuga țărănilor — forma principală de luptă împotriva exploatareii feudale în veacul al XVIII-lea în Țara Românească*, în „Studii”, 1 (1965), p. 125 și urm.

⁸¹ C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 13.

⁸² V. Mihordea, *Introducere la vol. I, Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. Țara Românească*, p. 11.

șița" din „tocmala lucrului de boieresc". Se înțelege deci că o parte din țărani se invoiseră cu stăpînul moșiei ca să-i plătească boierescul, în parte sau în total, dar că ei nu lucraseră, nici nu plătiseră⁸³. De asemenea, țărani care nu reușiseră să se înțeleagă cu stăpînii moșiilor nu voiau să lucreze nimic⁸⁴. Înainte de 25 ianuarie 1751, egumenul mănăstirii Slatina se plînsese domnului că țărani din satul Răreanca, nerespectînd cărțile „gospod", de 2 ani de zile nu făceau boieresc și nici nu lucrau altceva⁸⁵.

Alți țărani, ale căror condiții speciale de muncă fuseseră încălcate prin abuz, cînd le permiteau împrejurările, nu munceau deloc. De exemplu, locuitorii din satul Vinătorii Neamțului, care fusese donat mănăstirii Secul, susțineau că au documente prin care li se fixase obligații în muncă numai cîte 6 zile pe an, și nu 12 zile cum pretindea mănăstirea⁸⁶. Deși s-a dat o hotărîre judecătorească, în favoarea mănăstirii, țărani din acest sat n-au lucrat nici chiar 6 zile pe an, nu ascultau de vechilii mănăstirii și nici nu dădeau dijmele. Sesizat de atitudinea țărănilor din satul amintit, la 1 ianuarie 1759, marele logofăt Iordache Cantacuzino i-a amenințat că vor fi pedepsiți de „oameni domnești" dacă nu vor da „adetu" mănăstirii⁸⁷.

Tot în această vreme episcopul de Huși se plîngea domnului că oamenii care ședeau pe locul episcopiei nu dădeau nici un „ajutor de boieresc"⁸⁸, adică nu voiau să muncească și nici să plătească ceva. Alți stăpîni de moșii făceau cunoscut domnului, și nu autorităților locale, că țărani de pe moșiile lor nu-i ascultau și nu voiau să le muncească nimic⁸⁹.

Ce puteau face cîmarii în asemenea situații? Constantin Racoviță, de exemplu, care dimineața mîncă afion, iar la „vreme de chindii" bea pelin cu ulcior⁹⁰, obișnuia să poruncească ispravnicilor ca să „înfrîneze și să supuie să slujească la toate cele", ce ar fi de trebuința stăpînului pe țărani ce „s-ar arăta împotrivorii"⁹¹. Poruncile domnești nu-i obligau însă pe ispravnici să ia măsuri imediate împotriva unor asemenea țărani, pentru a nu pleca din sate și chiar din țară. Dacă se întîmpla ca țărani să emigreze, ispravnicii erau amenințați

⁸³ Acad. Republicii Socialiste România, CCLXII/34 (1750 ianuarie 13); CCCLX/9 (1750 iulie 4). Documentele inedite privitoare la Moldova, folosite în această lucrare, au fost luate din volumul *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova*, în manuscris.

⁸⁴ Arh. St. Buc., M-rea Doljestei, X/29 (1750 ianuarie 17).

⁸⁵ Acad. Republicii Socialiste România, CCLXII/15.

⁸⁶ Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CXL/21 (1752 iulie 26).

⁸⁷ *Ibidem*, CXL/26.

⁸⁸ *Idem*, Ms. nr. 544, f. 186.

⁸⁹ *Idem*, M-rea Barnovschi, VI/14.

⁹⁰ N. Canta, *op. cit.*, p. 186.

⁹¹ Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, VI/14.

cu destituirea, deoarece nu se mai puteau acoperi cotele de impozite cerute de visterie. De aceea, ispravnicii erau sfătuiți să cerceteze cauzele nesupunerii țăranilor, să le ia „sama”, adică să le asculte plingerile și numai după aceea să-i „supună” la slujba datorată⁹².

Tot de teama ca nu cumva luându-se măsuri mai aspre țăranii să emigreze, știindu-se că turcii erau foarte sensibili la asemenea informații, domnii porunceau ispravnicilor ca să cerceteze și să li se raporteze dacă nu cumva stăpînii de moșii le pretindeau mai multe obligații în muncă decît prevedea „obiceiul cel vechiu” sau „testamentul”. Totuși, concluzia categorică a fiecărui ordin domnesc era aceea de a-i „supune” pe țăranii ca „să urmeze” prevederile obiceiului sau ale „testamentului”⁹³, să-i „frineze” pe cei nesupuși⁹⁴, sau să-i „împlinească” pe cei rămași datori⁹⁵.

Uneori chiar se făcea țăranilor cite o concesie, în sensul că se lăsa la alegerea lor felul cum să-și îndeplinească obligațiile în muncă, după „obiceiul vechi” sau după hrisovul lui Constantin Mavrocordat⁹⁶. Se atrăgea totuși atenția stăpînilor de moșii, pentru a nu se produce tulburări, ca să reducă obligațiile în muncă ale țăranilor sau cel puțin să li se asculte doleanțele⁹⁷. Indicațiile date ispravnicilor de a interveni cînd constatau că moșierii se comportau abuziv cu țăranii nu aveau vre-o urmare, nefiind luate în seamă nici de ispravnici, nici de stăpînii moșiilor, decît în cazuri grave.

Fixarea unui număr de 24 zile ca obligație de muncă a țăranilor din Moldova a fost urmată de refuzul acestora de a le presta. De aceea, în Moldova, ceva mai tîrziu, a trebuit să se revină asupra acestei hotărîri și să se reducă la jumătate numărul zilelor de boieresc și chiar la un sfert. Deosebit și demn de subliniat este și faptul că țăranii au pus de multe ori în discuție chiar darea dijmei din fînețe și semănături⁹⁸.

Unii țăranii ieșeau din vetrele satelor, se așezau în seliști și stricau cu vitele fînețele și semănăturile boierești. Bineînțeles că în același timp refuzau să lucreze moșierului numărul de zile fixat⁹⁹. Locuitorii satului Cordăreni, deși li s-a atras atenția de mai multe ori ca să-și schimbe comportarea, nu au luat în seamă cererile moșierului și nici poruncile autorităților locale¹⁰⁰. Ei au continuat să strice și să taie pădurea stăpînului, distrugîndu-i chiar semnele de hotar¹⁰¹.

⁹² Acad. Republicii Socialiste România, CCLXII/34.

⁹³ Arh. St. Buc., M-rea Doljestei, X/29.

⁹⁴ *Idem*, M-rea Barnovschi, VI/14.

⁹⁵ *Idem*, Ms. nr. 544, f. 146.

⁹⁶ *Idem*, M-rea Doljestei, X/29.

⁹⁷ Acad. Republicii Socialiste România, CCCLX/9.

⁹⁸ Arh. St. Buc., M-rea Doljestei, X/29.

⁹⁹ *Ibidem*, X/27; N. Iorga, *Documentele Calimachi*, t. I, p. 462—463.

¹⁰⁰ Arh. St. Buc., M-rea Doljestei, X/27.

¹⁰¹ *Ibidem*, X/30. Un oarecare Isaia a pus un om străin să strice un bour de pe moșia episcopiei de Roman (N. Iorga, *op. cit.*, p. 454).

Evident că la orice manifestare de acest gen a țăranilor, stăpînul moșiei cerea sprijinul autorităților locale, care însă s-ar părea că era inefficient. Numai după ce au distrus semnele de hotar ale moșiei Cordăreni, domnul a dat dispoziții ispravnicilor să caute, prindă și ancheteze pe vinovați, să-i pună „în butuci” și să-i trimită la marele logofăt, ca să li „se caute judecata cu pravila și să-și ia plata”¹⁰².

Cu mult înainte de 6/17 aprilie 1749, locuitorii din satul Rădășeni al mănăstirii Slatina au susținut în fața autorităților locale și centrale de stat că nu sînt vecini, că au fost dărăbani domnești și că moșia este a lor. Acționați în justiție, acești țărani au pierdut procesul, deși mănăstirea nu a prezentat în instanță documentele de proprietate, pretextînd că le-a pierdut în „vremea răscoalelor”. Cît timp a durat procesul țăranii nu au dat mănăstirii dijme și nu i-au prestat muncile pretinse decît într-o mică măsură sau chiar deloc¹⁰³. Își poate oricine închipui ce venit a avut mănăstirea Slatina de la țăranii din Rădășeni deoarece procesul s-a încheiat deabia la începutul secolului al XIX-lea, și mai ales că ei nu au acceptat nici „orinduiala orîndii” în satul lor¹⁰⁴.

Pentru amînarea procesului țăranii din Rădășeni s-au prevalat de schimbările dese de domni. Pînă la rezolvarea diferendului, ca să cîștige timp, ei au încheiat cu administrația mănăstirii diferite învoieli, pe care însă nu le-au respectat. Călugării au mers din concesie în concesie acceptînd ca fiecare locuitor să cosească doar o falce de fîn, să facă numai o zi de clacă și o podvoadă pe an. Totuși, înainte de 29 octombrie 1763, călugării se plîngeau domnului că țăranii amintiți nu le dau venitul cuvenit „și cît au și dat”, au dat „mai mult cu pricină”. Domnul s-a văzut nevoit să ordone ispravnicului să cerceteze cazul și să-i „împlinească” pentru venitul moșiei¹⁰⁵. La 6 iulie 1764, Grigore Ghica arăta că se împliniseră 14 ani — deci în 1750 — de cînd s-a făcut învoiala amintită dintre mănăstire și țăranii din Rădășeni, dar că aceștia n-au respectat-o și ca atare, trebuiau aduși din nou la judecată¹⁰⁶.

Deși noua hotărîre judecătorească le-a fost tot defavorabilă, țăranii au continuat să se pună „împotrivă”, să nu dea dijma cuvenită „după hotărîri”, banii pentru case, rămășițele, și să nu facă finul pretins de mănăstire, cu toate amenințările autorităților¹⁰⁷. La o altă plîngere a egumenului ispravniciei de Suceava au trimis țăranilor din Rădășeni o scrisoare. Redăm o parte din ea fiindcă din conținutul ei se constată în special enervarea autorităților locale, mereu necăjite de reclamațiile unor călugări nesățioși: „Voi oameni din Rădășeni, de ce sînteți mojici și varvari? Ați fost înaintea noastră cu egumenul

¹⁰² Arh. St. Buc., M-rea Doljești, X/30.

¹⁰³ *Idem*, M-rea Slatina, VI/4 (1749 iulie 18); VI/18 (1749 octombrie 3); 13 (1749 octombrie 8).

¹⁰⁴ *Ibidem*, VI/10.

¹⁰⁵ *Ibidem*, VI/14.

¹⁰⁶ *Ibidem*, VI/16.

¹⁰⁷ *Ibidem*, VI/52.

și vi s-au hotărât toate pricinile ca să vă dați dijma din piine ce veți avea în țarină după obicei și să dați și leu de casă, după hotărîrea mării sale lui vodă, adecă 20 parale la sfeti Gheorghie și 20 parale la sfeti Dimitrie, și finul ce n-ați cosit an, să-l cosiți în est an, și v-ați apucat că l-ați cosit. Acuma ne spune părintele egumenul că nici finul nu i-ați cosit și încă nici dijma nu vreți să vă dați de pe locul Rădășenilor.

Ce iată că vă mai scriem să căutați să mergeți întii să cosiți finul ce-ați fost rămași de an, cum și claca ce ați fost obicinuiți și să dați și dijma din pini ce aveți pe locul Rădășenilor, că apoi neînțelegînd și mai viind egumenul să ne spuie, om trimite de vă vom aduce aici, pe cei potrivnici și nu numai că-ți plăti cu ce sinteți datori, ce încă ca niște nesupuși poruncii gospod veți lua certare". Ca să-i înfricoșeze, într-un post-scriptum ispravnicii adăugau următoarele: „Căutați de înțelegeți, că în credință, că veți da și ciubote zapciului ce s-o trimite, dacă nu veți înțelege nici răvașul acesta”¹⁰⁸. Rădășenii nu au dat ascultare îndemnurilor ispravnicilor de Suceava și au redeschis procesul.

Într-un document din arhiva mănăstirii se arată că îndată ce se schimbau ispravnicii, și aceasta se întimpla destul de des, țărani nu respectau învoielile încheiate înaintea acestora și astfel ajungeau din nou la divan, fiind reclamați de călugări¹⁰⁹. După cum se plîngeau călugării, țărani din Rădășeni au „tot lungit-o” cu procesele și întimpinările, punînd mereu „pricină” că nu vor da nimic, mergînd din „așezare în așezare” și nerespectînd nici una. La un moment dat călugării n-au mai acceptat nici o „așezare”, deoarece și-au dat seama că fiecare nu reprezenta decît o nouă amîinare a soluționării diferendului, în cîștig fiind țărani. Cînd aceștia au fost somați categoric ca să-și respecte obligațiile luate prin ultima „așezare”, ei au scos diferite acte în care se menționa cît cheltuiseră cu judecățile. Scăzînd din această sumă valoarea dijmelor ce ar fi trebuit să dea mănăstirii, aceasta nu ar fi primit decît 20 mierță de popușoi, țărani luîndu-și înapoi dijmele din celelalte cereale¹¹⁰.

Văzîndu-se păgubiți și de această dată, călugării au hotărît să ceară divanului anularea tuturor învoielilor și să li se impună țăranilor obligațiile prevăzute în „ponturi”, ca și celorlalți țărani de pe moșiile boierești și mănăstirești. Deși au obținut o hotărîre domnească în acest sens, călugării nu au adus-o la cunoștința țăranilor, căutînd astfel ca să obțină mai întii de la ei „rămășițele” de bani, dijme și munci. Dacă țărani ar fi cunoscut cuprinsul noii hotărîri domnești, evident că ar fi avut un motiv serios să nu-și respecte vechile „așezări”, adică să nu dea mănăstirii nimic din „rămășițe”.

¹⁰⁸ Arh. St. Buc., M-rea Slatina, VI/53.

¹⁰⁹ *Ibidem*, VI/45.

¹¹⁰ *Ibidem*.

Între timp a fost mazilit domnul. Rădășeni au avut un nou prilej de a nu-i lua în seamă hotărîrea. Călugării plîngîndu-se iarăși noului domn, s-a ordonat o altă anchetă la fața locului. De această dată țărani au susținut că satul a fost sărăcit de mănăstire cu „orînda”, deși în invoiala făcută cu mănăstirea se preciza ca să nu puie „orînda” și numai din băuturile vîndute de ei să se dea mănăstirii o sumă de bani. Călugării au afirmat însă că acești țărani nu numai că nu le-au dat și nu le dau nimic, dar chiar își însușesc o parte din venitul mănăstirii, pretextînd că au ajuns sub „robia acestor oameni”, care au suparat și păgubit prea mult mănăstirea cu cheltuielile judecăților. Trecînd din „așezare” în „așezare”, călugării au început să se teamă că va veni o zi cînd își vor pierde moșia ¹¹¹.

Și arhivele altor mănăstiri conțin numeroase informații documentare, care arată variatele forme de luptă inițiate și duse de țărani împotriva exploataților. Uneori țărani și orășeni se dedau la distrugerii de bunuri boierești aflate chiar în apropierea conacelor ¹¹². Din cauza aceasta „oamenii gospod” erau nevoiți să se deplaseze din loc în loc, pentru ca să execute poruncile domnești, adică să-i „împlinească pe cei care nu-și respectau obligațiile de dijmă” ¹¹³, să-i scoată de pe moșii pe cei care „în țările lor” se declarau „moșeni”, și ca atare nu munceau și nu dau dijmă stăpînilor de moșii ¹¹⁴, să-i oblige să execute podvoadele pretinse de moșieri ¹¹⁵ sau să dea veniturile prevăzute în hrisoavele de danie ¹¹⁶.

Unii țărani obișnuiau să pescuiască în iazurile moșierilor fără să dea dijmă din peștele prins, iar alții, ca să-i păgubească, le distrugeau stăvilarele iazurilor. În decembrie 1753 se judecase un proces dintre locuitorii satelor Cordăreni și Săpoteni din ocolul Botoșanilor și mănăstirea Sf. Nicolae Popăuți. Sătenii au fost învinovați că stricaseră intenționat o moară și un iaz al mănăstirii. Deși mănăstirea a obținut cîștig de cauză, totuși egumenul, ca să nu indisună prea mult pe țărani, a renunțat la despăgubiri, cerînd doar ca ei să repare stricăciunile și să-i dea dijmă una din cincisprezece și nu una din zece ¹¹⁷. Se semnalau cazuri în care țărani se opuneau stăpînilor de moșii cînd aceștia mergeau să-i ia veniturile ¹¹⁸.

La 3 noiembrie 1755, Matei Ghica scria ispravnicului și celor trei judecători ai ținutului Suceava ca să cerceteze plîngerea egumenului de la Voroneț, care pretindea că țărani de pe moșia mănăstiri luaseră

¹¹¹ Arh. St. Buc., M-rea Slatina, VI/46. O parte din documentele privitoare la conflictul dintre satul Rădășeni și M-rea Slatina s-au publicat în *Uricarul*, t. X, p. 180 și urm.

¹¹² Arh. St. Buc., M-rea Doljești, XIX/27.

¹¹³ *Idem*, M-rea Birmova, V/15. Arh. St. Iași, CDII/346.

¹¹⁴ Arh. St. Buc., M-rea Bistrița, IX/10. M-rea Probota, I/26.

¹¹⁵ *Idem*, Achiziții noi, CCVIII/8.

¹¹⁶ Acad. Republicii Socialiste România, LXXXVIII/63.

¹¹⁷ Arh. St. Buc., M-rea Doljești, X/49.

¹¹⁸ Arh. St. Iași, CCCXXII/68.

peste 50 merțe de „popușoi” din coșere. De aceea egumenul a fost nevoit să cumpere „popușoi” plătind câte 2 lei merța, ca să aibă cu ce lărași muncitorii mănăstirii. Totodată, egumenul s-a plîns și împotriva unui țaran, care ținea cu „strimbătate” o bucată de loc a mănăstirii, și împotriva altuia care îndrăznise să-și facă o casă pe moșia mănăstirii. Acesta din urmă, invitat „să se mute, el nu numai că au arătat nesupunere, ce s-au și împotrivit ocărînd pe egumen înaintea norodului, că celi ce-au zis, le-au lătrat ca un cîne și alte multe scîrnave hule”¹¹⁹.

Înainte de 9 ianuarie 1756, se adusese la cunoștința lui Matei Ghica că locuitorii din satul Cracău, care foloseau moșia mănăstirii Neamțului, nu erau supuși și ascultători, ci „împotriviți și păgubitori” mănăstirii. În toamnă, cînd egumenul a trimis la Cracău un vas cu vin ca să fie vîndut, ei „în tîria lor au gonit pe cărauși cu vinul de acolo și pe călugărul care mersese cu vinul să-l așeze l-au defăimat cu îndestulă ocară și hulă”. După aceea au alungat din sat și pe „orindarul” așezat chiar de egumen. Domnul a poruncit autorităților locale să cerceteze „ce împotriviri fac” acei țărani, „cu ce cap, cine-i simețește” și să le dea „poruncă cu înfricoșare ca să fie plecați”¹²⁰. S-ar părea că ordinul dat de Matei Ghica n-a avut nici o urmare fiindcă a fost repetat și de Constantin Racoviță¹²¹.

Egumenii de la mănăstirile Voroneț, Slatina și Rîșca s-au plîns domnului (15 ianuarie 1757) că țărani care aveau case în braniștile mănăstirilor li se împotriveau, nu voiau să lucreze „după testamenturi” și nici nu plăteau, în schimb vinau în braniști scoțînd venituri atît de mari încît își puteau acoperi birul. De asemenea, aceiași țărani vindeau băuturi alcoolice, făceau „catarguri” mari, pescuiau și nu dădeau nimic mănăstirilor. Din cauza atitudinii agresive a țărănilor, mănăstirile amintite nu îndrăzneau să pună „orindari” în satele lor¹²². Și în braniștile altor mănăstiri țărani își pășteau vitele, coseau fin, puneau „cîinii” sau alte „măestrii” și pescuiau fără voia călugărilor¹²³. Locuitorii din Cîmpulung și Vama nu țineau seama de privilegiile mănăstirii Moldovița și nu ascultau de autoritățile locale¹²⁴. La fel călărașii și alți slujitori, cînd erau nevoiți să lucreze pămînt boieresc, nu-și respectau obligațiile de dijmă și munci, deși erau mai reduse decît ale țărănilor¹²⁵.

Documentele din Țara Românească au uneori informații în plus, față de cele moldovenesti, despre lupta țărănilor împotriva stăpînilor de moșii¹²⁶. Din reclamațiile adresate domnilor, în special de egu-

¹¹⁹ Acad. Republicii Socialiste România, LXXXIII/35.

¹²⁰ Arh. St. Buc., M-rea Neamț, VII/9.

¹²¹ *Ibidem*, VIII/10 (1756 aprilie 29).

¹²² *Idem*, M-rea Slatina, V/7.

¹²³ N. Iorga, *Documentele Calimachi*, t. I, p. 443.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 436, 442—443.

¹²⁵ Acad. Republicii Socialiste România, DCCLXXVIII/37 (1758 mai 13).

¹²⁶ Un studiu bine informat, bazat aproape numai pe material documentar inedit, intitulat: *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea a*

meni, sîntem informați că țărani nu voiau să dea dijmă din peștele pescuit în iazurile mănăstirești¹²⁷, că deși aveau locuințe pe alte moși, tăiau pădurile mănăstirilor, că nu munceau și nu dădeau dijme, iar cînd erau forțați nu lucrau decît 4 zile pe an¹²⁸.

Locuitorii satelor Călimănești și Jiblea, din județul Vilcea, se împotriveau egumenului mănăstirii Cozia, nu dădeau dijmă din „bucate” și din pietrele de moară pe care le făceau din muntele mănăstirii, vindeau vinul și rachiul lor și nu pe al mănăstirii, care se strica¹²⁹. Alți țărani, nu numai că se puneau „în semeție”¹³⁰, dar chiar îndrăzneau să maltrateze slugile stăpînului moșiei puse să-i vîndă băuturile¹³¹, nu voiau să dea otaștina (o vadră de vin din 20 pentru stăpînul moșiei), nu făceau clacă¹³², nu plăteau suhat pentru vite și stricau recoltele¹³³.

Țăranii din satul Mislea, nu numai că nu dădeau mănăstirii cu același nume nici o dijmă, dar au avut curajul să se declare stăpîni ai moșiei și chiar își vindeau locurile între ei¹³⁴. La 11 mai 1751, egumenul mănăstirii Motru se plîngea domnului că locuitorii care ședeau pe moșia acesteia nu voiau să „clăcuiască pe obicei”, iar unii „semețindu-se” umblau cu vitele prin semănăturile mănăstirii, făcîndu-i multă pagubă¹³⁵. În alte documente se menționează că deși domnul poruncise țăranilor să-și facă claca obișnuită, ei nu se conformaseră. De aceea li s-a atras atenția că dacă nu-și vor îndeplini obligațiile vor fi pedepsiți „pentru nesupunere”¹³⁶.

Din numeroasele documente dintre anii 1750—1760, care se referă la lupta țăranilor din Țara Românească împotriva exploatatorilor, deosebit de interesant ni se pare cel din 15 iulie 1752. La această dată locuitorii satelor Dobriceni și Bogdănești fuseseră reclamați domnului de către egumenul mănăstirii Arnota, că deși se răscumpăraseră de rumănie fără moșie, totuși se ridicau „cu mare împotrivire” asupra mănăstirii și asupra ispravnicilor rinduiți „la poslușanie”, spunînd că moșia este a lor și că „nu vor îngădui, o dată cu capul lor să stăpînească” mănăstirea, livezile și pomii, și că „vor face și moarte”. Egumenul afirma că din partea acestor țărani suferea „mare nedreptate și împotrivire”, deoarece își vindeau vinul și

publicat Florin Constantiniu și Șerban Papacostea („Revista Arhivelor”, a. III (1960), nr. 2, p. 226 și urm.). Studiul cuprinde date noi și extrem de interesante asupra unora din aspectele fundamentale ale rumăniei în veacul al XVII-lea.

¹²⁷ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, p. 486—487, nr. 323.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 487, nr. 324.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 491—492, nr. 329.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 523—524, nr. 365.

¹³¹ *Ibidem*, p. 523, nr. 364; p. 558, nr. 403.

¹³² *Ibidem*, p. 490—491, nr. 328, p. 494—495, nr. 333, p. 495, nr. 334.

¹³³ *Ibidem*, p. 496—497, nr. 336; p. 497, nr. 337.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 498—499, nr. 338.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 506, nr. 344.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 522—523, nr. 363.

rachiul fără voia mănăstirii, nu prestau zilele de clacă obișnuite, își băteau „joc după cheful lor” de claca ce trebuiau s-o facă trimițind „copii mici din namiazazi îndesar numai în sat unde ședu, iar la mănăstire unde se cade fiind cale numai de o jumătate zi, nu vor să meargă nicidecum”¹³⁷. Aceiași țărani în loc să plătească dijma din fin lăsau pe cimp cite o căpiță pe care o mîncău tot vitele lor¹³⁸.

Egumenul aceleiași mănăstiri se plingea că de la țărani care nu se răscumpăraseră de rumânie nu avea nici „agiutoriu de un ceas”, ci „numai împotrivire și nesupunere la toate”. În plus, nu dădeau dijma, nu voiau să-l recunoască ca stăpîn și se „lăudau numai cu ciomagul”¹³⁹. Alți foști rumâni nu ascultau pe stăpînul moșiei, nu făceau zilele de clacă, nu dau dijme, vindeau străinilor finul moșierului, susținînd că livezile sînt ale lor, și chiar îndrăzneau să vindă vin și rachiul fără voia stăpînului moșiei¹⁴⁰. Egumenul mănăstirii Colțea s-a plîns domnului că la strînsul recoltei de pe moșia Comarnecul mulți săteni nu i-au dat dijma după obicei și „neavînd cu cine le sta împotriva”, a rămas mănăstirea „răbdătoare”¹⁴¹.

Cauzau stăpînilor de moșii pagube și țărani care se răscumpăraseră de rumânie, fiindcă pretindeau, pe bună dreptate, că moșiile, dacă nu în întregime, dar cel puțin în parte sînt ale lor¹⁴². Deși domnii le porunceau să se comporte ca și înainte, ei nu-și schimbau atitudinea față de bunurile moșierilor și nici nu-și îndeplineau obligațiile de muncă, dijme etc. La 21 februarie 1754, Constantin Racoviță scria ispravnicilor de Vlașca despre locuitorii satelor Colțeni, Ungheni, Podeni și altele, că își hrăneau vitele pe moșiile mănăstirii Glavacioc, stricîndu-i finețele, astfel că nimeni nu se încumeta să are sau să facă semănături pe aceste moșii¹⁴³. Numeroși țărani stăteau de timp îndelungat „cu împotrivire” pe anumite moșii, fără să dea „venitul moșiei” și fără să presteze vre-o muncă, susținînd că moșiile sînt ale lor¹⁴⁴.

Sătenii și călărașii, care foloseau moșia mitropoliei Țării Românești, stricau pînă într-atîta semănăturile, livezile și pădurile mănăstirii Glavacioc, încît nimeni nu se putea „hrăni” pe ele. Domnul a poruncit ispravnicului ca să pună în vedere atît „calarașilor cît și haimanalelor de acolo”, că dacă vor continua să se arate „nesupuși și cu împotrivire” aveau să fie certați „cu bătaie, măcar călărași fie, măcar săteni, ca să se veghe și alții și să se întorcă să urmeze poruncii”¹⁴⁵.

¹³⁷ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 513—514, nr. 353.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 550, nr. 394.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 513—514, nr. 353.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 535, nr. 378.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 495, nr. 334 ; p. 496, nr. 335.

¹⁴² *Ibidem*, p. 510—511, nr. 350.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 524—525, nr. 366.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 526, nr. 368.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 529—530, nr. 372.

La 16 iunie 1756 egumenul mănăstirii Arnota se plîngea că foștii rumâni de pe moșiile ei, nu numai că nu făceau sau nu plăteau clacă, dar vindeau vin și rachiu pe la casele lor, umblau pe la metoacele mănăstirii „cu semeție”, înjurînd și ocărînd pe călugări „cum iaste mai urît”. Unde-i găseau pe robii mănăstirii îi „băteau și-i fărâmau, zicînd: călugări și țigani să nu vază în ochi”¹⁴⁶.

Înainte de 17 mai 1761, sătenii din satul Predești tăiaseră 800 de stîlpi din pădure fără știrea boierului, iar mai apoi i-au stricat și ars o casă¹⁴⁷. Țăranii din satul Polovraci au fost acționați în justiție de către mănăstirea cu același nume fiindcă de trei ani, ca niște „zorbagii”, cu „semeția și nesupunerea lor”, nu voiau să lucreze și să dea dijme¹⁴⁸.

Este interesantă menționarea în documente a faptului că țăranii voiau să-și plătească în bani zilele de clacă, în loc să le presteze, ceea ce s-ar părea că nu convenea stăpînilor de moșii¹⁴⁹. Aceasta dovedește că ne aflăm într-o vreme de „creștere a producției agricole și de dezvoltare a pieții”. Cererea de cereale pe piață i-a făcut pe moșieri să-i asigure brațele de muncă necesare prin mărirea numărului zilelor de clacă ale țăranilor¹⁵⁰.

Între măsurile propuse a fi luate de autorități împotriva țăranilor, care nu voiau să-și îndeplinească obligațiile față de stăpînii moșiilor erau, între altele, „bătaia după vina și nesupunerea lor”¹⁵¹. La plîngerea egumenului de la Arnota împotriva sătenilor nesupuși și neascultători din Dobriceni și Bogdănești, marele ban al Craiovei a dat următorul ordin: „Dumneata ispravnică al județului să trimiti să aducă pe acești oameni de care să jăluește, să-i pui, să le dai cite o bătae bună pe talpe și să-i faci să se supuie să clăcuiască zilele cele orînduite și să-și dea dijma după obicei”¹⁵².

Lupta susținută, dusă de țăranii în forme atît de variate, împotriva exploataților din ambele state românești, s-a datorat și comportării barbare, neînchipuit de abuzive a stăpînilor de moșii. Vom da doar două asemenea exemple, arătînd cum au reacționat țăranii, dar și măsurile luate de domn pentru a-i liniști.

Locuitorii din trei sate ale mănăstirii Nucet s-au plîns domnului că egumenul le-a întreit sau chiar împătrit obligațiile în muncă, că la dijma porumbului nu le măsura cu prăjina dreaptă, că îi dijmuia cu banița de 31 ocale, iar pentru dijma finului, pe care erau obligați s-o plătească, le lua un taler de car, în loc de 10 parale. De

¹⁴⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, p. 536, nr. 379.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 549—550, nr. 393.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 552, nr. 397 (1763 ianuarie 16); p. 564, nr. 411.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 508—509, nr. 347.

¹⁵⁰ *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1964, p. 628 și urm.

¹⁵¹ *Documente privind relațiile agrare*, t. I, p. 525—526, nr. 367.

¹⁵² *Ibidem*, p. 514, nr. 353.

asemenea, le lua fără nici un drept, ca zeciuială din livezi, „fruntea pomilor”. Cu toate că acești țărani făceau mănăstirii cite 9 zile de clacă, egumenul nu le da lemne de foc și nuiiele, iar dacă-i prindea că trec pe moșia mănăstirii îi bătea și-i schingiuia. Locuitorii au avertizat pe domn, prin jalba care i-au înaintat-o, că dacă nu li se va „face o luminare” vor pleca cu toții încotro vor vedea cu ochii ¹⁵³.

Într-un număr de documente dintre 14 și 22 aprilie 1751 se menționează plîngerile sătenilor din satul Izvorul de Sus împotriva unui oarecare clucer Mihalache. Sătenii s-au plîns că în ziua de 6 decembrie 1750 acest moșier le-a luat toate vitele și le-a ținut închise timp de 3 zile, flămînde și insetate, cerînd să i se plătească suhatul cite 8 parale de fiecare vită, că scotea iarna oamenii din casele lor și le dădea altora, că lua animalele de tracțiune ale sătenilor și le folosea el, că lua lemnele din sâniile oamenilor care treceau pe moșia lui, că pe unii țărani îi dezbrăca și-i bătea luîndu-le și lucrurile din casă, că pe preotul lor l-a scos din casă, în timpul iernii, instalîndu-se el. Țăranii amintiți au arătat, în continuare, că datorită comportării acestui boier au ajuns mai rău decît bejenarii. Pentru ca acest boier „să se înțeleptească, să nu mai jefuiască pe săraci” și să fie și altora de exemplu, instanța de judecată căreia i s-au adresat țăranii a hotărît să i se ia moșia și să fie dată „sătenilor și martolagilor pentru jafurile și necazurile ce le-au făcut” ¹⁵⁴. Dar, domnul luînd cunoștință de datele procesului, și fiind informat că cele reclamate de săteni sînt cu totul adevărate, a poruncit ca un „om domnesc” să meargă la fața locului și să „bage” numai de cit „în fiare” pe clucerul Mihalache și să-l aducă la el „ca să dea samă pentru blăstămăția lui de zulumurile ce au făcut unora din locuitori”, considerate ca fiind „piste porunca domniei” ¹⁵⁵.

Domnul a ordonat o măsură atît de aspră împotriva unui membru al clasei exploatoare fiindcă țăranii au amenințat că dacă nu li se va face dreptate, luîndu-se măsuri împotriva moșierului abuziv, se vor da „robi la turci”, adică vor trece la sudul Dunării. Domnii din această vreme erau foarte sensibili la asemenea avertismente, deoarece, dacă s-ar fi auzit la Constantinopol că nu se conformau dispozițiilor sultanului de a ocroti „raielele” și de a aduce înapoi pe emigranți, puteau fi imediat maziliți. Prin urmare este explicabil de ce chiar domnii luau uneori măsuri împotriva unor stăpîni de moșii din cauza căroră se spărgeau satele, și mai ales că în asemenea situații nu aveau de la cine încasa „dăjdiile vitieriei” ¹⁵⁶.

Paralel cu țărănimea și populația orașelor din ambele state românești a dus, și în această perioadă de timp, o luptă susținută îm-

¹⁵³ *Documente privind relațiile agrare*, t. I, p. 514, nr. 353.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 503—504, nr. 343.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 504.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 503.

potriva boierilor și mănăstirilor, care urmăreau să le acapareze hotarele și vetrele orașelor și să-i transforme în iobagi¹⁵⁷.

În concluzie, după așa zisele reforme ale lui Constantin Mavrocordat se constată, atât în Moldova cât și în Țara Românească, o creștere a rezistenței maselor exploatate. În general, acestea refuzau sistematic să-și îndeplinească obligațiile de muncă și dijmă. Totodată, căutau să distrugă o parte din bunurile exploataților și, folosind chiar justiția vremii, revendicau unele moșii. Masele exploatate au avut posibilitate să acționeze în acest fel mai ales în momentele de criză politică „născute din contradicțiile din rindurile clasei conducătoare”, deoarece „luptele dintre grupările boierești, asuprirea de către domn a unor boieri potrivnici slăbeau rezistența boierimii”¹⁵⁸.

Datorită slăbirii aparatului de represiune, a deselor schimbări de domni și a agenților locali ai puterii de stat, precum și a luptelor pentru putere dintre facțiunile boierești autohtone, s-au dintre acestea și fanarioți, țărănimea a avut uneori posibilitatea să obțină reduceri din obligațiile de muncă și dijme și chiar să impună — evident că destul de rar — pedepsirea unor moșieri excesiv de abuzivi. Când însă aparatul de represiune era întărit și reorganizat, pentru a putea începe acțiuni de amploare împotriva țăranilor neșuși și „neascultători”, aceștia emigrau. S-a ajuns astfel ca din cauza emigrărilor, populația Moldovei și Țării Românești să scadă pînă la circa o jumătate de milion de suflete. Plecarea în masă a populației a început să-i îngrijoreze nu numai pe domni ci chiar și pe turci.

Numeroasele ordine domnești trimise autorităților locale din toate ținuturile și județele celor două țări românești, pentru a lua măsuri împotriva țăranilor care nu-și îndeplineau obligațiile de muncă, dijme, etc., datorate stăpînilor de moșii, arată că lupta celor dintii avea un caracter general și punea la grele încercări aparatul de represiune aflat la dispoziția exploataților.

¹⁵⁷ C. Șerban, *Aspecte din lupta orașenilor din Țara Românească și Moldova, împotriva asuprii feudale în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii”, a. XIV (1961), nr. 3, p. 623 și urm.; același, *Lupta orașenilor din Cîmpulung-Muscel împotriva asuprii feudale în sec. al XVII-XVIII-lea*, în „Studii”, a. XV (1962), p. 953 și urm.; N. Grigoraș, *Proprietatea lunciară a orașelor moldovenești în timpul orînduirii feudale și evoluția ei*, în „Studii și cercetări științifice”. Istorie, a. XII (1961), fasc. 2, p. 218 și urm.

¹⁵⁸ Fl. Constantiniu și Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 231, nota 15.

LES AGITATIONS SOCIALES ET POLITIQUES EN MOLDAVIE ET EN VALACHIE DE 1750 à 1760

RESUME

Au cours de la seconde moitié du XVIIIe siècle, on constate en Moldavie et en Valachie le durcissement de la résistance des masses paysannes contre les seigneurs. Fréquemment les paysans ont refusé d'exécuter les travaux auxquels ils étaient astreints et de payer les redevances que leurs maîtres exigeaient. Parfois les paysans ont même détruit les biens des boyards et des monastères. Ayant recours aux voies judiciaires de l'époque, ils ont revendiqué des terres, soutenant qu'elles leur avaient été ravies. Les masses exploitées ont adopté une telle attitude surtout au cours des crises politiques produites par les contradictions qui s'approfondissaient au sein de la classe des exploités. En effet, la lutte entre les clans de boyards, ainsi que l'oppression exercée par le prince régnant contre ceux des boyards qui étaient ses adversaires, diminuèrent le pouvoir de la classe seigneuriale durant cette période.

L'instabilité des princes régnants (en dix ans cinq princes se sont succédés sur les trônes de Moldavie et de Valachie), l'affaiblissement des organes de répression, ainsi que les luttes entre les factions de boyards pour parvenir au pouvoir, ou entre ces factions et les Phanariotes, fournirent aux paysans la possibilité d'obtenir parfois la réduction du travail auquel ils étaient assujettis au profit des seigneurs, la réduction des redevances et même de contraindre le prince régnant de punir les boyards qui s'étaient comportés trop cruellement à leur égard. Lorsque l'appareil de répression fut réorganisé et affermi afin de pouvoir entreprendre une action énergique contre les paysans „turbulents”, ceux-ci émigrèrent. Il résulte d'informations très sérieuses que de 1750 à 1752 le nombre des paysans moldaves qui émigrèrent fut d'environ 30 000.

A cause des émigrations, la population de la Moldavie et de la Valachie fut réduite à 500 000 habitants. La fuite en masse des paysans a fait l'objet des pré-occupation non seulement des princes régnants, mais aussi de la puissance suzeraine c'est-à-dire de l'empire ottoman.

Les innombrables ordres adressés par les princes régnants aux autorités locales des provinces pour prendre d'énergiques mesures contre les paysans qui refusaient de remplir leurs obligations envers les boyards et les monastères, mettent en évidence que l'attitude réfractaire des paysans était générale et qu'elle soumettait à de rudes épreuves l'appareil de répression, dont la mission essentielle était de sauvegarder les intérêts de classe des exploités.

**ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A STATULUI
FEUDAL MOLDOVA
(SEC. XIV—XVIII)**

DE

D. CIUREA

Problema complexă a unităților de administrație regională și locală ale statului moldovenesc feudal (țara de sus și țara de jos, ținuturi, ocoale, orașe și sate) și a organelor respective (mari vornici, pîrcălabi și staroști, vornici de ocoale și țiguri, șoltuzi și pîrgari, vorniceii și vătămăni), cu precizarea atribuțiilor și competenței acestora, n-a fost neglijată în trecut.

În afară de privirile de ansamblu, din cunoscutele sinteze ale istoricilor A. D. Xenopol, N. Iorga și C. C. Giurescu, există studiul monografic al lui I. C. Filitti¹, care, deși are un caracter general și schematic și se referă la ambele principate, este util încă. Sugestii și subînțineri importante oferă o lucrare a lui N. Iorga, în care se pune problema instituțiilor feudale și a influențelor, care le-au generat sau modelat, comparativ și pe plan european². Alte încercări anterioare (Brezoianu, N. Blaramberg, Nicolau etc.), nu conțin date importante, sau interpretări valabile. Pot fi menționate numai pentru istoricul tratării problemei³.

¹ I. C. Filitti, *Despe vechea organizare administrativă a Principatelor Române* (extras din „Revista de Drept public“), București, 1935.

² N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris (Gamber), 1929.

³ I. Brezoianu, *Vechile instituții ale României (1327—1866)*, București, 1882. N. Blaramberg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumaine depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, București, 1885; idem, *Eclaircissements et annexes*, București, f. a.; V. C. Nicolau, *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*, Birlad, 1915.

Există o serie de studii care se referă la ținuturi și orașe, în general, și monografiile, cu privire la unele din ele, fără o orientare științifică. O particularitate a unora din aceste lucrări este ignorarea, accidentală sau voită, a unor contribuții anterioare în același domeniu. Realitatea istorică este prezentată diform, sau *ignorabimus* domină pe autor, datorită lipsei de material și a unei intuiții clare.

Autorii acestor lucrări, aparținând vechei istoriografii, n-au intuit esența de clasă a statului și funcția principală a statului feudal⁴.

Putem sublinia caracterul fragmentar și superficial al tratării problemei, în ansamblu sau parțial, în lucrările aparținând vechei istoriografii. Chestiunea ar fi trebuit tratată pînă la epoca Regulamentului Organic, care constituie faza de tranziție între vechiul regim și noua orînduire burgheză. Dar Regulamentul Organic însuși, cum se știe, nu introduce încă inovații esențiale față de vremea fanarioților, în ce privește administrația ținuturilor, orașelor și satelor.

I. ȚARA DE SUS ȘI ȚARA DE JOS (MARIILE VORNICII)

Abstracție făcînd de informațiile din cronica lui Grigore Ureche, care nu redau realitatea istorică⁵, nu putem stabili precis, pe baza informației documentare de care dispunem, data la care statul feudal moldovenesc a fost divizat în cele două regiuni cunoscute. S-ar putea, toluși, ca această divizare a teritoriului țării, în funcție, la început, de apărarea militară contra amenințării turcești și tătarăști, să fi avut, în mare, în vedere pe cea din 1435⁶, care a fost însă cu caracter temporar. •Nu este vorba de o divizare în sens germanic a teritoriului statului feudal, în funcție de membrii dinastiei, ci de un condominium, deoarece documentele se dau în numele celor doi frați, Ilie și Ștefan,

⁴ Cf. și *Средние Века*, vol. XVII, 1960, p. 7—8.

⁵ Cf. ed. C. Giurescu, 1916, p. 22 nota. Sint menționați aici cei doi vornici, unul de țara de jos cu reședința la Birlad și altul de țara de sus cu reședința la Dorohoi, care ar fi fost instituți de Alexandru cel Bun. Se arată numai funcțiile de judecători ale acestora, pe care, firește, le aveau la data scrierii cronicii în sec. XVII.

⁶ *Ibidem*, p. 31. Se arată aici, urmînd pe Bielski, că, în urma împăcării din 1435, lui Ștefan i-au revenit Cetatea Albă și Chilia cu „țara de jos“ și lui Ilie, Suceava și Hotinul cu „țara de sus“. Sint menționate adică numai punctele fortificate. În actul din 1435, Cetatea Albă nu apare ca atribuită lui Ștefan, dar inscripția slavă din 1438 și cea greacă din 1440, puse la Cetatea Albă, în legătură cu refacerea ei, amintesc de Io Ștefan voevod și pe pîrcălabul său Fedorca, deci aceasta intra în teritoriul atribuit lui în 1435. Cf. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Buc., 1899, p. 98—99. Țara de jos și de sus apar ca niște anacronisme în cronică pentru 1435, fiindcă nici un document păstrat nu le amintește. Cele două expresii sint luate din cronica lui Bielski (cf. ed. 1764, Varșovia, p. 310), care scria în a doua jumătate a sec. XVI, cînd cele două diviziuni existau în mod real.

din Vaslui și Suceava⁷. Termenii „țara de sus” și „țara de jos” datează probabil din acea epocă⁸.

Pentru a înțelege cum s-a ajuns la cele două mari vornicii, va trebui să pornim de la situația din sec. XV. Termenul *vornic* are o largă circulație în documentele moldovenești din sec. XV; apar vornicii de țiguri și vornicii de sate (care înlocuiesc pe juzi și vătămani). A. Sava a insistat asupra importanței acestor slujbași domnești, vornicii de țiguri, care sînt cei mai vechi, și a căutat să explice marea vornicie în funcție de „vorniciile locale”⁹. Gh. Duzinchevici susține că vornicia a fost unitară sub Ștefan cel Mare. Anterior, cînd au domnit simultan doi domni, au funcționat și cite doi vornici. „Vornicul de țară”, era, în același timp, și vornic (portar) de Suceava și superiorul tuturor celorlalți vornici (vornici de orașe, vornicii)¹⁰. Duzinchevici insistă asupra atribuțiilor judiciare și militare și a eventualelor însărcinări diplomatice ale vornicului¹¹. În ceea ce privește bifurcarea vorniciei și delimitarea țării în două teritorii (fiecare cu un anumit număr de ținuturi), unii autori (C. C. Giurescu, T. Balan și A. V. Sava)¹², au emis sau admis părerea că „reforma” a avut loc sub Despot, iar Gh. Ghibănescu, că aceasta s-a operat sub Bogdan Lăpușeanu (1568)¹³

⁷ Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 444, 449, 467; II, p. 7—8, 26—27, 31—32, 41—42. Cf. și O. Iliescu, *Domni asociați în Țările Române în sec. XIV și XV*, 1951, p. 51—55.

⁸ Țara de jos apare apoi menționată în legătură cu acțiunea lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei în 1457, în versiunea lui Schedel. Cf. *Cronica lui Ștefan cel Mare*. Versiunea germană a lui Schedel, ed. Chițimia, Buc., 1942, p. 36. Este lipsită de bază documentară și inacceptabilă ipoteza că „diviziunea tradițională a Moldovei în țara de sus și țara de jos, constituind regiuni administrative distincte, ar putea fi supraviețuirea unei stări de lucruri mai vechi și amintirea tirzie a unei epoci în care țara de sus constituia un principat autonom, în timp ce țara de jos, adică cursul inferior al Siretului și regiunea vecină a gurilor Dunării era inclusă în sfera de expansiune a puternicii monarhii angevine-ungare”. Cf. Ac. Roum. Bull. de la S. H. t. XXVIII, 1947, p. 86.

⁹ A. V. Sava, *Țiguri, ocoale domnești și vornici în Moldova*, (1952), p. 91.

¹⁰ Uneori i se spune chiar mare vornic în documente din sec. XV. Astfel apare în lista martorilor documentului din 18 februarie 1448, Oană mare vornic.

¹¹ Gh. Duzinchevici, *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, în „Cercetări istorice”, V—VII, 1929—1931 (1932), p. 216—252.

¹² C. C. Giurescu, *Contribuții la studiul marilor dregători, în Bul. Com. Ist. Rom.*, V (1926), p. 82; T. Balan, *Vornicia în Moldova*, Codrul Cosminului, VII (1932), p. 111, 115, 116; A. V. Sava, *Țiguri, ocoale, vornici*, în *Bul. Șt. Acad. R.S.R.*, IV 1—2 (1952), p. 94. Dar Sava crede că la cei doi mari vornici, cu reședințele în Birlad și Dorohoi, s-a ajuns prin diferențiere față de ceilalți din alte țiguri (p. 98). Această părere nu se poate admite. Calea este dedublarea și suprapunerea, după cum mai tirziu s-a ajuns la patru. De altfel, vechii vornici de țiguri continuă să existe la Birlad și Dorohoi. Vornicii de la Birlad (*СВАДИН БРЪЛАДСКИ*) sînt menționați încă într-un document din 1434. Cf. M. Costăchescu, *Documente*, II, p. 675.

¹³ Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul, Surete și izvoade*, XII (1924), XIII.

Lui I. Minea îi revine meritul de a fi demonstrat, într-o notă publicată în revista sa, în 1936¹⁴, dar fără să fi aprofundat chestiunea, pe baza unor știri din documentele străine, că vornicia țării de jos a existat înainte de Despot. Într-un document din 1541, publicat de Veress, se arată că Petru Rareș, revenind în domnie, a intrat în Moldova și a ajuns la Suceava („caput et sedem Valachiae“) cu concursul vornicului țării de jos (permissu praefecti seu dwornik inferioris Valachiae)¹⁵, identificat în persoana lui Huru. Într-o altă scrisoare a lui Ferdinand I de Habsburg, din 1551¹⁶, este amintit același vornic de țara de jos (supremus inferiorum Moldaviae partium provisor). Huru se intitulează mare vornic de țara de jos, într-o scrisoare nedată, în care însă este vorba de evenimentele din 1538¹⁷. Huru, ca vornic, apare în sfatul domnesc sub Petru Rareș (ambele domnii) și sub Ștefan Lăcustă¹⁸. În a doua domnie a lui Petru Rareș, Borcea, amintit și ca pircălab de Hotin, alternează cu Huru în vornicie, dar Huru este menționat și fără funcție¹⁹. Huru vornicul este amintit și în cronică lui Grigore Ureche, în legătură cu același eveniment: a primit în Birlad pe Petru Rareș, care revenea în domnie²⁰.

Se poate însă demonstra că vornicul țării de jos a existat și sub predecesorul lui Petru Rareș, Ștefan cel Tânăr. În instrucțiunile solilor moldoveni trimiși de Ștefan voevod, în 1523, la regele polon Sigismund cel Bătrîn, apare menționat „starostele țării de jos“ (od dolyschneho starosty). În același document apar starostele de Soroca (starostha Soroczky) și Iurie vornic (marschalk)²¹. Acest staroste „al țării de jos“ este menționat aici în legătură cu apărarea țării contra invaziei turcești și-l putem identifica, datorită unei informații din cronică lui Grigore Ureche, care nu a rămas străină lui N. Iorga. Aici se arată că în august 1518, Ștefan voevod a trimis pe „Petrea Cărăbăț vornicul cu toți giosenii să treacă Prutul“, pentru a respinge pe tătari care inva-

¹⁴ Când apare mai întâi marele vornic al țării de jos, în „Cercetări istorice“, X—XII, (1936), p. 338.

¹⁵ Veress, *Documente*, I, p. 23.

¹⁶ *Ibidem*, p. 60.

¹⁷ Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 539. Țara de jos (inferior pars Moldaviae), în care era inclusă și cetatea Soroca, apare menționată și într-o informație externă din 1539. Cf. Veress, *Documente*, vol. I, p. 18.

¹⁸ *Documente privind istoria României, Moldova*.

¹⁹ Într-un document din 1546, aprilie 20, sînt menționați Huru, Borcea vornic și Sturza pircălabi de Hotin. Cf. *Documente privind istoria României, Moldova*.

²⁰ Cf. *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 155.

²¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod*, 1943, p. 534. Cf. și Hurmuzaki, vol. II₃, p. 442. În 1523, regele polon Sigismund scria cancelarului în legătură cu Carabyecz capitaneus inferioris Moldaviae (adversar al lui Ștefan cel Tânăr)

daseră țara²². Petru (Carabăț) apare și în sfatul domnesc. În afară de sfat mai apar și Grozav (1521) și Iurie (1522) ca vornici.

Este posibil ca înființarea vorniciei țării de jos să fi avut loc deci sub Ștefan cel Tânăr sau sub Bogdan cel Orb. Sub Ștefan cel Mare, sudul țării era sub supravegherea fiului său Alexandru, cum rezultă din două documente, date de acesta din Bacău (cu data de 18 ianuarie 1482 și 26 iunie 1488), fapt remarcat deja de Ioan Bogdan. Conținutul celui de al doilea document arată clar acest lucru. Alexandru (Sandrinus) se adresa judeului din Bistrița în legătură cu uciderea și jefuirea unor turci peste Dunăre de un Petrus Hwzar și alții care se aflau acolo. Turcii au luat captivi din Moldova, drept represalii, 50 de oameni (iobagiones et homines) și cerea să dea pe Petru Hwzar, cu lucrurile turcilor prădați, pentru a nu suferi el și moldovenii (iobagiones ac homines) „neajunsuri de nedescris” pentru un astfel de om²³. Țara de jos apare, astfel, dacă nu ca o marcă de frontieră, ca un teritoriu periferic sub supravegherea specială, așa cum, în sec. XVII se va crea serdăria, în cadrul acesteia sau defalcată din aceasta, incluzând din punct de vedere militar și administrativ ținuturile Soroca, Orhei și Lăpușna²⁴. Vornicia țării de jos se va fi creat datorită depărțării acelei „marginii de țară”²⁵, cum se spune în documente, de reședința obișnuită a domnului, Suceava, acesta supraveghind efectiv împreună cu portarul de Suceava, numit ulterior și hatman, nordul țării. Se poate afirma deci că vornicia țării de sus, cu centrul în Dorohoi, s-a constituit ulterior. Astfel, în documentul din 30 noiembrie 1546, scris în Cetatea Neamț, referitor la relațiile dintre Ilie Rareș și Sigismund, regele Poloniei, apar ca martori și garanți episcopul de Roman și de „toată țara de jos”²⁶ și episcopul de Rădăuți și de „toată țara de sus”, dar numai Nicolae Borcea mare „marșalk” al țării de

²² Gr. Ureche, *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 127. Informația completă lipsește din cronică lui Macarie, deci Ureche o ia de la Brzeski (1566). Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, 1937, p. 302. Tătarii cu Alp Sultan „întinsec în cale pe dregătorul anume creat pentru o asemenea apărare, staroste, vornicul țării de jos, Carabăț”.

²³ I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, II, p. 368, 379, 380.

²⁴ O bună definiție a serdăriei la Dimitrie Cantemir, *Vita*, ed. Iorga (1925), p. 14 („...est autem serdaratus gubernium totius regionis Moldaviae quae trans fluvium Prut est et equestres ordines illarum partium usque Cholinum, Benderam et Budziak in confinis ordinati illi parent”). Pentru serdar cf. și Erasm Schneider, *Scurtă descriere a țării Moldovei*, în „Revista istorică”, XVI (1930), p. 12—28. Se arată că regiunea dintre Prut și Nistru este „guvernată” de serdarul (sardar oder Landeshauptmann) pus de domn (Hospodar). Subalternii serdarului sînt pîrcălabii și șoltuzii în fiecare oraș și vătămnaii și vornicii din sate.

²⁵ Bibl. Acad. R.S.R., Pachet 186/46 și Arh. St. Buc., M-rea Adam 5/2. Vasile Lupu trimite pe Dumitrașcu Șoldan mare vornic al țării de jos „adom la marginea țării cu alte treburi ale domniei” și pentru o hotarnică la Dimăceni.

²⁶ Romanul este numit „Tîrgul de jos” încă într-un document din 1411 mai 25 (M. Costăchescu, *Documente*, I, 121—122; II, 637). În documentul din 1499 (Acordul lui Ștefan cel Mare cu Jan Oibracht) apare Vasile episcop al episcopiei de jos din Țîrgul Roman (I. Bogdan, *Documente*, II, 434).

jos. Lipsea încă, prin urmare, un vornic de țara de sus, unde avea însă autoritate Petru Vartic, starostele Cetății Suceava, „hatman al curții și a întregii Moldove”. În alt document de același gen, de la Alexandru Lăpușneanu, din 22 iunie 1553, scris în Hirilău, situația se menține încă aceeași. Sînt menționați doi episcopi pentru cele două „țări”, dar numai un singur vornic, de țara de jos, Ion Nădăbaico. Pentru țara de sus figurează ca și în documentul anterior, precedînd pe vornicul de țara de jos, Simion Negrilă pircălab de Cetatea Suceava și hatman al curții. Aici apar și doi staroști de Suceava (pentru ținut) și Ion Moțoc mareșal al curții și staroste al „derjavei Iașilor”²⁷.

În cronica moldo-polonă (1566) sînt amintiți deja doi vornici, de țara de jos și de sus²⁸. Documentar, cei doi mari vornici apar constant menționați în fruntea sfatului domnesc, începînd cu domnia lui Bogdan Lăpușneanu²⁹. Un argument pentru apariția mai recentă a vornicului țării de sus este și menționarea constantă în sfatul domnesc, de la Bogdan Lăpușneanu înainte, mai întii a marelui vornic de țara de jos și apoi a celui de țara de sus. Și Miron Costin arată că vornicia țării de jos este superioară celorlalte³⁰. În afară de vechime, superioritatea s-a datorat și faptului că țara de jos cuprindea majoritatea teritoriului Moldovei din sud-est, expus continuu invaziilor și prădăciunilor turco-tătare. În sec. XVII, ținuturile Soroca, Orhei și Lăpușna au fost puse sub conducerea serdarului, iar teritoriul țării de jos, aflat sub controlul marelui vornic de aici, s-a redus astfel. Codrenii din Tigheci formau principala forță de șoc. Uneori însă, în împrejurări grele, și ei preferau să se închine tătarilor. Alteori ei singuri se dedau la prădăciuni în țara de jos³¹. Marele vornic al țării de jos era, de regulă, un boier de seamă. Astfel, sub Gașpar Grațiani era Bucioc³²; la fel Nicolae Costin, care rezida la curte și, cunoscînd limba latină și cea polonă, primea solii sub Nicolae Mavrocordat³³. Rolul important al vornicului țării de jos rezultă și din atitudinea lui Lupu Costache, care, provocînd defectiunea din timpul războiului ruso-turc din 1711, a contribuit la înfrîngerea lui Dimitrie Cantemir și a aliaților săi. El a preferat să se retragă, împreună cu alți boieri din țara de jos, într-o regiune izolată și să țină de acolo legătura cu turcii care l-au făcut apoi cai-

²⁷ Cf. I. Bogdan — N. Iorga, *Album paleografic moldovenesc*, Buc., 1926, p. 77, 79.

²⁸ Cf. ed. Pogdan, p. 183.

²⁹ *Documente privind istoria României. Moldova.*

³⁰ *Cronika ziem moldawskich y multanskich*, ap. Bogdan, *Cronici inedite*, București, 1895, p. 176, 203. În mărturiile boierilor din sec. XVII, ordinea este marele logofăt, vornicul țării de jos și vornicul țării de sus. Ieremia Movilă a fost vornic al țării de sus între 1583—1590 și de țara de jos în 1591, sub Petru Schiopul. Cf. *Documente privind istoria României. Moldova.*

³¹ Cf. I. Neculce, *Letop.*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 133.

³² Miron Costin, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 269 („mai cap era țării pre atunce Bucioc vornicul țării de jos”; „era Bucioc la țară ales din toți”).

³³ Nicolae Costin, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 76—78.

macam³⁴. Superioritatea acestor doi boieri, față de ceilalți, se poate vedea și din detaliul că la nunta fiicei lui Gheorghe Duca „un vornic mare purta un cap de danț și alt vornic mare purta alt cap de danț”³⁵, reprezentînd astfel, în mod simbolic, țara. Repartizarea ținuturilor pe cele două „țări” apare, cum se știe, prima dată abia în lista lui Dimitrie Cantemir. Mai înainte (1684) sînt menționate de Miron Costin orașele pe cele două „țări”³⁶.

Charles de Joppecourt a scris că Moldova de jos și cea de sus sînt ca două provincii, asupra cărora principele are obiceiul de a pune doi guvernatori particulari, numiți, în limba țării, vornici³⁷. Într-adevăr, și din cronică și documente rezultă că țara de sus și cea de jos erau realități geografice și istorice³⁸. Locuitorii țării de jos, inclusiv boierii, sînt numiți *gioseni* sau *moldovenii gioseni*³⁹. Centre erau Birladul și Galații, pe unde treceau domnii cînd reveneau după investi-tura obținută de la Poartă și erau primiți de boierii țării de jos⁴⁰. Mai mult, această boierime formează o entitate, o grupare compactă care se solidarizează în anumite împrejurări⁴¹ ca și orheenii și lăpușnenii. Cum rezultă din documente, principala funcție a vornicului țării de sus și a celui de țara de jos era, de la sfîrșitul sec. XVI înainte, aceea de a judeca. Cum arată Dimitrie Cantemir, toți marii boieri aveau competență judiciară, dar în primul rînd cei doi mari vornici. Judecata lor era obligatorie, cu drept de apel la divanul domnesc, care cerceta numai sentința dată de marele vornic⁴². Căpi-

³⁴ I. Neculce, *op. cit.*, p. 313.

³⁵ *Ibidem*, p. 215.

³⁶ Miron Costin, *Chronika*, p. 176.

³⁷ Cf. *Memoriile lui Joppecourt*, publicate de Baret în 1620, în „Tesaur”, II (1863), p. 15.

³⁸ Lui Despot „i s-a închinat țara de sus toată”; Gr. Ureche, *Cronica*, p. 77. Un document din 1638 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 229) arată că și ocinile se împărteau, uneori, pe țara de sus și cea de jos.

³⁹ Miron Costin, *Letopiseful*, p. 388; N. Costin, *Letop.*, p. 105; Gr. Ureche, *Cronica*, p. 242.

⁴⁰ I. Neculce, *Letop.*, p. 205. Lui Nicolae Mavrocordat i-a ieșit înainte la Galați, după obicei, „toată boierimea din țara de jos”. (*Ibidem*, p. 295).

⁴¹ Astfel, „boieri mulți din țara de jos” s-au strîns la nunta de la Băcani, din sus de Birlad, unde s-a pus la cale înlocuirea lui Constantin Cantemir cu Velișco Costin, fiindcă se înconjurase de „boiernași tot feciori de mojiți, codreni și gălățeni”. (I. Neculce, *Letop.*, p. 240).

⁴² Cf. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Pascu, p. 129. În materie penală (omoruri și deșugubini) competență exclusivă aveau marii vornici. Cf. doc. din 1628, ianuarie 12, de la Miron Barnovschi (Acad. R.S.R., Pachet 85/25). „...numai de va veni neștine să părească la poarta domniei mele sau la scaun la Birlad sau Dorohoi, atuncea să aibă dvornicii a trimite și a prăda după cum le va hi vina...” (gloabe și deșugubini). Cf. și doc. din 1627, decembrie 9 (Muzeul Regional Suceava, 1731). „Iar dacă se va întîmpla vreo o moarte de om să nu aibă treabă a-i prăda marii vornici sau să ia gloabe de la acel sat...”. Cf. și doc. din 1612, februarie 17 și 1614—1615, ianuarie 3 (*Doc. privind istoria României*). Succesiv, marii vornici ai țării de sus Nădăbaico și Mîrzea se adresau celor ce merg pentru deșugubini în ținutul

tanii de ținuturi, în trecut la dispoziția lor, au fost puși sub comanda hatmanului. Dependenți de cei doi mari vornici au rămas hînsarii, dar aceștia, cu timpul, nu mai făceau serviciul militar, ci cultivau numai pămîntul⁴³. Cei doi mari vornici aveau la Bîrlad și Dorohoi cancelarii proprii („scaune”). La Bîrlad se afla și o femniță⁴⁴. Ei nu rezidau însă permanent în aceste localități, ci dădeau dispoziții și din Iași, de la curte, sau din alte locuri, avînd înlocuitori în centrele și circumscripțiile respective, cite doi vornici simpli (numiți și ureadnici, dregători sau namestnici)⁴⁵. Cu timpul, acești doi mari dregători n-au mai rezidat de loc în cele două centre, ei aflîndu-se în permanență la curte — Dimitrie Cantemir arată deja acest lucru⁴⁶ — încasînd însă și mai departe, prin înlocuitorii lor, veniturile judecăților din orașele și ținuturile respective⁴⁷. După jumătatea sec. XVIII-lea dispar vor-

Neamț, să lase în pace satul Iucaș al mănăstirii Galata de jos, pentru o moarte de om aflată acolo și iertată de ei. Un document din 1692 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. I, p. 135) arată că Gavriliță mare vornic a luat pentru o moarte de om cite 9 galbeni de la satele din șapte hotare și vornicii de Bîrlad cite 2 galbeni de sat. Un document din 1612, mai 20 (Arh. St. Buc., Episcopia Huși, 11/1) se referă la viile acaparate de Dimitrie Goia, mare vornic al țării de jos, de la Huși pentru „deșugubinele ce au dat oamenii, de buna voie a lor pentru greșelile lor”. Un alt document din 1607, ianuarie 18 (*Documente privind istoria României*) se referă la o judecată pentru adulter făcută de Procop Negrea, ureadnic de Bîrlad. Delicventul vinde o ocină cu 76 taleri argint și-și plătește capul la vornic.

⁴³ Cf. Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 112.

⁴⁴ N. Costin, *Letopiseșul*, p. 88.

⁴⁵ În 1588, aprilie 15, Bucium, mare vornic al țării de jos, dădea un act din Iași, în legătură cu un omor și cu pedeapsa aplicată. În 1586 dădea acte din Bîrlad (T. Antonovici, *Documente bîrlădene*, IV, p. 33—34). În 1591, august 2, Ieremia (Mo-vilă), mare vornic al țării de jos, dădea, cu șoltuzul, cei 12 pîrgari de Bîrlad și negustori, mărturie în legătură cu o danie făcută de o nepoată a lui Dragoș, fost vornic, lui Preabici, pîrcălab de Bîrlad. În 1618—1620 Costea Băcioc dădea, de asemenea, acte din Bîrlad. În 1692, iulie 24, Alexandru Ramandi, mare vornic al țării de jos, dădea un act din Bîrlad pentru vînzare de ocină. *Ibidem*, p. 49—50, 147—148. În 1598, noiembrie 24, Gligorcea, mare vornic al țării de sus, da un act în Ștefănești, pentru un loc de casă. Cristea, mare vornic al țării de sus, în 1601, scria că un act s-a făcut dinaintea lui la curtea sa din Iași. (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. V, 1927, p. 84). Pătrașco, vornic de țara de sus, da un act în Șoldănești pentru o ocină, cu pecete (două spade încrucișate și o cruce).

⁴⁶ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 100.

⁴⁷ Cf. A. V. Sava, *Tîrguri, ocoale...*, p. 95. În așezămîntul din 1741 al lui Constantin Mavrocordat se menționeau atribuțiile de judecător de a doua instanță ale marilor vornici din țara de jos și de sus, alături de alii „velii boieri”. În urma judecății ispravnicilor de ținuturi, „slugile vornicești” vor lua gloabele în pricină de „șugubini” (femei și bărbați). Cf. *Uricarul*, IV, p. 404—405. Pentru „deșugubini” în Rusia cf. Очерки Истории СССР, sec. XIV—XV p. 60. Un document din 1741, mai 15, (Antonovici, *Documente*, I, p. 6—7), precizează atribuțiile marelui vornic al țării de jos și ale subalternilor săi, cei doi vornici de la tîrgul Bîrlad (pe care îi desemnează singur), atribuții care au existat, cum am văzut, și în trecut. Vor constata șugubini și morți de om și încasa venitul vorniciei în ținuturile Tutova, Tecuci, Putna, Covurluș și Fălciu. Vor lua gloabele de la fete și văduve „a fătă” din tîrguri, sate domnești, boierești și călugărești (gloaba pintecelui). Vornicii de

nicii de târguri, inclusiv cei de Bîrlad și Dorohoi⁴⁸. Locul lor îl iau ispravnicii⁴⁹. În schimb, acum se numesc patru vel vornici cu salarii de cîte 416 lei lunar⁵⁰. În 1761, Constantin Mavrocordat, influențat de situația din Moldova, instituie și în Muntenia cîte un vornic de țara de sus și de jos, deși configurația geografică și situația politică erau diferite. Ulterior, sub Alexandru Moruzi, au fost instituți încă doi mari vornici, ca și în Moldova. Tendința de a pune bazele unei administrații regionale metodic organizate a contribuit și la înființarea celor două logofeții de țara de jos și de sus, atît în Moldova, cît și în Muntenia, la sfîrșitul sec. XVIII⁵¹. Cele două diviziuni tradiționale, țara de sus și țara de jos, s-au menținut, din punct de vedere judiciar, și după reducerea teritoriului statului moldovenesc, pînă în epoca Reglementului Organic⁵².

II. ȚINUTURILE MOLDOVEI

1. De la apariție pînă la mijlocul sec. XVII

Constituirea și evoluția lor. Organele de conducere

Ținuturile au constituit unitatea de bază a administrației locale în statul feudal moldovenesc din sec. XV și pînă în sec. XIX. Ele n-au existat în faza ce a urmat imediat constituirii statului, adică de la mijlocul sec. XIV și pînă în prima jumătate a secolului următor.

Bîrlad vor judeca pe târgoveții din Bîrlad și locuitorii din ocolul târgului pentru furt, lovire etc. Cf. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, 1782, p. 393—409. Autorul face remarcă, deși influențat încă de Dimitrie Cantemir, că la Dorohoi nu mai există subvornici, ci numai ispravnici (ca și la Bîrlad de altfel).

⁴⁸ Ultima mențiune a vornicilor de Bîrlad se face la 15 mai 1754 (Antonovici, *op. cit.*, I, p. 7—8). Cf. și N. Iorğa, *Studii și documente*, V, p. 158—159. Matei Ghica, în 1755, noiembrie 23, în legătură cu resursele dregătorilor, preciza că vornicul țării de jos va lua venit „la vremea Otacilor” din vite. „Iară vornicia Bîrladului și șugubini, gloabe, fiind un obicei, un lucru urît, s-au ridicat și de acum să nu mai fie”. Marele vornic al țării de jos va lua și mortasiția Chișinăului. Pentru suprimarea șugubinelor cf. și doc. din 1760, ianuarie 30, Gh. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 134—135. Se arată că, în trecut, vornicii de pcartă luau gloabe (șugubini) de la ținuturile Roman, Cîrligătura și Iași. În schimbul lor se acordau scutiri și salarii de cinci lei pe lună de la vistierie, „la vremea desetinei”.

Vornicii de Suceava mai apar menționați și în 1764. Cf. T. Balan, *Documente bucoviniene*, VI, p. 86.

⁴⁹ În 1757—1760, Vasile Duca, ispravnicul târgului, făcea judecăți (Antonovici *op. cit.*, II, p. 40—45).

⁵⁰ Rîșcanu, *Lefile*, p. 73 (manuscrisul din anexă).

⁵¹ Cf. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, vol. III, Bucu-rești, 1860, p. 268; cf. și Gh. Chibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 340, X, p. LXVIII.

⁵² Cf. și «*Mappa nova principatus Moldaviae et Bucovinae cum finitimis regionibus...*», Augsburg, 1789 (cu «Moldavia superior» și «inferior»).

Prima mențiune documentară de ținut o avem abia din 1408⁵³. Am putea deci presupune că sub Alexandru cel Bun începe instituirea lor și procesul durează câteva decenii, pînă se ajunge la numărul cunoscut complet abia după lista din 1566.

Asupra situației anterioare constituirii statului feudal la jumătatea sec. XIV, nu se pot face afirmații sigure. Istoricii mai vechi și mai noi au emis ipoteze.

N. Iorga a emis ipoteza că în funcție de regiuni naturale s-au organizat stăpîniri locale conduse de voievozi aleși dintre juzi, care aveau autoritate în cadrul judeciilor lor, unități administrative primare. „Deși n-avem știri despre ei, și Moldova a trebuit să aibă voievozi locali, de văi, înainte de coborîrea maramureșenilor, care nu erau în măsură să deprindă ținuturile dintre munte, Siret, Prut, și Nistru cu o viață absolut nouă”⁵⁴. N. Iorga face aceste afirmații urmînd pe I. Bogdan. Ele au fost apoi dezvoltate de D. Arion și P. P. Panaitescu. Această situație ar fi continuat și sub dominația tătară.

Aceste vechi organizații locale, conduse de cnezi sau juzi, au fost, cum susține D. Arion, lichidate ulterior prin donațiunile domnești făcute boierilor. De multe ori, cum s-a arătat, numele așezării derivă din acel al judeului, care a fost deci fondatorul. Firește, boierii au continuat apoi să înființeze noi sate, care de multe ori au luat numele lor⁵⁵. P. P. Panaitescu a insistat, mai pe larg, asupra presupușilor voievozi locali, anteriori întemeierii statului, care ar fi favorizat înființarea ținuturilor. „...În jurul unor mici centre fiscale militare și administrative, care erau curțile voievozilor și cnezilor de înainte de întemeiere, s-au strîns negustori, veniți în special dintre sașii ardeleni...”⁵⁶. Explicația aceluiași însă pentru originea proprietății domnești în aceste ținuturi pare a nu rezista. Ținuturile au fost incluse în proprietatea domnească, pentru resursele importante pe

⁵³ Și în documentele Țării Românești apar relativ tîrziu menționate județele. În 1385 apare județul Jaleș; în alt doc. din 1392 județul Vilcea, Termenul de *județ* este redat prin *СЖАСТРО* și *СВАСТРО*; cf. P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Românești*, vol. I. 1369—1490, Buc., 1938.

⁵⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVIII, Buc., 1908, p. 18. Cf. idem, *Istoria Românilor*, vol. III, Buc., 1937, p. 208. N. Iorga pune juzii de la noi în legătură cu cei din Sardinia. „Foarte vechi dregătoria aceasta a judeului... în Sardinia, care n-a fost alcătuită altfel decît popular, a rămas sistemul guvernării prin juzi pînă aproape de timpurile moderne”. Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călătorii*, vol. I, ed. II-a, Buc., 1928, p. 14.

⁵⁵ D. Arion, *Caracterele juridice și sociale ale proprietății rurale în voievodatele românești*, Buc., 1944, p. 115 („Această străveche rînduială de cultură agrară a statului apare deci ca aceea a unor organizațiuni gentilice, înființate înainte de fundarea Principatelor”).

⁵⁶ P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, în vol. *Interpretări românești*, p. 200. Cf. și Gh. Brătianu, *O nouă mărturie (1277) despre un voievodat românesc în veacul XIII*, în *An. Ac. Rom.* m.s.i., s. III, t. XXVII, m. 29 (1945). („Valahii din 1277 sînt acei din nordul Moldovei, despre a căror organizare politică înainte de descălecat, nu mai avem motive să ne îndoim”).

care le asigurau domniei. P. P. Panaitescu consideră Baia și Suceava ca foste centre de voievozi locali. Baia a fost într-adevăr centrul statului moldovenesc embrionar, cum arată și legenda vechiului sigiliu al orașului. P. P. Panaitescu remarcă, în mod just, derivarea de regulă, a numelui localității din acela al apei respective⁵⁷.

În faza anterioară instituirii ținuturilor, centrele de conducere locală au fost aceleași târguri de mai târziu. Târgurile din Moldova, întemeiate înainte de constituirea statului feudal, — în imediata apropiere a versantului estic — cu concursul unor elemente săsești din Ardeal și germane, venite din Polonia, n-ar fi avut, afirmă Iorğa, dificultăți serioase în dezvoltarea lor sub dominația tătară interesată pentru venituri⁵⁸, ele și-au organizat teritoriile anexe necesare schimburilor, cunoscute sub numele de „hotar”. În documente se vorbește de vechimea lui „de veac”. În aceste târguri domnii și-au instalat apoi agenții, numiți vornici sau sudți, care sînt cele mai vechi organe ale puterii centrale în statul feudal moldovenesc. Nu avem însă mențiuni pentru existența lor pînă la începutul sec. XV. Într-un document din 1403, ianuarie 7, este amintit Vlad vornic de târgul Roman. În numeroase documente de la începutul sec. XV sînt indicate o serie de persoane cu mențiunea localității. Cînd aceasta este un târg, persoana reprezintă, probabil, pe vornicul domnesc (Vlad de Siret la 1407, ianuarie 7, Mihail de Dorohoi la 1408, octombrie 8, Bîrlea de Hîrlău la 1411, iunie 28, Negrea de Birlad etc.). Persoanele indicate pentru Hotin (Șandru de Hotin în documentul din 1400, februarie 11, Horaiță de Hotin în documentul din 1403, ianuarie 7), Tețina (Hodco Ciacinski în documentul din 1403, ianuarie 7), Suceava (Badea de Suceava în același document) nu pot fi decît pîrcălăbi. Cînd sînt indicate localități rurale, aceștia sînt boieri cu proprietăți în regiunea respectivă și care dețin autoritatea militară și penală în sensul feudal. Astfel, sînt amintiți: Mic de Molnița și Șandru de Tudora (1400, februarie 11), Jurj de Frătăuți (1412, aprilie 5), pan Vlad de la Pîrăul Alb (1415, aprilie 13), pan Drăgoi de la Tulova (în același document), Stan de Șumuz (1407 octombrie 6). Într-un document din 1436, septembrie 19, prin care boierii garantează relațiile de vasalitate ale lui Ilie voievod față de regele Poloniei Vladislav, apare o listă întreagă de „pați” cu indicația diverselor localități. Isaia de Baia era vornic acolo probabil, Dienis cancelar de Hropotovți era om al curții domnești ca funcție, deci avea acolo numai proprietate, Stan posadnic era un pîrcălăb, Băloș ceășnic. Petru vornic de Hudinți poate fi considerat la fel cu Dienis. Roman de Hudinți poate fi un frate al său. Ceilalți: Vilcea de Lipnic, Uncleat de Zubrăuți, Lazăr de Tulova, Stan Bîrlici de Vorona, Vitold de Ripujinți, Stețco Jurjevici de Toporăuți, Danco

⁵⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 200—201.

⁵⁸ Cf. și N. Iorğa, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 206—208, 221.

Jurjevici de Frătăuți, Dămăcuș de Sirețel, Ioanăș de Șimuz, Sima Mihaileșevici de Herța, Hotco Mamurinski (din Mamornița) pot fi considerați feudali locali în sensul amintit mai sus⁵⁹. Toți sînt din jumătatea de nord a țării.

„Cîmpul lui Dragoș” (cuprinzînd o serie de sate), menționat prima dată în 1419, a reprezentat, probabil, tot un astfel de teritoriu aflat sub dominația unui feudal local, poate Dragoș de Neamț (menționat în doc. din 1407, ianuarie 7) sau Dragoș staroste (din doc. din 1411, iunie 28) același poate cu Dragoș viteaz amintit prima dată în 1392 și ultima dată în 1428⁶⁰. În orice caz, greșit a scris N. Iorga, sub influența lui Miron Costin și a unor documente tîrzii, despre o „feudă” a lui Dragoș voievod în această regiune dintre Bistrița și Moldova⁶¹. Ulterior, cînd ținutul se consolidează ca unitate teritorială statală și puterea organelor centrale domnești se fortifică, privilegiile conținînd funcții regaliene uzurpate sau acordate, sînt atenuate continuu. Tendința de a constitui comunități nobiliare autonome ca în Ardeal și Ungaria, sub regimul comitatelor, este anihilată total.

În tirgurile moldovenești, înainte de instituirea, organizarea și generalizarea ținuturilor, existau curți de judecată domnești, în frunte cu vornicii (sudți)⁶², care funcționau ca instanțe superioare în regiunea

⁵⁹ Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*. Pentru boieri, cu indicarea localității ca pîrcălabi, cf. și N. Iorga, *O culegere de acte moldovenești* (recenzie la volumele Costăchescu), în „Bul. Com. Ist. a României”, vol. X, 1931, p. 81—91. Cf. și D. Arion, *op. cit.*, p. 118. „În lipsa unui aparat de stat, de o dregătorie ce nu s-a format decît încetul cu încetul, stăpînul locului — boierul în înțelesul lui general — a administrat locul, tocmai pentru că l-a stăpînit de pe urma concesiunii domnești, a dăruirii lui după scriptura actelor... s-a substituit cneazului sau judecului în comanda socială locală...”. Cf. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 338—339. Într-un act din 1546, noiembrie 30, privind relațiile lui Ilie Rareș cu regele polon Sigismund, apar iarăși o serie de boieri, cu mențiunea localității, ținutului sau regiunii de origine, pobabil ca o imitație tîrzie a vechii mode din sec. XV: Ion Sturzea Ureaclevici de la Șomuz și Ion Mohilovici de la Hudinți (pîrcălabi de Hotin), Daniil Hurovici de la Olteni, și Miron Budovici de la Gocimani (staroste de Neamț și Piatra), Ivan Iațcovici de la Plotonița și Cosma Ghianghe Septelicevici de la Covurlui (staroști de Roman și Cetatea Nouă), Hrabor de la Tecuci, mare postelnic, Ivan Costevici din Mascurineț și Tador Balosevici din Roșienet, logofeți. Cf. Bogdan-Iorga, *Album paleografic moldovenesc*, București, 1926, nr. 77.

⁶⁰ Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 249. Cf. N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 205—207; „Revista Istorică”, II, p. 148.

⁶¹ Astfel de „cîmpuri” în regiuni muntoase mai apar și în alte documente moldovenești și muntene. (Cîmpul Dumei într-un document din 1612, aprilie 18; Cîmpul lui Ludin într-un document muntean din 1502, martie 18 etc.; cf. *Documente privind istoria României*).

⁶² Cf. și T. Balan, *Vornicia în Moldova*, în „Codrul Cosminului”, vol. VII (1932), p. 149. Trebuie subliniat aici faptul că termenul are, în unele documente, și un sens generic, adică se referă la toți dregătorii cu drept de judecată într-un ținut, dar în primul rînd la vornici. Astfel, într-un document din 1456, ianuarie 20, dat de Petru voievod, în legătură cu imunitățile ficale și judiciare ale mănăs-

respectivă. Acești *sudji* corespund dregătorilor similari din Ungaria și Polonia (*judex regius, judex castris*). În 1435, martie 5, Ștefan voievod se adresa la „boieri, vornici, șoltuzi și pîrgari, juzi și vătămăni”, în legătură cu negustorii brașoveni. În 1435, mai 26, același se adresa judecătorilor (*sudji*), deci tot vornicilor, de Bacău și Troțuș, în legătură cu aceiași brașoveni. Se făceau și excepții. Într-un document din 1434, octombrie 8, de la Ștefan voievod, se arată că un sat de la obîrșia Săratei, „unde este jude Făt și Ilie”, al lui Jurj Atoc, va depinde, din punct de vedere judiciar, de curtea din Iași. Presupunem că o astfel de curte nu exista la Lăpușna, mai aproape de care se afla acest sat. Satul Julești al lui Ilie Pobrăteanu, deși mai jos de Hirău, unde era curte de judecată⁶³, va depinde din punct de vedere judiciar de domn și de Cetatea sa Suceava (1437, iunie 30). În cazul acordării imunităților, în documente se menționează precis interzicerea introitus-ului judecătorilor curții respective în sate. Astfel, în 1459, februarie 16, Ștefan voievod interzicea judecătorilor de Dorohoi și Jureadnicilor lor de a avea de-a face cu oamenii din satul Oniceni (la Jijia) al mănăstirii din Poiană. Aceștia vor fi judecați numai de egumen și de ureadnicii săi⁶⁴. De asemenea, judecătorilor de Bacău li se luau atribuțiile de judecată asupra ungușorilor din satul Lucăcești, al mănăstirii Bistrița (1459, mai 20)⁶⁵. Este posibil că acești vornici (*sudji*) au precedat pe pîrcălabi și staroști, care la început existau numai în punctele strategice. Documentele arată că au și coexistat o bucată de timp pîrcălabi, staroști și judecători în același ținut, pînă la întrunirea funcțiilor judiciare și militare în aceeași persoană, starostele și pîrcălabul. Vornicii domnești din țîrguri au continuat să existe dar cu atribuții limitate la orașul respectiv și hotarul său, ulterior și la ocolul constituit din sate anexate de domni.

Ținuturile moldovenești sînt oarecum creații *ex novo*, față de județele muntene, care ar putea fi puse în legătură cu vechile judecii sau cnezate, vechi obști teritoriale⁶⁶. Împărțirea teritoriului țării în ținuturi s-a făcut, afirmă N. Iorga, în legătură cu orașele și cetățile⁶⁷. În Moldova, ținuturile s-au constituit treptat de la sfîrșitul sec. XIV și începutul sec. XV, și au fost organizate în funcție de orașe, curțile domnești, și cursurile apelor. Cetățile nu erau un element indispen-

tirij Homor, se subliniază: „Și de asemenea judecătorii de ținutul Suceava, fie vornici, fie orice dregători sau pripășari sau osluhari, să nu îndrăznească a bîntui acei oameni, nici să-i judece pentru orice, nici să-i prade, nici gloabă, nici tretină să nu ia de la ei...”. Cf. textul slav la D. P. Bogdan, *Acte moldovenești*, București, 1938, p. 46—47.

⁶³ M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 310.

⁶⁴ I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, vol. I.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ N. Iorga, *Istoria poporului român*, vol. I, 1922, p. 322; D. Arion, *op. cit.*, p. 113.

⁶⁷ N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, p. 13—19.

sabil, ca în cele două state vecine. Ținuturile constituie, în cele din urmă, forme originale de organizație administrativă teritorială, net deosebite de instituțiile corespunzătoare ungare și polone.

Prima mențiune de ținut o avem, cum am arătat, într-un document din 1108, septembrie 16⁶⁸. Deoarece datele copiilor și registrelor de documente sînt dubioase în acest domeniu, cum se va vedea, triuniterile se vor face numai la actele publicate după original. Pasajul и стороници ис той волости care urmează după menționarea tîrgului Roman, a fost tradus „și părțile din acel ținut”. Ar fi deci vorba de ținutul Roman, nu de ocol. De altfel, acest termen apare în documentele originale abia în sec. XVI; în sec. XV se folosește termenul „hotar” pentru teritoriul anexă la tîrg. Mult timp nu s-a indicat ținutul pentru localități amintite în documente; abia în sec. XVII devine ca o regulă menționarea. În sec. XV localitățile sînt amintite în funcție de ape, de tîrguri, de întemeietor sau regiuni naturale. Astfel, se amintesc sate în Cimpul lui Dragoș (1419), la Cobile (1414, august 2 ar fi prima mențiune), la Cîrligătura (1426), la Cozancea etc.⁶⁹.

Faza de incertitudine și confuzie durează, cum am arătat, pînă la jumătatea sec. al XV-lea⁷⁰, și coincide cu epoca de fărâmițare feudală căreia îi pune capăt domnia lui Ștefan cel Mare și cu care începe faza de centralizare statală. Ținuturile apar tratat în documente.

Ținuturile nu sînt încă menționate în acordul din 1412⁷¹, dintre Sigismund de Luxemburg și Vladislav Iaghello, care prevedea și o eventuală împărțire a Moldovei între cei doi monarhi: sînt menționate „bucovinele” mari și mici, regiunea stepică (câmpii deserte) și o serie de tîrguri: Iași (forum Iassutām), Bîrlad (forum seu villa Berlām), Cetatea Albă (Feierwar alias Bialogrod) și Chilia. Aceste două ultime localități se repartizau cu teritorii egale (cum aequali medietate). Vladislav va lua Cetatea Albă, iar Sigismund Chilia. De altfel era și normal ca într-un acord încheiat de monarhi străini să nu apară diviziunile administrative din Moldova, chiar dacă ar fi existat. Importante date, în legătură cu diviziunile administrative, găsim, pentru prima dată, în actul cunoscut din 1435, septembrie 1, prin care Ilie voievod notifica regelui polon reconcilierea cu fratele său Ștefan. Aici sînt menționate ținuturile și teritoriile care i-au fost repartizate lui Ștefan:

⁶⁸ Documente privind istoria României. S-ar putea însă ca termenul volost să aibă aici un sens generic.

⁶⁹ Aceste regiuni naturale, teritorii defrișate și colonizate de un boier, continuă a fi menționate în documente și după generalizarea sistemului administrativ al ținuturilor.

⁷⁰ Incertitudine și confuzie se observă și în documentele muntene, în legătură cu organele de conducere ale județelor și tîrgurilor. Aici apar, într-un document în l. latină din 1369, noiembrie 25, „castellani, comites, iudices (așa cum existau în Ardeal) caeterique oficiales”. Cf. P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, Buc., 1939. Cf. și *idem, Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 118—120.

⁷¹ Hurmuzaki, I₂, p. 485.

ținutul (derjava) cetății sau orașului (gorod) Chilia, târgul (misto) Vaslui cu ținutul (volost) ce depinde de el, ținutul (derjava) de la Tutova, târgul Birlad cu tot ținutul (volost), morile de la Covurlui, târgul (misto) Tecuci cu tot ținutul (volost) și Oltenii. Este vorba deci de o regiune compactă și continuă. Datele din acest document au determinat pe unii istorici să improvizeze teorii, ipoteze și explicații fanteziste, fără bază documentară⁷². Alții⁷³ au văzut însă clar. Se poate afirma categoric că nu este cazul a se remarca o deosebire netă între *derjava* și *volost* sau între *misto* și *tîrg*, termeni sinonimi la noi, folosiți de scriitorul actului după formația și preferințele ce le avea. La fel, ar fi greu să explicăm altfel unii din termenii actelor omagiale ale domnilor moldoveni față de regii poloni, sub redacția unor notari străini de starea de lucruri din Moldova. Termenul *derjava* trebuie considerat ca o influență polonă ca atâtea altele în nomenclatura documentelor noastre, redat în documentele românești prin ținut, cuvânt de origine latină (tenutum, tenuta), provenind din diplomația polonă, existent și în limba italiană, iar *volost* ca datorat unei influențe rusești. Apeland la detalii, chestiunea se clarifică, și mai bine. În cronică atribuită lui Brzeski (1566) apare de mai multe ori termenul *dzierzawa*, cu sensul de ținut și teritoriu dependent de o cetate sau oraș. Ținuturile Neamț și Orhei sînt numite astfel. La fel teritoriul orașului ardelean Bistrița și cele dependente de cetățile Balta și Ciceu. Este adevărat că scriitorul polon redă funcțiile netraduse (*purkulab*, *wistier*, *logolet*), însă termenul *dzierzawa* îi aparține. El numește ținuturile, atunci cînd le enumeră, *powiaty*. În cronică lui Macarie, pe care autorul polon a folosit-o în compilația sa, nu apare termenul *derjava*, nici *volost* pentru teritoriul Bistriței, ci „tot teritoriul dependent din jur”⁷⁴. „*Derjava Sucevii*” amintită în documentul din 11 iulie 1428⁷⁵, din care se dau de Alexandru voievod mănăstirii Bistrița

⁷² Kaluzniacki a tradus gorod prin urbs, misto prin urbs și oppidum, tîrg prin forum, volost prin regio și derjava prin fundum. Cf. Hurmuzaki, I, p. 855. Și I. Bogdan a interpretat termenii *volost* — ocol și *derjava* — ținut. Cf. *Documente Ștefan cel Mare*, II, p. 140—141. După Gh. Ghibănescu, *derjavele (ținuturi)* reprezentau o împărțire administrativă și fiscală, iar *volostele (județe)* una judecătorească. Cf. *Surete și izvoade*, XII, p. 9. Ulterior a scris că „în sec. XVI s-a organizat administrativ țara, s-a fixat ținutul Vaslui în locul ocolului târgului...”. Cf. *Surete și izvoade*, XV, p. XV. D. Bogdan, mai recent, a tradus termenul *Держава* prin regiune, ceea ce este iarăși eronat. Cf. *Acte moldovenești*, București, 1938, p. 43. Cf. și V. Lungu, *Ținuturile Moldovei pînă la 1711*, în „Cercetări istorice”, XVII (1943), p. 219.

⁷³ I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă*, p. 18—19; N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, II, p. 84. Cf. și B. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. XV în Moldova și Țara Românească*, în *Lucrările sesiunii generale științifice*, 2—12 iunie 1950, Ed. Acad. R.S.R., 1951, p. 1603—1604, nota 6.

⁷⁴ I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 474, 480—482.

50 de biserici, reprezintă „eparhia”, adică teritoriul aflat sub jurisdicția ecleziastică a mitropolitului de Suceava, nu ținutul sau „regiunea”. Se menționează biserici din localități aflate în ținuturile Neamț, Bacău, Roman, Iași etc. În acest timp nu exista încă episcopia de Roman, și teritoriul țării, din punct de vedere ecleziastic, era divizat numai între mitropolia de Suceava și episcopia de Rădăuți⁷⁶. Comparația cu termenii din alte documente contemporane sau ulterioare este instructivă și edificatoare. Înainte de a urmări acești termeni în documentele ulterioare, mai facem constatarea că în documentul din 1435 nu apare un ținut al Covurluiului, ci „morile covurluțene” sau „de la Covurlui”. Dintr-un document cu data de 15 iulie 1448, rezultă că aceste mori domnești erau pe Prut, la Covurlui⁷⁷. Nu apar nici Galații, care, după N. Iorga, devin târg dintr-un sat mai vechi de pescari de la sfârșitul sec. XV, pentru a compensa pierderea Chilieii⁷⁸. Apar, în același document din 1435, și „Oltenii”. C. C. Giurescu, pe baza unor documente ulterioare, a căutat să situeze pe hartă această denumire, și anume pe Siretul inferior, și a exprimat părerea că a fost o localitate cu acest nume, care a dispărut în a doua jumătate a sec. XV, deși apare ulterior în harta din Chorographia lui Reichersdorffer (ed. din 1550), poate și un ținut. Este vorba, probabil, de o colonie de olteni aduși în legătură cu expansiunea munteană în sudul Moldovei din sec. XIV. Regiunea aceasta ar fi trecut în stăpînirea statului moldovenesc sub Alexandru cel Bun⁷⁹. Era deci un teritoriu aparte, recent anexat, neorganizat încă, la acea dată, din punct de vedere administrativ. Pentru a demonstra că nu este o deosebire de conținut între noțiunile *torg* și *misto*, vom apela la două documente din 1421 decembrie 13, și 1455, octombrie 1, referitoare la târgul Siret. În primul document întâlnim expresia „Seret misto”, iar în al doilea „Seret torg”. Nimic nu ne îndreptățește să susținem că folosirea acestei din urmă expresii s-ar datora dezvoltării între timp a Siretului. Într-un alt document din 1456, iunie 29, întâlnim forma „oppidum Sereth”. Și Vasluiul, care apare

⁷⁵ Cf. Facsimilul, *Documente privind Istoria României*.

⁷⁶ Cf. și Sc. Porcescu, *Episcopia Romanului în sec. XV. Intemeiere și organizare*, București (1941). Episcopia din Roman apare pomenită documentar abia în 1458, iar cea de Rădăuți încă din 1413. Ulterior, episcopia din Roman, datorită întinderii și localității, devine mai importantă decât cea veche de la Rădăuți, care era un sat.

⁷⁷ Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*. Cf. și V. Lungu, *Ținuturile*, p. 232.

⁷⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 225.

⁷⁹ C. C. Giurescu, *Oltenii și Basarabia. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV și XV*, în „Revista istorică Română”, X, 1940, p. 130—139. Ipoteza lui C. C. Giurescu a fost combătută de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, 1944, p. 226—227. Cf. și I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, II, p. 140—141. Dar și în documentul din 1546, noiembrie 30 (Bogdan—Iorga, *Album*, p. 77), apare Daniel Hurovici de la Olteni, staroste de Neamț și Piatra. Într-un document din 1752 (Gh. Ghibăneșcu, *Surete și izvoade*, IX, p. 236) „Pustiul Oltenilor” (moșia Lungociul în-)

în documentul din 1435 ca *misto*, în altul din 1437, mai 15, este *târg* (ou Васлоунскомь тръгоу). În documentul din 1495, acordat de Ștefan cel Mare pentru Birlad, această localitate este calificată *measto*, *measto-târg*, *târg*. Rezultă deci și mai clar că nu este nici o deosebire între cei doi termeni și cele două noțiuni. Și în privilegiul vamal din 1408 și în cele ulterioare, toate orașele Moldovei sînt calificate *tîrguri*. La fel în documentele în limba latină, *tîrgurile* din Moldova s-au numit, la scurte intervale, cînd *oppidum*, cînd *forum*, cînd *civitas*, fără a fi o diferență sensibilă între ele. În diplomația latină occidentală, termenii aceștia se foloseau, deși nu totdeauna în mod riguros, în funcție de conținutul real al noțiunii. Același lucru sîntem în măsură să-l demonstrăm în legătură cu termenii *derjava* și *volost*. În 1436, septembrie 23, Ilie voievod ceda regelui polon Vladislav „țara Sepinți” (terra Sapinska la Dlugosz) cu cetățile Hotin, Țețina și Hmielov cu toate ținuturile, *tîrgurile* și satele (и со всьми волостьми, мѣсты, сель). Ținuturile sînt numite aici deci *voloste*. Termenul *volost* apare și într-un document polon din 1388, ianuarie 27: „orașul Halici cu volostea ce ascultă de el”⁸⁰. Într-un document din 1435, octombrie 18, este amintit un sat „din derjava Țețina”. Deci același teritoriu, la scurt interval, este numit *derjava* și *volost*. De notat, în plus, că termenul *derjava* este folosit de același scriitor, Iacuş pisar, care a redactat și actul din 1435, al cărui conținut a pus în încurcătură pe istorici. În 1444, februarie 28, erau amintite „castra... Choczyn, Czczun et Chmyelow cum districtibus ibidem spectantibus”. Mai mult, în 1476, iunie 1, este amintit satul Șireuți „în derjava Cernăuți”, pentru ca în 1488, aprilie 3, să apară satul Cosminul „în volostea Cernăuți”, ca și în documentul anterior din 1457, aprilie 1. Se mai pot da și alte exemple. Astfel, într-un document din 1467, amintit deja, Neamțul este calificat *volost*, iar în 1529, martie 17, *derjava*. Cea mai nouă mențiune a termenului *derjava*, care apoi nu mai este utilizat, pare a fi în documentul din 1553, iunie 22, unde apare Ion Moțoc ca „mareșal” al curții și staroste de „derjava Iașilor”⁸¹. Deci era în funcție de scriitorul actului, ce termen să prefere, *derjava* sau *volost*, *misto* sau *torg* etc., înșă tot de unitatea administrativă numită ținut sau de un tîrg era vorba.

Nu putem preciza la ce dată s-a stabilit un anumit număr de ținuturi, adică data cînd instituția a fost generalizată în întreaga țară. Este posibil ca această „reformă administrativă” să fi fost înfăptuită în prima jumătate a sec. XV. În orice caz, avem de-a face cu un proces de durată. Noi menționăm de ținuturi apar după 1435. Ele au

⁸⁰ Pentru voloste în Podolia cf. Очерки Истории СССР, sec. XIV—XV, vol. II, Moscova, 1953, p. 496.

⁸¹ Cf. M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*; *Documente privind istoria României*; Bogdan-Iorga, *Album*, pl. 79. În 1564, Ion Moțoc era amintit ca „supremus vatali Iaski”. Cf. Furmuzaki, supl. II, p. 240.

fost semnalate de V. Lungu, care, însă, a folosit și regeste și traduceri cu conținut dubios sau confuz. Traducători sau copişti ulteriori au putut interveni cu completări pe care le-au considerat utile, alterînd, astfel, textul autentic. Între 1435 și 1566 mai apar menționate în documente ținuturile: Cernăuți (1457), Cîrligătura (1458), Troțuș (1466), Suceava (1472), Horincea (1528), Soroca (1529), Lăpușna (1535), Dorohoi (1546), Chigheci (1546), Hîrlău (1548), Putna (1555)⁸²). Prima listă completă a ținuturilor Moldovei o datorăm autorului manuscrisului ce conține vechiul letopiseț moldovenesc în versiune polonă, cu data de 1566, autor care a fost identificat, greșit poate, de Ioan Bogdan în persoana lui Mikolaj Brzeski, sol și secretar al regelui polon⁸³. Bogdan a publicat, cum se știe, mai întîi o copie apoi originalul însuși, făcînd și retuşările impuse de logică în nomenclatura ținuturilor. Ținuturile (powiati) cuprinse în lista de la sfîrșitul așa-zisei cronici moldo-polone, în ediția din 1895 a lui Ioan Bogdan, sînt:

1. Bîrlad	7. Soroca	13. Cîrligătura	19. Adjud
2. Tecuci	8. Hotin	14. Iași	20. Tutova
3. Tîgheci	9. Cernăuți	15. Fălciu	21. Troțuș
4. Lăpușna	10. Suceava	16. Covurlui	22. Bacău
5. Vaslui	11. Hîrlău	17. Horincea	23. Roman
6. Orhei	12. Dorohoi	18. Putna	24. Neamț

Nu sînt enumerate aici ținuturile, ca mai tîrziu, pe cele două diviziuni mari, țara de sus și țara de jos, care se amintesc totuși, ci într-o aproximativă ordine geografică, de la sud spre nord și de la est spre vest. Autorul polon stabilește, deci, cifra de 24 de ținuturi. Grupul de sate de la Ciobărciu, localitate menționată ulterior frecvent de călători și în documente, deși avea unul sau doi pîrcălabi — mutați aici după cucerirea de turci a Cetății Albe -- și hotnogi, nu este menționat. El va fi acaparat de tătari, cum se știe, în anul 1595. N. Iorga a scris greșit că acest eveniment a avut loc în anul 1538⁸⁴. Se constată existența dubletelor Covurlui-Horincea, Bîrlad-Tutova, Putna-Adjud și Troțuș-Bacău. Aceste ținuturi au avut, de mai multe ori, o administrație comună pînă la contopire (aproximativ anul 1680)⁸⁵. Ținutul

⁸² Cf. și V. Lungu, *Ținuturile*, p. 223--234.

⁸³ Cf. I. Bogdan, *Vechi cronici moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 183, 233 și 289; idem, *Cronice inedite atîngătoare de istoria Românilor*, București, 1895, p. 115, 133. P. P. Panaitescu, mai recent, a susținut, cu argumente serioase, că Brzeski n-ar fi autorul manuscrisului; cf. „Revista, Istorică Română“, I, p. 118.

⁸⁴ Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, 1937, p. 391.

⁸⁵ Se întîlnește o serie de mențiuni în documente din sec. XVII. (Doc. din 1633, decembrie 4. Arh. St. Buc., Soveja — Moise Movilă către dăbilarii ce vor umbla cu slujbele „la ținutul Putnei cu Agiudul“; doc. din 1620, noiembrie: 15, Arh. St. Buc., Neamț 21/4 Solomon și Arvat staroști de Putna și de Adjud dau act pentru o vînzare; doc. din 1652, decembrie 10; Acad. R.S.R. 44/2 — Pătrașco fost postelnic staroste de Putna și de Adjud; 1661, mai 1, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 175, „ținutul Bacăului cu a Troțușului“; doc. f. a. Acad. R.S.R., 116/143, Ionașco de Zmiani, Constantin Birsan și Moldovan, iau „trei părți de slujbă de desetină, de stupi de la ținutul Tutovei și a Bîrladului“).

Horincea apare anterior, cum s-a arătat, o singură dată, într-un document din 1528, aprilie 8. Ținutul Covurlui nu apare, dar sînt mori la Prut, cum am văzut, și sate cu mențiunea „la Covurlui” (1525, septembrie 9 etc.). Nu se poate preciza la ce dată s-a contopit ținutul Horincea cu ținutul Covurlui; documentele nu-l mai menționează, în orice caz, înainte de 1591, februarie 20, deoarece nu mai figurează în catastiful de cislă a lui Petru Șchiopol cu această dată⁸⁶. În acest important document figurează 22 de ținuturi. Ținutul Adjud nu mai figurează, dar îl întîlnim în alt act din același an (mai 12), în care apar ca unite ținuturile Trotuș și Bacău. Prin urmare se elimină cel mai curînd dubletul Horincea-Covurlui. Celelalte trei se mențin pînă în a doua jumătate a sec. XVII, dar adeseori se întîlnesc înainte de aceasta întrunite mai ales în legătură cu operațiile fiscale. În fond, ținuturile Tutova și Birlad aveau aceeași reședință la Birlad, iar Putna (probabil după dispariția tîrgului cu același nume în secolul XVI) și Adjud în această din urmă localitate pînă la apariția Focșanilor în prima jumătate a sec. XVII⁸⁷. N-a existat un tîrg Tutova, cum au afirmat unii cercetători ai problemei (Papadopol-Calimah și V. Lungu). Papadopol-Calimah a invocat o informație nouă, în care este desigur vorba tot de Birlad. Nu există nici un act dat de șoltuzul și pîrgarii din Tutova. Apare o persoană cu mențiunea „de la Tutova” într-un document din 1636, iunie 26, dar este vorba de ținutul Tutova⁸⁸. Astfel de mențiuni sînt și în legătură cu persoane de la ținutul Cîrligătura sau ținutul Vaslui⁸⁹. V. Lungu a afirmat greșit, urmînd pe C. C. Giurescu, că ținutul Horincea și-ar fi avut reședința în tîrgușorul Oancea de la Prut⁹⁰. Acest „tîrgușor” n-a existat în trecut ca atare. Nu insistăm mai mult asupra localităților reședințe de ținuturi. Vom reveni asupra lor cînd vom trata despre conducerea tîrgurilor și despre ocoale. Se poate menționa pentru ținutul Tigheci, că reședința acestuia era la Tintul,

⁸⁶ Amintirea ținutului Horincea mai persista încă la sfîrșitul sec. XVII. Într-o hartă a geografului bolognez L. F. Marsigli apare în lista de ținuturi și Horincea („Oringia”) în loc de Covurlui. (D. Ciurea, *La Moldavia nelle mappe di Marsigli*, în ms.).

⁸⁷ Cf. doc. din 1621, aprilie 5, scris în Focșani, cu mențiunea lui Dumilrașcu Ștefan și Ursu Vartic staroști de Putna și Aghiud, Lucoci fost șoltuz de Adjud; Arh. St. Buc., Neamț, 69/3. Cf. și doc. din 1662, iulie 9. Istrate Dobija pentru un vad de moară, la pîrăul Milcov, vadul muntenesc, mai sus de tîrgul Focșani, vîndut lui Vășian de răzeși din tîrgul Focșani, partea valahă; orig. sl., Arh. St. Iași, 321/21. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 313 (menționat într-un document din 1649, iulie 7, vătămănu din Focșani, deci sat).

⁸⁸ Acad. R.S.R., 588/3. Într-un document din 1487, octombrie 9, este menționat satul *Старчешина вѣсті Тѣторѣ* Cf. I. Bogdan, *Doc. Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 308—309.

⁸⁹ Arh. St. Buc., Galata, 14/2; Acad. R.S.R., 341/34.

⁹⁰ V. Lungu, *Ținuturile*, p. 238.

localitate amintită și de Dimitrie Cantemir⁹¹, care sub Ieremia Movilă avea ocol de sate. Nu insistăm asupra numirilor ținuturilor. Chestiunea este elementară și a fost clarificată încă de Miron Costin. El a scris deja, în mod just, că majoritatea își trag numele de la orașe, iar Tutova, Covurlui, Putna și Cîrligătura de la ape⁹². Ne întrebăm totuși dacă a existat, pe vremea lui, o apă cu numele de Cîrligătura, care desemnează o regiune naturală într-adevăr accidentată⁹³. În ținutul Cîrligătura, sau anterior „la Cîrligătura”, apar sate pe apele Carul și Bahlui⁹⁴. Observînd forma ținuturilor pe harta lui Dimitrie Cantemir, atît după exemplarul original gravat în Olanda în 1737, descoperit de Vîlsan, cît și după copia mai clară, pentru unele aspecte, a lui d’Anville, publicată de P. P. Panaitescu, ambele aflate la Biblioteca Națională din Paris, putem face remarcă generală că ele sînt axate pe cursurile rîurilor, în direcția de**u**șării acestora. Harta fiind diformă nu se pot face aprecieri mai precise asupra suprafeței acestora. În orice caz, printre cele mai mici ținuturi, se află Cîrligătura, Roman, Tecuci și Covurlui; printre cele mai întinse Iași, Hirîlău, Suceava, Cernăuți, Neamț, Bacău, Putna, Fălciu. Din compararea datelor documentelor cu acelea ale hărții, se constată că, în afară de contopirea, spre sfîrșitul sec. XVII, a ținuturilor dublete amintite mai sus, nu s-au făcut modificări serioase în ceea ce privește limitele. Ținutul Iași cuprindea o parte din bazinul rîurilor Prut și Jijia și Bahlui și era limitrof cu ținuturile Hotin și Soroça la Dingeni. Ținutul Roman cuprindea la vest de Siret numai confluența cu Moldova, unde se afla și orașul, și o porțiune redusă spre nord, iar restul pe stînga Siretului. Teritoriul aflat la vest de Siret și Moldova intra în componența ținutului Neamț. La fel, ținutul Bacău se extindea numai la vest de Siret, și era despărțit prin Bistrița de ținutul Neamț. În teritoriul de peste Siret se întîlneau limitele ținuturilor Roman și Putna. Ținutul Lăpușna cuprindea și teritoriul din dreapta Prutului (cu satele Scoposeni, Moșna, Stăniilești)⁹⁵. Ținuturile aveau limite precise fixate prin ape, movile etc., menționate în unele documente⁹⁶.

⁹¹ Cf. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu, p. 21. „Moșia Tintului” menționată și într-un document din 1752. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 244.

⁹² Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, ed. P. P. Panaitescu, p. 487. Aceeași afirmație o face și Sulzer cu un secol mai tîrziu. Cf. *Geschichte*, I, p. 376.

⁹³ Pentru Cîrligătura ca regiune accidentată, cf. și *Dicționarul geografic al României*. Termenul, ca toponimic, se întîlnește și în Maramureș.

⁹⁴ Cf. și I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, II; doc. din 22 ianuarie 1497, p. 99. Se amintește o prisacă на **Крѣпльгѣтвурѣ на краѣ Букковинѣ на потокѣ на Мѣхлѣчѣкѣ**

⁹⁵ Cf. Memoriile publicate de Vîlsan (1927) și P. P. Panaitescu (1928) în *An. Acad. Rom.*, m.s.i., s. III, t. VI și VIII.

⁹⁶ Cf. doc. din 1635, aprilie 7. Arh. St. Buc., Neamț, 27/28; 1644 septembrie 28, Acad. R.S.R., 68/26 (*Uricarul*, XXIII, p. 174); Acad. R.S.R., 110/139 (1651 mai 8); A. V. Sava, *Doc. Lăpușna*, p. 130 (1676); *Documente privind Istoria României, Mol-*

Autorul cronicii moldo-polone a mai notat faptul important că, în 1566, în fruntea ținuturilor se afla cite un pîrcălab, corespunzător starostelui din Polonia, și cite un vâtaf, corespunzător stegarului polon. Deci la această dată exista ca generalizată funcția de pîrcălab ținutal⁹⁷, ca și aceea de mare vâtaf. Ar rezulta că, în afară de pîrcălabii de cetăți, unul sau doi, care, însă nu sînt menționați de autorul polon, mai exista și unul de ținut. Faptul se confirmă parțial în documente anterioare și posterioare scrierii polone. Într-un document din 1517, octombrie 8, apare în text pan Ion Gănescul, pîrcălab de Neamț, care-și împarte ocinile cu rudele (Cozma Șarpe postelnic), iar la martori aflăm panii Costea (Cîrjă) și Condrea (pîrcălabi) de Neamț. În partea lui Ion Gănescul pîrcălab de Neamț a intrat și satul Gănești „unde este curtea lui”⁹⁸. Ar rezulta deci clar că, în afară de cei doi pîrcălabi de cetate, exista concomitent unul de ținut. Într-un document din 1546 apar cite doi staroști de Neamț și de Piatra, de Roman și de Novograd. Ar rezulta deci că erau și de cetate și de ținut. În alt document din 1553, în afară de pîrcălabul de cetatea Suceava, apar și doi staroști de Suceava (ținut deci) și la fel ca în cel precedent cite doi staroști de Neamț, de Piatra, de Roman și de Novograd. Apoi Ion Moșoc „mareșal” al curții domnești și staroste de derjava Iașilor. Pîrcălabul de Suceava era și hatmanul curții (de acolo). În ambele apare și un staroste de Cernăuți. Presupunem totuși că este ceva convențional în aceste documente cu caracter extern⁹⁹. În sec. XVII apar în documente, menționați în mod explicit, pîrcălabii de ținutul Neamț și de ținutul Suceava. Această situație s-ar explica prin faptul că ținutul

dova, 1575, aprilie 22; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, 267 (1667). În doc. din 1635, aprilie 7, se amintește că o „movilă mare” marchează hotarul dintre ținuturile Covurului și Tecuci, între satele Piscu (ținutul Tecuci) și Mogești (ținutul Covurului), ambele la gura „Sovuluiului”. În doc. din 1644, septembrie 28, este menționată o bucată de loc lingă Faraoani, dinspre Cleja, între ținuturile Bacău și Troțuș. Satul Mușetesti și seliștea Galeșesti între ținuturile Vaslui și Fălcui sînt amintite în doc. din 1651, mai 8. Satul Giurgești pe Crasna se afla „în ținutul Fălcui și a Vasluiului, între ținuturi...” (1667, februarie 2). Bicul separa ținuturile Orhei și Lăpușna și un mal aparținea unui ținut și altul celui alt (1676, iulie).

⁹⁷ În Țara Românească s-a generalizat instituția banilor pentru județe, care corespundeau pîrcălabilor din Moldova. Pîrcălabii din Țara Românească aveau atribuții polițienesti în orașe. Cf. *Doc. privind istoria României*, 1602, mai 1 f 1610, aprilie 17 și septembrie 30.

⁹⁸ Într-un document din 1533, martie 6, este amintită hotărnicia făcută de „pan Condrea fost pîrcălab al Cetății Neamțului”. În 1580, mai 29, Iancu voievod se adresa lui Golăe pîrcălab de Neamț, în legătură cu proprietatea de la Oglinzi a lui Mihăilescu uricar. Cum în documentele anterioare și posterioare acestei date (1580, martie 20 și 1580—1581, iunie) apar alți doi pîrcălabi de Neamț (Birnă și Nicola), ar rezulta că și Golăe era pîrcălab de ținutul Neamțului, iar aceștia din urmă de Cetate. Și dintr-un document din 1596, martie 12, rezultă că la Piatra rezida un pîrcălab (al ținutului). Cf. *Doc. ist. României*.

⁹⁹ Cf. Bogdan—Iorga, *Album*, pl. 77, 79.

Neamț avea alt centru de reședință decît cetatea¹⁰⁰, iar hatmanul și pîrcălabul sau portarul de Suceava nu rezidau acolo. Pentru cetate, acesta din urmă era reprezentat de un portar întilnit încă în documentele din prima jumătate a sec. XVI¹⁰¹, portar care a existat și în alte cetăți, iar pentru ținut de un pîrcălab ținutul sau chiar de doi. Un document din 1647, iunie 3, de la Vasile Lupu menționa un zapis în care figurau „oameni buni și oșteni de mai înainte”, anume Ilie Șeptelici portar de cetatea Suceava, Nacul pîrcălab de ținutul Suceava, Iorga vornic de tîrgul Suceava etc.¹⁰². Pentru rest — la Hotin, Soroca, Roman — pîrcălabii de cetate erau și de ținut. Trebuie să mai menționăm totuși că Ștefan Boul și N. Mogîldea, amintiți într-un document din 1649, august 9¹⁰³, ca pîrcălabi de Neamț, apar și în lista martorilor din pergamentele din 1649 cu același titlu, adică ai cetății. Deci mențiunea „de ținutul” înseamnă și „de Cetatea Neamț”. Uneori este amintit „pîrcălabul de la ținutul Neamț”, fără nume. În acest caz, acesta este cel cu reședința în Piatra¹⁰⁴. La Hotin, în timpul domniei lui Ieremia Movilă, era un singur pîrcălab, socrul său Gheorghe Buzul (Lozenschi), numit astfel după una din proprietățile sale, Lozna. În parte, faptul se explică prin menținerea sub ocupație polonă a cetății. El dădea acte din Hotin sau din satele ținutului. În actele din 1602, noiembrie 28, și 1604, aprilie 20, se întilnesc mențiunile „înaintea noastră și a legii în orașul Hotin”, „înaintea noastră și înaintea legii cetății Hotin”¹⁰⁵. Un document din 1623, mai 14¹⁰⁶ menționează existența unui pîrcălab de Galați și a unui staroste de ținutul Covurlui. Orașul, cu o activitate economică mai intensă, frecventat de numeroase elemente străine, necesita prezența permanentă a unui organ domnesc suprapus șoltuzului și pîrgarilor. Acest pîrcălab, ca și la Ștefănești, nu era, în fond, decît vornicul de tîrg. El se menține, în această formă, pînă în sec. XIX la Galați. Am arătat că într-un document din 1466, martie 13, sînt amintiți pîrcălabii de Neamț și „staroștii din acel ținut”, ca avînd atribuții judiciare acolo. Acești staroști de Neamț ulterior nu mai apar. Întîlnim frecvent, dar alternativ, staroști sau pîrcălabi de Hotin (1469, octombrie 20, 1480, mai 27, 1499

¹⁰⁰ Pîrcălab de Cetatea Neamț și vâtaf de pușcari existau și în 1707—1708 (Arh. St. Buc., Neamț, 63/20, Secul, 1/20). Într-un document din 1661, iunie 13, apare Iftimie Boțul portar și pîrcălab de Neamț și Hanoș vâtaf de pușcari. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 374—375.

¹⁰¹ Într-un document din 1530, august 22 sînt menționați Mihul portar de Suceava și sluga sa Sava portar în Cetatea Suceava; în altul, din 1546, mai 12, Dragoș fost portar al lui Arbore în Cetatea Suceava. Lista poate fi continuată.

¹⁰² Acad. R.S.R., 156/58; Hurmuzaki, XV₂, p. 1054 și 1055. (1639, „ad perkalabios soczavienses”). Probabil unul dintre pîrcălabii ținutului Suceava rezida la Baia. Cf. Veress, *Documente*, vol. III, p. 312 (1606).

¹⁰³ Arh. St. Buc., 59/15.

¹⁰⁴ Arh. St. Buc., Pingărați, 3/39 (doc. din 1632, iunie 15).

¹⁰⁵ Doc. privind istoria României.

¹⁰⁶ Acad. Republicii Socialiste România, 400/116.

etc.). În 1563 apar Avram și Mateiaș „staroști și pîrcălabi de Hotin“. Aproape constant apar staroști de Cernăuți (Țețina) și alte ținuturi limitrofe. Pînă în sec. XIX s-a păstrat numirea de staroste și stărostie pentru ținutul Putna.

S-a insistat, în trecut, asupra atribuțiilor pîrcălabilor de ținuturi¹⁰⁷. Numiți și revocați din funcție după dispoziția domnilor, atribuțiile lor erau din cele mai largi; făceau judecăți¹⁰⁸, ei, ca și subalternii lor, și încasau indemnizația numită ferie din a doua jumătate a sec. XVI, pînă la sfîrșitul secolului următor¹⁰⁹ sau gloaba, aplicau amenzi, efectuau anchete penale sau, în materie de proprietațe, în urma dispoziției domnului, procedau la urmărirea oamenilor fugiti de la cislă sau a vecinilor plecați de pe proprietățile mănăstirești, mai ales, anchetau pe sîlfuzi, folosind și tortura. Una din sarcinile lor cele mai importante era încasarea birului și transmiterea lui la vistierie, după listele făcute de socotitorii de ținuturi. Aceasta era situația și în sec. XVIII. Staroștilor de Cernăuți și pîrcălabilor de Hotin li se delegau de domnie însărcinări în legătură cu rezolvarea conflictelor de frontieră moldo-polone¹¹⁰. Pîrcălabii și staroștii din regiunile limitrofe controlau și trecerea frontierei. În 1738, pîrcălabul de Soroca a permis unui călător străin, Jean Bell d'Antermony, intrarea în Moldova, numai după primirea aprobării de la domn. În cetatea Soroca (une vieille tour) se mai aflau cîteva tunuri scoase din uz (quelques canons hors de service). Millo, staroste de Cernăuți, a condus pe R. Boscovici și ambasadorul englez Porter pînă la frontieră în anul 1761. Boscovici arată că Millo era respectat ca un suveran în stărostia sa. Avea o gardă de 50 de albanezi. De regulă, în stărostiile de Putna și Cernăuți erau puși boieri vechi și capabili și cu cultură; avem exemple, Miron Costin pentru Putna și Millo pentru Cernăuți¹¹¹.

În exercitarea atribuțiilor lor, pîrcălabii au intrat adesea în conflict cu mănăstirile imunitare sau cu organele de ocoale domnești. Ținuturile constituiau regimul statal comun. Satele cu imunități ale mănăstirilor erau sustrate parțial și mai rar total de la acesta. Regi-

¹⁰⁷ Cf. D. Nichita, *Contribuții asupra pîrcălabiei în Moldova pînă la sfîrșitul sec. XVI*, în „Arhiva“, a. XXXII, 1925, p. 90—98 și 245—254. Lucrarea a fost retipărită cu rețușări sub titlul *Pîrcălabia în Moldova pînă în veacul XVII*, în *Anuarul Liceului M. Kogălniceanu*, Iași, 1932, p. 53—75. Cf. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 319—321 (Administrația).

¹⁰⁸ Cf. și Șt. Berechet, *Judecata la români pînă în sec. XVIII*, Chișinău, 1926, p. 24—25.

¹⁰⁹ Cf. și Longinescu, *Feria* în „Balcania“, II—III, p. 200—203.

¹¹⁰ Cf. și M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Ștefăniță voievod*, p. 516—517. În legătură cu atribuția pîrcălabilor de a rezolva incidentele de la frontiera cu Polonia, cf. și Hurmuzaki, supl. II, p. 278—279. („...palatinul este al sui officiarj vulgo borkalabi dicti...“). Cf. și supl. II, p. 370.

¹¹¹ Cf. *Uricariul*, XXIV, p. 223—224, 314—315. Pentru atribuțiile pîrcălabului de Neamț în legătură cu apărarea frontierei, cf. și doc. din 1632, mai 25. Arh. St. Buc. mn. Bisericani, 12/38.

mul de ocol era aplicat satelor și braniștilor domnești. Adeseori însă, atribuțiile pircălabilor erau delegate ureadnicilor (vornici) care aveau, în mod normal, competență în orașe și ocoalele respective.

Ținuturile nu aveau peceți ca orașele; pecețile acestora se aplică și pe cetele emanate de la pircălabi, care aveau însă sigilii inelare particulare, ca și alți dregători. Nici salarii de la vistierie n-au avut pircălabii pînă în secolul al XVIII-lea, ca și ceilalți dregători feudali. Abuzurile comise de aceștia sînt permanente și nu pot fi stăvilitе nici de cea mai drastică intervenție și amenințare din partea autorității domnești¹¹².

Judecăți și anchete, în afară de dregătorii mai mărunți, ca globnici și deșugubinari, mai făceau și marii vătăfi de ținuturi¹¹³. În documente apar înainte de mențiunea de la sfîrșitul cronicii moldo-polone. Prima mențiune explicită pare a fi din 1546, aprilie 11, cînd este amintit Iurșa vătăf de Dorohoi, în legătură cu o delimitare¹¹⁴. Cronică lui Eftimie amintește de КАТАШИ „din toată țara” în timpul lui Ilie Rașeș, dar nu se poate preciza dacă este vorba de un termen generic sau dacă cuvîntul exprimă funcția acestor dregători¹¹⁵. În 1548, iulie 29, sînt amintite „slugile vătăfilor”. Vătăfii se introduc în Moldova, se pare, spre mijlocul sec. XVI, probabil sub influența munteană. Într-un document muntean din 1529, de la Moise voievod, apar „vătăfii cei mari și cei mici”¹¹⁶.

Marii vătăfi aveau, în diferite centre din ținut, subalterni vătăfi. Nu trebuie însă să se facă confuzie cu categoria de proprietari numiți vătăfi, care conduceau obștile sau cetele de razeși¹¹⁷. Acești mari vătăfi de ținuturi, de regulă boieri la origine, ne apar drept colaboratorii cei mai apropiați ai pircălabilor. Ei dețineau puterea executivă, în sens modern, și domniile li se adresează direct. În fond, ca și pircă-

¹¹² Din documente din a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII, cu date mai precise și mai variabile, rezultă, clar, ce atribuții aveau acești dregători și care erau limitele exercitării autorității lor în cadrul ținuturilor respective sau în afara lor. Se pot, în orice caz, distinge atribuții ordinare și însărcinări speciale cu caracter temporar firește (intervenții pentru încălcări de proprietate, anchete și judecăți penale, atribuții în legătură cu muncile domnești, cîsla și readucerea vecinilor fugiți).

¹¹³ În legătură cu literatura chestiunii, „cf. T. Balan, *Au fost în Moldova vătăfi de ținut?* în *Revista Arhivelor*, IV₂ (1941) p. 382—383 și C. Andreescu, *Insemnări despre ținutul Cernăușilor*, „Hrisovul”, II (1942) p. 13—40. Nici C. Andreescu, nici T. Balan n-au reușit să clarifice chestiunea. Ghibănescu consideră „slujba aceasta a vătăfiei... un derivat al însărcinărilor polițienești ale hătmăniei”. Nu se constată însă că marii vătăfi erau în dependență directă față de hatman. De altfel, vătăfii apar și există înainte de hatman. Cf. idem, *Surete și izvoade* XIV, p. XXI.

¹¹⁴ *Documente privind istoria României*.

¹¹⁵ Cf. I. Bogdan, *Vechile cronică moldovenești*, 1891, p. 165.

¹¹⁶ *Doc. priv. ist. României*.

¹¹⁷ Într-un document din 1559 (oct. 18) sînt amintiți megieși, vătăfi, nemeși, ca proprietari vecini cu un loc de prisacă al mn. Bistrița pe Ichil. Cf. *Doc. privind istoria României*.

labii, fac anchete în legătură cu încălcările de proprietate, furturi și crime, judecăți ordonate de domnie, urmăresc pe vecinii fugiți de exploatarea feudală particulară și statală (cislă). De asemenea, supraveghează frontiera. La sfârșitul sec. XVI se dublează numărul lor la fiecare ținut¹¹⁸. Din documente nu rezultă precis pe cine aveau în subordine; s-ar părea că armașii sau hînsarii erau în subordinea lor¹¹⁹. Un pîrcălab (staroste) putea deveni ulterior mare vătaf. Astfel, spre exemplu, Onciul Iurașcovic, ginerele lui Vascan Orăș hatman, în 1616 era staroste de Cernăuți și în 1619 mare vătaf de Suceava. Această schimbare de dregătorie nu constituie o degradare. Că nu era o deosebire de rang între cele două dregătorii (pîrcălab și mare vătaf) rezultă și din faptul că, de exemplu, Neaniul mare vătaf de ținutul Cîrligătura semna „Neaniul pîrcălab”¹²⁰. După jumătatea sec. XVII, titulatura lor se schimbă în vel căpitani de ținut, avînd ca subalterni pe căpitani, numiți uneori și pîrcălabi. Se remarcă, de altfel, că termenul căpitan înlocuiește în genere pe cel de vătaf. Sub comanda acestora se aflau grupurile de slujitori militari și civili. Astfel, întîlnim căpitani de curteni, călărași, păhărniceii etc.¹²¹.

2. Evoluția ținuturilor și a administrației ținutale de la mijlocul sec. XVII pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea

Înainte de a trece la situația din sec. XVIII, vom insista asupra citorva date oferite de surse interne și externe pentru situația de după mijlocul sec. XVII.

Bandini nu dă o listă a ținuturilor, ci numai a orașelor, arătînd doar că cele mai importante au „districte” și „prefecți”. La Vaslui a găsit un pîrcălab italian (hic est porcolabius sive praefectus oppidi Italus). Amintește și de pîrcălabii de Roman (porcalabi sive prae-

¹¹⁸ Cf. doc. din 1599, martie 15, *Documente privind Istoria României*.

¹¹⁹ Cf. *Documente privind istoria României*, 1599, aprilie 28; Arh. St. Buc., Tazlău, 4/6 (1623 iunie 25).

¹²⁰ Arh. St. Iași, c. 1633, 461/47; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIV, pp. XXI, XXII.

¹²¹ Cf. Acad. Republicii Socialiste România, 156/55 (1645), 445/14 (1652) etc. Termenii vătaf, căpitan, hotnog și iuzbate, de origini variate, sînt folosiți, aproape simultan, în documente din prima jumătate a sec. XVII și se referă la aceeași funcție de capi ai grupurilor slujitorești. Pentru curteni, hotnog și căpitan (1640, 1645, 1647, 1651), pentru călărași, hotnog (1625, 1640, 1643), pentru hînsari, vătaf (1620, 1640, 1643). Un document fără dată (Acad. Republicii Socialiste România 1195/2) se referă la „Ihnatovskii”, „venit din țara leșească”, de care „s-a milostivit mîria sa Vasile Vodă de i-a dat steag și l-a hotnogit...” Pentru marii căpitani, cf. și detaliile din descrierea lui Schneider (1709—1714) în „Revista Istorică”, XVI, 1930, p. 22; „Die Capitains mare aber von der Cavallerie wohnen auff dem Lande in ihrem eingetheilten Districten herum, und unter ihnen wiederum ihre Capitains, Bulibaschen...” Sînt proprietari și dau contribuții. (Între atribuțiile marilor vătafi de ținuturi erau soluționarea conflictelor de proprietate, anchete penale, urmărirea vecinilor fugiți și readucerea lor la vechile locuri).

fectii)¹²². El considera pe pîrcălabi ca principala autoritate statală din oraşul respectiv.

Importante informații în legătură cu administrația țării se găsesc în poemul polon al lui Miron Costin, din 1684, și acestea au fost utilizate de autorii lucrărilor anterioare; ele sînt mai sigure decît informațiile lui Dimitrie Cantemir din *Descrierea Moldovei*. Lista lui Miron Costin cuprinde 19 ținuturi. Dubletele Bîrlad, Adjud și Trotuș au dispărut; de asemenea și ținutul Tigheci ale cărui resturi au fost contopite la ținutul Fălcui, sub forma unei noi unități administrative denumite căpitanie de Codru. Apare și tîrgul Chişinău, recunoscut oficial și sprijinit de Istrate Dabija¹²³. Tîrgul Baia este, desigur greşit situat în ținutul Dorohoi. Ținuturile au pîrcălabi, cu excepția ținuturilor Cernăuți și Putna care au staroști. Apoi documentele menționează căpitani și hotnogi (în turcește iuzbași) care depind de hatman. De hatman depinde și serdarul, cu sediul la Orhei și Lăpușna, avînd sub comanda sa pe călărășii din cele două ținuturi¹²⁴.

Miron Costin se mai referă și la veniturile dregătorilor de ținuturi. Pîrcălabia Iașilor o ia marele postelnic, jumătate din stăroștia de Cernăuți o ia marele spătar, iar cea de Cotnari este luată de marele paharnic¹²⁵.

¹²² V. A. Ureche, *Codex Bandini*, p. 200, 305, 308. La Paul de Alep (1653) 24 ținuturi. Cf. *Travels of Macarius...*, London, 1829, p. 46.

¹²³ S-a ridicat, datorită căilor de comerț, Chişinăul favorizat de Istrate Dabija. Pe un act dat din Chişinău, la 25 aprilie 1670, sînt menționați: Andrei Mihuleț pîrcălab de Orhei și Gheorghies pîrcălab de Lăpușna, doi vătafi de hînsari, un steGAR și Iane șoltuzul. Acest tîrg va deveni centrul celor două ținuturi întrunite în sec. XVIII sub conducerea serdarului, care va înlocui pe pîrcălabi. Cf. A. V. Sava, *Doc. priv. la Lăpușna*, Buc., 1937, p. 99—100. Tîrgul Piscu, format la satul cu acelaș nume, aparținînd mănăstirii Neamț, încă din sec. XVI, dispăre în prima jumătate a sec. XVIII. Avea în 1705 dugheni, puhoarnițe pentru oale și velnițe. Aici își avea reședința un căpitan sau un pîrcălab. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 94; Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LXXII/16, 17.

¹²⁴ Cf. *Istorie în versuri polone*, ed. P. P. Panaitescu (1929). Ținuturile contopite (inclusiv Tigheci) apar și într-o listă din 1665, ianuarie 10, relativă la gorștina de oi (Acad. R.S.R., 12/27) publicată de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 267—268. O listă de ținuturi (19), cetăți și orașe din Moldova, opera stolnicului Constantin Cantacuzino, din ultimul deceniu al sec. XVII, a publicat C. Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-romena ed un dizionario geografico dello stolnic C. Cantacuzino*, în „Revista filologică”, I, 1927, p. 183—184. Lista este intitulată „Județele Țării Moldovei”, la L. F. Marsigli „zenut che sono comitati” (D. Ciurea, *La Moldavia nelle mappe di Marsigli*, în ms.). Aici apare forma „Incărligătura”. Intre orașe figurează și Rădăuți. Lipsește Baia; la fel Șcheii și Piscu. Apare forma „tîrgul la Fălcii”.

¹²⁵ Cf. și Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 22. În lista de demnități ce ar fi fost fixate de Alexandru cel Bun încă, figurează aici marele postelnic și pîrcălab de Iași, marele spătar și staroste de Cernăuți, marele paharnic și pîrcălab de Cotnari. Se redă aici, desigur, situația de după mijlocul sec. XVII. Documentar nu se constată că aceste funcții duble ar fi fost deținute de aceeași persoană în sec. XVI și chiar în prima jumătate a sec. XVII. În 1569 noiembrie 20. Goia era pîrcălab de Cotnari și Movilă ceașnic (1570). Un document din 1631—1632,

Datele din *Poem* se completează cu acelea din *Chronika ziem moldawskich y multanskich*, scrisă, după Ioan Bogdan, tot în 1684. Sint aici enumerate cele 19 ținuturi (Powiaty) în ordinea nord-sud. Orașele (miasta) sint grupate, în schimb, pe cele două vornicii, aceea a țării de sus și a țării de jos. Orașele țării de sus în număr de 18 sint: Cernăuți, Hotin, Soroca, Ștefănești, Dorohoi, Botoșani, Tîrgul Siret, Cîmpulung (care era de fapt numai ocol, nu și oraș), Baia, Suceava, Neamț, Piatra, Trotuș, Bacău, Roman, Șcheia, Cotnar, Hirău, Tg. Frumos. În țara de jos erau 12: Iași, Orhei, Chișinău, Lăpușna, Huși, Vaslui, Bîrlad, Adjud, Vrancea (ocol), Focșani, Tecuci, Pîscu, Calăț.

Dimitrie Cantemir este primul care redă ținuturile grupate pe cele două diviziuni mari, țara de sus și țara de jos. Tot lui i se datorește, cum am arătat, și harta cu delimitarea ținuturilor. Opera sa a influențat pe străinii din sec. XVIII și de la începutul sec. XIX, care au dat noi descrieri ale Moldovei. Unii dintre aceștia au parafrazat chiar pe D. Cantemir pentru partea geografică ¹²⁶.

Țara de jos avea 12 ținuturi :

1. Iași	5. Tutova	9. Fălciu
2. Cîrligătura	6. Tecuci	10. Lăpușna
3. Roman	7. Putna	11. Orhei
4. Vaslui	8. Covurlui	12. Soroca

Țara de sus avea 7 ținuturi :

1. Hotin (raia din 1712)	5. Suceava
2. Dorohoi	6. Neamț
3. Hirău	7. Bacău
4. Cernăuți	

Dacă comparăm lista lui Miron Costin, în care orașele sint grupate pe vornicii, cu lista lui Dimitrie Cantemir remarcăm deosebiri și ar trebui să deducem că, între timp, a avut loc o reformă administrativă, sau, mai bine zis, o nouă delimitare a celor două mari diviziuni ale Moldovei sau, mai curînd, să conchidem că unul din cei doi au-

de la Alexandru Iliăș, menționează un zapis de piră de la Ionașco, fost mare ceșnic, și Pîntelei pîrcălab de Cotnari și Fealtin șoltuz (în 1612, septembrie 30 apar Ionașco și Pîntelei, primul ca mare paharnic și al doilea ca pîrcălab de Cotnari, deci două persoane deosebite). În 1646, septembrie 8, apar Ilie Șeptelici și Toader, staroști de Cernăuți. Se pune întrebarea dacă acest Toader este Toader Petriceico mare spătar, care apare într-un document din 1646, martie 24. În 1652, martie 6, apar Ștefan Murguleț și Dumitrașco de Călinești staroști de Cernăuți. Mare spătar era (cum rezultă dintr-un document din 1652 aprilie 7) Constantin Ciogolea (și în 1651), în condica lui C. Mavrocordat (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 229) se prevede, într-adevăr, că spătarul își ia venitul din jumătate din stăroslia Cernăuților. Cf. și D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Pascu, p. 101, Cf. *Doc. priv. Ist. României*; Gh. Ghibănescu *Ispisoace și zapise*, III, p. 23; Acad. Republicii Socialiste România, 139/88; Filiala Iași, Fond Spiridonie 2/93.

¹²⁶ Cf. *Cronici inedite*, Buc., 1895, p. 172—176. Cf și Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, I, Viena, 1781.

tori a greșit. La Miron Costin, Soroca, Țirgul Frumos (deci ținutul Cîrligătura), și Romanul se aflau în țara de sus, iar la Dimitrie Cantemir sînt trecute la țara de jos. Bacăul, aflat la sud de ținutul Roman, este la ambii la țara de sus. Probabil Dimitrie Cantemir a greșit deoarece și în sec. XVIII Romanul este amintit între „țirgurile de sus”¹²⁷.

Dimitrie Cantemir nu menționează la fiecare ținut dregătorii respectivi. Date mai complete se găsesc în cap. XII, referitor la justiție și în cel referitor la boieri (cap. VI). Luate în considerație toate aceste informații disparate și corectînd greșelile constatăm: cite doi pîrcălabi la Hotin, Cernăuți (unul din ei mare spătar), Suceava (unul halmanul), Neamț, Soroca, Roman, Botoșani (greșit pentru Dorohoi), Orhei, Lăpușna, Chișinău, Fălciu, Galați, Tutova, Tecuci, Putna; cite unul la Bacău, Țirgul Frumos, Hîrlău, Covurlui și Vaslui¹²⁸.

În legătură cu situația precară a administrației ținutale în a doua jumătate a sec. XVII și la începutul sec. XVIII, cauzată de opresiunea fiscală, de tirania domnilor și de invazii (polonă, austriacă și tătară) cronicile ne oferă știri importante. S-a creat, astfel, o stare haotică și domniile asistau neputincioși. Apoi s-a dat o mare dezvoltare corpului slujitorilor militari, în scopul lichidării bandelor de „tilhari” constituite din țărani și chiar unii boieri, care și-au abandonat casele cîin cauza opresiunii fiscale a lui Gheorghe Duca. „Care lucru mulți feciori de boieri de țară și mazili și curteni și slujitori și din țărani” au plecat în alte țări sau s-au făcut „oameni răi și tilhari, de mare nevoie ce le era asupră că nu mai aveau de ce se mai apuca”. Gheorghe Duca, pentru bani „nu cruța nici boier, nici sărac, nici țăran, nici femeie”. Sarcina boierilor, care, din punct de vedere fiscal, aveau răspunderea breslelor și ținuturilor, era ingrătă. „Blestemat era boierul de pe atunce, ce avea sub ascultarea lor breasla, cumu-i la vel logofăt curtenii, la vel vornic hînsarii, la hatman călărașii, că și ținuturile istoveau și breslele ce aveau sub ascultarea șaa...”.

Sub Constantin Cantemir, polonii stăpîneau „Cetatea Neamțul și Suceava cu Cîmpulung și cu acele ținuturi” și „Cetatea Sorocii”, pe care le-au restituit după retrocedarea cetății Cămenița de turci¹²⁹. „Ținutul Orheiului și al Lăpușnei” era cuprins de hanul tătar. Con-

¹²⁷ Cf. I. Neculce, *op. cit.*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 370. Cf. și D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, p. 329. Țara de Sus cuprindea 10 ținuturi (Bacău, Neamț, Roman, Suceava, Cîrligătura, Hîrlău, Botoșani, Dorohoi, Cernăuți și Hotin); Țara de jos nouă (Soroca, Orhei, Fălciu, Covurlui, Putna, Tecuci, Bîrlad, Vaslui și Codru). Lipsesc ținuturile Iași și Lăpușna. Și Manolache Drăghici reproduce fidel pe D. Cantemir, în ce privește repartitia ținuturilor pe cele două „țări”. Cf. *Istoria Moldovei*, vol. I, p. 47—49.

¹²⁸ Cf. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Pascu, p. 25—34, 130.

¹²⁹ N. Costin, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 44.

stantin Cantemir „domnea numai Iași și cu țara de jos”¹³⁰. Constantin Cantemir a constituit steaguri de legegii în diferite centre, pentru a combate cetele de tilhari (Roman, Cosmești, Tg. Frumos, Hîrlău, Podul Iloaei, Iași). Miron Costin logofătul, ca staroste de Putna, a înrolat și el seimeni și hînsari în același scop¹³¹. Slujitorii ajunseseră atotputernici și, după moartea lui Constantin Cantemir, au aclamat pe Dimitrie Cantemir ca domn, fără vreo opoziție din partea boierimii, care avea teamă de ei¹³². Antioh Cantemir, care a reluat ținutul Orhei de sub stăpînirea hanului, în urma unei dispoziții obținute de la Poartă, a dispersat și slujitorii din tirguri (Piatra, Roman etc.) la periferiile țării, la vaduri, la Nistru, la Prut etc.¹³³.

Nicolai Mavrocordat a căutat să readucă țara la situația normală prin destindere și menajarea categoriilor oprimate — țărani și tirgoveți — limitînd arbitrarul autorităților locale. „Poruncise pe la giudețe la țară, pe la pîrcălabi, să nu închidă oamenii pentru fiecare vină, ce care ar fi mai grele giudecăți să-i orînduiească la Iași, la divan, cu soroc de la pîrcălabi”¹³⁴. De asemenea, a făcut „cărți pe la scaune, la pîrcălabi”, în legătură cu datoriile în bani ale locuitorilor la negustorii turci („ce ar fi drept pe zăpis, cu zi, să plătească iar nu cu plîniază sau cu închisoare”) ¹³⁵. Pe de altă parte, a căutat să încredințeze conducerea ținuturilor unor boieri mai puțin avizi și abuzivi. „Țară pe la toate marginile alesese boieri de cinste, capete, de le didese în seama lor ținuturile, pîrcălabiile și stărostiile, și făcuse mulțime de cărți de slobozii, de le didese la mîna boierilor de strigau milă și făcea sate și începuse a se face multe sate pe margine...”¹³⁶.

Turcii au căutat să compenseze pierderea Cameniței, în 1699, pe care n-au mai putut-o recupera ulterior, prin constituirea raiei de la Hotin, în urma ridicării lui Dimitrie Cantemir contra lor, pentru a preveni noi expediții rusești¹³⁷. În 1715, vizirul a trimis pașei din Hotin (seraschier), instalat acolo din 1712, firman să ia „tot ținutul Hotinului de sub ascultarea domniei Moldovei, cu toți oamenii ce au fost într-acel ținut și cu toate bucatele lor”. La cererea pașei, Nicolae Mavrocordat a desemnat doi boieri cunoscători ai ținutului, care au făcut delimitarea, împreună cu două agale turcești, și au ca-

¹³⁰ Și sub Mihai Racoviță, în 1716, administrația statală avea o situație precară, datorită intervenției austriece, sprijinită de elemente locale din rîndurile boierimii și mazililor. Neculce spune că Mihai Racoviță „slăpinea numai pe lingă Iași și la Orhei puținel, iar încolo tot podgheazuri de catane”. Cf. I. Neculce, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 352. Cf. și N. Costin, *Letopiseșul*, ed. Kogălniceanu, p. 22, 24, 38.

¹³¹ Neculce, *op. cit.*, p. 233—234; cf. și N. Costin, *op. cit.*, p. 37. Miron Costin a fost pus staroste de Putna de Constantin Cantemir, „dîndu-i volnicie pentru oameni răi de-i întepa acolo la margine, pre cîți îi prindea mobile de dinșii făcea”.

¹³² I. Neculce, *op. cit.*, p. 244.

¹³³ *Ibidem*, p. 265.

¹³⁴ Costin, *op. cit.*, p. 84.

¹³⁵ N. Costin, *op. cit.*, p. 78.

¹³⁶ I. Neculce, *op. cit.*, p. 297.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 346.

tagrafiat satele, locuitorii și bunurile. Până la acea dată mai fuseseră tolerați acolo pîrcălabul de Hotin, trimis de Nicolai Mavrocordat, căpitanul mare și căpitanii mici. După acapararea ținutului și vămii, autoritățile moldovenești au trebuit să se retragă¹³⁸. Turcii acaparaseră și o parte din ținutul Cernăuți, inclusă în teritoriul raiei, și în 1719, Poarta, la insistențele boierilor cu moșii acolo, a restituit-o Moldovei făcîndu-se și o delimitare. Tot atunci, cu un capigi bașa, s-a făcut demarcația și dinspre Bugeac „și au dezbătut și bucata cea de loc ce o închinase Lupu vornicul, hanului, de o au dat iarăși țării¹³⁹”.

În prima jumătate a sec. XVIII, la conducerea ținuturilor sînt puși, în unele cazuri, și vel căpitani, de exemplu Cirstea vel căpitan staroste de Putna, alături de Constantin Pîrvul biv vel șetrar staroste de Putna în 1702, noiembrie 28; Cocea biv căpitan de dărăbani și pîrcălab de Roman în 1737, noiembrie 7¹⁴⁰.

În ceea ce privește abuzurile comise de dregătorii ținutali și incorectitudinea acestora și, de asemenea, modul cum aceste abuzuri erau uneori reprimare înainte de „reforma” lui Constantin Mavrocordat, avem un exemplu din timpul domniei lui Grigore Ghica (în jurul anului 1730). Dumitru Macri mare ban, staroste la ținutul Cernăuți, a sustras sume de bani din „slujba văcăritului”. Din ordinul domnului a fost pus în fiare și adus de un vătaf de copii la Iași, demis și închis. După achitarea a cinci pungi (gloabă la vistierie) și acoperirea „pagubei ținutului” a fost eliberat¹⁴¹.

Termenul *ispravnic* n-a fost introdus din Țara Românească în Moldova și pus în circulație de reforma lui Constantin Mavrocordat, odată cu funcția respectivă, cum ar rezulta din cronică¹⁴². Într-adevăr, el se întîlnește în documentele muntene în sec. XVI, iar în Moldova, cu sensul de reprezentant, de apărător al intereselor cuiva, încă din prima jumătate a sec. XVII¹⁴³.

¹³⁸ I. Neculce, *op. cit.*, p. 346.; cf. și Axinte Uricarul, ed. M. Kogălniceanu, p. 161, 170. Cf. și V. Lungu, *Despre olatul Hotinului*, în „Cercetări istorice”, V—VII (1932) p. 253—290. În 1740, ținutul Hotin a fost pus din nou de Poartă sub conducere moldovenească, dar numai pentru circa un an. Grigore Ghica a trimis pe Lupu serdar ca pîrcălab la Hotin.

¹³⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 359.

¹⁴⁰ Acad. R. S. R., 86/52; Arh. St. Buc., Doljești, 5/8.

¹⁴¹ Cf. *Cronici*, ed. M. Kogălniceanu, III, p. 179 (*Cronica anonimă* tradusă de Amiras).

¹⁴² *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, III, p. 203; I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice”, II—III, 1926—1927.

¹⁴³ Cf. *Pravila lui Vasile Lupu*, ed. Longinescu; idem, *istoria dreptului românesc*, Buc., 1908, p. 147, 149—150; Miron Costin, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 307. Expresia „să-mi hie ispravnic” apare într-un document din 1647, ianuarie 1. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 124—125; Arh. St. Buc., Propr. St. Moldavia, 29/8. (1667 mai 10). Ca o influență munteană apare într-un document din 1755 „sud Esi” (Arh. St. Buc., Cetățuia, 5/8). Cf. și *Cronica lui Ureche*, ed. C. Giurescu, p. 22—23. N. Costin, *Letopiseșul*, p. 52. Într-un document din 1653, decembrie 9, de la Gheorghe Ștefan, apare termenul *ispravnic*, cu sensul de vornicel sătesc (Acad. R. S. R., 44/8).

La începutul sec. XVIII apar ispravnicii de târguri. Într-un document din 1713, iulie 28, este amintit Vasile Ropceanu „căpitanul și ispravnic de târgul Siretului”, cu atribuții delegate de domn (Nicolae Al. Mavrocordat) în afara târgului, dar în legătură cu o persoană de acolo¹⁴⁴. S-ar părea că el cumula două funcții, aceea de căpitan și de vornic de târg. Termenul de ispravnic nici nu s-a încetățenit și generalizat total. La Galați au rămas pîrcălabii, la Putna staroști, la Botoșani vornici¹⁴⁵. În 1788, Manole Roset voievod se adresa, printr-o proclamație, la boieri „pîrcălabi”, staroști, căpitani, bulucbași, neguțători, orășeni, mazili, breslași, vorniceii de prin sate și toți lăcuiitorii Moldovei”¹⁴⁶. Reforma lui Constantin Mavrocordat, în materie de administrație, consistă în instituirea unui ispravnic de ținut, alături de vechiul pîrcălab (ulterior ambii se vor numi ispravnici uneori și judecători (1755), sau, unul ispravnic și altul judecător de ținut¹⁴⁷, cu menținerea vel căpitanilor și căpitanilor (în târguri nereședință și alte puncte), cu divizarea ținuturilor în ocoale considerate ca circumscripții administrative, (care nu mai existaseră pînă atunci ca atare), cu fixarea mai netă a atribuțiilor ispravnicilor și subalternilor lor și a veniturilor acestora, pentru combaterea abuzurilor. Reforma lui Constantin Mavrocordat pune deci bazele administrației moderne de mai târziu.

Cum rezultă din cronică lui I. Neculce, Constantin Mavrocordat a numit, în 1741, dintre boierii mazili, cite unul de fiecare ținut ca ispravnic, alături de pîrcălabul sau starostele existent, cu salariu mai mare decît al acestuia, urmînd a face judecăți pe care să le inscrie în registru. Pîrcălabii de ținuturi, cu atribuții fiscale și executive, aveau să ia, mai departe, taxa numită pîrcălabia, dar nu vor mai săvîrși abuzuri. În Iași a numit temporar pe I. Neculce și alți doi boieri mazili ca judecători cu salariu de 50 de lei lunar¹⁴⁸. Constantin Mavrocordat anunța pe locuitorii de instituirea ispravnicilor, care urmau să-i judece în primă instanță, iar divanul să examineze apelurile. Pentru citirea cărții domnești trebuiau să semneze preotul și vornicul satului respectiv¹⁴⁹. Acești judecători la ținuturi erau numiți pentru „tot obrazul, ori boier, ori ce breaslă ar fi” (1742, ianuarie 15). Ulterior (1742, mai 10), Constantin Mavrocordat insista asupra atribuțiilor acestora: „noi pentru aceasta v-am făcut ispravnici pe la ținut-

¹⁴⁴ Arh. St. Buc., Achiz. noi, 2624/2; Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 661. N. Iorga scrie: „Se pare că de pe la 1700 șoltuzul de Siret fu înlocuit cu un căpitan și ispravnic”.

¹⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 327.

¹⁴⁶ *Ibidem*, V, p. 111.

¹⁴⁷ Arh. St. Buc., Achiz. Noi, 37/14 (1755); Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIV, 69—77.

¹⁴⁸ Neculce, *op. cit.*, p. 378, 417, 420. V. Canta nu face decît să parafrazeze cele scrise de I. Neculce. Cf. *Letopisețul*, p. 183; Cf. și Gh. Ungureanu, *Justiția în Moldova*, Iași, 1934; I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice”, II—III, 1927, p. 169.

¹⁴⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 226—227 (Condica Mavrocordat).

turi, pentru odihna nărodului și un om prost de va ave cu vreun boier judecată, ori ce obraz va fi și n-a vre să vie pe sorocul dumitale, să trimiți să-l aduci" ¹⁵⁰. Dar ispravnicii nu știau să redacteze cărțile de judecată și li se făceau reproșuri ¹⁵¹; ispravnicului de Putna i se reproșă că a scris „basmе" în cartea de judecată, care i se restituia ruptă împreună cu un model ¹⁵². Vel căpitanul de Dorohoi avea o circumscripție mai largă: era „giudecătoriu ținutului Hirăul și Dorohoiul" în 1742 ¹⁵³.

În 1741 au fost instituite și ocoalele, ca subdiviziuni administrative ale ținuturilor, cum rezultă dintr-o circulară a lui Constantin Mavrocordat, adresată ispravnicilor pentru recensămint ¹⁵⁴. Subalternii ispravnicilor erau ocolașii ¹⁵⁵. Listele complete ale ocoalelor, cu satele respective, nu le avem pînă la *Condica Liuzilor* din 1803 ¹⁵⁶.

În acest timp au loc și unele modificări teritoriale importante. Ocolul domnesc al Botoșanilor a fost transformat în ținut sub Constantin Mavrocordat și ispravnicii de aici și-au menținut numele de vornici ¹⁵⁷. Ținuturile Orhei și Lăpușna au fost puse sub conducerea mai întii a unui serdar și apoi a doi serdari, cu sediul la Chișinău. În anul 1730 se fixaseră atribuțiile serdarului față de acelea ale pîrcălabilor de Orhei, Lăpușna și Soroca, nemulțumiți că acesta le încălca drepturile. Tot în același an se stabilea că regiunea de margine este sub supravegherea serdarului. Acesta numește, pedepsește și înlocuiește pe vornicii de sate. Serdarul nou numit va lua o dată pe an o vultpe de fiecare sat. Serdarul judecă și globește la tirgul Onițcani (reședința sa), iar în celelalte tirguri din cele trei ținuturi „trei zile numai odată într-un an". El nu va putea anula judecățile pîrcălabilor, considerate ca inechitabile, ci va anunța numai domnia. Ulterior pîrcălabii de Orhei și Lăpușna au fost înlocuiți de Constantin Mavrocordat cu serdarul ținutal ¹⁵⁸. Dar serdarul răminea încă cu atribuții militare asupra celor trei ținuturi de margine ¹⁵⁹. În 1730 s-a consti-

¹⁵⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 226—227. (*Condica Mavrocordat*). cf. și N. Iorga, *Istoria Românilor*, VII, p. 137—138.

¹⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 242.

¹⁵² *Ibidem*, p. 294. Cf. și I. Minea, *Reforma*, p. 174.

¹⁵³ Arh. St. Buc., Barnovschi, I/20; cf. și Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade* (Dorohoiul) XII, p. 65—66; *Studii și documente*, V, p. 666.

¹⁵⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI; Acad. R.S.R., Mss. române, 237.

¹⁵⁵ Arh. St., Buc., Galata, 2/21 (1751 august 1).

¹⁵⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 107—121 dă listele pentru ținutul Lăpușna-Orhei din 1798. Ocoalele (patru), cu satele respective, numite după ape, Corod, Pereschiv, Tutova și Simila, din ținutul Tutova, în 1775, la Antonovici, *Documente birlădene*, IV, p. 195—199.

¹⁵⁷ *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, III, p. 215; Cf. și A. V. Sava, *Tirguri, ocoale, vornici*. Cf. și „An. Ac. Rom.", m.s.i., s. III, t. 29, 1948, p. 443.

¹⁵⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 427—428; A. V. Sava, *Boierii mari ai Moldovei, dregători de ținuturi*, în „Revista de drept public", XVII 1—4, 1942, p. 466—492.

¹⁵⁹ Cf. Letop. Kogălniceanu, în *Cronicile României*, III, p. 238, „iară pe Constantin Kogălniceanu stolnic l-a făcut (Ioan Calimah la 1758) vel serdar la Chișinău, dîndu-i toată marginea aceea în seamă și ținuturile tustrele".

tuit, din ordinul sultanului, la nord de aşazisul hotar al lui Halil paşa, fixat la 1680, o porţiune de teritoriu numită întâi „cele două ceasuri” şi apoi Hotărniceni, care apare ulterior ca ţinut; acest teritoriu a fost cedat tătarilor pentru hrană şi paşterea turmelor în schimbul unor contribuţii date de aceştia pentru domnie¹⁶⁰. În legătură cu recrutarea, atribuţiile, salarizarea şi alte detalii referitoare la funcţionarea ispravnicilor avem unele informaţii ulterioare, care considerăm că se referă şi la epoca lui Constantin Mavrocordat.

Îndată după instalarea în Iaşi, noul domn desemna pe marii boieri şi pe ispravnici¹⁶¹. Se puneau, de regulă, unul grec şi altul moldovean, care, totuşi, se înţelegeau în comiterea abuzurilor¹⁶². Sulzer ne informează că, în unele ţinuturi, cei doi ispravnici n-aveau sediul în acelaşi oraş de reşedinţă; unul din ispravnicii de Dorohoi ar fi rezidat la Ştefăneşti, unde înainte, în sec. XVI—XVII, era sediul unui pîrcălab; unul din ispravnicii de Bacău sta la proprietatea sa de la Rădiana¹⁶³ etc.

Din lista ţinuturilor şi dregătorilor ţinutali din 1776 constatăm că fiecare din cele 20 de ţinuturi avea câte doi ispravnici (numiţi la Putna staroşti şi la Covurlui pîrcălabi), cu excepţia ţinuturilor Greceni, Codru (avea căpitan), Cernăuţi şi Cîrligătura, care aveau câte unul şi ţinutul Lăpuşna-Orhei, care avea un serdar şi un polcovnic al serdăriei¹⁶⁴. Salarile lunare ale ispravnicilor erau în medie de 200 lei. Ispravnicul de Cernăuţi avea 150 lei, cel de Greceni 100, cel de Codru 60, iar serdarul ţinuturilor întrunite Lăpuşna-Orhei 400 de lei. Din acelaşi manuscris, publicat şi comentat de P. Râşcanu¹⁶⁵, se pot vedea efectivele slujitorilor de la ţinuturi, cu diferite nume, de călăraşi, slujitori, plăieşi, panţiri, ţimiraşi, cazaci şi repartitia lor teritorială pe steaguri (un steag avea 40 de oameni în medie).

În 1798, consulul francez Parrant, scriind despre oraşe, observa că în cele mai importante se află „deux spravnnichs conjoints qui y

¹⁶⁰ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, VI₂, p. 171—173. Cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIV, p. 118; Cf. şi *Cronica anonimă*, ed. M. Kogălniceanu, III, p. 176—179. În 1775—1776 nu exista încă un ţinut Hotărniceni Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XI, p. 63—64. Moşia domnească Hotărniceni se afla în ţinutul Lăpuşna.

¹⁶¹ *Cronicile României*, III, Letopiseţ Kogălniceanu, p. 198, 219—255, passim.

¹⁶² Sulzer, *op. cit.*, I, p. 162, 386; Wolf, *op. cit.*, p. 110; cf. şi A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. X, ed. III, 1930, p. 106.

¹⁶³ Sulzer, *op. cit.*, I, p. 412, 419, 421.

¹⁶⁴ Numărul dregătorilor de ţinut era variabil, în funcţie de domnie şi de împrejurări. Cf. şi listele din 1769 (*Arhiva românească*, I, ed. II, 1860, p. 139—148) şi 1770 (Göttingen), în N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 667—668. Descrierea ţinuturilor Moldovei, scoasă de T. Holban din arhivele polone şi publicată de G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1947, p. 105—107, opera unui autor anonim şi atribuită unui negustor, datată 1739, pare a fi aceeaşi cu cea din anul 1769, de care nu diferă esenţial, sau, probabil, a avut la bază aceeaşi sursă de informaţii.

¹⁶⁵ P. Râşcanu, *Lelile şi veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iaşi, 1887, Con-dica, p. 44—65.

commandent au nom du prince, à la fois dans le civil, le militaire et le judiciaire" ¹⁶⁶.

Dregătorii ținuturilor nu-și puteau îndeplini atribuțiile din cauza turcilor, foarte numeroși în această epocă în țară, și a tătarilor aflați în regiunea sud-estică. În târguri și alte puncte mai importate au fost puși, la cererea organelor locale ¹⁶⁷, beșli-agasi (beșlegi), care nici ei nu puteau face față manifestărilor tiranice ale conaționalilor lor. În Galați se afla un serdar turc cu neșeri și arnăuți ¹⁶⁸. Căpitanul de Greceni anunța pe domn că turci, în stare de ebrietate, au venit să-l ucidă și continua: „ce mă rog să mă isprăvești să lipsesc din căpitanie, că n-am cheltuială să pot sătura tătarii și turcii de horilcă” ¹⁶⁹. Vel căpitanul de Soroca scria despre turcii din Movilău că „fac multe răutăți, împlind cu săbiile goale și cu cuțitele îngrozind lăcuiorii”, și că au alungat pe vechilul beșleagăi. Cerea arnăuți pentru paza populației ¹⁷⁰. În instrucțiunile sale din 1741, Constantin Mavrocordat fixa atribuțiile ispravnicilor de ținuturi și interzicea comiterea abuzurilor de către ei și subalternii lor. Vor efectua zilnic judecățile pentru boieri, mazili și țărani din ținutul respectiv, pentru orice litigii, omorurile și jafurile rămânând în competența divanului. Ispravnicul va avea condici de judecată și arhiva va fi transmisă succesorului în funcția respectivă. Nu vor încasa gloabe. Nu vor avea „nemesnici”, care să judece în locul lor ¹⁷¹. Constantin Mavrocordat interzicea dregătorilor de ținuturi, căpitanilor, vorniceilor și vătămanilor de a mai pretinde clăci și alte avantaje de la locuitori ¹⁷². În ordinul de numire a lui Ioan Bogdan ca ispravnic al ținutului Tutova, Constantin Mavrocordat se referea la atribuțiile judiciare și executive ale acestuia. Târgul Birlad a rămas în seama vel vornicului de țara de jos și a subalternilor săi vornici ¹⁷³. Aceeași situație era la Dorohoi; căpitanul de Dorohoi nu trebuia să încalce atribuțiile rezervate vornicului de târg, reprezentant al marelui vornic de țara de sus ¹⁷⁴.

¹⁶⁶ Hurmuzaki, supl. I, vol. 2, p. 179. Cf. și D'Hauterive, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présentée a S.A.S. le prince Alexandre Ypsilanti hospodar régnant en 1787*, București, 1902, p. 282, n. 7: „La Principauté est divisée en districts dont le commandant se nomme ispravnic. Il juge, fait la police et lève les tributs. Autrefois leurs gages étoient incertains et se proportionnaient à la mesure des confiscations, des droits et des impositions. On a senti que c'étoit les intéresser à changer la levée des tributs en exactions et la police en tyrannie et on leur assigne maintenant 150 ou 200 écus par mois”.

¹⁶⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, (Condica Mavrocordat), p. 303—305.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 230—244.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 308.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 298.

¹⁷¹ *Uricarul*, IV, p. 396—408.

¹⁷² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 218.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 363.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 223, 363.

În dispozițiile domnilor din a doua jumătate a sec. XVIII, se pot urmări atribuțiile ispravnicilor și modul cum ele erau executate. Se constată că abuzurile au fost practicate, și mai departe, pe o scară întinsă. În anul 1764, Grigore Alex. Ghica a ales „boieri de ispravă de a făcut ispravnici pe la ținuturi, dându-le mare poruncă să fie cu mare dreptate săracilor...”. „Satelor de pe la ținuturi încă le-a pus bani după puțină lor...”. Sumele acestea urmau să fie strânse de satele respective, fără vreun amestec din partea ispravnicilor („...ispravnicii să nu aibă voie nici a-i scăde, nici a-i adăugi, nici să vindă nimărui un cap de ață...”¹⁷⁵). În așezământul său pentru mazili, din anul 1777, pentru cei care plăteau dajdea individual, nu prin cislă ca ruptașii, Grigore Alex. Ghica cerea ispravnicilor să nu trimită la aceștia pentru strângerea dajdiei călărași sau panțiri, cum se proceda cu restul populației, mijloc de constrângere menținut și de Regulamentul Organic. Ispravnicul va scoate, după „izvodul” de la vistierie, liste pe ocoale cu numele și sumele respective, iar mazilii își vor alege un delegat, care va încasa banii dajdiei și-i va preda ispravnicului de ținut. În caz de întârziere se va trimite zapciu împlinitor care-și va lua și banii de ciobote¹⁷⁶.

Ispravnicii n-au renunțat la namestnici, puși de ei la ocoale, care făceau judecăți și „împlineau”. În anul 1795 se cerea, din nou, pentru gravele abuzuri ce le comiteau, sub pedeapsa cu ulița și ocna pentru „cumpărători”, înlăturarea lor. Și ispravnicii vor fi sancționați¹⁷⁷.

În anul 1799 se repeta dispoziția domnească, în legătură cu înlăturarea namestnicilor de la ocoale, puși de ispravnici pentru judecăți și împlineli; ispravnicii erau din nou amenințați cu pedepse și „cumpărătorii” cu ulița și ocna. Se amintea să rămână cite un ocolaș de fiecare ocol, pentru încasarea birului, „om vrednic și de credință dintre mazilii ținutului”, cu salariu lunar de la sate, după „izvod” de la vistierie. Ocolașii și alți zapcii vor fi însoțiți numai de un panțir sau doi, pentru a nu provoca dificultăți locuitorilor. În timpul muncilor agricole, locuitorii nu vor fi chemați la judecăți. Cu ocazia schimbării vornicilor de sate, ispravnicii, logofeții ispravniciei sau ocolașii nu vor pretinde nimic. Suma la care sînt obligați o vor da la cutia milelor¹⁷⁸. Abuzurile constituiau însă o plagă de neînlăturat. În anul 1804, Alexandru Moruzi amenința cu noi măsuri pentru prevenirea și reprimarea lor. Se arăta că s-au mărit salariile ispravnicilor. Dreptătorii incorecți vor fi demiși din funcție, vor restitui dublu sumele luate abuziv, și li se vor scoate din catastiful vistieriei scutelnicii rangului boieriei și nu vor mai putea obține alții în viitor. Sameșii de ținuturi, amintiți acum pentru prima dată, vor fi numiți de vistierie¹⁷⁹.

¹⁷⁵ *Letop. Kogălniceanu*, p. 251.

¹⁷⁶ *Uricariul*, XV, p. 316—320.

¹⁷⁷ *Ibidem*, IV, p. 65—69.

¹⁷⁸ *Ibidem*, IV, p. 73—79.

¹⁷⁹ *Ibidem*, I, p. 361—367.

Ne oprim aici cu urmărirea în documentele din a doua jumătate a sec. XVIII a atribuțiilor ispravnicilor în ținuturile respective și a modului cum erau executate. De altfel, aceleași aspecte, cu accente și mai grave, se pot remarca și în scrierile călătorilor străini. Ispravnicii, ca și toți ceilalți funcționari publici, jefuiesc și înșeală pe cine pot, scria Carra în anul 1775¹⁸⁰. Aproape la fel se exprimă și Wolf. Aviditatea ispravnicilor este pusă, aici, în legătură cu caracterul efemer al funcției și cu numărul mare de amatori pentru ocuparea ei¹⁸¹.

Ar părea, într-o anumită măsură, paradoxală această atenție deosebită a domnilor fanarioți față de situația populației de rînd, țără-nimea. Explicația se poate însă ușor găsi. În condițiile dificile ale exploatării turcești, exista un interes deosebit din partea domnilor de a preveni abandonarea satelor de țărani, care rămîne încă, și în această epocă, în Moldova, ca și în alte țări situate la est de Elba, principala formă de rezistență și de luptă a acestora contra exploatării feudale.

III. CARACTERUL CONDUCERII ORĂȘENEȘTI DIN MOLDOVA PÎNĂ ÎN SECOLUL XVII

În istoriografia noastră s-a insistat asupra originii și dezvoltării orașelor din Moldova¹⁸². Crearea lor a fost pusă în legătură cu căile comerțului de tranzit care o străbăteau, încă din sec. XIV, cu diverse ramificații, de la nord spre sud, de-a-iungul principalelor riuri ale Moldovei, făcînd legătura între nordul și sudul Europei, între Baltica și orientul apropiat. S-a remarcat, de asemenea, și dezvoltarea și decadența unora din orașe în funcție de expansiunea țării și intensificarea relațiilor comerciale într-o anumită direcție. Într-adevăr, factorul extern nu poate fi ignorat, dar nici importanța lui nu trebuie exagerată.

Nu trebuie neglijat însă și factorul intern, dezvoltarea forțelor de producție locale, diferențierea meseriilor de economia sătească, factor care a jucat un rol important în evoluția acestor așezări urbane mai vechi și formarea celor mai noi¹⁸³.

Privilegiul vamal din anul 1408, pentru negustorii din Liiov, reconfirmat ulterior, care constituie o consacrare de drept a unei situații de fapt mult mai vechi, ne dă importante indicații și sugestii în legă-

¹⁸⁰ Carra, *Histoire de la Moldavie*, p. 182.

¹⁸¹ Wolf, *Beiträge*, I, p. 110—111.

¹⁸² Cf. P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în vol. *Interpretări românești*, Buc., 1947, p. 107—129; idem, *Comunele medievale în Principatele Române*, în același volum, p. 161—218; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. II, Buc., 1928.

¹⁸³ T. Lalik, *Recherches sur les origines des villes en Pologne*, „Acta Poloniae Historica”, II, 1959, p. 116—117.

tură cu funcția economică a orașelor Moldovei din acea epocă. De asemenea, celelalte privilegii pentru Brașov și alte orașe din Ardeal ne indică proporțiile schimbului și traficului. Negustorii din Liov aveau cele mai întinse relații și jucau rolul cel mai activ, dar aceasta numai pînă în sec. XVI. Comerțul de tranzit a continuat însă și în sec. XVI și XVII cu aceeași intensitate între nord și sud¹⁸⁴. Puncte vamale pentru „Părțile tătărești” erau Suceava, Iași, Cetatea Albă; pentru Tara Românească, Suceava și Bacău sau Birlad (puncte de margine); pentru Bistrița, Suceava, Baia, Moldovița; pentru Brașov, Suceava, Bacău, Trotuș iar pentru Polonia, Suceava, Siret, Cernăuți, cu ramificația Hotin pentru Camenița. Deci Suceava era în centrul acestei rețele rutiere și acolo se lua și vama principală și exista un drept parțial de depozit pentru comerțul cu postav¹⁸⁵. Nu sînt menționate în privilegiul din anul 1408 ca puncte vamale Galați și Tecuci (primul nu exista ca oraș la această dată iar cel de al doilea aparținea poate Țării Românești)¹⁸⁶. În privilegiile ulterioare din 1434, martie 18, și 1456, iunie 29; acordate, primul de Ștefan voievod și al doilea de Petru voievod, tot negustorilor lioveni se mențineau, în esență, aceleași prevederi și aceleași puncte vamale. Actul lui Ștefan cel Mare din 1460, deși, de fapt, o reconfirmare, conține importante date suplimentare. Punctele vamale terminus din sudul țării sînt acum Putna și Tecuci. Tecuciul apare însă menționat ca tîrg încă în actul din 1435, septembrie 1¹⁸⁷.

Tîrgurile moldovenesti constituiau o piață de cumpărare pentru negustorii străini, în sec. XV ca și mai tîrziu, mai ales pentru oi și vite. Sînt menționate ca atare Bacău, tîrgul Roman, Baia, Neamț, „sau alte tîrguri ale noastre”. Tot aici avea loc desfacerea articolelor manufacturate necesare producției agricole și obiectelor de uz casnic și personal. Spre sfîrșitul sec. XV se poate vorbi de o anumită emancipare a comerțului moldovenesc, în sensul că negustorii indigeni sînt acei care-și duc pe piața din Ardeal și Polonia vitele în număr relativ

¹⁸⁴ Cf. M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II; Bogdan, *Doc. Ștefan cel Mare*, II. Pentru tranzitul comercial prin Moldova în a doua jumătate a sec. XVI, între Polonia și Turcia, Cf. N. Iorga, *Acte și fragmente*, I (1895), p. 14. În anul 1512, Bogdan voievod oprise trecerea negustorilor poloni prin Moldova, pe la Suceava, spre Turcia, drept represalii pentru interzicerea trecerii negustorilor moldoveni prin Liov spre Lituania cu mărfurile lor. Se reafirmă de regele polon că Liovul este „locus depositarii privilegiatus ab antiquo”. Cf. Hurmuzaki, vol. II, 3, p. 67. Pentru circulația negustorilor poloni prin Moldova în 1574, cu plata taxelor vamale (theloneo persolulo) și traversarea căilor obișnuite (consuetis et antiquitus observatis itineribus ac publicis vijs), cf. și Hurmuzaki supl. II, p. 278—279.

¹⁸⁵ P. P. Panaitescu, mai întîi a admis pentru Suceava dreptul de depozit (*Drumul comercial*, p. 114), apoi l-a negat (*Comunele*, p. 184).

¹⁸⁶ Pentru frontiera de sud a Moldovei, cf. Rosetti, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, „Ac. Rom. m.s.i.”, s. III, t. XV, 1934, p. 81—91. Cf. și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, 1944, p. 224—225.

¹⁸⁷ I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, vol. II.

mare, aducînd, de acolo, ei singuri, obiectele manufacturate, subminînd astfel rolul Liovenilor și Brașovenilor și, în același timp, participă și la exercitarea comerțului de tranzit, transportînd pe piața Aidealului, ca și cei munteni, aromatele venite în porturile de la Marea Neagră și Dunăre sau aduse de negustorii din Constantinopol.

Treptat s-au dezvoltat noi centre urbane din târgurile mai vechi existente ca simple locuri de schimb sau chiar din sate, în legătură cu modificarea drumurilor comerciale și cu dezvoltarea vieții economice a țării. Între acestea pot fi amintite Galați, Huși, și Botoșani, în sec. XVI, Chișinău, în a doua jumătate a sec. XVII, în urma decăderii Lăpușnei, Focșani la începutul sec. XVII etc. Alte târguri, în schimb, au dispărut sau au devenit sate (tîrgul Sărata la sfîrșitul sec. XV, tîrgul Putnei în prima jumătate a sec. XVI, tîrgul Broaștei etc.), datorită unor cauze variate și multiple¹⁸⁸.

Poziția juridică a acestor orașe mai vechi față de noul stat feudal moldovenesc, consolidat spre sfîrșitul sec. XIV, și de domnie, poate fi explicată în raport cu statele vecine. De asemenea și modelarea instituțiilor de așa-zisă autonomie urbană. În orice caz, nu se poate folosi termenul „comune” pentru aceste centre urbane, grefate, de regulă, pe vechi așezări autohtone. Ele au fost încorporate în statul moldovenesc în expansiune și declarate „domnești” pentru veniturile pe care le asigurau domniei. Nici nu putea fi altfel. Populația lor era redusă la număr și unele din elementele active se puteau deplasa în altă parte sau reveni în orașul de origine. Prin urmare, acestea erau orașe fără o tradiție veche de luptă pentru libertate, niște așezări temporare și nesigure, cărora constituirea statului le-a dat certitudinea relativă a existenței în viitor¹⁸⁹.

Domnia n-a căutat și n-a găsit în orașe, un aliat firesc și interesat în lupta cu boierimea turbulentă. Domnia a căutat să le exploateze cît mai mult și a contribuit astfel, în mod efectiv, dacă nu la decăderea lor, la menținerea unei situații defavorabile dezvoltării lor. Acest lucru a fost subliniat și de N. Iorga¹⁹⁰. Așa cum scria Bandini, orașenii (cives oppidani) nu depindeau decît de domn; această situație durează, în general, pînă la sfîrșitul sec. XVII¹⁹¹. Dar apăsarea domnească, uneori, nu cunoaște limite. În loc ca veniturile din târguri (taxe vamale, etc.) să fi fost afectate, parțial cel puțin, pentru întreținerea acestora,

¹⁸⁸ Cf. și C. C. Giurescu, *Tîrguri și orașe vechi dispărute*, în „Revista Fundațiilor Regale”, 1939. Cf. și Arh. St. Buc., Zlataust, 17/5 (1643 ianuarie 4). Cf. și I. Bogdan, *Vechile cronici*, p. 179 (*Cronica moldo-polonă*) unde este menționat la 1518 tîrgul Șerbanca, la Prut. („na miasteczko na Prucie Szarbanka”). Nu credem totuși în existența lui ca atare.

¹⁸⁹ Și N. Iorga s-a pronunțat împotriva folosirii termenului „comună”: Cf. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. II, p. 105.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 105—106.

¹⁹¹ Cf. Bandini, ed. V. A. Ureche, p. 197—212.

ele erau concesionate de domnie adeseori mănăstirilor¹⁹². Ștefan cel Mare, în anul 1491, alipea la Vaslui o serie de sate, dar și le făcea „uric” lui și familiei lui. Țirgoveților din Vaslui (1491) și Birlad (1495) abia li se acordă scutire de vama mică cu unele excepții¹⁹³. Abia în sec. XVIII, unui domni fanarioți au instituit taxe care constituiau un fond de întreținere pentru ulițele orașelor. Orașele contribuiau efectiv la plata tributului. Apoi li se mai impuneau negustorilor „împrumuturi” ruinoase, cum arată un document de la Moise Movilă din 1631¹⁹⁴.

În plus, orașele au suferit, mai mult decât satele, calamitățile războaielor, invaziilor și incendiilor pînă în sec. XIX. „Jacent prostrata bellorum cladibus omnia”, scria umanistul polon R. Heidenstein, pe la 1600. Ele n-aveau posibilități efective de apărare, nefiind înconjurate de ziduri. Pentru ca aceste ziduri să se fi construit, trebuia o populație numeroasă și care să dispună de mijloace materiale. Or, în timp de invazie, o parte se refugia în Ardeal sau Polonia¹⁹⁵. Dar nici turcii nu permiteau să se construiască astfel de ziduri, cu excepția incintelor fortificate ale mănăstirilor, de teama revoltelor, pînă în sec. XVIII¹⁹⁶. Pentru apărare aveau șanțuri și garduri de nuiele sau birne.

Din sec. XVII înainte, de cînd elementul negustoresc de bază în orașele mai importante îl formează grecii, situația se schimbă. Aceștia gravitează spre Constantinopol, de unde veniseră, în parte. Relațiile cu Ardealul persistă însă. Prezența de durată a domnului cu numerosul său anturaj, într-un oraș sau altul, sau absența sa contribuiau la dezvoltarea sau la stagnarea lui¹⁹⁷. Datorită acestui fapt, Suceava decade iremediabil de la jumătatea sec. XVII, de cînd Iași devin capitală unică a statului feudal; pînă atunci Suceava, începînd din a doua jumătate a sec. XVI, cu excepția primei părți a domniei lui Ieremia Movilă, fusese reședința secundară¹⁹⁸.

¹⁹² Astfel, de exemplu, în 1460, aprilie 23, Ștefan cel Mare confirma mănăstirii Bistrița, vama mare și mică și alte venituri de la Bacău. Acestea au fost întărite aceleiași mănăstiri pînă în sec. XVIII. Cf. *Doc. privind istoria României*. La fel a fost cazul și cu alte orașe. Cea mai nouă confirmare pentru mănăstirea Bistrița, pentru mortasapie și vama pîrcălăbiei de la Bacău, de la Grigore Ghica din 1727, aprilie, 2. Cf. Arh. St. Buc., Barnovschi 6/9.

¹⁹³ Cf. I. Bogdan, *Doc. Ștefan cel Mare*, vol. II.

¹⁹⁴ Documentul a fost publicat în traducere, cu greșeli serioase, în *Uricariul*, II, p. 51.

¹⁹⁵ *Diplomatarium italicum*, I, p. 123 (1676), 140 (c. 1687).

¹⁹⁶ Bandini, *ed. cit.*, p. 258; *Diplomatarium italicum*, II, p. 355; Hurmuzaki, IX, p. 160; Cf. și G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 35. (Însemnările de călătorie din 1593 ale lui Trifon Korobeinikov).

¹⁹⁷ Cf. și B. F. Porșnev, *Istoria modernă*, vol. I, Buc., 1954, p. 334.

¹⁹⁸ N. Iorga a combătut, în mod just, părerile greșite în legătură cu existența unei capitale, în sensul propriu și modern, a domniilor moldovene și cu mutarea „capitalei” de la Suceava la Iași de către Alexandru Lăpușneanu. „În sec. XVI domnul era, de cele mai multe ori, un drumet și se strămuta din loc în loc ca să dea sentințe, căci circulația fiind grea și oamenii neputînd să se strămute departe ca să-i vie înainte, domnul își schimba scaunul de judecată... Astfel, domniile noastre avînd case domnești pretutindeni, fiind datori să se prezinte cînd într-un loc, cînd

Cauzele principale, deci, datorită cărora orașele din Moldova n-au ajuns la un nivel de dezvoltare similar celor din Ardeal și Polonia, sînt două: exploatarea domnească și clericală și poziția defavorabilă a țării față de turci și tătari.

Dar nici chiar în Ungaria orașele n-au cunoscut o dezvoltare la același nivel cu cele din Occident¹⁹⁹. Termenul șoltuz nu s-a impus de loc la noi pentru sate, ca în Ungaria și Polonia²⁰⁰. Acest termen este folosit aproape constant în documentele slavo-române; termenul voit sau birău, absolut cu același sens este folosit mai rar. În schimb în documentele în alte limbi, ne referim la corespondența cu Bistrița și alte orașe din Ardeal, în limbile germană și latină, apar numai termenii Richter, Groff, Greb, advocatus, iudex²⁰¹, care aveau circulație și acolo. În ce privește fondul, just a remarcat P. P. Panaitescu, mai recent, că mai multe elemente sînt ardelene decît polone²⁰². În Ardeal și în Ungaria, alegerea organelor orașenești se făcea pe un an

intr-altul pentru a împărți dreptatea, nu se poate vorbi la început de o capitală statornică". Cf. Iorga, *Ist. Rom. prin călători*, I, ed. II, 1928, p. 111. Știrile se contrazic în mare parte în ce privește mutarea definitivă a „capitalei” la Iași. În 1578, Suceava era considerată încă „terra principale della Moldavia”. (Cf. I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, 1914, p. 23). Încă într-un document de la Petru Șchiopul din 1585, februarie 12, Iași apar ca reședința mai nouă a domnilor (Младенец стоеи). Cf. revista „Th. Codrescu”, III, p. 145—146. Călătorul rus Trifon Korobeinikov, arăta în 1593, că domnul stă în Iași, care nu are o cetate, deoarece sultanul nu permite a se ridica întărituri și că tot sultanul a impus abandonarea Sucevii, fiind prea aproape de frontiera polonă. Cf. „Arhiva”, 1889, p. 762—764. În memoriile lui Charles de Joppecourt, publicate de Baret, în 1620, se arată că orașul principal al țării, în care domnul își ținea deobicei curtea, era Iași, care n-are întărituri. Dar Suceava continuă să apară pînă spre mijlocul sec. XVII ca reședința secundară a domnului (Cf. *Bandini*, ed. V. A. Ureche). Într-o hartă din a doua jumătate a sec. XVII (anexă la Johannes Gradelehnus, *Chronica oder Beschreibung des Königreichs Hungarn, Sibenbürgen, Moldau, Wallachey, Fanckfurt am Mayn*, 1665) sînt menționate „Soczowa sedes Waiwodae Moldaviae” și „Iassij sedes Regia”. Dezvoltarea economică și teritorială a Iașilor se accentuiază în sec. XVII și se poate urmări în documentele interne și memoriile călătorilor străini, destul de numeroase pentru acest secol. Cf. D. Ciurea, *Iași în secolul XVII*, în „Mitropolia Moldovei”, XI, 1957.

¹⁹⁹ Timon, *Ungarische Verfassungs-und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, Berlin, 1904, p. 718—719. Pentru „evoluția est-europeană” a orașelor din Ungaria cf. și I. Szűcs, *Das Städtewesen in Ungarn im 15—17 Jahrhundert*, în „Studia Historica ASH”, 53, Bp. 1963, p. 97—164. Dar și în Franța, dacă la finele secolului XV se poate încă vorbi de autonomii municipale, în sec. XVI orașele cad într-o dependență din ce în ce mai accentuată față de puterea centrală. Cf. J. Zeller, *Les institutions de la France au XVI-e siècle*, Paris, 1948, p. 42. Cf. și R. Doucet, *Les institutions de la France au XVI-e siècle*, Paris, 1948, vol. I, p. 362.

²⁰⁰ Deși o legătură nu se poate face sau nu se poate preciza rolul elementului german din Polonia în înființarea unor târguri din Moldova, se poate menționa că în Polonia existau o localitate și o apă Socawa și o cetate Niemcze. Cf. Długosz, *Historia polonica*, I, Lipsiae, 1711, p. 41, 485.

²⁰¹ N. Iorga, *Documente Hurmuzaki*, XV₁.

²⁰² P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 187, 191.

deci ca și la noi²⁰³. Funcțiile erau aceleași, ca și acolo (dar și mai limitate) de justiție inferioară, fiscale, poliție, apărarea intereselor materiale ale cetățenilor²⁰⁴.

Elementele etnice mai numeroase aveau dreptul la organe proprii. La Suceava, cum fusese și la Liov, armenii aveau conducerea proprie de șoltuz și 12 pîrgari. În alte orașe, ca Siret, Roman și Botoșani, armenii aveau namestnici²⁰⁵. La Huși și Bacău, poate și la Adjud și Tîrgul Trotuș, alternativ, un an era un șoltuz ungar (*primarius iudex*) și alt an, unul român. La Baia și Cotnari, amintite ca orașe „săsești” (oppida saxonica) și în prima jumătate a sec. XVII, alternau anual un șoltuz șas și unul moldovean. Sistemul acesta exista și în Ardeal, de unde a fost introdus. La Cluj, în sec. XV, funcționau, în baza unei hotărîri regale din 1458, alternativ în fiecare an, un jude sas și altul ungar; la fel în adunarea celor o sută, jumătate erau sași și jumătate erau maghiari. Elementul săsesc din punct de vedere numeric ar fi fost egal cu cel maghiar²⁰⁶. La Cîmpulung-Muscel funcționau alternativ, un an, un „județ” propus de români și schei și un alt an, unul reprezentînd elementul săsesc și ungar. Și aici s-a exercitat, prin urmare, aceeași influență din Ardeal²⁰⁷.

Prin analogie, față de modul cum se proceda la Cîmpulung-Muscel²⁰⁸, putem afirma că și în Moldova organele locale erau alese anual de obștea tîrgoveților, (négustori, meseriași, cler, cultivatori etc.), acolo unde nu existau facțiuni, indiferent de ocupația lor, și tot obștea le putea, eventual, reconfirma. Spunem aceasta deoarece nu avem informații cu privire la desemnarea organelor conducerii locale

²⁰³ Am văzut că în Ungaria alegerea se făcea, de obicei, la Sf. Gheorghe. La Baia Sprie alegerea judeului și juraților se făcea în sec. XVI la 1 noiembrie. Cf. Veress, *Documente*, vol. III, p. 43—47 (1585). La Riga alegerea celor 12 membri ai sfatului orașenesc și celor doi Bürgermeister-i se făcea în ziua Sf. Mihail.

²⁰⁴ În Țara Românească, județul și cei 12 pîrgari aveau aceleași atribuții de justiție, fiscale, efectuarea transporturilor, eliberarea de acte pentru tranzacții, care apar mai curînd decît în Moldova, etc. Un document din 1586, iunie 12, arată că acestia puteau judeca afaceri civile (litigii de proprietate în afara orașului respectiv). Cf. *Documente privind istoria României*.

²⁰⁵ Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 659—660; R. Rosetti, *Scrisori noi din arhivele Bistriței 1592—1638*, Buc., 1944, p. 31—32; P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, în *Interpretări românești*, p. 177. Cei doi șoltuzi, român și armean, de Roman sînt amintiți ca martori într-un document din 1670, ianuarie 14 (Arh. St. Iași, 412/34), în legătură cu Andrei din Călugăreni, ce se dă vecin pîrcălabului Iacob, care l-a răscumpărat de la pedeapsa capitală pentru furt. Cf. și H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, în „Balcania”, II—III, 1939—1940, p. 107—194.

²⁰⁶ Cf. S. G. Ardeleanu, *op. cit.*, Studii, VI(1953), p. 138; cf. și Bandini ed. V. A. Ureche, *p. 197, 212; *Diplomatarium Italicum*, II, p. 356; N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, 1928, p. 320—321.

²⁰⁷ Cf. C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, partea I, Buc., 1855, p. 81, 130.

²⁰⁸ Ibidem, p. 132—133; P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, p. 176.

a târgoveților. În Ardeal, la Cluj, de exemplu, se stabilesc precis, prin privilegiile reșale din sec. XV (1405, 1458, 1488), modalitățile alegerii judeului și celor 12 jurați. Se pot astfel remarca schimbările intervenite în funcție de progresele elementului orășenesc propriu-zis (meseriași în primul rînd), aflat în lupta pentru autoadministrare. Dacă în anul 1405 judele orașului era ales de 12 jurați, de nobili și de oameni cu avere (seniores et homines possessionati), în anul 1488 alegerea judeului și juraților avea să se facă de cei o sută desemnați de vechiul jude și de cei 12 jurați, între care circa jumătate erau membri ai breslelor²⁰⁹.

Pentru Moldova nu se cunosc nici un fel de dispoziții emanate de domnie în legătură cu modul desemnării șoltuzului sau modificării, legate de această procedură și probabil că nici n-au existat. Este vorba numai de vechi uzanțe, introduse din Ardeal, mai ales, care s-au păstrat fără modificări esențiale de-a lungul secolelor. În legătură cu data alegerii șoltuzilor și pîrgarilor se poate afirma, urmărind nume de șoltuzi care apar în documente, că alegerea se făcea la date diferite în unele orașe față de altele (acestea puteau avea loc la 1 fanuarie, la Sf. Gheorghe și la Sf. Mihail, ca în alte țări)²¹⁰.

Probabil că obștea târgului alegea pe cei 13, care, la rîndul lor, desemnau apoi pe șoltuz și ajutorii săi, ca și în alte părți. În orice caz, numărul de 12 pîrgari este exagerat de mare față de proporțiile reduse ale orașelor noastre (în orașele din alte țări, Italia, Franța, Germania etc. numărul juraților era în funcție de acel al cartierelor, ceea ce la noi n-a fost cazul). Sarcina de șoltuz nu și-o asumau probabil, în genere, decît membri ai categoriilor mijlocii, nici boieri din orașe, nici negustori bogați, în primul rînd pentru neajunsurile și umilințele la

²⁰⁹ Cf. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 137, 155.

²¹⁰ Nu se poate urmări în documente succesiunea riguroasă a organelor locale orășenești alese anual și, eventual reconfirmate de obștea târgoveților. Totuși, din cîteva date, se poate remarca atît caracterul anual al funcției, subliniat încă de N. Iorga și alți autori ulteriori, cît și data aproximativă a alegerii. Astfel, într-un document din 1579, februarie 29 apare menționat ca martor Beldiman șoltuz de Suceava; în altul din 1580, august 19, apare Simion șoltuz, cu pîrgarii săi, Ion Cozmită și Tăbăică și Beldiman fost șoltuz. (Cf. *Doc. privind istoria României*). Rezultă deci că alegerea s-a făcut probabil la Sf. Gheorghe. În două documente din 1603, iulie 20, și 1604, aprilie 18, este amintit Maxim șoltuz (în primul și Zbiera fost șoltuz predecesorul său). De aici ar rezulta că nu se procedase încă la noua alegere anuală care avea loc probabil tot la sf. Gheorghe. Cf. *Doc. privind istoria României*. Pentru Bîrlad avem trei mențiuni succesive din 1607, ianuarie 18, 1608, iulie 2, și 1609, iunie 24. Sint amintiți, la aceste date, Cîrstea Dănilă șoltuz, Anton Vigrin șoltuz și iarăși Cîrstea Dănilă voit, reales deci. Rezultă că și aici desemnarea se făcea probabil la Sf. Gheorghe. Cf. *Doc. privind istoria României*. Pentru Piatra se cunosc: 1630, ianuarie 8, Tofan șoltuz, 1631, noiembrie 13, Toader șoltuz, 1632, iunie 23, Zaharia șoltuz. Și aici datele pledează pentru Sf. Gheorghe. Cf. Arh. St. Buc., Pîngărați 3/16; Bisericiani 3/1, 54. Trei date pentru Galați ar indica aici, ca dată a alegerilor de șoltuzi, 1 ianuarie. Astfel, în 1642, iulie 29, apare Mihai șoltuz, în 1643, iulie 1, Tudor Acălărei șoltuz, iar în 1644, martie 4, Iane șoltuz. Acad. R.S.R. 43/54, Arh. St. Buc., Ep. Roman 11/1, Sava 33/14.

care ar fi fost expuși în legătură cu diferitele obligații impuse de domnie, așa de greu de realizat și cu atâtea sacrificii pentru populația orașului respectiv. Din cele câteva mențiuni precise de care dispunem, constatăm că șoltuzii și pîrgarii erau recrutați din rîndurile meseriașilor și negustorilor, dar și din rîndurile agricultorilor, mazililor sau ruptașilor, etc.²¹¹. Nu avem mențiuni precise că, alături de consiliul restrîns al pîrgarilor, era și unul mai larg ca în Ungaria și Polonia. Nu știm precis cine erau acei „sfetnici ai tîrgului” (readți), care luau la Roman gloaba pentru scandal în ziua Sf. Ilie, cum se arată într-un document din 1458 (aprilie 12). Pentru Ioan Bogdan, aceștia ar fi fost „membri ai sfatului orășenesc celui mare”, a cărui existență nu se constată însă documentar, alături de cel restrîns compus din pîrgari. Termenul poate indica aici, ca și în alte documente, pe dregătorii domnești locali, în primul rînd vorniciei de tîrg. În documentele polone, într-adevăr, „raiți” sau „redți” erau consilierii municipali (de ex. la Liov). Dar în documentele domnești din sec. XV (de ex. 1434 iulie 29 și 1449 august 3) termenul readet are sensul de dregător. Ulterior el este înlocuit cu ureadnic. Trebuie făcută o distincție între $\rho\Delta\Delta\epsilon\iota$ (consilier) și $\rho\Delta\Delta\epsilon\iota$ (dregător), care

²¹¹ Orașele noastre n-au cunoscut un patriciat în adevăratul sens al termenului. Totuși a existat o diferențiere serioasă, din punct de vedere material, între diversele categorii sociale existente, și chiar în cadrul acestora. Astfel, de exemplu, pentru Suceava avem mențiunea precisă a existenței în 1503 și 1530 a unor mari negustori (mercatores magni seu grandi), zece la număr, (Nicula, Drăgan, Vartan, Casper, Auak, Yuanus, Borboss, Martin, Magradystch, Yuaschko), deci patru armeni, trei români un grec și doi sași). Cf. *Quellen Kronstadt*, I (1886), p. 36—37, II, p. 231. În 1530 (mai 15) apare menționat (*Quellen*, II, p. 227), Ivan șoltuz de Vaslui, care duce la Brașov 19 boi și ia marfă pentru șapte florini, deci un negustor. În 1561 (Hurmuzaki II, p. 387) este menționat «judex civitatis Zochawa», în conflict cu Alexandru Lăpușneanu (fiul acestuia plecase din Moldova la Cassovia). Nu știm precis dacă în acest caz este vorba de șoltuz sau de vornicul de Suceava. (Mai curînd de acesta din urmă). La Baia, în 1570, era șoltuz Georgius Kirschner (blănarul), în 1587—1588, 1592 și 1595 Nicolaus Kirschner (Nicoară), practicînd aceeași meserie; în 1592 Peter Binder (butnarul). Cealaltți șoltuzi, întîlniți în documente, nu au menționată ocupația. Au fost probabil și agricultori, cel puțin în sec. XVII. Un document din 1527 (februarie 11) amintește de Ianusch Tyschler (tîmplarul) Groff cu jurații săi (Suceava). Cf. Hurmuzaki, XV, p. 292. Pentru Iași întîlnim ca șoltuz pe Vasile Gînscă, la 2 martie c. 1645, menționat ca *bărbiiar*, în 1637 și 1646 (Arh. St. Buc., Cetățuia, 11/4, Galata, 14/6, 19). Nu știm cărei categorii sociale îi aparținea Petrea Smilean menționat într-un document din 1615, martie 18, ca șoltuz de Iași, și în 1617, iunie 26, ca fost șoltuz. Numele său arată că era venit din regiunea de sud a țării. Cf. *Doc. privind istoria României*. Savin șoltuz de Adjud în 1686 (Surete și izvoade, V. p. 329, 332, 333), fiul lui Gligorașco Mătcă, era agricultor. Probabil alfit funcția de șoltuz cit și cea de pîrgar era gratuită, onorifică, așa cum mai tîrziu în prima jumătate a sec. XIX era și epitropia de tîrg (cf. Antonovici, *Documente bîrlădene*; Gorovei, *Botoșanii*). Unele avantaje materiale rezultau însă din exploatarea morilor din tîrguri, ca la Baia (cf. Costăchescu, *Doc. mold.* II, 1443, noiembrie 29, p. 187—188, 1453, ianuarie 26, p. 444—446), cultivarea gratuită a terenurilor, folosirea ierbărilor etc. Nu credem că șoltuzii și pîrgarii erau scutiți de plata birului, cum erau vorniceii sătești în sec. XVIII. Desi la figurat, într-o mărturie către Radu Mihnea, șoltuz și 12 pîrgari și toți tîrgoveții bătrîni și tineri din Tg. Neamț, își ziceau „robi și haraciari” (Arh. St. Buc., Neamț, 5/1).

i-a scăpat și lui Ioan Bogdan²¹². În documente sînt amintiți uneori „toți orașenii din țîrg” (1646 iunie 1), „toți bătrînii orașului” (1608 ianuarie 18, iulie 2, 1647, martie 1) ca oameni de credință. Într-un document din 1583 martie 29, sînt amintiți, alături de șoltuz și pîrgari, „toți bătrînii și tinerii din țîrgul Baia”, că ar fi participat la o delimitare în afara hotarului țîrgului, împreună cu un fost mare vîtaf. Probabil că este vorba, mai curînd, de o simplă formulă sau figură de stil²¹³. Într-o scrisoare către bistrițeni, în legătură cu libera circulație a negustorilor prin Cîmpulung la Bistrița, sînt amintiți „portariul mare de Cetatea Sucevii și șoltuzii cu tot sfatul, pîrgarii, bătrînii de orașul Sucevii”²¹⁴. Ar rezulta clar, de aici că pîrgarii și bătrînii constituiau acel consiliu lărgit de care amintim. Cum ar rezulta dintr-un document din 1607²¹⁵, foști șoltuzi puteau intra în componența consiliului pîrgarilor, iar pîrgarii deveni șoltuzi. Aici apar între pîrgari Andreica fost șoltuz și Hancea viitor. Uneori unul sau doi dintre pîrgari au calificativul „mare”, deci ar fi consilierii imediați ai șoltuzului²¹⁶. Conducerea țîrgului avea un sediu („scaun”) modest desigur, fiindcă nu s-a păstrat nici o urmă de asemenea edificiu în vreun oraș din Moldova. Există și documente care arată că tranzacțiile s-au făcut la șoltuz acasă²¹⁷. Conducerea țîrgului avea o cancelarie rudimentară, cu unul sau doi scriitori pentru slavă și românească și eventual pentru latină sau germană și ungară, mai ales în orașele în care exista și o populație săsească și ungară ca Trotuș, Baia, Suceava²¹⁸. Pecetea țîrgului ca și catastiful, menționat în documente începînd din a doua jumătate a sec. XVI, se aflau în păstrarea șoltuzului în funcție²¹⁹.

²¹² Cf. M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 743; I. Bogdan, *Doc. Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 295 (25 ian. 1463); Hurmuzaki supl. II, p. 210 (1558). Pentru distincția între rajca (consilier) și rzadca (administrator) cf. I. Bardach, *Historia panstwa i prawa polski do polowy XV wieku*, Warszawa, 1957, p. 216, 461.

²¹³ *Documente privind istoria României*; Acad. R.S.R., 81/1.

²¹⁴ Hurmuzaki, XV₂, p. 1041.

²¹⁵ Arh. St. Buc., *Achiz. Noi*, 217/647.

²¹⁶ *Documente privind istoria României, Moldova, 1611—1615*, p. 176.

²¹⁷ Mențiuni de acte date „la mijlocul țîrgului, dinaintea scaunului” (adică a sediului) în documente din 1632 (Bîrlad) și 1647 (Suceava). Cf. Antonovici, *Documente bîrlădene*, IV, p. 63—64; Acad. R.S.R., 8/204. Cf. și Ghibănescu, *Surte și izvoade*, V, p. 302—303 (1641): „și acești bani am luat în cash la șoltuz și au fost șoltuz cu 12 pîrgari”.

²¹⁸ Cf. și I. Bogdan, *Doc. mold. din Arhivele Brașovului*, București, 1905, p. 10.

²¹⁹ Cea mai veche mențiune a catastifului țîrgului pare a fi într-un document din c. 1584—1587 (Hîrlău). Cf. și doc. din 15 septembrie 1587 (Hîrlău), Arh. St. Iași (fond Zotta). Într-un zapis din 1645 februarie 23 (Arh. St. Buc., Galata, 14/2), referitor la vinderea unei case din Iași, se face mențiunea: „După aceea am chemat șoltuzul Gligorie cu doisprezece pîrgari de am scris la catastiful orașului”. Pentru sigiliile orașelor cf. și nota mai recentă D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, „Studii și Cercetări Științifice, Istorie”, Iași, a, VII (1956) fasc. 2. Aceste sigilii pentru ceară, imprimate însă și cu fum, circulare, uneori ovale și mai tîrziu inelare-poliagonale, aveau legenda în slavă sau în latină iar cele mai noi în românește. Legenda indica de regulă numele țîrgului respectiv; altelei însă ieșea

În afară de corespondența cu orașe din Ardeal în limbile slavă, latină sau germană, conducerea orașelor elibera măturii pentru vânzări de ocini în afara târgului sau chiar ținutului respectiv, sau certifica zăpise pentru astfel de tranzacții, aplicînd și pecetea târgului. Unul dintre cele mai vechi acte, de acest gen, pare a fi din 1580 (iulie 16), emis „în zilele lui Băloș șoltuzul de Agiud și a pîrgarilor lui”. Actele se dau „la mijlocul târgului, dinaintea scaunului”, adică a sediului, cum se spune în documente din 1632 (Bîrlad) și 1647 (ianuarie 1, Suceava)²²⁰. Pentru proprietățile din târguri, seria actelor începe din sec. XVII, cu Iașii. În unele acte se suprapun organele domnești locale, pîrcălabi sau vornici. Un act dat „la scaunul târgului Roman” (1588 martie), pentru o ocină, are mențiunea lui David și Bejan pîrcălabi de Roman și Ionașco șoltuz și 12 pîrgari²²¹. Eliberarea de măturii din

din comun prin conținutul său. Astfel este cazul cu legenda sigiliului orașului Baia (Sigillum capitalis civitatis Moldaviae terre moldaviensis), Roman (Sigillum civium de foro Romani) și Vaslui (печат Стефан Ковода). Pecetea târgului Șchei avea excepțional numele lui Ștefan Prăjescu vornic (1646), care stăpînea o parte din hotarul târgului. În centrul sigiliului se afla o figuratie, în funcție de resursele regiunii sau de imaginație. Aceste elemente figurative au servit, unele, pentru sigiliile de mai tirziu ale ținuturilor din Moldova. Astfel, pe aceste peceti se întîlnesc cai și vite (Iași, Orhei, Adjud), mistreț (Roman), cerb și crucifixul minerului (Baia), iepure (Tecuci), căprioară (Piatra), albine (Vaslui și Soroca), păsări și spice (Botoșani, Birlad, Ștefănești), vită cu tîrs dionisiac și struguri (Cotnari, Hîrlău) pești (Galați, Șchei), unelte (ciocan de saigău la Troțuș și Tîrgul Ocna), icoane, cruci, etc. Unele din aceste sigilii nu au embleme. Altele ne sînt încă necunoscute. Și execuția acestora diferă mult. Față de sigiliile orașelor Baia, Roman și Suceava, în primul rînd, altele sînt executate cu totul grosier. Se cunosc pentru unele orașe exemplare diferite. „Pecetea târgului” era recunoscută de domnie ca mijloc de întărire a actelor locale. Cf. DIR, A, XVII, V, p. 60 (1621). Pentru comparații cf. și M. Haisig, *Studia nad legenda pieczeci miejskiej*. Wrocław, 1953, fasc. 1. Sigiliul din 1353 cu cerbul și legenda „Sigillum burgensium de Hirsberg” al orașului Jelenia Góra.

²²⁰ Conducerea orașenească dădea măturii (scrisori) și pentru afaceri penale, soluționate de dregătorii domnești, întărite cu sigiliul târgului respectiv. Există, astfel, două acte din a doua jumătate a sec. XVII, în legătură cu delictе (furturi de cai) comise de țigani, care au fost prinși, aduși în tîrg și răscumpărați de boieri de la pedeapsa capitală, pentru a deveni robii lor. O astfel de „scrisoare” sau „măturie” a fost eliberată de „Sin Mihai șoltuz și 12 pîrgari din tîrg din Troțuș și toți bătrîinii târgului și alți oameni buni de ținut” (Ilea fost hotnog și Mihnea meșterul), în legătură cu Vasile țiganul, care a furat doi cai de la doi oameni din satele Iliest și Cîrstesti și a fost prins cu caii și adus legat „la oraș înaintea scaunului”. Se arată că „au scos pe Vasile țiganul să-l piardă pentru vina sa” și Bejan paharnicul i-a plătit capul „de la scaun” (probabil de la pîrcălabi) cu 25 galbeni și 6 galbeni cheltuiala păgubașilor, rămîniu-i rob cu familia (urma să se facă întărirea domnească). La Baia (c. 1660) a fost adus Tiron țigan al mănăstirii Putna, care furase un cal al mn. Moldovița și stătuse în Ardeal. Călugării de la Putna n-au voit să-l răscumpere și a fost „scos la pierzare, cum este legea țării și cum se cade furului”. Vistiernicul Pelin a dat un cal de 40 lei egumenului de Moldovița și gloaba 30 lei boierilor dregători (Toderășco Prăjescu clucer, Tăbîrtă cămăraș — etc.) și Nicolai sîn Ianaș șoltuz. Cf. *Surete și izvoade*, XXIV, 133; Balan, *Documente bucovinene*, II, p. 163—164.

²²¹ *Documente privind istoria României*. Un alt act din 1587 (septembrie 15), (Arh. St. Iași, Fond „Zotta”) a fost eliberat de Grigore Lupul ureadnic (vornic) de Hîrlău și Miclăuș bătrînul, șoltuz, și 12 pîrgari de Hîrlău. Este un „zapis” în

partea șoltuzului și pîrgarilor era facultativă. Începînd din prima jumătate a sec. XVII, probabil imitînd o uzanță munteană, acestea le dau frecvent marii boieri în Iași pentru tranzacții privind pe membri ai aceleiași categorii sociale. Ele se preferau nefiind atacabile și aceștia aveau probabil un profit. Uneori șoltuzul și pîrgarii erau ignorați, deși se folosea pecetea orașului, ca, de exemplu, de vorniciei de Botoșani (1645 octombrie 9)²²².

Șoltuzul și pîrgarii participau la hotărnicii, cum s-a văzut. Cea mai veche mențiune este din 1456 (iunie 13)²²³. Alături de alți „pani” (dregători sau nu) apare și pan Serchiz (armean) voit de Suceava (anterior, în 1449, amintit ca „voit armean” alături de „Nikil voit”), în legătură cu delimitarea unui sat întărit Moldoviței de Petru voievod, al cărui hotar începea „de la drumul mare al Sucevei”. Sînt și alte mențiuni ulterioare de șoltuzi care, în urma dispoziției domnești, se deplasează, alături de dregători, pentru fixarea hotarelor unor sate etc. (1583 aprilie 12, 1596 martie 12, 1643 iulie 5)²²⁴.

Competența judiciară a șoltuzului în orașe era limitată, însă principial exista. În privilegiul pentru brașoveni din 1458 (martie 13) se menționează că, conflictele dintre aceștia și localnici vor fi judecate numai de domn și „fără voia lor, nici boier, nici vornic, nici șoltuz să nu cuteze a-i judeca”. În documentul din 1458 (aprilie 12) se precizează că oamenii dependenți de episcopia de Roman nu vor fi judecați de șoltuz și pîrgari²²⁵. Dependența șoltuzilor și pîrgarilor de organele domnești din țirguri, în materie judiciară, se poate vedea încă dintr-un document din 1434. Șoltuzul Herlea din Birlad se adresa birăului din Brașov, pentru zece zloți, pe care i-au luat de la el vorniciei locali (sudți bărladski), drept amendă pentru doi brașoveni judecați de aceștia, pentru care a rămas chezaș că vor plăti. Dacă nu este despăgubit, va lua de la alți oameni suma²²⁶. Pentru achitarea

legătură cu cumpărarea unor vii de la particulari din țarina Scubinților de Nestor Ureche, „vornic de la poarla domnească”, pentru 1700 zloți tătărăști. Se atestă plata sumelor și înscrierea în catastiful orașului, „cum este obiceiul la noi”. Actul este întărit cu pecetea orașului (căzută) singurul exemplar cunoscut. Pe verso „rezoluția lui Stoici marele logofăt: „faceți-i ispisoc și uric” (primul pe hirtie, al doilea pe pergament).

²²² Primul act dat de marii boieri (mărturie) pentru vînzare de ocină ar fi din 1607, februarie 7. Cf. *Documente privind istoria României*. Cf. Acad. R.S.R., 137/247.

²²³ *Doc. privind istoria României*.

²²⁴ *Ibidem*.

²²⁵ *Ibidem*. Un conflict pentru avere (dughene și vii), între Tudor bărbier din Iași și cumnata sa Tudosca din Suceava, este judecat de domn în anul 1605, fără nici o menționare a șoltuzului și pîrgarilor.

²²⁶ Nu poate fi vorba aici de „judecători ai șoltuzului”, care apare de fapt, ca un inferior al lor cum era și cazul. Greșit a scris deci I. Bogdan: „e vorba aici de județi orășenești, care se aflau sub controlul șoltuzului, poate niște delegați ai celor 12 pîrgari”. Cf. I. Bogdan, *Doc. mold. din sec. XV și XVI din Arhivele Brașovului*, Buc., 1905, p. 9, nota 1. Lectura lui Stoica Nicolaescu este cea corectă. La fel este justă lectura și traducerea lui Gr. Tocilescu, 534 *documente*, 1931, p. 548. („Să plătească osinda judeților zece zloți în aur”).

unei importante sume de bani (160 florini, datorată pentru niște piei de armeanul Hulubei din Suceava lui Mihail Fodor, cojocar din Sibiu, domnul Moldovei a intervenit în 1672 la vornicul de Suceava, care, însă, n-a putut obține suma de la urmașii debitorului decedat²²⁷. În 1612, când Țirgoveții din Roman au intrat în conflict cu episcopul în legătură cu poslușnicii, Ștefan Tomșa se adresa pircălabilor pentru măsuri contra șoltuzului și pîrgarilor, care se aflau în fruntea agitatorilor²²⁸. Vornicii, numiți și urednici sau dregători, iar la Cotnari, Ștefănești și Galați pircălabi sau, uneori, namestnici, ca organe suprapuse ale domniei în Țirguri, se mențin pînă la jumătatea sec. XVIII. Aceștia aveau și atribuții exclusive în ocoalele domnești²²⁹.

Limitele atribuțiilor șoltuzilor în legătură cu conflicte în cadrul vieții orășenești se pot vedea dintr-un document din 1643 (ianuarie 27)²³⁰. Ei căutau mai mult să împace, decît să judece. Șoltuzul de Suceava se adresa birăului de Bistrița, în legătură cu o crimă comisă de oameni în stare de ebrietate, înarmați, din teritoriile lor, contra străjii de noapte a orașului. Au fost arestați și șoltuzul a voit să-i închidă în cetate, dar s-a ajuns la o înțelegere, prin plata medicului („bărbiiar”) care îngrijea victimele, și unei gloabe de șase zloți. Cui revenea gloaba nu se spune, dar este probabil că orașului. Șoltuzul și pîrgarii se îngrijeau de paza avutului Țirgoveților, cum rezultă și din privilegiul din 1815, pentru Țirgul Frumos, organizînd straja.

Orașele din Moldova n-au avut o autonomie fiscală sau dacă a existat ceva în acest sens în sec. XV și XVI, ulterior este lichidat. Organele fiscale domnești încasau birul din Țirguri;²³¹ șoltuzul și pîr-

²²⁷ Hurmuzaki XV₂, p. 348. Autoritatea acestui vornic de Suceava față de Țirgoveți apare ca destul de precară la începutul sec. XVIII, datorită influenței hatmanului. Într-o scrisoare, fără dată precisă, a episcopului Calistru către Dumitrașcc Racoviță hatman, în legătură cu un om folosit de el la Probota și pe care l-a restituit stăpînului său, vornicul Șerban (de Suceava), dar sucevenii l-au atras în comunitatea lor, se arată, între altele, că vornicul „în zădar se mai numește giudet acolo între dinșii”, într-o astfel de situație. Țirgoveții, bazați pe sprijinul hatmanului, desconsideră autoritatea vornicului, care n-are nici un venit de la Țirg. Episcopul intervenea în favoarea vornicului, cerînd hatmanului să nu încurajeze pe Țirgoveți în tendința spre autoconducere. Documentul este unic în felul lui și se referă la o situație excepțională la Suceava. Cf. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, p. 339—340.

²²⁸ *Documente privind istoria României*.

²²⁹ Într-un document din 1623 mai 14 (Acad. R.S.R., 400/116) sînt menționați ca martori Gavril Mirca, staroste de ținutul Covurlui și Necula pircălăb de Galați.

²³⁰ Hurmuzaki, XV₂, p. 1638—1643.

²³¹ Șoltuzul și pîrgarii țineau evidența achitării impozitelor și satisfacerii altor obligații față de domnie, de către toți locuitorii Țirgului. Cf. și Acad. R.S.R., 61/71 (1658 mai 15). Situația precară a Țirgoveților, în legătură cu obligațiile fiscale, rezultă, în mod deosebit, și din două documente din 1661 și 1683. În primul, din 1661, Dumitru șoltuzul de Țirgu-Neamț, Arpentie pîrgarul cel mare și alți pîrgarii și cîțiva Țirgoveți arătau că majoritatea locuitorilor au fugit din Țirg și au suportat ei „dările cîte sînt de la domnie”. Ei vindeau mitropolitului casa unui birnic fugit, cu 20 lei. Acesta le-a spus să-i vindă casa „că alta n-are ce mai da”. O situație aproximativ similară se constată și din al doilea document la Suceava. Șoltuzul

garii aveau obligații în legătură cu angheriile²³². Ei se îngrijeau de corvezi și podvezi făcute pentru domnie. În 1632 (aprilie 18), Alexandru Iliș cerea dregătorului (vornic) de Huși, șoltuzului și celor 12 pîrgari și aprozilor, care vor scoate tîrgul să secere „pîinea” domniei, și comișeilor care vor face finul domniei „acolo la tîrg”, să lase în pace satele „sventei mănăstiri a episcopiei”, să nu le învăluie „la nevoile tîrgului”, „ce tîrgul să-și ridice nevoile cum va putea”. În 1633 (august 30), Moise Movilă, referindu-se la obligațiile speciale ale satului Docolina, în legătură cu solii în trecere, dispunea ca șoltuzii de Vaslui și Birlad să treacă podvoadele în sus și în jos, fără a se folosi locuitorii de acolo. Dispoziția a fost repetată și de alți domni ulterior²³³. Și alte documente se referă la aceste podvoade între tîrguri, pe care șoltuzii erau obligați să le efectueze pentru domnie. În orice caz, mai multe erau sarcinile decît avantajele acestei conduceri orășenești. Într-o anumită măsură, șoltuzul și pîrgarii erau instrumente de opresiune și exploatare la dispoziția domniei contra concetățenilor lor.

Șoltuzul și pîrgarii au avut de dus o luptă grea și inegală cu acaparatorii, laici și ecleziastici, ai locurilor din hotarul tîrgului. Episoade dramatice au avut loc în sec. XVII și XVIII. Vatra tîrgului și moșia lui, ca și ocolul, aparțineau de drept domniei, care le putea aliena, reducînd astfel posibilitățile de existență ale populației din orașe, care nu se putea întreține numai din vânzarea produselor meșteșugărești sau comerț. Locurile din tîrguri se puteau negocia liber de localnici, în afară de cele domnești, neatribuite. Cum rezultă dintr-un document din 1583 (august 4) de la Petru Șchiopol²³⁴, cînd domnul voia să acorde un loc deținut de un particular unei mănăstiri, trebuia să-l cumpere prin negociere liberă.

Barsi, călător prin Moldova în 1633, arăta cum, în fiecare an, înainte de începerea lucrărilor agricole, tîrgoveții mergeau în țarina orașului și șoltuzul cu pîrgarii împărțeau porțiunile după numărul membrilor de familie. Fiind terenuri din abundență, ele se folosesc alternativ după doi ani²³⁵. Condițiile de cultivare erau oneroase pentru

Toader, „cu toți tîrgoveții români de tîrg de Suceava”, s-a rugat lui Andronic Balșe de le-a făcut bine cu șapte galbeni pentru Ilie Blebe (pentru bir cu ei), căruia, neavînd bani pentru bir, i s-au oprit casele cu cartea domnului. Ei au voit să le vîndă pentru banii birului, dar casele erau zălogite lui Andrei Balș pentru o datorie veche și i-au făcut lui zapis pentru șapte ughi. Cf. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 374—375; Ghibănescu, *Surete și izvaode*, V, p. 327—329; Arh. St. Buc., Neamt, 53/10 (1662 februarie 10).

²³² *Documente privind Istoria României* (1603 februarie 5, 1606 octombrie 30, etc).

²³³ Cf. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 21—22, 34; cf. și Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 158—159, 1660 septembrie 30.

²³⁴ Cf. *Documente privind Istoria României*.

²³⁵ Barsi, ed. Giurescu, 1925, p. 34.

tîrgoveți, cum se vede și din însemnările unui călător din 1701 prin Moldova²³⁶.

De multe ori organele „autonomiei locale” asistau pasiv la acapărare, pe baza actului domnesc sau prin abuz, altelei conflictul izbucnea deschis și domnia rar satisfăcea obștea tîrgului și numai temporar. În afară de cazul descris de Kaindl, în legătură cu hotarul tîrgului Cernăuți, mai sînt multe altele²³⁷. În 1616 (septembrie 24) șoltuzul și tîrgoveții din Neamț se aflau în conflict cu călugării de la Secul, pentru poeni foste ale tîrgului, date de Ieremia Movilă din hotarul acestuia. La judecată însă, Radu Mihnea, declara pe tîrgoveți „rămăși cîn lege”²³⁸. În 1618 (aprilie 29), tot la Radu Mihnea, s-au pîrit șoltuzul și 12 pîrgari și tîrgoveți valahi și armeni din tîrgul Siret, cu Iurașco Dracea fost sulger, pentru o bucată din hotarul tîrgului, pe care au reobținut-o²³⁹. Un conflict a intervenit, sub Vasile Lupu, între tîrgoveții din Orhei și Gheorghe Catargiu pîrcălab. Acesta primise, pentru slujire, în 1636, de la Vasile Lupu, seliștea Piatra, fostă domnească, ascultătoare de ocolul tîrgului Orhei. (Într-un document din 1666, septembrie 14, se spune din „hotarul” tîrgului Orhei. În această epocă se făcea deja confuzie între noțiunile hotar și ocol). Șoltuzul și orășenii din Orhei au reclamat pe boier la domn că a luat patru oameni (Fratea, Ostafie, Grigore și Ifrim) din tîrg („și au fost acei oameni de moșie de acoloa din Orhei”) pe care i-a dus în satul său Piatra și că le împresoară hotarul tîrgului cu proprietatea sa. Vasile Lupu a delegat pe Gheorghe Ștefan mare sulger, pentru anchetă, în urma căreia a respins acuzațiile tîrgoveților ca „neîntemeiate”. Vasile Lupu hotăra ca Gheorghe Catargiu „să aibă a se hrăni cu tîrgoveții de-a valoma cum s-a hrănit de vac, să are și să cosească în hotarul tîrgului”, iar cei patru oameni, foști din tîrgul Orhei, îi erau lăsați ca vecini „în veci”. Iată, deci, cum arbitrarul domnesc reducea la nimic revendicările juste ale elementului urban contra rapacității boierilor, chiar cînd era vorba de persoane cu poziția juridică de oameni liberi din tîrguri²⁴⁰. În 1662, sub Istrate Dabija, tîrgoveții din Orhei și-au

²³⁶ Cf. Bezviconi, *Călători ruși prin Moldova*, p. 71. Informația se referă la condițiile în care făceau agricultura, în țarina orașului, locuitorii din Iași. „Omul sărac, care se tocmește să facă agricultura, dă domnului 150 copeici pe an, afară de dările turcești, iar omul bogat 1000 de taleri, omul de mijloc 500. Cum să nu stea nemîncăți?” scria starețul rus Leontie. Informația pare totuși parțial confuză și cifrele exagerate. Cei ce cultivau terenurile din hotarul tîrgului, neatribuit încă, erau obligați la dijma pentru domnie, care, în caz de înstrăinare a locului, revenea noului beneficiar. În 1711, februarie 1 (Acad. R.S.R., 63/119), Nicolae Mavrocordat întărea episcopului de Roman „a zecea” din produsele de pe hotarul tîrgului, „ori de la tîrgoveți și de la armeni, ori cine ar lucra pe acel hotar”, „precum se va fi luat și de domnie fiind în sama domnească”.

²³⁷ Kaindl, *Geschichte von Czernowitz*, p. 21, 23—24.

²³⁸ *Documente privind istoria României*.

²³⁹ *Documente privind istoria României*.

²⁴⁰ Arh. St. Buc., *Achiziții noi*, 91/9, 11, 43.

reinnoit reclamația contra lui Gheorghe Catargiu că ține satul Piatra „cu tot hotarul fără nici o ispravă și se hrănește pe locul tirgului”, dar din nou au pierdut²⁴¹. În 1666, un boier (Prodan Drăgășescu fost șetrar) era delegat de domn să strângă „oameni buni din țirg din Orhei și de pre la țară megeiași” și să delimiteze proprietatea lui Gheorghe Catargiu și se atrăgea atenția să nu abuzeze sau să se lase corupt pentru a îngusta hotarul tirgului²⁴². În 1634, „Panul șoltuzul și cu toți tirgoveții de țirg de Șchei” au reclamat la domnie pe Lupu Prăjescu clucer, pentru o bucată din hotarul tirgului, spre hotarul satului Miclăușeni, pe care ar fi împresurat-o. Prăjescu a declarat că a fost cumpărată de Simion Stroici vistier sub Constantin Movilă și i s-a lăsat²⁴³. Astfel de exemple se pot multiplica și pentru secolul următor.

Într-o nouă fază a existenței lor intră tirgurile Moldovei cu încercări de la sfârșitul sec. XVII. Majoritatea lor sînt atribuite de domni particulărilor sau mănăstirilor, în întregime sau numai moșia tirgului, și astfel sînt condamnate, iremediabil, la decadență, dispariție sau existență vegetativă. Procesul este de durată. Domni ca Nicolae Mavrocordat, cu concepții avansate sau avînd intuiția clară a funcției orașelor în cadrul statului feudal, caută să le apere de tirania particularilor, dar partea adversă este mai puternică. Șoltuzul și pîrgarii și comunitatea orașenească, în împrejurări favorabile, intervin, dar lupta durează și satisfacțiile, dacă se dau, sînt temporare și precare. Seria tirgurilor aservite — Papadopol-Calimah a acuzat de acest act condamnabil pe Constantin Racoviță — începe cu Șchei, care este acordat de Constantin Cantemir lui Iordache Ruset mare vistiernic „pentru o seamă de bani” (datorie)²⁴⁴. Tirgul, care de mult timp ducea o existență penibilă²⁴⁵, este desființat de tirania boierească, dar a decăzut și datorită poziției geografice defavorabile. În 1694 (august 23), Constantin Duca acorda mănăstirii Sf. Ioan Zlataust, din Iași,

²⁴¹ Arh. St. Buc., *Achiziții noi*, 91/43.

²⁴² Arh. St. Buc., *Achiziții noi*, 91/53. „Încă să nu lăcomești să iai mai mult din hotarul tirgului, de cum s-a fost hrănind Piatra, deci pre acolo vei alege și vei stălpî despre locul tirgului... să nu lăcomești să iai mai mult de cum este hrana unui sat, c-apoi de voi înțelege domnia mea c-al îmblat pre preteșug sau pre vreo mazdă, numai cu capul vei plăti”. În 1724 (iunie 26), Mihai Racoviță, la plîngerea tirgoveților că n-au unde se „hrăni” din cauza împesurărilor, cerea serdarului și celor doi pîrcălabi să fixeze din nou hotarul vechi al tirgului. Cf. Sava, *Documente privitoare la Orhei*, p. 188—189.

²⁴³ Acad. R.S.R., 467/13.

²⁴⁴ Neculce, ed. Kogălniceanu, 1872, p. 235; Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 28.

²⁴⁵ Tirgoveții din Șchei au ajuns într-o situație materială așa de dificilă, încît în 1646 (aprilie 23) au rugat pe călugării de la m-reă Secul, care aveau acolo un vad de moară danie de la Simion Movilă, mai jos de tirgul lor și le-au fixat locul, să le dea un ajutor de nouă galbeni: „decî avînd și noi nevoi, ne-am rugat călugărilor de la Săcul de ne-au dat 9 galbeni de aur pentru acel loc”. Pasajul acesta a fost șters ulterior. Cf. Arh. St. Buc., Neamț, 113/11.

moșia domnească târgul Lăpușna, cu venitul, pentru hrană²⁴⁶. Una dintre cele mai noi danii de târguri este din 1801 (aprilie 2). La această dată, Constantin Alex. Ipsilante acorda lui Șerban Costache, fost mare spătar, vatra târgului Fălcui, cu tot locul domnesc nedat²⁴⁷, cu tot venitul (orînda, căsăpia, dohotul, sau păcura). Pentru rest „se va urma întocma precum se urmează și la alte târguri boierești ce sînt în pămîntul acesta”. În plus, se acorda morfasipia târgului și 20 oameni străini, fără bir la vistierie, pentru slujbă casei. Se cerea ispravnicilor, care aveau reședința acolo, și altor dregători ai ținutului să se conformeze²⁴⁸. În aceste târguri, acordate particularilor sau clerului, proprietarul își pune în sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX căpitanul său de târg, cum s-a văzut și din documentele pentru Tălenești, care este singurul organ recunoscut de domnie și are competență în materie polițienească și judiciară. Poziția târgurilor față de domnie spre jumătatea sec. XVIII rezultă mai precis și dintr-o dispoziție a lui Constantin Mavrocordat (1741—1742), în legătură cu transporturile de lemne pentru curtea domnească: „Fiind dar și târgurile pe locuri gospod, se cade a face cîte oarecare slujbă domniei, însă domnia mea de toate altele îi lăsăm, nici se vor supăra cu nici un lucru, fără numai acum fiind trebuință de lemne pentru foc la curțile gospod... Și la cărăli aceste toți cîți sînt șezători în târgurile aceste, orice breaslă ar fi, vor da cu toții...”²⁴⁹.

În sec. XVIII, șoltuzul și pîrgarii sînt tolerați sau li se suprimă existența. Nu se știe dacă vechile uzanțe în legătură cu alegerea acestor organe locale mai erau practicate și respectate de conducere. O informație ne arată că, în unele cazuri cel puțin, ispravnicii desemnau pe șoltuz²⁵⁰. Constantin Mavrocordat se adresa vornicului de Botoșani în legătură cu doleanțele târgoveților de acolo: „Osebit au mai jeluît târgoveții, zicînd că au avut obicei de au avut un șoltuz și doi pîrgari și un grosar și banii lor îi plăte târgoveții, iar acum nu li s-au lăsat nici pîrgari, nici grosar”²⁵¹. Am văzut că ultima mențiune pentru existența șoltuzilor și pîrgarilor este din 1815, pentru Tîrgul Frumos,

²⁴⁶ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XI, p. 54.

²⁴⁷ Daniile din acest loc domnesc au fost făcute începînd din 1676. Cf. *Uricarul*, XII, p. 214—216.

²⁴⁸ „Bul. Neculce”, I₂ (1922), p. 310.

²⁴⁹ Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VI (Condica Mavrocordat) p. 311—312. În listă figurează 21 târguri, fără Iași. (Suceava, Baia, Piatra, Neamț, Roman, Bacău, Trotuș, Adjud, Focșani, Tecuci, Galați, Birlad, Vaslui, Fălcui, Huși, Chișinău, Lăpușna, Orhei, Cernăuți, Hîrlău, Botoșani. Lipsesc Holin, Soroca, Schei, Dorohoi, Tîrgul Frumos, Cotnari). Cărțile domnești au fost adresate vornicului de Suceava, pîrcălabilor de Roman, starostelui de Putna (Paleolog armaș), vel căpitanului de Tecuci (C. Purice), pîrcălabului de Covurlui, vornicilor de Birlad, vel căpitanului de Codru (pentru Fălcui), starostelui de Cernăuți, căpitanului de Hîrlău, vornicilor de Botoșani.

²⁵⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 327.

²⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 326. La Iași exista o „breaslă” a pîrgarilor cu regim fiscal deosebit, în 1741. Cf. *Ibidem*, p. 444.

unde la acea dată un rol eficient, în materie de administrație orășenească aveau episcopii, de modă fanariotă. La date variate, existența șoltuzilor încetează în diversele orașe ale țării. Astfel, pentru Hirău, de exemplu, ultima mențiune este din 1756 (noiembrie 3), pentru Botoșani în 1751 sînt menționați doi foști șoltuzi, pentru Soroca din 1782 (ianuarie 10). La Suceava, cum ar rezulta dintr-un document din 1753 (martie 15), nu mai existau, se pare, șoltuzi și pîrgari încă din 1724, cînd, în legătură cu un conflict înare egumenul mănăstirii Sf. Ilie și armeni pentru un loc, în trecut din hotarul țîrgului, au fost trimiși boieri hotarnici, care au strîns, împreună cu cei trei vornici de Suceava, pe țîrgoveții moldoveni și armeni²⁵².

După o perioadă relativ lungă, în care vechea organizare orășenească se perimează complet, ea n-a fost suprimată printr-o măsură cu caracter general, aplicată în toate orașele țării, și pe primul plan se situează ispravnicii și căpitanii de țîrguri, se trece la instituirea episcopiiilor la sfîrșitul sec. XVIII și la începutul sec. XIX în orașele rămase «domnești» (Iași, Bîrlad, Botoșani, Bacău, Țîrgul Frumos, Galați)²⁵³.

IV. OCOALELE DOMNEȘTI

Termenul ocol, indicînd un grup de sate domnești atașate la un țîrg, cetate, cîrte, nu apare în documentele originale pînă în sec. XVI²⁵⁴. În sec. XV se folosește termenul hotar, cu acest sens încă în

²⁵² N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 247; Arh. St. Suceava; Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI/2, p. 136, 152. Totuși, în 1782 sînt menționați pentru Suceava Gheorghe Tupilat, starostele țîrgului și pîrgarii. Cf. Balan, *Documente bucovinene*, V, p. 151, 197; VII, p. 231.

²⁵³ Pentru situația orașelor în sec. XVIII, în manuscris, D. Ciurea, *Formarea și evoluția orașelor din Moldova în epoca leudală*.

²⁵⁴ Termenul ocol apare prima dată într-un document din 1491, aprilie 20, în Condica Asachi, dar transcrierile din această condică conțin multe confuzii și erori și alterări și nu putem preciza cum a fost în original. Cf. *Doc. privind ist. României*. În două documente din 1393 noiembrie 18 și 1448 iulie 27 se întîlnesc termenii *okrug* și *krugl* cu sensul de ocol, ca proprietate particulară. Termenul **вкоровъ** se întîlnește și într-un document din 1575 martie 30. Cf. *Documente privind istoria României*, Moldova. În sec. XVII termenul ocol este folosit în documente și cu alt sens, în legătură cu pătrunderea organelor fiscalului, începînd cu pîrcălabi și slugile lor, gorșinari și desetnici și terminînd cu dăbilarii, pentru luarea vitelor („să nu faceți ocoale în acele... sate și să nu luați vitele lor pentru alte sate”, „nici ocol să nu-și facă nici un dăbilar acolo”). Cf. *Doc. privind ist. României*, 1606 august 6; Arh. St. Iași, 321/10 (1654). Cf. și T. Balan, *Documente bucovinene*, III, p. 41: „să nu faceți ocol acoloa, nici să le înfricoșați oamenii” (1664). Se întîlnesc în sec. XV mențiuni de sate, mai țîrziu unele incluse într-un ocol, ca fiind în apropierea unui oraș. Exemple: Julești mai jos de Hirău (1437 iunie 30), Vinători mai jos de Piatra lui Crăciun (1446 ianuarie 25, 1453 iunie 20). Acest din urmă sat, menționat ulterior ca aparținînd ocolului Piatra, a fost de mai multe ori atribuit de domni la particulari, prin schimb sau pentru slujire și confiscat

documentele lui Ștefan cel Mare pentru Piatra, Vaslui și Birlad din 1475, 1491 și 1495²⁵⁵, dar și cu sensul său strict de teritoriu adiacent tirgului, cum este cazul cu hotarul Băii (1424) sau chiar Vasluiului (1448)²⁵⁶. Prima mențiune a unui grup de sate atașate la un tirg sau localitate o întâlnim în documentul din 1421 decembrie 13²⁵⁷. Aici sînt amintite sate anexe la tirgul Siret și la Volovăț. În documentul din 1456 iunie 29, se spune că satele erau atașate la Volovăț „din vechime”²⁵⁸. Dar aceasta era o excepție.

Din informația documentară, de care dispunem, rezultă că Ștefan cel Mare este primul domn care aglomerează sate la orașe (curți) și țetăji. Aceasta arată că, după definitivarea sistemului ținuturilor, se

pentru trădere. În 1446, satul domnesc Vinători era acordat de Ștefan Voievod lui Mihail logofătul. În 1453, Alexandru voievod acorda din nou satul domnesc Vinători aceluiași, ca schimb pentru satul Ciumălești la Siret. (Cf. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, p. 237—238, 471—473). Satul a redevenit domnesc, prin confiscare, titularul fiind refugiat în Polonia. În 1608, octombrie 10, Constantin Movilă îi acordă favoritului și rudei sale Dumitrache Chiriță mare postelnic (ar fi dat 1000 ughi roșii, în documente ulterioare se menționa că ar fi dat dublu acestei sume). Satul a fost apoi confiscat pentru viclenie de Tomșa și acordat de Radu Mihnea lui Ionașco Boldescul postelnic (pentru 650 ughi), în 1616 octombrie 17. (Arh. St. Buc., m-rea Bisericiani, 1/3). În 1620 aprilie 14, Maria Paleolog dădea satul Vinători, redevenit proprietatea sa sub Gașpar Grațiani, mănăstirii Bisericiani (Arh. St. Buc., m-rea Bisericiani, 1/4). În 1622, satul era confirmat de Ștefan Tomșa mănăstirii Bisericiani (Arh. St. Buc., m-rea Bisericiani, 1/5). Radu Mihnea, în domnia a doua, l-a dat din nou, lui Boldescul. Conflictul între mănăstirea Bisericiani și Boldescul a fost de lungă durată. El s-a soluționat în cele din urmă în favoarea mănăstirii. În 1655 octombrie 2, Gheorghe Ștefan îl reconfirmă mănăstirii Bisericiani, contra pretențiilor lui Ramandi fost vistier, nepotul lui Chiriță postelnic (Bisericiani, 1/30).

²⁵⁵ Cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, 1475 mai 7. Ștefan cel Mare arată că a luat satul Tortorești de la Piatra la hotarul său: **А И ОУ ВЪЗЪАЛН КЪ НАШЕМОУ ХОТАРОУ УПЪ КАМЕНЮ**. Satul este menționat și ulterior, după constituirea ocoalelor, ca fiind din hotarul tirgului Piatra. Locuri din această silisțe, probabil fiind rezultate din defrișări și urmînd deci regimul acestora, puteau fi negociate în mod liber. Astfel a fost cazul, cum se va vedea, și cu defrișările făcute de străjerii de la Dărmănești. Vinderea se putea face însă probabil numai mănăstirii: în 1631 (noiembrie 13) nepoții lui Dracea din tirgul Piatra vindeau un loc de prisacă („moșia noastră, unde au fost lăcuind strămoșii noștri, în Turturești, ci au fost orecîndu sat”) mănăstirii Bisericiani pentru 100 taleri. Delimitarea locului s-a făcut cu participarea organelor locale („ci am îmblat de am arătat locul cu șoltuzul Toader și cu pîrgarii săi”) Cf. Arh. St. Buc., Bisericiani III/54. «Curtea» lui Ștefan voievod de la Piatra era menționată în evangheliarul dăruit bisericii curții în 1502.

În documentul pentru Birlad din 1495 este menționat „vechiul lor hotar, care de veac a ascultat de acel oraș, tirgul Birlad” și (hotarul) „tuturor satelor și seliștilor ce ascultă de tirgul Birlad”. Cf. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 63.

²⁵⁶ Cf. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*. Baia n-a avut niciodată un ocol de sate.

²⁵⁷ *Ibidem.* «

²⁵⁸ *Ibidem.* În documentul din 1403 ianuarie 7 (Costăchescu, *Documente*, vol. I, p. 46—47) este amintit pentru „credință”, Jurj de Volhovăț, deci este posibil ca satele să fi devenit domnești, ca și în alte cazuri, prin desherență.

organizează și ocoalele, în sensul propriu. Termenul ocol nu era însă în uz nici sub Bogdan cel Orb. În 1517, acest domn menționa încă sate puse sub ascultarea cetății Soroca de Ștefan cel Mare. Bogdan cel Orb a adăugat și morile de peste Nistru concesionate de regele polon Sigismund în 1512. Prima mențiune a unui ocol în documente originale pare a fi din 1546. (mai-1). (Este vorba de ocolul Piatra). Se poate afirma, de asemenea, că Ștefan cel Mare a procedat la o nouă delimitare a hotarelor tirgurilor mai vechi și mai noi, deci la o măsură cu caracter general amintită în documente prin expresia „întemeierea țării”. Această ne-o arată, în afară de cunoscutele documente din 1475, 1491 și 1495, pentru Piatra, Birlăd și Vaslui, și alte informații posterioare pentru Tecuci și Tg. Frumos. Astfel, un document din 1507 (februarie 22) se referă la o rectificare a hotarului tirgului Tecuci, recent făcută, deci sub Ștefan cel Mare. În 1635, Vasile Lupu, în legătură cu un conflict de poprietate între doi boieri, Neanul și Tănase vornici, pentru o seliște, a examinat uricul „ce a avut Tirgul Frumos de la bătrînul Ștefan voevod”. În acest uric al tirgului erau menționate, separat, seliștile Prigoreni și Avrămești²⁵⁹. Un argument, în plus, pentru reorganizarea orașelor, pentru un nou statut al acestora în cadrul statului feudal, sub Ștefan cel Mare, este și construirea bisericilor domnești, majoritatea spre sfârșitul domniei între 1492—1504²⁶⁰. Legătura între construirea bisericii și acordarea „hrisovului moșiei” a fost făcută de Ghibănescu pentru Dorohoi, Vaslui și Huși²⁶¹. Nu trebuie uitat însă că „hotarul” la tirguri este amintit cu mult înainte, deci nu este vorba de o măsură nouă, ci de o reajustare, rectificare, definitivare.

Nu se cunosc împrejurările în care s-au constituit, ori fixat inițial aceste hotare ale tirgurilor mai vechi; în orice caz, începutul lor cade în sce. XIV, în faza consolidării acestora ca centre de schimb și producție meșteșugărească. Acest teritoriu constituia elementul vital pentru existența lor. Aceeași situație o aveau și orașele din Polonia și Ardeal²⁶². În Ardeal, satele dependente aparțineau însă orașelor ca proprietate²⁶³. De asemenea cetățile din Ardeal aveau grupuri de sate

²⁵⁹ Cf. *Doc. privind ist. României*; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 274—276, 281, IV, p. 51, 52 (1665); Cf. și Iorga, *Privilegiul Tirgului Frumos din 1815*, loc. cit.

²⁶⁰ Cf. Costăchescu, *Doc. de la Ștefan cel Mare*, 1933, p. 16—18.

²⁶¹ Cf. *Surete și izvoade*, XIV, p. X. Ghibănescu presupune o asemenea măsură și pentru Huși în 1495, data construirii bisericii domnești, dar confundă hotarul cu ocolul tirgului. Hotarul tirgului este menționat în 1502, ianuarie 23. Cf. *Surete și izvoade*, IV, p. 67, VII, p. XXXV, XXXVI, vol. VIII, p. 280.

²⁶² Cf. Z. Wojciechowski, *L'Etat Polonais au Moyen Age*, p. 211. Cf. și P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, în *Intrepretări românești*, p. 191.

²⁶³ În 1467, Matei Corvin vindea orașului regal Sibiu satul Rășinari, pe care conducerea orașului l-a amanetat pentru 300 florini la Petru Gereb Weresmărth. Acesta a fost decapitat pentru trădare și satul revenea de drept regelui, care l-a restituit comunității orașenești pentru 250 florini aur, cu titlul de posesiune perpetuă. Cf. Hurmuzaki, XV, p. 64. În 1554, regele Ferdinand scutea de cens posesiunile valahe încorporate la universitatea scaunelor săsești (Săliște, Gales, Valea, Cacova, Sibiel și Tilișca) și a dat dispoziție voevozilor și spanilor comita-

dependente²⁶⁴. Prin urmare, această situație din Ardeal, mai ales, a fost imitată și în Moldova, dar evoluția ulterioară și regimul acestor „ocoale” au fost altele. În timp ce „hotarele” târgurilor constituiau perimetrul indispensabil existenței lor ca organisme economico-sociale și s-au delimitat odată cu consolidarea acestor centre, „ocoalele” sînt de formație mai recentă și se datoresc exclusiv inițiativei domnești, în funcție de interesele proprii ale capului statului feodal.

Aceste „ocoale” constituie oarecum o particularitate pentru Moldova, ele nelîntîndu-se și la orașele muntene, de asemenea proprietate domnească, și care aveau numai „ocina”, „hotarul”, „cimpul” sau „locul orașului”²⁶⁵. Dimitrie Cantemir dă o explicație, care i-a scăpat lui A. Sava, referitoare la constituirea acestor ocoale de sate domnești. Pentru întreținerea curții, domnii au reținut, în afară de minele de sare, vămii și dijme, și toate orașele și târgurile Moldovei, cu cîte 12 sate mai apropiate²⁶⁶. Informația lui D. Cantemir nu redă realitatea; unele orașe n-au avut ocoale sau chiar sate atașate, altele un număr foarte redus, altele mai mult decît 12. Au fost și grupări de cîte două sate ca Șipote și Julinți. Într-adevăr, în majoritatea târgurilor mai vechi erau curți cu biserici domnești, cum am arătat deja. Mai recent, Sava a pus aceste ocoale în legătură și cu pelerinarea domnilor, însoțiți de curte și cancelarie, prin țară. Deci ocoalele de orașe și curți corespundeau unor necesități reale ale regimului feudal. Așa se explică și faptul că de îndată cî curtea domnească se fixează, mai mult sau mai puțin ferm, la Iași, în sec. XVII, și sistemul ocoalelor se dizolvă²⁶⁷. În a doua jumătate a sec. XVII și în prima jumătate a sec. XVIII,

telor Alba și Küköllö să nu includă în rîndul celor ale nobililor bunurile și posesiunile sașilor. Cf. Hurmuzaki, II, p. 269. În 1575, Ștefan Bátoru atribuia sașilor din Sibiu patru posesiuni din comitatul Alba, foste ale lui Gaspar Bekes, confiscate pentru trădare. Cf. *Ibidem*, p. 767—768.

²⁶⁴ În legătură cu Cetatea de Baltă se folosește expresia *possessiones pertinentiae*. În 1500, erau menționați *iobagiones ad pretactum castrum spectantes* și pîrcălabul lui Ștefan cel Mare (castellanum castrisui Kykellewar). Cf. Hurmuzaki II, p. 150. (pentru Ciceu); XV, p. 155—156; Pentru satele ce aparțineau cetății Unguraș la sfîrșitul sec. XV, cf. V. Motogna, *Unghurașul sub Petru Rareș*, în „Anuarul Institutului de Istorie națională”, Cluj, II, 1924, p. 315—322.

²⁶⁵ Cf. *Documente privind Ist. României*, B. Țara Românească, 1543 martie 17 etc. Vlad voievod întărește târgoveților din orașul domnesc Gherghița hotarele orașului, delimitate de 12 boieri și un hotarnic „să le fie ocina și ohabă”.

²⁶⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu p. 108.

²⁶⁷ Încă în 1598 (mai 15) Ieremia Movilă, adresîndu-se Liovenilor, arăta că în Moldova sînt multe biserici, cetăți și curți domnești care cad în ruină și necesită reparații și mari cheltuieli. Cf. Hurmuzaki supl. II, Sub Vasile Lupu, curtea de la Vaslui era în ruină, ca și altele desigur. În 1635 (august 6), Vasile Lupu, din respect pentru vechea reședință domnească, interzicea lui Racoviță logofăt să ia piatră de acolo pentru o mănăstire („...scrii lumneata cum să luăm piatră de la curte din Vaslui, ce acesta lucru nu se cade să facem, că nu iaste cu cinste...”). Cf. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XV, p. 76. Curtea domnească din Botoșani, cu biserica este menționată ca existînd și sub Gheorghie Duca (1670 aprilie 6), și chiar sub Constantin Mavrocordat (1733). Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 275.

noțiunile ocol, și hotar, în legătură cu târgurile, se confundă²⁶⁸. Un indiciu în plus este includerea de Istrate Dabija în hotarul târgului Chișinău, de recentă formație, a satului Visterniceni, din ținutul Orhei, pentru folosința târgoveților („pentru ca să mărească hotarul târgului”) ²⁶⁹. Astfel, în faza finală a existenței acestor ocoale se ajunge la situația inițială din timpul lui Ștefan cel Mare: se atasează un sat pentru hrana populației orașenești, dar se renunță la o grupare mare de sate. Așa se explică și de ce termenul *hotar* se confundă cu *ocol* în documente. Cea mai nouă mențiune de ocol domnesc în document original, exceptând Botoșanii, pare a fi din (1717). La această dată Mihai Racoviță se adresa unor dregători să meargă „în Branîște, care iasté la ținutul și ocolul Iașilor”, pentru a delimita o bucată de loc „care iaste din hotarul târgului Iașilor, domnească nedată nimănu”, și pe care o atribuia boierului său Constantin Aga. Vedem că și aici, ca și în alte documente anterioare, se face confuzie între hotarul și ocolul târgului. Branîștea însă n-a fost efectiv niciodată în vechiul hotar al târgului. Pentru întreținerea curții domnești și orașului capitală însă, într-adevăr, era nevoite și mai departe de un hotar mai larg, care echivala cu un adevărat ocol²⁷⁰.

În afară de ocoalele de orașe și curți au existat și ocoale de cetăți și ocoale de frontieră, create în legătură cu apărarea teritoriului statului feudal. Aici trebuie incluse ocoalele Vrancea și Cîmpulung, care aveau, pentru importanța lor, un regim oarecum aparte. Dar la conducerea lor, ca și a celorlalte erau tot vornici, numiți și ureadnici sau dregători sau, uneori, chiar pîrcălabi. Acolo unde exista și cetate și târg, la Suceava, Neamț, Roman, Hotin, Soroca, s-a constituit tot un singur ocol, deși, în mod confuz, este numit cînd al cetății, cînd al orașului. N-au existat ocoale separate pentru cetăți și târguri, cum s-ar putea deduce dintr-o interpretare superficială a documentelor. Inițial ocolul a fost însă al cetății. Cetățile și târgurile au avut însă hotarul lor, termenul înțeles în sens strict, locul lor separat. În 1613 (iunie 1) este menționat satul Șchei, din ocolul târgului Suceava, iar în 1622 (noiembrie) același este ascultător de „ocolul și cetatea noastră Suceava”²⁷¹. În 1568 (noiembrie 23), satele Borcești și Toplița erau amintite ca fiind „ex tenutis arcis nostre Nemcz”²⁷², iar în 1604 (aprilie

²⁶⁸ Astfel, de ex., seliștea Piatra este menționată în 1636 ca depinzînd de ocolul târgului Orhei, iar în 1666 ca fiind din hotarul aceluiaș. Cf. Arh. St. Buc., Achiz. Noi 91/9, 11, 43. În 1693, satul Miroslava (dat de Petru Șchoipul mănăstirii Galata din Deal) era menționat ca fiind din ocolul târgului Iași. Cf. Arh. St. Buc., Galata, II/13.

²⁶⁹ Cf. Sava, *Documente privitoare la Lăpușna*, 1666, august 2.

²⁷⁰ În 1693 Constantin Duca întărea lui Mihail fost logofăt o bucată de loc „din hotarul domnesc din Branîște, ce iaste pe Prul, anume valea Coziei, ce iaste în ținutul Iașilor”, dată pentru slujbă de Constantin Cantemir. Cf. Acad. R.S.R., 355/6. Cf. și „Bul. Neculce”, VI, p. 218.

²⁷¹ *Documente privind Istoria României*.

²⁷² Hurmuzaki, XV₁, p. 631.

15 și mai 16) același sat Borcești este amintit ca fost domnesc ascultător de ocolul Țirgului Neamț. În 1620 (aprilie 12), satul Sacalășești, pe Topolița, era amintit ca fost domnesc, ascultător de ocolul Țirgului Neamț, iar în 1621 (martie 2), ca fost de ocolul Cetății Neamț. Hotarul Cetății Neamț a fost atribuit mănăstirii Neamț (1592, septembrie 18). În 1599 (aprilie 15), braniștea cetății a fost dată mănăstirii Secul²⁷³. Ocolul curții de la Piatra și al Țirgului este unul și același, cum se arată în-un document din 1622 (ianuarie 6), în care este amintit iazul Ciocirlia, din hotarul Țirgului Piatra, fost sub ascultarea ocolului Țirgului Piatra și de curtea domnească din Țirg, dat de Ieremia Movilă mănăstirii Pingărați²⁷⁴. La fel pentru Roman. În 1599 (martie 17), satul Childești este menționat ca fost ascultător de Cetatea Nouă de la Țirgul Roman, iar în 1617 (ianuarie 12) ca fost domnesc ascultător de ocolul Țirgului Roman²⁷⁵. Sava a afirmat că nu se cunosc informații documentare pentru ocolul Trotușului²⁷⁶, dar „cămara ocnelor” (Salzkammer, Camera salium în Transilvania) este tocmai acest ocol, aflat sub conducerea unuia sau doi cămărași, atestați în documente originale de la mijlocul secolului XVI înainte²⁷⁷. Nu mai putea fi altul. Oamenii de pe acest domeniu domnesc aveau același regim ca și ceilalți din satele domnești. Sub Alexandru Lăpușeanu, Anton Cămăraș de Ocnă se adresa negustorilor din Brașov, anunțându-le datele celor patru iarmaroace fixate de domn la Trotuș, când pot veni cu marfă, și lua vite, porci, pește „și de toate câte sînt în țară”. Erau avertizați că în alte zile nu vor găsi ce lua. De aici rezultă clar competența acestui cămăraș, echivalent cu vornicul de ocol, în ce privește activitatea comercială a Țirgului Trotuș²⁷⁸. Se mai poate vorbi de un ocol al Braniștei de la Jijia-Prut, care avea și ea sate dependente, ca, de exemplu, Podolenii și Bohotinul. Într-un document din 1656²⁷⁹ se face mențiunea că satul Bohotin, întărit lui Nicolae Buhuș, logofăt al treilea, a fost „drept domnesc ascultător de Braniște”. Organele domnești, care administrau acest domeniu, se numeau, cum se știe, brănișteri²⁸⁰. Gh. Ghibănescu a subliniat ca o anomalie faptul

²⁷³ Documente privind istoria României. Într-un document din 1604 (octombrie 16) se arată că mănăstirea Secul a fost zidită pe locul Cetății Neamț.

²⁷⁴ În două documente din 1612 (ianuarie 16) de la Ștefan Tomșa pentru mănăstirea Pingărați, este menționată o poiană, danie de la Alex. Lăpușeanu. În primul se arată că a aparținut ocolului Țirgului Piatra, iar în al doilea se precizează că a fost ascultătoare de curtea Țirgului Piatra „și a fost braniște pentru vitele domnești, de la curte”. Cf. Documente privind Istoria României.

²⁷⁵ Cf. Documente privind Istoria României.

²⁷⁶ Sava, Țirguri și ocoale domnești, p. 74. Ocolul Țirgului Trotuș este menționat într-un document din 1633 (septembrie 12), citat de Gh. Ghibănescu. Cf. Țirgul Ocna. Studiu Istoric, în „Arhiva”, II, 1890—1891, p. 593—644.

²⁷⁷ Documente privind Istoria României.

²⁷⁸ Cf. Gr. Tocilescu, 534 documente, p. 543.

²⁷⁹ Acad. R.S.R., 78/95.

²⁸⁰ Documente privind istoria României, 1589 aprilie 5. Cf. și Acad. R.S.R. 82/7, 134/97, Arh. St. Buc., Sava, 37/4.

că un sat dintr-un ținut depindea de ocolul unui târg din alt ținut. Exemplu satul Șendriceni, din ținutul Hîrlău, dependent de ocolul târgului Dorohoi, în apropierea căruia se afla ²⁸¹. La fel satul Radomirești, din ținutul Neamț, dependent de ocolul Bacău ²⁸². Anomalia este însă numai aparentă, deoarece satul de ocol avea alt regim decît cel de ținut, de care era deosebit complet și, în mod automat, s-ar putea spune, din momentul daniei era trecut de la o unitate administrativă la alta, de la ocol la ținut.

Era în funcție de domni, deci, constituirea, extinderea, reducerea sau dizolvarea unui ocol. Aceasta o arată și Ștefan Tomșa într-un document din 1623: „volnic iaste domnul să facă cu locul domnesc ce va vrea, să-l dea cui va vrea” ²⁸³. Acest domn a constituit un ocol din grupul de sate confiscate pentru trădare, foste ale lui Isac Balica, care avea în 1612 și 1621 un ureadnic ²⁸⁴. Tot Tomșa arăta într-un document din același an, că, pe linia aceleiași radicale politici interne față de boierimea polonofilă, a retras mănăstirii Dragomirna satele Uriceni și Flămînzi (din ținutul Hîrlău), foste ascultătoare de ocolul Hîrlăului, pe care Petru Șchiopul le acordase lui Stroici logofătul iar acesta le donase mănăstirii. „Și domnia mea le-a oprit”, spune Tomșa, apoi le-a reconfirmat mănăstirii „văzînd privilegiile de danie și miluire” de la Petru Șchiopul ²⁸⁵.

Ocolul este ceva fluid. Numărul de sate variază de la domn la domn. Unii formează ocoale din sate cumpărate, acaparate sau confiscate sau le măresc. Alții, ca Petru Șchiopul, duc o acțiune netă în direcția desființării lor, prin atribuire pentru servicii, bani și cai. Sistemul a fost practicat în continuare, de Movilești, Tomșa și mai ales de Radu Mihnea. Dar ele urmau un circuit închis, fiindcă puteau redevini relativ ușor domnești prin desherență, confiscare pentru viclenie, schimb sau revoacare. Petru Șchiopul formulează principiul reobținerii unui sat fost domnesc, cînd beneficiarul îl vinde. Astfel, satul Drăgănești, din ținutul Tigheci, dat de Petru Șchiopul lui Sima fost mare vameș, redevine domnesc cînd acesta îl vinde. Domnul despăgubește pe cumpărătoare „pentru că nu i-a fost de moștenire” și îl atribuie mănăstirii Galata ²⁸⁶. Alte exemple avem în evoluția ocoa-

²⁸¹ Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul, Surete și izvoade*, vol. XII.

²⁸² Acad. R.S.R., 125/46, 1623, februarie.

²⁸³ Cf. A. Sava, *Tîrguri și ocoale domnești*, p. 83.

²⁸⁴ *Documente privind istoria României*. Termenul ocol are aici și sensul de mare domeniu, latifundiu.

²⁸⁵ *Documente privind Istoria României*. Într-un document din 1576 (aprilie 20) se arată că Ioan voevod a luat satul Turda, de pe Miletin, ce se numește Uzunești (după Ozun cel Bătrîn) cu privilegiile și l-a dat ascultător de Hîrlău, în schimbul aliei jumătăți de sat.

²⁸⁶ *Doc. privind ist. României*, 1587 ianuarie 31 și 1588 aprilie 14. La fel satul Rinzești, din ținutul Fălciu, fost ascultător de ocolul târgului Bîrlad, a fost dat de Petru voevod lui Meleștean fost postelnic. Acestuia i s-a confiscat satul de către Aron voevod pentru viclenie (s-a ridicat cu Lobodă hatman și cazaci) și a fost dat

lelor Badeuți și Stănilești. Ocolul curții domnești din Badeuți, cuprinzând mai multe sate, a fost dizolvat între 1583—1615. Din el făcuse parte, pînă în 1589, și vechiul sat Volovăț, din ținutul Suceava, redevenit domnesc după dania din 1456, în împrejurări necunoscute suficient. Motivarea generală, în actele de întărire la boieri sau mănăstiri, era că satele nu prezentau nici o utilitate pentru domnie²⁸⁷. Ocolul Stănilești, limitrof cu acel al Hușilor, a fost constituit, se pare, în legătură cu morile domnești, de acolo, sub Ieremia Movilă. În 1627, el era deja desființat și seliștea era atribuită de Miron Barnovschi lui Ionașco Cehan mare pitar. Vasile Lupu în 1635 (martie 10) reconfirma aceluiași seliștea Stănileștilor, care a fost domnească, „lingă tîrgul-Huși și a avut și sate de ocol”²⁸⁸. Un alt ocol constituit sub Ieremia Movilă a fost al Movilăului, cu centrul în Peștera, prin detașare de la ocolul Orheiului (ca și Stănilești de la ocolul Huși) unde se afla un pîrcălab și un șoltuz încă în 1617 (deci cu regim de tîrg). Ocolul a fost dizolvat de Ștefan Tomșa, dar încă în 1609 (noiembrie 15) Constantin Movilă anula o anexiune la acest ocol, făcută de tatăl său, și restituia satul Macicăuți lui Toader sulger, care-l avea de moștenire. Satul domnesc Movilova sau Peștera, din ținutul Orhei, unde a fost vechiul Orhei, înființat de părinții lui Moise Movilă, a fost atribuit de acesta lui Pătrașco Danovici, logofăt în 1633 (septembrie 6). În 1639 (noiembrie 1), Vasile Lupu întărea lui Apostol Cartargiu, pentru slujire, satul Peștera, ascultător de tîrgul domnesc Orhei. Nu se cunosc împrejurările în care satul a redevenit domnesc²⁸⁹. În afară de ocoalele de frontieră Vrancea și Cîmpulung, ocolul Botoșanilor singur, avînd un regim special, a continuat să existe/ pînă la mijlocul sec. XVIII, cum a arătat și A. Sava, și a fost trans-

mănăstirii din țarină. În 1623, sub Radu Mihnea, cneaghina lui Meleștean îl pretindea pe baza actului de la Petru Șchiopul. Satul a fost însă întărit mănăstirii. Se arătau motivele: Meleștean postelnic n-a avut copii, satul n-a fost de moștenire, ci domnesc și a fost pierdut pentru trădare. Uricul a fost rupt în fața domnului. Cf. doc. din 1623 februarie 14, Acad. R.S.R., Peceți, 261.

²⁸⁷ Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 180—182. Astfel, de exemplu, într-un document din 1581, prin care acorda lui Cavril Sprinceană ceașnic o bucală de pămînt cu fînat, peste Prut, numită Ciortova, domnească ascultătoare de tîrgul Huși, Iancu Sasul motiva: „noi, cu sfatul nostru și cu boierii noștri, am cercetat și am aflat că nu a fost de nici o treabă, nici domnilor, nici altor sate ce ascultă de ocolul tîrgului Huși”. Cf. *Doc. privind Ist. României*.

²⁸⁸Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*. Vasile Lupu a reluat satul ca domnesc după moartea lui Ionașco Cehan, pentru a-l da apoi, în 1639, nepotului acestuia Racoviță Cehan logofăt, fiindcă i-l promisese și unchiul său.

²⁸⁹ A. Sava, *Documente privitoare la Orhei*, p. 69; idem, *Tirguri, ocoale*, p. 84-85; *Doc. privind Ist. României*; Arh. St. Iași, 261/4, 2, 11. Se poate remarca faptul că Ieremia Movilă a căutat să redea acestei localități statutul unui tîrg. Incercarea sa însă a eșuat. Hotarul Peșterii (Movilău) a rămas unul și același cu al tîrgului Orhei. Șoltuzul dispare, rămînînd un dregător de Peștere căruia în 1632 (aprilie 19) Alexandru Iliș i-l confirma ca danie de la Miron Barnovschi (Arh. St. Iași, 261/3). Din ocolul Movilăului a făcut parte, cum se arată într-un document din 1608 (noiembrie 26) și satul Horilcani, pe Nistru, pe care Simion Movilă l-a acordat lui Dumitrachi Chiriță mare postelnic. Cf. *Doc. privind Ist. României*.

format în ținut cu menținerea vechilor vornici domnești ca dregători ținutali²⁹⁰.

Conducerea orașelor n-avea amestec în ocol, decît în legătură cu transporturile. Satele din ocoale aveau un regim aparte, asupra căruia trebuie insistat. Cum a arătat și A. Sava, sătenii din ocol nu erau dependenți de țirgoveți sub nici o formă; ei aveau obligații față de domnie și reprezentantul acesteia în ocol, vornicul sau ureadnicul. Locuitorii din Sendriceni, sat redevenit domnesc prin confiscare, sînt numiți de Ștefan Tomșa, în 1614 (august 8), „vecini ai domniei mele din ocolul Dorohoi”²⁹¹. Acești oameni din satele de ocol își puteau apăra hotarul contra acaparatorilor, ca și țirgoveții. Sătenii din satul domnesc Slobozia Drăgșanilor, ocolul Botoșani, au intrat în conflict cu descendenții unui boier, pentru o bucată de hotar. Dar în 1644 (iunie 26), Vasile Lupu cădea dreptate acestora din urmă, pe baza unei cărți de mărturie de la Pătrașco mare logofăt, de cînd era ureadnic de Botoșani²⁹². La fel sătenii din Podoleni, sat domnesc dependent de ocolul Braniștei (1636 august 22)²⁹³.

Satele de ocol cunoșteau o exploatare destul de aspră din partea dregătorilor domnești prin contribuții în natură, munci, corvezi, transporturi, întreținere²⁹⁴. Regimul de ținut era considerat mai suportabil, cum ar rezulta din documente. Adeseori domnii apostrofează pe ureadnicii (vornicii) din țirguri că trag satele mănăstirilor cu ocoalele, deși ele depind de ținuturi²⁹⁵. Au fost însă cazuri excepționale, cînd satul

²⁹⁰ Cf. A. Sava, *Țirguri și ocoale*, p. 93. La Botoșani au fost și vornici ai doamnei alături de aceștia. Cf. și documentele din 1630, august 17, 1595, noiembrie 4. Arh. St. Buc., Galata 6/20.

²⁹¹ În 1627 (octombrie 20), Miron Barnovschi făcea schimb cu Lupu mare vornic de țara de sus, dîndu-i pe un vecin domnesc pentru un altul pe care să-l folosească la cetatea Suceava („pus în cetatea domniei mele, Suceava, să fie pentru trebuința ărmelor domniei mele”). Se cerea ureadnicilor de Suceava să nu-î „învăluie”. *Doc. privind istoria României*.

²⁹² Acad. R.S.R., 428/84.

²⁹³ Acad. R.S.R., 82/10. Cf. și doc. din 1612, iulie 1. *Documente privind istoria României*.

²⁹⁴ Cf. și doc. din 1618, noiembrie 12, Acad. R.S.R., 77/40. În 1675 (ianuarie 3), Dumitrașco Cantacuzino apostrofa pe pircălabii de Neamț că „merg cu gloată și descălescă” în satele domnești și le fac oamenilor „cheltuială și asupreală, și ei sînt săraci și nu pot birui să plătească dabilele împărătești....”. Să nu mai „descălece” nici ei nici feciorii lor. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, V, p. 67.

²⁹⁵ Cîteva exemple. În 1605 (ianuarie 4) Ieremia Movilă se adresa ureadnicilor din Piatra și Bacău să lase în pace pe vecinii din satele mănăstirii Tazlău, foste din cele două ocoale, deoarece „acele sate de mult au ieșit din ocol”. Numai cu act domnesc, cu semnătură, vor putea fi scoși. Aceasta este cea mai veche mențiune a diferenței dintre cele două regimuri, de ținut și ocol. În 1617 (aprilie 3), Radu Mihnea se adresa ureadnicului din țirgul Piatra în legătură cu satul Vercești, tot din ținutul Neamț, al lui Ionașco Jora, să nu-l tragă cu ocolul, „căci că se află în uricele cele bătrîne, că n-au fost de ocol” și l-a lăsat să fie cu ținutul „cumu-i scriu uricele”. În realitate însă, satul fusese din ocolul Piatra pînă la Ieremia Movilă, care l-a atribuit lui Miron fost clucer, apoi, cum se arată în docu-

devenit mănăstiresc sau proprietate particulară, deși scos din ocol dădea totuși, mai departe, dabila cu acesta²⁹⁶. Satele imunitare ale mănăstirilor erau scoase aproape complet de sub jurisdicția ținuturilor și ocoalelor²⁹⁷.

O situație deosebită aveau, cum s-a arătat, ocoalele de frontieră Țrancea și Cîmpulung. De-a lungul munților mai erau sate domnești de străjeri, dar nu constituiau grupuri²⁹⁸. Straja de la Dărmănești, sat

mentul din 1617, confiscat de Tomșa și readus la ocol. În 1619 (decembrie 4), Gașpar Grațiani se adresa urednicului din târgul Piatra și șoltuzului și pîrgarilor și celorlalte slugi ce vor umbla cu slujbe domnești, din acel târg, în legătură cu satul Roznov, al „giupînesei Bilăiasa“, ieșit din ocolul târgului Piatra din zilele lui Petru voevod și care „umblă“ cu ținutul. Ei îl „învăluie cu ocolul târgului“, la mori, fin, podvoade, etc. Se cerea să nu-l mai „învăluie“ cu ocolul târgului la podvoade, mori, sîndrîlă, fin etc. Se constată o acțiune perseverentă a vornicilor de Piatra în direcția readucerii sub controlul lor a satelor trecute de domni anteriori, în special de Petru Șchiopul, în proprietate particulară sau mănăstirească, căutînd să împiedice astfel desăvîrșirea procesului de desființare a ocolului. Cf. și doc. din 1618, noiembrie 12, Acad. R.S.R., 77/39, 40, 42 etc. În legătură cu satele Averești, Ciurov și Nicorești ale mănăstirii Aroneanu, Radu Mihnea și, ulterior, Gașpar Grațiani și alți domni subliniau că „urednicii din târgul Piatra n-au avut nici o treabă în acele sate să judece, sau să globească, sau să le muncească...“.

²⁹⁶ În această situație a fost satul Teișori, din ocolul Botoșani, acordat de Petru Șchiopul mănăstirii Galata. Cf. doc. din 1595, noiembrie 4. *Doc. privind ist. României*. Mai târziu însă (1676), deși satul Teișori, al mănăstirii Galata din deal, este menționat ca aparținînd tot ocolului târgului Botoșani, i se acordă totuși un regim special („I-am osăbit den darea ce iaste per țară și I-am tocmis să de cu ruptul“). Egumentul va strînge sumele pe termene, Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru, cîte 10 ughi, și le va preda „în sama noastră“. Se cerea ca vornicii de Botoșani, sau „ficioarii lor care vor umbla acolo la ocol, cu slujba la goștina de oi și la desetină de stupi și la podvozi“, conace etc. să nu-i „învăluie“. Sint și situația ambigui, cînd țărani dintr-un sat de ocol, acordat unei mănăstiri, continuă să facă servicii și pentru domnie. Astfel în 1676, Alexandru beizadea, fiul lui Antonie Ruset, se adresa vătămănilui și sătenilor din Ciurbești, fost din ocolul târgului Iași și atribuit de Miron Barnovschi mănăstirii, în legătură cu reclamația egumenului de la Birnova, că lucrează pentru domnie („aicia la curtea domniei mele, precum vă este obiceiul vostru“). Li se impunea să dea în viitor și mănăstirii „agiutor“ și să asculte de egumen. Se pare că, ulterior, această situație anormală a fost înlăturată și au rămas cu obligații numai față de mănăstire, care se fixau, din nou, în 1677. Arh. St. Buc., Birnova, 3/6, 7.

²⁹⁷ Astfel, de exemplu, este cazul cu satul Tămășeni al mănăstirii Galata. În 1620 (iulie 18), Gașpar Grațiani se adresa pîrcălabilor de Roman și șoltuzilor și pîrgarilor de acolo să nu-l tragă „cu târgul, sau cu ținutul intru nimic“. Era scutit de podvoade, cai de olac etc., judecata o făceau călugării, iar cîsla avea să-i plătească după catastif. O situație și mai deosebită avea satul Stroiști (pe valea Sitnei, ținutul Hirlău) al mănăstirii Sf. Sava. În 1631, Moise Movilă îi fixa contribuțiile („dajdea în rupt“, 100 zloti anual în trei rate adusă la camera domnului de egumen) și interzicea intrarea slugilor domnești, motivînd „căci nu iaste scris acel sat la catastiv necăiuri“. Satul era complet scos de sub jurisdicția ținutului Alexandru Iliăș revine în 1632, la cererea boierimii, asupra situației satelor mănăstirilor și obliă la o serie de sarcini fiscale și satul Stroiști, dar imunitățile nu se suprimă. Cf. Acad. R.S.R., 591/33, Arh. St. Iași, 333/8.

²⁹⁸ Între acestea, satul Borlești al cărui locuitori țineau straja pe Tazlău mare și li se reconfirmău în 1629 scutițiile. Cf. rev. „Teodor Codrescu“, VI, p. 51. În 1604 (octombrie 20), Ieremia Movilă scutea și de vînătoare pe străjerii din

dependent de ocolul Piatra, a fost preluată, cu asentimentul domniei, de călugării de la mănăstirile Bisericiani și Pingărați, spre jumătatea sec. XVII, de la sătenii care defrișaseră terenuri la munte²⁹⁹. Vrancea avea 12 sate iar Cîmpulungul 15. Aceste ocoale s-au menținut și ca diviziuni administrative ulterior.

Hotarul spre Ardeal era constituit de linia de despărțire a apelor, cum se spune și în scrisorile vornicilor de Cîmpulung către Bistrițeni³⁰⁰. Funcția de paznici la frontieră a Vrîncenilor și Cîmpulungenilor este amintită și în privilegiile domnești din sec. XVIII³⁰¹. Vrîncenii și Cîmpulungenii erau, ca și ceilalți locuitori din satele de frontieră, uzufuctuarii locurilor domnești, ai munților și lazurilor, secăturilor sau curăturilor, pe care le puteau vinde între ei³⁰². Dar domnia putea dona munții la mănăstiri sau particulari și limita posibilitățile de existență ale țăranilor³⁰³. Se folosește, totuși, prin extindere abuzivă, și aici termenul de răzeși, cu sensul, mai ales, de vecini de moșie („împregiuarsi”). Se practica și proțimisis-ul pentru rude. Moșii se stăpîneau pe „bătrîni”³⁰⁴. În orice caz, Vrîncenii și Cîmpulungenii nu erau considerați vecini ai domniei, ca locuitorii din satele altor ocoale³⁰⁵. Aceasta pentru că nu lucrau pămînt domnesc, pentru care

Oprîșani, care urmau să țină straja după obiceiul de demult.. Satul lui Oprîș „cu straja” a fost întărit de Alexandru cel Bun mănăstirii Bistrița în 1415 (iulie 12). Cf. *Doc. privind ist. României*. Pentru straja Oprîșanilor, alături de Dărmănești, cf. Arh. St. Buc., Bisericiani, 13/8 (1637 iulie 5). La fel în Țara Românească erau sate cu scutiri de la domnie pentru paza plaiului. Astfel, de exemplu, în 1525 (februarie 3) Alexandru voevod confirma locuitorilor din satul Dragoslavele, din județul Muscel și Pădureț, scutiurile acordate de Radu voevod „pentru că sînt la drum de veghează scala și plaiuri, care sînt pe drumul Brașovului”. Cf. *Doc. privind ist. României*.

²⁹⁹ Un bogat material documentar există în legătură cu conflictul dintre locuitorii din Dărmănești și călugării de la mănăstirile Pingărați și Bisericiani. Viguroșii munteni din Dărmănești au dus o adevărată luptă cu călugării de la Pingărați, care-i împiedicau de a continua defrișarea terenului și crește vite, pentru a-și menține intactă braniștea. Cf. intervenția lui Vasile Lupu din 1650 aprilie 22 (Arh. St. Buc., Pingărați 3/83). Pentru oprumarea locuitorilor din Dărmănești de călugării de la Bisericiani și Pingărați, cf. doc. din 1638 februarie 7 (Arh. St. Buc., Bisericiani, 13/37). Le-au luat finul din curăturile făcute de ei și n-aveau cu ce-și hrăni vitele iarna și intervine domnia.

³⁰⁰ Hurmuzaki, XV₂, p. 1015, 1193—1194; Veress, *Documente* X, p. 103—105; cf. și C.C. Giurescu, *Cu privire la hotarul de vest al Moldovei*, în „*Revista Istorică Română*”, XI—XII, p. 287—288.

³⁰¹ Cf. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 91 (1767); A. Sava, *Documente putnene*, I, p. 74—75 (1736 ianuarie 20). Cf. și I. Neculce, *Cronica*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 363.

³⁰² Cf. Balan, *Noi documente cîmpulungene*, Cernăuți, 1929, p. 77.

³⁰³ În 1761, Grigore Ioan voevod făcea danie Mariei jilniceroaia, fiindcă era „strîmtorată”, „moșiile ce sînt domnești și se află în partea Cîmpulungului Moldovenesc” (munții Cocosul, Găina, Petrișul, Mestecăniș, Muncelul Străjii, Fața Cîmpulungului, moșia Bolăș din fundul Moldovei). Locuitorii de pe acești munți au devenit dijmari ai acesteia pentru păscutul vitelor. Cf. Ștefanelli, *Documente*, p. 63—64, 69—70.

³⁰⁴ Cf. Ștefanelli, *Documente*, p. 4.

³⁰⁵ *Ibidem*, p. 35 (1737) Li se spune însă „iobagi” ai domnului. Cf. Veress, *Documente*, vol. IV, p. 89 (1594).

să dea redevențe din produse, însă prestau munci în legătură cu frontiera și drumurile de acolo. Nu putea fi vorba, deci, de o autonomie locală propriuzisă³⁰⁶. Iorga a numit Cimpulungul „oasă de libertate țărăneasă”³⁰⁷.

Cele două ocoale erau conduse de vornici, unul sau doi, subordonați unii pircălabilor de Suceava și alții starostelui de Putna. Acești vornici, numiți și dregători și ureadnici și mai rar pircălabi, apar frecvent menționați în documente începând din sec. XVII³⁰⁸. Cea mai veche mențiune explicită a vornicului de Cimpulung pare a fi din [570] („aulicus... Matheus Campilongi prefectus”)³⁰⁹. O scrisoare din Cimpulung, fără an, numai cu data de lună și de zi (26 iunie), dar probabil din timpul domniei lui Petru Rareș, este adresată de Dan pircălab de Cimpulung (pan Dan pircălab ot Dălgopoli) birăului de Bistrița, pentru obișnuitele informații³¹⁰. Acești vornici erau numiți de domni dintre boieri foști dregători. În 1636 și 1637 întâlnim ca vornic de Vrancea pe Ilie fiul lui Ștefan Tomșa³¹¹. Ei aveau aceleași atribuții judiciare, polițienești și fiscale, ca și ceilalți de la alte ocoale, în plus supravegherea frontierei. O parte din obligațiile și competența vornicului de Cimpulung rezultă clar și dintr-un document din timpul lui Ieremia Movilă. Orăș hatman și pircălab de Suceava se adresa, din Suceava, ureadnicului de Cimpulung să scoată „toate satele Cimpulungului și Vama și alte sate toate”, pentru repararea drumului prin munți spre Bistrița, pe la trecătoare și să țină spioni, care să-i dea zilnic informații, pe care să le transmită rapid hatmanului. Urma avertizarea: dacă va proceda cum a făcut cu „leșii”, va răspunde cu capul³¹².

Prin ocolul Cimpulungului se făcea traficul comercial între Moldova și Bistrița. Conflictele de frontieră pentru vite, oi, fiinețe și oameni și represaliile erau numeroase. Vornicii interveneau, subliniind interesele reciproce, pentru restabilirea relațiilor normale³¹³. Vornicii

³⁰⁶ A. Sava, *Vornicul de Vrancea*, „An. Ac. Rom.”, m.s.i, s.III, t. XV (1934) p. 119.

³⁰⁷ Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Buc., 1902, p. X. Același a mai scris: „Cimpulungurile sînt adăposturi de viață arhaică prin clădirea caselor, a bisericilor de lemn, prin port, prin datine, prin așezăminte, prin limbă”. Cf. *Note asupra încă a unui Cimpulung muntean: Chioajdele*, „Codrul Cosminului”, I, 1925, p. 99. Cf. mai recent, T. Balan, *Din istoricul Cimpulungului moldovenesc*, Buc., 1960, p. 7, 36.

³⁰⁸ Al. Rosetti, *Scrisori românești din Arhivele Bistriței (1592—1638)*, Buc., 1944, redă pe „deregător” cu „primar”. Cînd este „vornic” îl dă ca atare. Dar în același document apare „az pan Gheorghe deregătorul de Cimpulung” și „eu vornicul Gheorghie”. Și termenul „ureadnic” îl redă tot prin „primar”. Deci, după autor, ureadnic-dregător și vornic ar fi doi slujbași deosebiți. Cf. p. 38—42.

³⁰⁹ Hurmuzaki, VI₁, p. 643. Alexandru Lăpușeanu, în 1557, considera Cimpulungul «*possessio nostra*». Cf. Hurmuzaki, vol. XV₁, p. 527.

³¹⁰ Cf. Tocilescu, 534 *documente*, p. 535—536.

³¹¹ Hasdeu, în „Arhiva istorică”, I, p. 93; Acad. R.S.R., 37/93; *Uricarul*, XII, p. 295.

³¹² Tocilescu, *op. cit.*, p. 547.

³¹³ Hurmuzaki, XV₁, p. 691; Hurmuzaki, XV₂, p. 1041, 1101, 1340.

își aveau „scaunul” în Cimpulung. La Cimpulung se afla și un vameș. Vama de la Moldovița a fost suprimată în a doua jumătate a sec. XVI, probabil simultan cu cea de la Baia — ambele fuseseră întărite mănăstirii Moldovița, în sec. XV — și a fost instalat, în schimb, un vameș domnesc în Cimpulung. În 1583 era amintit un Ionașco fost vameș de Cimpulung. Cimpulungul apare uneori ca târg, de cele mai multe ori ca sat. Domnii numesc așezările acestea de munte „obștiile care locuiesc în Dorna” (1665), „obștea noastră care locuiește în Cimpulung” (1667)³¹⁴.

La Cimpulung și în Vrancea apar namestnicii (vornicel), ca subalterni ai vornicului. Satele de ocol aveau fiecare cîte un vătămă. Cimpulungenii aveau în fruntea lor un vătămă și 12 jurați bătrîni³¹⁵. Obștea sătească a Cimpulungului avea pecete în 1686. Sigiliul Cimpulungului, din 1740, avea în centru un conifer și legenda în românește: „Aciasta-i pecete Cimpulungului să se creadă”³¹⁶.

Oamenii fiscului (gorștinari etc.) veneau și în luau, ca și în alte sate, zeciuiala pentru domnie³¹⁷. Abia în 1747, Grigore Ghica, între alte scutiri (vamă, mortasapie etc.) acordate cimpulungenilor, admitea ca birul și goștina să fie strinse de vătămăni satelor și predate vornicului, fără amestecul zapciilor sau slugilor vornicului, pentru a combate abuzurile³¹⁸.

³¹⁴ Hurmuzaki, XV₂, p. 1390, 1016—1017, 1052 (1638), 1056 (1639), 1327—1328, 1331.

³¹⁵ Cf. Ștefanelli, *Istoricul luptei pentru drepturi*, p. 12; Hurmuzaki, XV₂, p. 1435 (1690, 1991). Interesante sînt relațiile dintre acești munteni păstori și grăniceri, și moravurile lor. Se întilnește frecvent numele de familie Sturza. Și limbajul este într-o anumită măsură aparte. Se practicau descintecele și farmecele poate mai mult decît în altă parte. Cf. Ștefanelli, *Documente*.

³¹⁶ Hurmuzaki, XV₂, p. 1383—1384, 1404—1405; Ștefanelli, *Documente*, p. 5.

³¹⁷ Greșit s-a scris despre o autonomie fiscală a Cimpulungenilor și s-a interpretat o informație în legătură cu rezistența lor. În 1693, Cimpulungenii, aflați sub ocupație polonă, au refuzat să dea lui Constantin Cantemir berbeci „ajutor țării” și „cu rușine au scos pe trimișii lui Cantemir vodă”. Constantin Cantemir a trimis contra lor lătari, seimeni și lefegii și au intrat „fără veste pe la Vamă în Cimpulung și multă stricăciune și pradă și robie au făcut”. Cf. N. Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 37—38. Atitudinea Cimpulungenilor trebuie interpretată în alt sens. Fiind sub ocupație polonă și întreținînd trupe străine, ei considerau că nu ar fi fost just și nici nu aveau posibilitatea să satisfacă și obligațiile impuse de fiscul domnesc. O astfel de luare de atitudine din partea străjerilor de la munte s-a repetat și ulterior. Astfel, în 1737, cu ocazia unei noi invazii austriece pe la Comănești-Oituz, Cimpulung, „tărănimea ce era pe sub munte nu asculta de domnie”. Cf. I. Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 394.

³¹⁸ Cf. Ștefanelli, *Istoricul*, p. 17. Avantaje similare, în legătură cu stringerea goștinei de oi, s-au acordat, anterior, și locuitorilor din satele Vicovele și Frătăuți (ținutul Suceava) ale mănăstirii Putna. Grigore Ghica, într-un document din 1727 (noiembrie 2), sublinia că aceste sate, dependente de mănăstirea Putna, sînt și „de treaba țării”, fiind „strajă acolo de margine la poteci”. Aveau să stringă ei banii gorștinei și să-i aducă la vistierie, fără amestecul gorștinariilor. Se confirma, pe de altă parte, și vechea imunitate judiciară. Egumenul mănăstirii Putna avea să judece și să „certe” pe săteni, ca și în trecut. Se interzicea amestecul organelor domnești.

Pentru a încheia, insistăm asupra existenței controversate a ocolului Cîmpulung rusesc. Nu se cunosc împrejurările constituirii acestui ocol, a cărui existență apare ca sigură abia în sec. XVIII. Prima mențiune documentară a satului Cîmpulung rusesc se face într-un uric din 1623 (aprilie 12), scris de Borăleanul, tăiat și fără pecete. Între alte sate, Ștefan Tomșa întărea slugii Mihail Tăutu, pîrcălab de Hotin, Vijnița *еже себе купил и учинил сам у лѣсѣхъ галѣихъ где полкѣ николиже не быст ничга* și jumătate din satul *шт Длѣвополкѣ что у планинахъ* de moștenire³¹⁹. Într-un document din 1647, de la Vasile Lupu, referitor la lazuri și vecini, este amintit vornicul de Cîmpulung rusesc. În altul de la Constantin Duca, din 1693, care pare suspect, se arată că munții ar fi fost luați de domnie și 14 ani n-ar mai fi fost stăpîni particulari și sînt menționați doi foști vornici de Cîmpulung rusesc (Ilie Drăguțescu serdar și Ștefan Rugină fost vornic de Poartă). Aici se fixează atribuțiile judiciare ale vornicului și obligațiile locuitorilor față de stăpîni (dijma etc.). În 1698, un dregător din Bistrița (subaltern al birăului) se adresa nu vornicului de ocol, care nu exista deci, ci vătămanului și sătenilor din Cîmpulung rusesc, pentru niște oi furate și un păcurar ucis. Nici o altă mențiune, în afară de cele din documentele publicate de Balan, nu găsim în legătură cu existența vornicilor de Cîmpulung rusesc în sec. XVII și deci este nesigură existența lor pînă la știrile precise din sec. XVIII. Vornicul de Cîmpulung rusesc, Mihai Micul, apare menționat într-un document din 1731 (septembrie 10)³²⁰. Apoi, în descrierea din 1769, publicată de M. Kogălniceanu, alături de vornicul de Cîmpulung (ținutul Suceava), C. Bașotă medelnicer, apare și vornicul de Cîmpulung rusesc (ținutul Cernăuți). În lista Göttingen (1770), publicată de Iorga, apar, de asemenea, cei doi vornici ai celor două Cîmpulunguri, V. Balș stolnic pentru moldovenesc și Mihalache Stîrcea pentru cel rusesc.

Rolul de străjeri al locuitorilor din Cîmpulung rusesc, la hotarul cu ungurii și polonii, este arătat și într-un document din Condica Mavrocordat³²¹. Se poate afirma că se căuta acum să se creeze, în ce

„Nici vornici de Suceava, nici alți pîrcălabi sau globnici treabă cu dinșii să nu aibă” pare a fi o veche frază dintr-un document anterior. În fond nu știm ce atribuții mai puteau avea vornicii de Suceava în sate de ținut. Cf. Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV, p. 78—79. Și în alt document anterior, din 1701 (aprilie 20), de la Constantin Duca, se amintește obligația de pază a „poticilor” a locuitorilor din cele două sate. Constantin Duca se adresa la „mișeii lărani” din Gicove și Frătăuți, care au început să-și abandoneze casele din cauza fiscalității, fixindu-le „ruptoare”, pentru a-și căuta de ocupațiile lor. Cf. T. Balan, *Documente bucovinene*, III, p. 110—111.

³¹⁹ Acad. R. S. România, 1198/1.

³²⁰ Hurmuzaki, XV₂, p. 1465—1466. Cf. și T. Balan, *Documente bucovinene*, II, p. 124—126, III, p. 82—84. În 1651 Vijnița era în ținutul Cernăuți. Cf. Hurmuzaki, XV, p. 1203, Arh. St. Buc., 1521/16.

³²¹ „Arhiva românească”, I, ed. II, Iași, 1860, p. 139—148. Cf. și altă descriere cu data aproximativă 1739, publicată de Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 106; Iorga, *Studii și documente*, V, p. 667—668, VI, p. 323.

privește obligațiile fiscale, o situație similară locuitorilor din satele de aici cu aceea a celor din satele din ocolul Cîmpulungului moldovenesc, care a avut o existență continuă atestată documentar începînd din sec. XVI și pînă în sec. XVIII³²². Cîmpulungul rusesc era, însă, proprietate particulară, și locuitorii de aici, în majoritate, vecini boierești și ai mănăstirii Putna.

Rezumînd, ocoalele constituie o formă aparte de grupare administrativă în sensul feudal, care se constată documentar din sec. XVI, dar ale cărei începuturi se situează în domnia lui Ștefan cel Mare. Nu se poate documenta afirmația lui A. Sava, decît poate exceptînd Volovățul, că ocoalele s-au constituit din domeniile patrimoniale domnești, plus sate anexate ulterior prin cumpărare, confiscare etc. Existența ocoalelor domnești în funcție de nevoile materiale ale domniei a fost suficient subliniată. Alimentate cu sate confiscate ocoalele s-au descompus, prin atribuirea satelor la mănăstiri și particulari și datorită unor nevoi financiare urgente ale domnilor, în funcție de exploatarea turcească, și datorită tendinței de a acumula bani, ținînd seamă de caracterul efemer al domniei, și, în fine, faptului că reședința domnească a statului din sec. XVII implica renunțarea la modul de viață tipic feudal, în care deplasările curții constituiau un fenomen obișnuit și permanent. Nu credem că este exagerat sau neadecvat a trata problema în întregime, neexcluzînd nici ocoalele de frontieră, cărora A. Sava, urmînd pe N. Iorga, le-a acordat o poziție deosebită în cadrul statului feudal.

V. SATELE ȘI ORGANELE SĂTEȘTI ³²³

Materialul documentar, de care dispunem, nu este suficient pentru a obține concluzii valabile în problema dificilă a vechilor așezări rurale din Moldova în sec. XIV și XV. Pe baza datelor oferite de acest material, se poate afirma că numeroase sate au fost înființate în sec. XIV³²⁴ de juzi sau cnezi și vătămâni; altele, ulterior, de diverse

³²² Cf. și doc. din 1764 (iulie 14), publicat de T. Balan, *Documente bucovinene*, VI, p. 112—114.

³²³ N. Iorga a exagerat numînd satul „creațiunea politică românească”, față de țiguri. Satul este așezarea de bază și la popoarele slave vecine. Iorga a oscilat, în ce privește etimologia, între *lossatum* (loc întărit cu șant) și *sata* (semănături). Prima pare mai acceptabilă. Cf. *Istoria Românilor*, III, p. 345. În același sens, dar mai prudent, s-a exprimat și un etnograf: Români n-au putut crea o civilizație urbană ca în occident, dar una din cele mai strălucite civilizații rurale din Europa. Exagerarea persistă. Cf. R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, Buc., 1938.

³²⁴ Cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Buc., 1899, p. 242, nr. 45.

persoane, care apar ca niște pioneri, în jurul casei sau curții lor, primind apoi privilegiu domnesc de întărire pentru o situație existentă de fapt³²⁵. Expresiile *ojivali iz veaka* (1411) sau *gde mu est dom iz veaka, ojivalo toe selo iz davna* (1448), trebuie considerate ca avînd o valoare relativă, ca neexprimînd adică o realitate certă. *Iz veaka* poate însemna o anumită durată. Într-un document din 1429 (ianuarie 10) se menționează „cum sînt hotarele în vechile privilegiu”, dar de la cine și de cînd nu se precizează³²⁶. Ioan Bogdan, care a studiat atent pasajele din documente referitoare la cnezi sau juzi și vătămăni, a stabilit că aceștia, care au dat adesea numele lor satului înființat, au exercitat, ca și în Serbia, Banat și Ardeal, o autoritate în materie judiciară și fiscală asupra obștii satești, pînă la preluarea satului de noul proprietar cu privilegiu domnesc și care putea menține temporar sau revoca pe vechii organizatori ai colonizării. Asupra acestei situații a insistat, mai recent, și Arion³²⁷.

³²⁵ Frecvent satul își lua, mai curînd sau mai tîrziu, numele de la stăpînul locului cu casa acolo, de ex. Plotunești, de la Plotun (1411 iunie 28), Piticeni de la Pitic (1414 august 2), Bașoteni de la Bașotă (1428 decembrie 4), Dădești de la Dad (1428 decembrie 28), Durnești de la Durnea (1433 iunie 15), Românești de la Roman (1434 octombrie 8), Tivădărești de la Tivadar (1438 august 21), Uscăli de la Uscatul (1439 octombrie 26), Rotopănești de la Rătupan (sec. XV—XVII) etc. Alteori, invers, boierul își lua numele de la sat, de ex. Dragoș Stănișcescu (fiul lui Nan) de la Stănișceni (1490 martie 15), sat numit astfel după Stănișca, vechiul întemeietor și stăpîn al satului, ai cărui fii (Oancea și Ilie) l-au vîndut ulterior. Cf. M. Costăchescu, *Documente inainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 218 (1445); *ibidem*, vol. I, p. 140—142. N. Iorqa, „Bul. Com. Ist. a României”, XI, 1931, p. 81—91. Cf. și R. Stoikov, *Novi svedenia za minaloto na bălgarski selișta prez XV i XVI v.*, în „Istoriciski Pregled”, XV, 6, 1959, p. 77—78.

³²⁶ Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești inainte de Ștefan cel Mare*, I.

³²⁷ Cf. I. Bogdan, *Despre cnejii români*; D. Arion, *Caracterele juridice și sociale ale proprietății rurale*; cf. R. Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, „An. Ac. Rom.”, s. II, t. 29, 1907, p. 173. Autorul consideră, în mod just, pe cneji, juzi și vătămăni (dar folosind un termen neadecvat) „magistrați rurali, ocîrmuitorii de sate”, însă afirmă, în continuare, pe baza situației din Polonia, că cnezii erau cu drept ereditar iar juzi și vătămăni aleși sau numiți, ceea ce constituie o simplă ipoteză. Este cunoscută evoluția ulterioară a sensului termenilor cnezi și judeci în documentele Țării Românești, indicînd oameni liberi, spre deosebire de cei aserviți. Pentru cnezii români din Ardeal, Cf. *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*, Budapesta, 1941, p. XIX—XX. Cf. Th. Holban, *Jus valachicum in Polonia*, „Cercetări istorice”, XVIII, 1943, p. 318—324. În recenzia pe care o face lucrării lui R. Rosetti, I. Bogdan este de părere că juzi și cnezi sînt egali și că vătămăni ar fi fost oarecum inferiori, lăsîndu-se influențat de situația de mai tîrziu. Cf. „Convorbiri Literare”, XLI, 1907, p. 209—214. Cf. I. C. Filitti, *Proprietatea solului pînă la 1864*, p. XII, 68, 72—74. Este greu să stabilim, datorită lipsei de informație, drepturile pe care le aveau cneazul, judele și vătămăniul, pe care-i punem pe același plan și-i considerăm egali, în cadrul obștii satești. Se poate presupune că avem de-a face cu o conducere bazată pe solidaritatea membrilor, mai ales în ce privește obligațiile față de dominator, tătari, unguri sau autohtoni. Dacă avem în vedere situația ulterioară din Ardeal, Polonia și chiar din Moldova, putem admite că judele, cneazul sau vătămăniul, aleși și

Sint și situații mai puțin clare în ce privește conducătorii de obștii sătești. Cînd nu se precizează calitatea persoanei menționate ca existentă în satul vîndut sau întărit de domn, nu se poate spune, desigur, dacă este vorba de un fost jude sau vătămă sau un tolerat. Astfel, în documentul din 1437, decembrie 20³²⁸, cuprinzînd vastele stăpîniri ale lui Mihail (vornic) de Dorohoi, sint amintite satul unde a fost Șizco, satul unde a stat Petrișor și satul unde stă Dragomir. În 1443 (martie 6)³²⁹, Ștefan voievod întărea lui Mihul pisar satul Săseni, unde trăiește Laur, pe care l-a vîndut Ivan Boldor cu 50 zloți. Într-un alt document din 1448 (iulie 15), sint menționate numeroasele proprietăți întărite de Petru voievod slugilor sale pan Cernat ploscar și fratele său Șteful, unele confirmate (provenind din cumpărare), altele acordate pentru slujire. Sint menționate aici sate și seliști, cu numele vechilor persoane, juzi sau proprietari. Din acest document, ca și din altele, de altfel, rezultă că are loc și o repopulare și surprinde marele număr de locuri de sate abandonate pentru motive pe care nu le cunoaștem³³⁰.

Faza de vastă roire a satelor pe teritoriul Moldovei apare ca încheiată la mijlocul sec. XV. Acum deja crește numărul tranzacțiilor, schimburi și vînzări de sate, și însuși domnul apare ca făcînd astfel de negocieri ca un simplu particular. Puțin timp după această dată, juzi sau cnezii și vătămăni de sate nu mai apar ca existînd efectiv; rămîine în documente doar amintirea lor, care va continua pînă în sec. XVI.

S-a emis ipoteza că juzii n-ar fi fost și organe sătești prefeudale, care își mențin existența pînă spre jumătatea sec. XV, chiar și sub noul proprietar, și că judeciile ar fi fost simple proprietăți rurale.

confirmăți de obște, aveau pînă în sec. XV, cînd dispar făcînd loc unui organ desemnat de mănăstire, domn sau particular, care devine instrument de opresiune și exploatare, unele avantaje, în primul rînd scutirea de contribuții, care se menține și mai tîrziu. Este posibil că ei vor fi avut beneficii din moara sătească. Nu putem preciza dacă dispuneau de terenuri mai întinse pentru cultivat sau dacă obțineau direct de la membrii obștii cote din producția agricolă. Un singur document din 1423, aprilie 15, ne dă informații vagi și incomplete cu privire la proprietatea unui vătămă, Veriga. Din document ar rezulta, cu aproximație, că satul, pe care l-a condus Veriga vătămă, a fost atribuit de domnie unui boier, Rotimpan, după care s-a și numit ulterior Rotopănești. Vătămămul a intrat în conflict cu fiii boierului, care voiau probabil să-l excludă cu totul. La apariția boierilor trimiși de domn să cerceteze cazul, aceștia au acceptat să dea „de bună voie” lui Veriga „hotar” din pămîntul lor, căruia i s-a fixat și limitele. Domnul admitea această tranzacție și întărea lui Veriga „hotarul”, „neclintit lui în veci”, dar nu ca „uric”, adică proprietate cu drept de succesiune, ci un fel de posesiune viageră. Actul este întărit cu pecetea mică, ceea ce indică, de asemenea, un provizorat. Cf. M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 159—160. Pentru satul Rotopănești, stăpînit și în sec. XVII de familia Rătupan, N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 104 (1677).

³²⁸ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*.

³²⁹ *Ibidem*.

³³⁰ *Ibidem*.

agrară și pastorale³³¹. Dar documentul din 1435,³³² care pune pe același plan pe vornici, șoltuzi și pîrgari și juzi și vătămăni, arată categoric că aveau o calitate oficială, în materie judiciară, în statul feudal moldovenesc. S-a mai arătat că, fiind menționate curțile domnești de judecată, nu poate fi vorba de atribuții de acest gen pentru juzi. Să nu se uite însă că aceste curți erau instanțe superioare regionale de justiție și în acest sens trebuie interpretate pasajele din documente, referitoare la dependența unui sat boieresc de o curte sau alta sau chiar de domn, ca un început de imunitate judiciară. Dar pentru chestiunile mărunte, atribuțiile juzilor și vătămănilor sau boierului respectiv rămăneau. Și tătarii și țiganii din Moldova aveau organele lor de conducere, vătămăni și cnezi³³³. Juzii țiganilor continuă să existe și în sec. XVII³³⁴. N. Iorga a subliniat sinteza din Moldova, cum rezultă din onomastică și toponimie, în ce privește așezările rurale, și sfatul domnesc³³⁵. Dualismul reprezentat prin vătămăni pe de o parte și juzi și cnezi pe de alta, respectiv după jus ruthenicum (ruthenicele) și jus valachicum³³⁶, lua sfîrșit după jumătatea secolului al XV-lea, prin uniformizarea regimului de administrare a satelor după dreptul feudal moldovenesc.

Regimul de proprietate feudală din Moldova din secolul al XV-lea cunoaște sate boierești, mănăstirești sau episcopale și domnești. Satele libere dispar treptat³³⁷. Vechii juzi și vătămăni sînt în-

³³¹ Cf. E. Condurachi, *Juzii și judeciile moldovenești*, „Cercetări istorice”, V—VII (1931), p. 308; mai nou V. Lungu, *Ținuturile*, „Cercetări istorice”, XVII (1943), p. 212. Sînt aici exprimate ideile lui I. Minea. Încercarea de a considera pe juzi ca reprezentînd „statul” Brodnicilor nu rezistă. Cf. mai nou despre Brodnici K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei*, Buc., 1958 și recenzia de M. Comșa, „Dacia”, V, 1961, p. 615—616.

³³² Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 692.

³³³ *Ibidem* (1428 iunie 5, 1443 mai 7); I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, (1462 septembrie 15).

³³⁴ Cf. *Documente privind istoria României*, 1607 ianuarie 20; Arh. St. Iași, 425/7, 8.

³³⁵ Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 219. Prezența elementelor rutene în rîndurile boierimii moldovene poate fi explicată, în parte, și prin exodul populației din Rusia Haliciului, care a avut loc datorită expansiunii șleahței poloneze, în urma cuceririi acestei regiuni. Cf. B. D. Grekov, *Organizarea socială din Rusia Haliciului și din Polonia în secolele XIII—XIV*, „Studii și cercetări de istorie medie”, I (1950), p. 96.

³³⁶ Pentru dreptul rutean și vătămăni din Polonia, cf. Th. Holban, *Jus valachicum in Polonia*, în „Cercetări istorice”, XVIII (1943) p. 314, 322, 363.

³³⁷ Cf. V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés Roumaines*, Buc., 1947, p. 78. Trebuie accentuat aici că satele din Vrancea și Cîmpulung n-au fost libere, ci domnești. De asemenea, că din satele vechi boierești, dacă n-au fost alienate, au rezultat, din a doua jumătate a sec. XVI, cele răzășești, adică prin înmulțirea urmașilor vechilor proprietari, de cumpărare sau slujire, s-a constituit o obște tărănească liberă. Libertatea vechilor obști sătășești din Moldova a fost suprimată în a doua jumătate a sec. al XIV-lea și în prima jumătate a sec. XV, nu fără luptă. Lipsesc însă date documentare mai precise. Conflictul dintre Veriga vătămăni și fiii

locuți, cum rezultă clar din documentele din a doua jumătate a sec. XV, cel puțin pentru proprietățile ecleziastice, cu urădnicii sau vornicii episcopilor sau egumenilor³³⁸. Aceste proprietăți ecleziastice sînt sustrase parțial sau total jurisdicției domnești, cu asentimentul domnului, reprezentată de curțile de judecată din țirguri, conduse de vornici (sau sudți). Proprietățile boierești sau personale ale unor clerici nu sînt scoase de sub autoritatea domnească, ci ca o favoare uneori se precizează de ce curte de judecată vor depinde, excepțional chiar de domn³³⁹. În 1459 (mai 20), Ștefan cel Mare scotea pe ungurii

lui Rotimpan, despre care amintește documentul din 1423 aprilie 15, trebuie considerat ca un episod al luptei obștii contra aservirii de proprietarii feudali. Prin analogie se poate sublinia că și în Moldova obștea țărănească a constituit, în cadrul statului feudal, o organizație importantă pînă în sec. XV cînd aparatul administrativ nu era destul de ramificat, că în sec. XIV și XV domnia a acaparat pămînturile obștii pentru a le da în proprietate deplină boierimii și clerului și aceasta opune o rezistență îndrîjită, că în cadrul obștii au existat categorii sociale și antagonisme provocate de situația materială diferită și de acaparea pămînturilor ei de unii membri. Cf. și M. A. Pavlușcova, *Krestianskaia obșcina v Vengrii v. XI—XIII vekah*, „Srednie veka”, VI, 1955, p. 56—75. Cf. și V. M. Fomenkova, *Situația țărănilor din Polonia în a doua jumătate a sec. XIII și sec. XIV*, *Analele Româno-Sovietice*, Istorie, 4, 1956, p. 41—74. Ca reminiscențe ale organizației vechii obști libere trebuie considerate cîșta (responsabilitatea fiscală și penală colectivă) și pașnicii (oameni buni) menținuți și de Regulamentul Organic. Pentru analogii cu obștea sătească bizantină, cf. A. P. Kajdan, *Agrarnie otnoșenia v Vizantii XIII—XIV v*, Moscova, 1952, p. 88, 90. Într-un document din 1602 (mai 1) de la Simion Movilă, referitor la colonizarea unor albanezi într-un sat din județul Prahova, în afară de scutiri și neamestecul banilor de județ și alți dregători, se menționează judecarea culpabililor de bătrîni satului, aleși de săteni. Această concesie specială este făcută și în funcție de obiceiurile cu care veneau aceștia din „țara turcească”. Cf. *Doc. privind ist. României*.

³³⁸ La fel în Rusia, asupra mirului, cu reprezentanții săi aleși, se suprapun organele administrativ-economice ale feudalului, tiuni și prikazciki. La aceste organe trec, sub controlul kneazului, funcții aparținînd anterior obștii, apoi uzurpate de kneaz (justiție, stringerea dărilor și repartizarea pămîntului). Cf. *Ocerki Istoriei SSSR (sec. IX—XV)*, 1953, p. 40. Termenul jude continuă a se folosi în Ardeal și în Țara Românească chiar. Pentru Ardeal cf. și Hurmuzaki, II₃, p. 19 (1552); „În singulis pagis et oppidis unus dumtaxat iudex vel kenezius relinquatur qui a solutione presentis contributionis jmmunis habeatur”. În limbajul popular din Ardeal se mai foloseau și în sec. XIX termenii „jude” și „judecia”. Cf. vol. *La Transylvanie* (ed. Acad. Rom.) Buc., 1938, p. 176—177. Cf. și N. Iorga, *Anciens Documents*, I, p. 59—60 (1828); *Doc. privind ist. României* (1586 ianuarie 13). Cf. și Hurmuzaki, XV₂, p. 1439 (1691). Românii care înființau sate purtau și titlul de voevozi. Un document din 1592 arată că un sat nou înființat în regiune de pădure, în comitatul Sătmar, de Petru Șandor ia numele de Sandorfalva. El cerea recunoașterea titlului de voevod, după obicei, și scutiri. Voevozii de sate, se arată în document, conduc, string censul pentru proprietar și rege și satisfac celelalte obligații. Cf. Veress, *Documente*, vol. III, p. 315—316. Pentru cnezi și voevozi ai Valahilor din Slavonia și Croația, cf. Veress, *Documente*, vol. VIII, p. 10 (1607). Pentru juzi sau cnezi din sate de Valahi din Slavonia (1667), aleși de obștea satului pentru un an în aprilie, înainte de sf. Gheorghe, cf. Veress *Documente*, vol. XI, p. 69. Într-un document din 1642 mai 2 (Acad. R.S.R., 141/2) apare termenul „primecher”, cu sens de vătămă. Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, XVIII, p. 8; I. C. Filitti, *Proprietatea solului*, p. 55.

³³⁹ Formula „și alt judecător să nu aibă” este comună atît documentelor de imunitate completă acordate mănăstirilor pentru satele lor, cit și celor de favoare,

din Lucăcești, sat al mănăstirii Bistrița, de sub autoritatea judiciară a vornicilor (sudți) din Bacău și globnicilor lor, punându-i exclusiv sub aceea a călugărilor. În alt document din 1466 (martie 13)³⁴⁰, se preciza că oamenii din satul Negoești al „mitropoliei” din Roman nu vor fi judecați de pîrcălabii de Neamț și staroștii de acel ținut, ci de „mitropolit” și ureadnicii săi și că cei judecați de aceștia vor putea apela la domn. Un document din 1479 (august 30)³⁴¹ preciza poziția juridică a sătenilor din Rădăuți, sediul „mitropoliei”. Acești oameni dependenți de forul ecleziastic puteau fi judecați numai de episcop sau vornicii lui, pentru delikte comise în satul respectiv. Nici un fel de atribuții de acest gen nu aveau boieri, staroști de Cernăuți, șoltuzi și pîrgari din Suceava și Tîrgul Siret, globnicii ținutului Suceava. Pentru delikte comise în aceste tîrguri (lovire și furt) vor fi judecați de vornicii tîrgului respectiv. Apar, prin urmare, pe de o parte, ureadnicii sau vornicii domnești și, pe de altă parte, ureadnicii sau vornicii episcopilor și mănăstirilor cu aceleași atribuții³⁴². Acești vornici sau vornicei, numiți și ureadnici sau dregători, se vor menține pînă în sec. XIX, aproximativ cu aceleași atribuții, cum se va vedea.

Situația din satele boierești ne apare mai puțin clară. Curțile marilor proprietari feudali nu erau numai așezări unde se concentrau produsele rezultate din dijme, pentru a fi consumate sau valorificate în interiorul sau în afara țării, ci și instanțe judiciare locale pentru țărani respectivi și unități fiscale și militare, ca și în satele vecine³⁴³. Nu avem însă mențiuni de vornici sau ureadnici boierești

cu mențiunea curții de judecată de care va depinde satul respectiv, acordate particularilor sau unor clerici personal. Această formulă se întâlnește numai în documentele din sec. XV. Ulterior nu mai apare, ceea ce arată caracterul precar al imunității boierești. Eșiri din comun, exceptări, nu se mai fac pentru proprietatea boierească. În schimb, imunitățile judiciare ale bisericii se păstrează intacte. Imunitatea nu se subînțelege însă, ci se acordă explicit. Se poate afirma că, și la noi, în raport cu procesul de centralizare statală, formele de imunitate, mai ales în ce privește feudalii laici, merg spre dispariție.

³⁴⁰ I. Boșdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*.

³⁴¹ *Ibidem*.

³⁴² Satele nobiliare polone erau conduse de *urzednik*. La noi ureadnicul și vornicul sau vornicelul era unul și același reprezentant al stăpînului, laic sau ecleziastic, *dregător* în documentele românești din sec. XVII, care exercita justiția inferioară față de țărani domenului. La fel a fost cazul cu voitul și șoltuzul etc. Cf. Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 105, 126.

³⁴³ Cf. Skazkin, *Clasicii marxism-leninismului despre proprietatea feudală și constrîngerea extraeconomică*, „Srednie veka”, V (1954), p. 11: Puterea judiciară și administrativă a seniorului s-a păstrat, în parte, pînă la revoluțiile burgheze, ca atribut al proprietății terriene, în feudalism, și este un mijloc de constrîngere extra-economică și sursă de venit, care intră în renta feudală ca una din părțile sale componente. În Rusia, satul cu curtea boierului adică feudalul stăpînitor, era centrul economic și administrativ.

în aceste sate, pînă în sec. XVII. Pe proprietățile mai mari este însă imposibil să nu fi existat un intermediar între proprietar și săteni³⁴⁴.

După o lipsă de informație pentru cîteva decenii, apare în 1568 *iconomul* mănăstirii Probota la satul Herești³⁴⁵. Termenul, de influență grecească, indica, de sigur, tot pe vornicel. În 1568, (noiembrie 5 apare vornicelul aceleiași mănăstiri de la iezerul Beleu³⁴⁶. Într-un act din 1586 (august 17) al vornicului de Suceava Albaș, referitor la hotarul domnesc al ocolului tirgului spre satul Borhinești al mănăstirii Slatina, stabilit în urma unei dispoziții primite de la Gheorghe hatman și pîrcălab de Suceava, între oamenii „buni și bătrîni” figurează și o serie de șapte vătămăni din sate din ocol: Șandru din Stupca, Gheorghe din Lămășeni, Onciul din Bosancea, Petrea din Răusenii, Guțul din Iucșeni, Simașco din Epotești, Gayril din Arenii și Cornea din Borhinești, satul mănăstirii Slatina³⁴⁷. Aceasta ar fi prima mențiune de vătămăni în funcție, după dispariția celor din sec. XV³⁴⁸. Nu sînt menționați în același document și vorniceii satelor respective, care s-ar părea că nu existau.

În privilegiile pentru coloniști, acordate de Ieremia Movilă mănăstirilor Neamț și Probota și lui Grigore Talpă (Mlinovschi) vel stolnic, dintre anii 1597—1606, sînt amintiți numai vătămăni, care vor organiza repopularea satelor devenite siliști³⁴⁹. Aici s-ar putea găsi o explicație: sub regimul de slobozie nu era necesar sau proprietarul laic sau ecleziastic n-avea nevoie și de vornicel, oamenii fiind scutiți de contribuții și corvezi față de statul feudal, pentru un anumit termen. Dar într-un act ulterior din 1617 februarie 9, referitor tot la coloniști, ce urmau să fie aduși în satul Uriești, ținutul Covurlui, tot al mănăstirii Probota, sînt amintiți și ureadnicul și vătămănul³⁵⁰. La fel în altul din 1608 (iunie 10), referitor la satul Iucaș, din ținutul Neamț, al lui Isac Balica, apar ureadnicul și vătămănul ca apărători ai avutului satului (vitele) contra dăbilarilor³⁵¹. Situa-

³⁴⁴ În medie, un sat populaț în sec. XV și XVI avea circa 20—30 case ca și în Polonia. La începutul sec. XVII (1604) întilnim un sat cu 60 bordeie de vecini. Cf. *Doc. privind ist. României*, Moldova, 1601—1605, p. 170.

³⁴⁵ *Doc. privind ist. României*, A, Moldova, sec. XVI, vol. II, p. 177.

³⁴⁶ *Ibidem*.

³⁴⁷ *Ibidem*. Într-un alt act din 1609 ianuarie 28, alături de cei „doi șoltuzi, Petru rumănesc și Norco arminesc” de la Suceava, figurează ca martori și „toți vătămăni de ocolul Sucevii”. Cf. *Doc. privind ist. României*. În alt doc. din 1620, aprilie 4, se întilnesc vătămăni din satele ocolului Dorohoi. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIV, p. 8. În Rusia, „grămada” sloboziei era sub conducerea unui *ataman*. Satele moșierești propriu zise aveau un staroste, în sec. XVIII. Cf. „Istoričeskie Zapiski”, 37 (1951), p. 273.

³⁴⁸ Cf. și M. Costăchescu, *Doc. de la Ștelăniță voevod*, 1943, doc. polon din 1519, august, 7, p. 518.

³⁴⁹ Cf. și D. Ciurea, *Date privind situația internă a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, „Studii”, a VIII⁵⁻⁶, 1956.

³⁵⁰ *Doc. privind ist. României* (Arh. St. Buc., Sava, 13/7).

³⁵¹ *Doc. privind istoria României*.

ția se precizează în cursul sec. XVII. Dualismul vornicel-vătămănu se fixează și se menține pînă în sec. XVIII în satele mănăstirești, boierești și domnești. Ureadnicul, numit uneori și „ispravnic” și „socolitor”³⁵², poate și pircălab, sub influența munteană, este desemnat de proprietar și-i reprezintă interesele; vătămănu este alesul obștii satești. Ghibănescu a afirmat mai întii (în 1908) că vorniceii erau „primari puși în satele domnești de domni și în cele boierești de proprietari”. „Vornicelul era chemat a administra interesele proprietarului față de țărani, el fiind expresiunea voinței stăpînului său”, continuă același. Ulterior, uitînd probabil de aceste observații juste, făcute drept comentariu la un document cu conținut deosebit, din 1656 (februarie 26), Ghibănescu afirma, în 1921, invers și greșit, că vornicelul „reprezenta interesele obștei satului în raport cu boierul și cu statul”, iar vătămănu „mai mult interesul boierului față de obște”³⁵³. În satele de razeși a existat, se pare, cel puțin pentru un anumit timp, numai un vătămănu, cum era și normal și cum ar rezulta și dintr-un document din 1609 (aprilie 8)³⁵⁴. Noul proprietar al satului sau vechiul revenit avea dreptul să schimbe pe vornicel, chiar dacă fusese pus de domn³⁵⁵. Sînt și derogări de la regulă. Astfel, în 1627 (decembrie 9), Miron Barnovschi făcea danie mănăstirii Barnovschi satul său de moștenire Toporăuți (ținutul Hotin), acordîndu-i scutiri și făcînd mențiunea că ureadnicul satului nu va fi pus de călugări, cum se proceda de regulă, ci de obștea satească³⁵⁶. Era însă aceasta o concesie personală și excepțională. Astfel de cazuri nici nu se mai întilnesc. Ulterior, Moise Movilă confirma dania lui Miron Barnovschi, satul Toporăuți (ținutul Cernăuți). Atit pircălabii de cetatea Hotin cît și staroștii de Cernăuți trebuiau să lase în pace satul, dar privilegiul cu alegerea ureadnicului nu se mai repetă³⁵⁷. Pentru sec. XVII avem o serie întregă de dispoziții ale domnilor,

³⁵² Acad. R.S.R., 81/85 (1672 martie 26). Și vătămănu era numit uneori, se pare, „socolitor” (cf. doc. din 1634 iunie 18), Acad. R.S.R. 160/106): „Așișderi pe cine va pune socolitor acolea într-acel sat să aibă a asculta de omul boiarinului nostru...” (este vorba de satul Oglinzi al lui Tănase vornic de poartă). În documentul din 1634, iulie 16 (Acad. R.S.R. 42/82), se face o confuzie. Domnul se adresează vătămănu și vecinilor din Vercești (ținutul Neamț) să asculte de stăpînul lor Ionașco Jorea fost vornic („de ce vor hi trebele dumii mele și a satului și a lui”), care-și va pune vătămănu (?) pe cine va voi după obicei. Se remarcă ușor că s-a repetat termenul vătămănu în loc de vornicel, cum trebuia să fie în realitate.

³⁵³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 2—3; Ispisoace și zapise, V, p. 31—32. Cf. și *Surete și izvoade*, III, p. 203. („s-a jeluît pe un vătămănu și pe niște vecini”).

³⁵⁴ *Documente privind ist. României*.

³⁵⁵ Arh. St. Buc., Bisericani, 1/30, 1655 octombrie 2; Acad. R.S.R., 785/134 1656 februarie 26.

³⁵⁶ Muzeul Regional Suceava. Nu se amintește nimic de vătămănu. Obștea avînd latitudinea de a-și desemna ureadnicul, nu mai era necesar și vătămănu. Doc. publ. în *Cronica Ep. Rădăuți* (D. Dan), Viena, 1912, p. 202—205.

³⁵⁷ Muzeul Regional Suceava, 1633, august, 25.

adresate vornicilor și vătămanilor, sau numai acestora din urmă, în legătură cu obligațiile fiscale, fuga sau nesupunerea vecinilor din sate la lucru și delictе comise de ei. Adeseori vătămanii erau apostrofați pentru nesupunerea vecinilor și suspectați pentru solidarizarea cu aceștia³⁵⁸. În 1653 (noiembrie 16), Gheorghe Ștefan se adresa vătămanului și sătenilor din Năvărniți, în legătură cu reclamația egumenului de la mănăstirea Nicorița, că nu ascultă. Cei nesupuși vor fi pedepsiți, cei fugiți din sat și înscriși la călărășie, la orice steag, sau la orice breaslă, curteni sau păhărniceii, vor fi luați de „grumaz” și readuși, „bucatele” mănăstirii, pe care le-au mîncat, le vor plăti „pînă într-un cap de ață” și vor restitui banii primiți pentru chirii pe care nu le-au efectuat³⁵⁹. La judecata cu boierii, vătămanul sătesc susținea interesele obștii. Un proces răsunător a avut loc în prima jumătate a sec. XVII între o obște răzășească și Nădăbaico fost vornic și succesorii săi. În 1614 (noiembrie 4) s-a judecat în fața divanului domnesc pîra dintre Oana vătăman și numeroasele sale rude (răzeși) și Nădăbaico fost vornic, pentru acapararea a două sate (Giorzești și Vitorogi) încă sub Petru Șchiopul. Pentru temeritatea lor și pentru că ar fi umblat cu farmece „au fost rușinați și purtați de gît prin tot tîrgul și li s-au tăiat nasurile și urechile aceloră dintre ei care erau mai cu cinste”. Un document din 1642 (mai 2) ne dă informații în legătură cu același proces, care a durat aproape 30 ani, de data aceasta între Ieremia, fiul lui Nădăbaico fost vornic și alții și Toader primecher (termenul, de origine balcanică, este identic cu vătăman) și o serie de persoane, dintre care trei au participat și la procesul din 1614, pentru cele două sate Giorzești și Vitorogi, din ținutul Adjud. Ieremia Nădăbaico a susținut că satele sînt cumpărate de la bunicii reclamanților și a prezentat acte de la Petru Șchiopul, Ieremia Movilă și de pîră și ferii de la Ștefan Tomșa, Radu voevod, Miron Barnovschi și Vasile Lupu, și pretindea că „le fac acei... oameni mare supreală”. Toader primecher, cu oamenii lui, a spus că satele Giorzești și Vitorogi sînt ocina lor și nu sînt vîndute și Ieremia Nădăbaico și nepoții lui le fac mare asupreală, dar n-a prezentat nici un act. Vasile Lupu, cu sfatul, întărea lui Ieremia Nădăbaico și nepoților săi ocinile, tot satul Giorzești și tot satul Vitorogi cu tot venitul. Toader primecher și oamenii lui erau declarați „rămași din lege”³⁶⁰. În 1663 (februarie 25) s-au judecat sătenii din Budești (ținutul Cirligătura) cu Iane postelnic. Vasile vătămanul și ceilalți au spus că sînt „cu moșie” în satul Budești și nu vecini. Dar Iane a arătat acte din care rezulta că Miron Barnovschi a cumpărat satul

³⁵⁸ Primele documente de urmărire a vecinilor sînt de la începutul sec. al XVII-lea. Problema este aprofundată în D. Ciurea, *Istoricul țărănimii din Moldova în secolele XV—XIX* (în manuscris).

³⁵⁹ Arh. St. Buc., Nicorița, 4/3; Bisericani, 1/16, 20. Arh. St. Iași, 164/12.

³⁶⁰ *Doc. privind ist. României*; Acad. R.S.R., 141/52.

cu vecini și l-a dat mănăstirii Birnova, iar călugării de acolo l-au vindut lui Iane. Istrate Dabija cu sfatul dădeau rămași pe Vasile Jalobă vătămanul și toți sătenii din Budești, să fie vecini ai mănăstirii Dealul Mare. Un număr de vecini din Budești în 1661 și-au aprins casele și au fugit în satul Mogoșești. În 1676, Vasile Jaloviță, vătămanul și cei 20 săteni din Budești, indicați nominal, „vecini ce sînt poslușnici svintei mănăstiri”, obțineau scutiri de toate contribuțiile, în afară de gorștină și desetină de stupi, acordate de domnie călugărilor de la Birnova³⁶¹.

Vătămanul din sat de răzeși c'ucea tratative cu boierul pentru ajutor în legătură cu plata birului. În 1681 (august 30), Crăciun vătămanul și sătenii din Sisești de sus făceau „danie” un vad de moară în Birlad, la Gura Birlăzelului, lui Teodor Iordache mare vistier, pentru că le-a „ridicat” 29 galbeni și 16 potronici din „agiunsul birului”³⁶². Se înregistrează și acte de răzvrătire și violență contra oamenilor boierești cînd sînt trimiși să facă munci agricole. Astfel, în 1659, (iunie 10), Gheorghe Ghica se adresa lui Arpintie („sluga noastră”) vornicelul de Munteni și vătămanului și tuturor sătenilor de acolo, în legătură cu plîngerea slugilor Miron Bucioc și Nicolae Buhuș. Acești doi boieri și-au trimis plugurile la Dădești să are și oamenii din Munteni le-au scos plugurile și le-au bătut „plugarii”. Domnul arată că cei doi boieri au prezentat actele de danie pentru locul respectiv. Se sublinia că au intrat „cu tărie” și că pe viitor vor fi sancționați. Cei ce vor fi arat pe locul lor să dea dijma cuvenită celor doi boieri³⁶³.

Rolul vătămanului de apărător al obștei contra abuzurilor organelor domnești, pe care le comiteau cînd se deplasau la sate, se poate vedea și dintr-un document în legătură cu satul Șipote, aflat la drumul mare, pe unde treceau solii. Cheltuielile cu solii aveau să le suporte și satele vecine, caii de olac să se ia numai cu carte domnească; apro-dului venit cu trebi domnești să i se dea „bucate” de care vor mânca țărani, „mălai, brînză, ce vor avea, iară de băutură să nu le ceie”. Vătămanul să vină la domnie, după cel ce va abuza, și va vedea pedeapsa ce i se va aplica³⁶⁴. Desigur că s-au făcut multe plîngeri pînă s-a ajuns la o asemenea măsură. Astfel de dispoziții domnesti se dau și în sec. al XVIII-lea³⁶⁵.

Vornicelul aplica pedepse corporale vecinilor nesupuși din sate³⁶⁶. Actele de nesupunere la muncă sînt foarte frecvente în sec. XVII și aceasta este, cum se știe, o formă a luptei de clasă alături de fugă sau

³⁶¹ Arh. St. Buc., Galata, 3/5,6; *Achiziții noi*, 1115/18.

³⁶² Acad. R.S.R., 28/10.

³⁶³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 108.

³⁶⁴ Arh. St. Buc., Barnovschi, 1/2 (1620 decembrie 23). Cf. și Hurmuzaki, supl. II, p. 489.

³⁶⁵ Melchisedek, *Cronica Românilui*, II, p. 74—76. Mihai Racoviță dispunea ca slujbașii să fie găzduiți în sate numai „la casa vornicului sau a vătămanului de sat”.

³⁶⁶ *Doc. privind ist. României*, 1610, iulie 5.

răscoală. El trebuia să prindă pe delicvenți, cu concursul vătămanului, și să-i ducă la domnie sau „unde va fi legea”³⁶⁷. În 1618 (septembrie 14), Radu Mihnea se adresa, din Tighina, ureadnicului și vătămanului din satul Șerpeni, cerându-le să pună sub pază puternică și să dea termen pentru divan la doi oameni de acolo (Istrate și Cășian), acuzați că au furat doi cai de la Constantin, fratele lui Postolache, fost pîrcălab de Orhei, și Coruș fost comis. Dacă nu-i vor pune sub custodie, să-i dea legați, în mîinile reclamanților și să-i aducă la domnie³⁶⁸.

Vornicii, ca reprezentanți ai stăpînului exploatator și statului feudal în același timp, erau foarte nepopulari în sate, care cereau frecvent înlocuirea lor pentru comportare tiranică și abuzivă. Adeseori, satul solidar lua atitudine dirză față de acest instrument docil și interesant, iar stăpînul ori recurgea la forță, ori adopta o atitudine de aparentă concesie și înțelegere, pentru a apela la metode și mai drastice la momentul considerat oportun. În 1672 (martie 26), Manole comis anunța pe sătenii din Bohotin că le-a pus iarăși „socotitor” pe Constantin, probabil ca o concesie, și le cerea să-l asculte, sub amenințare³⁶⁹. În 1681 (iunie 20), Gheorghe Duca înștiința pe vătămanii și sătenii din Tuluțești, Tatarca și Șendreni, că egumenul de la mănăstirea Cetățuia a pus pe un Anastase să le fie vornicel; să-l asculte și să strîngă bine piinea și vinul mănăstirii și el le va purta „grija”. Cei neascultători vor fi „certați”, puși în butuci și trimiși la domnie³⁷⁰.

Nicolae Alex. Mavrocordat, cunoscut prin măsurile sale în favoarea țirgoveților și țăranilor exploatați de fisc și boieri, măsuri care n-au avut efect, însă, din cauza rezistenței inverșunate a clasei dominante, dădea în 1715 (mai 23), un act pentru satul Tuluțești, ținutul Covurlui, în care preciza atribuțiile de judecător în „gilcevele țăranilor” ale vornicelului de acolo și interzicea amestecul vel căpitanilor de Covurlui și slugilor lor, pîrcălabilor de Covurlui și slugilor lor³⁷¹. Nu avem alte documente de acest gen. Probabil însă că nici această situație excepțională n-a durat. Un alt act, cam în același fel, emana de la Mihai Racoviță (1725 septembrie 28). Acesta anunța pe sătenii din Săbăoani că au fost luați din „seama” vel spătarului și trecuți în „seama gospod”. Să-și caute de lucrul pămîntului și să n-aibă nici „o grijă”. Clucerii vor anunța pe domn de nevoile lor. Le va pune vornicel, dacă n-au, pe cine vor „socoti” ei să le poarte de grijă. Domnul adăuga apoi cîteva rînduri cu mîna proprie, relative la scutirea de podvozi și lucrul pentru mănăstire³⁷². Evident că o astfel de intervenție din partea domnului nu s-a făcut decît datorită unei situații deosebite, unei

³⁶⁷ Doc. privind ist. României, 1608, mai 11; Arh. St. Buc., Sava 34/7 (1626, mai 5) etc.

³⁶⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXI, p. 203.

³⁶⁹ Acad. R.S.R., 81/85.

³⁷⁰ Arh. St. Buc., Cetățuia, 7/5.

³⁷¹ Arh. St. Buc., Cetățuia, 3/10; Cf. și V. A. Urechia, *Notițe despre slobozii*, p. 164.

³⁷² Arh. St. Buc., Neamț, 56/13.

agitații în rindurile locuitorilor, provocată de exploatarea dublă, domnească și mănăstirească, cum a fost cazul și cu alte sate. La Săbăoani a avut loc o răscoală spre jumătatea sec. al XIX-lea.

Un document din a doua jumătate a sec. XVII (circa 1660—1670) ne dă importante detalii cu privire la conflictul intervenit între locuitorii din satul fost răzășesc Măstăcani, deveniți vecini ai logofătului Pătrașco, și vornicelul boieresc care-i exploata și oprima. Vornicelul s-a dus la logofăt la Iași și acesta l-a introdus în divanul domnesc, pentru a da relații. Domnul a trimis un armaș, care a adus în butuci pe cei opt răzvrățiți. Au fost întemnițați, apoi scoși la divan, în fața căruia au fost acuzați de stăpînul lor. Domnul a hotărît să fie scoși în uliță, să li se radă bărbile și să li se aplice bourul, pedeapsă excepțională și în prima jumătate a sec. XIX. Ei au apelat la marele armaș și acesta a intervenit la marele logofăt, stăpînul lor, care i-a „iertat”, în urma obligației lor de a-i fi „vecini drepti” și a-i lucra cum le va cere vornicelul boierului³⁷³. Dar actul a fost redactat de un diac favorabil logofătului, cum era și normal, și, prin urmare, din el nu putem avea toate amănunțele care ar pleda și mai mult cauza țăranilor opriți de boier și vornicelul său. Principala sarcină a vornicelului și vătămănilor în sec. XVIII a fost asigurarea încasării birului și a altor contribuții de la locuitorii satului respectiv, urmărirea și readucerea celor fugiți³⁷⁴. Pentru abateri sau lipsă de energie erau pedepsiți cu butucii, ulița și ocna. Ulița și ocna erau pedepsele care se aplicau, sub Constantin Mavrocordat, vornicilor care încercau să scape pe săteni de peceți sau îi tolerau³⁷⁵. Avantajele erau scutirea de bir, care cădea în sarcina satului, și de corvezi, transporturi etc.³⁷⁶. I. Neculce prezintă astfel situația din timpul domniei lui Mihai Racoviță: „Ce

³⁷³ Arh. St. Iași, 328/10. Un caz similar, din 1671, la Drăgușeni-Vaslui, dar fără mențiunea vornicelului boieresc. Vecinii s-au ridicat „cu meșteșuguri ca să poată scăpa denaintea vecinătății”, dar n-au apărut la divan și au acceptat supunerea necondiționată față de Ștefan fost spătar. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, p. 45.

³⁷⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 215—218, 356, 376; VII, p. 280. Zlotașii încasau banii dajdiei cu concursul vornicilor și vătămănilor răspunzătorii de înmînarea peceților. Aceștia din urmă întocmeau foaia de cislă a satului pe care o iscăleau împreună cu preotul. Cislă trebuiau să și-o facă oamenii fără amestecul boierilor zlotăși și a vornicilor și vătămănilor. Vorniceii și vătămăni profitau de abuzurile dregătorilor și cisluiău „banii îndoiti și întreiți de la săraci”. În 1758 (iulie 26), Scarlat Ghica se adresa ispravnicilor de Roman, în chestia oamenilor fugiți din satul Vascani, din cauza cărora au fost încărcăți cei rămași „și stau să să răsăpască și aceștia ci au mai rămas”. Să trimită omul său cu vătămănilor să-i readucă pe fugari „să și poarte birul”.

³⁷⁵ Neculce, ed. Kogălniceanu, 1872, p. 416; Letop. Cantă, ibidem, p. 184; N. Iorga, *Studii și documente*, VI (Condica Mavrocordat), p. 244. Un vornicel a fost trimis la ocna pentru că n-a scos toți oamenii la peceți, ci i-a făcut raileni și bejenari.

³⁷⁶ Constantin Mavrocordat interzicea să se mai facă de locuitori clăci pentru vorniceii și vătămăni. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 218. Relativ la scutiri

văzînd Mihai vodă a scris cărți pre la stăpînii satelor și pre la vornici și pre la vătămăni, să scoată pre toți oamenii la ruptă, că apoi pre urmă aflîndu-se or petrece rău capetele. Iară mai pre urmă, unde găseau zlotășii cite un om fără de pecetluit, îl puneau pre vornicel sau pre vătămăni în butuci și îl trimiteau la Iași, și-l purtau pre uliță, prin tîrg, căci n-a scos oamenii întii la ruptă să-și fi luat pecetluituri. Și văzînd că nici cu aceea nu-i poate spăria, să iasă toți la ruptă, vîndut-au toate ținuturile la cochii vechi ciocoilor ca gorștine de oi, pre oamenii cei fără de pecetluituri de ruptă, de nu putea scăpa nici un becisnic de om pre nicăieri să nu ia pecetluit"³⁷⁷.

În sec. XVIII se fac numeroase reclamații la domnie contra vorniceilor abuzivi, care sînt înlocuiți de vel căpitan, pircălabi sau ispravnici, ținîndu-se seama, aparent, de doleanțele sătenilor³⁷⁸. În ținuturile supuse autorității serdarului, vorniceii erau numiți și revocați de acesta, cum arată și documentul din 1730, comentat deja.

În concluzie, studiînd evolutiv situația satelor din Moldova timp de patru secole, constatăm că în sec. XV, paralel cu înființarea de noi așezări sătești de boieri sau mănăstiri, se consumă procesul aservirii obștilor libere. Prin aservirea obștilor libere, care își continuă însă existența, proprietarul feudal, laic sau ecleziastic, uzurpă drepturile de conducere și bunurile obștii, tolerînd pe vechiul conducător sau introducîndu-și altul propriu. Ţăranii prin vînzarea (dregătorul) boieresc sau mănăstiresc se accentuează; vătămăni ca apărător al intereselor obștii sătești, nu este considerat, de fapt, decît ca un ajutor al primului, care reprezintă exploatarea feudală de stat și particulară. În regimul de creșcîndă teroare fiscală din sec. XVII și XVIII, vornicelul și vătămăni, în schimbul unor avantaje fiscale, sînt expuși la cele mai aspre pedepse, pentru abateri sau neexecutarea dispozițiilor domnești.

CONCLUZII

Moldova a cunoscut o organizare adecvată unui stat feudal centralizat, începînd de la jumătatea secolului al XV-lea.

Sistemul administrativ al statului feudal moldovenesc, o dată cristalizat, n-a rămas invariabil. Este adevărat că persistă și unele forme învechite, anacronice, dar se fac și readaptări.

de bir pentru vorniceii, cf. *ibidem*, p. 323—324. Uneori se lua măsuri ca numai unul din cei doi, sau vornicel sau vătămăni, să fie scutit de bir, („să nu se supere oamenii plătînd pe doi“). Cf. *ibidem*, p. 406 (Condica Mavrocordat).

³⁷⁷ *Neculce*, ed. cit., p. 281.

³⁷⁸ Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 336, 365, 377.

Se poate afirma că obștile sătești libere constituie cea mai veche formă de organizare locală. Ele continuă să existe și după constituirea statului, timp de circa un secol, pînă ce procesul de acaparare de biserică și boierime ia sfîrșit. Atît ureadnicul, cit și vătămănu devin instrumente la discreția proprietarului și statului feudal, pentru exploatarea țărănilor prin muncă și impozite.

Înainte de generalizarea unității administrative de bază, ținutul, și conducerii prin pîrcălabi, în secolul al XV-lea, reprezentanții domniei în orașe, cu atribuții în teritoriul afectat lor, sint vornicii. Ei rezidă la curtea domnească din orașul respectiv și exercită autoritatea judiciară regaliană. Domnul poate fixa un regim de excepție satelor mănăstirești, prin acordarea de imunități totale și unor sate boierești, prin indicarea curții de judecată de care vor depinde.

Treptat se generalizează ținutul. În 1435 se indică formațiile din sudul țării, atribuite de Ilie voievod lui Ștefan, apoi se întîlnesc o serie de mențiuni în diverse documente, la diferite date, dar numai în lista din 1566 avem indicarea lor nominală în întregime. Numărul lor se reduce spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, prin eliminarea „perechilor” Bîrlad, Adjud și Trotuș.

Se poate afirma că ținutul moldovenesc nu poate fi confundat cu o castelanie polonă sau cu un comitat ungar. Ținutul moldovenesc nu este o organizație nobiliară ca în Ungaria și nici, de regulă, teritoriul afectat unui burg ca în Polonia. Ținutul include, de regulă, toate așezările rurale aflate sub proprietatea boierească sau clericală.

În legătură cu terminologia trebuie subliniat că folosirea, simultană sau la distanță, a numirilor *derjava* și *volost* nu indica, în niciun caz, unități administrative diferite. În capitolele respective s-a insistat asupra acestui lucru. Și în alte domenii o astfel de terminologie variată poate duce la interpretări greșite, dacă nu avem o intuiție clară a realității istorice.

Pîrcălabii de ținuturi, unul sau doi, altelei și trei (pentru cele cu cetăți), aveau, ca în orice stat feudal, atribuții din cele mai variate, de natură judiciară, fiscală și militară. Nu sînt informații precise și complete relative la veniturile lor, în afară de *ferie*, pe care o încasa orice judecător, dar erau desigur apreciabile. Abuzurile comise de aceștia nu puteau fi stăvilite nici de cea mai drastică intervenție domnească. Termenul „a prăda”, folosit și în documentele domnești pentru acțiunea obținerii veniturilor, arată, îndeajuns, realitatea. Și, desigur, abuzul nu era comis atît în dauna boierului sau mănăstirii respective, cît în aceea a sătenilor liberi sau dependenți. Nici ispravnicii instituiți de Constantin Mavrocordat, călăuzit în reforma sa de concepții moderne, nu renunță la exploatarea populației.

Nu putem preciza care era poziția, de subalterni sau egali față de pîrcălabi, a marilor vătămăni de ținuturi, întîlniți documentar spre jumătatea secolului al XVI-lea și instituiți poate datorită unei influențe

venite din Țara Românească. În orice caz, atribuțiile erau aceleași (judecăți, anchete penale, urmărirea vecinilor sau oamenilor fugiți de la cislă, supravegherea frontierei etc.).

Până la reforma lui Constantin Mavrocordat, ținuturile n-au cunoscut subdiviziuni. Ocoalele instituite de acesta (cu ocolăși) nu pot fi puse într-o legătură directă cu cele vechi domnești, cu care au comun numai numele.

În ce privește cele două mari subdiviziuni, țara de sus și țara de jos, problema n-a fost, în trecut, supusă unei discuții serioase. Putem afirma, pe baza datelor prezentate, că expresiile au putut intra în uz de la diviziunea din 1435, care a fost însă temporară. Vornicul țării de jos apare sub Ștefan cel Tânăr, iar cel al țării de sus abia în 1566. Instituirea primului este legată de supravegherea frontierei de sud-est a țării, atât timp cât centrul ei, Suceava, avea o poziție periferică pentru această parte. O dată instituite cele două vornicii mari, cu centrele la Birlad și Dorohoi, competența titularilor lor, cel de sud considerat superior, devine preponderent judiciară. Țara de sus și țara de jos sînt două mari circumscripții judiciare, așa cum se mențin pînă sub regimul Regulamentului Organic. Cei doi mari vornici aveau reședința mai mult formal în Birlad și Dorohoi. Ei stau, de regulă, la curtea domnească sau circulă prin țară, încasînd însă veniturile judecăților efectuate sau amenzilor aplicate de *namestnicii* lor.

Problema ocoalelor domnești nu poate fi complet soluționată. Termenul *ocol* nu se întilnește documentar pînă în secolul al XVI-lea. Oricum, ocoalele domnești de tîrguri n-au existat pînă la Ștefan cel Mare, care întreprinde primul acțiunea grupării de sate în jurul centrelor urbane și cetăților, avînd în vedere, desigur, în primul rînd, interesele materiale și politice ale domniei. În documentele lui Ștefan cel Mare se folosește numai termenul *hotar*, cu sensul său strict și larg. Ocoalele domnești au o întindere variabilă, de multe ori o formă neregulată și necompactă. Marile confiscări pentru trădare și anexările forțate, alături de schimburi, sînt mijloacele de bază pentru extinderea acestora. Domni ca Petru Șchiopul, Ieremia Movilă și Radu Mihnea, mai ales, acordă boierilor devotați, pentru slujire, dar și pentru bani și cai, sate de ocoale, cu drept de uric. Sate ca Vinători-Piatra au cunoscut situații din cele mai variate și diverși stăpîni. Nu se poate afirma că locuitorii din satele ocoalelor domnești au fost mai liberi decît ceilalți, sau mai avantajați. Exploatarea este aceeași, fie că aveau de îndeplinit sarcini numai pentru domnie sau și pentru particulari sau biserică. Sistemul ocoalelor este în plină descompunere la jumătatea secolului al XVII-lea. Curțile domnești (în orașe cad în ruină, domni nu mai circulă decît rar prin țară, ei se fixează ferm în „capitala” țării, cum se pot numi Iași începînd de la această dată. Fiecare dregătorie mare tinde să devină un adevărat departament. Se mențin numai două ocoale: al Iașilor, capitala țării, incluzînd și Branîștea, și Botoșani).

domeniul doamnei, care se transformă în ținut sub Constantin Mavrocordat.

În fruntea acestor ocoale au rămas tocmai vornicii de tirguri (ureadnici sau sudii) care, la început, conduceau afacerile de stat în întregime pînă la generalizarea ținuturilor și pîrcălabilor.

Examinînd situația orașelor noastre, numite curent „tirguri” și comparînd-o cu aceea a celor occidentale, constatăm că nu putem folosi pentru structura și forma lor de conducere termenul pretențios de „comune”, așa cum s-a făcut.

Asemănarea formală, ne referim la nume (șoltuz) și număr (12 pîrgari), nu trebuie să ducă la afirmația exagerată că și la noi orașele au cunoscut același avînt economic și politic ca și cele din alte țări. Desigur și la noi orașele au avut un rol important în subminșarea economiei naturale și dezvoltarea economiei de mărfuri și lărgirea și unificarea pieții interne. Șoltuz (sau voit) și pîrgari sînt reprezentanții populației active din orașele noastre (mai ales meseriași) și caută să-i apere interesele, dar nu pot face față presiunilor autorităților centrale statale. Nu ei fac judecățile, nu ei percep impozitele. Ei dau mărturie, asistă autoritatea centrală, apasă populația pentru a satisface obligațiile impuse de domnie (corvezi, transporturi, împrumuturi forțate). Ei nu pot apăra hotarul tirgului, care aparține domniei și care atribuie porțiuni din el la particulari și mănăstiri și episcopi, care practică o exploatare nemiloasă.

De la această situație, agonizantă în unele orașe, se ajunge la completa lor înțrîinare și aservire în secolul al XVIII-lea, cînd numai citeva și cele mai importante orașe cunosc un regim de excepție. La date diferite în cursul secolului al XVIII-lea, șoltuzul și pîrgarii dispar, făcînd loc căpitanului de tirg sau ispravnicului și apoi, în unele orașe, unei noi forme de autoadministrare, epitropia fanariotă.

ANEXĂ

DETALII RELATIVE LA COMPONENTA OCOALELOR DOMNEȘTI (DE ORAȘE, CETĂȚI, CURȚI, SATE)³⁷⁹

Se remarcă lipsa totală de date referitoare la existența unor ocoale de sate dependente de tirgurile Baia, Siret, Adjud și Fălcu. Informația documentară este cu totul insuficientă pentru ocoalele tirgurilor Cernăuți și Galați. Datele prezentate sînt mențiuni sporadice în documente; lipsesc liste de sate pe ocoale, cu excepția celor dependente de Suceava (1586) și Dorohoi (1620). Pentru o serie de sate avem mențiuni că au fost domnești sau au fost luate domnești, dar nu se specifică la ce ocol anume au fost atașate. Nu se poate avea deci o evidență precisă a componenței acestor ocoale la diferite date. Cele mai numeroase au aparținut ocolului curții și tirgului Piatra, adică au trecut prin regimul de ocol, deoarece au fost alie-

³⁷⁹ Listele au fost compilate după datele din colecțiile *Documente privind istoria României, Ispisoace și zapise, Surete și izvoade, Uricarul, Documente bucovinene* (Balan), *Studii și documente* (Iorga) etc. În legătură cu ocoalele v. și C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în *Omăgiu acad. P. Constantinescu-Iași*, 1965, pp. 266—272.

rate sau au revenit, unele la date variate. Majoritatea satelor ocolului Piatra se aflau pe cursul riului Cracău. Se observă la diferite orașe (Suceava, Botoșani, Vaslui, Piatra), sate dependente de ocolul respectiv, cu numele de Tătărăși, indicând grupuri etnice aparte, de țătari rămași de pe urma dominației tătărăști sau prizonieri sau achiziționați ca robi.

1. OCOLUL CETĂȚII ȘI TIRGULUI SUCEAVA

Satele domnești „ce ascultă de cetatea de scaun Suceava” menționate într-un document din 1507 martie 4 (Doc. privind istoria României).

Stupca (în 1615 martie 13, atribuit mănăstirii Solca).

Lămășeni (atribuit de Simion Movilă în 1606 noiembrie 30, lui Cristian logofăt; 1625 iunie 1, confirmat de Radu Mihnea; 1632 mai 2).

Bosancea (dat de Ștefan Tomșa în 1622—1623 mitropoliei de Suceava).

Răusenii.

Iucșani (dat de Radu Mihnea în 1624 lui Miron Barnovschi hatman; 1626 febr. 7, dat de Miron Barnovschi lui Gavril pircălab de Hotin).

Epoțești (1638 iunie 20, întărit lui Gavril hatman, danie de la Alexandru Ilias).

Arenii (1766 ianuarie 23, mențiuinea daniei lui Moise Movilă pentru Franțulea vâtaf de aprozi și fratele său Irimia Vănculeț fost agă, trecut prin vânzare la mitropolie).

(Sate menționate în documentul din 1586 august 17).

→ *Ungurași* (1587 februarie 24 pentru Ilie Crimcovicici; 1624 iulie 22, pentru Miron Barnovschi; 1626 februarie 7 pentru Gavril pircălab de Hotin).

Broșteni (1609 aprilie 28, Constantin Movilă pentru Pătrașco mare vornic; 1624 Radu Mihnea pentru mn. Solca).

Șchei (menționat 1613 iunie 1, 1619 mai 1).

Ciorsaci (1618 aprilie 15, Radu Mihnea pentru mănăstirea Solca).

Merenii (menționat 1621 ianuarie 11, danie mănăstirii Pantocrator-Todireni).

Teșeuși (1624 martie 17, Radu Mihnea pentru Duca fost ușar; 1632 iunie 20, Alexandru Iliș pentru Evstratie fost logofăt, confirmarea daniei de la Moise Movilă).

Salcia (1627 martie 16, Miron Barnovschi pentru mănăstirea Dragomirna; 1630 septembrie 2 confirmare).

→ *Tătărăși* (1674 septembrie 5).

Vilcânești (1627 oct. 20).

2. OCOLUL CURȚII BADEUȚI

Sucevița (1583 august 6, Petru voevod pentru mănăstire).

Mîndrești (1586 februarie 26, Petru voevod pentru Sucevița).

Novoselița (1638 martie 22, Vasile Lupu confirmare).

Holovățul (1589 iunie 20, Petru voevod pentru Nicula stolnic).

Pleșinți (1593 august 5, Aron voevod pentru mănăstirea Putna).

Badeuți (1615 martie 13; 1618 aprilie 15).

Drăgănești (1615 martie 13; 1618 aprilie 15; 1624 Radu Mihnea pentru mn. Solca).

Circinești (1615 martie 13; 1618 aprilie 15).

Vancicăuți (1615 martie 13; 1618 aprilie 15).

Pirlișani (1615 martie 13; 1618 aprilie 15).

Crănicești (1620 martie 20, Gașpar voevod pentru mănăstirea Solca).

3. OCOLUL CETĂȚII ȘI TIRGULUI NEAMȚ

Toplița (1575 iulie 11, atribuit în 1587).

Petricani (pe Topolița) (1583 martie 24, Petru Șchiopul pentru mănăstirea Homor; 1599 martie 30, menționat ca luat la ocol de Aron voevod).

Handwritten text in a cursive script, likely Romanian or Latin, covering the majority of the page. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and some fading.

Fig. 1. — 1639 dec. 28, Suceava

Handwritten text in Cyrillic script, likely a historical document or letter. The text is arranged in approximately 10 lines, with some characters appearing to be in a different script or dialect. The document shows signs of age, including a prominent vertical crease or tear down the center and some fading of the ink.

Fig. 2. — 1645 februarie 23, Iași

Handwritten text in a cursive script, likely Romanian, covering the upper and middle portions of the page. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style.

Handwritten signature or name in the bottom left corner, possibly 'F. ...'.

Handwritten signature or name in the bottom right corner, possibly '...'

Supra paginã ...
Expeditur cap de lap
vadi ...

Fig. 3. — 1603 aprilie 30, Roman

11
67

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter. The text is dense and spans most of the page.

1608 1530

Fig. 4. — 1608 septembrie 21, Roman

Handwritten text in a cursive script, likely a document or letter, with a circular stamp or seal visible in the bottom right corner.

Fig. 5. — 1660 ianuarie 12, Roman
<https://biblioteca-digitala.ro/> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>

Manuscript text in a cursive script, likely Romanian or a related language from the 17th century. The text is densely written and covers most of the page. At the bottom center, there is a circular seal or stamp with some illegible text inside. To the right of the seal, there is a rectangular stamp or signature block, also with illegible text. The overall appearance is that of an old, handwritten document.

Fig. 6. — Secolul XVII, Birlad

Богословие...
Единъ е истинен богъ...
Създанъ отъ отца...
Съобщающа...
Възнесенъ и селъ на облацихъ...
Сидящъ на деснице отца...
Иже со отцомъ и со спъшнъи владетъ едино господство и слава и величество вѣчно и безначало.

Л. 2
Г. 1609

Fig. 7. — 1609, Birlad

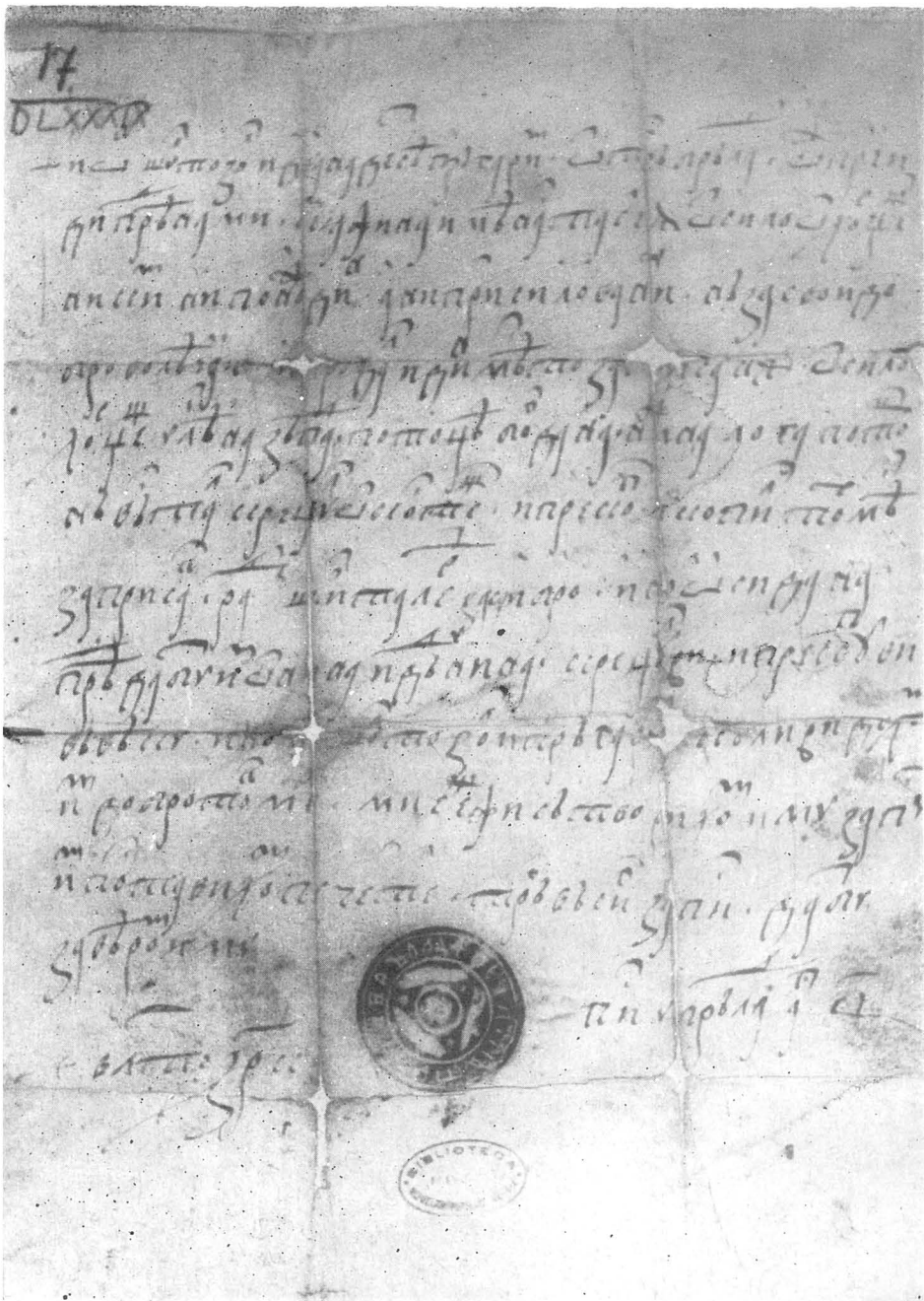

Fig. 8. — 1612 aprilie 13, Birlad

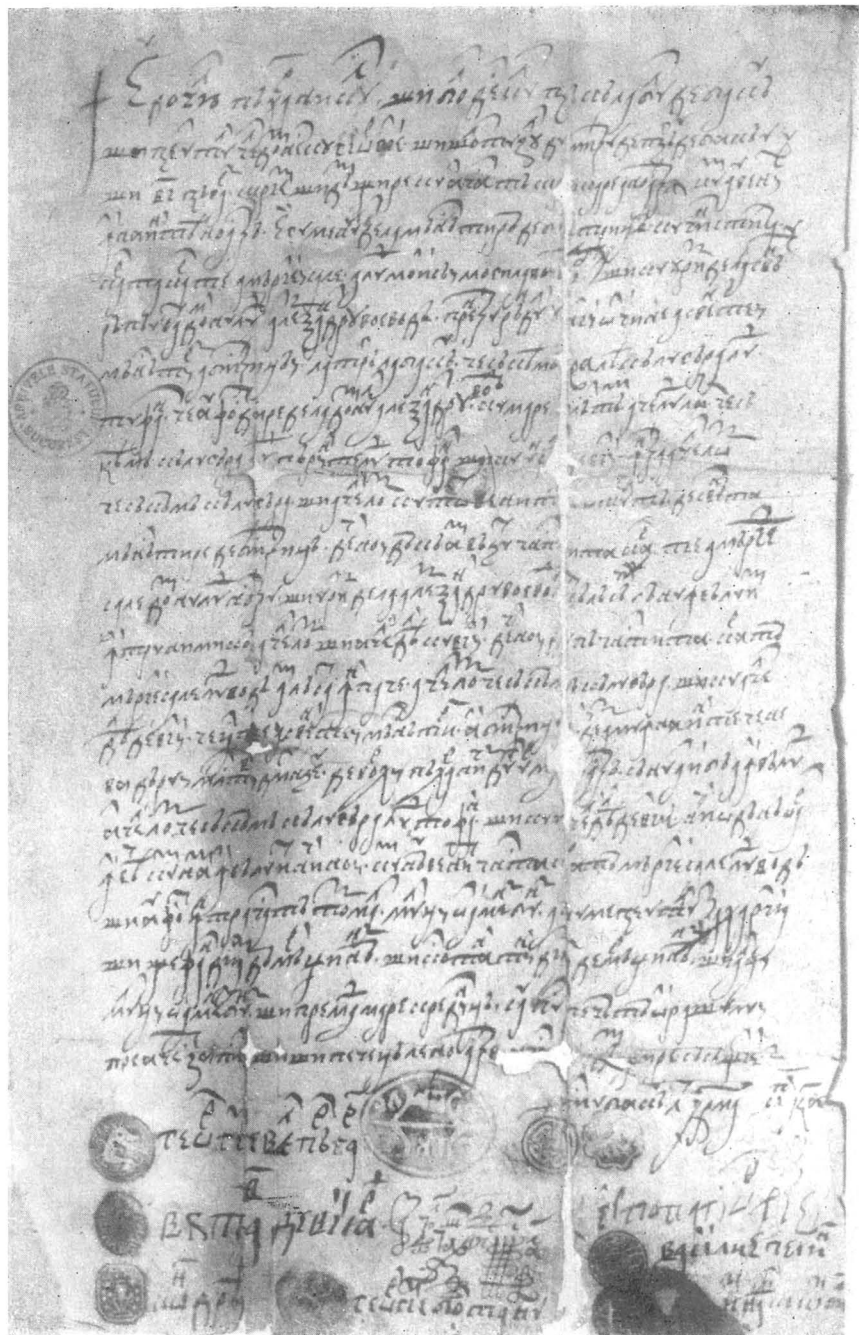

Fig. 9. — 1633 septembrie 21, Bacău

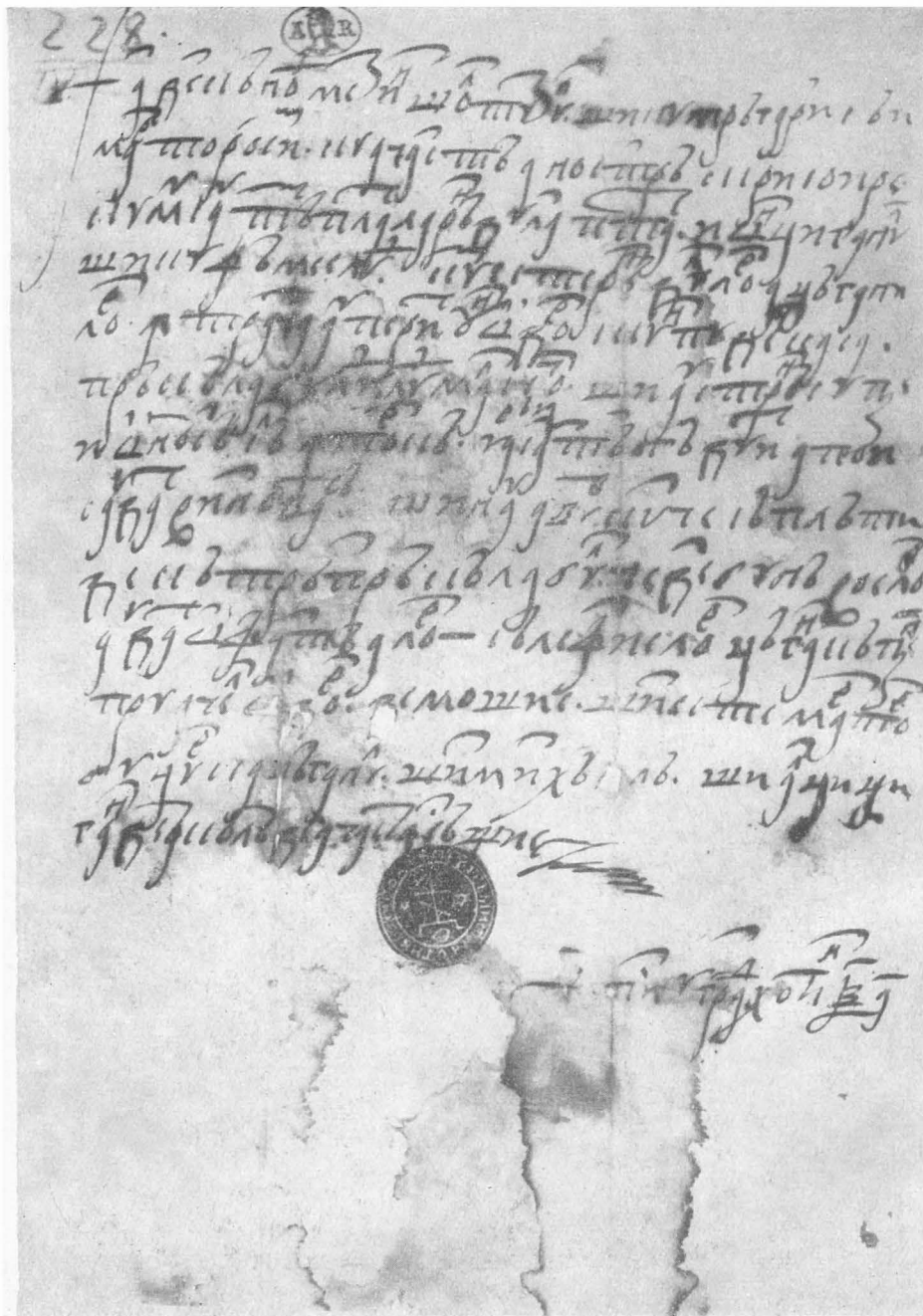

Fig. 10. — Secolul XVII-august 1, Hotin

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or letter, covering most of the page.

Fig. 11. — 1632 noiembrie 13, Piatra

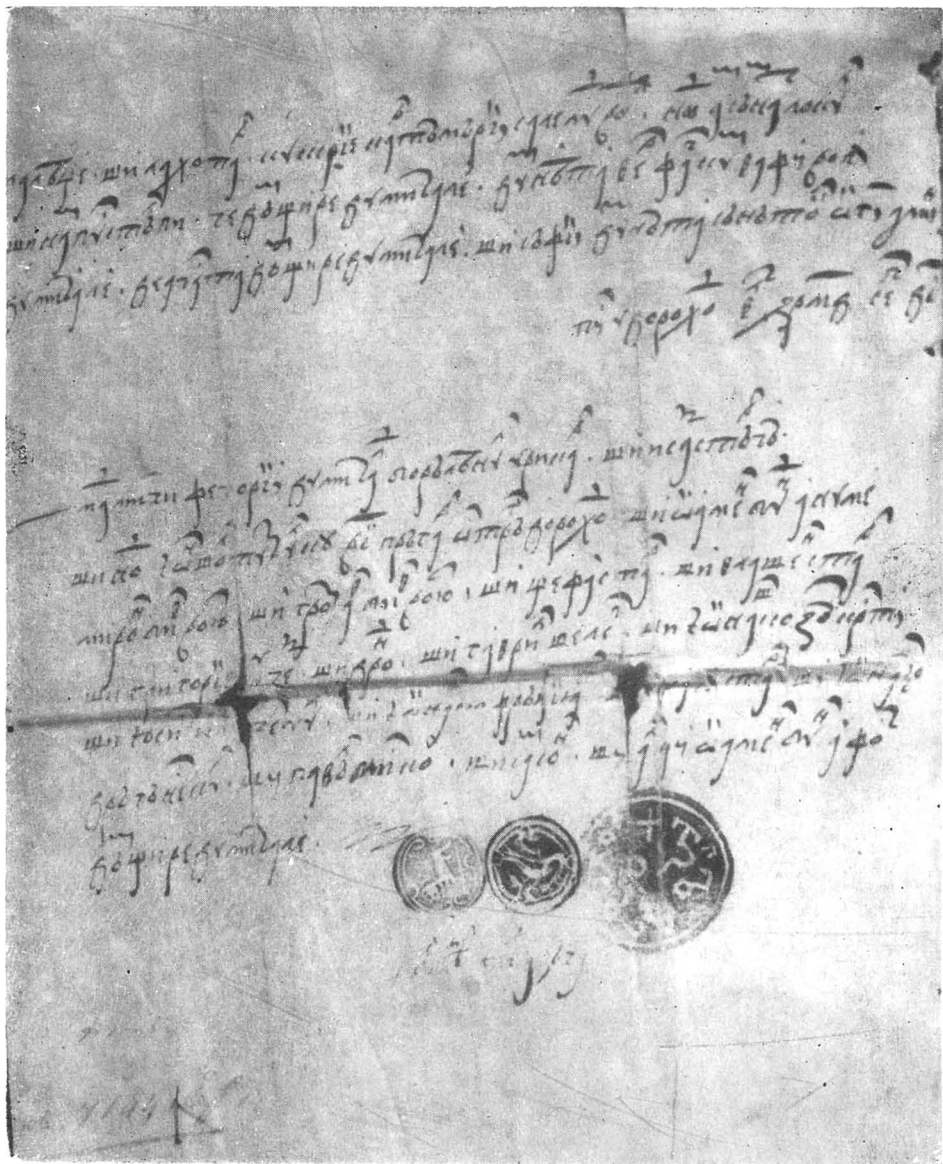

Fig. 12. — 1636 septembrie 14, Dorohoi

[Faded handwritten text in an archaic script, likely Rika. The text is largely illegible due to fading and bleed-through from the reverse side of the page.]

*πρεσβυτερος
κεφαλαιος
μοφτις*

*Επισημο
μαχης*

*Επισημο
...*

Fig. 13. — 1643 iulie 1, Galati

12

Handwritten text in Cyrillic script, likely a document or letter. The text is dense and appears to be a formal communication. At the top right, there is a circular stamp or seal. At the bottom, there is a signature and another circular stamp.

Fig. 14. — 1661 noiembrie 15, Trotus

Trotus

Handwritten text in a cursive script, likely Latin or Romanian, covering the main body of the document. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and fading.

Handwritten text at the bottom of the page, including what appears to be a signature and possibly a date or location, written in a similar cursive script.

Fig. 15. — 1698 martie 26, Trotus

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is densely packed and includes several lines of writing, some of which are crossed out with heavy black ink. The script is characteristic of the 17th century.

Fig. 16. — 1646 aprilie 23, Scheia

7107

Handwritten text in a cursive script, likely Romanian or Latin, covering most of the page. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and fading. There are several large, stylized initials or flourishes interspersed throughout the text.

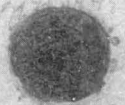

Fig. 17. — 1598 octombrie 24, Cotnari

9

Handwritten text in Cyrillic script, likely a manuscript or document. The text is dense and covers most of the page. At the bottom right, there is a signature and a date: "1858".

1858

SB - S.F.
Museum
BIBLIOTECA N. 2074

Fig. 18. — 1631 mai 3, Cotnari

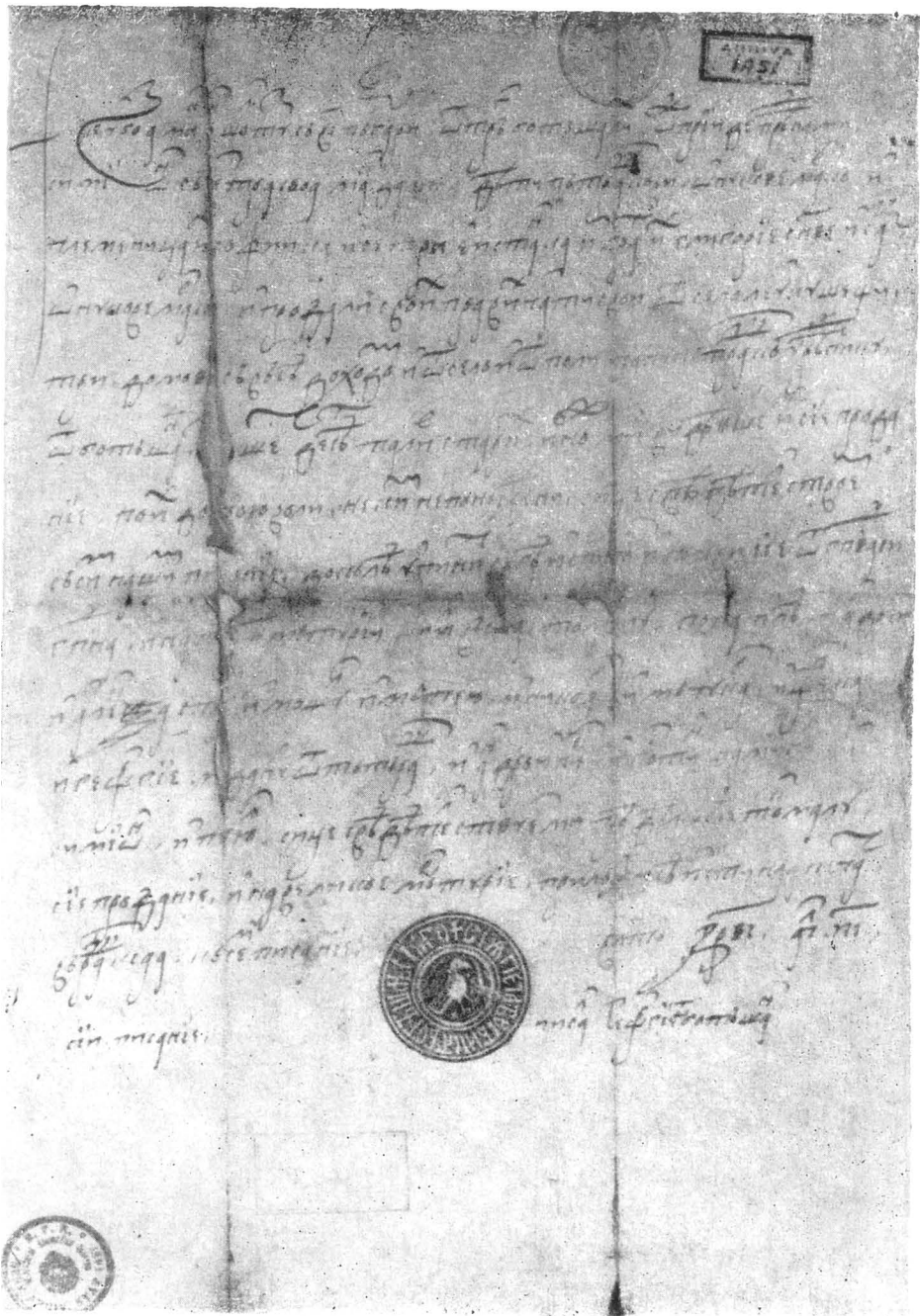

Fig. 19. — 1604 aprilie 18, Botosani

ACADEMIA
RISSE
ROMANA

Handwritten text in Cyrillic script, likely a manuscript or letter, with several lines of text.

Handwritten signature or name at the bottom of the page.

Fig. 20. — c. 1600, Lăpușna

Vinători (menționat 1585 octombrie 20; 1591 ianuarie 5; 1595 noiembrie 17; atribuit de Simion Movilă mănăstirii Secul la 1607 aprilie 25; confirmat 1612 ianuarie 16, 1612 aprilie 17; 1622 ianuarie 2 pentru coloniști și vecini fugiți, confirmat 1630 septembrie 9, 1632 aprilie 30 și august 12 de Alexandru Ilias, 1634 mai 14 de Vasile Lupu).

Davideni (1597 oct. 28 menționat vindut de Ștefan Rareș mănăstirii Neamț pentru 400 ughi).

Săvești (atribuit de Petru Șchiopul în 1586 aprilie 18 mănăstirii Probota).

Târpești (1586 mai 22).

Borcești (1588 martie 10, moara atribuită de Petru Șchiopul Schitului lui Zosim, în 1596 iulie 14 satul și moara întărite de Ieremia Movilă mănăstirii Secul; 1604 aprilie 15, 1612 ianuarie 16, 1638 martie 2 confirmare de la Vasile Lupu; 1649 august 9 menționat ca seliște de la Constantin Movilă pînă la Vasile Lupu).

Netezi (1598 aprilie 11 confirmat de Ieremia Movilă mănăstirii Toplița, danie de la Petru Șchiopul).

Războeni (dat de Petru Șchiopul mănăstirii sf. Ilie, mențione din 1613 martie 31).

Sacalășești pe Topolița (1619 februarie 9, atribuit de Radu Mihnea lui Gheorghe mare spătar; 1636 decembrie 5, Vasile Lupu pentru Gheorghe Arapu fost sulger, 1640 iulie 24, Vasile Lupu pentru Gheorghe mare cîșnic, cumpărat de la Gheorghe Arapu fost sulger cu 400 taleri argint).

Jurjești (1620 noiembrie 18).

Rauce (1625 august 18, Radu voevod pentru Radu vornic de gloată).

Bălțatești și Minjești. (1612 iulie 3, 1627 aprilie 7, Miron Barnovschi pentru mănăstirea Hangul. Date de Constantin Movilă lui Pătrașco mare logofăt, stăpînite apoi de Coste Băcioc vornic, ginerele său, și confiscate. Date de Miron Barnovschi fiilor lui Pătrașco, apoi luate cu bani și schimb de la ei și fiii lui Coste Băcioc).

Minjești (siliște) (1646 aprilie 4, mențiunea daniei lui Petru Șchiopul pentru mănăstirea Bistrița).

Trifești (1675).

4. OCOLUL CURȚII ȘI TIRGULUI PIATRA

Iucaș (1546 mai 1, prima mențiune de ocol în document autentic; 1603 februarie 10; 1606 iulie 30).

Ostăpceni (1552 aprilie 29, dat de Ștefan Rareș mănăstirii Tazlău; confirmat 1570 iunie 17 de Bogdan Lăpușeanu).

Seliștea (pe Almașul Mic) (1577 iulie 9, Petru Șchiopul pentru m-rea Pingărați).

Dănești (1580 ianuarie 27).

Căcăceni pe Cracău (acordat în 1586, martie 11, lui Andrei logofăt și pîrcălab de Neamț, în 1597 mai 7, primele două menționate ca întărite de Aron voevod lui Drăghici Bogza logofăt și reconfirmate de Ieremia Movilă).

Lălești (idem)

Broșteni (idem).

Dărmănești (1590 martie 23, loc de moară atribuit de Petru Șchiopul mănăstirii Pingărați; confirmare de la Ștefan Tomșa din 1612 ianuarie 16; 1633 ianuarie 24, sat de strajă; 1637 iulie 5, „hotar domnesc ascultînd de tîrg de Piatră”).

Averești pe Cracău (1594 decembrie 12, dat de Aron voevod mănăstirii din Țarină; 1618 mai 12, 1630 septembrie 5, moară pentru mănăstirea Bisericiani, 1632 aprilie 19 confirmare).

Bojești pe Cracău (1595 mai 18, dat de Ștefan Răzvan mănăstirii Rîșca).

Bilăești pe Cracău (1596 iunie 22, dat de Ieremia Movilă mănăstirii Pingărați).

Onfești (1605 ianuarie 4; mențiune din 1592 februarie 4).

Dingani (idem).

Zănești (idem).

Nicorești și Giurov pe Cracău (menționate în 1606 mai 25, ale mănăstirii din Țarină, acordate primul de Alexandru Lăpușneanu, al doilea de Petru Șchiopol; în 1610 martie 19, Constantin Movilă acordă venitul satului Giurov Doamnei Marghita; 1632 aprilie 19, confirmare de la Alexandru Iliăș).

Troița pe Cracău (1608 aprilie 20, Constantin Movilă pentru Pătrașco mare vornic de țara de sus; 1612 iunie 16, Ștefan Tomșa pentru mănăstirea Bisericiani; confirmări 1631 martie 22 și 1632 mai 25 de la Alexandru Iliăș).

Vindători (1608 octombrie 10, dat de Constantin Movilă lui Dumitrache Chiriță postelnic și cneaghinei Maria; în 1620 dat de creaghina Maria mănăstirii Bisericiani; 1627 martie 4, dat de Miron Barnovschi mănăstirii Hangul, după ce, în urma conflictului dintre mănăstirile Golia și Bisericiani, îl trecuse din nou la ocolul Pietrii; 1629 decembrie 15, Alexandru Radu voevod pentru Ionașco Boldescu; 1633 decembrie 5 și 1634 ianuarie 5, confirmat de Moise Movilă mănăstirii Bisericiani; 1634 februarie 18, renunțarea lui Ionașco Boldescu fost cupar; 1634 martie 15, Moise Movilă pentru Bisericiani; 1634 mai 12, Vasile Lupu confirmare pentru Bisericiani; 1639 aprilie 20, Vasile Lupu pentru Bisericiani, în conflictul cu Ionașco Boldescu; 1639 octombrie 27, Vasile Lupu pentru Bisericiani contra pretențiilor lui Boldescu).

Ivânești pe Cracău (1612 ianuarie 16, Ștefan Tomșa pentru mănăstirea Pîngărați).

Jidești (dat de Damian vistier mănăstirii Secul; 1612 ianuarie 20, confirmat de Ștefan Tomșa mănăstirii Secul; 1616 iunie 6, Jidești întărit de Alexandru Movilă cneaghinei lui Damian vistier; confirmări din 1631 ianuarie 4 de la Moise Movilă și 1634 mai 14 de la Vasile Lupu).

Rușciori (idem).

Murgocești pe Cracău (dat de Aron voevod lui Andreica miedar; Ieremia Movilă îl trece la ocol și-l acordă lui Miron fost clucer pentru 1700 ughi galbeni; 1619 iunie 8; în 1621, noiembrie 20, confirmat lui Ionașco Jorea; 1627 martie 20, Miron Barnovschi pentru Toma postelnic; 1634 iulie 16, Vasile Lupu pentru Ionașco Jora fost pircălab).

Verșești (idem).

Căucelești, seliște pe Cracău, (1618 ianuarie 28, acordat de Radu Mihnea lui Toma ureadnic (vornic) de Piatra și fratelui său Iordache aproad pentru slujire; 1618 martie 20, uric, Arh. St. Buc. Achiziții noi, 1115/3—4).

Negritești (1619 aprilie 30, vîndut de Ieremia Movilă cu 530 ughi).

Popșești pe Cracău (1619 iulie 20, Radu Mihnea pentru mănăstirea Bisericiani; 1630 ianuarie 3, septembrie 5; 1631 martie 20, 1632 mai 25).

Călimani pe Cracău (mențiunea daniei lui Ieremia Movilă pentru slujire, lui Ieremia vornic de gloată, în uric de la Gașpar Grațiani).

Roznov (1619 decembrie 4, ieșit din ocol sub Petru Șchiopol, al cneaghinei Bălăiasa; 1647 iunie 2, Vasile Lupu în conflictul dintre sătenii din Roznov și mănăstirea Bistrița pentru porci la jir).

Tortorești, seliște în hotarul țîrgului, (1630 ianuarie 8, Alexandru voevod întărește prisacă la — vîndut de particulari mănăstirii Bisericiani; 1631 august 29, Moise Movilă pentru Pătrașco Bașotă mare vistier pentru slujire și 200 galbeni ungurești. Hotarul seliștei — „să se aleagă din toate părțile de hotarul țîrgului Piatra”; 1635 august 20, Vasile Lupu din ocolul țîrgului).

Pîngărați, poiana — (1632 iunie 24, Alexandru Iliăș confirmă pentru mănăstirea Pîngărați dania de la Alexandru Lăpușneanu).

Tătărăși, seliște pe Bistrița, (1596 martie 16, Ieremia Movilă pentru mănăstirea Bistrița; 1643 ianuarie 12, Vasile Lupu confirmă dania de la Ștefan cel Mare și Ieremia Movilă).

Podoleni, pe Bistrița, (1649 februarie 28, Vasile Lupu în conflictul dintre mănăstirile Tăzlău și Rîșca, confirmare pentru aceasta din urmă după actul de la Petru Șchiopol).

5. OCOLUL TIRGULUI DOROHOI

Buhai
Cîrstinești, seliște pe Iubăneasa, (1591) martie 16, întărit de Petru Șchiopul lui Gheorghe Dorohoncean diac, pentru slujire și doi cai; 1622 mai 24, vîndut de Cazacul și Pătrașco, fiii lui Gheorghe Dorohoncean fost comis, mănăstirii Solca, pentru 400 taleri argint).

Șendriceni pe apa Buhaiului (1611) iunie 12, Constantin Movilă pentru Vasile Orăș mare vornic de țara de sus; confiscat de Tomșa pentru participare la lupta de la Cornul lui Sas; atribuit de Radu Mihnea în 1616, august 15, lui Onciul Iurașcovici, staroste de Cernăuți, ginerele lui Orăș, pentru slujire. Cf. pentru Șendriceni schema completă la Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIV, p. 36).

Iubănești pe Iubăneasa (1607) noiembrie 27, Constantin Movilă pentru Isac Balica mare vistier pentru slujire; 1615 martie 30, dat de Ștefan Tomșa mănăstirii Solca după confiscare).

Dămileni (1621) mai 6, Alexandru Iliăș pentru Tăutu logofăt). —

Măgura sub bucovină (1624) martie 27, danie de la Ștefan Tomșa pentru Nicoară hatman; 1628 noiembrie 18).

Silicicani pe Bașău (dat de Alex. Lăpușeanu mn. din Țarină; 1633 ianuarie 15, schimb).

Miclăușeni (1638/1639, Vasile Lupu pentru C. Stîrcea pîrcălab de Hotin; 1620 august 5, Surete și izvoade, XIV, p. 6—8).

6. OCOLUL TIRGULUI ȘTEFĂNEȘTI

Biolare, seliște, (1579 septembrie 1, Petru Șchiopul pentru Gavril vistier).
Selicicani (1581 februarie 20, Iancu Sasul pentru mănăstirea sf. Nicolae de la Greci).

Răghilești, seliște, (1582, Iancu Sasul pentru Ștefănescu cămăraș și Tiron diac întărirea ispisocului de danie de la Petru Șchiopul).

Durnești (1589 iunie 5, pentru Gavril aprod).

Badeuți, seliște (1591 martie 7).

Broșteni (1591 aprilie 30, Petru Șchiopul pentru Stamate stolnic).

Dobârcini la Cărpeneș (1604 mai 16, Ieremia Movilă pentru Cărmăman mare ceașnic; 1617 aprilie 9, întărirea lui Radu Mihnea pentru Dumitru Buhăș).

Trușești (1568 februarie 16, Alexandru Lăpușeanu pentru mănăstirea Slatina).

7. OCOLUL CURȚII ȘI TIRGULUI BOTOȘANI

Măcicăteni pe Jijia (1583 august 1, Petru Șchiopul schimb pentru Galata; 1634 iunie 3, Vasile Lupu pentru Ionașco Dobrenchi uricar; 1635/1636, Vasile Lupu pentru Galata de sus; 1645 iunie 15, Vasile Lupu pentru Grigorașco Jora, seliște de sat).

Onțeni (1588 decembrie 20, Petru Șchiopul pentru Moldovața).

Stăuciani, pe Sitna, (1589 iulie 10, Petru Șchiopul pentru mănăstirea Putna).

Teșori (1595 noiembrie 4, Ieremia Movilă pentru mănăstirea Galata, danie de la Petru Șchiopul; 1620 noiembrie 7; 1630 august 17).

Costești (1615 martie 18).

Mănăstireni, idem.

Curtești (1627 mai 22, Miron Barnovschi pentru Duca comis pentru slujire).

Ruși (1632 decembrie 14, Alex. Iliăș pentru Cîrstea uricar și Cazacul cămăraș pentru slujire; 1633, Alex. Iliăș pentru Cîrstea Chiosea Brăileanul pentru slujire și 250 taleri argint la vistierie; Vasile Lupu, confirmare 1636 aprilie 14; 1670 iulie 6, Gheorghe Duca pentru Anghelache fiul lui Cîrstea Brăileanu; 1702 octombrie 6, Constantin Duca pentru nepoții acestuia).

Costești sub Cozance, pe Jijia, (1635 martie 27, danie lui Vasile Lupu de la Miron Barnovschi și transmis lui Pătrașco Ciogolea pircălab de Hotin),

Costești (pe Siret). (1641 septembrie 16, marii boieri pentru Ursu Vartic).

Slobozia Drăcșanilor (1644 iunie 26, sat de ocol; 1690 acordat pentru 9000 lei, pentru „trebile țării” de Constantin Cantemir lui Iordache Ruset vel vistier).

Gurbănești („de ocolul Botoșanilor”, 1650 martie 24, Vasile Lupu pentru averea lui Iorga fost mare postelnic).

Necșani (1654 martie 23, mențiunea daniei lui Miron Barnovschi pentru mn. Dragomirna).

Oncani (1658 ianuarie 8; 1662 iunie 14, Istrate Dabija pentru Iftimie Boju fost pircălab, danie de la Vasile Lupu).

Păpăuși (1673 acordat de Ștefan Petriceico lui Andronic Cerchezul fost mare armaș, pentru slujire, în 1679 reconfirmat de Gheorghe Duca și în 1696 de Antioh Cantemir lui Miron spătar, fiul lui Andronic fost mare vornic, vîndut în 1699 lui Costin Neaniul vel căpitan de margine de Țara Românească).

Stănțești (1730 septembrie 28, acordat de Grigore Ghica lui T. Calmăș, vornic de Cîmpulung).

8. OCOLUL ȘI POTE

Stroești pe Sitna (1576 aprilie 18, Petru Șchiopul pentru mănăstirea Sava-Ierusalim; 1626 aprilie 20, confirmare; 1631 aprilie 1, Moise Movilă fixarea contribuțiilor).

Tătăreni, siliște pe Miletin, (1624 martie 15, mențiunea daniei lui Ștefan Tomșa pentru Gheorghe și Iurașco Bașotă dieci).

Șipote (curte domnească a Elenei Rareș în 1552, confiscat în 1523 de la familia lui Luca Arbore; 1644 februarie 1, menționat ca sat domnesc de Vasile Lupu în legătură cu vinătoarea; 1652 aprilie 14, menționat de Vasile Lupu ca aparținînd mănăstirii Barnovschi, fost cumpărat de Miron Barnovschi de la Radu Mihnea cu 1800 ughi; 1657 iunie 15, sat „la drumul mare, pe unde trec solii”; 1680 siliște în tinutul Hirău, a mănăstirii Barnovschi).

9. OCOLUL CURȚII ȘI TIRGULUI HIRLAU

Turda (Uzunesti) (1576 aprilie 20, sat luat de Ioan voevod de la particulari și trecut la ocol).

Măcicățeni (1592 martie 20, dat mănăstirii Galata de Petru Șchiopul).

Storoști (1606 mai 6, dat de Constantin Movilă lui Pătrașco Șoldan mare vornic; 1623 iunie 25, întărit de Ștefan Tomșa mănăstirii Solca).

Șendrești, idem

Rădeni siliște (circa 1610, pentru Procop Cărăiman vistier).

Uriceni (1587 aprilie 8 întărire de la Petru Șchiopul lui Stroici logofăt, pentru seliștea Uriceni, cumpărată de la Gheorghe logofăt; 1612 martie 26, închinat de Stroici logofăt (mănăstirii Dragomirna).

Flăminzi, idem.

Bușcăteni, siliște (1612 iulie 24).

Zbereni, siliște pe Cirjoaia (1624 martie 15).

Fetești (1631 iulie 19, Moise Movilă pentru Evstratie logofăt al treilea cu 500 taleri, fost al Mariei Movilă; 1653 martie 15, Gheorghe, Ștefan pentru Contăș diac de jilnicerie, ginerele lui Istrate logofăt).

Strimtura, iaz, (1632 mai 7, Alex. Iliăș confirmare pentru mănăstirea din Tătarăși, danie de la Moise Movilă).

Cobila, siliște, (1634 iulie 30, Vasile Lupu mențiunea daniei de la Miron Barnovschi pentru Nicoriță hatman).

Feredeiani (1590 iulie 28).

Scubenji (1587 septembrie 16; 1635 martie 27, Vasile Lupu pentru Pătrașco Ciogolea pircălab de Hotin).

Sendrești, siliște, (1637 ianuarie 27, Vasile Lupu pentru Dumitrașco Soldan mare vornic de țara de jos, danie de la Constantin Movilă pentru Pătrașco fost vornic).

10. OCOLUL TIRGULUI COTNARI

Julești (menționat în 1437 iunie 30 și 1453 iunie 20; confiscat de la Mihul logofătul și atașat la Cotnari de Ștefan cel Mare).

Belcești, Plopi, Călugăreni (1622 martie 26; 1623 noiembrie 21, Radu Mihnea pentru mănăstirea Galata, danie de la Petru Șchiopul; 1626 martie 23; 1630 august 16; 1633 august 25, confirmare; 1634 iulie 11, Vasile Lupu, confirmare).

Ulmi (1630 aprilie, mențiunea daniei de la Petru voievod; 1619 Gașpar Grațiani întărește dania pentru Sinai; 1628 martie 28, Miron Barnovschi pentru Muntele Sinai, prin mănăstirea Vineri—Iași, cu scutiri; 1663 aprilie 16, Istrate Dabija pentru mănăstirile Vineri și Galata de jos).

11. OCOLUL TIRGULUI FRUMOS

Dădești, siliște, (1611 august 22, Constantin Movilă pentru Arpintie postelnic; 1629 martie 22, Miron Barnovschi pentru Dumitru Buhuș vistier și Prăjescu postelnic; 1635 decembrie 15; 1659 iulie 18, Gheorghe Ghica pentru Miron Bucioc fost mare sulger și fratele său Nicolae Buhuș fost mare clucer; 1660 ianuarie 30, confirmare Ștefan voevod).

Avrămești, siliște, (1629 decembrie 11, Alexandru voevod pentru Tănase vornic de gloată).

Avrămești, sat la Bahluet, (1638 martie 22, Vasile Lupu pentru Iordache fost vistier, vîndut de Tănase fost vornic, cu 500 taleri).

Ruscani, siliște, (1635 iunie 28, mențiunea daniei de la Radu voevod pentru Tănase vornic de gloată).

Munteni (1709 septembrie 26, acordat de Constantin Duca lui Dumitrașco Mavrodî—fost mare vistier pentru slujire).

12. OCOLUL CURȚII ȘI TIRGULUI IAȘI

Ivoești (1554 martie 17, Alex. Lăpușneanu pentru m-rea sf. Ilie de lângă Suceava).

Văleșani, (1632 mai 31, Alex. Iliș pentru Gheorghe Roșca vistier seliștea Văleșani, țin. Cîrligătura, cumpărată de la călugării de la sf. Ilie).

Ezăreni și Găurenii (1583 aprilie 12, Petru Șchiopul pentru mănăstirea Socola; 1694 octombrie 1, Constantin Duca pentru hotarele satelor — ale mănăstirii Socola).

Leșcani (1603 septembrie 10, Ieremia Movilă pentru Boul vistier, satul fost al lui Cozma Șarpe postelnic, strămoșul său).

Minzești (1596 ianuarie 18, Petru Șchiopul pentru mănăstirea Galata).

Follăești, idem.

Piperești (1607 mai 3, 1609 august 16 pentru Dumitrache Chiriță; 1635 aprilie 8, Vasile Lupu confirmare pentru Agapia).

Hlincea (1608 august 27).

Vorovești (1629 noiembrie 18, Alexandru voevod pentru mănăstirea Galata de sus; 1631 septembrie 5, Moise Movilă confirmare „ce este la ocolul tirgului Iași“).

Piscani, pe Prut în Braniște (1633 august, Moise Movilă pentru sluga Dumitru Lea vornic de gloată pentru slujire și patru cai; 1669 aprilie 9, Gheorghe Duca pentru Iane postelnic).

Ciurbești (1654 ianuarie 12, Gheorghe Ștefan pentru mănăstirea Birnova).

Făurești (1691 ianuarie 4, Constantin Cantemir acordă jumătate din- pentru slujire lui Ion Costin serdarul).

Mărzești (1624 iulie 9, acordat de Radu Mihnea mn. Sava).

13. OCOLUL TIRGULUI ȚUȚORA

Dândăseni, (1611 august 30, Constantin Movilă pentru Toader stolnic).

Ursești (1644 martie 29, Vasile Lupu pentru sluga Andoca zătar pentru slujire).

Deianl, selfște, idem.

14. OCOLUL CETĂȚII ȘI TIRGULUI ROMAN

Sadna (1578 iulie 22, Petru Șchiopul pentru mănăstirea Galata).

Tămășeni, idem.

Ecuseni, siliște, (1589 august 22, Petru Șchiopul pentru Benedic fost ceășnic; 1621 aprilie 4, Alexandru Iliăș pentru mănăstirea Secul).

Fundeni (Lățcani) (1592 martie 20, dat de Petru Șchiopul lui Ureche logofăt; confirmat lui Nestor Ureche de Ieremia Movilă în 1600 aprilie 8).

Gidinți pe Siret (1596 aprilie 20, întărit de Ieremia Movilă cneaghinei Nastasia, fiica panului Prăjescu vameș, fost dedină și pentru 12 cai; 1617 aprilie 9, întărit de Radu Mihnea lui Dumitru Buhuș și Nastasiei. Se arată că satul a aparținut lui Lazăr, fiul lui Oană vornic, cu privilegiu de la Alexandru voevod, și, ulterior, a fost inclus la ocolul Romanului (Acad. Republicii Socialiste România, Perg.). Privilegiul de la Alexandru cel Bun are data 1429 iunie 3. Cf. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 269—270, *Gidinți la Cobile*. *Gidinți*, devenit domnesc prin desherență, schimb sau confiscare, a fost atașat de Ștefan cel Mare la „Cetatea Nouă“).

Brătești (1598 mai 5, acordat de Ieremia Movilă lui Cozma Ciocirle stăroste de Trotuș, pentru „slujire cu credință“).

Vulpășești (*Hulpășești*) sub Făget (1602 iunie 13, Ieremia Movilă pentru Căraiman mare ceășnic; 1617 aprilie 9, Radu Mihnea pentru Dumitru Buhuș).

Săbăoani (1606 mai 12, Ieremia Movilă pentru mănăstirea Secul; confirmare 1631 ianuarie 4; 1632 aprilie 30; 1632 mai 4, Alex. Iliăș către slugile pîrcălabi de la tirgul Roman; 1634 mai 15, Vasile Lupu confirmare).

Berindeești, idem.

Childești pe Moldova (1617 ianuarie 12, dat de Petru Șchiopul mănăstirii Agapia; 1632 aprilie 29, confirmare de la Alex. Iliăș).

Simeonești pe Moldova (1617 aprilie 9, Radu Mihnea pentru Dumitru Buhuș).

15. OCOLUL TIRGULUI ȘCHEI

Șcheuleți (1569 ianuarie 28, Bogdan Lăpușneanu pentru episcopia Roman, schimb).

Bogdănești, idem

Fărcășeni (1640 martie 8, Vasile Lupu pentru mănăstirea Trei Erarhi).

Șchei (sat, fost tirg, acordat în 1690 de Constantin Cantemir lui Iordache Ruset vel vistier, pentru 3.000 lei).

16. OCOLUL CURȚII ȘI TIRGULUI BACĂU

Loc domnesc din ocolul Bacăului, menționat în 1569 iulie 19, dat de Alex. Lăpușeanu pentru doi cai.

Bunești (Fundul) (1593 aprilie 20, Aron voevod pentru mănăstirea Tazlău).

Radomirești (1623 februarie, Ștefan Tomșa pentru mănăstirea Solca, atribuit de Petru Șchiopul).

Trebeș (1588), sat de 50 focuri acordat de Petru Șchiopul conventului din Bacău, confirmat de Ieremia Movilă.

17. OCOLUL TIRGULUI VASLUI

Mărășeni (menționat în doc. din 1491; 1617 aprilie 4, acordat de Radu Mihaela lui Pîrvan mare armaș, pentru slujire și șase cai).

Strahoești, siliște; 1587 mai 8, Petru Șchiopul pentru Lupu Stroici logofăt; 1618 ianuarie 30, Ionașco Stroici vinde lui P. Cehan vâtav cu 200 taleri).

Mărăței, pe pîriul Vaslui (1618 ianuarie 30, nepoții lui Gheorghe logofăt vînd lui P. Cehan vâtav jumătate din urice de la Bogdan Lăpușeanu și Petru voevod; 1621 martie 13).

Munteni (1652 aprilie 14; 1654 februarie 3, dat de Nistor Batiste, care îl avea danie de la Ștefan Tomșa, cînd l-a botezat, mănăstirii Barnovschi).

Tătărași (1660 octombrie 1; 1716 aprilie 20; Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, XV).

Grecl (1678 aprilie 20, mențiunea daniei făcută de Gașpar Gratiani lui Vasile Lupu la căsătorie; la această dată vîndut de Anița, nepoata lui Vasile Lupu, pentru 500 lei).

18. OCOLUL TIRGULUI HUȘI

Ciortova loc (1581 iunie, Iancu voevod pentru sluga Gavril Sprinceană ceașnic).
Rișești, (1602—1604, 1619 aprilie 12, menționat ca atribuit de Ieremia Movilă episcopiei Huși, 1619 mai 4; 1620 nov. 1).

Podeni, idem.

Cozlaci, idem.

Cîrligași, idem.

Plopeni, idem.

Crețești, idem.

Hrubeni, idem.

Broșteni (1629 noiembrie 22; 1630 septembrie 5).

Novaci (1635 martie 10, confirmare de la Vasile Lupu pentru Ionașco Cehan fost mare vornic și Duca fost comis).

19. OCOLUL STĂNILEȘTI

Voloseni (1622 februarie 20, Ștefan Tomșa pentru Ionașco Cehan vornic de gloață; 1626 iulie 10, confirmare Miron Barnovschi; 1635 martie 10).

Măicani, siliște, (1626 iulie 10, Miron Barnovschi confirmare pentru Ionașco Cehan vornic, danie de la Radu Mihaela).

Stănilești, siliște (1627 martie 13, Miron Barnovschi pentru Ionașco mare pitar; confirmat 1632, aprilie 12, 1635 martie 10; 1639 noiembrie 1, Vasile Lupu pentru Răcoviță Cehan logofăt al doilea; confirmare 1641, aprilie 21).

Știrpeni (1630, noiembrie 5, Moise Movilă pentru Gheorghe Roșca vistier, confirmarea daniei de la Alexandru Radu voevod; 1632 mai 29, Alex. Iliaș, confirmare; 1635 ianuarie 5, confirmare Vasile Lupu).

20. OCOLUL TIRGULUI FĂLCIU 0

Luciul, baltă, (1624 iunie 24, menționată dania făcută de Ștefan Tomșa mănăstirii Solca).

Bozia (siliște atribuită de Antonie Ruset, în 1676, lui Constantin vătaf de aprozi).

21. OCOLUL CURȚII ȘI TIRGULUI BIRLAD 0

Lăslăoani pe Tutova (1593 martie 14, Aron voevod pentru jupan Vartic mare vornic de țara de jos, dat de Petru Șchiopul pentru 12.000 aspri turcești; 1600 martie 31, Nestor Ureche îl schimbă cu Bilavenți pe Vilia).

Zorileni (1594 martie 28; 1630 septembrie 4).

Rinzești, ținutul Fălcium (1594 decembrie 12, dat de Aron voevod mănăstirii din Tarină și în schimb curții Lăslăoanilor, confiscat de la Vartic vornic pentru trădare, confirmare 1623 februarie 14; 1642 august 17).

Mărgiucani (1623 aprilie 12, Ștefan Tomșa pentru Ionașco Gheanghea mare logofăt, cumpărat de la Alex. Iliș).

Bilfigani, siliște pe Tutova (1629 aprilie 28, Miron Barnovschi pentru Nicoară hatman).

Cetățuia, siliște, (1637 aprilie 4, Vasile Lupu pentru Palade mare vameș).

Dolhești pe Birlad (1649 martie 15, Vasile Lupu, sat de răzeși confiscat domnesc pentru o moarte neplătită).

22. OCOLUL TIRGULUI TECUCI 0

Cămilești (1577 martie 16, acordat de Petru, Șchiopul lui pan Bilăi mare vornic de țara de sus, pentru 400 zloți tătărăști și opt cai).

Matoșești (1578 aprilie 18, Petru voevod pentru Gilțu staroste de Tecuci, cu 500 zloți tătărăști).

Țigănești (1662 ianuarie 31, siliște domnească).

23. OCOLUL TIRGULUI GALAȚI 6

Reni (1621, menționat de Miron Costin ca „sat de țară, pe Dunăre, ascultător către ocolul Galaților“, trecut, la această dată, de sultanul Osman, cu alte câteva sate, „către Smil“. Un act neoriginal din 1593 aprilie 10, amintește de satul Giurgiu-lești, ținutul Tighici, fost domnesc ascultător de orașul Reni, greșit, în loc de Galați, atribuit de Petru voevod lui Neagoie fost staroste și de Aron voevod mănăstirii de la Sinai. Satul Giurgiu-lești este amintit și în 1610, septembrie 6, în legătură cu pescuitul domnesc).

Șivifa (1588 aprilie 3, menționat ca fost domnesc, vîndut de Petru Șchiopul lui Ștefan cămănar pentru 20.000 aspri).

24. OCOLUL TIRGULUI ȘI CETĂȚII HOTIN 0

Dancăuți (siliște) (1586 martie 11, Petru voevod pentru pan Andrei logofăt și pircălab de Neamț; 1629 aprilie 28).

Vornicenii, idem.

Turbureni, idem.

Clișcăuți (1625 februarie 30, acordat de Radu Mihnea lui Tudori pircălab de Hotin, pentru slujire).

Nedebouți (1632 septembrie 19, danie de la Miron Barnovschi pentru Necula Calargiu fost vistier și vîndut de acesta lui Dumitrașco Șoldan, mare spătar, pentru 500 galbeni).

Vlădicina, idem.

X 25. OCOLUL TIRGULUI ȘI CETĂȚII SOROCA

Cosaceuși (1517 ianuarie 17, Bogdan voevod, menționează că a fost pus de Ștefan cel Mare sub ascultarea cetății).

Tricinți, idem.

Striacovți, idem.

Chimăuți, (1586 martie 11, Petru voevod pentru Andrei logofăt).

Trifăuți (1624 martie 27).

✓ 26. OCOLUL TIRGULUI ORHEI

Molovata (1602 iunie 13, acordat de Ieremia Movilă, pentru slujire, lui Cărăiman mare ciaznic; 1617 aprilie 9, întărit de Radu Mihnea lui Dumitru Buhuș).

Ustia (1618 aprilie 15, Radu voevod pentru mănăstirea Solca).

Piatra, siliște, (1636, Vasile Lupu pentru Gheorghe Catargiu pîrcălab).

Horilcani, la Nistru, (1620 aprilie 30, luat domnesc de Ștefan Tomșa și restituit de Gaspar Grațiani Mariei Paleolog).

Peștere sau *Moghilova*, unde a fost Orheiul vechi (1632 aprilie 19, Alex. Iliș confirmare pentru Dănilă ureadnic, danie de la Miron Barnovschi; 1633 septembrie 6, Moise Movilă pentru Pătrașco Ciogolea pentru slujire; 1639 noiembrie 1, Vasile Lupu pentru Apostol Catargiu mare postelnic).

Ivancea, siliște, (1656 martie 12, Gheorghe Ștefan pentru Apostolache pîrcălab de Orhei).

Lucaceuca (1673 iunie 12, Ștefan Petriceico pentru Chiriac Sturza fost mare jîtnicer).

Păhărnicești (1724 iulie 28, în hotarul tirgului).

X 27. OCOLUL TIRGULUI LAPUȘNA

Speriești, siliște, (1641 aprilie 22, Vasile Lupu pentru Ștefan armaș).

Pulbereni, pe Cogîlnic, siliște, (1655 august 5, Gheorghe Ștefan pentru Luca pîrcălab de Lăpușna; 1662 iunie 13, confirmare Istrate Dabija).

Lăpușna (1694 august 23, acordat de Constantin Duca mn. Zlataust din Iași).

✓ 28. OCOLUL TARASAUȚI

Onțeni, siliște, (1609 aprilie 14, Constantin Movilă, confirmare după act de la Iancu voevod).

✓ 29. OCOLUL BOZOVINȚI

Andreicăuți (1562 septembrie 11, Ioan voevod pentru sluga Vartic; 1568 septembrie 15, confirmare de la Bogdan Lăpușneanu).

✓ 30. OCOLUL JULINȚI

Șirăuți, pe Prut, țin. Hotin, (1570 martie 31, Bogdan Lăpușneanu pentru sluga Gheorghe postelnic, „străveche ocină și dedină domnească”; 1641 iulie 8, Vasile Lupu pentru Todirașco mare vornic de țara de jos, fost al Nicorițoaiiei).

Julinți sau *Giulinți*, țin. Dorohoi, (1578 aprilie 5 și 1579 aprilie 18, Petru voevod pentru sluga Gheorghe clucer; redevenit domnesc înainte de 1624, martie 27; atribuit lui Nicoară hatman și dat de acesta mănăstirii din Iași, 1629 aprilie 28; 1649 august 16, ambele răscumpărate de Iordache mare vistier ca rudă a Teodosiei Nicoriță).

31. OCOLUL TIRGULUI CERNAUȚI

Mihalciul (1656 august 16).
Cuciurul Mare (1575 martie 30, menționat ca fost „drept domnesc de la așeza-rea țării“).

32. OCOLUL ȘIPINȚI

Șizcouți pe Prut (1521 iunie 5, Ștefan voevod pentru sluga Ion Turcul vistierni- cel. În 1456, iunie 8, era întărit de Petru voevod lui pan Sin (pircălab) de Hotin, ca ocină a soției sale, nepoata lui Mihăiilaș (de Dorohoi). Se menționează că aici a fost curtea lui Iurie. Nu se știe în ce împrejurări satul a devenit domnesc, pentru a fi donat).

33. OCOLUL TOHATIN 380

Bilacău (1639 decembrie 12, Ioan voevod, fiul lui Vasile Lupu, pentru Ghica vel stolnic, pentru slujire, danie de la Vasile Lupu).

Tohatin (1643 martie 31, Vasile Lupu pentru Ionașco Rusu fost vornic, „sat dom- nesc din vechime“).

34. OCOLUL ȚINȚUL :

Drăgănești, pe Cahul, în ținutul Tigheci, (1588 aprilie 3, menționat ca fost dom- nesc acordat de Petru Șchiopul slugii Sima fost vameș).

Barboși (1598 martie 28, Ieremia Movilă pentru Ureche mare vornic de țară de jos).

Țăpeni (1602 iunie 13, Ieremia Movilă pentru Cărăiman mare ceașnic).

L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE DE L'ÉTAT FÉODAL MOLDAVE
XIVe—XVIIIe SIÈCLES

RESUME

Le problème de l'organisation régionale et locale de l'État féodal moldave n'a pas encore fait l'objet d'une étude d'ensemble basée sur une documentation com- plète et ayant recours à la méthode comparative. L'auteur, après avoir entrepris de longues investigations, présente le résultat de ses recherches. Son exposé est divisé en huit chapitres, savoir : 1. Bibliographie critique du problème ; 2. La haute et la basse Moldavie ; 3. Les provinces („ținuturi“) ; 4. L'administration des villes ; 5. Les arrondissements princiers ; 6. Les villages et leur administration ; 7. Con- clusions ; 8. Annexes documentaires relatives aux arrondissements princiers.

Le premier chapitre est consacré à un aperçu critique des études qui ont été publiées sur l'administration de la Moldavie à l'époque féodale. Dans les cha- pitres qui suivent est étudiée l'apparition et l'évolution historique de l'organisation territoriale et de ses organes directeurs.

S'occupant des départements (provinces) qui sont désignés en roumain par un vocable („ținuturi“) d'origine latine (**tenutum**, **tenuta**) répandu en Pologne, État

³⁸⁰ Într-un doc. din 1633 martie 8 (Acad. Republicii Socialiste România, XLVI/27), este amintit Chiricel namesnic (adică vornic, ureadnic) de Tohatin.

féodal évolué aux XIV-e et XV-e siècles, l'auteur, après avoir reconstitué les étapes de leur création, décrit leur évolution ainsi que les modifications intervenues dans la compétence des boyards chargés de l'administration des ces circonscriptions territoriales (parcalabi, starosti, grands vatafi).

Quant aux villes féodales moldaves, l'auteur met en évidence les conditions très peu propices de leur développement, les particularités de leur évolution et le caractère précaire de „l'autonomie communale“. Il apporte de nouvelles contributions concernant les organes de l'administration locale des villes.

L'auteur étudie ensuite le problème des arrondissements („ocoale“), précisant la date de leur apparition et décrivant leur évolution jusqu'à leur dissolution.

Le village moldave sous le régime féodal est présenté comparativement en commençant par sa création comme communauté villageoise libre, ultérieurement asservie par des seigneurs féodaux qui avaient obtenu du prince régnant des privilèges. La lutte des villages contre l'exploitation de ces seigneurs est retracée dans ses principales phases.

CULTELE AUTOHTONE ÎN DACIA ROMANĂ *)

DE

NICOLAE GOSTAR

În mai multe rânduri s-a adus în discuție problema dăinuirii în provincia Dacia a unor credințe religioase, autohtone, moștenite direct de la vechea populație supusă¹. Erau considerate, ca avînd o origine dacică, anumite divinități tutelare ori anonime, altele cu nume roman ori greco-roman, cu sau fără epitete, dar care apar în număr mai ridicat în documentele epigrafice din Dacia, sau în Dacia și provinciile vecine. Deși acest procedeu nu ducea la rezultate îndeajuns de convingătoare, totuși posibilitatea existenței unor divinități dacice cu nume roman sau greco-roman nu poate fi cu totul exclusă. Pe de

*) *Abrevieri bibliografice :*

AISC, Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj ; Ann Ep, Année Épigraphique (supliment la Revue Archéologique), Paris ; CIL, Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin ; DA, Ch. Daremberg — Edm. Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, Paris ; ED, Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma ; ILS, H. Dessau, Inscriptiones Latinae selectae, Berlin ; ML, W.H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Berlin ; RE, Pauly-Wissowa-Kroll, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart ; TLL, Thesaurus Linguae Latinae, Leipzig-Teubner ; TLLex, Aeg. Forcellini, Totius Latinitatis Lexicon, Prati.

¹ A. v. Domaszewski, *Die Religion des römischen Heeres*, Trier, 1895, p. 53—55 ; L. Poinssot, *Mémoires de la Soc. Nat. des Antiquaires de France*, 1899, p. 348, 355 ; 1901, p. 342—348 (inaccessibil) ; J. Toutain, *Les cultes païens dans l'empire romain (première partie). Les provinces latines*, tom. I, Paris, 1907, p. 262—265, 270, 319, 323—326, 367—368, 371 ; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1927, p. 145—146, 163—164 ; O. Seeck, RE, I, A, 472 ; G. Kazarow, RE, VI, A, 507—508, 512, 518—520 ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 153—155 ; D. Tudor, în *Istoria României*, I (sub red. acad. C. Daicoviciu, acad. E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan), București, 1960, p. 439—440 ; I. H. Crișan, *Kannten und benutzen die alten Daker Heilquellen ihres Landes?*, extr. din *Atti del Congresso Europeo di Storia della Medicina*, Montecatini, 1962.

altă parte, nu este însă imposibil să deducem, datorită caracterului specific al acestei provincii, și prezența unor divinități locale, care au luat naștere pe pământul Daciei romane, fără a avea vreo legătură cu divinitățile autohtone dacice.

Relativ la existența divinităților autohtone în provincii avem o prețioasă mărturie a unui cunoscut apologet creștin, bine informat în ce privește concepțiile religioase păgine din sec. II—III. Este vorba de următorul pasaj al lui Tertullian, *Apol.*, XXIV, 8, *...unicuique etiam provinciae et civitati suus deus est, ut Syriae Atargatis, ut Arabiae Dusares, ut Noricis Belenus, ut Africae Caelestis, ut Mauritaniae reguli sui. Romanas, ut opinor, provincias edidi, nec tamen Romani dei earum...* Cele câteva exemple, oferite de textul lui Tertullian, ne dau certitudinea că fiecare provincie își avea zeul ei și care este un zeu străin de panteonul roman². Valabilitatea afirmației lui Tertullian, pentru celelalte provincii pe care nu le menționează, nu poate fi pusă la îndoială. Concluzia este că și Dacia își avea zeul său, care la rândul lui este un zeu dacic și care deci nu ar avea nimic comun cu zeii panteonului greco-roman. Dar în vreme ce în majoritatea provinciilor latine ale imperiului (Moesia, Pannonia, Dalmația, Noricum, Reția, Gallia, Germania, Hispania, provinciile africane) din documentele epigrafice se cunosc destul de numeroase cazuri de divinități cu nume sau epitet autohton, în Dacia, asemenea divinități, care să păstreze numele vechi dacic, până acum lipsesc³. Existența populației dacice în provincia de la nord de Dunăre, în timpul ocupației romane, este astăzi un lucru dovedit atât prin ritualul înmormântărilor, cit și prin așezările și resturile culturii materiale, deși în manifestările de ordin religios nu s-au întâlnit, deocamdată, divinități cu nume dacic. Situația specifică a acestei provincii în ce privește caracterul ocupației romane, ca și ritmul intens și impetuos al romanizării, credem că au determinat ca și manifestările religioase să primească o înfățișare oarecum deosebită în comparație cu alte provincii.

Plecând de la o asemenea constatare, vom căuta să analizăm aici patru documente epigrafice în legătură cu două divinități caracteristice provinciei Dacia.

² Despre *Mauritaniae reguli* vezi T. Kotula, *U zdródel atrykanskiego separatyzmu w III w.n.e.* — *Sources du séparatisme africain au IIIe siècle de notre ère (Travaux de la Société des sciences et des Lettres de Wrocław, ser. A, Nr. 74)*, Wrocław, 1961, p. 62—63.

³ *Badones reginae* din inscripția CIL, III, 14471=ILS, 9335, de la Apulum, considerate de Seec, *op. cit.*, 472, ca fiind zeițe dacice, par să aibă mai curînd o origine germanică (O. Höfer, *ML*, IV, 73; Daicovicu, *op. cit.*, p. 154), după alții chiar orientală (H. Zeiss, în comunicarea scrisă lui C. Daicovicu, *ibidem*); cf. M. Macrea, *AISC*, V, 1944—1948, p. 256.

DEA PLACIDA

1. Altar descoperit la *Romula* (Reșca, raion Caracal, reg. Oltenia), cu următoarea inscripție: *Placidae | reginae | equites) v(oto) l(ibentes) p(osuerunt) | per Proculo | princ(ipe) et | [G]aio opt(ione)*⁴. În acest document apare pentru prima dată epitetul *placida*, sub care se ascunde o divinitate feminină. Inscripția a fost pusă în colectiv de mai mulți soldați *equites*, dintr-o unitate auxiliară (probabil *ala I Hispanorum* de la Slăveni⁵, localitate vecină Romulei), care stăteau sub comanda subofițerilor *Proculus princeps* și *Gaius optio*⁶.

2. Altar din calcar aflat la *Sucidava* (Celei, raion Corabia, reg. Oltenia), acum în Muzeul Raional din Corabia, cu inscripția: *deae placid[ae] | pro salute Marcianae [et] | Quintilian[i] | fil(iorum)...*⁷.

3. Placă votivă de marmură aflată în așezarea romană de la Cioroiul Nou (raion Băilești, reg. Oltenia), cu inscripția: *domna placida Val(erius) MEXY | votum*⁸. Alături de *placida* apare al doilea epitet, *domna*, caracteristic pentru mai multe divinități de variate origini. Cognomenul dedicantului, în cazul că lectura este corectă, ar putea fi *Mexy(s)*, de origine greacă⁹ și care se apropie de cunoscutele nume personale grecești: *Μεξίς*, *Μέξωυν*, *Μεξίας*¹⁰.

Din cele trei epigrafe se poate deduce că în trei localități romane, foarte apropiate, din sudul Daciei, se adora, sub numele *placida*, aceeași zeiță, care primește fie calificativul de *regina*, fie pe cel de *domna*. Dar cuvântul *placida*, la rîndul lui, este tot un epitet (sinonim cu *sedata*, *placata*, *tranquilla*, *lenis*, *quieta* etc.¹¹), deci ar fi zeița

⁴ CIL, III, 8029=1590 a.

⁵ După Th. Mommsen, CIL, III, p. 252, cei doi subofițeri și *equites* făceau parte din cadrele unei legiuni. Relativ la calitatea dedicantilor și a soldaților mai curînd are dreptate A. v. Domaszewski, CIL, III, p. 1422, care îi consideră ca făcînd parte dintr-o unitate auxiliară. D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. II, București, 1958, p. 279, crede că dedicantii și soldații aparțineau unității *numerus Surorum sagittariorum*. Dar atît gradele de *princeps* și *optio*, cît mai ales menționarea de *equites* ne fac să credem că ei făceau parte din *ala I Hispanorum*, singura unitate auxiliară de cavalerie ce staționa în apropierea Romulei în sec. II—III.

⁶ A. v. Domaszewski, *Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908, p. 53, 55, 56.

⁷ Tudor, *op. cit.*, p. 402, nr. 145. Nu înțelegem afirmația autorului (*op. cit.*, p. 316), că altarul de la Sucidava ar fi fost ridicat „de părinți pentru sănătatea copiilor lor, *Marciana* și *Quintilianus*, plecați într-o călătorie pe mare”.

⁸ Idem, *op. cit.*, p. 423, nr. 303. Tudor, *op. cit.*, p. 122, în mod greșit crede că *Domna Placida* este un nume propriu feminin, care „asociată cu soțul ei (?) Val. Mexy adoră pe Hekate”. Numele zeiței în nominativ nu este însă ceva cu totul neobișnuit pe tăblițele votive; cf. G. Bordenache, *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 315—318.

⁹ Tudor *op. cit.*, p. 126, îl clasifică printre nume de origine nesigură.

¹⁰ Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle a.d.S., 1917, p. 303.

¹¹ TLlex, IV, p. 690.

bună (blindă, binevoitoare, liniștită, plăcută). S-a încercat să se echivaleze această divinitate cu zeița greco-egipteană Isis, prin simplul motiv că într-o inscripție Isis este amintită numai sub epitelele *sancta regina*¹². Tot printr-o deducție s-a căutat să se arate că *dea placida* este un epitet care ar face aluzie la frumusețea zeiței Venus, iar prin *placida regina* s-ar înțelege că Venus este „o divinitate a bunăvoinței”¹³. În sfârșit, merită să mai amintim părerea lui O. Seeck, care, referindu-se la prima inscripție (singura cu numele acestei divinități cunoscută pe atunci), căuta să argumenteze că sub *placida regina*, într-o transcriere romană, se ascunde o divinitate barbară¹⁴.

Este de la sine înțeles că numai cu ajutorul acestor trei epigrafe este destul de greu să ajungem la un rezultat cu privire la identificarea zeiței *dea placida*. Epitetul *placida* nu apare decît într-un singur caz ca atribut al divinităților romane și anume într-o inscripție de la Roma, cu dedicația *Veneri placidae sacrum*¹⁵. Aici ar putea fi însă o *interpretatio romana* pentru divinitatea grecească *Ἀφροδίτη γαληναία* sau *ελεήμων*¹⁶. Dar, cu toate acestea, singurul exemplu de mai sus încă nu ne convinge pe deplin de o eventuală echivalare a zeiței *placida* cu Afrodita-Venus. Atributul *regina* este frecvent pe lângă numele divinităților greco-romane, atît în textele literare cît și epigrafice. Dar cuvîntul *regina* nu lipsește nici pe lângă numele divinităților străine, de cele mai variate origini, fie că numele zeiței este redat printr-o *interpretatio romana*, fie printr-un cuvînt autohton¹⁷. Cu alte cuvinte prin *placida regina* nu poate să se subînțeleagă numai zeița Isis, excluzîndu-se și alte posibilități. Nu există un criteriu nici în ce privește celălalt epitet, *domna*, ca fiind un atribut al unei divinități autohtone, căci el este în aceeași măsură întilnit atît la divinitățile greco-romane, cît și la cele din provincii, străine de panteonul greco-roman¹⁸.

Cu toate că problema originii zeiței *dea placida* nu poate fi rezolvată cu destulă ușurință, nu s-ar putea înlătura însă posibilitatea ca această divinitate să aibă un caracter strict provincial-dacic. În acest

¹² Memmsen, CIL, III, p. 252; Domaszewski, CIL, III, p. 1422; Höfer, *op. cit.*, 73. După W. Drexler, ML, II, 1, 513, o asemenea identificare pare însă problematică.

¹³ Tudor, *op. cit.*, 316.

¹⁴ Seeck, *op. cit.*, 472.

¹⁵ CIL, VI, 783. În limba latină *placida* mai înseamnă o ambarcațiune ușoară (*navis*) după Aul. Gell., X, 25, 5 (cf. P. Gauckler, DA, IV, 1, p. 502), dar din aceasta nu s-ar putea deduce că *dea placida* ar putea fi o divinitate fluvială, sau în legătură cu călătoriile ori transporturile pe apă.

¹⁶ I. B. Carter, *De deorum Romanorum cognominibus*, Leipzig-Teubner, 1898, p. 54, 64.

¹⁷ TLLex, V, 141; Carter, *op. cit.*, p. 29, 55, 61—64; Höfer, *op. cit.*, 73—74; Seeck, *op. cit.*, 472—473.

¹⁸ Carter, *op. cit.*, p. 24—25, 41—42, 62—64; I. Kapp, TLL, V, 1, 1910, 1931—1932, 1940—1941; R. Peter, ML, I, 1197. La traci de asemenea *dom(i)nus* și *dom(i)na* erau frecvente (CIL, III, 7530, 7532; CIL, VI, 32570; Ann Ep. 1923, 88; 1939, 201; Kazarow, *op. cit.*, 502).

caz nu este cu totul exclusă o continuare, sub o formă de romanitate mascată, a unei credințe dintr-o vreme anterioară ocupației romane, când se adora o zeiță a cărei calități, într-un anumit fel, corespundeau noțiunii latine *placida*¹⁹. Ceea ce ne face însă să ezităm în acceptarea, fără cuvenitele rezerve, a unei asemenea argumentări, este faptul că numele acestei zeițe, tot sub forma de *[p]lacida regina*, mai reapare pe un monument din Germania²⁰. Ar putea ca și aici să aibă un caracter provincial și deci, în acest al doilea caz, un paralelism de *intrepretatio romana* în regiuni diferite.

Pentru provincialismul dacic al zeiței *dea placida* pledează adorația ei pe un teritoriu restrâns, în trei localități apropiate din sudul Daciei. Fiind răspândită pe un teritoriu prea limitat, în mod logic ar trebui să admitem că este o divinitate locală. Ar fi însă mai greu de presupus că descoperirea celor trei epigrafe, numai în sudul Daciei, este rezultatul întimplării.

Invocarea divinităților autohtone numai cu ajutorul unor adjective de calitate se regăsește și în alte provincii, ca în Pannonia, unde *aca bona* nu ar fi decît o *interpretatio romana* a unei divinități locale²¹, sau în Britannia, *deus vetus*, sub care probabil că se ascunde un vechi zeu celtic²².

DIANA MELLIFICA

Dintr-o inscripție din *Apulum* (Alba-Iulia), descoperită încă în sec. XVIII, se cunoaște numele zeiței *Diana mellifica*, cu acest atribut unic pînă acum. Inscripția păstrează următorul text: *Dianae | mellificae | sacrum | Com(atius) Su | per*²³. Inscripția a fost considerată însă indoelnică de către epigrafistul I. Casp. Orelli, care, fără dreptate, o

¹⁹ Relieful votiv al inscripției de la Cioroiul Nou reprezintă o divinitate feminină cu trei capete, iar în dreapta și stînga ei două altare. În acest caz, zeița de pe placa votivă de la Cioroiul Nou ar fi de identificat cu Hekate (Tudor, *op. cit.*, p. 303—304; Bordenache, *op. cit.*, p. 315 și urm.) și deci sub *domna placida* se poate ascunde și această zeiță, mai ales că Hekate mai reapare cu epitetul *domna* (Peter, *ML*, I, 1197). Dar totodată și *Bendis* — Diană tracică — este, la rîndul ei, echivalată cu Hekate (Kazarow, *op. cit.*, 509), iar în Dacia cultul Hekatei este cunoscut (L. Weber Jones, *The Cults of Dacia. Publications in Classical Philology, University of California*, IX, 1929, p. 270; Tudor, *op. cit.*, p. 303—304) și deci n-ar fi exclusă posibilitatea unei asimilări a Hekatei cu o *dea placida* dacică, mai ales atunci cînd se simțea nevoia unei reprezentări prin sculptură.

²⁰ Höfer, *ML*, IV, 73. Inscripția nu a fost găsită în *CIL*, XIII.

²¹ Cultele locale și autohtone din provinciile pannonice studiate mai nou de M. Pavan, *La provincia romana della Pannonia superior*, Roma, 1955, p. 510—535 și G. Alföldi, *Acta Archaeologica*, XIII, 1961, p. 113, 115.

²² *Ann Ép*, 1938, 115.

²³ *CIL*, III, 1002.

declara „suspectă”²⁴. Pentru Th. Mommsen, cu excepția calificativului Dianeii, inscripția este autentică, ceea ce îl determina să creadă că textul în r. 2 a suferit o schimbare din partea copistului, recomandând *benificae* sau *triviae* în loc de *mellificae*²⁵.

În ce privește autenticitatea textului, nu avem motive serioase de îndoială numai prin faptul că epitetul *mellifica*, deși pare curios, nu însoțește numele Dianeii în alte epigrafe²⁶. Giuseppe Ariosti, cel care ne-a transmis textul inscripției, este cunoscut ca un serios și bine intenționat copist de inscripții din Transilvania și în majoritatea cazurilor nu pot fi considerate incerte lecturile transmise de el²⁷. Pe de altă parte, aceleiași critici poate fi supus și epitetul *benifica*, care la rîndul lui nu este propriu zeiței Diana²⁸, iar *mellifica* în loc de *trivia* este puțin probabil să fie rezultatul unei erori din partea lui Ariosti.

Textul inscripției, așa cum a fost transmis de Ariosti, are toate șansele de a fi considerat ca autentic, cu toată starea de izolare a epitetului. Dedicantul la rîndul lui, *M. Aur. Comatius Super*, împreună cu întreaga lui familie, este bine cunoscut la Apulum²⁹. În consecință, avem atestarea divinității *Diana mellifica*, „Diana cea producătoare de miere”, necunoscută în alte provincii și deci specifică provinciei Dacia. Nu putem deci exclude eventuala existență a unei divinități dacice, protectoarea albinelor, moștenită și adorată și în vremea provinciei sub această *interpretatio romana*. Regiunile nord-dunărene erau cunoscute și grecilor, încă din sec. V î.e.n., ca fiind bogate în miere³⁰, iar în evul mediu ceara și mierea din țările românești erau articole căutate și apreciate în mod deosebit de negustorii străini³¹. Trebuie

²⁴ Io. Casp. Orellius, *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio ad illustrandam Romanae antiquitatis*, I, Turici, 1828, p. 292, nr. 1452.

²⁵ Mommsen, *CIL*, III, p. 186; Domaszewski, *CIL*, III, p. 2510, (index) cu asterisc.

²⁶ *Mellificus*, cuvînt folosit de scriitorii (Brandt, *TLI*, VIII, 621). Pentru Toutain, *op. cit.*, p. 324, *mellifica* nu prezintă nimic suspect: „quant à l'épithète *mellifica*, qui lui est attribuée sur une inscription d'Apulum, elle fut peut être choisie pour rappeler que Diana était la déesse des montagnes et des forêts où vont butiner les abeilles”.

²⁷ Vezi caracterizarea lui Mommsen, *CIL*, III, p. 157—158.

²⁸ Cele mai cunoscute epitețe ale Dianeii amintite de Carter, *op. cit.*, p. 31—32, 61; P. Paris, *DA*, II, 1, p. 130—157; G. Wissowa, *RE*, V, 326—338.

²⁹ *CIL*, III, 1095, 1096, 7775—1154; A. Kerényi, *A dăciai személynevek — Die Personnamen von Dazien* (Dissert. Pann., I, 9). Budapesta, 1941, p. 34, 59.

³⁰ Probabil că în sensul acesta să-și găsească semnificația textul lui Herodot, V, 10; mai concret însă la Aelianus, *de nat. anim.*, II, 53; cf. Părvan, *op. cit.*, p. 138.

³¹ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, p. 4, document din anul 1413; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 635—636, document din anul 1408; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureștii, 1935, p. 49—50, documentul XXXVII din anul 1281; B. T. Cîmpina — Șt. Ștefănescu, în *Istoria României*, II, (sub red. acad. A. Oțetea — M. Berza, — B. T. Cîmpina — Șt. Pascu), București, 1962, p. 162; Șt. Pascu în *Istoria Rom.*, II, p. 227, 235; B. T. Cîmpina — D. Moc, în *Istoria Rom.*, II, p. 287—288.

de presupus deci, că și în perioada dacică, și apoi în sec. II—III, regiunile nord-dunărene se bucurau de același renume în ce privește producția de ceară și miere și probabil că aceasta era una din ramurile importante ale economiei provinciei Dacia. Deși nu se exclude existența unor divinități protectoare ale albinelor și la alte neamuri din antichitate, în cazul nostru pare a fi totuși exclusă posibilitatea identificării zeiței *Diana mellifica* cu o divinitate străină³².

*

Din marele număr al zeilor și zeițelor de pe monumentele epigrafice ale provinciei Dacia, s-ar putea reconstitui, sub semnul probabilității, următorul repertoriu al divinităților provincial-dacice, împărțite în următoarele categorii: divinități tutelare, divinități cunoscute pe monumente printr-o interpretatio romana (poate unele cu caracter sincretic), divinități anonime, divinități locale. Ca divinități tutelare, sub care se crede că se pot ascunde vechi divinități dacice, sînt de amintit: *Dacia*³³, *dei deae Daciarum*³⁴, *Daciae tres*³⁵, *genius Daciarum*³⁶, *g[enius ? Daci ?] ae feli [cis ?]*³⁷, *Terra Dacia* (sau *Terra Daciae*)³⁸. Ca divinități cu nume roman, dar cu epitet ce se regăsește deseori în Dacia, au fost considerate, ca avînd o origine dacică, mai mult sau mai puțin certă: *Fortuna Daciarum*³⁹, *Liber pater et Libera*⁴⁰ (în anumite

³² S-ar putea face totuși legătura cu Nimfele *Melissae* din mitologia greacă (W. Drexler, ML, II, 2, 2637); $\mu\epsilon\lambda\iota\sigma\sigma\alpha\iota\omicron\varsigma$, epitetul lui Zeus (W. Drexler — L. Weniger, ML, II, 2, 2642).

³³ CIL, III, 1063=ILS, 3922; Daicoviciu, *La Trans.*, pag. 153.

³⁴ CIL, III, 996=ILS, 3921; Daicoviciu, *ibidem*.

³⁵ CIL, III, 995=ILS, 3920; Daicoviciu, *ibidem*.

³⁶ CIL, III, 993=ILS, 3923; Daicoviciu, *ibidem*.

³⁷ Daicoviciu, *Dacia*, I, 1924, p. 249—250 (intregirea nesigură).

³⁸ CIL, III, 7853=ILS, 1860; Daicoviciu, *La Trans.*, p. 153.

³⁹ Daicoviciu, AISC, I, 1, 1928—1932, p. 86.

⁴⁰ Domaszewski, *Die Religion*, p. 54, „Liber ist die Hauptgott der Daker“ și în nici o provincie cultul lui Liber nu este atît de răspîndit ca în Dacia, iar faptul că este popular în Moesia inferior s-ar datora existenței în această provincie a unei numeroase populații dacice; Toutain, *op. cit.*, pag. 366—368, adorarea lui *Liber pater* împreună cu *Libera* este specifică provinciilor illyrice, în special Dalmația, Pannonia și Dacia și „sous ces noms latins furent peut-être invoqués deux anciennes divinités du pays, qui prirent peu à peu, en mêmes temps que les noms, les plus accentués de la physionomie plastique du Dionysos grec, du Liber pater romain“; pag. 371, adoratori cu nume traco-dacic, *Decebalus*, *Briolo*, *Mucapor* (CIL, III, 7437—6150); Kazarow, RE, IV, A, 2461, în Tracia apare sub numele *Liber pater Tasibastenus*; idem, RE, VI, A, 495; Daicoviciu, *La Trans.*, p. 153; Tudor, în *Istoria Rom.*, I, p. 439; A. Bodor, *Studia Universitațis Babeș-Bolyai*, Historia, 1960, ser. IV, fasc. 1, p. 25—58; idem, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 211—239.

cazuri), *Mars amicus et consentiens* (?) ⁴¹, *Silvanus* ⁴² (în anumite cazuri), *Terra Mater* ⁴³ (în anumite cazuri), *Diana mellifica* ⁴⁴, *Diana regina* ⁴⁵,

⁴¹ Deși cultul lui Mars a fost puțin răspândit în Dacia, totuși sub forma *Mars amicus* (CIL, III, 897) el este cunoscut numai în această provincie. Divinitatea *Ares* apare însă și la traci (Kazarow, *op. cit.*, 522), iar izvoarele antice amintesc de zeul *Ares-Mars* la geți (I. I. Russu, AISC, V, 1944—1948, p. 83); se crede că numele *Ares* ar avea o etimologie tracică (D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1959, p. 24).

⁴² R. Peter, ML, IV, 869—872; Klotz, RE, III, A, 123; Toutain, *op. cit.*, pag. 260—273, în Dalmația, Pannonia, Moesia superior și Dacia cultul lui *Silvanus* s-a grefat pe un cult mai vechi, puternic înrădăcinat; Kazarow, RE, VI, A, 527, răspîndit la traci (cu epitet tragic) și asimilat de aceștia cu *Tilthazes* (idem, RE, VI, A, 1048, nu se vorbește însă despre o eventuală asimilare dacică a lui *Silvanus*); V. Christescu, *Istros*, I, 1934, p. 154; Tudor, în *Is'oria Rom.* I, p. 439.

⁴³ St. Weinstock, RE, V, A, 806, „in einzelnen Provinzen (Africa, Dacia) treten die stärker hervor und scheinen einen einheimischen Kult verdrängt zu haben“; Daicoviciu, *ibidem*; Tudor, *ibidem*.

⁴⁴ Discuțată mai sus. Este interesant de remarcat că același M. Aur. Comatius *Super* dedică la Apulum un altar *Libero patri et Liberae* (CIL, III, 1095; cf. Bodor, *Dacia*, N.S., VII, 1965, p. 227) și tot el, împreună cu soția și copiii lui, alături de templul aceluiași divinități, *cryptam cum porticibus et apparitorio et exedra pec(unia) sua fecerunt* (CIL, III, 1906, găsită împreună cu 1095); tot M. Aur. Comatius *Super* închină la Apulum un altar *Silvano Silvestri et Dianae* (CIL, III, 7775—1154) și aceștia admiși de unii ca zei locali (cf. Toutain, *op. cit.*, p. 324).

⁴⁵ Cu acest epitet cunoscută în Dacia și Moesia superior; Domaszewski, *op. cit.*, p. 53, *Apollo* și *Diana regina* zeii moesilor și dacilor și aceștia „sind die Hauptgötter der Westthraker“; Carter, *op. cit.*, p. 7, *Diana potentissima* și *Diana regina* „dea in Illyrico culta praeterea non memoratur“; Höfer, ML, IV, 74, „auf Inschriften aus Dacia und Moesia erhält Diana oder vielmehr eine ihn gleichgesetzte Landesgöttin das Epitheton Regina“; Toutain, *op. cit.*, p. 319, alături de *Diana* un zeu daco-moesic ar fi *Apollo*, „dans la Moesie inferieure et sans doute aussi en Dacie, l'Apollon auquel un culte fu rendu sous l'empire était peut-être, comme dans les provinces gaulloises, un dieu du pays“; idem, *op. cit.*, p. 323, „l'assimilation de la Diana gréco-romaine à des déesses nationales ou locales est prouvée par divers documents archéologiques et épigraphiques“; idem, *op. cit.*, p. 326, răspîndirea cultului Dianei în provinciile dunărene se datorează unor zeițe neromane, stăpine ale munților și codrilor; Wissowa, RE, V, 337—338, *Diana* în Dacia și Moesia cu epitele *regina*, *potentissima*, *aeterna*, „sicher einer Gottheit des Landes, die sich auch mit anderen Landesgöttern vereint, so mit *Silvanus* und den *Silvanae*, *Neplunus*, *Liber*; ...*Diana* und *Apollo*... als Gottheiten der Westthraker“ apar în țările dunărene și în inscripțiile din Roma dedicate de *equites singulares*, recrutați din provinciile balcanice, care adoră „die Localgötter der Donauländer *Apollo*, *Diana*, *Silvanus*“; Pârvan, *Getica*, p. 163, *Diana regina*, ca și *Diana sancta* sau *potentissima*, este *Diana daco-romană*, care la rîndul ei nu ar fi altceva decît *Artemis-Bendis* tracică; Seeck, *op. cit.*, 472, *Diana regina*, ca și *Fortuna regina* și *Nemesis regina* „vorkommen, so durften dies alles römische Umschreibung für dieselbe Barbaren-gottheit sein“; H. Usener, *Götternamen*, ed. II, Bonn, 1929, p. 228; Kazarow, *op. cit.*, 505, 507—509, *Artemis* asimilată cu *Bendis* de către traci; *Diana regina* în Moesia și Dacia; la traci este cunoscută *Diana Germelitha*, iar în Dacia este autohtonă, „die Dedikanten gehören vorwiegend der römischen oder romanisierten Kreisen“; *Diana* tracică asimilată cu *Hekate*, iar *Hekate* cunoscută și în Dacia; Christescu, *ibidem*, „on doit remarquer qu'en Dacie la déesse (*Diana*) s'identifie avec une divinité locale, adorée en même temps dans la Mésie inférieure“; Daicoviciu, *ibidem*, „*Diana regina* (= *Hekate* = *Hestia* = *Bendis* ?)“; Tudor, *ibidem*. În Dacia *Diana regina* apare în trei inscripții (CIL, III, 1003, 14486, SCIV, XIII, 1962, p. 116—119).

*Diana vera et bona*⁴⁶. Printre divinitățile anonime, în care s-ar putea ascunde divinități autohtone, se pot aminti: *dei faventes*⁴⁷, *dei patroni*⁴⁸, *dea placida*⁴⁹, *dea regina*⁵⁰, *domnus et domina*⁵¹, *dei deae*⁵².

Revenind din nou la informația lui Tertullian cu privire la zeii provinciali, se naște întrebarea: din acest presupus panteon dacic, din vremea ocupației romane, care din zeii amintiți poate fi considerat ca zeul suprem și patron al provinciei⁵³? N-ar fi exclus ca divinitatea provinciei să fi fost zeița *Dacia*, probabil mult mai venerată în vremea anterioară formării provinciei, decât alte divinități. Importanța de care se bucura această (*dea*) *Dacia* este dovedită de altarul de la Apulum, dedicat lui *Iovi optimo maximo et ceteris diis deabusque immortalibus et Daciae* de către *C. Aur. Sigillus tribunus legionis XIII geminae Antoninianae*, pentru sănătatea împăratului Caracalla, în anul 215, în ziua de 4 aprilie, *dies natalis* a acestui împărat⁵¹. S-ar putea ca și sub *genius Daciarum* să se fi înțeles aceeași divinitate, tot pe un altar din Apulum, dedicat de un *legatus Augustorum duorum legionis XIII geminae*⁵⁵. Ținând seama de caracterul acestor dedicații și de situația deosebită a persoanelor care recurg la o asemenea venerație, putem deduce că această (*dea*) *Dacia* sau *genius Daciarum* era o divinitate, care se bucura de o anumită situație privilegiată în comparație cu celelalte divinități ale provinciei. Se cunoștea chiar și o reprezentare iconografică a acestei zeițe, recunoscută pe o gemă de onyx din

⁴⁶ M. Macrea, AISC, I, 1, 1928—1932, p. 110—111, necunoscută în altă parte cu asemenea epitețe.

⁴⁷ CIL, III, 7902=1412=ILS, 7154. *Favens* nu mai apare în altă parte ca atribut divin (Amman, TLL, VI, 1, 377, inscripția însă lipsește).

⁴⁸ O. Floca, *Materiale Arheologice*, I, 1953, p. 756.

⁴⁹ Discutată mai sus.

⁵⁰ Apare numai în Dacia la Sarmizegetusa (CIL, III, 7907, *templum*; 7908 *ara*). Seeck, *ibidem*, „da dies Weihinschrift [CIL, III, 7907] eines neugegründeten Tempels ist, kann Regina nicht als Beiname der Isis oder der Iuno gedeutet werden, sondern muss die eigentliche und offizielle Bezeichnung der betreffenden Gottheit sein. Wahrscheinlich ist es Übersetzung eines dacischen Götternamens der Königin bedeute“; autorul citește și inscripția CIL, III, 1342, de la Micia, *deae sanctae reg(inae)* în loc de *deae [I]s[idi] reg(inae)*; Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153—154.

⁵¹ CIL, III, 1004, Apulum, *Dominae et d(omino)* (cf. I. Kapp, TLL, V, 1, 1940); 7749, Apulum, *dom[no et dominae?]*; 7671, Potaissa, *domno et dominae*; 7833 = 1289=ILS, 4071, Ampelum, *domno et dominae*; 12578, Sarmizegetusa, [*domno et dominae?*]; cf. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153.

⁵² CIL, III, 7746, Apulum.

⁵³ Domaszewski, *op. cit.*, p. 54, *Liber* „Hauptgott der Daker“; Pârvan, *op. cit.*, p. 146, *Hercules invictus* sau *victor* „este desigur adevărata traducere a ideii indigene despre zeul suprem, biruitor a tuturor celor rețe... Hercules e — de fapt — un simplu atribut — roman — al zeului unic dacic“.

⁵⁴ CIL, III, 1063=ILS, 3922.

⁵⁵ CIL, III, 993=ILS, 3923, *Caelesti augustae et Aesculapio augusto et genio Carthaginis et genio Daciarum*; în maniera în care sînt enumerate divinitățile, sub *genius Daciarum* s-ar părea că s-ar înțelege un zeu dacic.

Dalmația, cu inscripția *DACIA*⁵⁶. Probabil că și sub numele de *Terra Dacia*⁵⁷ se ascunde aceeași zeiță, protectoarea țării Daciei încă înainte de ocupația romane. Un caz similar ar putea fi divinitatea syriană *Atarate*, în transcriere grecească *Atargatis*, care în *interpretatio romana* devine *dea Syra* sau *dea Syria (Suria)*. Tot ca un rezultat de *interpretatio romana*, a aceleiași divinități dacice, ar putea fi *Fortuna Daciarum* de pe altarul de la Sarmizegetusa, dedicat de un *procurator Augusti (Daciae Apulensis)*⁵⁸.

N-ar fi exclus apoi ca prin *dei deae Daciarum*⁵⁹ și *Daciae tres* să se fi avut în vedere panteonul dacic. Importanța divinităților *Daciae tres* poate fi dedusă din faptul că altarul fusese dedicat de un *tribunus laticlavus* al legiunii XIII gemina⁶⁰. Judecând după conținutul unei inscripții din Sarmizegetusa, de o venerație deosebită se bucurau anonimii *dei faventes*, al căror epitet ar putea exprima calitățile unor zei din fruntea panteonului dacic⁶¹.

Afirmarea lui Tertullian, că și localitățile își aveau zeii lor, consacrați printr-o hotărâre a sfatului municipal (*municipali consecratione censentur*)⁶², poate fi valabilă și pentru Dacia. Autorul creștin nu aduce ca exemplu decât câteva zeități ale orașelor italiice. Și de data aceasta însă, în Dacia zeii localităților se ascund sub un anonim, ca *genius coloniae (Sarmizegetusae)*⁶³, *genius pagi Miciensis*⁶⁴, *genius Miciae*⁶⁵, *genius pagi Aquensis*⁶⁶, *genius canabensium*⁶⁷, poate în unele

⁵⁶ CIL, III, 10188, 2, onyx, în Muzeul din Split «mulieris stolatae pars inferior (superior deest)» și inscripția *DACIA*. Probabil că și figura de pe modelele cu legenda *Dacia* și *Dacia felix* să reprezinte divinitatea Daciei (H. Steuding, ML, II, 2, 2101—2102; N. Lascu, AISC, IV, 1941—1943, p. 51 și urm.).

⁵⁷ CIL, III, 7853=1351=ILS, 1860.

⁵⁸ Daicoviciu, AISC, I, 1, 1928—1932, p. 86.

⁵⁹ CIL, III, 996 și p. 1390=ILS, 3921, Apulum, *diis deabus Daciarum et Terrae* (inscripția a rămas necompletată).

⁶⁰ CIL, III, 995=ILS, 3920, Apulum, *Dacis tribus et genio leg. XIII g.*

⁶¹ CIL, III, 7902=1412=ILS, 7155, proveniența probabil Sarmizegetusa, [*diis*] *faventibus et co[n]f[er]dia imp[er]atorum* [M.Aureli et L. Veri] *evenit, quod a primo adventu suo P.F.(urio) S(aturnio) leg(ato) Augusto[r](um) donec provincia decederet ita singulos universosq[ue] benignitate sua tractavit, oneribus etiam relie[v]avet[is], n(omini) felicissim(o) et praeci[pi]uis virtutib[us] ei[us] (sic) obs[er]vata simul et dev[ot]a provincia...; din inscripție prin *dei faventes* s-ar înțelege zeii protectori ai provinciei.*

⁶² Tertull., *Apol.*, XXIV, 8.

⁶³ CIL, III, 1407.

⁶⁴ CIL, III, 7847=1406.

⁶⁵ C. Daicoviciu, *Anuarul Com. Mon. ist., secf. Trans.* 1930—1931, p. 39.

⁶⁶ CIL, III, 1407, Pagus Aquensis (Călan), I. o.m. *pro sal(ute) D. N. C. Iul. Marcianus dec(urio) col(oniae) praef(ectus) pag(i) Aquensis genio eor(um)*; prin *coll(onia)* se subînțelege Sarmizegetusa, însă dacă *genius eor(um)* se referă la cele două localități (adică Sarmizegetusa și pagus Aquensis) atunci ca *genius* ar putea fi considerat Iupiter, ceea ce este puțin probabil; dar dacă *D. N.* se citește *d(ominorum) n(ostorum)*, în loc de *d(omini) n(ostri)*, atunci *genius eor(um)* ar fi divinitatea protectoare a împăraților și nu a localităților.

⁶⁷ CIL, III, 1008=ILS, 2476, Apulum.

cazuri și *genius loci*⁶⁸. Se știe însă că sub un *genius coloniae* sau *municipii* se poate recunoaște un *deus* sau *dea* (Mars, Minerva, Mercurius, Hercules)⁶⁹.

Nu se poate exclude venerarea de către daci a izvoarelor termale cu proprietăți curative, cum au fost cele de la *Germisara* (Geoagiu-Băi) și Băile Herculane, ale căror însușiri au fost cunoscute apoi și de romani⁷⁰. Zeitățile izvoarelor termale de la *Germisara* sînt cunoscute în epoca romană sub numele: *regina undarum Nympha*⁷¹, *Nymphae salutiferae*⁷², *Nymphae sanctissimae*⁷³, *Nymphae*⁷⁴, *dei deae huius(ue) loci salutare*⁷⁵. După cum la *Germisara* se adorau divinitățile *Nymphae*, la Băile Herculane zeul protector pare să fi fost *Hercules*, cunoscut sub *Hercules salutifer*⁷⁶, *Hercules invictus*⁷⁷, *Hercules augustus*⁷⁸, *Hercules conservator*⁷⁹, *Hercules sanctus*⁸⁰, sau fără epitet⁸¹, alături de care sînt de amintit divinitățile anonime: *virtutis aquarum numen*⁸², *dei et numina aquarum*⁸³, *fontes calidae*⁸⁴. Cunoașterea și folosirea izvoarelor termale de către daci poate fi dedusă și

⁶⁸ CIL, III, 892, Potaissa; 1018, Apulum; 1566=ILS, 3891, Băile Herculane; 7763, Apulum.

⁶⁹ Ca în inscripțiile CIL, VIII, 8438=ILS, 6873, *Marti deo aug. gen(io) col(oniae)*; 10347=ILS, 469, *colonia Aug. Mart. veter. Sitif.*; 8473=ILS, 557, *col. Nerviana Aug. Mart. veteranor. Sitiflens.*; CIL, X, 103=ILS, 5750, *colonia Minervia Nervia Aug. Scolacium*, etc.

⁷⁰ N. Gostar, *Inscripții și monumente din Germisara*, în *Contrib. la cunoașterea Reg. Hunedoara*, 1956, p. 90—92; Crișan, *ibidem*.

⁷¹ CIL, III, 1395.

⁷² CIL, III, 1397.

⁷³ CIL, III, 1396=ILS, 2630.

⁷⁴ CIL, III, 7858 (inscripția probabil că a fost găsită la Geoagiu Băi); CIL, III, 7882; Poinssot, *Mémoires*, 1899, p. 362, Nymfele din Dacia identice cu Nymfele tracice; Kazarow, *op. cit.*, 510—512.

⁷⁵ CIL, III, 987=ILS, 3847 (probabil aceeași proveniență și dusă mai tîrziu la Alba Iulia).

⁷⁶ CIL, III, 1572; Kazarow, *op. cit.*, 520.

⁷⁷ CIL, III, 1569; Kazarow, *ibidem*.

⁷⁸ CIL, III, 1568; Karazow, *ibidem*.

⁷⁹ CIL, III, 1564; Kazarow, *ibidem*.

⁸⁰ CIL, III, 1573, 1573 a; Kazarow, *ibidem*.

⁸¹ CIL, III, 1563, 1565, 1566, p. 1419=ILS, 3891; CIL, III, 1567. După Poinssot, *op. cit.*, p. 355, cultul lui *Hercules* a fost înfloritor în Dacia și prezintă o originalitate particulară; *Hercules* în stațiunile balneare din Dacia este un zeu vindecător; patron al izvoarelor termale, ceea ce îl duce pe autor la concluzia: „tous ces indices permettent, malgré l'absence de textes précis, de placer Hercules parmi les dieux nationaux des Daces”; Pârvan, *op. cit.*, p. 146, *Hercules*, numele roman al zeului dacic; pentru Kazarow, *op. cit.*, 518, 520, *Hercules*, venerat și de traci, la Băile Herculane era „Schutzpatron dieser Quellen..., wahrscheinlich aus diesem Zentrum verbreitete sich sein Kult in Dacien und teilweise in Moesien”; Daicovicu, *La Trans.* p. 153.

⁸² CIL, III, 1561.

⁸³ CIL, III, 1562=ILS, 3896.

⁸⁴ CIL, III, 1566, p. 1419=ILS, 3891.

din toponimul *Germisara*⁸⁵, iar venerarea izvoarelor în general prin toponimul *Deusara*, în cazul că rămîne valabilă etimologia de „izvorul zeilor”⁸⁶.

Dar cu toată această bogăție a materialului epigrafic, din care s-ar deduce dănuirea unor divinități autohtone și în epoca romană, este încă greu să acceptăm o asemenea părere fără riscul unei permanente incertitudini. Unele dintre divinitățile amintite mai sus, acceptate de unii (cu sau fără rezerve), au fost respinse de alții. S-a ajuns chiar la concluzia că urmele de culte ori elemente religioase getodacice în epoca romană sînt foarte problematice⁸⁷. Este adevărat că pentru această epocă, de profund sincretism și de totală confuzie a diferitelor credințe religioase, de variate origini, este greu să se facă precizări atît de certe, de vreme ce izvoarele sînt atît de echi-voce. Despre *Dacia*, *genius Daciarum*, *Terra Dacia*, *dei deae Daciarum*, *Daciae tres*, pe bună dreptate se crede că sînt mai curînd personificări locale⁸⁸ decît vechi divinități dacice. Altelele acestora au fost dedicate de comandanți și ofițeri ai legiunii XIII gemina sau de persoane străine de populația locuitoare a provinciei. La fel și *Fortuna Daciarum* este adorată de un procurator și nu de un provincial. *Mars amicus et consentiens* este adorat de un individ cu nume grecesc dintr-un centru urban și militar al Daciei. *Silvanus campester* și *Silvanus domesticus* este considerat ca un zeu de aspect local și în Pannonia și în aceeași măsură este răspîndit și în Dalmația⁸⁹. La fel și *Terra Mater* a fost considerată ca o divinitate legată de un cult local atît pentru Pannonia⁹⁰ cit și pentru provinciile africane⁹¹. Merită însă atenție cultul zeiței *Diana*, legat uneori de cel al lui *Apollo*. Dar, ca și în cazul de mai sus, monumentele Dianei sînt răspîndite și în

⁸⁵ Pârvan, *op. cit.*, p. 260.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 286.

⁸⁷ Russu, AISC, V, 1944—1948, p. 83.

⁸⁸ Steuding, ML, I, 932, *Dacia* „die Personification der Provinz Dacia in Inschriften“; *idem*, ML, II, 2, 2101—2102, „Lokalpersonificationen“, „Orisgottheiten“; Toutain, *op. cit.*, p. 449, „ces génies des provinces, sous quelques nom qu'on les ait invoqués, sont demeurés des divinités officielles et abstraits, ... le culte de génies de provinces ne fut nulle part populaire; la masse de la population provinciale semble n'y avoir pris aucune part“; M. Macrea, în *Istoria Rom.*, I, p. 387, divinități abstracte, „simbolizînd geniile protectoare pe pămînt“. Totuși A. Degrassi, *Studiî Aquileiesi offerti il 7 ottobre 1953 a Giovanni Brusin*, Aquileia, 1953, p. 63, enumeră divinitatea *Histria terra* printre „divinități indigene“ din Peninsula Istria.

⁸⁹ R. Peter, ML, IV, 869—872; Klotz, RE, III, A, 123; M. Pavan, *La provincia romana delle Pannonia Superior*, Roma, 1955, p. 529—530; *idem*, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Veneția, p. 295—296; G. Alföldi, *op. cit.*, p. 113, 115.

⁹⁰ Alföldi, *ibidem*.

⁹¹ Weinstock, RE, V. A, 806.

provinciile panonice și în Dalmația⁹², așa încît pare mai verosimil de a fi considerată ca o divinitate comună provinciilor illyrice, decît specifică numai Daciei.

Cazul divinităților *Liber pater et Libera* se desprinde dintr-o statistică întocmită în 1953, în care numărul monumentelor dedicate acestor două divinități, sau numai lui *Liber*, se prezintă astfel: 32 în Dalmația, 27 în Pannonia, 24 în Dacia⁹³. Numărul pentru Dacia a crescut însă pînă în 1960 la 34⁹⁴, c'ar în aceeași măsură, între timp, numărul monumentelor, dedicate acestor două divinități, s-a putut ridica în Pannonia și Dalmația. De asemenea, *Liber* și *Libera* se întînesc și pe monumentele din provinciile moesice, așa încît, și de data aceasta, cele două divinități sînt comune majorității provinciilor illyrice și nu numai Daciei⁹⁵. Dar, cu toată această largă răspîndire, n-am putea exclude preferința venerării acestor două divinități din partea dacilor rămași în provincia de la nordul Dunării, care la rîndul lor s'au intruchipeze două vechi divinități autohtone. Singurul document, care de data aceasta poate să ne vină în sprijin, este inscripția din Moesia superior, găsită lingă localitatea modernă Nicopol, pe malul drept al Dunării și deci în vecinătatea Daciei. În acest document, datînd din anul 227, sînt trecuți membrii colegiului religios adoratori ai acestui zeu, *nomina Bacchii vernaculorum* (zeul *Liber* cu numele grecesc)⁹⁶. Alături de majoritatea membrilor cu nume roman sau grecesc, apar următorii, care poartă nume sau patronim tracic sau dacic: CRESCES DECEB — *Cresce(n)s Deceb(ali)*, VALES TARANIS — *Vale(n)s Taranis*⁹⁷, BRILO AVLZANI — *Brilo*⁹⁸. *Auluzani*⁹⁹, MVCAPAMENIS¹⁰⁰,

⁹² Pavan, *Pann. Sup.*, p. 414—515; idem, *Dalmazia*, p. 295; Alföldi, *ibidem*.

⁹³ A. Bruhl, *Liber pater. Origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*, Paris, 1953, p. 214, citat după Bodor, *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 216.

⁹⁴ Bodor, *op. cit.*, p. 216 și urm.

⁹⁵ Schur, RE, XIII, 74—75, cultul lui *Liber* răspîndit și în Africa și, într-o oarecare măsură, în Moesia și Noricum și în concluzie „einheimische Götter scheine in Afrika, wo die einheimische Religion überhaupt besonders Kräftig war, und in Illyrien mit *Liber* gleichgesetzt worden zu sein“. *Liber* împreună cu *Libera* apar pe monumentele din Dalmația, Pannonia și Dacia, dar și de data aceasta „es ist klar, dass hier ein illyrisches Götterpaar in die Namen *Liber* und *Libera* eingetragen ist...“. Interesantă apoi concluzia: „von dem illyrischen Zentrum aus ist dieser Kult auch nach den benachbarten thrakischen Ländern Dakien und Moesien ausgestrahlt, die ja durch ihre erzwungene Latinisierung in engste Kulturgesellschaft gerade mit diesen illyrischen Provinzen getreten sind“. Merită interes și concluziile lui Bodor, *op. cit.*, p. 239, care acordă un rol deosebit influenței religiei dacice asupra cuplului divin *Liber pater et Libera*.

⁹⁶ CIL, III, 7437 = 6150.

⁹⁷ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 489.

⁹⁸ Detschew, *op. cit.*, p. 88.

⁹⁹ Destul de răspîndit în onomastica tracică.

¹⁰⁰ Probabil că numele a fost *Mucapa Menis* (*filius*), ambele cunoscute (Detschew *op. cit.*, p. 303, 316).

AVR. SVLV GEMELLI — *Aur(elius) Sulu[s]*¹⁰¹ *Gemelli*, VAL ---CBVSTA — *Val(erius) [---]obusta*, TITIANVS CITTI — *Titianus Gitti*¹⁰², TROL, MARC — *Trol(---)*¹⁰³ *Marc(i)*. Cel puțin două din aceste nume pot fi considerate dacice și anume: patronimul *Decebali* și cognomenul ---CBVSTA, care poate fi corectat în ---OBVSTA și deci întregit în [*Bur*]obusta, [*Rub*]obusta, sau chiar [*Tar*]obusta. Singura justificare pentru adorarea unui zeu autohton sub numele *Bacchus* sau *Liber* ar fi deci aceste două nume dacice, deși majoritatea covârșitoare a membrilor acestui colegiu poartă nume grecesc sau roman, ceea ce iarăși face să scadă valoarea unei asemenea argumentări. Dar oricum s-ar accepta una din aceste posibilități, afirmația lui A. Domaszewski, potrivit căreia *Liber* ar fi divinitatea supremă a dacilor (vezi nota 40), ne apare astăzi într-o lumină cu totul exagerată.

În ce privește caracterul acelor *dei faventes* din inscripția de la Sarmizegetusa, mai curînd, s-ar putea să fie divinități abstracte¹⁰⁴, iar conținutul inscripției nu ne poate nici pe departe asigura de eventuala origine dacică a dedicantului. *Dea regina* din Sarmizegetusa este adorată de un magistrat din ordinul ecvestru, care în nici un caz nu este autohton și tot acesta îi ridică și un templu și deci cu atât mai greu este de acceptat ca unei divinități dacice să i se ridice un templu tocmai în metropola provinciei¹⁰⁵. Tot atât de nefiresc este de a da crezare ipotezei că *regina* este traducerea unui cuvînt dacic (nota 50). *Domnus* și *domna* se regăsesc și în alte provincii și apar ca epitel al unor întinse varietăți de zei greco-romani sau străini¹⁰⁶, iar pentru dedicanții din Dacia, originea lor locală este greu de stabilit. De asemenea, nu se poate bănui ce divinități se pot ascunde sub simpla invocare *dei deae*.

Referitor la *Hercules invictus* (sau cu celelalte epitete), ca patron al izvoarelor termale, menționăm că el este comun nu numai pentru Dacia, dar și pentru alte multe localități balneare din diferite provincii¹⁰⁷. Același lucru se poate susține și în ce privește *Aesculapius*,

¹⁰¹ Detschew, *op. cit.*, p. 470.

¹⁰² Detschew, *op. cit.*, p. 107, cunoaște numai un ΓΙΤΙΣ.

¹⁰³ *Trol(...)*, probabil, în loc de *Tral(is)*, înregistrat de Detschew, *op. cit.*, p. 518.

¹⁰⁴ Amman, TLL, VI, 1, 377, *favens* apare pe lingă *numen* în câteva rare cazuri la poeți și prozatori.

¹⁰⁵ D. Tudor, *Latomus*, XXIII, 1964, p. 283, „*dea regina épithète sous lequel pourrait se cacher une déesse orientale*“.

¹⁰⁶ I. Kapp, TLL, V, 1, 1910 și urm.; R. Peter, ML, I, 1197; O. Höfer, ML, IV, 74, în inscripția CIL, III, 8244 (și p. 1466), de la Naisus, *domnae reginae et domno et bono eventu* „ist unter der Domna regina die Kibele, unter domnus Attis zu verstehen“...

¹⁰⁷ Boehm, RE, VIII, 560 și urm.; R. Peter, ML, I, 2, 2902 și urm.; Toutain, *op. cit.*, p. 409, „rien ne prouve à nos yeux que l'Hercules, adoré en Dacie au II—III siècle de l'ère chrétienne, fût un ancien dieu du pays plus ou moins assimilé à l'Héraclès — Hércule gréco—romain... Dans les provinces danubiennes, comme en Dacie, le culte du dieu fut importé, et les agents les plus actifs de sa diffusion paraissent avoir été les fonctionnaires et les soldats“.

*Hygeia, Nymphac*¹⁰⁸, iar celelalte divinități amintite mai sus (*genius loci, virtutis aquarum numen, dei et numina aquarum* etc.), sînt mai curînd personificări locale decît divinități dacice.

Dacă am face o comparație cu celelalte provincii tracice din sudul Dunării, vedem că acolo într-adevăr apar divinitățile *Iupiter*¹⁰⁹, *Iuno*¹¹⁰, *Apollo*¹¹¹, *Diana*¹¹², *Silvanus*¹¹³, *Liber*¹¹⁴, *Asclepius*¹¹⁵, *dominus*¹¹⁶, însoțite de epitete tracice, derivate fie de la localități, fie de altă natură. Se pune întrebarea, dacă aceste divinități, înfîlnite în Dacia, deși lipsite de epitetul autohton, nu au putut totuși, în unele cazuri, să mascheze vechile divinități ale Daciei? Dar epitetul autohton este însă singura pecete locală, care în Dacia în mod constant lipsește. Totodată s-ar putea trage concluzia că divinitățile tracice ar fi comune și dacilor. În Dacia înfîlnim într-adevăr un monument al lui *I(upiter) o(optimus) m(aximus) Zb[elsurdus]*¹¹⁷ și mai multe cu reprezentarea *Eroului trac*¹¹⁸, dar aceste zeități sînt mai curînd de împört (de altfel puține la număr) și nicidecum nu reflectă o credință comună.

În cazul în care admitem, că în provincia Dacia în materie religioasă dacilor nu li s-a îngăduit să-și manifeste prin monumente vechile lor credințe, ne punem întrebarea, care a fost situația pentru dacii care se găseau la Roma sau în alte provincii? Monumentele sacre ridicate de provincialii din Dacia în afara Daciei sînt însă destul de puține. Merită totuși atenție altarul unui soldat pretorian

¹⁰⁸ H. Herter, RE, XVII, 1536 și urm.; Fr. Heichelheim, RE, XVII, 1584 și urm.; P. Monceaux, DA, IV, 1, p. 127, *Nymphae*, ca divinități vindecătoare, sînt comune și apar și în afara Daciei sub numele *Nymphis medicis, salutaribus, salutiferibus*; Toutain, op. cit., p. 380—383.

¹⁰⁹ Detschew, op. cit., p. 40, *deo patrio praesenti numini Iovi Bazoseno*; idem, op. cit., p. 178, *Iovi Svelsurdi*.

¹¹⁰ CIL, VI, 32565=2809, *Iuno Arisena* (G. G. Mateescu, ED, I, 1923, p. 134—135, 271).

¹¹¹ CIL, VI, 32546=3797, *Apollo Cicanus* (Mateescu, op. cit., p. 13, 142; Detschew, op. cit., p. 388); CIL, VI, 32571, *Apollo Raimulus* (cf. Mateescu, op. cit., p. 144 și urm.); CIL, III, 13858, *Apollo Tadenus* (alte inscripții la Detschew, op. cit., p. 487—488); CIL, VI, 32570=2798=ILS, 4057, *Apollo Vergulensis* (Mateescu, op. cit., p. 143; Detschew, op. cit., p. 53—54).

¹¹² Detschew, op. cit., p. 103, *Diana Germetitha*; idem, op. cit., p. 460, *Diana Scopitilia* (cf. Mateescu, op. cit., p. 132); V. Beșeliev, *Epigranski prinosi*, Sofia, 1952, p. 50—51, *Diana Totobisia* (Detschew, op. cit., p. 540).

¹¹³ Detschew, op. cit., p. 412, *Silvanus Saltecaputenus*.

¹¹⁴ CIL, III, 703, 704, *Liber pater Tasibastenus* (Detschew, op. cit., p. 494).

¹¹⁵ CIL, VI, 30685=16=ILS.2095, *Aesculapius Sindrina* (Mateescu, op. cit., p. 136, 151); CIL, VI, 2799=ILS, 2094, *Aesculapius Zimidrenus* (Mateescu, op. cit., p. 129; Detschew, op. cit., p. 195—196).

¹¹⁶ Ann. Ép., 1923, 88; 1939, 201; Detschew, op. cit., p. 398, *dominus Rincaleus, deus magnus Rincaleus, d(ominus?) Rincaleus*.

¹¹⁷ D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. II, București, 1958, p. 384, nr. 22.

¹¹⁸ C. Daicovicu, *La Trans.*, p. 148—149.

originar din (*colonia*) *Aurelia Napoca*, închinat lui *Hercules*¹¹⁹; dar și acest dedicant poartă nume roman, iar *Hercules* este fără epitet, pe cind divinitățile pretorienilor, originari din provinciile tracice, adeseori sînt însoțite de epitete autohtone. Tot pe atît de interesantă este și o statueta de marmoră, aflată în Bulgaria la Kabiük (distr. Șumen), reprezentînd pe *Eroul trac*, cu inscripția *deo Apollini, Ant. Valentinus duumvir col. Napocae*¹²⁰, care ne-ar putea face să credem că sub *Apollo*, care ia înfățișarea Eroului trac, s-ar ascunde o divinitate traco-dacică; dar acest monument se datorește mai curînd mediului religios decît continuității unei credințe traco-dacice. La fel și reprezentarea *Eroului trac* pe două monumente funerare de la Roma, ale unor *equites singulares* originari din Dacia¹²¹, ar putea mai curînd să reprezinte mortul eroizat, decît divinitatea sud-tracică.

S-a discutat și s-a pus problema originii dacice a reprezentărilor figurative a celor trei divinități, cunoscute în literatură sub denumirea *Cavalerii danubieni*¹²². Dar nici aceste reprezentări nu se limitează propriu-zis numai la Dacia, ele se regăsesc în aceeași măsură atît în provinciile moesice cît și pannonice¹²³.

Critica severă a unor asemenea documente, privind manifestările religioase pentru Dacia, ne-ar duce deci la concluzii în care nu am mai avea nimic de așteptat, de acum înainte, referitor la dănuirea

¹¹⁹ CIL, VI, 269; Mateescu, *op. cit.*, p. 149.

¹²⁰ G. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, Textband* (Dissert. Pann., II, 14), Budapesta, 1938, p. 89, nr. 438.

¹²¹ CIL, VI, 3236=ILS, 2204 (cf. Mateescu, *op. cit.*, p. 284); CIL, VI, 3131=ILS, 2205 (cf. Mateescu, *ibidem*).

¹²² D. Tudor, ED, VII, 1937, p. 288, „*esso trae origine dal Nord del Danubio e precisamente della Dacia*“. Această teză a fost admisă de F. Chapouthier, *Revue des études anciennes*, XLI, 1939, p. 65 și urm., și de E. Will, *Le relief culturel gréco-romain. Contrib. à l'hist. de l'art dans l'Emp. rom.*, Paris, 1955, passim (nu a putut fi consultat; cf. D. Tudor, *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 521—522), care ajung la concluzia că lăblilele votive ale eroilor danubieni reflectă o religie barbară și anume dacică, formată sub influența cavalerului trac și a Dioscurilor. Originea dacică a cavalerilor danubieni a fost respinsă de Fr. Cumont, *Rev. Arch.*, 1938, p. 67 și urm., de C. Daicoviciu, AISC, IV, 1941—1943, p. 295, *idem.*, *La Trans.*, p. 148—149 (unde se citează și altă bibliografie) și de I. I. Russu, AISC, V, 1944—1948, p. 83, „este îndoielnic caracterul autohton (ori chiar tragic) al cavalerilor danubieni“.

¹²³ Tudor, ED, VII, 1937, p. 161, răspîndirea lor, completată de același în *Omăgiu C. Daicoviciu*, p. 520—521. G. Kazarow, *Arch. Anzeiger*, 1939, p. 26 și urm., arată că regiunea formării plastice a acestor monumente nu a fost Dacia ci sudul Dunării. D. Tudor, în *Istoria Rom.*, I, p. 440, în ultima analiză recunoaște că „cu toate că nu toți învățații sînt de acord în ceea ce privește originea dacică a cultului așa-zisilor *cavaleri danubieni*, nimeni nu a negat însă faptul că această religie sincretistă s-a format în Dacia, unde ea a putut căpăta o largă răspîndire grație afinității existente între unele credințe populare locale și dogmele acestor zei călăreți, asociați cu o mare zeită. De altfel, icoanele acestor zei enigmatice ne oferă cel mai interesant exemplu de sincretism religios, în care găsim contopite elemente de cult împrumutate de la numeroși zei romani, traci, orientali, indigeni etc. (cavalerul trac, Sabazio, Cibeles, Nemesis, Mithras, Marte, Diana, Hekate etc.)“.

unor credințe, divinități sau practici religioase moștenite de populația dacică, rămasă să-și continue viața după anul 106. Dar continuitatea populației dacice în provincia Dacia astăzi este pe deplin dovedită (și aceste dovezi sporesc din an în an), în așezări rurale, necropole, precum și prin produsele lor caracteristice, aflate în așezări urbane sau în castrule militare¹²⁴. De îndată ce dacii își mai păstrau un anumit ritual al înmormintărilor, ar fi greu de admis că ar fi dat uitării restul din moștenirea lor spirituală. Așa cum din punct de vedere onomastic, dacii în provincie se ascund sub nume de aspect cu totul roman, tot așa și zeii lor se pot ascunde sub orice nume de divinitate romană sau greco-romană, începînd cu *Iupiter* și pînă la divinitatea cea mai mărunță. Dacă sub *dea placida* se ascunde sau nu o divinitate dacică, apoi acest lucru este cu atît mai greu de întrezărit cu cît dedicanții primului monument sînt militari dintr-o unitate auxiliară, dedicanții celui de al doilea monument pot fi însă localnici, iar dedicantul celui de al treilea monument are cognomen grecesc, iar sculptura, care însoțește inscripția, ne prezintă zeița *Hekate triiformis*¹²⁵ și deci în primul și ultimul caz dedicanții sînt străini de Dacia. Nu înseamnă însă că străinii veniți în Dacia să nu fi trecut și la adorarea divinităților locale. Mai curînd putem însă acorda o origine dacică divinității *Diana mellifica*, mai ales că mitologia greco-romană nu cunoaște pentru *Artemis-Diana* o asemenea calitate. Totodată și dedicantul *M. Aur. Comatius Super* pare a fi un localnic, care manifestă predilecție în același timp pentru *Liber pater*, *Libera*, *Silvanus Silvester* și *Diana* (vezi nota 44), divinități care puteau lua aspectul unor zeități dacice, așa cum s-a arătat mai sus. La toate aceste observații trebuie să se țină însă seama, deși este o mărturie indirectă, de pasajul lui Tertullian, cu privire la *zeul provinciei*, dar aceasta numai în cazul că afirmația apologetului creștin nu este prea generală.

LES CULTES AUTOCHTONES EN DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

A la différence d'autres provinces, sur les monuments de la Dacie on ne trouve aucune trace de divinités portant des noms autochtones. Pourtant ont été considérés comme ayant une origine dacique certaines divinités lutélares (*Dacia, dei deae Daciarum, Daciae tres, Genius Daciarum, Terra Dacia*), ainsi que des dieux ayant des noms romains, mais qui sont mentionnés surtout dans les documents épigraphiques

¹²⁴ D. Protase, în „Revue Roumaine d'Histoire“, tom. III, 2, 1964, p. 193—211.

¹²⁵ Bordenache, *op. cit.*, p. 315 și urm.

de la Dacie (*Fortuna Daciarum, Liber pater et Libera, Mars amicus et consentiens Silvanus, Terra Mater, Diana mellifica, Diana regina, Diana vera et bona, Herculis invictus*) et, enfin, quelques divinités anonymes (*dei laventes, dei patroni, dea placida, dea regina, domnus et domna, dei deae*), inconnues ou moins bien connues dans d'autres provinces. On ne peut non plus omettre la vénération des sources thermales par les Daces, vénération qui continua sous la domination romaine.

Malgré cette abondance de divinités, spécifiques à la province de Dacie (quelques-unes sont également connues dans les provinces de Moesie, Pannonie et Dalmatie), nous ne possédons pas encore avec certitude la preuve de l'assimilation d'une divinité dace par une divinité greco-romaine.

Relativement à l'existence de divinités autochtones dans les provinces, un témoignage précieux nous est fourni par l'apologète chrétien Tertullien, *Apol.*, XXIV, 8 *...unicuique etiam provinciae et civitati suus deus est, ut Syriae Atargatis, ut Arabiae Dusares, ut Noricis Belenus, ut Africae Caelestis, ut Mauritaniae reguli sui. Romanas, ut opinor, provincias edidi, nec tamen Romani dei earum...* Il est probable que la Dacie ne faisait pas exception à cette règle, mais il est fort difficile de savoir qui a été le dieu dace de la province. Cependant on peut admettre, en se basant sur les sources épigraphiques, que quelques divinités portant des noms romains ont été d'anciennes divinités daces, notamment le couple divin *Liber pater et Libera*, ainsi que *Diana mellifica*, parce que, dans certains cas, ils étaient adorés par la population locale.

MANIFESTAȚIA DIN 12 AUGUST 1920 A MUNCITORILOR IEȘENI

DE

I. SAIZU

Perioada premergătoare grevei generale din octombrie 1920 este ilustrată la Iași, ca și în celelalte orașe ale țării, de lupta muncitorilor pentru satisfacerea revendicărilor lor economice și politice¹. Efervescența revoluționară din acea vreme, ca și lupta concretă de zi cu zi a muncitorilor, demonstrează că întreaga mișcare muncitorească din România se îndreaptă spre organizarea și declanșarea grevei generale — singurul mijloc pentru a impune guvernului satisfacerea revendicărilor muncitorești.

Lupta muncitorilor pentru organizarea grevei generale pe întreaga țară a cunoscut o evidentă creștere, cu toate că reacțiunea, sprijinită de conducătorii reformiști ai mișcării muncitorești², a reușit să aplice o serie de măsuri militare și legislative antimuncitorești. Între acestea din urmă se numără și legea pentru „reglementarea” conflictelor dintre capital și muncă, lege care răpea dreptul la grevă — singura armă a muncitorilor pentru îmbunătățirea condițiilor de salarizare. „Oligarhia și clasa capitalistă — sublinia în acel timp ziarul „Socialismul” — nu vedeau cu ochi buni lupta de dezrobire și îmbunătățire a soartei dusă de muncitorime și, sub motivul refacerii țării... a adus această lege prin care răpește muncitorimii dreptul de a face uz de singura sa armă, greva, armă care singură poate sili pe capitaliști să cedeze și să recunoască muncitorimii cerințele ei drepte”³.

¹ vezi *Greva generală din România, 1920*, Editura politică, Buc., 1960, p. 115, 118, 130—131, 134, 142, 148—150; Clara Cușnir-Mihailovici, *Mișcarea muncitorească din România între anii 1917—1921. Crearea Partidului Comunist din România*, Editura politică, Buc., 1960, p. 257; L. Eșanu și D. Boțescu, *Acțiuni ale muncitorilor din Moldova premergătoare grevei generale din octombrie 1920*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, nr. 2/1960, p. 173—197; D. Sandru, *Știri despre mișcarea grevistă din Iași 1919—1920 și greva de la fabrica „Țesătura” Iași*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, nr. 1/1961, p. 67—82; L. Eșanu și D. Boțescu, *Despre desfășurarea grevei muncitorimii ceteriste din aprilie-iunie 1920 în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, nr. 1/1963, p. 7—27.

² *50 de ani de la crearea Comisiei generale a sindicatelor din România*, Editura C.C.S., 1957, p. 254—255; Clara Cușnir-Mihailovici, *op. cit.*, p. 263.

³ „Socialismul” din 12 august 1920

„Legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă“⁴, numită pe drept cuvânt de muncitorii „legea scelerată Trancu-Iași“, constituia un act de constrângere aplicat muncitorilor. „Arbitrajul — se prevede în lege — este obligatoriu și orice încetare colectivă de lucru este interzisă în toate întreprinderile și instituțiile statului, județului sau comunei, de orice natură ar fi ele, precum și în unele întreprinderi care funcționează în interes public“⁵. Împotriva aceluia care ar fi „provocat greve“ s-au prevăzut amenzi și închisoare.

Încercarea de a evita greva și a impune arbitrajul în rezolvarea conflictelor colective de muncă reflectă poziția elementelor oportuniste din mișcarea muncitorească, complici cu guvernul în organizarea ofensivei clasei dominante asupra maselor muncitoare.

Conștiința de esența reacționară a legii Trancu-Iași, de faptul că comisiile de arbitraj erau instrumente de apărare a intereselor patronilor, muncitorii au început lupta pentru anularea în formă și conținut a acestei legi. La chemarea secțiunii din București a Partidului Socialist, în întreaga țară s-au organizat mari întruniri împotriva „Legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă“. În mai multe săli din București au avut loc în seara zilei de 10 august mari întruniri, cu care prilej au fost votate moțiuni împotriva acestei legi⁶. A doua zi, peste 30.000 de manifestați au ieșit pe străzile Bucureștiului și în fața Parlamentului, cerind anularea legii. În același scop, muncitorii de la C.F.R., Arsenal, fabricile metalurgice, Pirotehnice și din multe alte întreprinderi, neținând seama de prevederile legii, au declarat o grevă generală de două ore.

Ca răspuns la chemarea secțiunii din București a Partidului Socialist, la Iași, Pașcani, Galați, Cluj, Timișoara, Constanța și în alte orașe⁷ s-au organizat manifestații asemănătoare cu cele din București. La Iași, în seara zilei de 11 august, la sediul sindicatelor și al organizației socialiste a fost organizată de secțiunea locală a Partidului Socialist o mare întrunire de protest. Tot aici, manifestațiile de protest împotriva legii Trancu-Iași au coincis cu accentuarea luptei muncitorilor pentru punerea în libertate a patru lucrători greviști de la fabrica „Țesătura“, condamnați de judecătoria ocolului I Iași⁸. În moțiunea adoptată la întrunirea din seara zilei de 11 august 1920 se arată că muncitorii „protestează în contra ilegalităților la care se dedau autoritățile și guvernul, în contra legii scelerate a lui Orleanu și în contra justiției de clasă“⁹.

Totodată, la întrunirea de protest muncitorii s-au declarat solidari cu greviștii arestați, manifestând hotărîrea ca în ziua procesului să demonstreze în fața Tribu-

⁴ „Monitorul oficial“ din 5 septembrie 1920. De teama luptei revoluționare a maselor, cercurile reacționare n-au putut vota această lege imediat după fixarea premiselor ei în jurnalul Consiliului de Miniștri din 20 martie 1920.

⁵ „Monitorul Oficial“ din 5 septembrie 1920.

⁶ „Socialismul“ din 13 august 1920.

⁷ Arh. St. Buc., Fond M.A.I., dos. 257/1920, f. 7; dos. 224/1920, f. 33, 46—47.

⁸ Dorind să intimideze printr-un „exemplu“ pe muncitorii, autoritățile locale au intentat un proces împotriva unor greviști de la fabrica „Țesătura“ pentru „actele săvârșite de ei“ cu ocazia grevei din 22 iulie 1920 (D. Sandru, *op. cit.*, p. 78). În baza art. 2 din legea Orleanu, judecătorul ocolului I a condamnat patru greviști pentru motivul că participaseră la lupta împotriva spărgătorilor de grevă și cîntaseră „Internationala“ („Dezbatările Adunării Deputaților“ din 5 august 1920, p. 835). Greva de la „Țesătura“, care a durat din iulie pînă în septembrie 1920, s-a terminat cu satisfacerea revendicărilor greviștilor (D. Sandru, *op. cit.*, p. 81). Un rol important în obținerea acestor revendicări l-a jucat solidaritatea muncitorilor feroviari cu lupta textiliștilor greviști. Paralel cu acțiunile pentru satisfacerea revendicărilor, muncitorii au luptat pentru eliberarea greviștilor arestați. Sub presiunea tot mai puternică a manifestațiilor muncitorești, autoritățile au fost silit să dispună rejudecarea procesului.

⁹ „Opinia“. Iași, 13 august 1920, p. 1.

nalului pentru imediata punere în libertate a textiliștilor arestați¹⁰. În memoriul adresat organelor polițienești, ei cereau „desființarea legii Orleanu și eliberarea tovarășilor condamnați pe nedrept”¹¹.

Întrunirea muncitorească din seara zilei de 11 august a avut o deosebită importanță pentru desfășurarea evenimentelor din cursul zilei următoare. Mulți muncitori participanți la întrunire și-au propus ca a doua zi să asiste la desbaterea procesului celor patru greviști¹².

Îngrijorate de această acțiune proiectată de muncitori, autoritățile au dispus înconjurarea localului Tribunalului cu sentinele și trupe pentru a face față „oricărei eventualități”¹³. Această măsură a izvorât și din teama că o nouă condamnare va mări protestul muncitorilor și va determina noi acțiuni de solidaritate cu greviștii condamnați. Imediat au fost trimise la fața locului două plutoane¹⁴. Paza în fața Tribunalului a fost asigurată de jandarmi, iar cele două plutoane au fost masate în Palatul Administrativ¹⁵.

La 12 august, în timp ce secțiunea a III-a a Tribunalului judeca apelul celor patru greviști, cinci mii de muncitori¹⁶, mobilizați să participe la manifestațiile de protest împotriva legii Trancu-Iași, împotriva condamnării textiliștilor greviști, au pornit de la sediul clubului spre centrul orașului¹⁷. Neținând seama de ordinea ministerului de interne, care a fost nevoit să permită manifestațiile muncitorești cu condiția ca muncitorii „să meargă în liniște”, să nu poarte placarde sau steaguri roșii, să nu staționeze și în cele din urmă „să se împrăștie în liniște”¹⁸, muncitorii au ieșit cu drapelul roșii și placarde pe care era scris „Jos justiția de clasă!”. În afară de aceasta, manifestații în marș intonau cîntece revoluționare.

În aceste împrejurări, autoritățile fac apel la armată cu scopul de a sancționa „abaterea muncitorilor de la ordinea ministerului”. Jandarmii aflați la Tribunal au fost menținuți pe loc „ca pază pentru o eventuală manifestație ce ar fi făcut-o un alt grup de socialiști”¹⁹, iar cele două plutoane masate în Palatul Administrativ au fost deplasate prin Piața Teatrului Național, Piața Unirii, strada Lăpușneanu pentru a ieși în întâmpinarea manifestațiilor.

Plutoanele, dispuse în cordon, au reușit pentru scurt timp să oprească înaintarea coloanei de muncitori, procurorul somînd conducătorii manifestației să execute dispozițiile ministerului, fără de care nu vor putea continua demonstrația. În vreme ce conducătorii manifestației cedează, acceptînd stringerea placardelor, a drapelului roșii, muncitorii se opun executării ordinelor și somației făcînd de autoritățile²⁰. Coloana pornește din nou în marș cu materialele de demonstrație strînse. Nu peste mult timp însă, stegarii și purlătorii de placarde, trecînd peste compromisul făcut de conducătorii lor, încep a se agita, forțează pe procuror și parvin a trece înainte înspre manifestații, cu drapelul filfiînd și placardele deschise²¹.

Surprins de această întorsătură, autoritățile au dispus din nou trupe în Piața Unirii spre a opri înaintarea demonstranților. Muncitorii, foarte „recalcitranti”, sînt

¹⁰ Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.C.R., Fond 5, dos. 764, f. 267.

¹¹ „Opinia”, Iași, 13 august 1920.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 267.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ „Dimineața”, 15 august 1920.

¹⁷ Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 267.

¹⁸ *Ibidem*; Arh. St. Buc., Fond M.A.I., dos. 252/1920; „Mișcarea”, Iași, 15 august 1920, p. 2.

¹⁹ Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 267.

²⁰ „Mișcarea”, Iași, 15 august 1920, p. 2.

²¹ Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 268.

somați a doua oară²². Și de data aceasta ei se opun executării ordinelor, fiind „gata să se încaiere cu armata“²³.

Desfășurarea de forță militară și instalarea unei mitraliere la statuia lui Al. I. Cuza²⁴ n-au intimidat pe muncitori. Chiar unele ziare locale au remarcat atitudinea demnă a muncitorilor. „Nici un om — scria ziarul „Opinia“ — nu s-a cîntit din loc. Ba ceva mai mult, era înălțător de privit cum femeile voiau să se puie dinsele în fața baionetelor“²⁵. Deși a sunat goarna de retragere, iar soldații au fost puși în poziție de atac, muncitorii s-au arătat gata de luptă“²⁶.

În timpul parlamentărilor cu autoritățile a ieșit din nou la iveală contradicția dintre atitudinea revoluționară a muncitorilor, care voiau să continue manifestația cu drapelul desfășurat și placardele deschise, să continue să protesteze împotriva legii Trancu-Iași și a condamnării celor patru greviști, și atitudinea conciliantă a conducătorilor lor. După cel de-al doilea compromis făcut de conducători, coloana de manifestanți, „escortată“ de cele două plutoane, s-a retras la sediul clubului socialist și a sindicatelor²⁷. După aceasta, o delegație a muncitorilor s-a prezentat la prefectura de poliție, înmînînd prefectului moțiunea de protest împotriva legii Trancu-Iași²⁸. În moțiunea muncitorilor, trimisă la cererea lor ministerului de interne, se arată că „în virtutea forței ei numerice și morale, ea (clasa muncitoare — n.n.) cere înlăturarea legii Trancu. Clasa muncitoare declară că, întrucît această lege tinde a îndepărta pe muncitori de lupta lor de emancipare, din calea normală a organizării de clasă recunoscută și cucerită în toată lumea, aruncă răspunderea acestor provocări pe seama păturilor guvernante ale țării. Scoasă în afară din calea luptei normale, clasa muncitoare își va făuri noi arme pentru a merge înainte și mereu înainte, pentru izbăvirea lumii de sub jugul capitalist“²⁹.

Demonstrația muncitorilor ieșeni împotriva „Legii pentru reglementarea conflictelor de muncă“ a constituit un episod din lupta clasei muncitoare în vederea anulării legilor reacționare, scelerate ale cercurilor conducătoare, un episod din luptele și efervescența revoluționară, care au premers grevei generale din octombrie 1920. Ea a avut însă și o altă importanță. De teama maselor, autoritățile, deși pregătiseră din timp armata în vederea represiunii, au fost nevoite să elibereze pe muncitorii arestați. Pentru a „liniști“ starea de spirit a muncitorilor, autoritățile au dispus totodată publicarea imediată în presă a rezultatelor procesului, rezultate care reflectau roadele solidarității muncitorești. Secția a III-a a Tribunalului a scos, ca urmare, pe greviștii arestați de la „Țesătura“ de sub prevederile legii Orleanu, punînd pe „inculpați“ în libertate³⁰.

Cu toate că guvernul a trecut la aplicarea legii Trancu-Iași, lupta grevistă a muncitorimii, condusă de grupurile comuniste, n-a încetat³¹. Lupta pentru suspendarea aplicării „Legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă“ se ogîndește puternic în timpul grevei generale din octombrie 1920, devenind una din cauzele care au determinat-o³².

²² Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 268.

²³ „Mișcarea“, Iași, 15 august 1920, p. 2.

²⁴ „Opinia“, Iași, 14 august 1920.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ „Mișcarea“, Iași, 15 august 1920, p. 2.

²⁷ Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 268.

²⁸ „Opinia“, Iași, 14 august 1920, p. 1.

²⁹ Arh. St. Buc., Fond. M.A.I., dos. 252/1920, f. 1—2.

³⁰ „Opinia“, Iași, 14 august 1920, p. 1.

³¹ *Greva generală din România...*, p. 134, 136—140, 210.

³² *Ibidem*, p. 389.

LA MANIFESTATION DU 12 AOUT 1920 DES OUVRIERS DE IASSY

RESUME

S'étant rendu compte que la loi de 1920, qui prétendait „réglementer“ les conflits collectifs de travail, était une loi réactionnaire qui ravissait aux travailleurs le droit de grève précisément à une époque où la classe ouvrière de Roumanie s'organisait en vue de déclencher la grève générale, s'étant aussi rendu compte que les commissions d'arbitrage prévues par cette loi avaient pour mission réelle de sauvegarder les intérêts des patrons, les ouvriers décidèrent de lutter énergiquement pour l'abrogation de ses injustes dispositions. A l'appel de la section de Bucarest du parti socialiste, de grandes réunions publiques furent organisées dans toute la Roumanie. A Iassy, dans la soirée du 11 août 1920, un important meeting eut lieu. Il coïncida avec le durcissement de la campagne entreprise par les travailleurs de Iassy afin d'obtenir la libération de quatre de leurs camarades emprisonnés pour des faits de grève. Le lendemain, cinq mille ouvriers descendirent dans les rues de Iassy, brandissant des drapeaux et portant des pancartes avec des inscriptions révolutionnaires. Saisis de peur, les représentants des autorités civiles firent appel à l'autorité militaire. Aux sommations des commandants de la troupe, les ouvriers répondirent dignement, prêts à la lutte. Même des journaux bourgeois de Iassy reconnurent que l'attitude des travailleurs fût très digne. A la suite de ces manifestations, la classe ouvrière de Iassy adopta une motion demandant l'abrogation de la loi pour la „réglementation“ des conflits collectifs de travail. Craignant que la lutte des travailleurs de Iassy ne prenne encore plus d'ampleur, le tribunal local, jugeant le procès des quatre grévistes, prononça un arrêt en vertu duquel ils furent remis en liberté. Cette victoire fut le résultat de la solidarité de la classe ouvrière. La manifestation du 12 août 1920 fut un épisode du combat mené par les ouvriers roumains contre les lois réactionnaires de la bourgeoisie.

ALTE PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU VALUL DE PIATRĂ DIN DOBROGEA ȘI CU ÎNSEMNĂRILE TOPARHULUI BIZANTIN

DE

C. CIHODARU¹

În ultimul timp, studiile întreprinse în vederea lămuririi unor probleme relative la feudalismul timpuriu de pe teritoriul țării noastre au înregistrat succese din cele mai remarcabile. Îndeosebi rezultatele cercetărilor arheologice coordonate cu informația culeasă din izvoarele scrise au oferit un pretios ajutor în rezolvarea lor cu succes. Desigur, soluțiile propuse nu au fost toate de natură să înlăture orice îndoială și să prezinte realități incontestabile. Faptul acesta a determinat uneori izbucnirea unor controverse și discuții, care pot să arunce mai multă lumină asupra unor astfel de chestiuni obscure, cu condiția ca în desfășurarea lor buna credință și probitatea științifică să nu aibă nimic de suferit. Insinuarea, răstălmăcirea afirmațiilor, învinuirile gratuite nu au ce căuta în astfel de discuții. În domeniul cercetării trecutului nimeni nu trebuie să-și închipuie, mai ales atunci când nu este în situația de a face observații directe asupra faptelor, că aplică metode infailibile și nu este supus greșelilor. Nici nu trebuie să ne consolăm că din acestea au comis chiar istoricii cei mai de seamă.

Originile discuției, care continuă în rândurile următoare, sint arătate de P. Diaconu în articolul intitulat : *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec*, publicat în revista „Studii și cercetări de istorie veche” nr. 1 și 2, 1965. Impetuozitatea d-sale și nervozitatea cu care mînuiește logica l-au determinat adesea să uite ce înseamnă grija de a nu jigni. În această privință trebuie să-i mulțumesc pentru osteneala pe care a depus-o spre a-mi atrage atenția asupra eleganței și corectitudinii limbii în care trebuie să se scrie despre toparhi greci, asupra modului cum trebuie să se interpreteze ideile lui N. Bănescu, asupra lipsei de înțelegere a realităților dobrogene, din secolul al X-lea, asupra unor trăsături caracteristice ale revoluțiilor populare și asupra altor lucruri extrem de importante. Tînărul arheolog a dat de multe ori o preferință atît de mare unor astfel de preocupări, încît datarea valului de piatră și evenimentele descrise de dregătorul bizantin capătă, în intervenția d-sale, o importanță subsidiară, evidențierea unor prelinse

¹ Tom. XVI (1965), nr. 1, p. 189—198, și nr. 2, p. 383—393. Se trece cu vederea prezentarea bibliografică făcută de d-sa studiului meu în revistă „Studii”, XVI, nr. 2.

greșeli săvârșite de mine și punerea persoanei mele într-o lumină defavorabilă devenind ținta tuturor eforturilor sale.

În articolul citat sînt însă și multe observații bune pe care le voi folosi pentru a întări argumentele mele, cu toate că autorul lui a crezut contrariul. Natural, a observat și citeva erori mărunte de genul „bastioane” sau „Șişman”, care nu schimbă cu nimic poziția adoptată de mine în problema dată.

Lăsînd la o parte toate „calitățile” arătate mai sus ale articolului dat publicității de P. Diaconu, mă voi „căzni”² — cum spunea d-sa — luptînd din greu împotriva logicii sale, să justific punctele mele de vedere.

D-sa ridică în primul rînd problema localizării Preslavului Mic. Folosind informația din opera scriitorului bizantin Kedrenos, P. Diaconu a arătat că în anul 1101 oștile bizantine conduse de Xiphias și Theodorochanos au cucerit Pliska, Preslavul Mare și Preslavul Mic. În felul acesta reîntra în stăpînire bizantină partea de nord-est a Bulgariei care se eliberase în 976. Valul de piatră din Dobrogea ar constitui o dovadă că partea de nord a acestei regiuni nu s-a putut elibera la data amintită. I-am obiectat că pentru a întări această ipoteză avea obligația de a dovedi că Preslavul Mic nu se poate localiza, așa cum susțin unii cercetători și nu eu, la Nufărul, numit cu citeva decenii în urmă Prislava, căci în cazul cînd Preslavul Mic se afla la nord de val, urma că nici Dobrogea de nord nu a mai rămas în stăpînire bizantină după anul 976 și a fost recucerită abia în 1001. O dată cu această obiecție, deși nu am făcut cercetări speciale pe teren, ci numai pe baza cunoașterii izvoarelor, îmi exprimam convingerea că Preslavul Mic se situa în apropiere de gurile Dunării. P. Diaconu și-a dat seama de inconvenientul acestei obiecțiuni pentru teza d-sale și s-a străduit din răsputeri să respingă o localizare a Preslavului pe cursul Dunării în aval de Cernavoda, sau mai precis în aval de punctul unde valul de piatră dobrogean atinge Dunărea.

D-sa presupune că „este posibil ca eu să nu fi știut că alții plasează Preslavul Mic” și în alle părți, nu numai la Nufărul și citează cu această ocazie un număr de istorici de mare valoare ca Thomashek, Zlatarschi, Derjavin și alții. În adevăr, este posibil ca în momentul cînd scriu aceste rînduri să nu cunosc încă pe toți acei care s-au ocupat de localizarea Preslavului Mic, deși la cei citați de arheologul bucureștean se mai pot adăuga numele altor istorici cu o reputație tot atît de serioasă. Aproape, în majoritate, acești istorici plasează Preslavul Mic în Dobrogea, pe malul Dunării, la nord de linia Cernavoda—Constanța.

E rîndul meu acum să mă întreb: oare este posibil ca tînărul nostru arheolog să nu fi luat cunoștință de motivele pe baza cărora un număr așa de mare de istorici au plasat Preslavul Mic pe malul Dunării, în aval de Cernavoda? D-sa, care a lucrat atîta timp la Capidava, oare nu știe că unii au încercat să identifice această importantă așezare întărită, al cărui nume medieval nu-l cunoaștem, cu Preslavul Mic? Pentru ce V. Nedkov s-a gîndit, atunci cînd încerca să localizeze așezarea în cauză, numai decît la localitatea Sarai? P. Diaconu se ferește de izvoarele care nu-i convin sau încearcă să minimalizeze datele lor, pentru a-și sprijini o ipoteză fantezistă.

În afară de cronică rusă *Povesti vremennih let*, care ne spune că Preslavul Mic era lângă Dunăre și lăuda frumoasa activitate comercială care se desfășura acolo³, și de Kedrenos, această localitate mai este menționată de Anna Comnena⁴,

² Sînt de acord că denumirile de „toparh bizantin” și de „toparh grec” sînt improprii. Este mai potrivit să fie numit, cum s-a propus, „Anonimul lui Hase”.

³ V. Ed. Peretș, Moscova 1950, vol. I, p. 47, 48, 50, 51.

⁴ Anna Comnena, *Alexiada*, ed. Bonn, VII, p. 342, amintește acest oraș atunci cînd descrie expediția tatăului său, împăratul Alexie Comnenul, din anul 1087 împotriva Silistrei și a celorlalte orașe de la Dunăre răzvrătite. Arată traseul și etapele acestei expediții: *pasul Sidera* (Dobrol), *riul Vicina* (Ticia și de aici Ticina Dicina), *Pliska*, (lîngă Sumla), *Sfatul sciilor* (βουλευτήριοι τῶν Σκυθῶν), *Colina lui Simeon*, Silistra. *Ibidem*, p. 340. La Silistra, înainte de atac, împăratul a ținut un sfat,

de geograful arab Idrisi și de portulanele italiene. În afară de datele lui Idrisi, indicațiile celorlalte izvoare sînt, ce-i drept, destul de vagi. Toate trimit însă spre cursul inferior al Dunării în aval de Silistra.

Idrisi, care își scria tratatul său de geografie pe la 1150, dă următoarele indicații asupra așezărilor din regiunea Dunării de jos: „De la Deristra, prin stepă, la orașul Berisklafisa sînt patru zile de mers spre răsărit. Ea (Berisklafisa) este așezată pe malul unui rîu în vecinătatea unei mlaștini. De la Berisklafisa pînă la orașul Disina sînt alte patru zile de mers. Disina este un oraș întărit, cu venituri abundente, cimpuri fertile și culturi de cereale. De la Disina la orașul Erimogastro⁵ sînt încă două zile de drum⁶.”

În alte locuri, numele Berisklavisa este înlocuit de geograful arab cu acela de Stlifanus (Sklifanus). Era situat la capătul drumului care venea de la Constanti-nopol, pe uscat, la gurile Dunării. Penultîma etapă pe acest drum este Akla sau Akli, care evident este Heracleia de lîngă Enisala. La nord de acest oraș „sînt munți dincolo de care curge Dunărea”. Munții în cauză sînt înălțimile împădurite de lîngă Babadag. „De la Akli” — spuse Idrisi — „la Stlifanus, oraș important și care avea mai mare importanță înainte de epoca actuală, o zi”. În alt loc ne spune de asemenea: de aici (Heracleia) la Stlifanus, loc situat la o zi spre răsărit de Anus-kuboli (Axiopolis—Cernavoda), o zi⁷.

Informațiile lui Idrisi merită toată încrederea. Deristra este, desigur, Silistra (Durostorum în timpul stăpînirii romane, Dorostolon sub bizantini). De aici pleca spre răsărit un drum, care, după cum se vede, străbătea stepa prin partea de sud a Dorogeti, probabil prin așezările actuale Cuzgun, Cobadin, Murfatlar și pe la aus de Constanța se îndrepta spre nord la Enisala. De aici ajungea la satul actual Nufărul, situat pe ruinele vechiului Preslavăt, numit de Idrisi cînd Berisklafisa, cînd Isklifanus. (Așa este redat pe hartă și nu Istlifanus). Informațiile asupra acestui oraș care prezintă o terminație latinizată i-a fost furnizată de un călător italian. Preslavul Mare apare pe hartă cu numele de Migal Isklafa (gr. μεγάλη „mare”). Alături de el este însemnat însă Barsklafa⁸.

Desigur distanțele date de Idrisi nu sînt întotdeauna exacte. Totuși, mergînd cîte 40—50 km pe zi cineva poate ajunge în patru zile, pe drumul arătat, de la Silistra la gurile Dunării.

Portulanele italiene pot da și ele informații asupra regiunii unde se afla Preslavul Mic. Ele conțin date precise în ceea ce privește așezările de pe tîrmul mării. Localitățile din interior sînt plasate de multe ori greșit. Pe unele din acestea o

la care conducătorii ostirii au fost de părere că bizantinii să pună stăpînire mai întîi pe orașul Preslavul Mare de pe Dunăre (Calificativul „Mare” provine aici dintr-o eroare). Se avea în vedere bineînțeles izolarea răzvrătiților din Silistra și conlucrarea cu flota bizantină care urma să pătrundă pe Dunăre. Prin urmare, orașul Preslav se afla pe cursul Dunării, mai jos de Silistra. Urmele sale trebuie deci căutate pe teritoriul dobrogean. Ca și Silistra, se afla nu numai într-o avantajoasă poziție din punct de vedere comercial, dar probabil străjuia unul din principalele puncte de trecere peste marele fluviu.

⁵ Erimogastro s-a identificat greșit cu Cetatea Albă (Maurokastron). În textul lui Idrisi avem de a face cu transcrierea alterată a numelui Ergamo sau Ergamo-kastron. Pe harta mică a lui Idrisi, el este situat pe tîrmul mării lîngă gurile Dunării, v. *Charta Rogeriana, Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 nr. Chr.*, Wiederhergestellt und herausgegeben von Konrad Miller, Stuttgart, 1926.

⁶ Amédée Jaubert, *Geographie d'Edrisi*, t. II, p. 385—386, în „Recueil des voyages et des memoires publie par la Societé de Géographie”, t. VI, 2, sau Boris Nedkov, *Bulgaria i sâsednite i ziemi prez XII vek spored Idrisi*, Sofia, 1960, p. 79.

⁷ A. Jaubert, o. c., p. 388, 397.

⁸ Konrad Miller, harta citată.

ășezare Proslaviza sau Proslavita este notată în părțile Babadagului⁹. Dacă ar fi fost deplasată puțin mai la nord ar fi coincis cu actualul Nufărul.

Pină la primul război mondial, satul acesta a purtat numele de Prislava, care reproduce evident denumirea vechiului Preslav. Ea s-a păstrat fără întrerupere tot cursul evului mediu. După postulanele italiene este menționat din misionarul catolic, iezuitul Giulio Mancinelli, care de la Constanța trecea pe aici spre Galați.¹⁰ El înregistrează forma Proslavița. În sfârșit, de pe la sfârșitul sec. al XVIII începe să fie trecut în hărțile austriece.

P. Diaconu încearcă să ne convingă că Nufărul (Prislava) este o așezare recentă și ne aduce la cunoștință propriile sale cercetări făcute pe teren. A descoperit acolo resturile unei modeste întărituri bizantine. Această afirmație nu corespunde realității. Pentru a ajunge la o astfel de constatare m-am deplasat la Nufărul în vara anului 1965 și acolo am cules informații și dovezi materiale care contrazic cu totul datele furnizate de P. Diaconu. Pe lângă rămășițele vechiului castel de pe malul Dunării, văzut de d-sa, am descoperit resturile unor ziduri care formau în jurul lui o incintă sau două pentru spațiu de zeci de hectare. Zidurile acestea nu se întind numai în satul Nufărul (Prislava), ci continuă peste Dunăre și cuprind o parte din satul Ilgani de jos. În afara incintei, în partea de sud a satului, se află un cimitir, din care se dezgroapă uneori schelete purtând la mîini brățări de sticlă albastră. Pe o foarte mare întindere apar fragmente de ceramică din sec. IV—VI și X—XII. Cu multă amabilitate, învățătorul Strutinschi de la școala din acest sat mi-a dat șase monede bizantine, de aramă, toate de la împăratul Isac¹¹.

Iată deci că izvoarele dau destule indicații spre a așeza acest oraș pe cursul Dunării în aval de Cernavoda, adică în acea parte a Dobrogei care, după presupunerile lui P. Diaconu, ar fi fost stăpînită între anii 976—1001 de bizantini. De altfel istoricii și arheologii l-au căutat numai în această parte¹².

Dînd informații de genul celor arătate mai sus, P. Diaconu a făcut un prost serviciu arheologiei românești și a permis, prin bagatelizarea unei probleme importante, ca demolarea zidurilor vechi din satul Nufărul să continue.

D-sa a ajuns la convingerea că Preslavlul Mic trebuie căutat pe teritoriul R.P. Bulgaria, cam pe acolo unde în prezent se află orașul Țar Krum. Găsește și un cercetător bulgar care îl plasează la Preslav Malāk¹³. Din Geografia lui Idrisi, în adevăr, se poate constata că în nord-estul Bulgariei a mai existat pe lângă Preslavlul Mare (Migal Isklafa) un alt Preslav (Berisklafa)¹⁴. Se pare însă că

⁹ W. Thomashek, *Zur Kunde des Hämus-Halbinsel*, II, în „Sitzungsberichte der Wiener Akademie“, phil — hist Classe, t. C. XIII, p. 301.

¹⁰ Hurmuzaki, XI, p. 116.

¹¹ Probabil Anghel.

¹² W. Thomashek, *op. cit.*, p. 302—303 îl așează la Capidava. În aceeași regiune îl caută V. Zlatarski, *Istiorja na bălgarskata dăržava piez srednite vekove*, I, 2, 1927, p. 581 și Derjavin pe care P. Diaconu îl citează. La fel M. V. Levcenko, în *Očerki po istorii rusko-vizantiiskih otnoženii*, Moscova, p. 260. *Vezi* și harta anexată la sfîrșit. V. Nedkov, *Bălgaria i sâsednite i zemi prez XII vek spored Geografiata na Idrissi*, 1960, p. 134—135 îl pune puțin mai la nord, lângă satul Sarai. La Nufărul îl așează cei mai mulți: v. F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Comnène*, 1900, p. 115—116, G. Mutafchiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des regions dannubiennes*, p. 187 și urm. J. Kulakovsky, *Gde nahodilas vicinska eparhija Konstantinopolitanskogo Patriarhata*, în „Vizantiiskii Vremenik“, IV (1897), p. 320; G. Seure, *Archéologie Thrace*, în „Revue archéologique“, seria a V-a, XVII (1923), p. 1, G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, 1935, p. 12 și urm. *Vezi*, de asemenea, C. Cihodaru, *Precizări în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea*, în „Studii“, XVI (1963), 5, p. 1127, nota 2.

¹³ „Studii și cercetări de istorie veche“, XVI, 1, p. 192, în continuare SCIV.

¹⁴ Konrad Miller, harta citată.

aceasta nu a jucat nici un rol istoric. Numai un oraș fortificat cum era Preslavul Mic de pe Dunăre putea să opună rezistență bizantinilor.

Prin urmare, intrucit izvoarele și pe baza lor cei mai de seamă istorici care s-au ocupat de aceste regiuni situează Preslavul Mic în aval de Cernavodă și deci la nord de extremitatea vestică a valului de piatră, mențiunea lui Kedrenos că acest oraș a fost cucerit în anul 1001 de oștile lui Hiphias și Theodorokanos continuă să creeze „o situație neplăcută” pentru partizanii tezei relative la existența unei stăpîniri bizantine între anii 976—1001 în Dobrogea de nord¹⁵.

Între Pliska și Preslavul Mic de pe Dunăre în afară de Silistra (Dorostolon), nu mai există nici un alt oraș mai important și Kedrenos nu avea nimic de notat în sirul succesorilor obținute de bizantini în aceste părți. Silistra a putut să fie stăpînită de potrivnicii Bizanțului și după anul 1001. Oricum am întinde textul lui Kedrenos pe patul lui Procust, nu rezultă că între anii 976 și 1001 bizantinii ar fi stăpînit Dobrogea de nord.

După ce rezolvă cu o astfel de ușurință nepermisă și cu totală disprețuire a izvoarelor problema localizării Preslavului Mic, P. Diaconu continuă rătălmăcierea argumentării mele, căutînd în altă parte „miezul problemei”.

„Miezul problemei” după d-sa constă în obținerea dovezii că valul de piatră nu este bizantin. Combătînd argumentele aduse de mine că Balta Ialomiței, Balta Brăilei și Delta Dunării constituiau părțile slabe ale frontierei de nord a Imperiului Bizantin, P. Diaconu arată că tocmai prin aceste părți nu puteau barbarii să pătrundă în regiunile din sudul Dunării. Intrucit d-sa crede că pecenegii¹⁶ și alte neamuri treceau Dunărea numai pe la vaduri, pe la Isaccea, Giurgeni, și cel mult Ghecel, își permite să ridiculizeze pătrunderile dușmănoase prin mlaștinile din Delta și le crede imposibile. Așa ar fi dacă în adevăr „barbrii” ar fi trecut Dunărea numai pe la vadurile citate asupra cărora era concentrată desigur toată atenția comandanților bizantini și în preajma cărora existau garnizoane puternice. Tocmai pentru a evita aceste puncte, ținute sub strictă observație, „barbarii” se infiltrau, folosind burdufurii, plute și luntre prin locurile pline de bălți, păpuriș și păduri de salcie. Astfel de avantaje prezentau Balta Ialomiței, Balta Brăilei și chiar Delta. Istoria cunoaște numeroase cazuri cînd barbarii au trecut peste

¹⁵ P. Diaconu, uitînd că în articolul nostru am arătat că Ioan Tzimiskes a murit în luna ianuarie anul 976, ne critică aspru pentru faptul că am pus ca dată a eliberării Dobrogei de sub stăpînirea bizantină în loc de anul 976 anul 978, anul morții tatălui comitopullilor al cărui nume, în adevăr, nu este Sișman, cum greșit îl înregistrează uneori Ch. Diehl și N. Iorga, ci Nikola. Se poate să aibă dreptate. Kedrenos, II, ed. Bonn, p. 434 arată că războiul dintre Bulgaria apuseană și bizantini a izbucnit în timpul răscoalei lui Bardas Skleros. Direcția atacurilor bulgare din primii ani de lupte a fost spre Tesalia și Macedonia. Nu se înregistrează nici o acțiune în regiunile dunărene. Răscoala în Dobrogea și în Bulgaria de răsărit a putut să izbucnească în anii care au urmat morții lui Tzimiskes. Există toluși unii bizantiniologi de seamă care consideră că stăpînirea bizantină din Bulgaria răsăriteană și Dobrogea nu a fost înlăturată decît după asediul nereușit al Serdicei și după înfrîngerea de la Poarta Traiană (Ihtiman) din 986. v. G. Ostrogorski, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940, p. 214.

¹⁶ Referindu-se la populația de pe teritoriul Dobrogei din sec. al X-lea, P. Diaconu susține că în rîndurile ei „mai trăiau pecenegi”, SCIV, XVI, 1, p. 193 nota 26. Fără mărturia unor izvoare istorice sau, mai bine zis, împotriva dovezilor furnizate de izvoarele istorice, afirmația aceasta este foarte hazardată. Nu se poate nega că pecenegii întrețineau relații comerciale cu orașele de pe malul drept al Dunării, că li se permitea să vină acolo, uneori, în mod pasnic, spre a vinde și a cumpăra diferite mărfuri, dar așezări de-ale lor statornice sau nomadizarea lor prin regiunile din sudul Dunării înainte de anul 1047 nu se poate dovedi. Obiectele de factură orientală descoperite pe teritoriul Dobrogei provin de pe urma unor astfel de legături comerciale. În cazul cînd ar fi fost angajați ca mercenari, ei nu ar mai fi fost folosiți la această graniță.

Dunăre în locuri în care romanii sau bizantinii se așteptau cel mai puțin. Trebuie să recunoaștem că afirmația privind trecerea pecenegilor în timpul iernii, peste Dunărea înghețată prin alte locuri situate în amonte de Cernavoda, ocolind valul, este din cele mai juste. Totuși, primejdia aceasta exista și pentru Bulgaria lui Samuel, nu numai pentru bizantini. Pentru a scăpa de un asemenea inconvenient, nimic nu ne îndreptățește să susținem, așa cum face P. Diaconu, că în a doua jumătate a sec. al X-lea în cîmpia Munteniei nu se aflau pecenegi. Dacă procedăm în felul acesta, sîntem datori să dovedim că informația dată de Constantin Porfirogențiu despre existența unor salășuri ale tribului peceneg Giazichopon la distanță de o jumătate de zi depărtare de Silistra¹⁷ este o minciună sfruntată. Între anul 955, cînd acest scriitor bizantin își compunea opera cunoscută sub numele *De administrando imperio* și pînă la anul 1047, cînd o parte de pecenegi au trecutul sudul Dunării, nu există nici o dovadă că ei au părăsit aceste locuri.

Lăsînd la o parte considerațiile mele „de ordin strategic“, P. Diaconu face apel la ur. „specialist în probleme de istorie militară“, I. Venediktov, care afirmă că valul a fost ridicat de o putere politică lipsită de flotă, împotriva unei puteri din nordul Dobrogei care dispunea de flotă¹⁸. Considerînd ireproșabile astfel de afirmații P. Diaconu îmi răspunde că „la aceasă dată (976—992), singura putere din norul Dobrogei care dispunea de flotă era cea bizantină“.

Persiflînd considerațiile mele, ilustrul cunoscător al realităților istorice dobrogene din a doua jumătate a sec. al X-lea trece foarte ușor peste existența altor două valuri, de pămînt, care merg paralel cu valul de piatră, valuri despre care cei mai mulți din istoricii noștri au afirmat că sînt construite de romani¹⁸. E cazul să ne întrebăm, oare romanii au construit pe aceeași vale valul cel mare de pămînt¹⁹ pentru faptul că geții bastarnii sau sarmații ar fi dispus de o flotă pe Dunăre? Însuși criticul nostru, atunci cînd i s-a arătat unde se găsea flota bizantină în timpul răscoalei feudalilor din Asia Mică, conduși de Bardas Skleros,

¹⁷ „SCIV“, XV, 1, p. 195, nota 34. În *De administrando*, ed. Bonn, p. 166, se arată că τούτοις τὸ θέμα Γαζιχοποι πλησιάζει τῆ βουλγαρία sau ἁπώκισται δὲ ἡ Πατινακία... ἄπο δὲ βουλγαρία ὁδὸν ἡμέρας ἡμισυ sau p. 177 Ἄπό δὲ Κάτωθενῶν μερῶν Δανουβέως ποταμοῦ τῆς Δριστρας ἀντίπερα ἡ Πατινακία. P. Diaconu neagă existența pecenegilor în regiunea din nordul gurilor Dunării și în cîmpia munteană în a doua jumătate a sec. al X-lea. Într-o comunicare cu titlul *Despre pecenegi la Dunărea de jos în sec. X*, ținută la Inst. de arheologie din București în ianuarie 1963, d-sa aducea dovezi că „pecenegii, se așează în Muntenia de-abia în jurul anilor 1000“. „SCIV“, XVI, 1, p. 195 nota 34. Pe pagina precedentă totuși susține că în a doua jumătate a secolului pecenegi existau în Dobrogea. „SCIV“, XVI, 1, p. 193 și notele 26, 29. Autorul evita să arate de unde îi aduceau bizantinii spre a-i folosi împotriva bulgarilor lui Samuel dacă ei nu existau în nordul Dunării în a doua jumătate a sec. al X-lea.

¹⁸ Întrebînd expresia nepotrivită de „bastioane“, pe care P. Diaconu le atacă atît de impetuos, nu m-am referit la castele dispuse în lungul valurilor, ci la acele forturi de mică dimensiuni (50×25 m) care nu sînt altceva decît niște posturi de strajă. v. R. Vulpe, *The ancient history of Dobrogea*, p. 125.

¹⁹ Autorul crede în existența Valului Transalutan construit de romani, dar cînd vine vorba despre Dobrogea, imediat începe să șovăie. Aici nu mai este sigur că valul mare de pămînt a fost construit de romani. Însuși arheologul bulgar D. Kranzalov, pe care îl citează („SCIV“, XVI, 1, p. 196, nota 40), respinge teoria existenței unor valuri construite de proto-bulgari în Dobrogea, dar P. Diaconu ține acest lucru sub tăcere. Valul mare de pămînt nu are datarea asigurată, în timp ce valul de piatră are pentru d-sa cea mai precisă datare. De altfel, aici, nu mai susține ca în lucrările anterioare data 992 și ne asigură că valul în cauză a fost construit de populația băstinașă între anii 976—992.

²⁰ „SCIV“, XVI, 2, p. 384, nota 2.

afirmă că el s-a referit la prezența acesteia la Dunărea de jos numai în anul 972 și nu mai târziu²⁰.

Tinărul arheolog continua să illustreze apoi „inexactitatea afirmațiilor mele“, arătând că valul transalutan era situat „exact pe graniță, chiar dacă în acel loc apărarea se putea face mult mai bine la o oarecare distanță în interior“. Afirmația aceasta ar fi integral valabilă dacă romanii, fără a recurge la colonizare, nu ar fi supus dominației lor pînă în vremea lui Septimius Severus, cu ajutorul punctelor fortificate de pe țărmul stîng al Dunării și în special cu al aceluia de la Bărbosî, întregul teritoriu al Munteniei pînă în părțile de sud ale Moldovei.

Întrucît P. Diaconu ține cu orice preț să dovedească inutilitatea pentru bizantini de a construi un val de piatră prin mijlocul Dobrogei, era foarte necesar pentru domnia sa să arate că tot altul ar fi fost pentru romanii din a doua parte a sec. I sau din primele decenii ale sec. al II-lea e. n. să construiască un impozant val de pămînt aproape pe aceeași linie pe care s-a construit mai târziu valul de piatră. Era necesar, de asemenea, să ia în discuție necesitățile care au dus la construirea valului mic de pămînt, val care merge prin preajma primelor două. Tot atât de inutile ar fi fost aceste construcții altul pentru protobulgari cît și pentru bulgarii lui Samuel²¹.

În legătură cu datarea valului am pus ipoteza revenirii stăpînirii bizantine în Dobrogea după ofensiva din anul 991. Ipoteza aceasta, care este, după părerea noastră, plauzibilă, dar care nu se poate dovedi cu documente sigure, a fost atacată într-un mod crîncen de tinărul arheolog. Din faptul că am arătat că pentru bizantini a existat posibilitatea de a continua în mai multe etape această lucrare de apărare a granițelor imperiului începută încă în timpul lui Tzimiskes, P. Diaconu ajunge la convingerea că eu am substituit foarte sigurei d-sale „datări“ (976—992) alte trei datări extrem de „șubrede“²². El nu poate sau nu vrea, fiindcă nu-i convine, să facă distincție între „discuție“ și „concluzii“. Discutarea datelor privind cele trei posibilități prezentate de mine în legătură cu construirea valului de către bizantini se transformă în atacul d-sale în concluzii sigure, prezentate în trei variante pentru a le substitui uneia din cele mai sigure datări făcute de d-sa pe baza studierii „ceramice“ și a altor documente „arheologice“ și „epigrafice“. Eu am ținut seama de toate speciile de ceramică semnalate de d-sa. Trebuie să mă ierte însă dacă-i voi mărturisii că eu cred că ceramica vopsită cu șlem roș sau brun cafeniu s-a mai folosit în Dobrogea prin primii ani ai secolului al XI-lea și că ea nu a dispărut subit la sfîrșitul secolului anterior.

Nu este vorba aici de un „joc al datărilor“ pe care cu o deosebită satisfacție tinărul arheolog ni-l pune în seamă. Concluzia mea sigură și logică este că valul de piatră a început să fie construit în timpul domniei împăratului Ioan Tzimiskes (între anii 971—975). Lucrările au putut fi terminate atunci²³ sau în primele decenii ale sec. al XI-lea, în urma măsurilor luate de împăratul Vasile al II-lea. Pentru data de început a acestei lucrări trebuie să se ia în considerație informațiile lui Kedrenos că Ioan Tzimiskes a pus să se refacă cetățile din aceste părți. Concluzia la care am ajuns nu se depărtează prea mult de aceea a lui I. Barnea, cu deosebire numai că d-sa crede că între anii 976—1001 Dobrogea a rămas în întregime în stăpînirea bizantinilor.

Cînd Ioan Tzimiskes a pus să se construiască acest val, pentru „a dubla obstacolul natural al văii Carasu“, își dădea prea bine seama că pecenegii puteau să treacă Dunărea înghețată în amonte de Cernavoda. Pentru acest motiv a ocupat

²¹ Nu cunoaștem alte valuri construite de bulgari. Romanii au construit valuri numeroase. În ceea ce privește pe bizantini, și ei au construit destule valuri. Unul din ele l-au construit nu chiar la granița cu Bulgaria, ci ceva mai în interior, între Develtos și Adrianopol. Vezi V. Ostrogorski, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München 1940, p. 139. Val de piatră construit în a doua jumătate a sec. al X-lea în Creta, vezi L. Diaconu ed. Bonn, p. 11.

²² „SCIV“, XVI, 1, p. 196.

²³ În această privință nu există siguranță. Cercelările ulterioare o vor aduce, cred.

unele puncte fortificate pe țărmul stîng al Dunării și a impus suzeranitatea sa unor feudali din aceste părți. A procedat deci la fel cu împărații din sec. al II-lea pe seama cărora se pune construirea valului mare de pămînt prevăzut cu castre, care merge pe aceeași vale spre Constanța.

În răspunsul său, P. Diaconu mai arăta că dacă valul ar fi fost construit de bizantini, nu se poate explica pentru ce ei au lăsat, deși sînt situate în apropiere de capetele lui, orașele Axiopolis și Tomis (Constanța). D-sa nu ne arată precis unde situază orașul Axiopolis. Pînă acum, după cercetările arheologilor mai vechi, Axiopolis era identificat cu cetățuia din dreptul insulei Hînogu, cetățuia situată exact în locul de unde pleacă spre răsărit Valul de piatră²⁴. Prin urmare, nu este lăsată la nord de val. Probabil se referă la vre-o așezare medievală pe care d-sa o numește impropriu astfel, dar în cazul acesta era obligat să arate precis unde se afla și ce importanță a avut. Nu cred că se poate vorbi de o prea mare însemnătate a orașului Constanța în acea vreme.

Într-o notă destul de lungă, P. Diaconu susține că în studiul d-sale nu a făcut nici o greșală și debitează o întreagă teorie despre răscoala lui Bardas Skleros, încercînd să convingă că o răscoală nu încetează o dată cu dispariția într-un fel sau altul a conducătorului ei. Se poate, dar răscoala lui Bardas Skleros nu a fost o răzvrătire a maselor populare, ci o răscoală a marilor feudali din Asia Mică, nemulțumiți cu menținerea la putere a parachimomenului Vasile. Ea nu a mai avut nici o putere după victoria lui Bardas Phocas de la Pangalia în ziua de 24 martie 979. Leon Diaconul arată clar că ea a izbucnit imediat după moartea lui Ioan Tzimiskes, deci în anul 976 și a durat timp de patru ani²⁵. Deci celelalte lupte date după 24 martie 979 pentru cucerirea orașului Nicea, a Abydosului și altor centre de pe țărmul apusean al Asiei Mici nu au putut avea loc decît cel mult pînă spre sfîrșitul anului 979 sau în prima parte a celui următor. În cazul cînd s-ar fi întreprins și alte acțiuni în vederea înăbușirii rezistenței unor partizani ai rebelului, Leon Diaconul ar fi avut grijă să ni le arate. Faza cu care acest scriitor trece de la descrierea răscoalei feudalilor din Asia Mică la aceea a expediției întreprinsă de împăratul Vasile al XI-lea împotriva bulgarilor, din anul 986, este obișnuită la scriitorii din antichitate cînd încearcă să lege două evenimente între care există o oarecare distanță în timp. Dacă ar fi prevăzut exigențele istoricilor moderni, scriitorul bizantin ar fi pus între ele descrierea pregătirilor făcute în vederea asedierii orașului Serdica. De altfel, descrierea răscoalei lui Bardas Skleros, a lui Bardas Phocas și expediția din 786 la Serdica nu sînt rediate decît incidental în opera lui Leon Diaconul, ca răspuns la unele semne prevestitoare care s-au ivit mai înainte. De altfel, expunerea sa se încheie cu moartea împăratului Ioan Tzimiskes (10 ianuarie 976)²⁶.

Tînărul arheolog mă acuză de inexactități, de insinuări și pretinde că el nu ar vedea în „barbarii” care atacă regiunea toparhului pe „ostașii lui Samuel”. Aceștia nu ar fi participat la ofensiva bulgară (?), din „Dobrogea anilor 995”, ci numai forțele unor conducători locali²⁷.

Îmi voi permite totuși să supun la o mică analiză gîndirea subtilă a lui P. Diaconu, pentru a arăta dacă d-sa a exprimat sau nu asemenea idee. Reținem că în anul 976 populația autohtonă (nu înseamnă numai decît bulgară) a găsit prilejul de a se elibera pentru o vreme de stăpînirea bizantină. În loc de a forma un stat aparte, ea s-a alăturat Bulgariei apusene condusă de comitopuli. Autorul în cauză nu ne arată în ce calitate s-au alăturat Bulgariei apusene. S-au alăturat ca supuși, ca aliați sau sub o altă formă? Cred însă că autorul se referă la supușenie căci astfel nu ar mai fi învinuit pe N. Bănescu de necunoașterea realităților istorice sud-dunărene din a doua jumătate a secolului al X-lea atunci cînd acesta nu recunoaște, cum afirmă d-sa, stăpînirea comitopulilor după 976 în părțile de răsărit ale Bulgariei. Prin urmare,

²⁴ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 36, 53, 74, 82, 97, 105, 108, 114—117, 122, 126 și hărțile de la sfîrșit.

²⁵ Leon Diaconul, ed. Bonn, p. 169.

²⁶ Leon Diaconul, *op. cit.*, p. 160 și urm.

²⁷ „SCIV”, XVI, 2, p. 387, nota 14.

lucrind pentru refacerea vechiului țarat bulgar și recunoscind autoritatea lui Samuel, aceștia deveneau ostașii lui. Toți ostașii din această Bulgarie refăcută erau deci „ostașii lui Samuel”.

De altfel, autorul nostru spune lămurit că forțele acestor conducători locali „participă” (s.n.) la „*ofensiva bulgară*” din 995²⁸. *Participă*, înseamnă că aceste forțe iau parte la ofensivă împreună cu alte forțe. Care sînt aceste forțe?

E cazul să ne întrebăm, de asemenea, ce fel de forțe au fost acestea și ce fel de ofensivă a fost aceasta dacă toparhul putea s-o respingă cu 300 de oameni. Totuși, dacă admitem că acești conducători locali și cu oamenii lor au construit valul, urmează că ei trebuiau să fi dispus de forțe însemnate. P. Diaconu cunoaște preferința mea pentru calcule. Se știe că valul de piatră are vreo 30 de castre destul de mari²⁹. Fiecare din ele ar putea adăposti circa 100 de oameni și mai bine. Dacă ne gândim și la celelalte forțe reținute în spatele valului, găsim că toparhul și ceilalți toparhi din Dobrogea de nord aveau de-a face cu o putere uriașă. Și totuși ei au rezistat aici din 976 pînă în anul 1001, cînd vrăjmașul lor a fost nimicim.

P. Diaconu trebuie să înțeleagă că forțele statului bulgar refăcut de Samuel nu au avut de luptat în Dobrogea și nu au construit valuri aici. Acțiunile lor s-au desfășurat acolo unde le arată scriitorii bizantini. Mențin afirmația că dacă pe teritoriul Dobrogei s-ar fi produs între anii 976—1001 distrugerii de felul celor arătate în însemnările toparhului bizantin, ele ar fi fost înregistrate de istoricii bizantini. Asemenea distrugerii ar fi fost constatate și arheologic, ceea ce nu se întîmplă. Alta este însă, în această privință, situația de la jumătatea secolului al XI-lea.

Vinînd pretinse greșeli în lucrarea mea, autorul în cauză afirmă la un moment dat că „încurc izvoarele”. Se referă anume la afirmația mea că orașele de la Dunăre ar fi încheiat „pacte” cu „barbarii” și-mi ripostează că o asemenea mențiune nu s-ar afla în însemnările toparhului³⁰. Trebuie să murturisesc: că nu am ajuns ca P. Diaconu la plăcuta performanță de a cunoaște la perfecțiune limba greacă, dar cu cît cunosc, și îndeosebi ajutat de editorul Ch. B. Hasc, care o cunoștea și el puțin, am descoperit în *Leonis Diaconi Caloensis Historiae Libri Decem*, ed. Bonn, 1828, p. 501, rîndurile 17, 18, 19, mențiunea: ἄνθρωποι τὲ ἠδίκηκοντες μὴδὲν, προβληθέντες ἐπ' ὁμοσίᾳ, χειρῶν καὶ ξίφους ἔγεγονοντο. Editorul amintit traduce acest pasaj astfel: „incolae innocentes, pactis iuratis traaditi manibus obruncabantur gladiosque hostilibus”. E vorba prin urmare în acest pasaj de oameni fără nici o vină, care erau uciși deși se încredeau în jurămintele făcute de „barbarii”. Cred că jurămintele nu au făcut barbarii fiecărui locuitor în parte. Dacă nu le-au făcut împăratului bizantin, le-au făcut conducerei orașelor la care se referă toparhul. Ei se angajau să se îngrijească de aceste orașe supuse (πόλεις ὑπηκόους) și să nu-și manifeste „neînfrinarea față de supușii lor” (ἀμετρία κατὰ τῶν ὑπηκόων εἰνέστηκε)³¹. A lua asemenea angajamente și a le întări cu jurăminte înseamnă a încheia pacte. Este cazul să subliniez pentru a doua oară că încheierea unor pacte între „barbarii” și împăratul bizantin sau stăpînitorii de la Ohrida și Preslav este exclusă pentru perioada anterioară celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea. În acest caz nu vedem care sînt „barbarii”.

Trebuie să mulțumesc tinărului și amabilului meu colaborator în rezolvarea problemelor din istoria Dobrogei pentru „pactele” pe care, după Kedrenos, le încheie barbarii cu orașele de la Dunăre pe la jumătatea secolului al XI-lea³². Ele vin să înlăească și mai mult teza susținută de mine. Reținem deci „pacte” la Kedrenos și „pacte” la toparh încheiate de barbarii cu orașele de la Dunăre.

²⁸ „SCIV”, XVI, 2, p. 386.

²⁹ Gr. Tocilescu înregistrează numai 26.

³⁰ Vezi mai sus.

³¹ Leon Diaconul, *ed. cit.*, p. 501.

³² „SCIV”, XVI, 2, p. 386—387.

E cazul aici să spulber altă acuzație pe care ni-o aduce P. Diaconu cu privire la înțelegerea textului lăsat de Ioharh. Prelucrînd într-un mod ciudat argumentarea mea, mai ales în notele de la subsol, d-sa susține că supușii Ioharhului se asemănau în obiceiuri cu locuitorii de la nord de Dunăre. P. Diaconu încearcă să convingă că Ioharhul se referea la obiceiurile aceluia care domnea la nord de Istru și nu la obiceiurile supușilor săi. Ne citează textul Ioharhului și-i dă o traducere aparent exactă. Nu citează întreaga frază, ci numai un fragment din ea, convenabil pentru d-sa, ca să nu se vadă că în toate propozițiile frazei, pînă la cea citată de d-sa parțial, este vorba de cel care stăpînea la nord de Istru și nu de supușii săi³³. Lucrînd în felul acesta, nu se observă că e vorba de un plural poetic, iar Gh. B. Hase, care traduce acest fragment prin: „*ab illius vitae ratione propriis moribus non differrent*“, apare ca un mare ignorant în ceea ce privește cunoașterea limbii grecești.

În continuare, cunosătorul realităților dobrogene din a doua jumătate a secolului al X-lea este extrem de îngăduitor cu mine, cînd mă acuză că nu am studiat cu atenția cuvenită însemnările Ioharhului bizantin și din această cauză nu am observat că datarea lor pe la jumătatea secolului al XI-lea implică „anumite riscuri“ ce dau naștere la „multe (?) nedumeriri“³⁴.

În primul rînd, sînt aspru criticat pentru că nu împărtășesc părerea d-sale că numai între anii 971—976, supușii Ioharhului nu s-ar fi lucrat de bunăvoință împăratului. În prima jumătate a secolului al XI-lea, populația Dobrogei nu ar fi avut nici un motiv să se plîngă de lipsa unei bunăvoințe împărătești³⁵. În adevăr, nu am avut puterea de a înțelege cită fericire a produs printre pecenegi faptul că în anul 1048 împăratul a trimis pe ucenicii călugărului Eltimie să-i boțeze. Te sperii cînd te gîndești că au putut să moară în luptele care au urmat fără a mai intra în același rai cu împăratul. Trebuia să mai ținem seama de marea fericire care s-a abătut asupra populației dobrogene atunci cînd a ajuns împărat Roman al IV-lea Diogene. De prea multă bunăvoință de care s-au bucurat pecenegii din partea sa l-au trădat pe cîmpul de luptă de la Mantzikert. Dacă bunăvoința imperială față de susnumita populație se manifesta numai prin puternica circulație a mărfurilor bizantine la Dunărea de jos, slab argument aducem pentru a ilustra existența ei. Poate vorbi despre caracterul trainic și permanent al prezenței bizantine în Dobrogea în a doua jumătate a acestui secol numai un cunosător al realităților dobrogene din secolul al X-lea. El poate să ignoreze proporțiile pe care le-a luat prima răscoală a pecenegilor (1048—1059), răscoala pavlicienilor, a doua răscoală a pecenegilor 1078—1091 și toate acestea avînd loc pe teritoriul Dobrogei și în partea de răsărit a Bulgariei.

Vorbînd despre această existență a bunăvoinței împărătești față de populația dobrogeană de la mijlocul secolului al XI-lea, înseamnă că ai ajuns la cea mai bună înțelegere a caracterului domniilor lui Constantin al VIII-lea, al împărătesei Zoie și al soților ei (Roman al III-lea Argyros, Mihail al IV-lea și Constantin al IX-lea Monomahul), a domniei împărătesei Teodora și aceea a lui Constantin al X-lea Ducas. Unui asemenea bun cunosător în domeniul bizantinologiei nu i-au putut scăpa, desigur, cauzele răscoalelor lui Gheorghe Maniakes și Leon Tornikos.

Cunosătorul argumentează în felul următor: barbarii care distrugau populația din Dobrogea nu erau pecenegii lui Tirach, deoarece aceștia nu au fost colonizați aici, ci în alte părți din Bulgaria și nici pecenegii lui Kegen pentru faptul că aceștia încă nu se răzvrătiseră în anul 1049 și nu erau încă dușmanii bizantinilor³⁶.

În lucrarea lui P. Diaconu despre valul de piatră din Dobrogea, precum și în noua sa intervenție în legătură cu observațiile făcute de mine, se utilizează în

³³ „SCIV“, XVI, 2, p. 385 și nota 10.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 387.

³⁶ „SCIV“, XVI, 2, p. 388.

numeroase rinduri infomații din opera lui Kedrenos. Însă modul cum arheologul amintit prezintă răscoala pecenegilor ca un eveniment de mică importanță și de scurtă durată este destul de ciudat. Citind rindurile d-sale ajungi la convingerea, în cazul cînd nu este de rea credință, că nu a văzut opera acestui scriitor bizantin.

Referindu-se la afirmația mea că barbarii care distrugau orașele dobrogene pe la jumătatea secolului al XI-lea erau pecenegii aduși în Imperiul bizantin de hanii Kegen și Tirach, d-sa susține că nu poate fi vorba de oamenii celui din urmă pentru simplul motiv că teritoriul în care ei au fost colonizați de către bizantini era departe de Dobrogea. Mai adaugă că nu puteau fi nici oamenii lui Kegen pentru faptul că aceștia, prin 1050, nu erau dușmanii bizantinilor³⁷.

În nota făcută la acest pasaj se obiectivează, de asemenea, că pecenegii lui Kegen căpătaseră în Paristrion, în afară de pămînt de lucru, numai trei celăți, în timp ce din însemnările toparului reiese că *ținutul barbarilor era foarte întins*³⁸.

În altă notă arată cititorilor care sînt dispuși să-l creadă că „acum” (pe la începutul lunii decembrie 1050) pecenegii nu mai prezentau o *primejdie iminentă* (subl. d-sale) pentru bizantini“. „Se știe doar că acum”, zicea d-sa, „că ei luseseră puși pe fugă de către trupele bizantine încă din cursul verii anului 1050” (s.n.)³⁹. Să notăm că lace această gravă afirmație avînd în față opera lui Kedrenos⁴⁰. În continuare, vorbește despre flota imperială care spinteca pe la 1050 apele Dunării și de oștile bizantine care interveneau oriunde se ivea vreun pericol⁴¹. Arată iarăși pentru a doua oară, citînd pe Kedrenos, II, p. 600—601, că „în vara anului 1050 trupele bizantine pun pe fugă hoardele pecenege”.

Acuzîndu-mă de o „regretabilă lipsă de atenție în folosirea materialului bibliografic și atribuindu-mi, condescendent, „o oarecare (s.n.) stîngăcie în mînuirea datelor arheologice, d-sa mă face să-mi deschid bine ochii și să aflu că distrugerile de la Capidava și Garvăn nu sînt chiar de pe la jumătatea secolului al XI-lea, cum am afirmat. Ele s-au produs ceva mai tîrziu și anume, Capidava a fost *devastată* (s.n.) în anul 1056 iar Dinogetia după aceeași dată, mai precis în anul 1065⁴². Prin urmare, ne mai existînd în vremea aceasta pecenegei sau, dacă existau, fiind cumînți, aceste devastări nu li se pot pune pe seamă. Această afirmație o face, de asemenea, avînd în față opera lui Kedrenos și comentariile lui Vasilevski. Prin urmare, spune d-sa, efortul meu de a-mi fundamenta ipoteza cu argumente arheologice se dovedește a fi o încercare inutilă⁴³. Se poate constata cu cită ușurință pune tînărui arheolog la punct greșelile pe care le fac la fiecare pas. Mi se va permite însă să arăt numai ce spune Kedrenos, autorul bizantin cu ajutorul căruia se spulberă într-un mod atît de nemilos ipotezele mele. Se va vedea astfel cum au reușit bizantinii „să pună pe fugă” hoardele pecenege.

Kedrenos ne arată că după ce au trecut în sudul Dunării, pecenegii de sub conducerea lui Tirach (80 000 de oameni repartizați în 11 triburi) au început să pustiască sălbatec provinciile bizantine dunărene. Mihail, strategul temei Paristrion, a cerut grabnic ajutoare împăratului. Constantin Monomachul a ordonat lui Constantin Arianites, ducele Macedoniei și lui Vasile Monachos, ducele Bulgariei, să-și unească oștile lor cu acelea ale lui Mihail și Kegen spre a face față invaziei. Barbarii au găsit în satele pe le care le jefuiau vin și mied și nefiind deprinși cu asemenea bătuturi s-au îmbolnăvit (*Κοιλιακήν διάθεσιν ἔχουσα*). Luînd cunoștință de aceasta, Kegen a îndemnat pe comandanții bizantini să-i atace fără întîrziere, ceea ce s-a și făcut. Bizantinii au obținut o mare victorie și au silit pe Tirach să se

³⁷ „SCIV”, XVI, 2, p. 388.

³⁸ *Ibidem*, nota 29.

³⁹ *Ibidem*, p. 390.

⁴⁰ *Ibidem*. Aici Kedrenos este citat de două ori.

⁴¹ *Ibidem*, p. 390.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 390—391.

predea cu toți oamenii săi. Kegen sfătuia pe comandanții amintiți să-iucidă pe toți. „Pe șarpe iarna să-l uciți cind nu poate mișca din coadă” spunea el. Vasile Monachos a fost de altă părere și a colonizat pe pecenegi în câmpiile rămase pustii ale Bulgariei. Pe această cale, statul bizantin obținea un mare număr de oameni supuși la impozite și ostași pentru a face față atacurilor turcilor selgiucizi în Asia Mică. În felul acesta, pecenegii lui Tirach au fost așezați în regiunile din preajma orașelor Serdica, Naissos și Eutzampolis. Tirach, cu 140 de bărbați, a fost trimis la Constantinopol unde a fost bine primit și botezat⁴⁴.

Pînă aici totul merge bine pentru P. Diaconu. Se vede clar că pecenegii erau departe de Dobrogea, unde se aflau numai cele două triburi ale lui Kegen, care păstraseră credința împăratului.

Totuși să urmărim pe autorul bizantin mai departe. El ne arată că la scurt timp după aceasta, deci în vara anului 1049, turcii selgiucizi din Asia Mică au atacat provinciile bizantine. Pentru a ajuta oștile de acolo, Constantin Monomachul a pus să recruteze din rîndurile pecenegilor un corp de oștire de 15 000 de oameni și sub conducerea a patru din șefii lor, care stăteau la Constantinopol (Sultzus, Seltze, Caraman și Calaleimu), i-a trimis în Asia Mică. Pe drum, acest corp de oștire s-a răzvrătit și a întors armele împotriva imperiului. Ei au mers la Sofia, la ceilalți pecenegi și înarmîndu-se au atacat orașul Filipopol. De aici au trecut în nordul munților Balcani și au pus taberele pe valea riului Osma. Numai Seltzes a mai întîrziat cîva timp prin Lovcea, dar cetele acestuia au fost atacate de oștile din Macedonia condusă de Constantin Arianites și puse pe fugă⁴⁵. Mulțumindu-se numai cu spargerea taberii lui Seltzes, oștile bizantine s-au reîntors în garnizoanele lor. Pecenegii care se așezaseră pe valea riului Osma, deci toți cei care fuseseră colonizați lîngă Sofia precum și cetele lui Seltzes, nu au rămas acolo, ci s-au retras într-o regiune care avea munți și păduri, poene, pășuni și izvoare, regiune căreia bizantinii îi spuneau „O sută de dealuri” (Ἐκατον βουβούς). După ce s-au așezat aici au început să jefuiască. Sintem în primăvara anului 1049.

Kegen a fost chemat împreună cu oamenii săi la Constantinopol. Acolo partizanii lui Tirach pun la cale un atentat împotriva lui. Kegen s-a plîns împăratului, dar dușmanii săi au arătat că el plănuse un atac asupra Constantinopolului. Constantin Monomachul ordonă să fie pus sub supraveghere, dar în același timp oamenii săi să fie bine tratați. Pecenegilor însă nu le place că șeful lor este deînlînat și miniați, din această cauză, trec peste Balcani și merg la ceilalți răzvrătiți în regiunea „O sută de dealuri”⁴⁶.

Aceasta este partea de nord a Dobrogei. Scriitoarea bizantină Anna Comnena arată că în 1088, după înfrîngerea împăratului Alexe Comnenul la Silistra, între pecenegii de aici și cumanii care le veniseră în ajutor s-a dat o luptă lîngă lacul Ozolimna, situat lîngă „O sută de dealuri”. Istoricii care s-au ocupat de această problemă au identificat lacul Ozolimna cu Razelmul⁴⁷. „O sută de dealuri” erau prin urmare înălțimile împădurite din partea de nord-vest a Babadagului. Numai N. Grămadă credea că este vorba de Balta Ialomiței. Chiar dacă ar avea dreptate, Dobrogea ca loc de concentrare al pecenegilor nu poate fi scoasă din discuție.

Iată deci că în vara anului 1049, împotriva convingerii lui P. Diaconu, un mare număr de pecenegi se concentraseră în Dobrogea, fără a avea cîtuși de puțin intenții pașnice.

⁴⁴ Kedrenos, II, ed. Bonn, p. 581—587.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 588.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Anna Comnena, ed. Bonn, VII, p. 352—354. În legătură cu localizarea v. N. Iorga, *Cele dintîi cristalizări de state ale românilor*, în „Revista istorică”, V (67), Buc., 1919, p. 109, Gh. Brătianu, *Vicina*, în „Buletin de la Sec. Hist. de l'Acad. Roum.”, X, 1923, p. 126, N. Bănescu, în „Byzantion”, IV, p. 505, Zlatarschi, *ibidem*, V., p. 498—499, N. Grămadă, *Ozolimna*, în „Codrul Cosminului”, II—III, p. 85. C. Neculescu, *Năvălirea uzilor prin țările române în Imperiul Bizantin*, în „Rev. ist. Rom.”, IX, 1939, p. 200.

În același an, hoardele lor s-au îndreptat din nou spre sud și, trecând peste Balcani, au tăbărit la Aulă lângă Adrianopol. Oștirea bizantină condusă de Constantin Arianites a mers împotriva lor, dar a fost înfrântă.

Căutînd tot felul de expediente pentru a face față pericolului, Constantin Monomachul a adunat ală oaste pe care a trimis-o, sub comanda rectorului Nicephor, împotriva pecenegilor. Comandanul era însoțit de Tirach, pe care împăratul îl pusese să-i jure credință.

În fața oștirii bizantine, pecenegii se retrag iarăși în nordul Dobrogei și-si pun tabăra la Diakené, lângă „O sută de dealuri”. Aici a avut loc o luptă crîncenă în care bizantinii au fost înfrinți și puși pe fugă. Printre morții de pe cîmpul de luptă, grav rănit, rămăsese și Katakalon Kckkaumenos, unul dintre comandanții bizantini. Acesta a fost salvat de la o moarte sigură de pecenegul Galinos, care-l cunoștea din vremea cînd fusese strateg al orașelor de la Dunăre. În aceste orașe veneau și pecenegii înainte de 1048, căci neamurile se amestecau acolo, comerțul fiind liber⁴⁸. În felul acesta se explică prezența pecenegilor în Dobrogea, nu așa cum o prezintă înărul arheolog bucureștean.

Să urmărim acum modul cum au pus bizantinii pe fugă hoardele pecenege. Kedrenos ne arată că după lupta de la Diakené, care a avut loc în vara sau toamna anului 1049, pecenegii au trecut din nou la sud de Balcani, îndată după 8 iunie 1050⁴⁹.

Spre a face față primejdiei, împăratul a adunat la Constantinopol o nouă oștire, a cărei conducere a încredințat-o heteriarhului Constantin. În timp ce acesta se sfătuiă cu ceilalți comandanți în privința măsurilor de luat, patriciul Samuel Burtzes, om îndrăzneț, fără a mai aștepta ordinul de luptă, a atacat cu oamenii săi pe pecenegii care tăbăriseră lângă Adrianopol. A tras astfel în luptă toată oștirea bizantină care a fost înfrîntă la locul numit Basiliké Livada. A fost ucis cu această ocazie magistrul Constantin Arianites, precum și șeful peceneg Sultzes. Apropiindu-se oștile bizantine din tema Macedoniei sub comanda lui Vasile Monachos, pecenegii s-au retras în regiunile de la nord de Balcani⁵⁰. La această retragere se referă înărul arheolog cînd vorbește despre alungarea hoardelor pecenege. Pentru a-i face plăcerea, vom zice și noi ca d-sa că au fost alungate. Ne va permite însă să adăugăm că au fost alungate de la Adrianopol spre Dobrogea. Cu această alungare, P. Diaconu crede că pericolul peceneg pentru imperiul bizantin a dispărut. Întrucît s-ar părea că d-sa nu a mai urmărit în continuare textul lui Kedrenos și s-a oprit definitiv la paginile 600—601, iar pe de altă parte ne învinuiește că „folosim cu regretabilă lipsă de atenție bibliografia”, vom încerca să-i amintim și alte lucruri despre pecenegi.

Hoardele acestora sub conducerea lui Tirach, care fugise la ai săi în timpul luptei de la Diakené, se concentraseră din nou în partea de răsărit a Bulgariei și în Dobrogea. Împăratul, crezînd că-i va putea aduce la ascultare prin mijloace pașnice, trimise la ei și pe Kegen, dar acesta, îndată ce a ajuns în tabăra pecenegă, a fost ucis⁵¹.

O nouă oștire bizantină s-a concentrat sub conducerea lui Bryennios și a lui Mihail Akolouthes la Adrianopol. Comandanul suprem ordonase ostașilor să se abțină de la lupte și să se mărginească la stăvilirea activității lor prădalnice prin țară.

După ce a cîștigat cîteva succese ușoare (la Goloe și la Toplița, pe valea Mariței), oștirea bizantină a silit pe pecenegi să părăsească regiunile de sub poalele Balcanilor și să-și concentreze acțiunile lor de jaf asupra Macedoniei.

În fața acestei schimbări de front, comandanții bizantini și-au adus cu mare grabă forțele lor militare acolo și surprinzînd pe pecenegi, pe cînd se întorceau

⁴⁸ Kedrenos, II, p. 599.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 600.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 600—601.

⁵¹ *Ibidem*, p. 603.

încărcați de prăzi în labăra lor de lângă Chariopolis, au obținut o mare victorie (1051). Ea nu a fost însă decisivă și nu a determinat supunerea completă a pecenegilor. Hoardele lor nu au fost alungate de pe teritoriul imperiului. S-au retras, ca mai înainte, în părțile de nord-est ale Bulgariei și în Dobrogea. S-au micșorat timp de câțiva ani numai proporțiile prădăciunilor făcute de ei. Kedrenos arată că această victorie a făcut pe pecenegi să se retragă din Macedonia și a viril spaima în ei încit în timpul indicației a patra și a cincea nu au mai prădat răspîndiți prin țară ca mai înainte, ci mai puțin⁵².

Indicțiile a patra și a cincea țin de la 1 septembrie 1051 până la 1 septembrie 1053. Bizantinii au reluat luptele cu pecenegii în vara anului 1054. Împăratul Constantin Monomachul, voind să-i izgonească, a adus noi forțe militare din Orient și a constituit o nouă oștire pe care a pus-o sub conducerea lui Mihail Akolouthes. A poruncit în același timp lui Vasile Monachos Syncellos, ducele Bulgariei, să-l ajute cu oștile sale.

Pecenegii își stabiliseră tabăra lângă Preslavul Mare și o înconjuraseră cu un val și un șanț adânc. Oștirea bizantină suferind de multe lipsuri, nu putea să țină aici un asediu îndelungat. S-a angajat totuși o luptă în care ea a suferit o gravă înfringere. Printre cei care și-au pierdut viața acolo se număra însuși ducele Bulgariei, Vasile Monachos⁵³. Resturile oștirii bizantine conduse de Akolouthes și de Roman Diogene, viitorul împărat, cu greu s-au putut retrage spre Adrianopol după 11 zile de lupte, salvate mai ales prin intervenția îndrăzneată a unui corp de oștire condus de Nicephor Botaneiates⁵⁴.

Cuprins de o mare mîhnire, împăratul Constantin Monomachul a luat măsuri pentru a aduna noi forțe militare în vederea supunerii pecenegilor. Aceștia au cerut însă pace și s-a ajuns la o înțelegere între ei și imperiu.

Din nefericire pentru bizantini, pacea aceasta a durat foarte puțin. După vreo doi ani de liniște, pecenegii s-au răzvrătit din nou în timpul domniei lui Mihail al VI-lea Stratiotikos (1056—1057). Acum, în 1056, au devastat ei Capidava, fapt pe care ilustrul nostru coleg P. Diaconu îl confirmă⁵⁵. Ultimele monede bizantine descoperite în ruinele acestei cetăți sînt de la împărăteasa Teodora (1056—1056)⁵⁶.

La începutul domniei lui Isac Comnenul, pecenegii au devenit aliații maghiarilor, care rupseseră pacea cu Imperiul Bizantin. Skylitzes arată cu această ocazie că ei au năvălit din mlaștinile în care se ascundeau și au pustii regiunile vecine⁵⁷. Aceste mlaștini, care nu sînt decît Balta Brăilei, Balta Ialomiței și Delta însăși, trimit iarăși la Dobrogea.

Neputînd face față forțelor bizantine, regele Andrei al Ungariei și-a trimis solii la împăratul Isac Comnenul, care se afla la Sofia, și a încheiat pace în vara anului 1059.

După acest eveniment, oștile bizantine s-au îndreptat împotriva pecenegilor, care împărțiți în clanuri și triburi s-au supus. Numai o mică parte din ei, sub conducerea lui Seltes, sprijinindu-se pe mlaștinile Dunării și pe o stîncă pe malul acestui fluviu, a încercat să mai reziste. Toluși, surprinse în refugiul lor, cetele lui Seltes au fost și ele înfrînte⁵⁸. Mlaștinile Istrului și stîncă de care vorbește Skylitzes amintesc de regiunea „O sută de dealuri”. Supunerea pecenegilor s-a produs cu puține zile înainte de 24 septembrie 1059.

O nouă răscoală a acestui neam a avut loc prin anii 1066—1067, în timpul domniei fiilor lui Constantin Ducas, deci înainte de 1 ianuarie 1068. Ei au fost

⁵² Kedrenos II, p. 603—604.

⁵³ *Ibidem*, p. 607.

⁵⁴ *Attaleiates*, ed. Bonn, p. 39—43.

⁵⁵ „SCIV”, XVI, 2, p. 390.

⁵⁶ Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, Buc., 1958, v. I, p. 243—244.

⁵⁷ Skylitzes — Kedrenos II, ed. Bonn, p. 645.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 646.

înfrinți de Roman Diogene, viitorul împărat⁵⁹. Am amintit acest eveniment intrucît P. Diaconu susține, cu o convingere care se pare de nezdruincinal, că numai în anul 1066, populația din partea exterioară zidurilor din așezarea de la Garvăn s-a retras în interiorul incintei. D-sa îmi scoate înainte această dată, avînd ferma convingere că pecenegii, în această vreme, nu mai egistau sau duceau viața cea mai pașnică împreună cu ceilalți locuitori ai imperiului.

De fapt cred că se poate susține cu mai puțină sorți de a greși că părăsirea așezării exterioare incintei de la Garvăn—Dinogetia s-a produs în timpul primei perioade a răscoalei pecenege, pe la jumătatea secolului al XI-lea, ceea ce înseamnă anii 1049—1059. Totuși, intrucît P. Diaconu ține mult la anul 1066 se găsească și pentru acesta răscoale pecenege.

Cu mici întreruperi, prima parte a războiului împotriva pecenegilor a durat mai bine de un deceniu. De altfel, perioada dintre 1059 și 1078 nu este decît o pauză mai întinsă în șirul tulburărilor provocate de acești teribili oaspeți ai imperiului din momentul stabilirii lor în Sudul Dunării pînă la definitivarea lor supunere, în urma luptei de la Lebunion din 1091.

Izvoarele bizantine vorbesc de numeroase lupte, de prădăciuni, de pierderea unui însemnal număr de ostași. Arheologii, și în rîndul lor însuși P. Diaconu, constată devastări în unele așezări dobrogene în această perioadă. Nici arheologii și nici istoricii nu ne pot oferi nimic asemănător pentru perioada 976—1001, în care se presupune că stăpînirea satului bulgar a revenit în Dobrogea.

Prin urmare și de aici trebuie să tragem concluzia că distrugerile de sate și orașe menționate în însemnările toparhului bizantin au avut loc la începutul acestei răscoale în anii 1049—1050, înaintea luptei de la Diakené. Analiza amănunțită a evenimentelor din Imperiul bizantin dintre 1049 și 1059 mai arată apoi că proporțiile răscoalei pecenege nu pot fi minimalizate, așa cum procedează P. Diaconu. El poate să fie invitat să prezinte ceva asemănător pentru perioada 976—1001, dacă găsește, dacă nu, să arate de unde rezultă această lăcere a izvoarelor.

P. Diaconu nu se mulțumește numai să reducă însemnătatea răscoalei pecenege și a distrugerilor provocate de ea. D-sa caută și alte dovezi, spre a demonstra într-un mod convingător cititorilor d-sale că eu greșesc.

Într-un pasaj, prevăzută cu o lungă notă explicativă, aduce din nou dovezi invocînd criteriile paleografice puse în evidență de Ch. B. Hase că însemnările toparhului sînt de pe la sfîrșitul secolului al X-lea — începutul secolului al XI-lea⁶⁰. I-am atras atenția că editorul francez, referindu-se la criteriile paleografice, arată numai că „scriptura est ligala, quam vocant, sacc. X aut XI“, ceea ce înseamnă că scrisul fragmentelor lăsate de toparh este „cu legătură, așa cum reclamă secolele X sau XI“. I-am arătat lui P. Diaconu că în comentariile editorului francez nu mai există nici o indicație din care să rezulte că, după criteriile paleografice, însemnările toparhului ar putea fi datate numai de pe la sfîrșitul secolului al X-lea. D-sa crede că în materie de paleografie se pot obține rezultate extrem de precise ca și în arheologie și examinînd notele lui Ch. Hase subliniază că acesta arată că însemnările toparhului au fost făcute pe un codice de la sfîrșitul secolului al X-lea ale cărui foi libere, vreo două din ele, „posesorul“, adică toparhul, le-a acoperit cu litere mărunte și încurcate, scrisul acesta nefiind cu mult mai tîrziu decît codicele însuși. Constatarea aceasta este întărită și de convingerea pe care și-o făcuse autorul că evenimentele descrise s-ar fi petrecut în Crimeia pe la sfîrșitul secolului al X-lea, în timpul cneazului chievean Vladimir⁶¹. Deci în această nouă încercare de datare interveneau și considerații de ordin istoric nu numai paleografic.

Din punct de vedere paleografic însă, datarea „sfîrșitul secolului al X-lea“ poate însemna însă și începutul secolului al XI-lea, iar expresia „litere nu cu mult mai tîrzii decît codicele însuși“ poate însemna și jumătatea secolului al XI-lea,

⁵⁹ Skylitzes — Kedrenos, II, p. 663.

⁶⁰ „SCIV“, XVI, 2, p. 391.

⁶¹ Leon Diaconul, ed. Bonn, p. 496.

dată pe care P. Diaconu nu o poate suferi. Rămân deci ferm convins că, după criteriile paleografice cercetate de Ch. Hase, însemnările pot fi datate *puțin ceva mai târziu* decât sfârșitul secolului al X-lea, nu cu mult, dar totuși ceva mai târziu. Am căpătat această convingere nu numai din cauza existenței în adnotările lui Hase a aceluși „recentioribus” referitor la litere.

Cred că este necesar să dau unele explicații asupra „manierii” de a folosi bibliografia. Tînărul nostru arheolog știe că a săvârșit o greșeală citind B. Hase, în loc de Ch. B. Hase. În loc să-și recunoască greșeala, cum am făcut eu în ceea ce privește „bastioanele” și „Sișman”, invocă în favoarea sa faptul că un procedeu asemănător a fost utilizat de A. Cazacu, N. Bănescu, G. Moravesik și alții. Ei și-au permis să-l citeze sub forma B. Hase. Faptul acesta și alte greșeli săvârșite de P. Diaconu m-au îndemnat să cred că d-sa, ca și ceilalți care îl citează în felul acesta, nu au avut opera editată de Ch. B. Hase în față și au citat din memorie sau după alții.

Aș aminti tînărului meu coleg că este regretabil să discut cu domnia sa asemenea probleme istorice. Una este să citezi Ch. B. Hase sau simplu Hase și alta este să-i schimbi numele în B. Hase. E adevărat că se obișnuiește a se cita numele istoricilor *marți*, atunci cînd nu se provoacă nici o confuzie, simplu, fără pronume, ca de exemplu: Vasilevski, Bănescu, Vasiliev, Kondakov. Pot cita Iorga sau N. Iorga. În această privință ar trebui să consulte pe cei care lucrează în domeniul bibliografiei. În articolul de față m-am referit adesea la Leon Diaconul, cunoscutul scriitor bizantin. Totuși nu l-am spus niciodată simplu Diaconul, de teamă să nu fie confundat cu numeroși anonimi sau cu însuși P. Diaconu, criticul nostru. Cum i-ar fi plăcut oare d-sale dacă eu aș fi afirmat că migăloasele cercetări asupra valului de piatră din Dobrogea ar fi fost făcute de un istoric cu numele de L. Diaconul.

Perspicacitatea colegului nostru a descoperit și un alt motiv pentru care barbarii din însemnările toparhului nu pot să fie pecenegi și îmi subliniază un pasaj din aceste note unde se spune că dreptatea pe care ei o cultivaseră pînă acum, și din care își făcuseră cel mai mare monument de glorie, încît orașe și popoare li se alipiseră de bună voie, dispăruse⁶². Semnalînd acest pasaj, d-sa îmi obișnuiește că în cei doi ani, cît stătuseră pecenegii pe teritoriul bizantin pînă la sfîrșitul anului 1050, nu au putut să li se supună altele popoare și orașe.

D-sa nu poate sau nu vrea să-și imagineze că toparhul cunoștea pe pecenegi din perioada cînd aveau sălaşurile în stepele ponto-dunărene și că în însemnări, în cazul dat, e vorba de popoare și orașe din regiunile situate în nordul Dunării și Mării Negre. Arheologii au descoperit în aceste părți numeroase așezări din secolul al X-lea cu resturi de cultură materială care nu aparține pecenegilor⁶³. Ea a rămas de la popoare, care ca și poporul român, au fost puse în situația de a trăi sub dominația lor.

Observația lui P. Diaconu că pecenegii în a doua jumătate a secolului al X-lea, în vremea cînd atacau orașul Valandar din nordul Caucazului, cunoșteau mijloacele de a cuceri o cetate este foarte justă. Dacă nu au știut acest lucru în momentul cînd s-au deplasat spre apus din stepele est-caspice, l-au învățat repede făcînd ucenicie la granițele Imperiului Bizantin, ale Ungariei și Rusiei. Dacă nu le-ar fi cunoscut, ei nu ar fi putut, după trecerea lor în Imperiul Bizantin, să distrugă zeci de orașe, care, desigur, erau înconjurate de ziduri.

Voi lăsa la o parte unele amănunte din intervenția tînărului nostru coleg și mă voi referi în rîndurile care urmează la „cel care stăpînea la nord de Istru”. D-sa crede că e vorba de un han peceneg a cărui stăpînire se situa lîngă Dunăre. Călătoria descrisă în primul fragment al însemnărilor, spune d-sa, nu are nici o

⁶² Leon Diaconul, *op. cit.*, p. 502.

⁶³ C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor*, în „Studii și cercetări științifice” (Istorie), XIV (1963), 2, p. 216.

legătură cu hotărîrea luată de locuitorii Clematei de a se supune acestui puternic suveran. Cunoaște prezența toparhului la răsărit de Nipru și caută să ne convingă că în acest fragment se descrie o altă călătorie făcută în Crimeea.

Determinarea persoanei care se ascunde în expresia „cel care domnea la nord de Istru” se poate face numai prin datarea sigură a însemnărilor. În această privință, cred am adus destule argumente pentru a plasma redactarea lor în perioada lulburărilor provocate de pecenegi în anii 1049—1051.

În adevăr, situația din Dobrogea de nord prin anul 992 era de așa natură, încît un dregător din aceste părți putea întreprinde numeroase călătorii diplomatice în regiunile din nordul Mării Negre. Situația orașelor din Dobrogea era însă extrem de critică în anul 1050. În această vreme nu se puteau întreprinde astfel de călătorii decît în cazuri extrem de grave.

Însuși fragmentele par să arate că nu e vorba de mai multe călătorii. Din faptul că ele sînt descrise pe foi albe ale codicelui amintit, rezultă că au fost scrise la scurtă distanță în timp unele de altele și anume imediat, sub impresia întimplărilor la care asista. Ținînd seama de înfățișarea scrisului, Hase admitea ca autorul însemnărilor purtase codicele cu el în timpul călătoriei și se servise de paginile lui albe pentru scrisori și comentarii⁶⁴. A făcut probabil însemnări și pe alte hîrtii în afara codicelui amintit. Ar rezulta deci că în primul fragment se vorbește despre o parte din călătoria pe care a întreprins-o pe baza hotărîrii consemnate în fragmentul al III-lea.

Dacă evenimentele descrise ar fi avut loc prin anul 992 și întrucît nu poate fi vorba decît de o singură călătorie, ar rezulta că toparhul s-a adresat, așa cum presupune P. Daiconu, unui han peceneg, dar de la răsărit de Nipru. În acest caz, supușii acestuia nu ar fi avut aceleași moravuri ca și oamenii de sub conducerea toparhului. În anul 1059, putea să găsească în stepele de la răsărit de Nipru pe uzi, dar nici aceștia nu aveau aceleași moravuri ca ale locuitorilor din Dobrogea. Rămîne deci în discuție numai cneazul din Kiev.

Am subliniat în altă parte caracterul superficial, șubred și de scurtă durată a dominației cnejilor kieveni în regiunile dunărene⁶⁵. Reamintesc aici doar că de la sfîrșitul secolului al IX-lea pînă în anul 1049, singurii stăpînitori în stepele pontodunărene au fost pecenegii. În secolul al IX-lea, statul kievean fiind în formare, raza acțiunilor sale politice nu se întindea prea departe. În anul 1061, stepele arătate au fost ocupate de uzi, urmați de aproape de cumani. Deci numai între inter-valul dintre 1048, cînd triburile conduse de Tirach au trecut în sudul Dunării și 1061, cînd uzii și-au întins stăpînirea în regiunile de la apus de Nipru, au putut fărăi cnejii kieveni planuri de extindere a stăpînirii lor în regiunile dunărene, pînă la granițele Imperiului bizantin.

Există însă un puternic obslacol în calea acestei expansiuni și anume stăpînirea pe care populația băștinașă din preajma ei și deci și aceea de pe teritoriile ruse nu avea mijloace să o folosească⁶⁶.

E foarte posibil ca unii conducători ai populației băștinașe din regiunile situate imediat la nord de gurile Dunării, supuși în trecut autorității hanilor pecenegi, să se fi recunoscut acum vasali ai cnejilor amintiți. Dovezi în această privință nu există însă. Că nu este vorba de o stăpînire efectivă, se poate vedea din afirmația toparhului că mergînd spre Maurokastron, ceata sa străbătea un ținut dușmănos.

Rușii puteau totuși acum să străbată stăpînirea pe care mai puține primejdii ca mai înainte, cînd regiunile nord-dunărene erau populate de pecenegi.

Golirea steperilor ponto-dunărene de pecenegi a determinat guvernul constantinopolitan să ia unele măsuri spre a întări influența bizantină în aceste părți. În *codex Coslitanus*, cuprinzînd o altă redacție a listei *Notița episcopatum*, se înre-

⁶⁴ Leon Diaconul, *ed. cit.*, p. 496.

⁶⁵ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 238.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 238—239.

gistrează printre altele mitropolii și aceea a Maurokastronului și a Noii Rusii (Μαυροκάστρον ἡτοι Νεας Ῥοσίας). Eparhia în cauză cuprinde regiunea din nordul Dunării și Podolia. Ea este plasată între mitropolia Durostorului (Τρίστρας) și aceea de Naziaznz (Ναζιανζου). Prima a fost înființată în anul 1059 și ultima de Roman Diogene între anii 1069—1071⁶⁷. Probabil, Mitropolia de la Cetatea Albă a fost înființată puțin înainte de 1061. A avut o activitate de scurtă durată.

În orice caz, în 1050, un alt stăpînitor în regiunile de la nord de Dunăre, stăpînitor care să poată fi întilnit în regiunea Niprului, mai puternic decît cneazul din Kiev, nu exista. Moravurile locuitorilor din Clemata puteau să se asemene cu acelea ale supușilor săi. Se știa doar că poporul român, în perioada formării, a asimilat resturile de populație slavă rămase în regiunile carpato-dunărene. De la aceste resturi a moștenit obiceiuri care se întilnesc și la slavi.

Cneazul kievean își putea permite să dăruiască teritorii devenite libere după plecarea pecenegilor în Imperiul bizantin, cu atît mai mult cu cît el nu avea posibilitatea să le organizeze și să scoată veniluri din ele. „Satrapia“ dăruită toparhului se poate căuta prin Moldova.

Toparhul afirmă că a fost puțin timp oaspelele acestui suveran. Expresia aceasta trebuie să fie înțeleasă potrivit cu noțiunile de pe atunci și e bine să avem în vedere că aprecierile în această materie sînt foarte subiective. Trebuie să ne gîndim însă că situația gravă în care se găsea în acea vreme orașul său a împiedicat pe acest dregător bizantin să zăbovească prea mult, atît pe drum, cît și la întrevedere cu suveranul amintit. Totuși, pentru parcurgerea drumului din Dobrogea pînă la Kiev și pentru reîntoarcere trebuia să se consume cîteva luni.

Este adevărat că dacă ar merge în linie dreaptă, într-un ritm normal, un călăreț ar parcurge drumul de la gurile Dunării pînă la Kiev în, aproximativ, o lună de zile. Toluși, în condițiile de atunci, cu greu se putea atinge o asemenea performanță. Se cheltuiau multe zile cu trecerea rîurilor și fluviilor, cu procurarea alimentelor și a călăuzelor. Trebuie să mai avem în vedere și vremea proastă. Toparhul însuși ne arată că din asemenea cauză și-a întrerupt călătoria în satul Borion. După ce a plecat de aici, din cauza viscolului și a drumurilor troienite, ceata de sub conducerea sa nu putea parcurge decît cel mult 12—13 km pe zi (70 stadii)⁶⁸.

Am arătat că planeta Saturn intra aparent în constelația Vărsătorului aproximativ la 9 ianuarie 1051. Toparhul afirmă însă că planeta în cauză i se arăta la începutul intrării ei în constelația Vărsătorului⁶⁹. Trebuie să ne mai gîndim că mijloacele sale de a face observații astronomice erau foarte rudimentare. În nota adăugată la explicațiile mele cu privire la calcularea datei cînd a avut loc această călătorie, arătăm că în acea vreme constelațiile nu erau delimitate în același fel ca în prezent. Am mai adăugat, de asemenea, că trebuie să se mai țină seamă și de precesie⁷⁰. Mai mult încă, pentru ușurința calculului am luat data de 1 martie 1964 pentru intrarea planetei Saturn în constelația Vărsătorului. În realitate ea s-a produs însă pe la jumătatea lunii februarie același an.

Toate acestea m-au determinat să propun pentru fixarea timpului cînd și-a scris toparhul însemnările o dată de pe la sfîrșitul anului 1050 sau de pe la începutul anului 1051. Sînt în măsură în prezent să descopăr într-o astfel de precizare prea strînsă unele neajunsuri. Observațiile lui P. Diaconu m-au determinat să verific încă o dată calculele făcute precum și datele referitoare la răscoala pecenegilor.

⁶⁷ E. Honigmann, *Studies in slavic church history*, „Byzantion“, t. XVII (1944--1945), p. 155, 159". M. V. Levčenko, *Očerki*, p. 307—308.

⁶⁸ Leon Diaconul, *ed. cit.*, p. 498.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ C. Cihodaru, *Observații critice asupra însemnărilor „toparhului bizantin“*, în „Studii și cercetări științifice“. (Istoria), Iași, XII, 2, p. 267.

În cazul cînd, ținînd seama de precizie, am deplasa spre stînga limita constelației aștrului cu 11°, planeta Saturn ar fi atins-o prin luna ianuarie 1963. Pornind de la această dată și numărînd în trecut 31 de revoluții a 29 de ani și 166 zile făcute de planeta Saturn, ajungem pe la începutul lunii decembrie 1049. Legătura care se poate stabili între această dată și luptele purtate de bizantini împotriva pecenegilor vin să-mi întărească această convingere.

În adevăr, lupta de la Diakené a avut loc înainte de data de 8 iunie 1050, dar nu în același an așa cum am crezut, ci în 1049. Cînd se descriu măsurile luate în vederea întîmpinării la Basiliké Livada a noii invazii pecenege în părțile Adriaticii, imediat după data de 8 iunie 1050, se amintește de aducerea unor trupe din locurile de iarnă. Întrucît acestea se aflau în Peninsula Balcanică, o asemenea mențiune ar fi fost imposibilă în cazul cînd lupta de la Diakené ar fi avut loc în primăvara aceluiași an. E mai sigur că această luptă a avut loc prin luna august 1049, căci imediat după descrierea ei, Kedrenos se ocupă de evenimentele care au avut loc în timpul indicției a III-a. Aceasta începe la 1 septembrie 1049 și durează pînă la 1 septembrie 1050.

Dacă în adevăr toparhul ar fi plecat înaintea luptei de la Diakené din Dobrogea la Kiev, călătoria sa, dus și întors, s-ar fi putut consuma în 3—4 luni. Putea deci să fie surprins de viscol prin regiunea de pe cursul inferior al Niprului pe la începutul lunii decembrie 1049 sau ianuarie 1050, or cît de puțin timp ar fi consumat pentru a discuta cu cel care stăpînea în acele părți. Prin urmare, s-ar fi putut să fi plecat de acasă înainte de lupta de la Diakené, care trebuia să fie plasată pe la sfîrșitul lunii august 1049.

Pcate să mai fie și o altă cauză pentru care nu se menționează lupta de la Diakené în însemnările toparhului. Observăm că la începutul fragmentului al doilea, după propoziția „atunci am hotărît să purtăm război cu barbarii“, autorul a scris și apoi a șters cuvintele „de aceea și la nord de Istru“ ⁷¹(καὶ δια τοῦτο γὰρ καὶ τὰ βόρεια τοῦ Ἰστρου). Înțelesul lor rămîne enigmatic. La sfîrșitul aceluiaș fragment, după ce arată că nu mai era posibil de locuit într-un oraș distrus, în care se apărau mai mult ca dintr-un sat decît dintr-un oraș, întrucît regiunea fusese devastată de barbari și prefăcută într-un pustiu, iar zidurile (orașului) fiind distruse, toparhul ne spune că el fusese primul care hotărîse să se populeze din nou Clemata. Hase traduce termenul grec οἰκίσσαι prin „habitare“, „a locui“, „a popula“. În notă însă propune emendarea textului crezînd că autorul s-a gîndit să scrie οἰκίσσαι „instaurare“ ⁷².

Se pune deci problema dacă toparhul și locuitorii conduși de el au luat măsuri să repare zidurile orașului sau au luat hotărîrea să-l părăsească și să se așeze într-o regiune numită Clemata. Ne gîndim că la Constantin Porfirogenetos și la alți scriitori din vechime termenul acesta este întrebuintat cu sensul de regiune de coastă stăpînită de bizantini în afară de granițele propriu-zise ale imperiului. Probabil la această situație se referea expresia „de aceea și la nordul Dunării“.

Presupunerea că toparhul și locuitorii lui au luat hotărîrea să-și părăsească așezările din sudul Dunării spre a se stabili în nordul fluviului, într-o regiune numită Clemata, capătă mai multă tărie la o analiză mai atentă a textului. Toparhul arată că cel care stăpînea la nord de Istru i-a dat din nou stăpînirea asupra Clematei. Nu cred că ar fi putut face acest lucru dacă această regiune s-ar fi aflat în cuprinsul Imperiului Bizantin. I-a mai adăogat pe lîngă acestea un întreg ținut și i-a dăruit venituri anuale din teritoriile stăpînite de dînsul.

Pe de altă parte, salul Borion de pe Nipru poartă un nume grecesc. Se pune deci întrebarea, nu cumva după strămutarea pecenegilor în Peninsula Balcanică, locuitorii din Dobrogea și din alte părți ale imperiului s-au strămutat pe țărmlul

⁷¹ Leon Diaconul, p. 500.

⁷² *Ibidem*, p. 502—503.

nordic al Mării Negre. Toparhul înseamnă că de la Borion s-a îndreptat spre Maurokastron (Cetatea Albă). Oare nu cumva aceasta era Clemala asupra căruia i se confirma stăpînirea? Repopularea ei și a țărmlui nu a dus oare la crearea Mitropoliei Maurokastronului și a Noii Rusii? Sînt întrebări la care eu înclin să răspund afirmativ.

P. Diaconu mai descoperă un argument pentru care cneazul kievean Iaroslav nu poate să fie identificat cu „cel care domnea la nord de Istru“. „Este știut“, spune d-sa, „că acest cneaz, din cauza proverbialei sale frici, n-a părăsit de multe ori Kjevul“⁷³. Izvorul de unde a luat d-sa această informație este ținut în mare secret. Se știe însă din *Póvesti vremennyh let*, principalul izvor asupra acestei domnii, că Iaroslav a întreprins expediții împotriva iatvigilor, litvanilor, mazovienilor⁷⁴. „A mers asupra iatvigilor“ spune această cronică. Prin urmare ne vom lăsa convinși de acest izvor și nu de nejustificatul „este știut“ pentru a ne forma o imagine justă despre persoana lui Iaroslav.

La sfîrșitul acestor precizări pot constata că P. Diaconu a intervenit în această discuție cu un zel demn de o cauză mai bună, fără să fi avut și grija cuvenită de a se informa precis asupra datelor pe care își întemeiază observațiile. Și-a închipuit că-și poate impune tezele, adoptînd un limbaj neobișnuit în discuțiile științifice, sau pe calea denaturării. Închei aici dezbaterea cu concluzia că nici unul din argumentele sale nu are valoare și nu poate să convingă pe acei care, în adevăr, cunosc realitățile dobrogene din sec. X—IX.

Nici unul din aceste argumente făurite de multe ori ad-hoc sau scoase printr-o falsă interpretare nu-mi poate strămula convingerea că valul de pială a fost construit de bizanțini între anii 971—976, din ordinul lui Ioan Tzimiskes, terminată în acest timp sau în domnia urmașului său Vasile al II-lea, între anii 1001—1025.

Construirea acestui val nu are nici o legătură cu însemnările Toparhului bizantin. În fragmentele rămase de la acesta se descriu întîmplări care au avut loc în Dobrogea în anii 1049—1050 în timpul răscoalei pecenegilor.

NOUVELLES PRÉCISIONS CONCERNANT LA DATATION DU VALLUM EN PIERRE DE LA DOBROUDJA ET LES NOTES DU TOPARQUE BYZANTIN

RESUME

Continuant les études publiées antérieurement dans les revues „Studii și cercetări științifice, Istorie“, (Iași), XII (1961), 2-e fascicule, et „Studii“, XVI (1963), 5-e fascicule, l'auteur invoque de nouveaux arguments à l'appui de ses conclusions relatives à la datation du vallum en pierre de la Dobroudja et des notes du Toparque byzantin. Il réfute les objections qui lui ont été faites par l'archéologue de Bucarest P. Diaconu. Il souligne particulièrement la possibilité de situer la localité du Petit Preslav à Nufărul près de Tulcea et il apporte de nouvelles informations sur l'ampleur de la révolte des Petchenègues dans la seconde moitié du XI-e siècle.

⁷³ „SCIV“, XVI, 2, p. 389.

⁷⁴ Ed. cit., vol. I, p. 103—104.

MARION EINHORN, *Die Ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien, 1936—1939*, Akademie-Verlag-Berlin, 1962. Schriften des Instituts für Geschichte, Reihe I; Allgemeine und Deutsche Geschichte, Band 15, 239 p.

Cartea lui Marion Einhorn, *Bazele economice ale intervenției Germaniei fasciste în Spania, 1936—1939*, prezintă un mare interes atât pentru istorici, cât și pentru economiști. Pe bună dreptate autoarea consideră că înțelegerea profundă a cauzelor care au dus la intervenția Germaniei fasciste în Spania, ca și a poziției statelor occidentale față de războiul civil, nu este posibilă fără o cercetare amănunțită a intereselor economice și deci și politice ale monopolurilor germane și ale cercurilor reacționare spaniole.

Analiza acestor cauze constituie unul din obiectivele principale ale lucrării, analiză realizată în cea mai mare măsură cu ajutorul unui interesant și convingător material documentar, îndeosebi provenit din arhivele germane. Autoarea consideră în același timp necesar să ia poziție împotriva unor teze elaborate de istoricii vest-germani cu privire la natura relațiilor dintre Germania și Spania în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial. Este vorba de unele cărți¹ apărute cu câțiva ani în urmă și de o serie de studii mai noi publicate în revista „Historische Zeitschrift“.

Fie că autorii acestor lucrări sau studii subliniază numai relațiile de natură culturală, fie numai pe cele comerciale, în egală măsură toți ascund cu grijă interesele marilor monopoluri germane și justifică într-un fel sau altul intervenția militară a Germaniei hitleriste în Spania din anii 1936—1939.

Indreptându-și toate eforturile spre studierea intereselor imperialismului german în economia Spaniei încă de la începutul secolului al XX-lea, Marion Einhorn prezintă în primul capitol un istoric al penetrației capitalului monopolist german pe piața spaniolă, punând accent pe creșterea rivalității dintre Germania, pe de o parte, Anglia și Franța, pe de altă parte, în vederea stăpînirii peninsulei Iberice. Aceste rivalități pun în evidență faptul că încă înainte de 1914 bogățiile solului și subsolului spaniol prezentau un mare interes atât pentru Anglia, Franța, Belgia cât și pentru Germania. Ele scot în evidență, de asemenea, că Spania, încă înaintea primului război mondial, era una din piețele importante de plasare a capitalului occidental. Aceasta și explică, între altele, de ce lupta imperialismului german pentru asigurarea unui loc din ce în ce mai important în economia spaniolă nu a fost

¹ Hugo Kehler, *Deutschland in Spanien, Beziehung, Einfluss und Abhängigkeit*, Verlag Georg D. H. Calwoy, München, 1953; Joachim van den Berg, *Deutschland und der spanische Bürgerkrieg*, Würzburg, 1953.

de loc ușoară. În primul rînd, Germania se lovea, în timpul primului război mondial și după acesta, de concurența puternică a țărilor Antantei, care aveau investiții importante în economia Spaniei.

În al doilea rînd, ea se lovea de interesele atît ale Franței cît și mai ales ale Angliei, care foloseau poziția geografică a Spaniei ca drum de legătură cu o parte din colonii, cu Gibraltarul și nordul Africii.

Interesele militare împotriva țărilor Antantei în timpul primului război mondial, greutățile cu care a trebuit să lupte ca urmare a pierderii războiului, au determinat imperialismul german să desfășoare o variată activitate cu ajutorul căreia să pregătească și să-și asigure după sfîrșitul războiului un loc în viața economică și politică a Spaniei. Și astfel calea intervenției deschise militare sau politice, folosită indeosebi de Germania guvernată de Hitler, a fost minuțios pregătită.

În afară de intensificarea schimburilor comerciale, după 1923 a fost desfășurată o intensă propagandă, finanțată de monopolurile germane, prin presă, cărți, broșuri, ca și prin asociații și societăți germane, între care cităm Deutschland-Spanien, Deutsche—Spänische Verein, cu sucursale în principalele orașe germane și spaniole, și altele care au slujit interesele unei apropieri între cele două țări. Concomitent cu această ofensivă propagandistică, zeci și zeci de firme germane își înlăureau pozițiile în economia precară a Spaniei de după război.

Întărirea capitalului german în economia Spaniei s-a făcut în continuare în cadrul unei puternice lupte de concurență cu Franța și mai ales cu Anglia. Străduința de a prezenta cît mai clar procesul de penetrație a capitalului german în economia Spaniei, pînă la venirea lui Hitler la putere, este însă, într-o anumită măsură, stînjinită de lipsa de preocupări mai largi ale autoarei față de problemele principale ale situației interne a Spaniei. Considerații generale, care există în lucrare, apar nu o dată neîndestulătoare. Ar fi fost utile explicații mai detaliate care să se refere la cauzele rămîinerii în urmă a dezvoltării capitaliste a Spaniei, consecințele economice și politice ale coexistenței unor elemente imperialiste alături de puternice elemente feudale. Se face simțită lipsa unei analize a vieții politice, a intereselor diferitelor grupări ale cercurilor dominante, consecințele grave ale crizei economice din 1929—1933.

Cunoașterea mai adîncă a situației interne a Spaniei de la sfîrșitul primului război mondial pînă în 1933 ar sublinia și mai mult lupta cu adevărat eroică a poporului și a mișcării revoluționare spaniole împotriva reacțiunii, a vîrfurilor clericale și militare, a marilor proprietari de pămînt.

De la instaurarea dictaturii fasciste în Germania, Spania a jucat un rol însemnat în planurile ei militare. Cercurile oficiale hitleriste nu au ascuns interesul lor pentru stăpînirea Gibraltarului, a Marocului, a insulelor Baleare, care flanchează Marea Mediterană și astfel și liniile de apărare franceze. După 1934—1935, devenise clar că imperialismul german nu avea în vedere numai împiedicarea legăturilor Angliei și Franței cu coloniile lor, ci și de a da prin intermediul Spaniei o lovitură directă acestor două puteri.

În ceea ce privește dominația economică a Germaniei hitleriste în Spania, monopolurile germane aveau în vedere materiile prime, minereul de fier, arama, mercurul și altele, asigurarea unei piețe de desfacere și de plasare a capitalului. Intensificarea eforturilor Germaniei pentru stăpînirea Spaniei, a cărei situație economică era deosebit de grea, a fost facilitată de sprijinul acordat de reacțiunea spaniolă, care deținea importante poziții în economia țării.

Victoria Frontului Popular din Spania a îngrijorat atît de mult forțele reacționare spaniole și germane, încît acestea au trecut la organizarea unor acțiuni comune în vederea înăbușirii mișcării populare. Lupta pentru înlăturarea Frontului Popular, luptă susținută deopotrivă de reacțiunea internă cît și de cea internațională, trebuia să creeze premisele introducerii în Spania a unui regim dictatorial, a unui regim fascist. Este clar că victoria Frontului Popular și introducerea unui regim democratic și Spania ar fi constituit, pe de o parte, o serioasă piedică pentru reali-

zarea planurilor expansioniste ale Germaniei, iar pe de altă parte, o incurajare a luptei împotriva fascismului pe plan internațional.

Încă înaintea victoriei Frontului Popular au avut loc o serie de tratative secrete între conducătorii Falangei și reprezentanții guvernului hitlerist în vederea înzestrării celor dinții cu armament. Aceste tratative s-au intensificat după victoria Frontului Popular. În anul 1938 au fost puse la cale de către Falangă, cu ajutorul hitleriștilor, o serie de acțiuni provocatoare în insulele Canare, Baleare, Maroc, ca și în unele orașe mai mari ale Spaniei.

Cu ajutorul unui bogat material documentar, în mare parte inedit, autoarea pune în evidență ajutorul substanțial acordat de guvernul de la Berlin Falangei în vederea pregătirii războiului. Un deosebit interes prezintă în cadrul lucrării capitolele V și VI, care se ocupă cu ajutorul militar și politic acordat regimului lui Franco de către Germania în timpul războiului civil și cu intensificarea penetrației economice a hitleriștilor în economia Spaniei în perioada desfășurării războiului.

Cei doi ani de război în Spania — arată Marion Einhorn — au constituit pentru soldații lui Hitler primele experiențe de purtare a războiului. De altfel, este cunoscut că cercurile militare germane au considerat intervenția în Spania ca „o înaltă școală de război”.

Referindu-se la poziția puterilor occidentale față de evenimentele singeroase care se desfășurau în Spania, autoarea se oprește mai mult asupra politicii de așa zisă neintervenție, inițială de Anglia și apoi urmată de alte țări. Fără a se limita numai la expunerea urmărilor grave ale acestei politici pentru Spania și poporul spaniol, autoarea analizează consecințele care au decurs din politica de neintervenție chiar pentru țările care au intrat și aderat la Comitetul de neintervenție, înființat la 9 septembrie 1936, cu sediul la Londra.

Lupta comună a reacțiunii spaniole, germane, engleze și franceze împotriva victoriei forțelor democratice din Spania — subliniază autoarea — a făcut din Franco nu numai reprezentantul forțelor reactionare din Spania, ci și apărătorul intereselor virfurilor imperialiste din țările occidentale.

Pe baza unor informații din surse variate sînt analizate în lucrarea de care ne ocupăm principalele momente ale războiului civil, contradicțiile dintre diferite state care erau interesate în economia de război a Spaniei. Sînt prezentate pe larg tratatele comerciale care au fost încheiate între firmele germane și cele spaniole, întărirea pozițiilor firmelor Siemens-Schuckerts, Werken, Schlitter, concernul Spaniengesellschaft, Siemens-Reiniger und Bauunion, Rowak-Hisma și altele, precum și rolul băncilor germane în acapararea economiei spaniole. Nu sînt neglijate nici protocoalele comerciale secrete încheiate între cele două părți și nici măsurile luate în a doua jumătate a anului 1937, după cîmpirea de către trupele fasciste a țării Bascilor, cu ajutorul cărora au fost asigurate și mai bine interesele monopolurilor germane.

Cu toate că evoluția războiului din Spania prezenta din ce în ce mai multe pericole pentru țările occidentale, politica de incurajare a regimului fascist a continuat. Recunoașterea regimului franchist în 1937 de către Japonia, Manciuria, Vatican, de unele state din America centrală, precum și reluarea relațiilor oficiale cu guvernul Franco de către Jugoslavia și Polonia, au fost deosebit de folositoare pentru reacțiunea spaniolă. Toate acestea au dus la intensificarea ofensivei Germaniei fasciste în Spania, unde ea reușise să ocupe poziții economice de mare importanță.

Succesele raportate de armatele hitleriste în 1938 în Spania au dus la întărirea pozițiilor Italiei și Germaniei în Marea Mediterană, ceea ce pune în primejdie linia strategică a imperiului britanic și coloniile franceze. Desfășurarea războiului în regiunea Catalaniei apropia grupele fasciste de granița Franței. Îngrijorarea cercurilor conducătoare engleze și franceze nu mai putea fi ascunsă. În toată lumea creștea mișcarea de solidaritate cu lupta poporului spaniol împotriva amestecului țărilor fasciste. În acele momente — subliniază autoarea — existau condiții favorabile pentru ca țările occidentale să părăsească politica de neintervenție și incu-

rajare a agresorului. În locul unei asemenea politici, guvernul englez Chamberlain intensifică însă tratativele neoficiale (ianuarie 1938) cu Franco în vederea apropiatei recunoașteri a regimului franchist. La 28 februarie 1938, guvernele englez și francez recunosc de jure regimul franchist, în condițiuni avantajoase pentru reacțiunea spaniolă. În martie 1938 Spania franchistă aderă la pactul anticomintern, ceea ce întărește poziția Germaniei în peninsula Iberică, iar în urma încheierii pactului de prietenie germano-spaniol (februarie 1939) se preciează rolul Spaniei în războiul pe care cel de al treilea Reich se pregătea să-l declanșeze.

Scrisă cu multă simpatie față de lupta poporului spaniol pentru libertate și democrație, cartea lui Marion Einhorn impune parcă celor interesați obligația de a trage învățămintele necesare din acest tragic episod din istoria poporului spaniol.

J. Benditer

Contribuția României la victoria asupra fascismului, București, Editura Politică, 1965, 199 p. + 6 hărți.

Volumul pe care-l recenzăm cuprinde comunicările ținute de delegația română la Conferința științifică de la Moscova consacrată celei de a XX-a aniversări a victoriei asupra Germaniei hitleriste. Această Conferință, la care au participat delegații din 19 țări, a fost organizată de Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. și Ministerul Apărării al U.R.S.S. Lucrările Conferinței s-au desfășurat în zilele de 14—16 aprilie 1965.

Delegația română a prezentat la Conferința amintită de la Moscova un număr de patru comunicări. Aceste comunicări, susținute de membrii delegației noastre, abordează probleme din cele mai diferite — ca istoria mișcării de rezistență antifascistă din România în anii celui de-al doilea război mondial, insurecția armată din august 1944, participarea Armatei române la războiul contra Germaniei naziste și contribuția economică a României în acest război. Ele vin să ilustreze cu pregnanță rolul și aportul țării noastre în obținerea victoriei de importanță istorico-mondială asupra Reichului hitlerist. Din inițiativa laudabilă a Editurii Politice, comunicările prezentate la Conferința de la Moscova au fost reunite într-un volum, intitulat *Contribuția României la victoria asupra fascismului*.

Autorii primei comunicări publicată în acest volum, Ion Popescu-Puțuri, g-ral maior în rezervă Gh. Zaharia, Ilie Rădulescu, se ocupă de „Insurecția armată antifascistă din august 1944 și participarea României la înfrângerea Germaniei hitleriste. Însemnătatea lor în istoria poporului român” (pp. 7—34). Prin folosirea unui bogat material arhivistic, a holărilor, declarațiilor, manifestelor P.C.R. din anii războiului, a documentelor diplomatice și a celor ale organelor hitleriste, având la dispoziție numeroase mărturii ale participanților la evenimentele relatate, amintirile și memoriile unor personalități politice, autorii aduc o contribuție valoroasă la studierea problemelor legate de pregătirea și înfăptuirea insurecției armate din august 1944. Analizând acțiunile care au pregătit actul istoric de la 23 August 1944, precum și evenimentul în sine, autorii comunicării amintite subliniază faptul că insurecția armată antifascistă din România este o urmare firească a ercilor lupte revoluționare desfășurate de către masele populare cu mult timp înainte de înfăptuirea ei și ale cărei cauze trebuie căutate în contradicțiile politico-economice și frământările sociale din perioada premergătoare războiului. Autorii scot în evidență rolul conducător al P.C.R., care în tot cursul desfășurării războiului a demascat regimul fascist și ororile sale, prezentând opiniei publice un tablou real asupra mersului evenimentelor, a organizat și îndrumat toate acțiunile poporului

român în războiul antihitlerist. Întărindu-și rindurile sale, realizând unitatea de acțiune a clasei muncitoare, mobilizând masele largi de oameni ai muncii, P.C.R. a organizat răsturnarea dictaturii militarofasciste, dînd astfel o puternică lovitură pozițiilor deținute de clasele stăpînitoare din țara noastră. În comunicare se subliniază rolul hotărîtor jucat de forțele interne în pregătirea și victoria insurecției armate de la 23 August 1944. Vorbind despre însemnătatea insurecției armate antifasciste pentru dezvoltarea ulterioară a țării noastre, autorii arată că importanța istorică a acestui act constă în primul rînd în răsturnarea dictaturii antonesciene, acțiune care marchează începutul revoluției populare în România. Împletind caracterul antifascist cu sarcinile luptei pentru eliberarea națională a țării, insurecția armată victorioasă a creat premisele necesare pentru cucerirea unei adevărate independente și suveranități naționale.

În comunicarea intitulată „Cercetarea istoriei mișcării de rezistență din România” (pp. 35—66), prof. univ. Valter Roman, Vlad Zaharescu și col. Aurel Petri prezintă unele aspecte deosebit de importante din istoria luptei poporului nostru, condus de P.C.R., împotriva regimului antonescian și a războiului în perioada anilor 1940—1944. Referindu-se la însemnătatea, pe plan general, a luptei popoarelor aflate sub stăpînirea nazistă, autorii constată pe bună dreptate că „un factor important, cu adînci repercusiuni asupra desfășurării războiului și a rezultatelor sale, l-a constituit puternica mișcare de rezistență antifascistă” (p. 37). Ei subliniază că, alături de întreaga coaliție antihitleristă, însuflețită de eroismul poporului sovietic, mișcarea de rezistență din România condusă de partidul comunist a jucat un rol hotărîtor în eliberarea poporului nostru de sub jugul fascist.

Mișcarea de rezistență începe în perioada ce urmează imediat instaurării dictaturii militarofasciste și intrării trupelor hitleriste în țară, fiind o continuare firească în condiții noi, a acțiunilor desfășurate anterior de către forțele democratice din România conduse de P.C.R. Pornind de la analiza celor mai simple forme de manifestare, autorii arată că ridicarea eroică a muncitorilor cefești și petroliști din ianuarie-februarie 1933, lupta maselor populare pentru apărarea țării contra expansiunii fasciste în timpul dictaturii regale sînt acțiuni care anunță puternica mișcare ce se va organiza în curînd în România. Lupta antifascistă a maselor populare din țara noastră capătă amploare o dată cu evoluția situației de pe front, ajungînd ca, după victoriile coaliției antihitleriste, în vara anului 1943, activul revoluționar al partidului comunist, analizînd conjunctura politico-militară internă și internațională, să elaboreze linia strategică și tactică pentru răsturnarea prin forță a dictaturii militarofasciste și înlocuirea armelor împotriva Germaniei hitleriste, obiective care puteau fi realizate numai prin insurecția armată.

Clasa muncitoare, țărăimea, intelectualitatea și elementele patriotice din armată, conduse de către P.C.R., au constituit forțele participante la mișcarea de rezistență antifascistă din țara noastră. Obiectivele acestei largi acțiuni de masă, izvorite din cunoașterea intereselor naționale vitale ale poporului, reflectă căile prin care poporul nostru în condițiile specifice României și-a adus contribuția la nimicirea fascismului. În dezvoltarea mișcării de rezistență, insurecția din august 1944 constituie o cotitură hotărîtoare, ridicînd lupta antifascistă a întregului popor pe o treaptă calitativ superioară. Din acest moment, mișcarea de rezistență capătă forma participării Armatei române la războiul împotriva Germaniei hitleriste, a luptei maselor în vederea lichidării rămășițelor fasciste, a mobilizării tuturor eforturilor pentru sprijinirea frontului antihitlerist.

Deosebit de interesantă și bazată în cea mai mare parte pe materiale inedite este comunicarea g-ului-maior Constantin Popa, col. Leonida Ion și lt. col. Leonida Lechin, intitulată „Cercetarea arhivistică privind participarea Armatei române, umăr la umăr cu Armata sovietică, la războiul antihitlerist” (pp. 67—91). Studiarea acestei probleme prezintă o deosebită importanță, deoarece îmbogățește materialul faptic

reterilor la contribuția poporului român la războiul antihitlerist. Victoria insurecției armate antifasciste din august 1944, lichidarea dictaturii militar-fasciste, încetarea acțiunilor contra Națiunilor Unite, marchează începutul unui război drept, de eliberare și apărare a patriei, începutul luptelor comune ale Armatei române și sovietice pentru eliberarea părții de nord a Transilvaniei și continuarea acestei lupte și dincolo de hotarele țării noastre. Participarea armată a țării noastre la nimicirea Wehrmachtului nazist a însemnat pentru lupta comună a popoarelor cea mai de seamă contribuție a poporului român. Ea s-a concretizat în faptul că intrarea României în războiul antihitlerist cu întregul ei potențial militar și economic a dus la pierderea de către Germania a unor poziții strategice de cea mai mare însemnătate pe care le deținea în România și Peninsula Balcanică și la creșterea superiorității forțelor coaliției antihitleriste. Numeroase documente și lucrări de specialitate relevă consecințele survenite pe frontul hitlerist în urma intrării României în coaliția Națiunilor Unite, arătând că astfel Germania a primit „una din cele mai sensibile lovituri” în cursul ultimului conflict mondial (p. 76).

Comunicarea completează cu date noi informațiile cunoscute deja referitoare la organizarea cooperării de luptă între Armata română și cea sovietică, ambele fiind în contact nemijlocit cu inamicul, situație care ridică probleme interesante privind lupta comună contra armatelor naziste. Autorii scot în evidență că pe tot timpul campaniei militare purtate împotriva trupelor Wehrmachtului cele două armate au realizat o perfectă cooperare, eliberând la 25 octombrie 1944 întreg teritoriul României și continuând apoi lupta pînă la zdrobirea definitivă a Germaniei hitleriste. Astfel, însuflețită de idealul nobil al eliberării popoarelor de sub jugul fascist, Armata română continuă războiul împotriva Germaniei naziste dincolo de hotarele patriei, contribuind la eliberarea Ungariei și a Cehoslovaciei.

Ultima comunicare inclusă în volumul prezentat, tratând despre „Rezultatele cercetării științifice cu privire la contribuția economică a României în războiul antihitlerist” (pp. 95—115), este datorată prof. univ. N. N. Constantinescu și col. V. Anescu. Pe baza unor materiale inedite, autorii prezintă efortul economic și financiar al României ca participantă la războiul antihitlerist. Contribuția economică a țării noastre la victoria asupra Germaniei hitleriste reprezintă, alături de participarea Armatei române la război, cel mai de seamă aport al României pe acest țărm. Autorii analizează multiplele aspecte legate de contribuția economică a României la războiul antihitlerist, cum ar fi: consecințele economice pe care le-a provocat pentru Reichul hitlerist aflat în război ieșirea țării noastre — în urma insurecției de la 23 August 1944 — din gruparea statelor Axei și alăturarea ei coaliției Națiunilor Unite; lupta maselor muncitoare din România conduse de P.C.R. pentru susținerea frontului antihitlerist; sarcinile economice și financiare îndeplinite de România în timpul războiului antihitlerist în perioada 23 August 1944—9 Mai 1945. În încheiere, autorii subliniază rolul și importanța contribuției militare și economice a țării noastre în înfrângerea Germaniei naziste în ultimul război mondial, apreciind — pe bună dreptate — că „prin bătăliile purtate și singele vărsat, prin eforturile depuse pentru aprovizionarea frontului, poporul român și-a adus contribuția la apropierea victoriei asupra nazismului, la marea bucurie trăită de popoarele lumii la 9 Mai 1945” (p. 115).

În afara celor patru comunicări analizate mai sus, volumul consacrat contribuției României la victoria asupra fascismului cuprinde și o serie de tabele, întocmite de Gh. David, în care găsim date prețioase, extrase din arhivele militare, cu privire la efectivele de luptă ale marilor unități și unităților ce intrau în componența Armatei române în vremea campaniei antihitleriste, precum și regiunile frontului în care ele au acționat în perioada respectivă. Totodată, luăm cunoștință de pierderile în personal suferite de trupele române în timpul războiului antihitlerist, ca și de eforturile făcute de comandamentul nostru pentru completarea lor. Interesante ni se par și datele referitoare la numărul prizonierilor capturați de către forțele armate române în cele aproximativ 9 luni cât a durat campania noastră militară, alături de celelalte armate ale Națiunilor Unite, împotriva Reichului nazist.

Indicele, bibliografia și datele cronologice atașate la sfârșitul volumului, au menirea să înlesnească utilizarea lui de către cititor. Observăm doar că la capitolul „date cronologice” s-au strecurat unele greșeli (cum ar fi, de pildă, datele începutului agresiunii italiene în Abisinia, a desfășurării lucrărilor conferinței pentru Națiunile Unite de la San Francisco, ori a Conferinței Păcii de la Paris din 1946).

Nu putem încheia fără a sublinia importanța apariției lucrării analizate. Fiind publicată cu prilejul aniversării a 20 de ani de la victoria popoarelor asupra fascismului, ea are menirea să comemoreze un eveniment de mare însemnătate istorică. În același timp, această lucrare scoate cu pregnanță în evidență rolul și contribuția poporului român în obținerea victoriei asupra Germaniei hitleriste. În acest fel, volumul prezentat aduce un omagiu tuturor acelor care s-au jertfit în lupta dreaptă pentru nimicirea armatelor hitleriste și subliniază aportul multilateral al poporului român la victoria asupra fascismului.

Gh. Florescu

GEORGES DETHAN, *L'Allemagne en 1867. Lettres inédites de Henri Tillos*, „Revue d'histoire diplomatique”, octombrie-decembrie 1964, p. 340—360.

În „Revue d'histoire diplomatique”, Georges Dethan, directorul acestei reviste, tipărește scrisori din iunie-noiembrie 1867 trimise Ministerului de externe al Franței de către Henri Tillos. Publicarea scrisorilor este precedată de o introducere, în care Georges Dethan dă informații despre Henri Tillos, culese din dosarul personal al acestuia păstrat în arhivele aceluși Minister. Întrucât Henri Tillos, în cursul carierei sale, a fost și consul general al Franței la București sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, datele biografice, publicate de Georges Dethan, nu sînt lipsite de interes pentru istoricii români.

Henri Tillos s-a născut la Paris, la 14 aprilie 1812. După ce și-a terminat studiile universitare, în decursul cărora a audiat și cursurile Universităților din Göttingen și Berlin, el a fost numit, în 1837, „atașat” la Ministerul afacerilor străine și reparlizat la serviciul arhivelor. Transferat, la 1841, în direcția politică a acestui Minister, el va fi trimis, la 30 noiembrie 1848, la Francfurt pe Main, ca prim-secretar al legăției Franței. În acest important post, la sediul confederației germane, el a avut prilejul să cunoască pe Bismarck asupra căruia n-a făcut o bună impresie. În adevăr, într-o scrisoare, trimisă lui Leopold von Gerlach, la 7 ianuarie 1853, Bismarck vorbește cu dispreț despre „aroganta plebeiană” a lui Tillos.

Rechemat de la Francfurt pe Main în 1854, Tillos a fost numit, doi ani mai târziu, secretar al legăției din Berna. În decembrie 1859, va fi trimis consul general al Franței la București.

Misiunea care i s-a încredințat în Țara Românească nu pare să fi satisfăcut marea lui ambiție. Ar fi preferat un post diplomatic într-un stat german, post pentru care el considera că avea o pregătire deosebită. Fiind numit consul general la București, i s-a făgăduit de către Thouvenel, ministrul de externe al Franței, că nu va rămînea în această funcțiune decît doi ani, cînd i se va da altă însărcinare. Împrejurări, desigur nedorite de Tillos, l-au obligat să prelungească șederea sa la București pînă în aprilie 1866, cînd a fost înlocuit prin baronul d'Avril.

Înapoiat la Paris, Tillos n-a putut obține nici unul din posturile diplomatice la care rivnea. În 1867 i s-a încredințat doar misiunea de a aduna informații în statele germane cu privire la starea de spirit a clasei cîrmuitoare și la intențiile ei față de Franța. În îndeplinirea acestei misiuni, el a adresat marchizului de Moustier, ministrul de externe al lui Napoleon al III-lea, cinci scrisori între 7 iunie 1867 și 2 noiembrie 1867. Textul integral al acestor scrisori este publicat de Georges Dethan.

Henri Tillos a dat, cu acest prilej, dovadă de perspicacitate. În scrisorile sale, el a subliniat că, deși hegemonia Prusiei nu era acceptată cu plăcere de celelalte

state germane, totuși, în caz de război cu Franța, toți germanii vor fi strîns uniți împotriva dușmanului din afară. A semnalat cit de puternică era ura împotriva Franței în unele cercuri germane și cit de lipsit de scrupule era Bismarck. Tillos a socotit necesar să atragă atenția marchizului de Moustier că un război cu Prusia comporta mari riscuri, Franța expunîndu-se la pierderea Alsaciei și Lorenei. Sînt deci multe observații juste în scrisorile sale, care n-au fost însă ținute în seamă de camarila belicoasă din jurul lui Napoleon al III-lea.

După un an de la redactarea acestor scrisori, Henri Tillos a încetat din viață. A murit la 22 decembrie 1868.

În ceea ce privește perioada petrecută în Principatele Unite, Tillos a considerat-o ca foarte dezagreabilă. Despre această perioadă Georges Dethan ne dă informații puține. El se mărginește a menționa că clima aspră din Țara Românească n-a fost prielnică sănătății lui Tillos. Este probabil că la atitudinea defavorabilă, pe care consulul Franței a adoptat-o față de români și de Cuza Vodă, mai ales după 1863, au contribuit și condițiile climaterice.

Din rapoartele de la București pe care Henri Tillos le-a adresat Ministerului de externe al Franței, rezultă clar că, în relațiile sale cu Domnitorul Cuza, a pătruns încă de la început o neîncredere reciprocă. Alexandru Ioan Cuza, care dorea transferarea lui Victor Plăce de la consulatul din Iași la consulatul general al Franței din capitala Țării Românești, n-a manifestat multă simpatie lui Henri Tillos. De aceea, deseori Domnitorul Principatelor Unite s-a adresat ambasadorului Franței la Constantinopol, prin mijlocirea lui Costachi Negri, evitînd pe consulul Franței din București. La rîndul său, Tillos a trimis la Paris foarte rele referințe despre Alexandru Ioan Cuza. Nu s-a sfîit să-l descrie ca pe un intrigant, lipsit de însușirile necesare înaltei sale funcțiuni și înconjurat de foarte răi sfetnici. A pus chiar la îndoială sinceritatea sentimentelor manifestate de Domnitorul Principatelor Unite față de Franța. Amănunte în această privință se găsesc în lucrarea noastră, *Proiectul de constituție al lui Cuza Vodă de la 1863*, București, 1935, p. 16 și urm.

Datele biografice, publicate de Georges Dethan, ne dau posibilitatea să cunoaștem mai bine pe agentul diplomatic care a reprezentat Franța la București în anii 1860—1866 și totodată să constatăm că, dacă, în general, el a judecat just situația din statele germane în 1867, dimpotrivă multe din aprecierile sale despre oamenii și împrejurările din Principatele Unite sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza au fost profund greșite.

Constantin C. Angelescu

CORNELIA C. BODEA, *Documente privind Unirea Principatelor*, Vol. III, *Correspondență politică (1855—1859)*, Cu un studiu introductiv, rezumate, note și indice, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1963, XLVIII + 704 p.

Sărbătorirea centenarului Unirii, în condițiile în care libertatea socială și independența națională sînt cunoscute poporului nostru în accepțiunea lor cea mai înaltă, a constituit pentru istoricii noștri prilejul unei vaste munci de cercetare cu scopul cunoașterii cît mai depline a aspectelor principale legate de acest important eveniment. Rezultatele eforturilor au fost, precum se știe, remarcabile. Pe linia realizărilor celor mai importante, se situează apariția volumelor de documentare¹ dintre care, cel de-al treilea, care face obiectul discuției noastre, ocupă un loc aparte.

¹ Cf. Dan Berindei și colaboratorii, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, *Documente interne (1854—1857)*, București, 1961, și Dan Berindei, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856—1859)*, București, 1959.

Publicarea celor 416 documente care alcătuiesc culegerea, extrase din diferite depozite și fonduri și maniera de prezentare care conferă volumului o înaltă ținută științifică, sînt pe linia valoroaselor lucrări cu care Cornelia Bodea ne-a obișnuit.

Scrisorile, rapoartele sau telegramele, incluse în volum, reprezintă corespondența politică în expedierea sau primirea căreia sînt angajate un număr de aproape 80 personalități politice care au jucat un oarecare rol în perioada cuprinsă între anii 1855—1859. Spre deosebire de materialul documentar cunoscut pînă acum, alcătuit mai ales din acte oficiale, mai cu seamă externe, și din extrase din presă, care redau evenimentele sec, static și impersonal, acela cuprins în volumul alcătuit de Cornelia Bodea prezintă o deosebită valoare nu numai prin faptul că aduce informații noi, completează și pune în adevărata lor lumină faptele istorice, ci și prin aceea că ne ajută, în egală măsură, să intuim mai veridic spiritul vremii, dramatica luptă în care s-a plămădit statul național român. Documentele pe marginea cărora discutăm, care reflectă, în parte, „intențiile și sentimentele intime ale protagoniștilor luptei pentru Unire sau contra Unirii” (p. V), prin conținutul lor emoțional și de idei, ne introduc nemijlocit în atmosfera de tensiune extremă în care s-a desfășurat lupta pentru construirea edificiului național, în care elementele progresiste din cele două Principate s-au angajat cu o dăruire egalată numai de patriotismul de care erau animate.

Problemele la care răspund materialele din volum sînt variate și complexe, la nivelul epocii care le-au generat. Importanța lor a fost reliefată în substanțiala prefață semnată de acad. A. Oțetea. De asemenea, excelenta *Introducere* care precede culegerea valorifică informațiile. Încadrîndu-le în epocă și coroborîndu-le cu cele deja cunoscute, autoarea le conferă mai mult contur și consistență.

În prezentarea noastră, ne vom mărgini să relevăm unele din aspectele cele mai importante, cu intenția de a sugera valoarea reală a culegerii și utilitatea ei nu numai pentru cercetătorul de specialitate, ci și pentru un public mai larg, receptiv la cunoașterea unora dintre momentele eroice din istoria noastră.

În primul rînd, corespondența care face obiectul culegerii reflectă atitudinea diferitelor clase sau grupări față de problemele ridicate de lupta pentru Unire. Punînd interesele lor mai presus de cele ale țării, foștii domnitori, alții în Țara Românească, cit și în Moldova, au aruncat totul în joc, disputîndu-și tronul și încercînd, cu sprijinul boierimii conservatoare, ostilă reformelor sociale pe care Unirea le implica, să împiedice realizarea actului care constituia, după expresia lui M. Kogălniceanu, „salvarea noastră, viitorul patriei comune” (scr. nr. 18). Astfel, de pildă, Barbu Știrbey, cu un caracter „cameleon și machiavelistic”, cum bine l-a caracterizat C. D. Aricescu, a aruncat asupra țării „cangrena corupției iesuitice” (scr. nr. 3). Posedînd „geniul intrigei” și bani, și-a atras partizani prin corupție sau prin afișarea ostentativă a sentimentelor sale patriotice. Același joc ambiguu îl desfășoară și față de Puterile europene: înaintea Congresului de la Paris pozează ca dezinteresat susținător al Unirii, în timp ce pe lingă contele Buol pledează „pentru menținerea separației. Într-un cuvînt, așa cum veridic apreciază I. Bălăceanu, „abilitatea sa infernală” a umbrit pînă și machiavelismul (scr. nr. 36, 37, 40).

Gh. Bibescu, la rîndul său, posedă un partid și mai numeros. De asemenea, în afara banilor, el se bucura de un substanțial sprijin la Paris, Constantinopol și Viena. Unirea celor două partide, pe care Bălăceanu o considera posibilă, ar fi reprezentat un grav pericol pentru partidul unionist, depășit prin număr și influență socială (scr. nr. 95).

O atitudine asemănătoare a manifestat și fostul domnitor Al. Ghica. Deși înainte de a fi numit caimacam se arătase cu totul favorabil Unirii, după numirea în acest înalt post a început să se angajeze într-un sistem „de presiune și intimidare” care nu se deosebea cu nimic de cel practicat de B. Știrbey. În acest fel, el s-a demascat a fi „complet ostil” Unirii. Caimacamul, devenit pe zi ce trece mai impopular, s-a înconjurat de o camarilă, compusă din oameni incapabili și corupți, „care nu vād în tot ceea ce se petrece, decît ocazia de a face avere exploatînd

țara". Ţelul acesteia, nota tot Bălăceanu, se rezuma la formula: „să ne îmbogălim și după noi potopul” (scr. nr. 58, 63, 64, 67, 73, 88).

Partidele pretendenților, pentru a-și realiza intențiile, desfășurau un joc complicat. Încercând să distragă atenția opiniei publice de la adevăratul scop al manevrelor lor, pozau în susținători ai Unirii. Adevărații patrioți însă, cum veridic sublinia Gr. Serrurie, „cunoscând că și unii și alții nu sînt decît tot vipere veninoase, nu-și ies din calea lor românească” (scr. nr. 81).

O poziție la fel de contrară intereselor poporului aveau și cei doi „strigoii” moldoveni, Mihail și Grigorie Sturza, tatăl și fiul, angajați amîndoi, pe poziții ostile unul altuia, într-o luptă acerbă pentru domnie (scr. nr. 271).

Corupția, intriga și intimidarea de care pretendenții uzau în interiorul Principatelor, pentru a-și promova interesele, erau dublate de o acțiune la fel de tenace pe plan extern. Foștii domni, remarcă cu dispreț D. Rallet, „...cărora în țară nu le puteai ajunge cu o prăjină la nas... aici (Rallet scria din Paris) sînt plecate slugi ale tuturor... să înghesuiesc în anticamerile miniștrilor, ale comisarilor, ale secretarilor... mi sã pare și ale portarilor. Vanitatea este mai apropiată de înjosire decît modestia” (scr. nr. 204). Acești „mizerabili valeți ai străinătății”, cum îi denumește Bălăceanu, negociază tronul în toate capitalele Europei (scr. nr. 205, 206).

În eforturile lor, candidații la domnie erau sprijinîți de diverse facțiuni boierești. Foarte numeroase scrisori reflectă atitudinea acestora în diferite momente: în timpul caimacamlor, în preajma alegerilor și în timpul dezbaterilor din Adunările ad-hoc, în timpul cămăcămiilor de trei, al alegerilor pentru adunarea electivă sau în dezbaterile dramatice care au precedat alegerea lui Al. I. Cuza.

În atmosfera generală favorabilă Unirii, întreținută cu zel și patriotism de conducătorii progresiști din amîndouă țările, comunitatea de conștiință și interese prounioniste se lovește de lumea feudală a vechiului regim, în care primează interesele egoiste și de castă. „Poporul, progresiștii și Unirea sînt în antagonism cu boierimea, reacțiunea și separatismul” (p. X). În vasta corespondență inclusă în volum sînt caracterizări și informații asupra clasei boierești care întregesc pe cele deja cunoscute, reliefînd cu mai multă pregnanță „sumbrul tablou al amurgului societății feudale române” (p. XI, cf. și p. XII—XV).

Investivele la adresa boierimii rostite de I. Bălăceanu, care — așa cum s-a afirmat — „nu sînt în dezacord cu aspirațiile sale spre Unire și progres” (p. XIII), subliniază un ascuțit spirit de observație. Boierii, comunică, acesta lui I. Ghica, merg pînă la Regulament. Găsesc chiar că și acesta cuprinde „dispoziții periculoase prin liberalismul lor. Pentru nimic în lume, ei nu ar dori să guverneze fără o ocupație străină”. Exprimîndu-și indignarea pentru supunerea manifestată de boieri față de Austria, pentru motivul că aceasta i-a salvat de Turci și de revoluționari, infierînd corupția, inconsecvența și trădarea acestora, la nevoie supli „ca mînușile”, Bălăceanu se declară de acord cu Bollic, potrivit părerii căruia, „boierii noștri, mari și mici, sînt copli pentru ghilotină” (scr. nr. 8, 97).

Aceiași boieri, ne încredințează și Gradowicz, a cărui corespondență, de asemenea, este bogat reprezentată în volum, care n-au protestat împotriva firmanului de închidere a Adunării obștești din timpul lui Bibescu, n-au ridicat glasul împotriva Convenției de la Balta-Liman sau a ocîrmuirii generalului Budberg, deoarece „toate aceste infracțiuni le aduceau beneficii particulare și le asigurau privilegiul de a exploata țara”, au devenit patrioți și protestatari mai ales în fața dispozițiilor electorale ale firmanului de convocare a Divanului ad-hoc care, chipurile, le îngreădea posibilitățile de dominare politică. Ei strigă împotriva arbitrarului occidentului și mai ales împotriva Franței (scr. nr. 93).

Forțele reacționare, antiunioniste, din interior, au fost sprijinite de reacțiunea externă. În corespondența pe care o analizăm este viu criticată atitudinea Turciei, „care este surdă și mulă la strigătele noastre” (scr. nr. 187). Poarta nu voia să înțeleagă — afirma, D. Rallet — că Unirea odată realizată, Turcia va fi cea dintîi care va trage foloase. Unirea este, în egală măsură, o condiție de existență și pentru noi ca și pentru Imperiul Otoman (scr. nr. 105).

La fel de dăunătoare luptei interne pentru realizarea dezideratelor naționale a fost și atitudinea de imixtiune fățișă a Austriei. Astfel, spre exemplu — și informația este confirmată și de alte izvoare — cu scopul de a produce confuzie și dezordine, în cursul anului 1856, agenții austriei, sub pretextul unor ridicări topografice, parcurgeau satele anunțând pe țărani că, în eventualitatea în care țara va trece sub stăpînirea Austriei, vor fi declarați liberi și proprietari ca și țărani din restul Imperiului. De asemenea, limbajul și conduita austrieicilor deveneau din ce în ce mai provocatoare. La fel de insolentă și provocatoare era și atitudinea trupelor de ocupație, fapt care a determinat numeroase și grave conflicte (scr. nr. 29, 42). Grigorie Ghica, domnitorul Moldovei, denunța Porții și lui Napoleon „ostilitatea sistematică și puțin deghizată“ manifestată de Curtea de la Viena (sfr. nr. 37, 40, 43, 50, 53, 61, 80).

În corespondența de care ne ocupăm este condamnată, de asemenea, și atitudinea echivocă a Angliei. Aceasta, servindu-se de Turcia pentru a combate ideea Unirii, a pierdut mult din simpatiile românilor, influențînd negativ și desfășurarea luptei forțelor interne.

Amintind la început, în linii foarte generale, firește, felul în care este oglindită în volum strădania forțelor reacționare, feudale, de a menține vechea stare de lucruri, am făcut-o cu intenția de a sublinia mai viu măsura în care lupta maselor, îndrumată de elementele progresiste, înaintate, a determinat, în ultimă instanță, formarea statului național. Ideea Unirii, asociată cu necesitatea transformărilor în structura socială, devenea o forță materială împotriva căreia nu mai putea fi opusă nici o stavilă. Aceste fapte, mai mult decît din alte culegeri de documente, se desprind uimitor de clar din corespondența pe marginea căreia discutăm.

Constatările contemporanilor sînt unanime în a arăta că Unirea „este strigătul general de la un capăt al țării la celălalt“ (scr. nr. 53), că este „o dorință unanimă la care nu se va renunța fără vărsare de sînge“ (scr. nr. 40). Există credința fermă că, în condițiile în care „toată lumea este pentru Unire... orice ar face Austria... Turcia și caimacamii, această dorință va căpăta viață“ (scr. nr. 57, 137). Ea se va realiza „măcar că vointorii răului și iubitorii întunericiiului se laudă că nu va fi“ (scr. nr. 156). „Românii vor fi reuniți — declara pe aceeași linie moldoveanul D. A. Sturza — chiar în contra voinții onora dintre noi ce predică neunirea între frați și care doresc neînsemnătatea, ruina și desființarea patriei lor“ (scr. nr. 51).

Curentul în favoarea Unirii este atît de puternic, declara, la rîndul său, I. Bălăceanu, încît toți acei care au voit să i se opună au fost „pulverizați“ în cîteva zile (scr. nr. 57, 99).

Entuziasmul revoluționar al maselor a încurajat pe unioniști în luptă. Din volum se desprinde cu evidență adevărul cuprins în constatarea lui M. Kogălniceanu potrivit căreia Unirea a reprezentat „actul energetic al întregii națiuni“. Ideea Unirii căpătase o asemenea forță încît, așa cum se admitea, „nimeni n-o va putea împiedeca de a fi exprimată“ (scr. nr. 100) și susținută. Mizeria, lășitatea și infamia, re-marca unionistul Gr. Serrurie, au fost demonstrate doar de reprezentanții clasei boierești; „din partea țărănilor plugari, a meseriașilor și a comercianților români, după ce li s-a explicat programa națională, — nota el, referindu-se la situația din districtul Giurgiu, — n-a fost decît un consentiment unanim la toată cuprinderea ei“ (scr. nr. 119).

Lupta maselor și a forțelor progresiste — mai ales în Moldova — s-a desfășurat în condiții deosebit de grele (scr. nr. 111, 120, 145, 146, 156). În ciuda silnicilor și corupției (scr. nr. 157), în pofida arbitrarului comis cu prilejul alegerilor, lumea întreagă s-a convins „cît e de mare majoritatea Unirii și cît este de infamă politica din afară care au venit să sirească facerea unor așa electii“ (scr. nr. 159). „Oamenii — declara D. A. Sturza — au prins la curaj și presiunea din partea cirmuirii îi întărește încă mai tare în dorința și vroința lor“ (scr. nr. 134).

Entuziasmul popular se manifesta cu tărie. În București, nimeni dintre boieri nu mai cuteza să se pronunțe împotriva Unirii (scr. nr. 58). Provincia, la rîndul ei, atît în Moldova (scr. nr. 44), cît și în Țara Românească, își manifesta deschis ade-

ziunea. „Nu cred, declara pe drept cuvînt I. Bălăceanu, referindu-se la numeroasele manifestări de solidaritate ale provinciei, că depinde de o ocîrmuire omenească de a împiedeca manifestarea unei dorințe alî de unanime” (scr. nr. 56). Țara Românească se afla într-o asemenea stare de agitație încît, constata Gradowicz, „ai crede că vezi apropiindu-se revoluția de la 1848” (scr. nr. 116). Kogălniceanu, la rîndul său, avînd în vedere situația revoluționară din Principate, își exprima îngrîjorarea, la începutul anului 1858, în legătură cu o „mișcare generală”, cu o revoluție, care ar putea să izbucnească în cazul în care Puterile europene nu ar fi receptive la dorințele legitime ale poporului (scr. nr. 197).

Constatarea lui Kogălniceanu, care, după cum se știe, încă din 1848 se pronunța împotriva revoluției, exprima veridic starea de spirit din Principate, în perioada care a premers și în care s-a înfăptuit statul național.

Tensiunea internă era accentuată de frămîntările revoluționare ale țărănimii. Astfel, de pildă, în primele luni ale anului 1858, după cum ne comunică D. Crețulescu, puternicele mișcări sociale creaseră la București temerea unei ridicări în masă a țărănilor care refuzau să-și mai îndeplinească obligațiile față de proprietari (scr. nr. 200). Aceeași constatare o făcea și Gradowicz, deși atribuia frămîntarea maselor nu condițiilor obiective, ci unor cauze cu totul diferite (scr. nr. 201).

În această atmosferă s-a desfășurat lupta forțelor progresiste pentru realizarea Unirii. Vasta corespondență emanaată de la fruntașii unioniști, reprezentanți ai „partidei naționale”, izvorită din necesitatea organizării și coordonării acțiunilor, reflectă viu, nu numai desfășurarea evenimentelor și raportul de forțe în diversele etape care au precedat Unirea sau în momentul înfăptuirii acesteia, ci ne lasă să surprindem, totodată, gîndurile și sentimentele intime ale acestora în legătură cu evenimentele pe care le trăim. De aceea, multe din informațiile culegerii definesc mai precis profilul onora dintre personalitățile care au ilustrat epoca creării statului național.

Corespondența, o dată cu ilustrarea necesității obiective a Unirii, reflectă, în același timp, și linia tactică adoptată de partida națională. Astfel, se știe, majoritatea reprezentanților partidului unionist adoptaseră formula prințului străin, cu convingerea, așa cum se pronunță, de pildă, N. Crețulescu, că aceasta constituie singura „cale de salvare” (scr. nr. 47). Bălăceanu, la rîndul său, deși susținea candidatura lui I. Ghica, constata că „ideia prințului străin” cîștigă tot mai mult teren (scr. nr. 40). Conform vederilor sale, țara era „coaptă pentru instituția reprezentativă, mai serioasă și mai largi” (scr. nr. 47). Starea de spirit din Principate, continuă el, este atît de încordată încît o conducere care nu s-ar sprijini pe rațiune și pe dorința națională „nu ar supraviețui nici 24 ore după plecarea armatelor străine” (scr. nr. 8). În eventualitatea în care — admitea el — combinația cu prințul străin nu ar fi avut șanse de reușită, trebuia ales un autohton. Acesta însă, în nici un caz, nu trebuia să fie unul din vechii domni. O asemenea alternativă ar determina o revoluție. Domnul, reprezentant al partidei naționale, trebuia să fie „cu inima și spiritul tînăr și — prin idei — să aparțină secolului său” (scr. nr. 64). Acest om nou, în vederile lui Bălăceanu, nu putea fi altul, desigur, decît I. Ghica (scr. nr. 137).

D. Rallet, mai tranșant, pe o poziție mai înaintată, în corespondența purtată cu același I. Ghica, îi împărtășea că, împotriva acelor care legau necondiționat Unirea de acceptarea de către Europa a Prințului străin, ei sînt pregătiți „a primi Unirea pe tot prețul, ca un mijloc de a ne constitui naționalitatea și a ne pregăti viitorul pe baze mai largi și pe o dezvoltare mai uniformă” (scr. nr. 122). Puțin mai lîrziu, tot pe aceeași linie, într-o scrisoare care constituie un adevărat rechizitoriu la adresa reacționarilor și, totodată, o profesiune de credință a partidei naționale, înflăcăratul patriot, intuind foloasele pe care forțele progresiste interne le-ar putea trage din împrejurările externe favorabile și din lipsa unității de vederi în problema Principatelor, manifestată de Puterile protectoare, făcea următoarele aprecieri, deosebit de importante: „Sîntem datori — argumenta el — a cere în unire cu românii de peste Milcov tot ce poate asigura viitorul nostru și ne scuti de înjosirea și slăbănoșirea în care am zăcut pînă astăzi. Trebuie Europa să vadă măcar că

ne cunoaștem interesele și știm profila de o ocazie ca aceasta care cu anevoie să vă ma prezenta în analele istoriei noastre. Ne va da Europa ce va socoti că poate și va ține socoteală de tot ce cerem, dacă vom ști a o cere și vom ști a o sprijini. Ori ce se va face și oricum va eși treaba, noi sîntem datori a vesti ceia ce dorim și poate vom dobîndi mai mult decît sperăm, numai după desbinările ce așteptăm a se statornici *intre megieșii noștri*" (scr. nr. 141).

Unirea constituia un deziderat pentru înfăptuirea căruia progresiștii erau decisi — încă de la începutul luptei — să nu precupețească nici un efort sau sacrificiu. „Noi sîntem decisi — declara Bălăceanu, în august 1856 — să ne facem datoria oricît ne-ar costa și ne-o vom face“ (scr. nr. 63). Același crez îl profesa și Al. Hurmuzaki care, scriind lui Kogălniceanu, își exprima convingerea — și el nu era singurul care o împărtășea — că pentru înfăptuirea unității trebuie întrebuintate toate mijloacele; „să clătim cerul și pămîntul“, se exprima el, în termeni care verifică semnificația și amploarea luptei.

Din volum se degajă amploarea luptei pentru Unire și diversele forme de manifestare ale acesteia. De la organizarea propagandei în interior (scr. nr. 46, 74) — Gr. Serrurie, de pildă, nota în acest sens că-și petrece timpul, mai ales, „cu propaganda de Unire, ca fratele Borcănescu printre frații tabaci“ (scr. nr. 98) — și lupta deschisă împotriva arbitrarului forțelor reacționare interne, sprijinite de cele din afară (scr. nr. 143, 144, 150, 151, etc.), la inițierea de manifestații publice în alte țări — în Anglia, spre exemplu — (scr. nr. 76) sau la publicarea de broșuri care să justifice necesitatea Unirii și drepturile istorice ale poporului, atît opiniei publice interne, cît și celei europene (scr. nr. 98, 142, 191, 92, 196, 208, 231, etc.). De asemenea, cluburile unioniste, organizate în capitale și în județe (scr. nr. 116), în care intrau adeseori și țărani (scr. nr. 119), au desfășurat o largă activitate.

Întreaga corespondență inclusă în volum, din care se degajă activitatea laborioasă, tenace și multilaterală a forțelor progresiste, verifică adevărul potrivit căruia ideea Unirii, cuprinzînd masele, s-a transformat într-o veritabilă forță materială.

Așa cum am arătat și mai sus, elementele cele mai înaintate din cele două Principate intenționau să folosească situația internațională favorabilă și, în ultimă instanță, să realizeze dezideratul național prin lupta combinată a forțelor interne. Exista convingerea că aceasta este singura cale posibilă (scr. nr. 35, 74, 81, 186, 229).

Necesitatea întreținerii unor relații strînse pentru crearea unei unități de vederi și de acțiune apărea tot mai evidentă unioniștilor. Pe această linie se plasează, de pildă, activitatea desfășurată de I. I. Filipescu în Moldova (scr. nr. 74, 83) sau a lui D. Rallet în Țara Românească (scr. nr. 84, 122, 140, 141, 212). Din volum se desprinde, în egală măsură, rolul jucat în același sens de Al. G. Goleșcu, care vine la Iași și asistă la adunările unioniștilor moldoveni (scr. nr. 241, cf. și p. XXIX—XXX).

Kogălniceanu, scriindu-i lui I. Ghica după închiderea lucrărilor Divanului ad-hoc moldovean, își exprima convingerea că „sarcina noastră ca oameni ai țării abia începe“. Congresul, ca și Comisia europeană, nu vor face nimic mai mult. În aceste condiții, sublinia marele patriot, solicitînd sprijinul lui I. Ghica, „mă adresez tuturor oamenilor pe energia căroa se poate conta“ (scr. nr. 187).

În mintea multora dintre unioniști — și lucrul acesta se desprinde din multe din scrisorile cuprinse în volum — încolțește ideea de a eluda stipulațiile Convenției de la Paris. Se avea în vedere formarea unui guvern unit la Focșani și apoi alegerea aceluiași domn, conform dorinței exprimate în Divanurile ad-hoc. În acest sens, încă de la sfîrșitul anului 1858, A. G. Goleșcu, scriindu-i moldoveanului D. A. Sturza, sublinia: „noi susținem cu toții aceeași cauză... servim aceeași patrie. Iașul și Bucureștiul nu sînt de acum înainte pentru noi decît două mari artere politice a aceluiași țări a cărei inimă va bate într-o zi la Focșani“ (scr. nr. 250). Ideea de realizare a unității pe această cale, după cum ne comunică D. A. Sturza, a făcut obiectul discuției și în cadrul partidei naționale din Moldova. Susținătorii acesteia însă, reduși ca număr — pînă la urmă au rămas doar trei — au trebuit să cedeze în fața majorității (scr. nr. 270).

Este important de adăugat că o propunere în același sens face și transilvăneanul D. P. Martian. Acesta sublinia, totodată, și identitatea de idei și interese a românilor din toate cele trei țări, care nu au încetat să se dezvolte după afirmarea lor cu atita tărie în cursul anului revoluționar 1848. „Nouă ani sînt — nota el — de cînd identitatea principiilor a format o liqă între adevărații patrioți a vastului pămînt românesc” (scr. nr. 171).

Conștiința că lupta pentru Unire este o continuare a luptei revoluționare de la 1848 se desprinde clar și dintr-o scrisoare a lui Gr. Serrurie. Acesta afirma cu hotărîre: „numai ciocoi, lingăii lor și scepticii tîmpiți au mai rămas astăzi în țeara noastră care nu vor sau nu pot să înțeleagă binele ce l-a făcut națiunei române sînta revoluție de la 1848” (scr. nr. 98).

Lupta pentru Unire — cum se desprinde deosebit de clar din culegerea de documente de care ne ocupăm — a întîmpinat serioase obstacole. Acestea erau accentuate și prin faptul că partida unionistă nu era omogenă. Așa cum se notează și în Introducere (p. XII—XIII), parte din membrii acesteia se apropiau mai mult de vechiul regim decît de progres. În cadrul partidei unioniste, „atitudinea față de principiile programului politic și social burghez variaza, de la limitele de jos, vecine cu reacțiunea conservatoare, pînă la limitele superioare ale vederilor înaintate democrat-revoluționare. Înăuntrul acestor limite, fracțiunile politice oscilează aparent în funcție de părtiniri și interese personale; în fapt, ele exprimă mai întotdeauna interese de clasă sau grup, concesiuni sau compromisuri în favoarea menținerii stării vechi de lucruri, favorabile minorității și nu masei lor” (o. XIII).

În afară de exemplele la care deja ne-am referit, documentele conțin un material bogat și variat care oferă cercetătorului date deosebit de interesante cu privire la atitudinea diferitelor grupări sau curente. Astfel, spre exemplu, din vasta corespondență a lui I. Bălăceanu, dacă se desprind vederile sale înaintate în multe din problemele epocii și aprecierile lucide asupra situației externe și mai ales asupra Franței lui Napoleon (scr. nr. 191, 192, 197, 199, etc.), ies în relief, cu nu mai puțină evidență, și limitele concepției sale și ale curentului moderat pe care-l reprezenta. Astfel, Bălăceanu, neavînd încredere în popor, pe care-l considera ca o masă inertă, moale și demoralizată (scr. nr. 8), de la care nu se poate aștepta nimic ca inițiativă și energie (scr. nr. 11), fiind de o docilitate extremă și foarte ușor de guvernat (scr. nr. 42), avea convingerea că Unirea depindea exclusiv de voința Puterilor (scr. nr. 99). El condamnă pe radicali denumindu-i socialiști (scr. nr. 195); de asemenea, deși aprecia caracterul „conciliant și dezinteresat” al lui C. Negri, își exprima părerea că rezolvarea problemei agrare, susținută cu atîta căldură de patriotul moldovean, „nu este nici posibilă nici necesară” (scr. nr. 188). În numeroasele sale scrisori, Bălăceanu exprimă părerea sa și a grupului reprezentat de dînsul cu privire la colaborarea cu boierii pe terenul *Unirii* (scr. nr. 99). Așa cum s-a mai spus, el s-a declarat adeptul convins al lui I. Ghica căruia, conform vederilor sale, îi revenea „datoria și onoarea de a grupa în iurul ideii constituționale moderate, toți oamenii care o profesează prin instinct ca și prin convingere” (scr. nr. 179 și 213).

D. Cretulescu, la rîndul său, de pe o poziție asemănătoare, face aprecieri de aceeași natură asupra radicalilor (scr. nr. 182).

Divergențele de opinii din partida unionistă moldoveană sînt relatate, în egală măsură, în volumul de față. Astfel, de pildă, este bine reliefat contrastul între vederile înaintate ale lui M. Koğălniceanu, în problemele principale și mai ales în cea agrară, și cele ale lui C. Hurmuzaki (scr. nr. 175, 186, 234). Schimbarea totală a atitudinii acestuia din urmă, care a alunecat în tabăra lui Gr. Sturza — și acesta nu constituie decît un exemplu — „este consecința — așa cum s-a remarcat — a apariției în discuție publică a problemelor sociale și în deosebi a problemei agrare” (n. XXII).

O deosebită importanță au materialele din volum care se referă la evenimentele anterioare precum și la acele imediat următoare alegerii în Moldova a lui Al. I. Cuza. Un interes cu totul particular prezintă amplele relatări, care se completează una pe alta, făcute de V. Alecsandri și D. A. Sturza. Astfel, spre exemplu,

și unul și altul dau detalii cu privire la frământările din sinul partidului unionist în legătură cu desemnarea candidatului. Elementul nou, necunoscut pînă acum în măsură suficientă, îl constituie informațiile care atestă rolul maselor în alegerea din Moldova și entuziasmul fără precedent care a domnit în capitala țării (scr. nr. 270, 271).

Pe baza acestui material, deosebit de sugestiv și semnificativ, se poate afirma, așa cum pe bună dreptate a făcut-o C. Bodea, că „presiunea exercitată de masa alegătorilor veniți *de prin ținuturi* să se alătureze populației ieșene, a jucat un rol tot atât de hotărîtor în alegerea lui Alexandru Cuza ca și mulțimea adunată pe Dealul Mitropoliei și pe străzile Bucureștilor la 22—24 ianuarie. La Iași ca și la București, poporul a făcut alesului său și exponenților Unirii, ovații și triumfuri cum nu se mai văzuseră în capitală și ținuturi” (p. XXXIV).

Un șir de alte documente oferă informații care întregesc pe cele deja cunoscute, cu privire la dubla alegere din 24 ianuarie sau la primirea lui Cuza la București, împrejurare care, după expresia lui D. A. Sturza, a oferit un „spectacol nemaivăzut” (Cf. scr. nr. 269, 293, 289, 315, 317).

Un număr important de documente, care nu mai au caracterul exclusiv de corespondență particulară, înregistrează etapele în care s-a ajuns la recunoașterea dublei alegeri a lui Al. I. Cuza. Din materialul care se referă la această perioadă se desprinde, printre altele, atitudinea demnă manifestată de C. Negri în delicata misiune ce a avut de îndeplinit la Constantinopol (scr. nr. 309).

Volumul analizat conține o bogăție de date și fapte care se impun a fi studiate și coroborate. Prezentarea noastră, în măsura în care a putut să sugereze măcar importanța materialului cuprins aici, va fi utilă. Organizarea acestui important dar și dificil material documentar și publicarea în condițiile în care s-a făcut, lista documentelor, rezumatele precum și indicele, alcătuite cu grijă, pricepere și un deosebit spirit critic, constituie un succes care se cere a fi apreciat cu toată căldura. De asemenea, *Introducerea*, cu fine și substanțiale observații, subliniază și mai mult valoarea materialului și-i conferă autoarei toate sufragiile noastre.

În ansamblu, volumul trebuie considerat ca un succes al noii noastre istoriografii, pe linia realizărilor valoroase din ultima vreme.

Gh. Platon

M. DAN și S. GOLDENBERG, *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historica”, 1964, fasc. 2, p. 22—83.

R. MANOLESCU, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, Editura științifică, București, 1965, 306 p. + 1 schemă + 1 hartă.

Tratate insuficient și uneori de pe poziții principial greșite de către istoricii mai vechi, relațiile comerciale ale Moldovei și Țării Românești cu Transilvania în evul mediu constituie un domeniu abordat cu deosebit succes de noua istoriografie românească. Pornindu-se de la cunoașterea temeinică a dezvoltării modului de producție feudal, în cadrul căruia a apărut și s-a desfășurat un anumit schimb de mărfuri, studiile speciale consacrate acestei laturi a vieții economice, precum și lucrările de sinteză istorică, au aprofundat probleme de bază privind evoluția diviziunii sociale a muncii, procesul de formare a pieții interne, pătrunderea economiei bănești, rolul negustorilor autohtoni, influența condițiilor geografice și politice asupra comerțului ș.a. S-a cercetat, de asemenea, acțiunea pozitivă a factorului comercial în istoria poporului nostru, subliniindu-se că amploarea, caracterul necesar și reciproc al legăturilor comerciale, precum și evenimentele politice asemănătoare pe care le-au trăit cele trei țări românești, au determinat înglobarea acestora în sfera ace-

lorași preocupări și interese, manifestarea lor unitară în anumite momente istorice.

Iată de ce apariția recentă a două noi lucrări despre relațiile comerciale ale Moldovei și Țării Românești cu unele orașe ardelenne în secolele XIV—XVI suscită un interes deosebit.

Ambele lucrări aparțin unor cunoscuți specialiști în acest domeniu de activitate economică și înfățișează rezultatele unei munci îndelungate de valorificare a tuturor surselor de informație existente cu privire la Bistrița și Brașov în perioadele respective, publicate sau inedite.

Lucrarea cercetătorilor clujeni, *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, cuprinde două părți distincte. În cea dintâi (p. 23—32), preluându-se într-o formă rezumativă rezultatele la care ajunsese într-un studiu anterior S. Goldenberg¹, se conturează un tablou de ansamblu al dezvoltării emporiului ardelen în secolul al XVI-lea (organizarea internă, situația social-economică, rolul districtului Rodnei în istoria orașului și legăturile politice cu Moldova).

Deși succintă, această prezentare se dovedește a fi un preambul util pentru înțelegerea mai deplină a celei de a doua părți a lucrării (p. 33—78), consacrată analizei relațiilor comerciale ale Bistriței cu Moldova sub toate aspectele pe care le implică desfășurarea unei atari activități în cadrul orânduirii feudale. Un spațiu larg (p. 35—59) este acordat de către autori studierii „feluritelor piedici de caracter economic și politic” pe care le întâmpina traficul comercial dintre orașul transilvănean și Moldova (greutatea efectuării transporturilor, dreptul de depozit al Bistriței, vămile de graniță, condițiile în care se acordau creditele sau se preschimbau monedele, închiderea drumurilor etc.). Existența acestora nu a adus însă decât prejudicii temporare negotului moldo-bistrițean, corespondența bogată și extrem de sugestivă pe care ele au provocat-o între părțile interesate dovedind totodată „un schimb de mărfuri regulat și continuu” (p. 59). Rolul principal în susținerea relațiilor comerciale cu Bistrița l-au avut negustorii moldoveni, a căror predominare devine tot mai evidentă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Observația merită a fi reținută întrucât rezultate asemănătoare s-au obținut și cu prilejul studierii comerțului brașovean și sibilian, ceea ce denotă un proces general de creștere a importanței negustorilor moldo-munteni în secolul al XVI-lea în cadrul schimbului de mărfuri dintre cele trei țări.

În finalul lucrării, după ce se examinează gama variată a produselor comercializate pe piața Bistriței, precum și categoriile sociale care întrețineau acest negoț, se încearcă, pe baza puținelor informații păstrate, o evaluare globală a traficului comercial dintre Bistrița și Moldova în secolul al XVI-lea. Este un prilej pentru autori de a constata că în economia Bistriței traficul comercial juca „un rol modest” (p. 76), suma încasărilor vicesimale fiind extrem de scăzută în comparație cu totalul veniturilor anuale ale orașului. De asemenea, importanța Bistriței ca piață pentru desfacerea produselor naturale ale Moldovei sau pentru achiziționarea celor meșteșugărești este cu mult mai redusă decât cea a Brașovului sau Sibielui pentru Țara Românească. Tocmai de aceea, susțin autorii, limitarea treatată a comerțului moldo-brașovean în secolul al XVI-lea nu se poate explica prin orientarea tot mai accentuată a acestuia spre Bistrița, ci îndeosebi spre Turcia și Polonia (p. 77).

Studiul cercetătorilor M. Dan și S. Goldenberg, prin aprofundarea și interpretarea de cele mai multe ori judicioasă a materialului documentar, se înscrie în istoriografia noastră ca o contribuție substanțială la cunoașterea situației Bistriței în secolul al XVI-lea și a relațiilor ei comerciale cu Moldova. Cu toate acestea, adoptarea unui punct de vedere unilateral în studierea unora dintre problemele

¹ S. Goldenberg, *Contribuții la istoria Bistriței și a Văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia”, 1960, fasc. 1, p. 59—77.

abordate, precum și citeva scăpări de amănunt, fac susceptibilă lucrarea, după părerea noastră, de unele observații și precizări.

Remarcăm, astfel, că poziția pe care se situează autorii în studierea relațiilor comerciale moldo-bistrițene nu corespunde decît parțial subiectului ca atare. Înțelegerea fenomenului comercial în toată complexitatea cauzelor, desfășurării și efectelor sale impune cu necesitate cunoașterea în egală măsură a unităților economice care-l promovează. Din acest punct de vedere, încercarea autorilor de a insera activitatea comercială în ansamblul dezvoltării social-economice a orașului ardelean constituie, fără îndoială, un merit al lucrării. În schimb, prezentarea lucrării a gradului de dezvoltare și a schimbărilor ce caracterizează economia Moldovei în secolul al XVI-lea a avut drept consecință, cum era și firesc, lipsa unor concluzii de o valoare reală și consistentă. Așa de pildă, comerțul masiv de vite al Moldovei cu Bistrița nu poate fi explicat numai prin natura drumurilor comerciale care, fiind impropriei transportului rutier, favorizau un asemenea negoț. Vitele, ca unul din principalele produse ale gospodăriei feudale sau țărănești, constituiau cel dintîi articol de export al Moldovei², nu numai pe piața Bistriței, ci în general pe aceea a regiunilor limitrofe Moldovei. Comercializarea lor se explică, în primul rînd, prin cauze interne: depășirea treplată a granițelor economiei naturale spre economia de schimb, accentuarea tot mai vădită a dependenței feudale pentru obținerea unei cote părți sporite din plus produsul muncii țăranilor, devenirea boierimii moldovene în secolul al XVI-lea dintr-o „nobilime” a armelor într-o „nobilime” a banilor, înăsprirea fiscalității ca urmare a contribuției din ce în ce mai ridicată impuse de turci ș.a.

Un alt fenomen al dezvoltării economiei moldovenești din secolul al XVI-lea, cu implicații sesizabile asupra comerțului Bistriței, constă în creșterea potențialului economic al regiunilor sudice și răsăritene ale țării. Conjugată cu acțiunea altor factori, această creștere a atras după sine un început de diminuare a importanței economice a orașelor submontane și de pe valea Siretului în favoarea celor din centrul țării, mutarea capitalei de la Suceava la Iași, orientarea traficului comercial dintre Polonia și imperiul otoman prin bazinul Prutului, părăsindu-se drumul mai ocrotit al Sucevei, deci, în ultimă instanță, îndepărtarea de emporiul ardelean a unora dintre elementele menite să activeze schimbul de mărfuri cu el. Situația este întrucîtva asemănătoare celei din Transilvania, unde Bistrița avea o poziție excentrică față de drumul marelui tranzit de mărfuri orientale și europene.

O carență a lucrării a rezultat și din prelucrarea uneori insuficientă a materialului documentar existent referitor la relațiile comerciale ale Bistriței cu Moldova. Este adevărat că autorii țin să sublinieze caracterul unilateral al informațiilor cuprinse în corespondența comercială cu Bistrița, imaginea „intrucîtva deformată” (p. 59) pe care acestea o crează asupra modului în care se desfășurau relațiile comerciale, dînd în special deslușiri cu privire la piedicile întîmpinate de negustori, la momente și împrejurări nefavorabile. Totuși, studierea vămilor de graniță, a dreptului de depozit al Bistriței, a zărăfiei sau a lipsei de credit, urmează cu fidelitate tocmai acest punct de vedere unilateral al informației, insistîndu-se numai asupra acelor aspecte care favorizau abuzul și înșelăciunea. Firește că zărăfia, de pildă, era un prilej de îmbogățire pentru cei ce o practicau și cel mai ades de pagubă pentru negustori. Ea constituia însă unica posibilitate pentru încheierea tranzacțiilor comerciale în condițiile existenței unor monede cu curs diferit și, în măsura în care exprima o astfel de necesitate, înlesnea, evident, negoțul. Aceeași na-

² Din acest punct de vedere situația se deosebește de Tîra Românească unde pescuitul intens în Dunăre și bălțile ei a determinat ca valoarea exportului de pește al acestei țări la Brașov și Sibiu să întrecă pe cea a vitelor (Cf. R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, E. St., Buc., 1965, p. 132—136; Idem, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiuul la începutul veacului al XVI-lea*, în „Analele Univ. „C. I. Parhon”, București”, seria Științe sociale, Istorie, nr. 5, 1956, p. 226).

tură dublă caracterizează și dreptul de depozit, pe care bistrițenii îl obțin în anul 1523. Neavenit pentru negustorii moldoveni, a căror activitate tindea în această vreme să cuprindă întreaga regiune de nord-vest a Transilvaniei, el chezășua emporiului ardelean, într-o anumită măsură, prosperitatea propriilor afaceri comerciale. Pe de altă parte, fenomenele analizate propriilor afaceri comerciale. Pe de altă parte, fenomenele analizate de autori în secțiunea amintită a lucrării (p. 35—59) nu puteau împiedica prin esența lor desfășurarea normală a schimbului, deoarece tocmai ele formau acel cadru firesc, propriu comerțului practicat în sinul orânduirii feudale, în afară de care realizarea acestuia ar fi fost imposibilă. Oponind, însă, așa cum s-a procedat în lucrare, conținutul relațiilor comerciale dintre Bistrița și Moldova modulul lor de desfășurare, însăși concluzia privind caracterul regulat și continuu al acestor relații (p. 59) apare oarecum forțată, lipsită de o bază reală.

Considerăm, de asemenea, că autorii acordă rolului jucat de factorul geografic în „limitarea traficului comercial dintre Bistrița și Moldova” (p. 33) o importanță exagerată. Drumurile de munte creau într-adevăr dificultăți serioase negustorilor, atât în ceea ce privește modalitatea efectuării transporturilor, cât și prin gradul mai mare de nesiguranță pe care ele îl prezentau. Condițiile geografice nu pot fi transformate însă într-o „cauză” a limitării comerțului moldo-bistrițean, nu au avut aceeași însemnătate ca și dezvoltarea economiei Moldovei în secolul al XVI-lea sau ca înăsprirea dominației otomane. Același cadru geografic, deși el devenise cu timpul, sub acțiunea transformatoare a omului, mai accesibil transportului rutier, a fost matorul nu numai al creșterii, ci și al descreșterii traficului comercial dintre Bistrița și Moldova.

Semnalam citeva chestiuni care, fără să afecteze principalele concluzii ale lucrării, sînt totuși de natură să provoace obiecții. Autorii afirmă astfel că scrisoarea din decembrie 1515 a lui Bogdan cel Orb, prin care acesta protesta împotriva faptului că aurul extras în *Alpibus* este vîndut fără știrea sa la Bistrița (p. 29), presupune implicit exercitarea unei stăpîniri asupra minelor de la Rodna de către moldoveni și înainte de cea de a doua domnie a lui Petru Rareș. Aserțiunea autorilor nu se poate întemeia pe nici un precedent politic care să fi prilejuit încorporarea Rodnei în granițele statului moldovenesc. Situația se dovedește cu atât mai neverosimilă, cu cât la începutul secolului al XVI-lea Valea Rodnei aparținea Bistritei³, iar în 1519 exploatarea minelor de aici este cedată lui Wolfgang Forster (p. 29). Părerea noastră este că aurul amintit în scrisoarea menționată nu indică niciodată o stăpînire moldovenească asupra Rodnei, ci un început de exploatare minieră proprie. Preocupări în acest sens au existat cu certitudine, căci într-un document din 1522 se amintesc oameni ai domnului Moldovei explorînd munții tocmai pentru a descoperi surse aurifere⁴.

De asemenea, autorii trec cu mare ușurință peste variațiile pe care le înregistrează în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe piața Bistritei, prețurile de desfacere ale porcilor și oilor exportate din Moldova, mulțumindu-se să constate numai că ele erau fie mai ridicate, fie mai scăzute decît cele din țară. Faptul nu este însă lipsit de importanță, întrucît, în condițiile existenței unor prețuri mai mici în Transilvania decît în Moldova a aceleiași produse, interesul manifestat pentru astfel de afaceri comerciale nu se justifică prin nimic. Anomalia este totuși aparentă, vînzătorii realizînd, de regulă, un anumit cîștig. Însăși procurarea mărfurilor care nu se găseau pe piețele orașelor moldovene, reprezenta o afacere rentabilă. Apoi, informațiile de care dispunem astăzi cu privire la acest aspect al activității comerciale nu se pot generaliza, ele reflectînd, fiecare în parte, diferite situații concrete. Prețurile animalelor comercializate în interiorul țării sau peste graniță oscilau în funcție de greutatea și calitatea acestora. Obșnuit, porcii exportați din Moldova și Țara Românească, crescuți special cu acest scop, nu erau îngrășați, căci,

³ Hurmuzaki, XV, 1, p. 160 (nr. CCXCV).

⁴ *Ibidem*, p. 257 (nr. CCCLXX).

fiind mînați în turme pe drumuri lungi și grele, pierderile vinzătorilor ar fi fost prea mari⁵. Se cunosc desigur și cazuri cînd se trimit în Ardeal și porci îngrășați, pentru aceștia obținîndu-se însă prețuri superioare. În ceea ce privește oile, diferența de prețuri se explică prin modul în care erau valorificate unele din principalele produse ale acestora (lîna și pieile de miel)⁶. Variațiile normale ale prețurilor iau uneori proporții în lucrare datorită neatenției cu care au fost prelucrate informațiile de acest fel. Așa de pildă, pentru sfîrșitul secolului al XVI-lea nu se ține seama de deprecierea rapidă a asprului față de monedele care își păstrau stabilitatea, printre care se numără și florinul cu submultiplul lui, dinarul⁷. De aceea, echivalența 40 dinari = 20 aspri făcută pentru anul 1590 credem că nu mai reflectă realitatea.

✱

Sinteza cercetătorului R. Manolescu despre *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, amplificînd cu mult un studiu mai vechi⁸, se întemeiază în esență pe rezultatele obținute de autor cu prilejul cercetării registrelor vicesimale brașovene din prima jumătate a secolului al XVI-lea, a căror bogăție de informații statistice a fost prea puțin utilizată pînă acum⁹.

După o introducere judicioasă întocmită privind istoriografia problemei (p. 5—14) autorul subliniază gama variată a aspectelor comerțului Moldovei și Țării Românești cu Brașovul în secolele XIV—XVI în cadrul a 7 capitole.

Primul dintre acestea tratează, pe baza diverselor surse de informație referitoare la activitatea comercială ce convergea spre marele emporiu ardelean, despre *Evoluția relațiilor comerciale ale Țării Românești și Moldovei cu Brașovul în secolele XIV—XVI* (p. 15—81). Merită a fi subliniată aici atenția pe care autorul o acordă politicii constante de încurajare a negotelui autohton dusă de domnii muntenii și moldovenii, precum și creșterii treptate a ponderii negustorilor moldoveni în cadrul comerțului brașovean, fenomen însoțit de o continuă luptă economică cu reprezentanții comerțului din bogatul oraș ardelean. Activitatea comercială înfloritoare a Brașovului este explicată nu numai prin poziția extrem de avantajoasă pe care o deține orașul față de traficul intens al mărfurilor orientale și europene, ci și prin necesitățile de schimb pe care le genera atît propria sa dezvoltare economică, cît și cea a Țării Românești sau Moldovei. Se observă, de asemenea, că un declin accentuat al acestei activități începe în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd instaurarea definitivă a dominației otomane, însoțită de exercitarea monopolului comercial, va atrage spre Constantinopol cea mai mare parte a surplusului de produse destinat comercializării, iar descoperirea drumului maritim spre patria mărfurilor orientale va reduce simțitor importanța traficului prin peninsula Balcanică.

Capitolul următor al lucrării este consacrat *Organizării vamale a Transilvaniei de sud-est și a Brașovului în secolele XIV—XVI* (p. 82—103). Cu această ocazie autorul face și o scurtă prezentare a registrelor vicesimale brașovene din prima

⁵ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, p. 114.

⁶ În prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd prețul unei oi era de aproximativ 100 aspri, pentru o oaie cu lîna și miel se plătea peste 300 aspri (Cf. Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI și prima jumătate a secolului XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV (1960), p. 239, nota 5.

⁷ *Istoria României*, vol. II, p. 848.

⁸ Radu Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II (1957), p. 117—201.

⁹ Cf. și recenzia acad. A. Oțetea, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 5, p. 1157—1159.

jumătate a secolului al XVI-lea, care s-au păstrat pînă astăzi, relevînd marea lor importanță pentru stabilirea valorii comerțului, a produselor importate, tranzitate sau exportate de la Brașov, precum și a originii participanților la negoț. De fapt, studierii acestor aspecte îi rezervă autorul spațiul cel mai larg al lucrării: *Exportul de produse naturale ale Țării Românești și Moldovei la Brașov* (p. 104—142), *Importul și tranzitul de mărfuri brașovene și apusene ale Țării Românești și Moldovei de la Brașov* (p. 143—167), *Tranzitul mărfurilor răsăritene prin Țara Românească și Moldova spre Brașov* (p. 168—176), *Evoluția valorii comerțului (export, import, tranzit) al Țării Românești și Moldovei cu Brașovul în secolul al XVI-lea* (p. 177—186) și *Participarea localităților și activitatea participanților la negoț din Țara Românească, Moldova, Transilvania și alte țări la comerțul cu Brașovul în secolele XV—XVI* (p. 187—253) cu *Anexe* (p. 259—306).

Analiza atentă a datelor statistice efectuată în cadrul acestor capitole a condus la observații revelatoare. Astfel, valoarea comerțului brașovean din prima jumătate a veacului al XVI-lea înregistrează o sensibilă scădere, de la considerabila sumă de 8,3 milioane aspri, atinsă în anul 1503, la 3,5 milioane aspri în 1550 sau 4,1 milioane în 1554. Acest fenomen, deși pentru aceeași perioadă exportul produselor naturale din Țara Românească la Brașov s-a dublat, a fost provocat de continua diminuare a cuantumulului mărfurilor orientale și europene, cu mult mai scumpe decît cele autohtone, tranzitate prin intermediul Brașovului. Studierea comparativă a informațiilor statistice dezvăluie și o reducere treptată a volumului afacerilor comerciale dintre Brașov și Moldova, cauzată, după părerea autorului, de intensificarea relațiilor de schimb ale acestei țări cu Bistrița. De aceea, „analiza evoluției comerțului Brașovului cu țările române de la sud și est de Carpați, constă, în esență, în analiza evoluției relațiilor comerciale ale Țării Românești cu Brașovul” (p. 181).

Constatări interesante se fac și cu privire la originea socială variată a participanților la comerțul brașovean. În sinul negustorilor de profesie se observă o micșorare continuă a ponderii marii negustorimi, interesate în special în comerțul de tranzit, în favoarea negustorilor mici, strîns legați de produsele și piețele locale. În sfîrșit, autorul consemnează numele tuturor localităților reprezentate în negoțul brașovean, remarcînd o participare crescîndă a satelor din regiunea geografică aflată în imediata vecinătate a emporiului ardelean.

O scurtă încheiere (p. 254—258) subliniază faptul că „Brașovul a dobîndit în secolele XV—XVI rolul de piață comună pentru cele trei țări române, devenind primul element constitutiv al pieții interne (unice n.n.) în formare” (p. 257).

Construită, așadar pe suportul temeinic al certitudinii statistice, monografia lui R. Manolescu reprezintă pentru stadiul actual al cercetării și interpretării științifice din țara noastră a problemelor de comerț o operă de real interes. Față de multitudinea chestiunilor abordate și de semnificația complexă a materialului prezentat, lucrarea comportă, totuși, după părerea noastră, unele observații.

Considerăm, astfel, că modul în care a înțeles autorul să valorifice contribuțiile istoriografiei noastre mai vechi referitoare la același subiect este într-o anumită măsură deficitar. Nu ne referim aici la străduința permanentă a autorului de a-și recolta informațiile necesare prin utilizarea directă a surselor, întrucît aceasta constituie unul dintre atributele esențiale ale cercetării științifice. Dar, într-un capitol de aproape șaptezeci de pagini, analizînd evoluția comerțului Țării Românești și Moldovei cu Brașovul în secolele XIV—XVI (p. 15—81), citarea în subsol numai o singură dată a lucrărilor lui N. Iorga și Șt. Metes, și aceasta sub aspect negativ, este totuși extrem de puțin. Fără îndoială că poziția pe care s-au situat cei doi istorici menționați în aprecierea unora dintre problemele fundamentale sau speciale legate de comerț s-a dovedit a fi greșită, dar însuși autorul recunoaște în introducerea lucrării că „sinteza lui Șt. Metes... conține multe idei judicioase” (p. 7). Or, în măsura în care interpretările acestuia, în special de amănunt, corespund celor ale autorului, menționarea concordantei devine o obligație metodologică.

În al doilea rînd, remarcăm tratarea oarecum singularizată a comerțului brașovean în ansamblul relațiilor comerciale externe ale Țării Românești și Moldovei.

Cele câteva date statistice privind valoarea comparativă a comerțului sibiian și brașovean cu Țara Românească la începutul veacului al XVI-lea sînt insuficiente, iar atribuirea reducerii traficului de mărfuri dintre Moldova și Brașov intensificării acestuia cu Bistrița nu se dovedește a fi întru totul conformă realității¹⁰. Legăturile comerciale ale Moldovei cu Polonia, concretizate, de exemplu, în vestilele țiguri de vite care aveau loc la granița cu această țară, canalizau desigur într-o mai mare măsură decît cele cu Bistrița surplusul produselor naturale moldovenești.

În dezvoltarea comerțului brașovean privilegiul de etapă și de depozit pe care l-a obținut orașul, mai întîi pentru mărfurile apusene tranzitate de negustorii străini spre Țara Românească (1369 și 1395), iar mai târziu și pentru mărfurile aduse din Moldova sau Țara Românească (1468, 1496 și 1508), a avut, după cum subliniază autorul, „o deosebită însemnătate” (p. 43). Aceasta nu se reduce însă numai la „avantaje” și consecințe favorabile pentru „prosperitatea comercială a Brașovului” (p. 43), ci are semnificații multiple. Acordarea dreptului de depozit reflectă într-o anumită măsură creșterea volumului afacerilor comerciale ale negustorilor din regiunile cu care brașovenii întreprindeau strînse relații și totodată incapacitatea lor de a rezista, în condițiile unui comerț liber, concurenței crescînde a acestora. Evoluția relațiilor comerciale dintre Țara Românească și Brașov este edificatoare în acest sens. Pentru negustorii brașoveni prima jumătate a secolului al XV-lea a însemnat o continuă ofensivă comercială la sud de Carpați pentru menținerea, prin numeroase privilegii, a pozițiilor deja cîștigate. În momentul cînd dezvoltarea economică a Țării Românești a dus la apariția unei negustorimi autohtone suficient de puternică pentru a depăși granițele diferitelor piețe locale, interesele acestora încep să fie sprijinite și de puterea centrală, iar prezența ei se face tot mai simțită pe înșăși piața Brașovului. Iată de ce tocmai acum (1468) brașovenii cer și obțin dreptul de depozit pentru mărfurile negustorilor moldo-munteni. În deceniile următoare lupta lor pentru respectarea strictă a acestui drept a determinat, pe lîngă înflorirea vieții comerciale a orașului, o continuă limitare a rolului propriului element negustoresc și afluxului crescînd al negustorilor din Țara Românească și Moldova, interesați în achiziționarea directă, mai ieftină, a anumitor mărfuri. Pe de altă parte, inconveniențele acestui privilegiu pentru negustorii străini a generat tendința de ocolire a orașului, de susuragere de la prevederile lui, concretizată în pătrunderea negustorilor moldo-munteni, alături de cei reprezentînd comerțul turcesc, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și pe celelalte piețe locale ale Ardealului¹¹.

Încercînd să fixeze în ansamblul legăturilor reciproce dintre cele trei țări române locul și importanța relațiilor comerciale, autorul afirmă că existența acestora a constituit „preziza economică” a unificării politice realizate de Mihai Viteazul la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Totodată, stadiul incipient al procesului de formare a pieții interne unice, pe care aceste relații îl reflectă, a determinat, alături de alți factori, eșecul acțiunii domnului muntean (p. 258). Pe lîngă faptul că unul și același fenomen nu poate avea concomitent efecte cu caracter atît de opus, observăm că termenul folosit de autor pentru a desemna situația factorului economic față de unificarea înfăptuită de Mihai Viteazul este cu totul impropriu. Legăturile comerciale dintre țările române nu pot fi puse într-un raport de cauzalitate cu unirea politică din anii 1599—1600, nu au constituit preziza economică a acesteia, pentru că o astfel de necesitate apare pe o treaptă cu mult mai evoluată a procesului de formare a pieții interne. Existența legăturilor economice „a făcut (doar n.n.) posibilă” realizarea unirii temporare, pe cînd „lipsa lor de țarie” a cauzat într-adevăr, „a determinat destrămarea ei”¹².

În sfîrșit, semnalăm cîteva chestiuni de organizare a materialului. Prezentarea în același capitol a mărfurilor brașovene și apusene importate sau tranzitate prin

¹⁰ Cf. studiul lui M. Dan și S. Goldenberg, p. 76—77.

¹¹ Lia Lehr, *op. cit.*, p. 248—251 și 276—277.

¹² *Istoria României*, vol. II, p. 992.

Țara Românească și Moldova crează unele confuzii, mai ales în ceea ce privește valoarea globală a tranzitului în ambele lui sensuri. De aceea, ar fi fost mai nimerit, credem, ca autorul să încerce o centralizare separată a celor două categorii de mărfuri, completând indicațiile din registre cu privire la originea acestora cu cele referitoare la originea participanților la negoț, la valoarea deosebită a unor transporturi etc., chiar dacă rezultatul obținut ar fi avut, spre deosebire de celelalte, un grad mai mare de aproximație. Ocupându-se de activitatea participanților la negoț, autorul rezervă diecilor un subcapitol aparte. Față de criteriul social aplicat la identificarea celorlalte categorii (negustori, meșteșugari, țărani, boieri, domni, biserică), cel al funcției, respectat numai în acest caz, este disonant. De asemenea, considerăm că juxtapunerea preoților și mănăstirilor în cadrul aceleiași capitole nu corespunde realității social-economice a perioadei studiate. Comerțul practicat de mănăstiri exprimă necesitățile producției și consumului marelui domeniu feudal, pe cind cel al preoților are un mobil asemănător cu al sătenilor în genere.

O problemă de interes mai larg pe care ambele lucrări prezentate mai sus o ridică în egală măsură constă în modul de utilizare a metodei statistice pentru fundamentarea observațiilor istorice, acolo unde, bineînțeles, materialul documentar oferă atari posibilități. Autorii respectivi realizează de cele mai multe ori o interpretare judicioasă a datelor statistice. Însă, atunci cind ansamblul fenomenelor istorice, în funcție de care trebuiesc judecate informațiile de această natură, este neglijat sau cind valorile cifrice sînt preluate mecanic, față de rezultatele obținute se impun anumite rezerve.

În monografia cercetătorului R. Manolescu se prezintă, de exemplu, un tablou sintetic asupra evoluției valorii vamale a comerțului brașovean în secolul al XVI-lea (p. 179). Sumele aferente fiecărui an au însă, mai ales pentru a doua jumătate a veacului, o valoare relativă, fiind calculate nu prin centralizarea însemnărilor din registrele vigesimale sau pe baza totalului taxelor vigesimale păstrate în socotelile vămii Brașovului, ci printr-o metodă nouă propusă de autor. Aceasta constă în înmulțirea sumei cu care a fost arendată vama Brașovului cu 20 (vigesima reprezentînd 5% din valoarea mărfurilor) și apoi cu 2, întrucît cîștigul beneficiarilor arendei era de regulă de 100%. Într-adevăr, pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea observația autorului se verifică întocmai. Suma încasărilor vigesimale a fost mai mare decît suma arenzii cu aproximativ 2,5 în 1542, 1,85 în 1546, 1,70 în 1547, 1,90 în 1549, 1,75 în 1550 și 2,05 în 1554. Poate fi aplicat însă mecanic acest procedeu și pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea? Menționăm mai întîi că cercetătorii M. Dan și S. Goldenberg au demonstrat la ce rezultate greșite se poate ajunge calculînd în acest fel valoarea vamală a comerțului bistrițean (p. 74). În anul 1552 suma încasărilor vigesimale (120 fl. și 40 d.) nu a reușit cel puțin să atingă nivelul arendei (168 fl.). Se poate conclue deci că metoda preconizată de autor este aplicabilă numai în cazul unei prosperități deosebite a afacerilor comerciale. Însă, pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea însuși autorul subliniază că, datorită instaurării dominației otomane, atît exportul produselor naturale din Moldova și Țara Românească spre Brașov, cît și tranzitul mărfurilor orientale și europene prin acest oraș, au fost serios afectate (p. 181 și 184—186). De asemenea, spre sfîrșitul acestei perioade au început să se manifeste și în țările române consecințele „revoluției prețurilor”, volumul comerțului brașovean „suferînd, în fapt, o anumită scădere, proporțională cu creșterea amintită a prețurilor” (p. 180). În aceste condiții credem că arenda vămii Brașovului nu mai putea aduce un beneficiu de 100%, suma medie de 80 000 fl. atribuită valorii vamale a comerțului brașovean pentru anii 1555—1596, pe baza calculului propus de autor, fiind evident exagerată.

Un alt aspect de prelucrare mecanică a datelor statistice este concluzia lui R. Manolescu că valoarea comerțului brașovean a scăzut spre mijlocul secolului al XVI-lea, la aproximativ jumătate față de situația înregistrată la începutul secolului (p. 181). Dar, anii 1503—1504 luați ca termeni de comparație *post quem* au avut, după cum se poate deduce din tabloul sinoptic prezentat de autor (p. 179), un caracter cu totul excepțional chiar pentru perioada 1501—1508. De aceea, ni se pare mai fericită formularea autorului că între 1501—1554 valoarea comerțului bra-

șovean „a urmat o relativă scădere”, cu creșteri în anumiți ani și cu descreșteri în alții (p. 180).

Deși mai circumspecți în folosirea datelor statistice, M. Dan și S. Goldenberg ajung și ei la încheieri uneori deficitare. Astfel, prin raportarea sumei plătite în 1503 de către bistrițeni conducerii vicesimale celor trei orașe (Brașov, Sibiu, Bistrița) și anume 100 fl. dintr-un total de 1540 fl. încasată la oficiile vicesimale respective, se obține un procent de aproximativ 3%, „extrem de puțin în comparație mai ales cu Brașovul, ceea ce trădează traficul comercial redus prin vama Bistriței și atestă importanța ei secundară în ansamblul comerțului oficial subordonat reglementării vamale, al Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească” (p. 41). Diferența, într-adevăr considerabilă, între sumele încasărilor vamale ale celor trei orașe provine însă din participarea cu mult mai redusă a Bistriței la tranzitul mărfurilor orientale și apusene, care se făcea, obișnuit, prin trecătorile Carpaților sudici. Pentru Sibiu, de exemplu, valoarea tranzitului reprezenta la începutul secolului, dintr-un total de 40 000—50 000 fl., circa 32 000—33 000 fl. și numai 8 000—18 000 fl. revenea comerțului propriu zis cu Țara Românească¹³. În cazul Brașovului, exportul produselor proprii și importul celor din Moldova și Țara Românească varia în jur de 35 000—40 000 fl. anual¹⁴. Având în vedere că valoarea schimbului de mărfuri al Bistriței cu Moldova varia la mijlocul secolului al XVI-lea între 2 000—6 500 fl. anual, procentul de 3% calculat de autori pe baza încasărilor vicesimale nu poate fi considerat drept reprezentativ pentru măsura în care cele trei orașe transilvănene erau angrenate în comerțul efectiv cu Moldova și Țara Românească. Mai mult încă, pe baza situației stabilite de R. Manolescu privind participarea celor două țări române la comerțul brașovean (p. 180), se constată că schimbul de mărfuri al acestui oraș cu Moldova se menține în genere, din punct de vedere valoric, la același nivel cu cel al Bistriței.

În încheierea considerațiilor noastre asupra contribuției pe care cele două lucrări au adus-o la înțelegerea mai profundă a relațiilor comerciale dintre Moldova și Țara Românească, pe de o parte, și orașele ardeleni Bistrița și Brașov, pe de altă parte, remarcăm necesitatea unor investigații de această natură și pentru perioadele mai puțin cunoscute (secolele XVII—XVIII). Astfel, baza lăuntrică a comunității de interese și preocupări pe care au dovedit-o țările române în evul mediu va dobîndi și din acest punct de vedere o fundamentare științifică.

L. Șimanschi

DINU C. GIURESCU, *Ion Vodă cel viteaz*, Editura Științifică, București, 1963, 222 p.

Cu aproape o sută de ani în urmă, în 1865, scriind monografia sa asupra lui Ion Vodă, B. P. Hasdeu impunea conștiinței publice și atenției istoricilor figura, pînă atunci unilateral și puțin cunoscută, a unui dintre cei mai de seamă voievozi din istoria poporului nostru. Descoperind un foarte bogat material documentar extern și punîndu-l în valoare, alături de izvoarele interne și străine cunoscute pînă la acea dată istoricilor români, Hasdeu a întregit în chip hotărît imaginea de pînă

¹³ Cf. monografia lui R. Manolescu, p. 184—185.

¹⁴ *Ibidem*, p. 177. Suma este aproximativă intrucît valoarea exportului de produse brașovene în Țara Românească și Moldova nu se cunoaște cu exactitate. Am considerat totuși că ea nu poate reprezenta mai mult decît jumătate din sumele pe care le dă autorul pentru importul și tranzitul de mărfuri brașovene și apusene prin Țara Românească și Moldova.

alunci a personalității voievodului moldovean, subliniind pentru prima dată importanța deosebită pentru istoria poporului român a domniei lui Ion Vodă și valoarea europeană a acestei personalități și a acțiunilor militare înreprinse, sub conducerea sa, de către moldoveni.

Dacă investigațiilor minuțioase făcute de Hasdeu în arhivele și literaturile popoarelor vecine nu le-a urmat descoperirea de noi izvoare narative de primă mână, cele găsite și publicate de cercetătorii ulteriori neconstituind decât ecouri sau prelucrări a ceea ce descoperise și valorificase Hasdeu în monografia sa — așa încât din acest punct de vedere lucrarea eruditului istoric continuă să-și păstreze importanța, — alte izvoare documentare n-au încetat să se adauge și să completeze sau să corecteze pe cele utilizate de Hasdeu. Este cazul celor publicate în unele colecții de documente externe și mai ales al actelor interne, care, strinse pentru prima oară la un loc, în penultimul deceniu, în corpusul de documente medievale ale României, au fost folosite, ca și cele externe, numai parțial în puținele lucrări privitoare la anumite aspecte ale domniei lui Ion Vodă care au mai apărut până în prezent.

Acestor considerente adăugându-le faptul că monografia lui Hașdeu, ca operă militantă scrisă în perioada romantică a istoriografiei românești, conține, pe lângă concluziile juste care s-au impus în istoriografia noastră, destule aprecieri exagerate izvorâte din concepția romantică a autorului asupra rolului personalității în istorie și din cea politică ce l-a dus la analogii forțate între vremea sa și cea a lui Ion Vodă în privința necesității reformelor burghezo-democratice, rezultă că recercetarea tuturor izvoarelor narative și documentare privitoare la domnia lui Ion Vodă, folosite de Hasdeu și cercetătorii următori, și valorificarea celor neutilizate de acesta, pe care le întreprinde acum Dinu C. Giurescu, sînt nu numai pe deplin justificate, ci, avînd în vedere rezultatele dobîndite în ultimii ani de istoriografia noastră în studierea problemelor de istorie politică și social-economică a feudalismului și, deci, posibilitatea încadrării acestei domnii într-o perspectivă istorică justă, din care personalitatea lui Ion Vodă și acțiunile militare întreprinse de moldoveni sub conducerea sa, să rezulte în adevărata lor lumină, restudierea pe baza concepției științifice asupra istoriei a acestei domnii este și absolut necesară.

Dacă ținem seama și de faptul că în acțiunea vastă de studiere științifică a valorilor culturale, artistice, științifice și politice ale poporului nostru întreprinsă în ultimii douăzeci de ani, cu rezultate multiple și remarcabile în alte discipline, lucrarea lui Dinu C. Giurescu este prima monografie de voievod din istoriografia românească a ultimilor două decenii, apariția ei trebuie salutată ca inițiativă chiar, înainte de a fi analizată ca realizare, fie și numai pentru simplul motiv că ea poate constitui un imbold pentru istoricii medievisti de a nu lăsa să fie prea mult așteptate de către cititori monografiile celorlalte personalități care au luptat pentru libertatea și independența poporului român.

Obiectivele pe care monograful de azi al domniei lui Ion Vodă trebuia să le urmărească: importanța acestei domnii pentru istoria poporului român și locul pe care-l ocupă în istoria europeană a timpului acțiunile militare ale moldovenilor conduși de Ion Vodă, sînt aceleași cu cele pe care le urmărise Hasdeu cu o sută de ani în urmă, dar ele implică în același timp și preocuparea pe care trebuie s-o aibă autorul, în condițiile existenței unui material documentar îmbogățit și a posibilității de interpretare științifică a fenomenelor istorice oferite de materialismul istoric, de a corecta exagerările lui Hasdeu și de a trata științific chestiunile rezolvate greșit sau nerezolvate de crudistul istoric în monografia sa. Pe aceste probleme își axează cercetarea și Dinu C. Giurescu, iar preocuparea sa de a nu lăsa nici una dintre ele nerezolvată este evidentă, fie în faptul că structura lucrării sale este, în esență, asemănătoare celei a monografiei lui Hasdeu, fie în atenția cu care reia în discuție fiecare fenomen sau fapt istoric asupra căruia se oprișe în mod deosebit învățatul istoric în cartea sa, precum interesul manifestat de istoriografia europeană a timpului față de Ion Vodă, baterea de către acesta a monedei de aramă, mutarea

capitalei de la Suceava la Iași sau alte chestiuni de aceeași importanță sau mai de amănunt.

Lucrarea lui Dinu C. Giurescu începe cu *Domnia lui Ion Vodă în izvoare și istoriografie*, capitol în care autorul cercetează sistematic și cronologic modul în care istoriografia europeană contemporană și posteroară evenimentelor a receptat ecoul marilor victorii obținute de moldoveni sub conducerea lui Ion Vodă, oglindirea domniei acestuia în cronicile interne, trăsăturile principale ale istoriografiei românești despre Ion Vodă și cadrul politic, economic și social în care, ca urmare a rezultatelor pozitive obținute de istoriografia noastră mai nouă, trebuie restudiată această domnie.

În această trecere în revistă întreprinsă de autor sînt rînd pe rînd caracterizate, succint dar substanțial, lucrările despre Ion Vodă ale scriitorilor polonezi Paprocki, Lasicki, Gorecki și multiplele prelucrări din cronicile și sintezele asupra istoriei universale sau a celor poloneze, franceză, olandeză, turcă, ucraineană și greacă, fiecareia dintre ele stabilindu-i-se, printr-o scurtă judecată de valoare, importanța pe care o prezintă pentru studierea domniei lui Ion Voievod. În același sens, autorul face apoi o scurtă caracterizare a informațiilor despre Ion Voievod din cronicile lui Azarie, Grigore Ureche și N. Costin.

Analizînd lucrările de istorie modernă consacrate lui Ion Voievod, Dinu C. Giurescu se oprește, pe bună dreptate, mai ales asupra monografiei lui Hasdeu, pe care o discută pe larg relevîndu-i meritele și semnalîndu-i limitele, precum și cauzele acestora din urmă. Cit privește considerațiile autorului, înrîndit totuși cu judecările de altfel, privitoare la limitele monografiei lui Hasdeu care și-au cauza în concepția romantică a istoricului asupra rolului personalității în istorie (p. 16), ele ar fi putut fi însoțite și de specificația, dacă nu chiar de sublinierea, că, în cazul lucrării discutate, exagerările lui Hasdeu au totuși un accentuat caracter militant și patriotic, ca de altfel chiar concepția romantică a lui Hasdeu despre rolul deosebit al personalității în istorie pe care se întemeiază monografia sa și că acest romantism se deosebește, în epocă, de cel desuet și plat al altor lucrări sau prelucrări istorice.

În capitolul următor, *Ion Vodă cel viteaz înainte de domnie*, autorul examinează informațiile privitoare la originea domnului moldovean și îi urmărește peregrinările, sigure, prin Polonia, Moscovia, la curtea hanului tătaresc din Crimeea, în exil în insula Rodos, și pe cele probabile în alte țări, precum și încercările de a lua domnia. Atrage atenția aici, ca și în altă parte de altfel, rigurozitatea cu care autorul confruntă numărul mare de izvoare mereu contradictorii sau lacunare pentru a ajunge la concluzii juste sau cel puțin de a clarifica parțial unele aspecte obscure ale vieții lui Ion Vodă din etape premergătoare domniei. Aceasta fiind nota dominantă a investigațiilor și încheierilor autorului din această parte a lucrării, este de la sine înțeles că orice abatere, fie ea și una singură ca în cazul de față, se face simțită în ansamblul capitolului. Avem în vedere, în această privință, concluziile autorului cu privire la originea lui Ion Voievod care, după modul în care sînt expuse, vădesc reținerea lui de a se pronunța hotărît pentru una din ele, de a înlătura definitiv vreuna sau cel puțin de a inclina spre cea mai plauzibilă, preferînd să conchidă că „indiferent de opiniile exprimate asupra acestei descendențe, Ion Vodă rămîne „fiul faptelor sale” (p. 24). Afirmatia autorului este îndreptățită, dar ea rămîne totuși un eufemism atîta timp cît existența altor informații ne obligă la o atitudine mai hotărîtă față de ele, dacă cea definitivă nu este posibilă. Însuși Dinu C. Giurescu, discutînd izvoarele care înregistrează obîrșia polonă a voievodului, conchide că ea este expresia unei tradiții care s-a format, probabil, ca urmare a faptului că știa limba polonă și, trebuie să adăugăm, că locuise în Polonia. Supoziția autorului ni se pare justă, dar faptul că se mulțumește numai a o exprima, fără a lua vreo atitudine față de ea, nu ni se pare suficient. O a doua opinie, cea privitoare la originea armeană a voievodului, expusă în același mod de autorul monografiei, își are sorgintea în consemnarea acestei origini, reluată apoi de N. Costin, în cronica lui Grigore Ureche și în unele rapoarte diplomatice. Numele de *armeanul*, conchide autorul, i-ar veni „de la familia mamei sale, Serpega”, (p. 23), ceea ce este foarte plauzibil

(v. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Ed. Acad., Buc., 1963, p. XVIII), dar totodată nu exclude a treia presupunere, cea a originii domnești, căreia, lăsînd la o parte prudența exagerată, ar trebui să i se acorde totuși cel mai mare credit, căci, orice s-ar spune, ea, pe lângă faptul că e menționată în letopisetul lui Azarie, contemporan cu evenimentele domniei lui Ion Vodă, și, ca și celalalte două, în cronicile lui Grigore Ureche, N. Costin și în cele mai multe din scrierile străine, este consemnată, fapt esențial, în actele oficiale ale cancelariei moldovenești. Oricît am avea în vedere că în secolul al XVI-lea ocuparea scaunului domnesc trebuia încă justificată printr-o obîrșie domnească și deci, datorită acestei practici, Ion Vodă s-ar fi putut da drept fiul lui Ștefăniță, filiația care rezultă din documentele din timpul lui este prea exactă că Ion Vodă, plămîndu-și o origine domnească, să-și fi însăilat, cu atîta minuțiozitate, pînă la străbunic, genealogia și, ca atare, să nu poată fi crezută. În sprijinul acestei păreri ar putea fi aduse și alte mențiuni documentare și fapte folosite, de altminteri, de Dinu C. Giurescu la expunerea unor evenimente din viața lui Ion Vodă. Este vorba de scrisoara palatinului de Belz, Nicolae Seniawski, către margraful Olbricht, în care pretendentul Ion este numit fiu al lui Ștefan Vodă (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, citat de Dinu C. Giurescu la p. 25, nota 13) și de cea a lui Mehmed Calga către Sigismund August în care îl califică tot ca fiu de domn moldovean (B. P. Hasdeu, *Ion Vodă cel Cumplit*, p. 9, nota 13, citat de D. C. G. la p. 26, nota 19). Totodată nu trebuie neglijat faptul că la curtea țarului Moscovei se căsătorii cu ducesa Maria, fiica cneazului Semian de Rostov, ceea ce n-ar fi fost posibil pentru un obscur sau un aventurier cu origine incertă. Interesul manifestat în continuare de țarul Ivan al IV-lea prin propunerea de a-i da de soție, după moartea celei de mai sus, pe fiica lui Ivan Fedorovici, cneazul de Mstislav și Zeslav, înrudită cu familia țarului, întărește aceeași opinie despre originea domnească a lui Ion Voievod, căci altfel nu ne-am putea explica creditul acordat lui la curtea țarului. De altfel și numele fraților săi sînt românești, iar tenacitatea cu care ei luptă pentru moștenirea scaunului lui Ion Voievod este încă o dovadă în acest sens. Prin urmare nu vedem din ce cauză originea domnească menționată în actele sale și genealogia care rezultă din ele (cele două copii slave (v. nota 6, p. 22) ar trezi îndoiele: fiu nelegitim al lui Ștefăniță, nepot al lui Bogdan cel Orb și strănepot al lui Ștefan cel Mare (p. 23). Originea polonă, bazată numai pe tradiție, trebuie exclusă. De altfel însuși autorul pare a-și trăda preferința tacită pentru originea autohtonă cînd, după ce expune părerile cu privire la originea voievodului moldovean, trece, în paragraful următor, la urmărirea peregrinajului acestuia prin țările străine și îl „pornește” din Moldova („Pornit din Moldova viitorul domn a străbătut cîteva țări” (p. 24)). Același lucru îl face mai departe la p. 200 unde domnul moldovean e arătat ca fiu al lui Ștefăniță, nepot al lui Bogdan cel Orb și strănepot al lui Ștefan cel Mare.

Reconstituirea împrejurărilor politice, diplomatice și militare în care Ion Vodă a obținut și și-a consolidat domnia o face detaliat autorul, cu amănunte noi și interesante pentru cunoașterea personalității voievodului, în capitolul *Dobîndirea și consolidarea domniei*.

Politica internă a domniei lui Ion Vodă, puțin cercetată și cu rezultate parțiale, în trecut, se bucură, pe bună dreptate, de o atenție deosebită din partea lui Dinu C. Giurescu, acordîndu-i-se un spațiu egal (49 pag.) cu cel consacrat expunerii luptei împotriva turcilor care, în general este mai bine cunoscută din izvoare și din lucrările istorice, aruncînd și din această cauză, dar pe nedrept, o anumită umbră asupra evenimentelor interne ale domniei lui Ion Vodă. Condamnată cu asprime, din sentimente de ură sau din resentimente față de cîrmuirea lui Ion Vodă, din interese politice personale sau din interese de clasă de către autorii tuturor izvoarelor care o consemnează, politica internă a lui Ion Vodă a fost analizată în parte cu unele rezultate juste de către Hasdeu care, pentru prima dată, socotea că represiunile domnului moldovean asupra boierilor „s-au întemeiat pe o necesitate

politică și nicidecum pe vreo pornire personală; el aducea astfel unor evenimente interne ale domniei o explicație întemeiată. Totuși, motivarea lui Hasdeu rămânea limitată, considerînd lapele numai prin prisma personalității deosebite a voievodului, fără a le integra în dezvoltarea economico-socială a Moldovei secolului al XVI-lea" (p. 61). Pe lângă aceste considerații justificative îndrăpătite, Dinu C. Giurescu putea reaminti că încercările izvorite din interesele de clasă ale unor cercetători de după Hasdeu, de a reveni la punctul de vedere cronicăresc (v. p. 17), se pot adăuga la aceeași motivare a necesității de a relua „analiza acestei domnii, legînd-o de realitățile vremii și în funcție de ele" (p. 61). Cu respectul cuvenit față de aceste rezultate pozitive din monografia lui Hasdeu, Dinu C. Giurescu, procedînd la cercetarea aprofundată a politicii interne a lui Ion Vodă, le subliniază acestora valoabilitatea sau le amendează atunci cînd informațiile noi aduse în discuție o cer, corectînd totodată și erorile din lucrarea acestuia. De aici și referirile mai numeroase din acest capitol, decît în celelalte, la monografia lui Hasdeu sau reluarea cercetării unor fapte de politică internă pornind de la afirmațiile învățatului istoric. Cum însă majoritatea problemelor de politică internă a lui Ion Vodă au rămas nestudiate pînă în prezent (doar concluziile juste din tratatul de *Istorie a României* se referă foarte pe scurt la principalele aspecte ale problemei; v. vol. al II-lea, p. 912—15), sfera de cercetare a autorului acestei lucrări este cu mult extinsă față de cea a lui B. P. Hasdeu. În acest sens Dinu C. Giurescu, pe lângă interpretarea judicioasă a informațiilor cunoscute din izvoarele narative sau a unor documente externe neutilizate pînă acum, procedează pentru prima dată la o largă valorificare a actelor interne, care, analizate atent, de multe ori sînt singurele pe temeiul cărora se pot trage concluzii juste despre acele aspecte ale politicii interne a lui Ion Vodă ce și-au găsit o oglindire atît de deformată în cronică. Este cazul, de exemplu, al măsurilor luate de Ion Vodă împotriva unora dintre marii boieri trădători, problemă cu care începe acest capitol. Pe baza izvoarelor menționate, coroborînd diverse știri, Dinu C. Giurescu urmărește evoluția raporturilor dintre domn și marea boierime, arătînd că „îndată după înscăunare se formează o partidă potrivnică (lui Ion Vodă, n.n.), condusă de marele vornic Ionașcu Sbierea, de Albotă și Drăgan și susținînd pe Bogdan Lăpușneanu „la pătrunderea acestuia, către sfîrșitul lui martie 1572, în lăra cu un corp de oaste polonez spre a-și relua domnia". Opoziția boierească, la formarea căreia contribuise, probabil, și măsura luată de Ion Vodă de a schimba substanțial, chiar din primele zile ale domniei, componența sfatului domnesc, și care opoziție urmărea răsturnarea lui Ion Vodă în favoarea fostului domn, este expresia tendințelor constante în tot secolul al XVI-lea și după aceea, ale marii boierime de a-și subordona domnia intereselor sale de clasă, concretizate în sporirea domeniilor și intensificarea exploatarii lăranimii (p. 64—65). Zdrobirea complotului boieresc prin executarea, grăbită de înaintarea oștilor poloneze spre Iași, în ziua de Paște, a lui Ionașcu Sbierea și a celorlalți complotiști, urmată de confiscarea averilor acestora și ale celor fugiți peste graniță, precum vornicul Albotă și alții, apare astfel într-o lumină adevărată, ca un act perfect justificat din partea domnului, iar în ceea ce privește mijloacele prin care a fost înlăptuit, ele „nu constituie o particularitate a firii sale" atîta timp cît metode similare au fost folosite de Petru Rareș sau alți domni (p. 69). Aceeași este explicația și pentru violența reprimare a celui de al doilea complot, din 1573, prilejuit de demersurile lui Bogdan Lăpușneanu pe lângă imperiali, pe care autorul îl cercetează cu aceeași atenție.

În același mod sînt urmărite în continuare celelalte probleme pe care le ridică cercetarea raportului dintre domn și marea boierime, precum componența sfatului domnesc, preocuparea domnului de a-și ridica dregători devotați din rîndul boierimii mijlocii și mărunte, evoluția atitudinii boierimii față de politica internă și externă a domnului, toate studiate pe larg pentru prima oară în această monografie, pe baza actelor de cancelarie. Urmărirea evoluției politice a fiecăruia dintre marii dregători ai lui Ion Vodă în documentele interne dinainte de acest domn, din timpul domniei lui și al celei următoare, a lui Petru Schiopul, așa cum procedează Dinu C. Giurescu, este singura în măsură să ne dea o imagine reală a conduitei politice

a acestei clase sau a atitudinii sinuoase a unora dintre marii dregători luați separat, cînd acest fapt ne interesează, ca în cazul de față. Constanța cu care marea boierime a urmăriit apărarea intereselor proprii, de clasă, favorizate de schimbarea domnilor și consolidarea dominației otomane, a dus mereu la inconstanța ei față de domn sau la lupta împotriva „instaurării unei autorități centrale stabile”; aceasta este, în esență, concluzia autorului cu privire la raporturile dintre domn și marea boierime. De aici și analogiile juste cu atitudinea boierimii față de domniile lui Petru Rareș, Al. Lăpușneanu sau ale altor domni, pe care le face de cîteva ori autorul.

Cu totul nouă este contribuția lui Dinu C. Giurescu și la „cunoașterea politicii domnești față de cler și îndeosebi față de mănăstiri”. Subliniind că „politica domnească față de cler și averile sale nu se deosebeste, la început, de aceea a predecessorilor săi” (p. 81), autorul întreprinde apoi o analiză amănunțită a actelor de cancelarie care, timp de 25 de ani după moartea lui Ion Vodă, amintesc mereu de confiscarea averilor mănăstirești de către voievod și care, totodată, menționind noua destinație dată acestor averi, ne arată atît scopul urmărit de domn prin aceste confiscări, acela al sporirii domeniilor de către „puterea laică, domnia și sprijinitorii ei”, (p. 84) cît și semnificația faptului: zdruncinarea poziției clerului înalt.

Un fapt nou observat și subliniat de Dinu C. Giurescu pe baza unor mențiuni din însemnările lui Niccolo Barsi, Marco Bandini, din plingerea adresată domnului Moldovei de catolicii din Iași în 1777 și din schița istorică a „episcopiei” catolice din Bacău întocmită de niște călugări franciscani, este acela că „acțiunea împotriva domeniilor mănăstirești” nu s-a oprit „numai la biserica oficială, cea ortodoxă”, ci a cuprins „deopotrivă asezămintele catolice” (p. 91).

În aceeași ordine de idei autorul se ocupă de „represiunile poruncite de domn împotriva unor reprezentanți ai clerului”, precum Molodeț călugărul, popa Cozma și episcopul Romanului Gheorghe, primul îngropat de viu, iar al treilea ars pe rug sub învinuirea de depravare. Cu excepția ullimului, despre care Azarie scrie că era „lacom” și „foarte sgîrcil” și că domnul moldovean i-a confiscat „avera lui cea mare” (p. 87), izvoarele nu dau alte detalii asupra cauzelor uciderii lor, așa încît autorul, avînd în vedere actul de confiscare a averilor mănăstirești, pune execuția celor trei clerici în legătură cu opoziția lor față de aceași acțiune a domnului. De frica unei posibile pedepsiri de către domn, datorită aceleiași cauze, ar fi pribegit peste munți și mitropolitul Teofan. Ipoteza autorului privitoare la cauzele execuțiilor de mai sus ar părea convingătoare, dacă ea n-ar putea fi exclusă de posibilitatea ca măsura să fi fost luată de domn din motive politice. Evident că procesul de confiscare a satelor mănăstirești ar fi putut da naștere unei îndrîjite opoziții a clerului și în primul rînd a înalților prelați față de domn, ceea ce l-ar fi putut determina pe acesta să ia măsurile drastice menționate, dar o atare presupunere atrage după sine întrebarea: din ce cauză a purces Ion Vodă la confiscarea bunurilor bisericești? Din izvoare răspunsul nu se poate desluși, iar în monografia de față o încercare de a-l da am bănu-i-o conținută în mențiunea că prin „această măsură Ion Vodă a urmărit să micșoreze puterea materială a *clerului pctrivnic politicii sale autoritare* și să folosească parte din bunurile dobîndite pentru a înzestra cu pămînt pe sprijinitorii cîrmuirii sale” (p. 94 subl. ns.). Afirmția apare neconvingătoare, dacă ținem seama de unele fapte ale domniei lui Ion Vodă. Este de observat mai întîi că, la începutul domniei, cum arată și autorul, politica lui Ion Vodă față de biserică este asemănătoare cu a domnilor precedenți; documentele consemnează întăriri de proprietăți mănăstirești mai multor lăcașuri: ultima întărire de acest fel, cea a înțelegerii dintre mănăstirea Tazlău și Luca din Cîrjești pentru niște vii la Cotnari, datează din martie 1573, iar ultima confirmare de proprietate către un preot este din 4 mai același an. Faptul că după aceste date nici un cleric nu mai beneficiază de asemenea întăriri ar fi un indiciu că măsura luată de domn împotriva bunurilor clerului se situează după ele. Totodată pare puțin probabil că Ion Vodă a procedat la această confiscare printr-un act de

autoritate față de biserica oficială, deoarece de sprijinul sau colaborarea capilor acestei biserici Ion Vodă nu se putea lipsi, dat fiind rolul ei în statul feudal. Dovadă e că domnul moldovean a ridicat imediat în funcțiile de înalți prelați, în locul celor uciși sau fugiți, clerici devotați, ca mitropolitul Sucevei, Atanasie, sau episcopul de Rădăuți, Isaia, despre a căror fidelitate, față de Ion Vodă, substanțialele biografii pe care le creionează Dinu C. Giurescu sînt grăitoare. Tot atît de semnificative sînt însă și amănunțele biografice cu care autorul îl caracterizează pe mitropolitul Teofan. În 1573, ierarhul moldovean pribegeste, de teama voievodului Ion, în Transilvania, revenind și reluîndu-și scaunul metropolitan sub Petru Șchiopul, pentru ca la scurtă vreme să fugă din nou în Polonia împreună cu episcopul de Rădăuți George Movilă, și, fapt caracteristic, cu hatmanul Balica, iar în a doua domnie a lui Petru Șchiopul să se reîntoarcă, în sfîrșit, pentru a doua oară și să-și reia scaunul metropolitan. Deci, așa cum remarcă și Dinu C. Giurescu, înaltul prelat apare destul „de des amestecat în întîmplările politice” (p. 88). Dacă mai adăugăm faptul că în timpul domniei lui Ecghdan Lăpușeanu îl găsim amestecîndu-se pentru a lua mită într-un proces, (doc. din 17 februarie 1573, citat și de autor, *Doc. priv. ist. rom.*, XVI, vol. III, nr. 22), personalitatea sa ne apare și mai lîmpede, așa încît, cunoscînd-o și pe cea a lui Ion Vodă, posibilitatea unui conflict politic între capul bisericii și domnul țării, concretizat fie într-o opoziție expresă față de politica autoritară a domnului, fie în participarea tacită la un complot împotriva lui, nu este exclusă. Două fapte ar fi de natură să deslușească direcția conflictului. Din documentul citat rezultă că abilul ierarh, amestecîndu-se într-un proces, a reușit să influențeze rezultatul lui nu numai folosindu-se de mijloace oneroase, ci și datorită influenței de care se bucura la doamna Roxanda care aruncă în foc zăpădit „scos cu înșelăciune” de la una din părți, hotărîrea judecătorească dîndu-se astfel în sensul dorit de mitropolit. În aceste condiții este de presupus că și după moartea tutorelui politic, domnia înărilor lui Lăpușeanu, lipsit de personalitate politică și iubitor de distracții, nu-i putea fi decît pe plac acestui vlădică; în mod firesc deci, noua domnie cu caracteristicile cunoscute trebuia să-l împingă dacă nu deodată în tabăra uneltirilor, în mod sigur însă, pentru început, în cea a inaderenților. Executarea participanților la primul complot boieresc, cel din primăvara anului 1572, îl va fi îndrîjit împotriva domnului autoritar și-l va fi făcînd să vadă o singură alternativă politică în privința scaunului Moldovei: revenirea lui Bogdan Lăpușeanu. Cînd, către sfîrșitul anului 1572, uneltirile boierilor, prilejuite de demersurile fostului domn pe lîngă imperiali, reîncepură, el se va fi aflat sigur împreună cu ceilalți capi ai bisericii și alți clerici în mijlocul complotiștilor, jucînd, desigur, de astă dată, un rol important. Așa s-ar explica de ce în noua „serie” de execuții, alături de laici, ca Iosif Vevertă, figurează și doi reprezentanți ai clerului: popa Cozma și călugărul Molodet, iar pentru ca vlădicii Gheorghe, episcopul Romanului, să i se aplice drastică pedeapsă a arderii pe rug, vor fi existînd aceleași motive politice înaintea invinuirii de sodomie. Simțînd iminenta apropiere a unor noi represiuni din partea domnului și pierzînd, pentru moment, speranța unei posibile întoarceri a lui Lăpușeanu, cînd Ion Vodă prin tot ce făcea vădea autoritatea politică, înaltul ierarh a preferat, pentru siguranța persoanei sale, fuga peste munți. Și conduita lui politică ulterioară, descrisă mai sus, îndreptățește aceste considerații.

Participarea vlădicilor moldoveni și a altor clerici la complotul care urmărea readucerea în scaun a lui Bogdan Lăpușeanu era de natură să-l determine pe domn ca, după aplicarea pedepsei meritate acestora, să purceadă la confiscarea averilor institutiei pe care o reprezentau. Această ipoteză pare mai firească față de cealaltă, inversă, după care executarea clericilor este o consecință a împotrivirii lor la confiscarea bunurilor mănăstirești. Aceasta din urmă este contrazisă de cel de al doilea fapt pe care voim să-l aducem în discuție. Din documentul menționat mai sus datînd din 17 februarie 1573 se vede că mitropolitul Teofan nu mai era în funcție la această dată. Fuga lui din capitală s-a produs, cum arată just și autorul, „către începutul anului 1573”, iar potrivit acestui document, cu siguranță înainte de data de 17 februarie. Dar în același document hotărîrea judecătorească

se dă în funcție de dorința părților și „pentru voia slintei mănăstiri de la Voroneț. (Doc. priv. ist. rom., XVI, vol. III, nr. 22, pag. 15, subl. ns.). La 21 februarie, un cleric, popa Simion și rudele sale, beneficiază de întărirea domnească a proprietății lor din satul Fundești (*Ibidem*, nr. 24), iar în martie domnul moldovean întărește înțelegerea dintre Luca din Cîrjești și mănăstirea Tazlău pentru niște vii de la Cotnari ale acesteia (*Ibidem*, nr. 26). Ultimul document dat de domn unui cleric, popa Toader din Lăpușna, are data de 4 mai (*Ibidem*, nr. 30). Chiar dacă nu trebuie să-i acordăm credit acestui document, el fiind păstrat într-un rezumat din 1805, celelalte acte citate, acordate unor mănăstiri și clerici, constituie o mărturie sigură că domnul nu luase măsura de confiscare a satelor mănăstirești decât după aceste date, deci în mod sigur la câteva vreme după fuga mitropolitului Teofan. Așadar ierarhul moldovean nu putea intra „în conflict cu domnul o dată cu confiscarea averilor clerului“ (p. 88) deoarece el nu mai era în țară când domnul a luat această măsură și nu putea protesta împotriva unui fapt care nu se produsese. Iată de ce procesul de confiscare nu putea premerge represaliilor domnești contra clerului și afirmația, nesusținută de vre-un argument, că el este un act de autoritate politică, nu se poate justifica, ci din contra apartenența clerului, favorabil lui Bogdan Lăpușeanu, la complotul contra lui Ion Vodă a determinat represaliile domnului moldovean împotriva reprezentanților bisericii, mari sau de rînd, urmate de confiscarea bunurilor instituției respective.

Din judicioasa analiză pe care o face tuturor actelor interne cunoscute din timpul domniei lui Ion Vodă, Dinu C. Giurescu desprinde interesante observații cu privire la aspectele noi sau puțin cunoscute ale acestei domnii. Autorul observă că 71% din documente „se referă la întărirea sau cumpărări de sate și seliști ale boierimii mărunte“ și ale dregătorilor mici și mijlocii (p. 95), ceea ce „arată orientarea politicii interne a lui Ion Vodă spre aceste categorii“ (p. 97) și totodată că ele constituiau baza socială a cirmuirii voievodului moldovean. O astfel de orientare, „necesară și în eventualitatea unei rezistențe armate împotriva Inaltei Porți“, corespunde intereselor boierimii mici, fapt pentru care ea l-a susținut cu atîta consecvență pe voievod. Politica lui Ion Vodă față de țărănimea dependentă, arată autorul, nu se deosebește de cea a domnilor precedenți, iar în ce privește cea față de orașe un singur act cunoscut o arată favorabil acestora, corespunzînd astfel „liniei generale a cirmuirii lui Ion Vodă“ (p. 103).

În capitolul al V-lea, *Politica externă a Moldovei în timpul domniei lui Ion Vodă*, Dinu C. Giurescu cercetează relațiile economice și politice ale Moldovei cu Transilvania, Țara Românească, Polonia, Imperiul Habsburgic, tătării și Poarta. Desfășurată la început „în limitele impuse de suzeranitatea otomană asupra Moldovei“ (p. 110), politica externă a lui Ion Vodă față de imperiali, Polonia și Rusia a fost determinată de interesele puterii suzerane față de aceste țări. Pregătirea luptei pentru independența țării l-a determinat totodată pe domnul moldovean să acționeze și împotriva intereselor Porții. Din ansamblul analizei politicii externe a Moldovei autorul scoate în relief acțiunile întreprinse de Ion Vodă față de imperiali și față de poloni, mai ales în momentul cînd succesiunea la coroana polonă a prilejuit o intensă competiție diplomatică. Dar încercările lui Ion Vodă de a încheia o alianță antiotomană s-au lovit, în cazul Poloniei, de linia generală a politicii sale externe concretizată în „menținerea bunelor relații“ cu Imperiul otoman și de interesele nobilimii poloneze în Moldova, iar în privința imperialilor de „politica mereu șovăielnică“ a acestora față de turci și de atmosfera ostilă întreținută de prezența la ei a lui Bogdan Lăpușeanu și a boierilor pribegi; cit privește celelalte două țări române, Transilvania și Țara Românească, ambele tributare turcilor, un sprijin din partea lor nu era posibil așa „încît, subliniază autorul, eforturile domnului de a găsi aliați împotriva otomanilor nu au dat rezultate“; de aceea „la izbucnirea luptei, în afara unui corp de cavalerie cazac, oastea moldoveană și voievodul ei s-au găsit singuri“ (p. 133). În aceste condiții, sarcina Moldovei și a voievodului Ioan în războiul antiotoman a fost considerabil îngreuiată. Aceste probleme îi este consacrat penultimul capitol, al VI-lea, intitulat *Lupta împotriva turcilor*. Pe baza izvoa-

relor cunoscute, utilizate de cercetătorii anteriori și a altora nefolosite pînă în prezent, sînt descrise aci împrejurările în care Poarta a hotărît mazilirea lui Ion Vodă, pregătirile militare ale voievodului, luptele de la Jiliște, iezul Cahulului și Roșcani, trădarea boierimii, vitejia în luptă a pedestrimii și a voievodului ei precum și cumplirea prădare a Moldovei de către tătari după uciderea domnului moldovean. Descrierea acestora este însoțită de o temeinică analiză a tacticei și strategiei moldovenilor, a rezultatelor militare și politice ale acestor lupte, a cronologiei lor, a structurii sociale și numerice a oștirii moldovene, a cauzelor și consecințelor trădării marii boierimi, a poziției celorlalte categorii sociale față de aceste lupte și, în sfîrșit, a importanței războiului antiotoman în istoria poporului român. Așadar, toate problemele pe care le ridică războiul antiotoman din 1574 sînt discutate de autor în acest capitol și, trebuie să subliniem, toate își găsesc rezolvarea pe măsura importanței lor.

Este foarte justă reluarea de către autor a ideii lui Hasdeu de a trata, în ultimul capitol al monografiei despre Ion Vodă, încercările, dintre care unele reușite, ale urmașilor acestui voievod de a ocupa scaunul Moldovei, întrucît acțiunile acestora reprezintă o continuare firească a domniei lui Ion Vodă, un epilog al ei. Dinu C. Giurescu descrie, încercînd a le și data, împrejurările în care a intrat în Moldova, pentru a ocupa scaunul țării, pretendentul Crețul, încercarea similară încununată de succes, după una nereușită, a lui Nicoară Potcoavă, scurta domnie a acestuia și semnificația ei, victoriile asupra lui Petru Șchiopul ale celuiilalt frate a lui Nicoară, Alexandru, și, în sfîrșit, acțiunea eșuată a fiului celui de al doilea, Constantin. Pornind în mod just de la analiza situației interne a Moldovei din vremea lui Petru Șchiopul, a cărui domnie „a însemnat... stăpînirea nestingherită a boierimii și a clerului asupra țării” (p. 187), autorul arată cauzele care au dus la reușita unora dintre aceste încercări: existența în țară a unei puternice nemulțumiri față de domnia lui Petru Șchiopul dominată de marea boierime și, ca atare, sprijinirea de către mase și o parte din boierimea mică și mijlocie a acțiunilor militare ale acestor pretendenți; totodată, împrejurările generale defavorabile și ostilitatea marii boierimi față de acești pretendenți au făcut ca succesul încercărilor de mai sus să nu fie de durată.

Faima lui Ion Vodă și azeziunea țării, cu excepția marii boierimi, la încercarea de a ocupa scaunul Moldovei de către oricare pretendent care pomenea o legătură de sînge cu viteazul voievod a determinat pe mulți aspiranți la domnia în această țară să invoce o asemenea filiație. Trecerea în revistă de către autor a acestor pretendenți este de asemenea binevenită, deoarece aceste încercări reprezintă o continuare a celor menționate mai sus și, împreună, ne întregesc imaginea prestigiului pe care l-a avut în epocă personalitatea voievodului. Am putea adăuga aci că tradiția viteazului domn era destul de puternică în Moldova și după aproape douăzeci de ani de la data cînd ultimul pretendent menționat de autor, pribeaugul din Saxonia, Ioan Bogdan, intenționa să-și încerce norocul la scaunul Moldovei în numele unei legături de rudenie cu voievodul ucis la Roșcani. După cum ne informează cronicarul ardelean Hegyes, pe la începutul anului 1617, un alt pretendent la domnia Moldovei care trăise cîțiva ani prin mănăstiri și pe la graniță recrutîndu-și adepți, auzind de o răscoală a orheiienilor se înfățișă răsculașilor și „dezvăluindu-și” acestora descendența directă din Ion Vodă, ei îl acceptară în fruntea lor și porniră apoi cu el asupra capitalei țării pentru a lua domnia. Aici, cîzind într-o cursă întinsă de marele logofăt, care ținea locul domnului plecat la Suceava, fu făcut prizoner împreună cu mulți dintre susținătorii săi „cei mai nobili”, pentru ca apoi să fie tăiat de Radu Mihnea (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, vol. V, p. 574—575).

Cartea se încheie cu un indice general și cu o „listă de figuri” în care se dau explicații binevenite la reproducerea din cuprinsul monografiei. Ilustrațiile selectate de autor sînt semnificative și, spre deosebire de cele din alte cărți tipărite în aceeași editură, sînt, din punct de vedere al execuției tehnice, de calitate excelentă. Nu găsim însă justificată reproducerea portretului lui Ion Vodă din monografia lui

Hasdeu, mai ales că și autorul lucrării recenzate bănuiește că „se datorește, probabil, talentului de desenator” al învățatului istoric (p. 104 nota 132). Cunoșcând falsurile patriotice ale lui Hasdeu, povestea însășiată de el asupra unui tablou pe care nu se știe cine l-a văzut și despre al cărui presupus „original” repetă „nu știm, nu știm, nu știm” n-ar trebui să ne mai trezească îndoieli asupra falsității lui (G. Călinescu a afirmat-o hotărît de mult, vezi *Istoria literaturii române de la origine pînă în prezent*, Buc., 1941, p. 323 și 328). Tratatul de istorie a României, pe bună dreptate, nu-l mai reproduce.

Scrisă, în general, cu multă atenție, cartea lui Dinu C. Giurescu conține totuși câteva inadvertențe, pe care, deși puține, nu socotim nepotrivit a le semnala. Menționăm că, în cazul în care cifra 5 nu e lipărită greșit, afirmația autorului că numai cinci dintre marii dregători a lui Ion Vodă au făcut parte din sfaturile domnești ale voievozilor anteriori este contrazisă de alta în care numărul acestora este de șase, adică cel adevărat, dacă avem în vedere enumerarea lor nominală de aci (p. 73). O situație similară se întîlnește și în cazul menționării de către autor a numărului de documente cunoscute de la Arh. St. Iași, DCCCL, p. 114, v., copie slavă). Consemnăm, de asemenea, o inconsecvență, călugărul Molodeț, unul din clericii ucși din porunca domnului (p. 68) este identical, cu probabilitate, în persoana egumenului mănăstirii Slatina (p. 86), pentru ca, peste trei pagini, identificarea să devină, nejustificat, certă (p. 89); mai observăm două inadvertențe: în hrisovul din 17 februarie 1573 domnul nu e, cum se afirmă în lucrare, și judecător și parte (p. 88), ci are numai prima calitate, iar locul de adunare a oștirii moldovene nu putea fi „cîmpia din jurul Iașilor” (p. 139), pentru motivul că acest oraș nu e înconjurat de o cîmpie, ci de dealuri.

După cum dovedește lucrarea pe care o recenzăm, autorul este posesorul unui stil pe cît de sobru pe atît de alert, amintind, de ce să n-o spunem, de sobrietatea stilistică a lui C. C. Giurescu, dar depășind-o în vioiciune pe aceasta, ceea ce face din monografia de față și o lectură foarte plăcută.

În ansamblu, monografia lui Dinu C. Giurescu, foarte sistematic alcătuită, sintetizează, în cele șapte capitole ale sale, toate aspectele domniei lui Ion Vodă. Fie că autorul prezintă izvoarele și istoriografia problemei (cap. I) ori urmărește viața zbuciumată a lui Ion Vodă pînă la obținerea domniei (cap. al II-lea și al III-lea), fie că descrie luptele contra turcilor (cap. al VI-lea) și încercările urmașilor săi de a domni în Moldova (cap. al VII-lea) sau analizează, pentru întîia oară în mod complet, politica internă și externă a voievozului (cap. al IV-lea și al V-lea), aprecierile și concluziile sale sînt întotdeauna demne de relevant. Orice fapt și informație documentară din izvoare, precum și orice opinie exprimată de vreun istoric anterior, ce merită să rețină atenția cercetătorului domniei lui Ion Vodă, sînt analizate, amendate sau respinse argumentat cu un remarcabil discernămint critic, așa încît fiecare concluzie a autorului este rezultatul unei interpretări riguroso științifice. De aici lînta științifică a întregii lucrări, ceea ce o face indispensabilă cercetătorului istoric. Cea de a doua calitate fundamentală a monografiei rezidă în supletea cercetării și rezultat din analiza logică, sistematică, întotdeauna la obiect și, de reținut, în permanență echilibrată a faptelor și fenomenelor istorice făcută de autor într-un limbaj sobru, clar și precis, ceea ce face ca monografia să fie accesibilă și unui cerc mai larg de cititori. Dacă lucrarea lui Hasdeu despre Ion Vodă „a marcat o etapă în evocarea și înțelegerea cîrmuirii lui Ion Vodă” (p. 201), monografia de față, prin calitățile arătate, reprezintă o contribuție remarcabilă adusă la cunoașterea științifică a acestei domnii. Este și motivul pentru care cartea a fost primită cu deosebit interes de cititori, epuizîndu-se repede și făcînd în acest fel necesară o nouă ediție.

RONALD SYME, *The wrong Marcius Turbo*, in „The Journal of Roman Studies”, LII, 1—2, 1962, p. 87—96.

Un studiu anterior al cunoscutului savant englez R. Syme, *The Consulat in absence* (JRS, XLVIII, 1—2, 1958, p. 1—9) se încheia arătând situația grea de la începutul domniei lui Hadrian și ascensiunea rapidă, în condiții de tulburări interne și de nesiguranță, la granițele imperiului roman, a cavalerului Q. Marcius Turbo. Cu aceeași ocazie, autorul semnala că o înregistrare integrală a guvernărilor din anii 115—120 ar fi deosebit de instructivă. Descoperirea, într-un timp relativ scurt, a unor inscripții în care apare numele Marcius Turbo i-a oferit lui R. Syme prilejul de a reveni asupra unor probleme din quinqueniul amintit. În studiul de față autorul se ocupă la început de Q. Marcius Turbo, apoi de «falsul» Marcius Turbo, adică de *T. Fl. Priscus Gallonius Marcius Turbo* și în continuare de ceilalți omonimi.

Carierea puțin obișnuită urmată de Q. Marcius Turbo, cel care în 114, primul an al războiului lui Traian cu parții, era doar comandant al flotei din Misenum, pentru ca în 119 să fie numit prefect al pretoriului, a stîrnit un interes legitim. În literatura de specialitate persistă încă unele îndoieli și dificultăți relativ la reconstituirea rolului pe care l-a avut Turbo în evenimentele politice, precum și în ceea ce privește sarcinile sale militare din anii 114—119. Astfel, din informațiile lui Eusebius (*Historia ecclesiastica*, IV, 2, 4) rezultă că Turbo a comandat reprimările împotriva răsculaților din Iudea, Egipt și Cyrenaica. Sint însă unele dificultăți în stabilirea cu exactitate a funcției deținute de acest comandant, ca și relativ la data la care au avut loc evenimentele respective. Aceste dificultăți sint datorate cunoașterii incomplete a succesiunii guvernatorilor Egiptului (M. Rutilius Lupus era încă în funcție în ianuarie 117 iar Q. Rammius Martialis este atestat în august 117), din lipsa de dovezi referitoare la expediția pe care Marcius Turbo ar fi trebuit să o conducă, precum și la lipsa de precizie a datei la care plasează Eusebius începutul misiunii lui Turbo.

Referindu-ne la prima dintre aceste funcții, remarcăm că A. Stein data între ian.—aug. 117 guvernarea în Egipt a lui Q. Marcius Turbo¹. R. Syme consideră că pînă la descoperirea unui nou document, care să permită clarificarea deplină a situației, deținerea prefecturii Egiptului de către Turbo rămîne numai un postulat.

Autorul trece apoi la analiza misiunilor primite de Turbo din partea lui Hadrian. Simpla mențiune din SHA., *Vita Hadriani*, 5, 8; 6, 7, privind sarcina ce o primise Turbo de a înfrînge răscoala din Mauretania, fără a se specifica dacă este vorba de Mauretania Caesariensis ori Tingitana sau amîndouă unite sub același procurator, apare desigur ca insuficientă. Luînd în considerație tulburările existente în Tingitana din anii premergători morții lui Traian, titlul de *procurator pro legato* purtat de guvernatorul P. Besius Betuinianus (CIL, VIII, 9990=ILS 1352), ca și succesiunea guvernatorilor din cele două Mauretanii, R. Syme crede că provincia lui Turbo putea fi Mauretania Caesariensis, în care l-a urmat L. Seius Avitus în 118.

În prima parte a lucrării se acordă o atenție deosebită problemelor referitoare la comanda specială a lui Turbo în provinciile dunărene, deținută cînd Hadrian se mai afla în aceste regiuni, precum și după plecarea împăratului. Sfera activității sale cuprindea la început Pannonia Inferior și Dacia, iar după plecarea împăratului a fost limitată la cea din urmă. Schimbările operate de Hadrian în Pannonia și misiunea excepțională acordată unui om din rangul ecvestru apare justificată, dacă ținem seama că acesta avea de lichidat atacul iazygilor, de încheiat pacea cu roxolanii și de consolidat stăpînirea romană în Dacia.

¹ A. Stein, *Die Präekten von Agypten in der römischen Kaiserzeit*, Berna, 1950, p. 59—60.

La toate acestea se adaugă conspirația celor patru generali ai lui Traian, împotriva cărora Hadrian ia măsurile cunoscute. Întreaga situație ne arată că Hadrian simțea nevoia unor prieteni, cei mai indicați, cu excepția lui Turbo, fiind desigur aleși dintre legații consulari.

Autorul se oprește în continuare asupra situației din Dacia care, după cucerire, a devenit «o mare garnizoană». Datorită numeroaselor unități ce staționau aici (leg. IV Fl. f., XIII gem. și pentru scurt timp probabil I adiutr.) provincia a fost încredințată guvernatorilor de rang consular. Enumerându-i, R. Syme presupune că pe lângă *D. Terentius Scaurianus* (106—110) și *C. Avidius Nigrinus* (112—117) au mai putut fi unul sau doi guvernatori. Ultimul dintre legații consulari a fost *C. Iul. Quadratus Bassus* (117). Cavalerului *Marcus Turbo* i-a revenit sarcina desăvârșirii noii organizări a provinciei bifurcate.

Referitor la mențiunea din SHA, *Vita Hadriani*, 6, 7 că exercitând comanda excepțională la Dunăre, *Marcus Turbo* a purtat titlul de prefect al Egiptului, R. Syme crede că scriitorului antic îi era penibil să spună că *Turbo* a fost investit cu un rang echivalent celui de prefect al Egiptului, ceea ce ar putea fi acceptat destul de ușor. Încercînd să definească în limba ierarhiei oficiale titlul amintit, R. Syme este de părere că *pro legato* ar fi termenul cel mai potrivit prin simplitatea și precizia sa.

Lucrarea aduce date noi în special prin discutarea textelor epigrafice despre *Q. Marcus Turbo* sau a acelor care îi sînt atribuite. Inscripția de la *Sarmizegetusa* ne păstrează numele său complet, care este *Q. Marcus Turbo Fronto Publicius Severus* (CIL, III, 1462=JLS, 1324), la care ar mai putea fi adăugat *Gallionius* la cognomenul *Fronto*. Urmează apoi fragmentul găsit la *Rapidum* în 1911 („AnnÉpigraphique, 1911, 108), prin care cunoaștem un nou procurator al *Mauretaniei Caesariensis* anume *T. Fl. Priscus Gallionis Fronto Marcus Turbo*. O nouă inscripție găsită în 1931 la *Caesarea* din *Mauretania* arată că acesta aparținea tribului *Palatina*. Un fragment găsit ulterior în aceeași localitate este partea dreaptă a aceleiași inscripții. Fragmentele au fost publicate împreună de *L. Leschi* în CRAI, 1945, p. 145 („AnnÉp.", 1946, 113). Reproducerea aici a lecturii lui *Leschi* este strict necesară, deoarece ea constituie baza discuției.

T. FL. T. FIL. PALATIN. [PRISCO. GALLO]NIO. FRONTONI. Q. M[AR]CIO, TURBONI. PR[AE]FECT. PRAEF. PR[OC]. PROLEG. PROVINCI[AE] MAURETAN CAES [ET TINGIT. PRAEF. A] EG. ET PRAEF. PROV. DAC[IAE] INFERIORIS. PRO[OC]. PROV. MAUR. CAES[ARIAE] PROC. XX HEREDI[TAT] PROVINCI[AE] SYRIAE PALEST[INAE]. PROC. ADCEN [SUS. . .].

La atribuirea inscripției lui *Marcus Turbo* ca și la datarea ei, *Leschi* a pornit probabil de la numirea acestuia de către *Hadrian* în funcția de prefect al pietroliului.

Față de lectura de mai sus, încă de la început și-au manifestat îndoiala *E. Byrle*, *H. G. Pflaum* și *W. Seston*. La rîndul său, *R. Syme* argumentează că lectura dată de *L. Leschi* este inacceptabilă din următoarele considerente: 1°. diferențele funcții sînt în contradicție cu misiunile lui *Turbo* prea depărtate pentru a fi stabilite între 114—119; 2°. funcția de procurator cu răspunderea *vicesima hereditatum* în *Syria Palestina* nu poate fi plasată înainte de *Hadrian*, el fiind presupusul autor al acestei schimbări; 3°. apariția numelui *Syria Palestina* în locul vechii denumiri *Iudaea*, demonstrează *R. Syme*, nu poate fi pusă înainte de noul statut impus provinciei în 129 sau 130. Este preferabilă, după autor lectura [PRO L]EG. în loc de [PRAEF. A]EG „nu numai prin ea însăși, ci și printr-o originalitate contestabilă a legării Egiptului de Dacia Inferior”.

La această argumentare se adaugă și noua inscripție găsită la *Cyrrhus* (*Syria*, XXX, 1953, p. 247), dedicată lui *Q. Marcio C. fil. Tro. Frontoni Turboni Publicio Severo domo Epidauro*. Prin indicarea tribului *Tromentina* și a orașului de origine, *Epidaurus* din *Dalmatia*, atribuirea inscripției de la *Caesarea* lui *Q. Marcus Turbo* trebuie definitiv respinsă. Inscripția de la *Cyrrhus* este valoroasă și prin aceea că

ne dezvăluie cariera timpurie a lui Marcius Turbo pînă la comanda flotei din Misenum.

Cunoscînd funcțiile deținute de Turbo pînă în 114, ca și cele deținute de Hadrian, autorul încearcă să stabilească împrejurările în care cei doi s-ar fi putut cunoaște.

Considerînd personalitatea lui Marcius Turbo conturată clar, în măsura în care știrile epigrafice și literare o prezintă, R. Syme revine la celălalt Marcius Turbo și anume la *T. Fl. Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo*, pentru a cărui funcții caută să dea o datare aproximativă. Punctul de plecare este bineînțeles inscripția de la Caesarea. Rîndurile 1 și 4 a căror completare este sigură, distanțele între litere fiind egale, oferă indicii pentru spațiul de completat din celelalte rînduri. Reconstituirea funcțiilor lui T. Fl. Priscus, oglindind o carieră ecvestră de tip superior, poate ajuta și pentru datarea unor evenimente din timpul lui Antoninus Pius. Enumerînd funcțiile ce le-a deținut de la misiunile mai mici, ce le-ar fi putut îndeplini în cariera sa timpurie, amintește apoi titlul de *proc. ad census* a unei provincii și *proc. vicesime hereditatum provinciae Syriae Palaestinae*. Pentru completarea golului din r. 4 există desigur diferite posibilități. Funcția de procurator într-o sexagenaria sau mai curînd centenaria, în Dacia Inferior, pare destul de verosimilă. În sprijinul acestei ipoteze vine și diploma din anul 140 (*Klio*, 37, 1959, p. 194), în care figurează trei ale și nouă cohorte, ceea ce reprezintă un efectiv militar destul de mare.

R. Syme insistă în mod deosebit asupra funcției de *pro legato et praeiectus* în Dacia Inferior. În atribuirea acesteia autorul pornește de la acceptarea completării propuse pentru r. 3, [PRO L]EG în loc de [PRAEF. A]EG cum citise Leschi. Detaliul [PRO L]EG este decisiv și pentru datare, căci adăugat la titlul unui procurator implică prezența trupelor legionare, fapt considerat ca cel mai clar semn a unei situații tulburi. Completarea rîndurilor 3—4 ar fi deci:

MAURETAN CAES[AR. PROC. PRO]LEG ET PRAEF. PROV. DAC[IAE] INFERIORIS PRO [C.]PROC. XX HEREDI[TAT].

Termenul PRAEF. ce apare aici în plus era folosit inițial pentru denumirea guvernatorilor ecvestri. Termenii PROC. ET PRAEF. apar uniți pentru guvernatorii Sardiniei în timpul lui Vespasian și Domițian și chiar mai tîrziu.

În Dacia au avut loc două războaie sub Antoninus Pius; primul la începutul domniei, celălalt către sfîrșitul ei. Bazat pe știrile literare ca și pe ultimele descoperiri arheologice și numismatice din țara noastră, R. Syme consideră că T. Fl. Priscus a fost guvernator al Daciei Inferior între anii 142—145, fiind precedat deci de ceilalți procuratori cunoscuți: Plautius Caesianus (anul 129), T. Fl. Constans (anul 138) și Iul. Fidas Aquila (anul 140).

S-a presupus că *T. Fl. Priscus Gallonius Marcius Turbo* din inscripția de la Caesarea este primul dintre guvernatorii identificați ai Daciei Inferior, iar limita cronologică în care putea fi plasată guvernarea acestuia a fost fixată după 119 și înainte de 129². Socotim însă argumentarea lui R. Syme ca edificatoare pentru a-l considera pe T. Fl. Priscus Gallonius Marcius Turbo nu primul, ci printre ultimii dintre guvernatorii Daciei Inferior. *Procurator pro legato* al Mauretaniei Caesariensis ar fi urmat deci în anul 145, după plecarea din Dacia Inferior.

În partea ultimă, recapitulînd știrile ce pot fi atribuite lui Q. Marcius Turbo (*Gallonius*) *Fronto Publicius Severus* și *T. Flavius T. f. Pal. Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo*, amintește pe ceilalți omonimi. Aceștia sînt: *T. Flavius (? T.f.) Pal. Longinus Q. Marcius Turbo*, legat al Moesiei Inferior în 155, al cărui părinte natural ar fi fost decurion în trei orașe din Dacia (ILS, 7141); *C. Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo* legat al Traciei în 145; *C. Gallonius C.f.Q. Marcius ? Turbo* și în sfîrșit *L. Gallo[nius]*. Desigur s-au făcut ipoteze asupra gradelor de rudenie ce ar fi putut exista între ei. Presupunerea că Q. Marcius Turbo ar fi fost

² M. Macrea, în *Istoria României*, I, Buc., 1960, sub redacția C. Dăicoviciu, p. 354—355.

părintele adoptiv a lui *T. Flavius Priscus Gallenius Fronto Marcus Turbo gubernator* Daciei Inferior și al Mauretaniei Caesariensis și a lui *T. Fl. Longinus Q. Marcus Turbo* se lovește de unele dificultăți. *T. Flavius*, găsimu-se la începutul fiecărui nume, sugerează mai curind că cei doi au fost adoptați de un libert al dinastiei Flaviilor.

Prin problemele ce le rezolvă sau pe care le pune în discuție, recentul studiu al savantului englez aduce contribuții prețioase la istoria Daciei romane. Astfel, în afară de îmbogățirea informațiilor despre *Q. Marcus Turbo*, prin noua lectură ce o propune pentru inscripția de la Caesarea aduce schimbări în titulatura lui *T. Fl. Priscus gubernator al Daciei Inferior* ca și cronologia acestei guvernări. Se presupune că Dacia Inferior a fost condusă de un *procurator Augusti vice praesidis*, din ordinul ecvestru. După publicarea inscripției de la Caesarea, în lectura lui *L. Leschi*, s-a considerat că Dacia Inferior nu a fost organizată de la început ca o provincie procuratorială, ci ca una guvernată de *praefectus*. S-a ajuns la aceste concluzii, considerind pe *T. Fl. Priscus* primul dintre guvernatorii cunoscuți ai Daciei Inferior. Acceptarea lecturii date de *R. Syme* inscripției de la Caesarea impune unele modificări. Astfel, dacă, pînă la *T. Fl. Priscus*, guvernatorii Daciei Inferior purtau titlul de *procurator Augusti*, *T. Fl. Priscus* este primul care are titlul de *procurator Augusti pro legato et praefectus*. Noua denumire a guvernatorului din Dacia Inferior este pusă în legătură cu operațiile militare din anii săi de guvernare. A doua schimbare se referă la perioada în care a fost *T. Fl. Priscus gubernator al Daciei Inferior* ce trebuie plasată acum între anii 142—145.

Silviu Sanie

S. N. EISENSTADT, The Political Systems of Empires, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd., London, 1963, XIX + 524 p.

S. N. Eisenstadt întreprinde o analiză sociologică comparativă a sistemelor politice din acele societăți pe care le numește „imperii birocratice istorice“. Cum traducerea literală a termenilor nu redă noțiunea exactă, este necesară precizarea că autorul cuprinde în sfera cercetării sale numai anumite state centralizate, cu o organizare politico-administrativă complexă și mai mult sau mai puțin unitară. Din punctul de vedere al autorului, ele sînt „istorice“, întrucît, în dezvoltarea istorică, reprezintă un tip intermediar în raport cu organizațiile statale „tradiționale“, mai puțin dezvoltate, și cu statele „moderne“, mai dezvoltate și mai complexe. Este vorba așadar de marile state anterioare celor capitaliste.

Printre marile state centralizate aparținînd tipului „istoric“, autorul consideră: vechile imperii egiptean și babilonian, imperiul chinez dintre perioadele Han și Tzin, statul persan al sasanizilor, statele elenice, imperiile roman și bizantin, unele state indiene (*Gupta* ș. a.), califatele, imperiul otoman, statele absolutiste din Europa, imperiile coloniale hispano-american, francez și cel britanic din India. Autorul exclude din cercetarea sa unele state, cum ar fi statul feudal japonez și statele constituite pe continentul african înaintea împărțirii lui coloniale. Aria largă a analizei sociologice pe care o încearcă asupra unor formații statale atît de variate apărute în istoria omenirii nu justifică această excludere sau omisiune.

Bazat pe o bogată informație istorică, *S. N. Eisenstadt* analizează organizarea acestor state cu diferențe specifice atît de profunde și ample, încercînd să descopere elemente esențiale comune unor sisteme politice care au existat în orînduirea sclavagistă și în feudalism pînă la formarea statelor capitaliste.

Partea întia a lucrării tratează despre „Condițiile de dezvoltare a sistemelor politice din statele centralizate istorice (anterioare celor capitaliste)“. Autorul por-

nește în cercetarea sa de la premisele juste că sistemul politic este o parte importantă din organizarea societății și că el se dezvoltă, funcționează și se menține în cadrul anumitor condiții sociale. El nu consideră însă în mod științific organizarea și activitatea politică drept fenomene suprastructurale legate direct și determinate de baza economică a societății. Pentru S. N. Eisenstadt, organizarea economică, politică, religioasă, culturală și socială sînt componente egale ale societății, fenomene coexistente care în jocul inter-relațiilor lor pot avea — oricare dintre ele sau mai multe împreună — rolul determinant în dezvoltarea societății.

În sistemele politice ale statelor care fac obiectul analizei sale, autorul găsește ca trăsătură principală „autonomia limitată” a sferei politice. El înțelege prin această noțiune: dezvoltarea unor teluri politice autonome de către conducători și, în oarecare măsură, de către participanții la lupta politică; dezvoltarea unei diferențieri limitate în ce privește activitatea și rolurile politice; încercarea de a organiza comunitatea politică într-o unitate centralizată; dezvoltarea unor organizații specifice de administrație și de luptă politică.

Autonomia sferei politice în societățile respective contribuia la generalizarea puterii înăuntrul lor, adică la extinderea participării în activitatea politică. Totodată această autonomie era „limitată” prin persistența unor elemente proprii unui tip anterior de societate: nevoia conducătorilor de a-și întemeia autoritatea pe o legi-limitate religioasă-tradițională; apartenența membrilor la comunități locale tradiționale care mai continuau să exercite anumite roluri politice.

Dezvoltarea, instituționalizarea și menținerea sistemului politic în aceste state se realiza prin două categorii de condiții: interne, constînd din aspirațiile și activitățile conducătorilor către teluri politice autonome, proprii; externe, constînd în diferențierea structurii sociale. Diferențierea se manifesta prin apariția diverselor „grupuri” înăuntrul „straturilor” mijlocii și superioare ale societății, prin distincția între „producători” și „consumatori”, prin dezvoltarea unor activități și orientări care depășeau cadrul grupărilor tradiționale. Diferențierea structurii sociale crea „resurse libere” — mină de lucru, resurse economice, suport politic și activități culturale —, precum și un „rezervor de putere generalizată în societate”. „Resursele libere” și „generalizarea puterii” erau necesare conducătorilor în stabilirea telurilor și activităților politice autonome și creau posibilitatea instituționalizării activității politice.

Autorul se situează pe poziții idealiste, neștiințifice. El explică dezvoltarea sistemelor politice din statele centralizate anterioare celor capitaliste prin telurile politice ale conducătorilor și prin adîncirea diferențierii sociale. Procesul diferențierii sociale nu rezultă din dezvoltarea modului de producție, din apariția unor noi relații de producție; el constă în ramificarea tot mai complexă a societății în felurite grupări și straturi.

Partea a doua a cărții tratează despre „Condițiile de perpetuare a sistemelor politice din statele centralizate istorice (anterioare celor capitaliste)”. S. N. Eisenstadt consideră că perpetuarea sau schimbarea sistemelor politice din aceste state este în funcție de raporturile dintre „conducători” și „marile grupuri sau straturi”. În concepția sa, societatea apare pulverizată în diferite grupuri, între care se stabilește un pînjenis de relații în cadrul luptei politice. Străin de noțiunea de clasă, autorul vede în societățile examinate numai o elită conducătoare — recrutată din diferite straturi sociale — și aceste straturi sociale — care sînt: aparatul administrativ, armata, aristocrația, grupurile culturale și religioase, elitele profesionale, grupurile urbane, mica nobilime și țărănimia. Conducătorii urmăresc stabilirea și menținerea unei organizații politice unificate și centralizate sub puterea lor și obținerea resurselor necesare lor de la diferitele pături sociale. În acest scop ei desfășoară o activitate politică în diferite domenii ale vieții sociale (economic, juridic, militar, cultural etc.). Grupurile sociale, potrivit intereselor care variază în raport cu momentul istoric, cu situația dinăuntrul lor sau cu conjunctura socială, răspund la politica conducătorilor prin diverse atitudini: opoziție, pasivitate, adeziune sau extindere și depășire a telurilor conducătorilor.

Interacțiunea dintre politica elitei conducătoare și interesele, atitudinile și obiectivele variate ale grupurilor determină diferitele aspecte ale luptei politice care asigură menținerea sau provoacă modificarea sistemului politic.

Autorul privește transformarea sistemelor politice din societățile analizate ca rezultat și ca rezolvare a conflictelor dintre grupuri și dintre ele și conducători. El consideră ideile și activitățile conducătorilor politici și sociali ai acestor grupuri de o importanță „crucială” în dirijarea proceselor de schimbare politică. Schimbările sînt, pentru autor, de diferite tipuri: de adaptare la premisele și instituțiile sistemului politic existent; schimbări marginale; schimbări totale. Primele două nici nu sînt, de fapt, transformări ale sistemelor politice; „schimbările totale” sînt modificări „în normele de bază, în simbolurile și valorile sistemului politic”, dar autorul se ferește să le identifice cu revoluțiile.

Poziția neștiințifică a lui Eisenstadt se vedește în felul cum conține statele analizate de el. Acestea nu sînt categorii istorice corespunzînd unui anumit mod de producție și servind ca instrument de dominație unei clase; ele sînt entități înăuntrul cărora procesele politice se desfășoară pe un plan suspendat, independent de baza economică. În interiorul lor nu se confruntă clase, ci conducători și conduși, o multitudine de grupuri și straturi antrenate de lideri care joacă un rol istoric determinant. Ca și alți sociologi burghezi, S. N. Eisenstadt absolutizează rolul grupurilor în societate; el reduce societatea la raporturile dintre acestea, neglijînd dependența lor de ordinea existentă.

Concluzia autorului este că în statele moderne se continuă și se adîncește procesul de diferențiere social-politică și de generalizare a puterii politice constatat la statele centralizate pe care le-a analizat. Sistemele politice moderne „se caracterizează prin ștergerea deosebirii dintre țelurile conducătorilor și aspirațiile politice ale celor conduși și prin dezvoltarea instituțiilor și activităților politice îndreptate către încorporarea aspirațiilor sociale și politice ale diferitelor grupuri înspre aceleași țeluri” (p. 369). Generalizarea puterii s-ar extinde pînă la deplina participare a diferitelor grupuri în activitatea de organizare și conducere a societății. Prin concluzia cărții sale, S. N. Eisenstadt apare ca susținător al tezei burgheze neștiințifice, potrivit căreia statul ar fi o organizație politică deasupra claselor.

Lucrarea este completată de etichete analitice care ilustrează textul cu numeroase date referitoare la societățile analizate. Ele însă nu pot cuprinde întreaga complexitate a realității istorice și nu pot împiedica riscul unui anumit arbitrar.

Autorul a parcurs o bibliografie sociologică și istorică amplă, din care însă lipsesc lucrările publicate în țările socialiste.

Cartea lui S. N. Eisenstadt, care este adeptul concepției idealiste a sociologului german Max Weber și al teoriilor sociologice recente din S.U.A., prezintă interes pentru sociologii și istoricii preocupați de cercetarea și critica științifică a concepțiilor sociologice burgheze și a interpretărilor istoriei universale în occident.

Tiberiu Popescu

**DIN ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE ÎN 1965**

Îndeplinirea cu strictețe a planurilor de cercetare științifică, atât sub raportul unei cit mai complete documentări a temelor, cit și a respectării termenelor de predare a lucrărilor, a constituit principalul obiectiv urmărit de cercetătorii Institutului.

Temele aflate în cercetarea sectoarelor Institutului avînd în vedere stadiul lor de lucru, se pot împărți în trei categorii :

a) Teme aflate în studiu în continuare din anii anteriori (Cultura Cucuteni în lumina săpăturilor de la Trușești, Culturile materiale din epoca bronzului și Hallstatt-ului din Moldova, Cultura materială dacică pe teritoriul Moldovei, Cultura materială romană pe teritoriul Moldovei și relațiile romanilor cu populația autohtonă, Cultura carpică în Moldova, Populația pe teritoriul Moldovei în secolele IV—X, Contribuții arheologice la cunoașterea satului moldovenesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat — Secția de istorie veche și arheologie; Proprietatea feudală în Moldova în secolul XIV pînă în prima jumătate a secolului XVIII-lea, Politica agrară a partidelor burghezo-moșierești din România între 1907—1918, Frămîntări țărănești în Moldova între 1848—1858, volum de documente, Situația economică și politică a României în perioada stabilizării relative a capitalismului, 1923—1928, Ecolul Marii Revoluții din octombrie 1917 în presa din România, bibliografie — Secția de istorie medie, modernă și contemporană).

b) Teme noi înscrise în planul de cercetare științifică a Institutului pe 1965 (Contribuții arheologice la problema orașului moldovenesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat — sectorul de arheologie prefeudală și feudală; Documente privind istoria României, seria A (Moldova), un volum din perioada 1634—1650, Documente referitoare la organizarea fiscală a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Organizarea brășlelor de slujitori în Moldova de la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă la Regulamentul Organic, — Sectorul de istorie medie; Organizarea administrativă a statului român în perioada 1858—1866, Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856, — Sectorul de istorie modernă; Situația economică și politică a României după primul război mondial, 1919—1922 — Sectorul de istorie contemporană).

c) Teme a căror cercetare s-a încheiat în cursul anului 1965 (Documente privind istoria României, seria A, Moldova un volum din perioada 1634—1650 — Sectorul de istorie medie; Regulamentul Organic al Moldovei, textul din 1835, ediție critică, cu modificările pînă la 1858 — Sectorul de istorie modernă), urmînd a fi predate Editurii Academiei Republicii Socialiste România sub formă de volume.

În cadrul ședințelor de comunicări organizate de Institut au fost prezentate următoarele lucrări :

— C. Cihodaru : Date noi privind continuitatea elementului romanic în nordul Dunării ;

— N. Grigoraș : Consiliul bătrînilor și adunarea orașelor în Moldova în secolele XIV—XVIII și atribuțiile lor ;

— M. Petrescu-Dimbovița : Călătorie de cercetări arheologice în Turcia ;

— A. Florescu : Unele aspecte din istoria străveche a Moldovei din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. ;

— V. Neamțu : Cu privire la mutarea capitalei Moldovei la Iași.

În cadrul Secției de istorie veche și arheologie au mai fost prezentate comunicările :

— S. Sanie : Cîteva observații asupra inscripției CIL 7.954.

— S. Poilici : Depozitul de amfore de la Holboca (Iași).

Un alt număr însemnat de comunicări a fost prezentat de membrii Institutului nostru cu prilejul comemorării a 25 de ani de la asasinarea marcului istoric N. Iorga și la ședințele de lucru organizate de Secția de istorie a Filialei Iași a Societății de științe istorice și filologice (vezi darea de seamă în numărul de față).

Cu prilejul sesiunii științifice a muzeelor din cadrul Comitetului de Stat pentru Artă și Cultură, care a avut loc la București între 27—29 decembrie 1965, membrii Secției de istorie veche și arheologie au prezentat următoarele lucrări :

— M. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și E. Zaharia : Cercetări arheologice în Moldova din vremea orînduirii comunei primitive pînă în perioada prefeudală inclusiv ;

— A. Nițu : Un tip de figurină antropomorfă nedeterminat în plastica neolitică carpato-dunăreană ;

— M. Florescu și G. Constantinescu : Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în lumina cercetărilor din zona sud-vestică a Moldovei ;

— S. Teodor și S. Rață : Contribuția cercetărilor arheologice de la Medeleni la cunoașterea culturii materiale geto-dacice din Moldova în secolele III-II î.e.n. ;

— S. Sanie, Al. Marinescu : Cercetări arheologice în așezările dacice de la Ciolăneștii din Deal (regiunea București) ;

— I. Ioniță și V. Ursache : Problema ritului de înmormîntare la triburile dacocarpice din Moldova în lumina săpăturilor de la Văleni (regiunea Bacău) ;

— Dan Teodor și Gr. Foiț : Importanța descoperirilor arheologice de la Botoșana (raionul Gura Humorului) pentru cunoașterea secolelor V—VI în Moldova ;

— Dan Teodor, V. Căpitanu și Ion Milrea : Cercetările arheologice de la Mănioaia-Costîșa (regiunea Bacău) și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din secolele V—VI în Moldova ;

— Al. Andronic : Cu privire la unele aspecte ale culturii materiale medievale urbane din Moldova ;

— E. Neamțu și Gr. Foiț : Tezaurul de obiecte și monede medievale descoperit la Mihășeni (regiunea Suceava) ;

— M. Florescu și V. Căpitanu : Cîteva observații cu privire la sfîrșitul epocii bronzului în lumina săpăturilor din regiunea Bacău.

Pe linia asigurării unei cit mai bune și lesnicioase documentări, în cursul anului 1965 biblioteca Institutului a continuat să se îmbogățească cu numeroase volume comandate în străinătate, sau procurate din țară. Actualmente ea are un număr de 18 500 volume și 6 000 periodice.

De asemenea, filmoteca s-a îmbogățit cu noi materiale prin microfilmarea altă a unor documente aflate în păstrare la Arhivele Statului din țară, cit și cu prilejul călătoriilor de studiu peste hotare făcute în cursul anului de membrii Institutului.

În acest an Institutul de istorie și arheologie și Muzeul de istorie a Moldovei au fost vizitate de următorii oameni de știință străini : Ruth Tingham — cercetătoare la Universitatea din Edinburg, prof. W. M. N. Champion de la Universitatea din

Birmingham, dr. Sofia Hilczerovna din Poznan, Jan Pazdur director adjunct al Institutului de cultură materială din Cracovia, Nicolai Petrovici de la Institutul de istorie din Belgrad și prof. I. A. Fedosov, decanul Facultății de istorie a Universității Lomonosov din Moscova.

Adrian Macovei

CĂLĂTORII DE STUDII ÎN STRĂINĂTATE

Și în anul 1965 un număr de cercetători de la Institutul nostru s-au deplasat în străinătate pentru a participa la manifestări cu caracter științific și, îndeosebi, pentru a efectua cercetări în muzeele și arhivele din mai multe țări.

Evenimentul cel mai important al anului pentru istorici l-au constituit lucrările celui de-al XII-lea Congres internațional de științe istorice, care a avut loc la Viena între 29 august și 5 septembrie. Din Iași au participat conf. univ. Val. Popovici și D. Berlescu, care au făcut parte din delegația țării și N. Corivan șef de secție la Institutul de istorie și arheologie.

În baza, fie a acordurilor de colaborare tehnico-științifice dintre Academia Republicii Socialiste România și alte academii din străinătate, fie pe linia acordurilor culturale ale Ministerului Învățământului superior, s-au deplasat tov. Val. Popovici — directorul Institutului — și N. Corivan — șef de secție — în R. S. Cehoslovacă, tov. prof. M. Petrescu-Dimbovița — directorul Muzeului de istorie a Moldovei — în Turcia, R. P. Bulgaria și R. S. F. Jugoslavia și tov. conf. J. Benditer — șef de sector — în R. S. F. Jugoslavia.

În călătoria de studii efectuată în R. S. Cehoslovacă, între 12 ianuarie—8 februarie 1965, tov. conf. Val. Popovici a cercetat la Arhivele din Praga, Brno și Bratislava corespondența din 1791 dintre M. Suțu, domnul Țării Românești și generalul austriac Iosif Mittrovsky, cu privire la tratatul de pace turco-austriac, corespondența dintre cavalerul Gentz și domnitorul I. Caragea referitoare la atitudinea Porții față de Austria în cadrul evenimentelor politice din jurul anului 1816, precum și legăturile dintre români și unguri (1848) reflectate în unele documente din arhivele cehoslovace.

Tot cu acest prilej au fost găsite o serie de referiri la procesul Memorandului din 1895, corespondența dintre Ștefan Feinor și Ion Rațiu și câteva scrisori ale lui Ion Slavici.

Între 21 decembrie 1964 și 10 ianuarie 1965, tov. prof. M. Petrescu-Dimbovița a făcut o călătorie de studii în R. S. F. Jugoslavia, documentându-se asupra obiectelor de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului descoperite în Banatul jugoslav, Voivodina, Srem, Serbia, Croația, Slovenia și Bosnia și asupra materialelor arheologice aflate la muzeul din Belgrad, Novisad, Zemun, Vrsac, Zagreb, Ljubljana și Sarajevo, constatându-se cu acest prilej că depozitele de bronzuri de pe teritoriile mai sus arătate cuprind obiecte de origine central-europeană și într-o măsură mult mai redusă de origine italică și transilvăneană, primele fiind mai frecvente în Slovenia și Croația și ultimile în Vojvodina.

În perioada 18 martie—5 aprilie 1965, tov. M. Petrescu-Dimbovița s-a deplasat în Turcia, în calitate de membru al delegației Ministerului Învățământului.

Cu acest prilej a avut loc un fructuos schimb de opinii cu specialiștii de la Societatea turcă de istorie din Ankara și de la Muzeul de arheologie, precum și cu alte personalități din viața științifică și culturală din capitala Turciei.

S-au efectuat, apoi, deplasări pentru vizitarea monumentelor istorice și a șantierelor arheologice din Ankara, Gordion, Haabektas, Gülsehir, Cayseri, fostele capitale ale hitiților Kültepe (prima jumătate a mileniului II î.e.n.) și Boğejköy (între 1500 și 1200 î.e.n.), Izmir, Pergamon (renumit prin complexul de locuințe denumit Asklepion

din vale din sec. II e.n. și ruinele de pe Acropole din perioada elenistică), Magnesia, Didymae, Priene, Ephes, Selçuk, Troia (cunoscută prin așezările suprapuse parțial în nouă straturi, datate între 3200 î.e.n.—400 e.n.) și Istanbul.

Vizita în R. P. Bulgaria, între 4—25 octombrie 1965, a avut drept scop documentarea cu privire la unele probleme de arheologie a orânduirii comunei primitive.

Pe baza materialelor arheologice aflate în muzeele din Sofia, Plovdiv, Stara-Zagora, Kazanlık, Novo-Zagora, Nesbar, Varna, Tîrnovo și Ruse, precum și deplasarea la unele șantiere arheologice de la Sofia, Plovdiv, Karanovo, Nesbar, Ruse și Orven, au fost studiate caracteristicile așezărilor și locuințelor culturii materiale neo-eneolitice de pe teritoriul Bulgariei, legăturile lor cu culturile din aceeași vreme din spațiul carpato-dunărean, culturile materiale din epoca bronzului și Hallstatt-ului descoperite în Bulgaria, tezaurile tracice din secolele IV—III î.e.n. descoperite la Sukovit și Letnița.

Cu prilejul acestor călătorii de studii, tov. prof. M. Petrescu-Dîmbovița a ținut la Institutul de arheologie din Belgrad, la Facultatea de litere din Istanbul și la Institutul de arheologie din Sofia o comunicare despre ultimele rezultate ale săpăturilor de la Cucuteni-Băiceni și importanța lor pentru periodizarea culturii cucuteniene.

Tov. N. Corivan s-a deplasat în R. S. Cehoslovacă în perioada 3—24 iunie 1965 în scopul documentării necesare pentru tema „Legăturile românilor cu popoarele din imperiul habsburgic înainte de revoluția de la 1848”.

Cu acest prilej a făcut investigații în arhivele și bibliotecile din Praga și Brno, gășind informații interesante despre conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, referiri la evenimentele politice din Țara Românească la începutul secolului XIX aflate în rapoartele lui Hudolist și Gentz adresate cancelarului austriac, care se păstrează în arhiva personală a lui Metternich, informații privitoare la Țările Române între 1821—1848, aflate în colecția ziarului „Prager Zeitung”, și un bogat material păstrat la arhivele din Brno referitor la războiul ruso-austro-turc din 1736—1739, care cuprinde informații despre Oltenia și la cel austro-ruso-turc din 1787—1792. Documentele studiate au fost în cea mai mare parte microfimate, iar microfilmule au fost depuse la filmoteca Institutului.

În călătoria de studii efectuată în R. S. F. Jugoslavia, între 1—23 noiembrie 1965, tov. conf. J. Benditer a făcut cercetări în Arhivele Ministerului de Externe, Arhiva Ministerului Forțelor Armate, în legătură cu relațiile româno-jugoslave între primul și al doilea război mondial. Tot pentru această problemă a mai făcut investigații în fondul Milan Stoiadinovici (arhiva personală și memorii) păstrat la Arhivele Statului din Belgrad.

Cu acest prilej au fost descoperite interesante materiale cu privire la relațiile româno-jugoslave în preajma primului război mondial și la măsurile comune cu caracter militar în cadrul Micii Înțelegeri. Din nefericire, documentele care prezentau un interes deosebit și care formau unul din principalele obiective ale deplasării tov. J. Benditer, și anume arhiva Secretariatului Micii Înțelegeri, au fost distruse în mod barbar de ocupanții hitleristi. Cercetarea istorică a suferit, astfel, o pierdere ireparabilă.

Importante materiale referitoare la relațiile comerciale dintre cele două țări, între primul și al doilea război mondial, au fost cercetate la Arhivele Statului din Zagreb.

Adrian Macovei

DIN ACTIVITATEA SECȚIEI DE ISTORIE A FILIALEI IAȘI A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE

În cursul anului 1965, Secția de Istorie a Filialei Iași a S.S.I.F. a desfășurat o bogată activitate. Numărul comunicărilor prezentate și varietatea tematicii ca și antrenarea mai largă în activitatea Societății a profesorilor din învățământul mediu sint, între altele, o dovadă elocventă în această privință.

În cadrul ședințelor de lucru, ținute cu regularitate lunar, au fost prezentate următoarele comunicări, urmate de animale dezbateri:

prof. univ. C. Cihodaru, *Nemeși, curteni și slujitori la originea complexă a razeșimii în Moldova*;

— lector univ. Gh. Platon, *Masele populare și mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*;

— asist. univ. V. Cristian, *Activitatea istorică a lui I. Ellade-Rădulescu*;
— asist. univ. V. Rădulescu, *Contribuții la cunoașterea problemei agrare în primii ani ai regimului burghezo-moșieresc (1866—1871)*;

— asist. univ. I. Seftiu, *România și problema strimtorilor după primul război mondial (1919—1920)*.

Sesiunea științifică a Filialei Iași a S.S.I.F., care a avut loc sâmbătă 5 iunie 1965, a înscris, în programul Secției de istorie, un număr de șase comunicări. În ședința de deschidere a sesiunii, prof. D. Berlescu a susținut comunicarea „*Probleme actuale ale istoriei moderne și contemporane*”. Alte cinci comunicări au fost prezentate apoi în ședințele Secției de istorie:

— prof. univ. C. Cihodaru, *Continuitatea elementului roman în Dacia după unele izvoare bizantine*;

— lector univ. Gh. Platon, *Din lupta maselor fărâșești din Moldova în preajma anului 1848*;

— prof. St. Bujoreanu (Huși), *Un hronograf manuscris la Huși*;
— cerc. št. I. Saizu și D. Șandru, *Situația minerilor din valea Jiului în anii 1929—1933*;

— asist. univ. I. Agrigoroaie, *Aspecte privind situația fărâșimii din România în anii crizei economice din 1929—1933*.

În afara obișnuitelor ședințe de comunicări, au fost organizate două simpozioane. La primul dintre acestea — Călătoria de studii peste hotare — au luat cuvântul prof. univ. M. Petrescu-Dimbovița, conf. univ. J. Benditer și lector univ. V. Neamțu. Primul dintre cei care au luat cuvântul s-a referit la călătoria de studii pe care a făcut-o în R. P. Bulgaria și Turcia; despre scopurile călătoriei făcute în R. S. F. Jugoslavia și R. P. Polonă au informat, în ordinea susmenționată, ceilalți doi vorbitori. Din expunerile făcute a rezultat cu claritate telurice călătoriilor de studii — stringerea legăturilor cultural-științifice cu țările respective, cercetarea materialelor arheologice din muzee sau stringerea de informații de arhivă în vederea definitivării unor lucrări privitoare la istoria României. Vorbitorii au subliniat, de asemenea, progresele înregistrate în toate domeniile de lărire socialiste vizitate, stăruiind, în mod special, asupra activității istorice pe care o desfășoară Institutele de Cercetări Științifice ale Academiei și Facultăților de Istorie ale Universităților din statele respective.

Cel de al doilea simpozion — deosebit de interesant și instructiv — a fost consacrat celui de al XII-lea Congres Internațional de Științe Istoric de la Viena (29 august—5 septembrie 1965). Cu acest prilej au vorbit trei participanți la Congres — profesorii V. Popovici, N. Corivan și D. Berlescu. Multitudinea temelor dezbătute la Congres a obligat pe cei care au luat cuvântul să treacă în revistă doar principalele probleme care au stat în centrul atenției istoricilor lumii. Prof. Val. Popovici s-a oprit asupra problemei „acculturației”, asupra temei „Naționalism și interna-

ționism în sec. XIX—XX" și asupra contribuției adusă de istoricii români la această însemnată confruntare științifică internațională. Chestiunile referitoare la mișcarea de Rezistență și a Renașterii, la geneza popoarelor și a statelor din Europa Centrală în Evul Mediu, au fost analizate succint de prof. N. Corivan. Prof. D. Berlescu s-a ocupat de problema bazelor sociale și economice ale absolutismului, de chestiunea decolonizării, făcând, totodată, interesante aprecieri asupra temelor „Bilanțul anului 1815" și „Problemele politice ale primului război mondial".

Conducerea Filialei Iași a acordat o importanță sporită antrenării în activitatea Societății a profesorilor din învățămîntul mediu. În acest scop, un grup de profesori din orașul Iași, bucurîndu-se de sprijinul direct al unor cadre didactice universitare, au pregătit o discuție pe tema „Periodizarea istoriei României", care va avea loc la începutul anului 1966. Pe linia cunoașterii trecutului istoric al fostei capitale a Moldovei, s-a organizat, cu profesorii de istorie, o vizită la Curtea domnească din Iași. Profesorii A. Andronic și Emilia Neamțu, cercetători la Filiala Iași a Acad. Republicii Socialiste România, au dat, la fața locului, explicații competente asupra istoricului curții domnești, prezentînd apoi, la Muzeul de istorie al Moldovei, materialul arheologic recoltat cu prilejul săpăturilor efectuate.

Filiala Iași a S.Ș.I.F. a ținut, de asemenea, o legătură strinsă cu subfilialele sale de la Vaslui și Huși, interesîndu-se în permanență de activitatea pe care acestea o desfășoară. La subfiliala Vaslui, Societatea a organizat un simpozion pe tema „Din trecutul istoric al orașului și raionului Vaslui". Expunerile au fost ținute de prof. C. Cihodaru și A. Andronic.

Activitatea secției de istorie se concretizează și în faptul că tot mai mulți membri ai acesteia sînt prezenți cu valoroase materiale în paginile publicației Societății „Studii și articole de istorie". Astfel, în volumul VII pe 1965 vor apărea studiile tov. Gh. Platon, „Frământări țărănești în Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848" și a tov. V. Russu, „Contribuții la cunoașterea problemei agrare la sfîrșitul sec. XIX și la începutul sec. XX. Legea de vînzare din bunurile statului din 1889". Tot la redacția revistei Societății se află lucrarea „Starea de spirit a maselor populare din Moldova în anii diktaturii militarofasciste", datorată tov. Gh. Ungureanu, I. Saizu și D. Șandru și planificată să apară în volumul VIII pe 1966.

I. Seltiuc

COMEMORAREA A 25 DE ANI DE LA MOARTEA LUI N. IORGA

În acest an, în întreaga țară au avut loc numeroase manifestări închinale marelui istoric, om de cultură și patriot Nicolae Iorga. Iașul științific și cultural, care păstrează încă vie amintirea profesorului N. Iorga, a comemorat, de asemenea, împlinirea unui sfert de veac de la monstroasa asasinare a strălucitului istoric, ale cărui începături pe tărîmul unei îndelungi activități depusă spre imensul folos al științei și culturii românești rămîn legate de orașul nostru. Importante manifestări în această direcție au fost inițiate de către Institutul de istorie și arheologie al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România, Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza" și Filiala Iași a Societății de științe istorice și filologice.

În anul 1965, cercetătorii Institutului de istorie și arheologie din Iași au prezentat mai multe comunicări tratînd aspecte dintre cele mai variate din viața și opera lui N. Iorga. Pornindu-se de la faptul că Iorga a manifestat preocupări pentru cercetarea istoriei naționale și universale, a filozofiei istoriei sau istoriei culturii etc., în programarea respectivelor comunicări s-a urmărit — pe cît posibil — ca să se reliefeze tocmai contribuția uriașă a savantului la elucidarea unor importante

probleme ținând de fiecare dintre domeniile amintite. Totodată, nu s-au pierdut din vedere nici acele laturi ale activității sale de luptălor neobosit pentru înfăptuirea unor înalte aspirații ale poporului nostru, ca și pentru apărarea libertății și independenței celorlalte popoare amenințate de cotoșirea străină.

Seria comunicărilor consacrate lui N. Iorga, prezentate în cadrul Institutului, a fost inaugurată de către conf. univ. J. Benditer. Într-o interesantă comunicare, intitulată *N. Iorga despre utilitatea istoriei*, autoarea s-a oprit asupra uneia din „permanențele” gândirii istorice a marelui nostru istoric: concepția lui Iorga despre rostul istoricului și, implicit, a operei sale în viața socială. Se arată că Iorga nu concepea imaginea istoricului izolat într-un adevărat „turn de fildeș”, vesnic preocupat de problemele stricte ale specialității lui și străin de lupta de zi cu zi a poporului său pentru libertate și progres. Din această concepție a lui Iorga izvora și convingerea lui despre înalta menire a scrierilor istorice în general. Astfel, Iorga era de părere că scrierile istorice trebuie să exprime, într-o perioadă dată, cele mai înalte aspirații ale nației și umanității. „Să scriem și să predăm — spunea el — ceea ce trebuie, lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul pe care societatea îl pretinde ca să ne audă și să ne asculte. Să intrăm în lupta care se poate lipsi de noi, poate, dar departe de care noi înșine nu înserăm nimic. Pulsul preocupărilor noastre să bată în ritmul, fie și înfrigurat, al timpului... Să pornim de la societatea contemporană și să revenim la dinsa”.

Preocupările de istorie universală ale lui N. Iorga au făcut obiectul atenției tov. N. Corivan, șef de secție, care a susținut comunicarea „*N. Iorga și istoria universală*”. Evidențind însemnătatea activității marelui istoric în acest domeniu, tov. N. Corivan insistă asupra aportului lui Iorga în studierea acelor probleme de istorie generală în care cercetările lui au rămas fundamentale pînă astăzi: bizantinologie, turcologie, epoca cruciadelor etc. O atenție deosebită a acordat autorul analizei ideilor lui Iorga care au stat la baza lucrărilor lui privind istoria lumii în ansamblu. El a scos în evidență limitele concepției lui Iorga, subliniind totodată laturile pozitive ale gândirii sale istorice.

O pătrunzătoare analiză a concepției istorice a lui N. Iorga a întreprins cerc. principal D. Ciurea. Așa după cum rezultă și din titlul comunicării susținute, „*N. Iorga și A. D. Xenopol (Afinități și contraste)*”, autorul a urmărit concepțiile și metoda de lucru a lui N. Iorga în paralel cu cele ale lui Xenopol, fostul său profesor la Universitatea din Iași. Cercetînd concepțiile istorice ale lui Iorga și Xenopol, D. Ciurea insistă asupra influențelor pe care le-au exercitat unii reprezentanți de seamă ai istoriografiei europene din veacul al XIX-ea asupra celor doi mari istorici ai noștri. Stabilind existența unor afinități netăgăduite în gîndirea filozofică a celor doi istorici români, autorul s-a ocupat în continuare și de deosebirile lor de păreri și metodă în cercetarea istorică. În încheiere, autorul a scos în evidență aportul lui N. Iorga pe linia dezvoltării gândirii istorice românești din trecut.

O importanță manifestare pentru cinstirea memoriei lui N. Iorga a fost organizată de către Institutul de istorie și arheologie în colaborare cu Facultatea de istorie a Universității din Iași. În ziua de 1 decembrie 1965, în aula „M. Eminescu” a Universității „Al. I. Cuza”, s-au desfășurat lucrările simpozionului „25 de ani de la moartea lui N. Iorga”. Cu acest prilej, despre „*Personalitatea lui N. Iorga*” a vorbit prof. univ. D. Berlescu, prorector al Universității ieșene. Comunicarea a fost publicată în „*Revista Învățămîntului superior*”, nr. 11/1965. De asemenea, cercetătorii științifici Leonid Boicu și Gh. Buzatu au prezentat două comunicări.

În comunicarea intitulată „*N. Iorga și relațiile internaționale ale României în epoca modernă*”, L. Boicu s-a oprit asupra aportului marelui istoric într-unul din domeniile sale preferate de investigație. Autorul ni-l prezintă pe Iorga ca pe istoricul care întrunea în cel mai înalt grad însușirile cercetătorului ideal al istoriei relațiilor internaționale ale României. În continuare, L. Boicu analizează în această interesantă comunicare principalele lucrări ale lui Iorga privind relațiile externe ale României de după 1848 și pînă la 1918. El insistă asupra deficiențelor operei lui Iorga, izvo-

rite din concepțiile lui idealiste asupra procesului istoric. Autorul relevă însă și marile merite ale lui N. Iorga, care a fost un aprig luptător — prin faptă și scris — pentru realizarea unității noastre naționale.

Gh. Buzatu a prezentat apoi comunicarea „*N. Iorga — apărător al drepturilor popoarelor amenințate de cîtropirea hitleristă*”. După ce amintește faptul că marele nostru istoric s-a pronunțat întotdeauna în sprijinul recunoașterii libertății și independenței popoarelor, mari și mici, autorul analizează unele acțiuni concrete desfășurate de Iorga începînd din 1933 și pînă în preajma asasinării lui în vederea apărării și respectării drepturilor națiunilor europene care aveau să fie înrobite treptat de către Germania hitleristă. În comunicare se arată că acțiunile lui Iorga, care se bucura de un binemeritat prestigiu în țară și străinătate, au stîrnit un larg ecou în țările căzute pradă agresiunii; în același timp, ele au neliniștit pe guvernanții de la Berlin, care au pus la cale asasinarea istoricului prin mijlocirea unor elemente declassate din țară. În încheiere, autorul subliniază că prin activitatea sa îndreptată spre apărarea națiunilor mari și mici de barbaria fascistă, N. Iorga și-a înscris pentru totdeauna numele în conștiința popoarelor lumii.

Tot cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la moartea lui Iorga, Filiala din Iași a Societății de științe istorice și filologice (secția filologie) a organizat o ședință în cadrul căreia asist. univ. P. Ursache a prezentat comunicarea „*N. Iorga și folclorul*”. În comunicare, autorul abordează unul din multiplele aspecte, mai puțin cercetate, ale prodigioasei activități a lui N. Iorga.

Încheind cronică noastră pe marginea manifestărilor care au avut loc la Iași anul acesta cu ocazia scurgerii unui sfert de veac de la moartea lui N. Iorga, credem că se impun cîteva precizări. Fără îndoială, spațiul restrîns rezervat fiecăreia dintre comunicările amintite nu a permis autorilor lor să trateze problema temeinic și pe larg, chiar dacă în majoritatea cazurilor a fost vorba doar despre unele aspecte din viața sau opera lui Iorga. Cu toate acestea, în comunicările respective întîlnim numeroase idei noi, sugestii interesante, care constituie netăgăduit un prețios punct de plecare în vederea întreprinderii unei ample și riguroase cercetări științifice a vieții și operei strălucitului nostru istoric. Specificăm, de altfel, că unele dintre aceste comunicări urmează să fie publicate, după ce vor fi revăzute și îmbunătățite de către autori, în paginile diferitelor reviste de specialitate. De asemenea amintim, că eforturile cercetătorilor ieșeni în direcția studierii contribuției prețioase a lui N. Iorga la dezvoltarea istoriografiei noastre nu se vor opri aici. Astfel, în momentul de față mai mulți cercetători de la Institutul de istorie și arheologie se ocupă de studierea unor aspecte noi legate de viața și opera lui Iorga, pregătind interesante comunicări. Toate aceste comunicări vor fi susținute în cadrul Institutului în cursul anului 1966, cînd vom avea prilejul să cinștim împlinirea a 95 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga, pentru care viața a însemnat înaintea de toate o neîntreruptă muncă îndreptată spre îmbogățirea patrimoniului științific și cultural al țării și umanității.

Gh. Buzatu

E R A T Ă

<i>Pag.</i>	<i>Rindul</i>	<i>În loc de:</i>	<i>Se va citi:</i>
115	67 de jos	Nassau-Siegen, Auguste Sulkowski, Dzieduszyski. Ils voulaient ainsi établir une	liaison avantageuse avec la Mer Noir. Ce furent ensuite des indigènes qui, en
242	1 de jos	D. Moc	D. Mioc
246	17 de jos	S(aturnio)	S(aturnino)
262	2 de jos	βουλευχῆριογ τῶγ Σκνθωγ	βουλευτήριον τῶν Σκυθῶν
266	26 de jos	Γιαζίλοπογ πλησιάζι τῆ βουλγαρια	Γιαζίλοπον πλησιαζει τῆ βορλογαρίας
266	25 de jos	Πατζιγακία	Πατζινακία
266	24 de jos	Κάτωδεντωγ... Πατινακία	Κάτωδεν τῶν... Πατζινακία
269	30—31 de sus	ἡδίκηκοντες... ἐπ ^ο ὄμοσια, Χειρῶν καί ξιφους ἐγενονοντο	ἡδικηκόντες... ἐπ ^ο ὄμωσία, Χειρῶν ἔργον και ξιφους ἔγένοντο
269	38 de sus	κατὰτων... ξυνέστηκε	κατὰ τῶν... ξυνέστηκε
274	30 de sus	(1056—1056)	(1055—1056)
298	5 de sus	Nu se va citi: Pe de altă parte fenomenele analizate... (rindul este introdus din greșeală).	
306	24 de jos	ar trezi indoieii	nu trebuie să ne trezească indoieii

Institutul de istorie și arheologie al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie”, care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie” cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților precum și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 25.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din Instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135

București

Republica Socialistă România

sau prin reprezentanții săi din străinătate

Anuarul Institutului de istorie și arheologie,
tom. II, p. 1—326, Iași, 1965

40559

Lei 25